

1971

1980

1989 OKT

1977

SZÁZADOK. 1994 -06- 07

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

Budapest Főváros Levéltára

01000031723

ELSŐ ÉVFOLYAM.

1867.

~~SZENTKIRÁLYI
KÁLMÁN.~~

PEST, 1867.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

BUDAPESTI SZÉKESŐRŐS LEVÉLTÁR
Közikönyvtár
A beszerzés száma és kelte
31 / 1955.

31 248

TARTALOM.

	Lap
<i>Csillagh Gyula.</i> Egy ismeretlen napló Buda 1686-iki visszavételéről . . .	426
<i>F—y H—K.</i> A Maros-Portuson fölfedezett római régiségek . . .	200
<i>Garády.</i> „Horváth Mihály kisebb munkái.“ I. II. (Könyvismertetés) . . .	291 és 391
<i>Gyárfás István.</i> A tárnokvölgyi ütközet, és a hún-scythák temetkezési módja.	353
<i>Haan Lajos.</i> Békésvármegye főispánjai	372
<i>Horváth Mihály.</i> Megnyitó beszéde a Történelmi Társulat első közgyűlésén, 1867. május 15.	3
„ „ Szent-István első összeköttetései az egyetemes keresztényen egyházzal	18
<i>Ipolyi Arnold.</i> Magyar okmányérdekségek	42 és 119
<i>Jakab Elek.</i> Egy levéltárnok emléke	266
„ „ Az erdélyi országos czímerek története	336
<i>Lehoczky Tivadar.</i> Történeti kalászkok I—IV.	279
<i>Gr. Mikó Imre.</i> Elnöki beszéde a Történelmi Társulat 1867. július 2-diki választmányi ülésén	12
„ „ „ Benkő József életrajzához	227
<i>Nagy Imre.</i> Egy magyar emlékirat a XVI-dik századból	47
<i>Nagy Iván.</i> A murányi Venusről	53
„ „ Egy temesvármegyei alispánról	223
„ „ Técső város pecsété	422
<i>B. Nyáry Albert.</i> A hétterony	311
„ „ „ Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadási könyvei a XV—XVI-dik századból	378
<i>Pauler Gyula.</i> „Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomai iratai. (1618—1626)“ és „Báthory Gábor fejedelem története“. (Könyvismertetések).	78 és 79
„ „ Zrínyi Péter. (Életrajz).	89 és 231
„ „ „Székesi gr. Bercsényi Miklós levelei b. Károlyi Sándorhoz. 1703—1711.“ (Könyvismertetés).	408
<i>P. Gy.-tól.</i> „A honvédelem története.“ (Könyvismertetés)	206

	Lap
<i>Pesty Frigyes.</i> Magyarország vízhálózata a régi korban	68
" " Temesvár mint közsikláu fekvő fellegrvár	196
" " Szontagh Dániel emlékezete	385
<i>Raduóns:ky Béla.</i> Két magyar köriratú pecsét	425
<i>Ráth Károly.</i> Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánna, az 1605-ik év nyarán	317
<i>R. F. Hajdan és most.</i> (Miksa király koronázásáról)	425
<i>Szabó Károly.</i> Huszár Gál életéről és nyomdájáról	116
" " Még néhány szó Huszár Gál életéről	421
<i>P. Szathmáry Károly.</i> A nagy-enyodi ref. főiskola költörténete 1662- től 1704-ig	177
<i>Tauly Kálmán.</i> A Magyar Történelmi Társulat keletkezése	1
" " Károlyi Sándor hadi előterjesztése és észrovetelei az 1717-iki tatárjárásról	55
" " Bottyán tábornok haláláról s temető-helyéről	167
<i>Tűrczák</i> a 81, 210, 305, és 411. ll.	

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet.

1867.

Július hó.

A Magyar Történelmi Társulat keletkezése.

A Magyar Tudományos Akadémia történeti-osztálybeli tagjai közt már régebb idő óta fölmerült egy szélesb alapokra fektetendő, a történetírókat és bűvárokat a közönséggel szorosabb érintkezésbe hozandó történelmi társulat eszméje. Az eszme helyességét, a társulat szükségességét mindenki elismerte: a dunántúli történetkedvelői összejövételek szép eredménye pedig a siker reményével biztatott; hittük, hogy a mi Dunántúl minden szigorúbb rendszerezítés nélkül is fennállhatott, sőt buzditólag hatott: az rendszerezítve s az egész ország területére kiterjesztve még jobban fog virágozni.

Az eszme így érlelődött, s végre a folyó év elején, midőn valahára az idők is kedvezőbbekké lőnek hazai czélu társulati alakulásokra: Pesty Frigyes — kinek engedélye már két éve hogy megvolt egy történelmi folyóíratra, de ezt a történelmi társulattal egybe akará kötni — mint ezen társulati eszme egyik legbuzgóbb pártolója, több akadémiai tagtársaitól is támogatva, felszólítá Ipolyi Arnoldot, hívna össze a történeti osztály tagjaiból magánértekezletet a történelmi társulat eszméje megvitatására, s ha a többség úgy akarja: életbeléptetésének kezdeményezésére.

Igy hivatott össze Ipolyi által az 1867. február 2-iki értekezlet, melyben az egybehívón kívül Henszlmann Imre, Nagy

Iván, Pesty Frigyes, Ráth Károly, Römer Flóris, Thaly Kálmán, Torma Károly és Wenzel Gusztáv történeti-osztálybeli tagok vettek vala részt.

Ipolyi Arnold előterjeszté az összejövetel célját; a rég öhajtott társulat eszméje közlekedéssel fogadtatott, s a követendő alapelvek Wenzel indítványára pontonkénti megvitatás alá vetetvén: élénk eszmecsere keletkezett, mely azután egyértelmű megállapodást hozott létre. A társulat mielőbbi megalakításának szükségessége elismertetett, el is határozatott. A főelveket — melyekre a társulat alapítandó lesz vala — az értekezlet tisztába hozá, s az alapszabálytervezet ez értelemben leendő kidolgozásával tollvivőjét Thaly Kálmánt bizta meg, olymódon, hogy a tervezetet mihamarabb elkészítvén, Ipolyi Arnold, Pesty Frigyes és Römer Flóris tagokkal közölje, s közös megállapodásuk szerint terjeszsze a jövő, — február 7-kére kitűzött — értekezlet elé. E második értekezletre még néhány a történettudománnyal foglalkozó akadémiái tag meghivatott: a minthogy a föntebbi kilencz tagon kívül még Csengery Antal, Horváth Mihály és Toldy Ferencz urak meg is jelenének. Miután Thaly az alapszabálytervezetet felolvasta: értekezleti elnök Horváth Mihály felszólítá a jelenvoltakat annak pontról pontra való megvitatására. Erre hosszasabban tartó eszmecsere fejlett ki, s különösen a társulati szervezet gyakorlatiságát illetőleg Csengery és Toldy indítványára több rendbeli lényeges változtatás történt, a társulati alap lehetőleg kiszélesítetvén.

Elhatározatott továbbá, hogy az ezen második értekezletben részt vett tagok: ugymint Csengery Antal, Horváth Mihály, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Nagy Iván, Pesty Frigyes, Ráth Károly, Römer Flóris, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Torma Károly és Wenzel Gusztáv azonnal előleges bizottsággá alakulnak. A bizottság elnökéül Horváth Mihály, tollvivőjéül Thaly Kálmán választattak. Utóbbi oda utasítatott, hogy az alapszabályokat az ezen febr. 7-iki értekezlet módosításai értelmében újra dolgozván, s aláírási körleveleket készítvén: e körlevelek az egész bizottság neve alatt nyomassanak ki és osztassanak szét. Mihelyt száza aláíró leszen: a társulat megalakultnak tekintetik, s az előleges bizottság elnöke egybe-

hivandja a közgyűlést, a mely elé fog az alapszabálytervezet terjesztetni, megvitatás, illetőleg elfogadás végett.

A körlevelek 1867. martius 10-kén kiadattak, és noha csak magánúton történt volt a gyűjtés, csakhamar oly eredménnyel érkezének vissza, hogy az aláírók száma april végéig a háromszázat megközelítette. Ehhezképest az első közgyűlés május 15-kére az akadémia heti üléstermébe egybehivatott, s Horváth Mihály elnök által következő beszéddel nyitattott meg:

Horváth Mihály beszéde

a történelmi társulat első közgyűlésén, 1867-ki május 15-kén.

Tisztelt közgyűlés!

Ha korunk oly élénk, oly zagyva munkásságában a történelem lombikába vetett elemek közül az uralkodó fogalmakat akarjuk felkeresni: úgy találjuk, hogy ezek egyikét a nemzeti-ség fogalma képezi. Ez egyik gyupontja azon nagy és következetes mozgalomnak, mely folyamatban van a népek keblében.

Az idegen uralomtól független népek felelős kormányok alatt igyekeznek szabadságukat megszilárdítani. Azon népek pedig, melyek különféle viszontagságok következtében, idegen kormány vagy más nép uralma alá jutottak, függetlenségük helyreállításával akarják megállapítani szabadságukat. Felkutatják történelmi jogaikat, s elévülhetleneknek kiáltják ki azokat. Csak bennök látják üdvöket, s a legkitartóbb küzdelemre kelnek értök. Felélesztik nemzeti viseletöket; fejlesztik, mivelik nyelvöket és irodalmukat. Saját hagyományaik, erkölceik, szokásaik, saját egyéniségök természete szerint akarnak élni. Szóval, kibontakozni kívánnak minden idegen kötelékekből, s nem nyugszanak, míg meg nem szabadultak minden kényszerítéstől, melyet más nép vagy idegen kormány erőszakolt rájuk.

E mozgalom oly egyetemes, még a kisebb, fejletlenebb néptörödékeknél is oly annyira szembeszökő, hogy korunkat leghelyesebben a nemzetiségek századának nevezhetjük. Még azon kevésbé művelt népek is, melyeknek e törekvések végcéljáról nincs tiszta, világos tudalmuk, önmagukban keresik már sulypontjukat, függetlenségük által igyekeznek biztosítani szabad-

ságukat. Miként az egyénekből, úgy a népekből is azon ösztönök hatalmát látjuk működni, melyek az emberi természet mélyeiben lappanganak.

De a külön nemzetiség nem lehet ezél önmagában: csak eszköz az egy magasabb célra, mely a haladásban, tökéletesülésben, az emberiség eszménye felé való közeledésben keresendő. A fejlődés, a haladás a népek legközelebbi ezélja; a külön nemzetiség csak ösztön arra, hogy a haladást egyéniségük sajátosságos zománczában tüntessék fel, s az elsőbbségért versenyre keljenek a nemzetszalád többi tagjaival.

Oly törvénye ez minden népnek, melyet büntetlenül nem szeghet meg egy sem, nem téveszthet szem elöl. S úgy látjuk, hogy e törvény iránti hűség készíti a legkitünőbb nemzeteket a nemes versenyre úgy az anyagi, mint a szellemi és erkölcsi haladásban. Azon nép, mely e versenypályára nem lép, önmaga írja alá szegénysége, ügyefogyottsága bizonyítványát, s kevés idő múlva elesenevész, elboritatik a feltörekvő szomszédok pezsgő életárjától, s nyomtalanul fog eltűnni az élet tengeréről.

E törvénynél fogva nemzetünk is csak úgy fog örveendhetni hosszú életnek, s csak annyira fog fejlődhetni, ha és a mennyire a külön nemzeteknek a haladás ösvényén mind concretabbá váló életéhez csatlakozik; más szóval: ha az emberiség közös irányának ösvényén halad. A népekre ugyanazon mérleget kell alkalmaznunk, mely szerint az egyének értékét szoktuk megítélni: a mennyi részét bírják magukban az emberiségnek, annyi az ő életrészők, oly magas az ő rangfokuk is az emberiségben. Szépen és találón fejezi ki e törvényt, halhatatlan művei egyikében, tudományos Akadémiánk érdemdús elnöke, báró Eötvös József, hogy „a helyzet, melyet valaki a társaságban elfoglal, nagy részben azon fogalomtól függ, melyet a maga képességeiről alkot magának; de függ méginkább annak tudalmától, hogy a helyet, melyre állitatott, betölti.”

Egy nemzet sem örveendhet azontúl tartós életnek, ha megszünt lenni hasznos eleme a nemzetek családjának; egy sem keltethet érdeklődést a többiekben maga iránt; nem számolhat testvéri segedelmökre, ha bizonyítványát nem adja képességének, a többiek erkölcsi, tudományos, politikai vagy anyagi haladásának támogatására. Mai napság ezen érdekek solidaritása

köti össze a nemzeteket; ez biztosítja egyenként mindegyiknek fennmaradását és virágzatát.

De e mellett nem kisebb kötelessége minden nemzetnek hiven megőrizni a maga sajátos egyéniségét. A gondviselés maga erre utalta a népeket, midőn őket különféle hajlamokkal és tulajdonságokkal ruházta fel. Magában a nemzetiségek különféleségében leghatékonyabb rugója rejlik a haladásnak. Miként az egyéneket, úgy a népeket is a jellem és tulajdonságok különfélesége ösztönzi leghatalmasabban a versenyre, mely a haladásnak mulhatlan feltétele.

És ki nem tudja, ki nem tapasztalta önmagában, hogy a nemzeti érzelmenek a történelem tudománya képezi leghatékonyabb dajkáját? Bizonyára tévedés veszélye nélkül állíthatjuk, hogy nincs, nem lehet öntudatos nemzeti érzelm senkiben, a ki nemzete történelmét nem ismeri. És ha meggondoljuk, hogy maga a honszeretet, a hazafiság is párhuzamosan jár a nemzeti érzellemmel, hogy ez annak legtevékenyebb ébresztője és ápolója: nem fogjuk-e azt is érezni, hogy minden nemzetnek legelső kötelességei közé tartozik a maga történelmének buzgó tanulmányozása?

A nemzetet nemcsak az élő nemzedékek alkotják: részei annak a letűnt nemzedékek is egyiránt, s a holtak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre. Mert vajjon nem az elhunyt nemzedékek törekvéseinek eredménye-e a mi összes állapotunk a jelenben? Nyelvünkön kezdve, szokásainkon, erkölcsinken keresztül, fel egészen összes társadalmi és politikai intézményeinkig, nem mindenünket őseink szent hagyományaként birjuk-e? S van-e bármi is jelenünkben, minek gyökérszáalai nem a letűnt nemzedékek rétegeiben fogamzóttak és nőttek nagygyá, hogy örökségünké váljanak? Bizonyára csak egyik nemzedék a másik vállaira, egyik kor a másik vívmányainak alapjára hágva, emelkedhetett magasabbra, míg azon fokot elérte, melyen mai napság áll nemzetünk. Azon, aránylag diszes rangfok előhozásán, melyet nemzetünk elfoglalt, tudtok s akaratjok nélkül is minden korok, minden nemzedékek közremunkáltak. Mieink a kincsek, melyeket a munka és szellem, az ész és tapasztalás nemzetünk évezredekre nyúló léte alatt felhalmozott. Drága ja-

vak ezek, melyeken fajunk legjobbjai, legnemeshjei vérének és verejtékének nyomai látszanak.

És vajjon nem a történelemből fogjuk-e megismerhetni s érdeme szerint méltányolhatni értékét mindazon nagynak, szépségnek és jónak, mi őseink, a letűnt nemzedékek után örökségünké lett, — s minek becsét csak azért nem tartjuk szakadatlan szem előtt, mivel a birtoklás és megszokás velünk azt könnyelműen feledteti. De ha a történelem világításában kellőleg méltányoljátok becsét mind annak, mit az elmúlt korok hagytak reátok: nem fog-e szívetek eltelni hálával a lehunytt nemzedékek iránt, melyek e javakat számotokra is sulyos munkával szereztek? És ha az értelem világával érző szív is egyesül bennetek, vajjon fogtok-e e magas kötelmekről magatoknak számot adhatni a nélkül, hogy egy titkos vágy ébredne bennetek, a jövő nemzedéknek fizetni le azon adósságot, melyet a multnak le nem fizethettek?

Nem, ha magunkat becsüljük, lehetetlen, hogy egy nemes fogadalom ne ébredjen bennünk: gyarapítani részünkről is az igazságnak és társulásnak, a szabadságnak és műveltségnek ama gazdag örökségét, melyet a multtól vettünk, és hatványozva szállítani át a jövőre, mint olyatén adalékot a mi részünkről, mely a mi mulékony létünket a nemzetünk, fajunk valamennyi nemzedékeit átövező lánczhoz kösse.

Fogjuk-e pedig e kötelmünket másként teljesíthetni, mint ha a letűnt nemzedékek életének s munkásságának minden mozanatait felkutatjuk és a történelmi ítéset világánál részletezzük s osztályozzuk; hogy ekként nemzetünk multjának minden elemeit összegyűjtven és rendezvén, oly történelmét irhassuk meg nemzetünknek, mely ennek hűséges képe legyen a szellemi és anyagi, társadalmi és politikai munkásságában egyaránt?

Ime, csak ezen általánosságban tartott rövid fejtegetés is mennyire meggyőzhet bennünket ama köteletségünkről, mely szerint, s nem kevésbbé mi magunk, mint a mult és jövő nemzedékek érdekében, minél behatóbb módon és szélesebb alapon tartozunk művelni honi történelmünket.

Nehogy azonban akár a kényelmes másodkezüség, akár egy nagytudomány, de téves irányu hazai tudósunk nyomán a nem rég multban divatos lett ábrándok, akár végre német

szomszédaink nemzetiségi versengésből eredt idegenszerű, mindent ócsárlani szerető felfogása következtében téveszmék, hibás nézetek kapjanak lábra történelmünkben: a valóság, a hűség és alaposság mindenekelőtt a lelkiismeretes történetnyomozást, a kutfők szintoly szorgalmas mint itéletes fürkészetét, az adatok összes tömegének felbuvárlását és megrostálását teszi multhatlan kötelességünké.

E mező eddig sem maradt ugyan parlagon. Már több mult századi tudósunknak, s köztük kivált Bélnek, Hevenessynek, Kaprinaynak, Batthyáynak, Praynak, Edernek, Kovachichnak és több másoknak hálás elismeréssel tartozunk terjedelmes buvárlataikért. A Tudományos Akadémia, miként egyetemes irodalmunknak, úgy külön történelmi nyomozásainknak is újabb lendületet adott: Fejér Codexe, Kovács, Kemény, Gévay és mások gyűjteményei sok elrejtett kincset hoztak napvilágra.

De a viszonyok még mind nem valának kedvezők történelmi tanulmányainkra. Egy részről a szűkkeblű censura szigora; más részről a nagy közönség érdekeltségének hiánya felbeszakasztá a szép kezdeményeket.

Jött azután a nemzetet elstüledéssel fenyegető catastropha. De, hála nemzetünk jó nemtőjének, a nemzeti nagy veszély, mely alkotmányt, régibb és újabb intézményeket egyaránt halállal fenyegetett, megint a történelemre terelé jobbjaink figyelmét. Vigaszt és reményt kelle önteni a csüggedőkbe, felmutatva a hasonló gyászos multat s annak a nemzeti eltökélés által eszközölt jobbra fordultát; figyelmeztetve a kicsinyszivű félénk kétkedőket, hogy miként a multban dult viharok csak egy időre fosztották meg leveleitől a nemzet életfáját, gyökereit azonban nem valának képesek megingatni: úgy a jelent is csak átvonuló föllegek borítják el, melyek szétszakadoztával ismét ki fog derülni az alkotmányos élet ege, s új lombozat, új virágzat fakadand a nemzet letarolt életfáján. Toldy Ferencz „Új Magyar Múzeuma,” s a különféle pártokból egyesült tizenhat hazafi „Új Nemzeti Könyvtára” lön ismét közegévé történelmi emlékeink közzétételének.

E vállalatok azonban nem mozoghatának oly tágas téren, milyent a nemzeti történetnyomozás igényelt. Maga az Akadémia, mely nemzeti intézeteink romjai közt egyedül maradt még

életben, lön középpontjává a honi történelem mezején megindult mozgalomnak. Kéklében, egyik elnökének b. Eötvös Józsefnek vezetése alatt, történelmi bizottmány alakult, mely czéljául tűzte ki: „az elszórva levő kisebb történelmi emlékek és okiratok kiadása által mind a hazai történet egyes részei s pontjai felvilágosításához járulni: mind az író és olvasó közönség részvétele a történelem s annak forrásai iránt felgerjeszteni és táplálni.“ Így indult meg a „Történelmi Tár,“ mely már 12 kötetet számol. Az Akadémia történelmi bizottmánya azonban hamar átlátá, hogy e vállalat sem öleli át a tért egész terjedelmében, melyen a nemzeti történetnyomozásnak haladnia kell; s mivel az Akadémia pénzforrásai igen szűken folytak, a baza lelkesebb fiai közt magán-uton gyűjtettek aláírások, a történelmi kútfőknek még tágasb alapon való megindítására. E vállalat is sikerült, s az Akadémia történelmi bizottmánya két osztályban kezdé 1857 óta közrebocsátani „Magyar Történelmi Emlékeinket,“ egyik osztályt az okmányoknak, másikat az íróknak tűzvé ki. Valóságos történeti kincseket hozott a történelmi bizottmány e három rendű gyűjteménye, az eddig megjelent 36 kötetben, napvilágra. E mellett pedig egyes jelesceink még külön is vállalkozának történeti forrásaink kiadására. Szalay Lászlónk „Történelmi Emlékeket,“ gróf Mikó Imrénk „Erdélyi Történelmi Adatokat,“ több kötetben bocsátának közre, Erdély hagyományokban dús kincseiből. Mások apróbb gyűjteményekkel gazdagíták kútfőinket.

Tíz éve, hogy e gyűjtemények megindultak, s az Akadémia történelmi bizottmánya büszke öntudattal tekinthet vissza hazafias működésének eredményeire. Kútfőink tömege oly tetemesen gyarapodott, hogy a történelmi anyag, az 1848-ig közkézben forgóhoz képest, majdnem megkettőztetett.

Nagy és teljes elismerést érdemlő, mit ekként tudományos Akadémiánk, s mit egyesek a honi történelem mezején a lefolyt 18 sanyaruságos év alatt előteremtettek; de hasonlítva ahhoz, a mi e téren még teendő: mindazt csak kezdetnek mondhatjuk. Honi történelmünknek még sokkal több kútfői rejlenek nyilvános levéltárakban és magán kezek közt, mint a mennyi eddigelé látott napvilágot. S nemzeti történelmünk dicsőséges épületét csak akkor fogjuk egész teljében fölemelhetni, ha majdan ezek is közkézre fognak jutni.

E tekintetben jelentékeny lendületnek nézhetünk ugyan elébe Felsőkes királyunk határozata következtében, mely szerint a történelmi kuttók kiadására és régészeti buvárlatokra évenként tizezer forintot méltóztatott utalványozni. De sem ez, sem az Akadémia történelmi bizottmányának buzgalma nem fog teljesen czélt érni, míg a történelmi tanulmányokat maga a társadalom nem veszi pártolása alá.

Érzi és érti ezt az előrehaladottabb, mivelts külföld, mely a nemzeti becsület követelményének tartja, történelmi multjának minél teljesebb földerítését. E nemzetek államköltségen fürkésztetik és hozzák napvilágra multjok emlékeit. S a kormányok ebbeli gondoskodása mellett mindenütt még egy-egy sereg magán-társulat fáradoz a hazai történet nyomozásában. Hogy csak legközelebbi szomszédainkat, a németeket emlitem: az állam költségén folyamatban lévő Pertz-féle Monumenták nagyszerti kiadása mellett mintegy negyven kisebb-nagyobb történelmi társulat működik a német nemzeti történetek nyomozásában, emlékeik közzétételében. A kis, de boldog Schweiznak, s a régi dicsősége utjain járó nem sokkal nagyobb Belgiumnak majdnem minden tekintélyesebb városa bir egy-egy történelmi társulattal.

S csak így van az helyesen, tisztelt gyülekezet. Bár az államok évenként ezreket áldozzanak e célra közpénzeikből, bár egyes tudományos intézetek, mint Akadémiánk, hazafias buzgalommal működjenek is e téren: a nemzeti becsület igényeinek a hazai történelem körül még korán sincs elég téve. Ebben is, mint a haladás, a polgárosodás minden egyéb térein, csak a társadalom maga felelhet meg teljesen a nemzeti igényeknek.

A kormányok és egyes tudományos intézetek halomra gyűjthetik a történelmi kincseket: de mily korlátolt ezek haszna, ha csak néhány szaktudós kezein forognak, s a társadalomba, a nemzet nagy tömegébe nem hatolnak be! Csak két feltétel alatt lehet virágzó állapotban a nemzet történelmi irodalma: ha t. i. a kuttó-gyűjtemények gazdagok, a nemzeti élet minden ágazataira kiterjedők, és — mi nem kevésbé lényeges — ha a nagy közönségben érdekeltség létezik azok iránt, és élénk a történelmi érzék. Emezt csak a társadalom keblében fejlődhetik, csak úgy foglalhat nagyobb tért, ha történelmi társulatok keletkeznek, oly

társulatok, melyek tagjaikat nem egyedül tudósokból nyerik, hanem a melyekbe csekély pénzáldozattal minden hazafi és nemzete történelmét kedvelő, dicsőségét szíven hordó minden polgár beléphet, és szabadon, minden korlátozástól menten működhetik a történetnyomozás tágas mezején.

Miként az előbbmondottakból láttuk, Tudományos Akadémiánk és egyes jeleseink, Istennek hála, már tekintélyes anyagát gyűjtötték össze történelmünknek; azonban a részvét, az érdekeltség a történelem iránt aránylag még mindig csekély, nagy közönségünkben. Ennek nem szabad így maradni, tiszt. gyülekezet, ha nemzeti haladásunkat és dicsőségünket szívünkön hordjuk, ha a nemzeti becsület követelményeinek megfelelni akarunk.

Ez indított bennünket, t. gyülekezet, hogy megkísértsük egy ilyen történelmi társulat alakítását. Hittünk, bizodalunk rendíthetlen, hogy a nemzet meghallgatja és követendi szótunkat, s nem hagyand eserben indítványunkkal, melynek célja nemcsak az, hogy a még rejtekben levő történelmi emlékeinket napvilágra hozza, hanem ezzel párhuzamosan, s tán még inkább, hogy a hazai történet iránt részvétet, érdekeltséget ébreszsen a nagy közönségben, és kifejtse, megszilárdítsa annak történelmi érzéket.

E végett a legszélesebb alapokra indítványozzuk fektetni társulatunkat, oly formán, miként három évtized előtt a természetvizsgálók társulata megalakult, s azóta annyi sikerrel működik. Bizunk benne, hogy a nemzet, mely szép hazája természeti kincseit nem egyedül közvetlen anyagi haszon, hanem a tudomány érdekéből is oly buzgón buvárolja: azon tudomány iránt sem fog mutatni kisebb érdekeltséget, mely a századok nemzedékeit egymással kapcsolatba hozva, ezeknek anyagi és szellemi, társadalmi és politikai életét egymással összekötve, a multat a jelenkor ismeretére juttatva, s az elmúlt korok munkásságainak eredményeit a jelen és a jövő hasznára visszatükröztetve, alkotja meg tulajdonképen a nemzetet, hirdeti annak dicsőségét, és tanúsítja, hogy nemzetünk nem rothadt, nem esenevészett tagja még a nemzetek nagy családjának.

Mi, a közzétett hirdetésekben aláírt indítványozók, előleges értekezleteinkben igyekeztünk összeszerkeszteni tervezett

társulatunk alapszabályait, s bár még csak igen korlátolt körben, megkezdttük a részvevő tagok aláírását. Iveink, pár heti közzététel után, mintegy 300, részint alapító, részint évdíjas tagok aláírását hozták tudomásunkra; mely részvét oly buzdítónak mutatkozott, hogy idejét láttuk ezen első gyűlésre egybehívni a részvevő tagokat, a végett, hogy közös tanácskozásban véglegesen megállapítsuk az alapszabályokat.

E gyűlés egyedüli célja tehát: az alapszabályok megrostálása és megállapítása, hogy azokat, a törvények rendelete szerint, megerősítés végett a nemzeti kormány elébe terjesszhessük.

E megnyitó beszéd után az alapszabályok felolvastattak, mégegyszer megvitattattak, s némelyekben — névszerint a társulat anyagi ügyeit és ügykezelését érdeklőkben — némi módosítások eszközöltettek; ily módon azután az egész elfogadtatott, s a gyűlés Horváth Mihály ideigl. elnököt kéré föl azoknak a magyar királyi belügyminiszteriumhoz való fölterjesztésére, egyzersmind azon határozat mellett, hogy mihelyt ezen alapszabályok megerősítve visszaérkezendnek: az alakító közgyűlést hívja egybe.

E közgyűlés — mint ilyen második — június 13-kán tartatott meg. Horváth Mihály elnök jelenté az alapszabályok változatlanul lett helybenhagyatását, melyek is a megerősítő záradékkal együtt — mely Budán 1867. május 26-kán kelt — főleg az új tagok kedvéért mégegyszer felolvastattak. Ez megtörténvén, a közgyűlés főfeladatához az elnökség és választmány megválasztásához látott.

Elnökké gr. Mikó Imre, másodelnökké Horváth Mihály, harmadelnökké Ipolyi Arnold, — választmányi tagokká pedig — kiknek száma Horváth Mihály indítványára egyelőre 45-re határoztatott — megválasztattak: Balássy Ferencz, Bottka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Dobóczky Ignác, b. Eötvös József, Erdy János, gr. Eszterházy János, Fabó András, Frankl Vilmos, Glembay Károly, Gyárfás István, Haán Lajos, Hajnik Imre, Henszlmann Imre, Horváth Árpád, Horváth Elek, Jakab Elek, Karácson Mihály, Knauz Nándor, Nagy-Ajtai Kovács István, ifj. Kubinyi Ferencz, Lehoczky Tivadar, b. Med-

nyánszky Dénes, Nagy Iván, Alsó-Szopori Nagy Imre, b. Nyáry Albert, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Pulszky Ferencz, Ráth Károly (győri), Révész Imre, Römer Flóris, Somhegyi Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Torma Károly, Árvai Teőreök Gyula, Véghelyi Dezső, Waltherr Géza és Wenzel Gusztáv.

E választásoknál a közgyűlés, az alapszabályokhoz képest, főtekintettel volt a szakértelemre, továbbá egy részről arra, hogy a választmány Pesten — mint a társulat székhelyén — elégséges számú tagok által legyen képviselve, más részről arra, hogy a vidéki tagok az országnak lehetőleg különféle tájairól valók legyenek, hogy így a társulat működő tagjai által minden történelmileg nevezetesebb tájékkal közvetlen érintkezésbe jöhessen.

A közgyűlés befejezése után a jelen volt választmányi tagok vál. ülésre együttmaradának, s végezték, hogy a társulat tisztviselőit külön ülésen fogják megválasztani, mely ülés, hogy annál több vidéki v. tag is részt vehessen benne, kissé távolabb határidőre: július 2-kára tűzetett ki. A titkári teendők vitelével addig Thaly Kálmán, s a pénztárnoksággal — a befizetések immár megkezdődvén — Pesty Frigyes bizatott meg, ideiglenesen.

A július 2-iki választmányi ülésen gr. Mikó Imre elnök következő beszéddel foglalta el székét:

Gr. Mikó Imre elnöki beszéde

a Történelmi Társulat 1867. július 2-diki választmányi ülésén.

Tisztelt választmány!

Egyesületünk megalakulása két tekintetben különösen fontos: mert a történetmívelés mezején egy magasb stadiumot jelöl, s mert tanúsítja, hogy alkotmányunk új életre ébredésével az egyesülési szellem a tudomány mezején is mindinkább erősödik köztünk.

A magyar tudományos szellemnek általános ísmertető vonása a történetkedvelés; de éppen oly általános a Homer-féle hősi es elem, a regényes, olykor mesésségre való hajlam is. Itt van

kutfeje történelmi mondáinknak. Sok hős kaland, mesés krónika, szent és nagy királyok élete s esataik dicsőítő leírása: a nemzeti és polgári életnek amazok hullámai alá mintegy belemerülése — mind innen származnak.

Ezeknek megvan az a szép és jó oldala, hogy folyvást táplálják a nemzet harczias szellemét, s hogy magas példányképeket látó, azok nyomán járó nép természetes irányává lesz a magasra törés.

De komoly küldetésül nemzetnek főként a valóra kell törekednie, tudományban és műveltségben szintugy, mint a politikai és társadalmi életben. A való megismerésére, valódi politikai érettségre pedig egy tudomány is biztosabb ösvényen nem vezet, mint a történettudomány. Míg lepke után szalad a gyermek, senki sem mondja ifjunak; míg történeteinek mesés hajdanán és mythologiai képeken kapkod valamely nemzet, nem illeti meg a férfiasultság diszes ezíme.

Nekünk is sokat kell változtatnunk történetírásunk irányán. Az idő ráért, az elmékben van fogékonyság: csak ki kell mutatnunk az utat, kijelölnünk a továbbhaladás irányát.

Emelkedjünk magasb szempontra, és lássuk a történetírásnak művelt népeknél való fejlődési stadiumát. Mint a föld felületét borító hegygerinceznek havas csúcsai: úgy emelkednek ki ezek a népek történetének nagy óceánján.

Nézzünk csak végig rajtok.

A népek íráselőtti kora, midőn hont keresnek, társadalommá alakulnak, a mesés-történelmi korszaknak mondható. Ezt többé-kevésbé mindentűtt homály fedi, vagy mythos pótolja. Nekünk közel 300 évünkről uines egykoru nemzeti írunk. Sajnálunk kell, de egészen hagyományokkal pótolnunk — a történetírói pragmatismus ellen van.

Második korszak a krónikáké. A legtöbb közérzéssel bírók fel kezdik jegyezni a mit hallanak, olvasnak. A regényes a való történet közé vegytil, a subjectivitas és képzelődés, a mondák és hallomások tágas tért nyernek; a történetek kiömlő forrása csermelylyé alakul, melyet iszap és kristály-csepp egyiránt alkot.

Ezt a háboruk mesékkal vegyes történeti korszaka váltja fel: midőn a részvevő bajnok, vagy a szemlélő honpolgár, tűzhelye mellett, hallomásból, vagy egykor létező, de elveszett fel-

jegyzések után leírja a híres királyok és hadvezérek viselt dolgait; melyben mi is bővelkedünk, de éppen itt vajmi sok az igazítani, irtani és feledtetni valónk!

Következik az adatgyűjtés kora, midőn az öntudatra ébredt történetírási ösztön a kutfőket nyomozván, eleinte kéziratban gyűjti össze, később nyomtatásban közli, s kisebb alkotásokban, a történet egyes részeinek összeállításában kísérli meg erejét.

E különböző fejlődési mozzanatok körét bezárja a kutfők megbírlása, a reflexiók és történeti öntudatosság kora, midőn a magasb műveltségi fokra emelkedett nemzeti értelem a történetírás tárgyát és mezejét átvizsgálván: a dolgokat és írott történeteket szemle alá veszi, megbírlja, a mesés elemet elveti, a hagyományokat, történetírást az életoktatás színvonalára emeli, lehetségessé tévén oly történelmi mű megalkotását, mely a nemzetet polgári ösvényén vezesse, és — a mi végeczél — politikájának kalauzává váljék.

A ki a magyar történettudomány és történetírás fejlődési folyamát ismeri: látni fogta, hogy mi, az előbbi fokozatokon áthaladva, eljutottunk a magasb pálya küszöbére, s az adatgyűjtés és történetírás tudománya köztünk feladatának tiszta tudatával bír; de hogy teljesíthesse, még sok szükséges. Ezért egyösülettünk fontosságát jelző eszméimet kissé ki kell fejtenem.

Első teendők, hagyományaink körül: a mondai elemet határozottan a költészet terére utalnunk. A történetírás építsen positiv alapokon. Kutfőinket szigoruan meg kell bírálnunk. A mi irva van, történész előtt nem mind hiteles; hitelességét ki kell mutatni. A történetírók közül meg kell különböztetnünk azokat, a kik hiteles adatokból, törvényekből, oklevelekből — és ismét a kik hallomás után dolgoztak; az előbbieket teljes figyelmet érdemelnek: utóbbiak óvatosan használandók, valamint a compilerok is, kik mesét valóval, igazat regényessé, tényeket koholmánynyal, kutfőidézés, bizonyítás, bírálat és meggyőződés nélkül összevegyítnek. A nemzeti ábrándokat történetírásunkból zárjuk ki.

Hassunk oda, hogy a lelkiismeretes történetbúvárnak, a ki elmohosult okleveleket olvas el, feliratokat fejt meg, építészeti emlékeket elevenít fel, ős romokat fed le, a ki gazdagítja, rendezi, fejtegeti, világosítja a nemzeti történetírás anyag-tárházát: le-

gyen érdeme elismerve, fáradsága jutalmazva, neve becsült, személye kitüntetett; ellenben a kik történeteinkbe felszívódott előítéletek, történeti alap nélküli hagyományok, mesék, önbálványozásra vezető regék kedvelői, utánirói, — hitelre ne találjanak.

Szükség továbbá, hogy történeteinket nem elszigetelten, hanem a szomszéd népekével kapcsolatosan írjuk meg; különben egyoldalúságba esünk. Helyzetünk és erőnk túlbecsülését, a nemzeti elfogultságot kerüljük; ennek levetközése nélkül politikai állásunkat soha nem fogjuk fel helyes nézpontból. Mint együtt élünk a birodalom és Európa népeivel: úgy egyeknek kell elismernünk a jóllét és műveltség, a jog és szabadság, a népek és emberiség érdekeit.

Egyesületünk alakulási czéljáról is kell egy két szót szólnom. Ez szintén a magyar történetírás magasb színvonalra emelkedését jelzi. A mult században tudomány-szerető egyének a köz- és magán-levéltárakat átbúvárolván, gazdag történelmi anyagot gyűjtöttek össze; egy-kettő nyomtatásban is kiadta. Századunkban a Magyar Tudományos Akadémia megalakulván, történelmi osztálya önállóan műveli e tudományágat. Nem rég történelmi bizottságot alakított, ennek feladatául tűzve: régi kéziratok és új szerkesztmények kiadását. Mindenik szükségét pótolta, de ama szükségét nem elégítik ki, a végeczélnak teljesen nem felelnek meg. Tovább kell mennünk. Szélesebb körben szereznünk a tudománynak művelőket: a levéltárak ismerői, buvárlói közt, azon szerényebb körökben, melyek, a nélkül, hogy a tudós névre tartának igényt, a nélkül, hogy az Akadémia figyelmét jeles munkáikkal magukra vonni idejök vagy becsvágyuk volna, mint kedvelői a tudománynak, annak egy vagy más ágával, vagy csak egy részletével foglalkoznak, — egyik vagy másik megye, város avagy község, egyik és másik család levéltára kincseit, városok, községek, vagy csak családok történeteit ismerik, vagy azokhoz, s így az összes hazai történeteikhez is, adalékokat nyújtani képesek. Gondoskodnunk kell, hogy szaktudós hazánkfiak által a történetnyomozás érdekében utazásokat, méréseket, helyfelvételeket, oklevél-másolásokat lehessen eszközöltetni; igyekeznünk kell jutalmakat tűzni, jeles munkákat díjazni, a tehetőséget serkenteni. Továbbá meg kell nyernünk a hazai történelem összes kedvelőinek részvétét, erkölcsi és anyagi támogatását,

nagy és kis Moecenasokat — kik nélkül soha sehol sem virágzik sem tudomány, sem művészet — alapítóiban és részvényesekben. — Mit tehetnek ily egyesületek a tudományok előmozdítására, látjuk Angolországban, melynek számos, a tudományok fejlődésére nagy befolyásu intézetét, nem kormányi subventio, hanem a mivelt közönség részvéte alkotta és tartja fenn.

S midőn a történetkedvelők egész seregét hozza érintkezésbe az ily egyesület az adatokat bíráló tudományos törekvéssekkel: mind szélesebb-szélesebb körben terjed azon kritikai szellem, mely a nemzet tudósait a kor színvonalán álló művek írására, a nemzetet az ily művek megértésére, élvezésére képesíti, s a történelmi igazságok, a nemzet multjában rejlő összes tanulságok közkincesekké tétele által a politikai érettség magas fokára emeli az egész nemzetet.

Ezek egyesületünk jövő működésének lelkem előtt lebegő előképe, körvonalai.

Előre tehát! A haladás zászlója kezünkben, lelkesítő önbizalommal és átható lelkesedéssel tartunk felé. Gyűjtsük össze multunk fenntartásraméltó minden romját és tiszteletreméltó emlékét; adjunk adatot adathoz, dolgozzunk, írjunk, kitől mely téren telik; tegyük filléreinket elvbarátaink fillérei mellé. — A porszem hegygyé magasodik, a sok csepp tengeré alakul; a közérővel egybegyűjtendett tudományi anyagra rá fuvall egykoron a történetírói hatalmas szellem, s a mult idők nagy alakjai megelevülnek, és az ünnepeelt történetíró s a magyar történelem tiszteletreméltó helyet foglalandnak nagy népek történetírói és történetírása mellett. Adja Isten!

Gr. Mikó Imre e beszédének emelő hatását még azon buzditó tény is fokozá, hogy — mint az ideigl. titkár mindgyárt a mult ülés jegyzőkönyve felolvasása után jelenté — elnök ur őnmlga a társulat pénztárához 1000 frtnyi alapítvánnyal járult; mely nagylelkű adományáért ő excjának jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

Ezután Pesty Frigyes terjeszté elő a pénztár állapotát, melyből e helyütt megemlítjük, hogy július 2-káig gr. Mikó 1000 frtos alapítványán kívül — mely rögtön be is fizettetett —

egy 200 frtos (Almássy Pál) s 48, 100 frtos alapító, és 291 évdíjas tag irt alá, és így összesen 340. Ezekhez számíttandók még a gyűlés végén a titkár által bejelentett új tagok: u. m. ismét egy 200 frtos (gr. Károlyi György) és két 100 frtos (b. Apor Sándor és b. Vay Béla) alapító, s 50 évdíjas tag; volt tehát azon napig összesen 52 alapító, 341 évdíjas, és így mindössze 393 tag, kiknek száma azonban azóta is szaporodott nehánynyal. A pénztárba július 2-kaig összesen 1490 frt fizettetett be, a gr. Mikó alapítványával együtt. Az évdíjas tagok közül megemlítjük, hogy hatan mind a három évi díjat egyszerre előre lefizették. 100 frtos alapítvány július 2-kaig csak egy fizettetett be: de kamatokat többen fizettek.

A pénztári jelentés után a választmány a tisztviselők megválasztásához látott, a kik is ekképen választattak: titkárul Thaly Kálmán, pénztárnokul Pesty Frigyes, jegyzőül Pauler Gyula, ügyészül dr. Fischer Kálmán.

Az ülés további tárgyai voltak: azon határozat, mely a társulati befizetésekre nézve hozatott, hogy ámbár az alapítványi összegeket nemcsak készpénzben, hanem 5 százalékos jövedelmező értékpapírokból is (pl. földhitelintézeti záloglevelekben stb.) be lehet fizetni: mindazáltal az oly papírokat, a melyek — mint nevezet szerint az urbéri kötvények — nem jövedelmeznek tisztán 5 százalékos: a hiányzó kamatrész tőkéjével, és így az urbéri kötvényeknél minden 100 frtnál 5 frttal készpénzben pótolni kell, — mint más társulatoknál is szokás.

Végezetett továbbá, hogy a titkár az alapszabályokat nyomassa ki, s a társulat közlönyének első füzetével együtt még július hó folytán minden tagnak megküldesse. A havi közlöny czme „Századok.“ Előfizetési ára egy évfolyamnak 6 forintra határoztatott. A társulati tagok azonban — az alapszabályok értelmében — ingyen kapják, bérmentes szétküldés mellett. — Augustus és szeptember hónapokban a társulattal közlönye is szünetelni fog. E közlöny irányának, közleményeinek rovatainak úgy anyagi körülményeinek megállapítására Horváth Mihály másodelnök elnöklete alatt Toldy Ferencz, Pesty Frigyes és Thaly Kálmán v. tagok albizottságul választattak, valamint a társulat czímerének meghatározására Ipolyi Arnold, Szalay Ágoston, Erdy János, Horváth Árpád, Nagy Iván és Do-

Századok.

bóczky Ignác v. tagok kérettek föl, mint a czímertannal töltesen foglalatostkodók.

Végre elhatározottatott, hogy a választmány rendesen minden hó első csütörtökjén d. u. 5 órakor tartandja üléseit az Akadémia palotájában, melynek elnöke b. Eötvös József önmaga hivatalosan értesítetik a társulat hálás köszönetéről, az illető helyiségek szives átengedéséért.

Előadtuk ime a „Magyar Történelmi Társulat“ keletkezését, s eddigi lételének mozzanatait; előadtuk rövideden, mint programmunk tartja, előadtuk egyszerűen s történeti egymásutániságban, — mint történelmi közeghez illik.

Ezentúl is óról-hóra rendesen fogjuk értesíteni tárczarovatunkban a t. cz. tagokat és előfizetőket társulatunk üléseiről, gyűléseiről, s általában nevezetesebb intézkedései- és eseményeiről. És habár jegyzőkönyvi részletességre itt nem terjeszkedhetünk is ki: semmi olyat megemlíteni el nem mulasztandunk, a mi a t. olvasókat bármiképen érdekelheti.

A TITKÁR.

Szent-István első összeköttetései az egyetemes keresztény egyházzal. *)

István egyike a világtörténelem azon fejedelmeinek, kik magas értelemmel, teremő cselekvési ösztönökkel és szilárd jellemmel megáldva, hatásukat lángbetűkkel irták a történelem lapjaira; mert a mit teremtettek, századokra hatott ki, s népeik, országaik történelmét új irányba terelte, azok sorsát hosszú századokra határozta meg. Mit az egykoru vagy kevéssel utóbbi krónikások s életírók Istvánról feljegyeztek, jobbára csak jámbor, szent erkölceire, a keresztény vallás iránti lángoló buzgalomára, kegyessége s vallásossága műveire vonatkozik. De tévesen

*) Töredékek a munka alatt lévő „Magyar Egyház Történelméből.“

fogná fel István egyéniségét, ki őt egyedül a hagiographusok s más azon kori írók elbeszélései szerint itélné meg, s csak a kegyesség, ájtatosság s vallásterjesztés szent foglalkodásaiba elmerült, lágy jellemű pietistának tartaná. Az akkori íróknak, kik kizárólag a papi és szerzetesi osztályból keletkeztek, természetesen az ő jámborsága, a trónon is a klastromi erkölcsök s pietismus színében mutatkozó kegyessége és szent buzgalma tűnt fel leginkább; ezt dicsőítik benne majdnem egyedül följegyzéseik által. És kétségenkívül meg voltak a jellemvonások is Istvánunkban: de ezeken kívül több mást is fedezhet fel benne a figyelmes észlelő, mit azon kor, szűk látkörében elfogulva, nem vett észre, korlátolt világnézete szerint nem méltathatott figyelmére. Istvánt nem egyedül az írók tanuságai s elbeszélései után, de méginkább műveiből kell megítélnünk. Ezek egyébként is, sokkal többnek s nagyobbak tanúsítják őt, egy csupán szent életű, buzgón vallásos fejedelemnél. Ha jámborabb, szentebb volt is ő mint Nagy-Constantin és Chlodwig: de ezeknek sas-szeméből, erőteljes, szilárd jelleméből is nem csekély osztályrész jutott neki kegyessége mellé. Ő nem csak új vallás-, hanem új országrend s államalapító is volt, kinek műve, századok viharai-val daczolva, máiglan fenáll.

Midőn ő atyja halála után a fejedelmi hatalom teljes gyakorlatába lépett, a kereszténységnek még csak árnyéka létezett az országban. Az új hiedelmek és szertartások még csekély körre terjedtek, s ott is sokféleképp összevegyítve az ősi vallás fogalmaival és szertartásaival. E vallási állapot rosszabb volt a réginél, ugymond egy szemtanu. ¹⁾ Az igazi kereszténység megalapítása a magyar államban Istvánnak lett feladatává s kötelességévé is azon ünnepélyes ígéret után, melylyel magát Gizelával végbement egybekelésekor ennek rokonai iránt lekötelezte volt. Ő a fiatalság ²⁾ tettekre vágyó hevével, telve lelkesedéssel a nagy cél iránt, melyet magának életfeladatul tűzött ki, telve erély-

¹⁾ Immiscebatur cum paganismo polluta religio et coepit deterior esse barbarismo languidus et tepidus christianismus. Bruno : Vita S. Adalberti.

²⁾ Életrírói szerint István, ekkor csak gyöngye növendék, vagy éppen gyermek volt volna. De, mint fentebb kimutattuk, ezt csak azért állítják, hogy őt Gejza álmoltatása által megjósoltnak és Sz. Adalbert bejöttekor születettnak mondhassák. István, mint láttuk, 973 előtt született, ekkor tehát 25 – 26 éves volt.

lyel s elszántsággal leküzdeni minden nehézséget, mely útját állhatná, buzgó és szilárd akarattal fogott a térítéshez. — —

Mellőzve itt az e végre tett első intézkedéseit s kiadott rendeleteit, mellőzve az ellenzékét is, mely az ősi valláshoz és intézményekhez szitók részéről Kupa lázadásában nyilatkozott: lássuk csak azt, minő viszonyba lépett István mindgyárt eleitől fogva az egyetemes keresztény egyházzal és annak hierarchiájával; és mily helyzetet ügyekezett elfoglalni új keresztény államával az európai keresztény állameszaládban?

Az akkori fogalmak szerint két hatalom létezett a keresztény világban, melyek egyike a pápa, másika a császár személyében központosult. Vagy, miként a szászok legrégibb törvénykönyve kifejezi: két kardot helyezett Isten a hüvelybe a kereszténység védelmére: a pápának az egyházit, a császárnak a világit. Mihelyt valamely nép kereszténnyé lett s a pápát egyházi fejének elismerte, a császár is azonnal feltolta reá a maga fenhatóságát. A szász fejedelmi házból származott császárok I. Ottó korától kezdve csakis azért buzogtak annyira a kereszténységet a pogány népek között terjeszteni, hogy az új vallással együtt fölötök saját hatalmukat is megalapítsák. Ez történt Csehországban egy század előtt; erre törekedett I. Ottó és utódai Lengyelországban is; és egy perczig sem lehet kételkednünk, hogy Magyarországra nézve is ez volt célja, midőn, mint fentebb elbeszéltük, a verduni püspököt követségben küldé Géjzához. A császárok e hatalomterjeszkedéseiknek utat készítendő, nagy gondot fordítanak arra, hogy a kereszténység Németországból hason ki a pogány népekre. E végett már eleve megalapították az érsekségeket, melyeknek egyházi hatósága a megtérendő népekre kiterjedjen. I. Otto a magdeburgi püspökséget egyedül azért emelte érsekségre, hogy az egykor keresztényekké válандó éjszak-keleti szlávok közvetlen a német egyház hatósága alá vetessenek; ennek nyomán pedig e népek közt a császári hatalmat is megalapítsák. A német egyházi hierarchia, hatalmában ez által maga is jelentékenyen gyarapodván, önkényt és örömmel támogatá a császárok e politikáját. Piligrin passauai püspökben is kivált az éleszté a reményt, hogy székét a császár pártfogásával érsekséggé sikerülend emelnie, mivel a magyarok közt alkotandó s az ő metropolitai hatósága alá tartozandó püspökségek által

a német befolyásnak akart utat törni Pannoniában. Ügyekezete sikeretlen maradt ugyan, mivel a salzburgi metropolita jogaiba ütközött; de a czélt magát, a német egyház hatalmának kiterjesztését a megtérni készülő magyarokra, édes-örömost helyeslé II. Ottó császár, s egy perczig sem habozott megerősíteni Fridrik salzburgi érseknek VI. Benedek pápa által az egész Pannoniára, tehát a megtérendő Magyarországra is eleve kiterjesztett metropolitai hatóságát. *) Szóval, miként a pápa magát a földön Krisztus helytartójának s ennél fogva az összes kereszténység egyházi fejének tekinté: úgy kívánta a német császár is a maga fő hűbéri hatalmát minden keresztény népre kiterjedtnek tekintetni. A császárok ezen hatalom igényeit pedig a német egyház is eltulajdonítá magának, s oly kölcsönhatási viszonyosságot ügyekezett megalapítani a császársággal, hogy a hová a császár a maga világi hatalmát kiterjeszté, ott a német egyház is jogosnak tartá a maga hatóságát; miként megfordítva, a hová a német egyház vitte be a ke kereszténységet, ott a császár is fő hűbérurnak kívánta magát tartatni.

Németország és a szláv népek közt e jogigények miatt minduntalan megújult a százados harc. Szvatopluk Nagy-Morvaországa, hol a független királyság mellett egy független nemzeti egyház is keletkezöben volt Methodius főnöksége alatt, e harcban bukott meg. Arnulf győzedelmének a honalapító Árpád is részese volt, nem is sejtve, hogy a nemzeti érdekből adott segílyt a német császárok majdan az ő utódai iránt is hasonló törekvéssel viszonozzák. És miként Morva, úgy vesztette el Csehország is politikai s egyházi függetlenségét a német császárok s a német egyház jogigényeivel szemközt. Ugyanaz készüle jelenleg Lengyelországban is; és ha az első keresztény lengyel fejedelemnek, Miciszlávnak fia, Chrobri Boleszláv erősebb függetlenségi ösztönnel, nagyobb szilárdsággal nem bír atyjáénál: a német császár és egyház hatalma s befolyása ott is megfészkelte volna magát.

Ezen események már Gécjának óvó például szolgálhatnak, nehogy midőn a kereszténységnek a viszonyok hatalma által indítatva, nemzetének fennmaradása, java végett, országá-

---

*) Hansiz: Germania S. II. 159. V. ö. Dümmler: Pilgrim von Passau 50.

ban utat nyit, az új vallással, a nemzeti függetlenség csorbulására egyszersmind a német császári s egyházi befolyásnak is kaput tárjon. És bizonyára nem is találhatjuk más okát annak, hogy éppen akkor midőn a kereszténységet országába fogadta, újra megkezdzi az ellenségeskedést, és szövetezik a császár ellen pártos Henrik bajor herczeggel; sem annak, hogy midőn a német metropolitai hatóságot Magyarországra is kiterjeszteni törekvő Piligrin térítő szerzeteseit kiűzi, jöszágait serebolja s pusztítja, éppen akkor hívja be a maga és családja megkeresztelésére a cseh Adalbertet, népének megtérítésére a cseh Astricot és cseh-lengyel-olasz szerzetes társait. A kereszténységet befogadja, mert azt nemzetének érdekében a válságos körülmények közt, melyeket fentebb ábrázolánk, mulhatatlannak tartja; de mellőzi a német egyház térítő befolyását, nehogy annak nyomán a császári befolyásnak is utat nyisson.

A körülmények azonban néhány év múlva e tekintetben tetemesen megváltoztak. Előbbi szövetségese, a bajor Henrik, visszanyeri ugyan országának nagyobb részét, s azontúl békében marad a császári udvarral; de a féltékenység, feszültség állandólag fenmarad a két német fejedelem között. Géjza most nemcsak veszélyt nem lát a maga függetlenségére abban, ha Henrikkel folytatja a barátságot, melyet vele párttűtő korában kötött volt; hanem még támaszt is remél nyerni benne mind a hatalmát Magyarországra is kiterjeszteni vágyó ifju császár, mind saját pártosai ellen. Ezek voltak kétségkívül az indokok, melyek Géjzát arra birták, hogy a császári udvarral még III. Ottó alatt is folyton feszültségben élő bajor fejedelmi házzal szorosabb szövetséget kössön, s Henrik leányát, Gizelát, István fiának nőül szerezze.

Midőn a két fejedelmi udvar e házasság megkötése fölött alkudozék, minden bizonyynyal arról is folytak értekezletek s történetek megállapodások, minő helyzetet foglaljon el a keresztény népcsaládban Magyarország, melynek végleges megtérítésére kötelezte magát a völegény; mily viszonyba lépjen az a pápa, mint a kereszténység feje, s milyenbe a császár iránt, ki az uralkodó fogalmak szerint, magának politikai fenhatóságot szokott követelni ott, hol a pápa egyházi hatalma elismertetett; milyenbe végre a német egyház iránt, mely viszont mindenüvé

kiterjeszteni vágyott hierarchiai hatóságát, hová a császári befolyás beférközött? Fel sem lehet tenni, hogy e fontos kérdések István házasságkötésekor szóban ne forogtak s elvileg legalább el ne döntettek s az azok végleges megoldására mind a pápánál mind a császárnál teendő lépések meg ne határozottak volna. S bár erről írott tanúság nem létezik, azt a dolog természeténél fogva csak oly bizonyos ténynek tarthatjuk, mintha okmány bizonyítaná megtörténtét.

Géjza és István a pápa egyházi hatalmának kétségkívül önkényt ajánlkozásának alávetni magokat s országukat; mert, ha csak a görög egyházhoz nem csatlakoznak, — mit a körülmények semmi tekintetben nem javasolhatának, ez multhatlan s annál inkább elfogadható volt, mivel a pápa egyházi hatalma nemcsak esorbitására nem, de ellenkezőleg támaszára szolgálhatott a nemzet politikai függetlenségének a császár irányában. Azt mindazáltal ugyanakkor bizonyosan határozottan kijelentették, hogy országukat s az új magyar egyházat mindenesetre függetlennek kívánják fentartani mind a császár, mind a német egyház fenhatóságától, jól tudván, hogy a kereszténység megalapítása is csak e feltétel alatt válik lehetségessé a szabadságára, függetlenségére oly igen feltékeny nemzetben. És, hogy az öreg Henrik herczeg, ki bár maga is a császári ház ivadéka volt, de avval kibékülte után is mindig feszült viszonyban élt, a magyar fejedelmek e föltételét maga is helyeselte, nincs miért kételkedjünk, ha meggondoljuk, hogy a szomszéd Magyarországbán, e rokonsági köteléknél fogva csak ugy remélhetett támaszt nyerni magának s utódainak a császári mindenhatóság ellen, ha ettől Magyarország teljesen független marad. Hasonlókép kellett gondolkodnia, éreznie az ifjabb Henriknek is, ki már 995-ben, nem tudjuk, a menyekző előtt-e vagy utána? öröklé elhunyt atyjától Bajorországot. Az ifju Henrik ekkor még nem is sejtheté, hogy az alig 15—16 éves III. Ottónak napjai megszámlálvák, s annak helyét 1002-ben már ő foglalandja el a királyságban. De kormánytörténete tanuskodik, hogy ha ezt sejthette volna is, még sem ellenzi vala Géjzának és Istvánnak a magyar nemzeti s egyházi függetlenségre vonatkozó feltételét. Ő, miután német királyi lett is, bár a maga és német egyháza befolyását minden módon ügyekvék gyarapítani a keresztény világban; s bár külö-

nösen Lengyelország irányában mindent elkövetett, hogy annak fejedelmét megtartsa azon hűbéri kötelékek közt, melyekkel az magát I. Ottó által Németországhoz kapcsoltatni engedte: de a magyar állam és egyház függetlenségét ő király korában is folyton tiszteletben tartá, s holtáiglan a legbarátságosabb viszonyban maradt sógorával, Istvánnal; ki viszont egész terjedelmében gyakorlá a maga politikai s egyházi függetlenségét. Gizela legközelebbi rokonai részéről tehát nemcsak semmi akadályt nem tapasztalt, sőt hatalmas támaszt nyert István azon törekvéseiben, melyek által a kereszténység megalapítása mellett is megörzeni akarta a maga és keletkező egyháza függetlenségét a német befolyástól.

Henrik herczeg e tekintetben, a helyett hogy nehezítette volna, mint mindgyárt látni fogjuk, oly hatalmasan elősegíté István ügyekezeteit, hogy a végsüker egy része kétségkívül épen neki, az ő közbenjárásának köszönhető. De egyéb viszonyok s a világtörténelemben felmerült új irányok is felette kedvezők voltak István magas céljainak valószínűsítésére. Mielőtt tehát Istvánnak e célra tett lépéseit s Henrik herczeg közbenjárását elbeszélünk: ezen viszonyokat, ezen új irányokat szükséges kifejtünk; mert csak ezek közreműködése tette lehetővé a független keresztény királyság és egyház megalapítását Magyarországon.

Már fentebb említettük, hogy a német császároknak, kivált mióta Madarász Henrikkel a szász fejedelmi család jutott a trónra, Nagy-Károly példája szerint egy világbirodalom megalapítása volt légyen törekvésök főcélja. E végett ügyekeztek ők annyi buzgalommal a pogány népeket is beterelni az egyház aklába, mert ebben a pápa főpásztorkodása mellett magokra szallandónak remélték a világi hatalmat. A német császárok ezen iránya azonban a pápáknak sem volt egészen inyökre. Ha örömmel látták is az egyház gyarapodását a megtért pogány népekből: azt hogy a császárok világi hatalma az egész római katolika kereszténységre kiterjedjen, nem örömet nézték; mert a pápák, ily módon más független népekre nem támaszkodhatván, végeredményben önmagokra is súlyosan nehezedni érezték a császárok mindenhatóságát. Nem csodálkozhatunk ennél fogva, midőn egynémely pápa azon törekvését észleljük, hogy csak a

Sz. Péter székeinek hódoló független metropoliták alatt, a német fenhatóságtól független egyházakat alapítsanak meg. Egy olyan államcsalád eszméje, melyben a római sz. szék a császárok befolyása nélkül intézkedhessék, s a független fejedelmekre támaszkodva, a császárok ellenében is sikeresebben fentarthassa a maga főpásztori tekintélyét, már több pápa szemei előtt megvillant. Némely kitünő tehetségű egyházi férfiak épen ezen korban is sokat foglalkodának azon gondolattal, miként vethetnének gátot a német császárok uralomvágyának a szláv népek fölött, melyeket a keresztény vallás terjesztésének ürügye alatt megigázni óhajtának. Sz. Adalbert, mióta prágai püspökségéről lemondott, részben legalább, ezen okból ment téríteni a poroszok közé. Sz. Romuald és Brúnó, kikről még szólandunk, kivált ezért törekvének a szláv népeket a német egyház befolyásának mellőztével megtéríteni; ezért pártolák a lengyel Chrobri Boleszlávnak, szintugy mint Istvánnak, függetlenségi ügyekezeteit. De mindezeknél most egy hatalmasabb lángész fogta fel ezen eszmét, s ügyekezett azt termékeny szellemének minden hatalmával és fortélyosságával érvényre is emelni. Ezen egyéniség maga a francia származású Gerbert, vala, ki a 999-ki április elejétől fogva II. Sylvester név alatt ült Sz. Péter székében.

Korának ezen kétségkívül nemcsak legtudósabb férfja, de egyszersmind legnagyobb szelleme, a X-dik század első felében, a frank királyok birodalmában, alrendű, ismeretlen szüléktől származott. Sz. Gerald aurillaci klostromának iskolájában a kor divatos tudományaiban kiképeztetvén, ugyanott szerzetes ruhát öltött. 967-ben Borell, barcellonai márkgróf az ifju szerzetest Spanyolországba vitte magával, hol aztán tudásvágyának egészen új pálya nyílt meg. Ő nemcsak azon ismereteket gyorsan eltulajdonítá magának, melyeket ott Hattó vichi püspök híres iskolája nyújthatott: hanem az arab tudományosság titkaiba is hamar behatott. A szám- és földtanban, a matematikában és csillagászatban nemcsak az arabok legtöbb ismereteit elsajátítá; hanem lángesze a görögök matematikájának már elébb Boethiusból és Bedából ismert eredményeit is kapcsolatba hozta az arab számjegyrendszerrel. Ezen arab számjegyeket aztán csakugyan ő hozta divatba is a többi Európában. 970-ben ugyanazon márkgróf s Hattó püspök kíséretében Rómába ment,

holott tudományossága hamar feltűnően, XIII János pápának is bemutatott, ki viszont őt I. Ottó császár figyelmébe ajánlotta. A császár őt udvarában kívánta alkalmazni; de Gerbertet ekkor még főleg a tudomány szomja égette, s kérelmeire a császár nem ellenzé, hogy tanulmányainak befejezése végett Reimsba menjen, hol Adalbert érsek alatt híres iskola virágzott. Itt tette magáévá Gerbert a dialektikát, mely azon korban az összes tudományos kiképzetés zárkövének tartaték. A tanítványból itt csakhamar tanító lön, s az érsek, ki iskolája ügyét szíven hordá, barátságával ajándékozta meg az ifju tanárt, ki iskoláját minden másoknál nagyobb hirre emelte. Mintegy tíz évig tanárkodék itt Gerbert, mindig növekedő dicsőséggel; itt irta matematikai s retorikai munkáit is, melyeknek eddigelé csak egy része látott napvilágot. 980-ban érseki barátjával másodszor is meglátogató Romát, s az épen Olaszországban időző II. Ottó császár udvarában, Páviában, tudományos vitatkozást tartott Otrikkal, a híres „szász Ciceróval“, kit már, mint Sz. Adalbert tanítóját, ismerünk. A krónika szerint Gerbert lön a győztes, mi által annyira megnyerte a császár kegyét, hogy tőle nem sokára a gazdag Bobbio apátságot nyerte adományúl, melylyel a birodalmi grófság méltósága is kapcsolatban volt. Itt azonban az apátság javainak előbbi jogtalan bitorlóival oly heves viszályba keveredett, hogy már életét sem látván biztosságban, 984-ben Reimsba vonult vissza, s lelke lön a gyermek III. Ottó pártjának, melyhez Adalbero érsek is tartozott.

Midőn Adalbero 988-ban halálos ágyán feküdt, Gerbertet ajánlá utódául. A papság s nép nagy része hajlandó is volt ugyan a híres tudóst, ki magát a lefolyt politikai bonyodalmakban a gyakorlati élet mezején is szintoly ügyesnek tanusítá, mint tanári székeben, megválasztani. De az érsekséget mégis a fondor Arnulf, az utolsó Karolinginak, Lothár királynak törvénytelen fia nyerte el, kit ekkor a királyságra jutott Capet Hugo is pártola. A koczka azonban nem sokára megfordult. A ravasz Arnulf nemcsak Hugo király pártfogását elvesztette, hanem 991-ben egy zsinat határozata által érsekségétől is megfosztatott. A zsinat lelke s tolla Gerbert vala, ki aztán Hugo pártolása által el is nyerte az érsekséget.

A hitvallás, melyet Gerbert felavattatásakor tön, sokkal

nevezeteseb, mintsem hogy azt megemlíteni elmulaszthatnánk. Egyebek közt csak négy *oecumenicum concilium* ot ismer el, a többiek végzéseit nem tartván kötelezőknek; a pápáról pedig, mint az összes egyház egyetemes fejről, egyáltalában nem tesz említést. Továbbá, a törvényesen kötött házasságot is feloldhatónak, s a második házasságot megengedhetőnek tanítja. Gerbert e tanok elseje által szemlátomást azon czélt tűzte ki, hogy a francia egyházat Róma befolyása alól kivonja s függetlenítse; másodika által pártfogójának, Róbert frank királynak akart kedvezni, ki első nejét eltaszítván, második házasságra kelt. E törekvés azonban Rómából nagy vihart hozott Gerbert fejére. Két zsinat, melyet Leo pápa a német király hatóságának területén tartott, nem késett tanait kárhóztatni; minek következtében az érseket hübéresei s alapsága kiátkozottnak tekintvén, vele minden összeköttetést megszakasztottak.

Midőn III. Ottó császárrá koronáztatása végett 996-ban Rómába utazott, az érsekségében fenyegetett Gerbert is odament, hogy a kinek ügyében a pártos bajor Henrik ellen néhány év előtt oly erélyesen működött, most az ő pártfogása által eszközjön ki a szent széktől kedvező ítéletet a maga viszályos helyzetében. V. Gergely, a császárral rokonságban lévő, német eredetű új pápa sem lön ugyan iránta kiméletesb elődénél: egy haszna azonban még is lett utjának. Fényes szelleme, kortársaiét messze túlhaladó tudományossága által oly annyira megnyerte az ifjú császár kegyét, hogy ez őt azontúl állandólag a maga személyéhez kívánta lekötni, s a maga kiképeztetésének befejezésére, tanárául hívta meg udvarába. Gerbert annál örömeztőbb megvált viszályos érsekségétől, minthogy ekkor már nagy eszméket forgatott elméjében, melyeket csak a császárra nyerendő befolyása által remélt valósíthatni.

Mielőtt helyét a császár udvarában elfoglalta, egy nagyfontosságú levelet intézett hozzá, melyben az egykori római császárság fényét s annak helyreállítását csábító színekben lebegteté az ifjú fejedelem előtt. És mihelyt ennek közelében volt, tudományos foglalkodásai mellett, melyek által a maga tekintélyét szinte a csodálásig emelte tanítványa előtt, azonnal meg is kezdé reá ama hatását, melynek czélja nem volt kevesebb,

mint hogy a fogékony ifju keblében egy új szerkezetű római császárság eszméit hintse el s gyökereztesse meg.

Crescentius római patriciusnak, ki már Leo pápa fölött is zsarnokoskodék, lázadása, melynek következtében V. Gergely Rómából elűzetett s János piacenzai érsek tétetett ellenpápává, 998-ban ismét Romába hívta az ifju császárt. Crescentius a fegyverrel megvett Angyalvárban elfogatott s kivégeztetett; János ellenpápa pedig szeme világtól, nyelvétől s orrától megfosztatván, klastromba záratott.

A székébe visszahelyezett V. Gergely egyátaljánban nem volt ugyan barátja Gerbertnek, ki szintén a császár kíséretében vala, most mindazáltal hálából is kénytelennek érzé magát meg-egyezni a császárral abban, hogy Gerbert, ki Ottó szelleme s kedélye fölött mind nagyobb uralmat gyakorla, a ravennai érsekségre emeltessék. Az ügyes főúrúnak még azt is sikerült ki-eszközölnie, hogy a pápa Ravenna városát s jövedelmeit, melyek még I. Ottó özvegyének, Adelheid császárnénak birtokában voltak, ennek halála esetére neki adományozza.

A ravennai széken kezdettől fogva egészen megváltozott-nak találjuk Gerbertet. Ő, ki előbb, reimsi felavattatásakor a római egyházaitól oly annyira eltérő tanokat hirdetett, a suffragan pöspököket azonnal zsinatba gyűjté, hol mint szigorú erkölesreformatör s mi több, a római kathol. elvek erélyes védője lépett föl. A kevéssel utóbb Rómában tartott zsinaton pedig első volt, ki a pápa után azon végzést aláírta, mely egykori tanítványát, Robert frank királyt egyházi átokkal fenyegeté, ha a szent szék tilalma daczára kötött második, törvénytelen házasságáról nem mond le. Gerbertnek szemlátomást az volt czélja, hogy a pápát ne csak teljesen kiengesztelje, hanem, mivel ennek fiatalsága miatt közel halálára nem számíthatott, a maga nagy eszméinek elfogadására is hajlandóvá tegye.

Azonban, ezen eszmék foganatba vételére, rövid idő múlva minden eddiginél tágasabb tér nyílt Gerbert előtt. V. Gergely, 999 ki február 4 dikén hirtelen, s több kutfő állítása szerint erőszakos halállal, ¹⁾ kimúlt, s III. Ottó a szellemén és kedélyén

¹⁾Lásd: Vita S. Nili. Acta Sanctor. Septembr. VII. 337. Vita Meinverti Cap. 10. Leibnitznál: Scriptor. Brunsv. I., 520. Rupert adaléka Heribert életéhez Pertznél: Monum. German. Hist. IV., 742. a jegyzetek között.

oly nagy fölényt gyakorló Gerbertet magasztalta fel Sz. Péter székére. Gerbert még azon évi ápril 2 dikán II. Sylvester neve alatt kezdé kormányozni a keresztény egyházat.¹⁾

A lángeszű pápa, a legfőbb egyházi hatalom birtokában, ezt nem is késett érvényesíteni, rég ápolt nagy eszméinek való-sítására. Mély benyomást tőn már első bullája is, melyben a ke-resztény világ püspökeivel közlé, mily elvek szerint fogja igaz-gatni az egyházat. Összes hatása pedig nagy változást készített elő az egyházi s világi főhatalom viszonyaiban, mely hogy ma-radandóbb eredményeket mindgyárt nem szült, csak az ő és III. Ottó kora halálának tulajdonítható. Nagy óvatossággal s finom tapintattal készült tervét azonban lényegére nézve később egy-némely utóda is követé, mígnem VII. Gergelynek végre sikerült hatalma tetőpontjára emelni a pápaságot.

Ő azon levelétől kezdve, melyet 996 ban irt a császárnak, folyton oda működék, hogy benne vágyat ébresztszen udvarát s kormányát a byzanti császárok módjára rendezni, s e formák és rendszer mellett a római birodalom egykori fényét s hatalmát a maga trónján feléleszteni. E rendszer azonban csak színleg hasonlított volna a byzantinhoz, mert annak éle, lényege oda volt irányozva, hogy az egész császári hatalom a kizárólag papok-kal betöltendő hét udvari főméltóság kezébe játszassék.²⁾ E rendszer által, ha teljesen életbe lép vala, Rómában egy meg-fordított byzanti császárság állott volna fel. Míg ugyanis Kon-stantinápolyban a patriarcha merő eszköze volt a császárnak: Rómában, e rendszer eredményei szerint a császár vált volna a pápa eszközévé; egy vegyes világi s egyházi világbirodalom

¹⁾ A kútfők Gerbert életéhez: Annal. Hildesheim. Quedlinburgens.; Thietmár krónikája; Richer Histor. mind a négy Pertznél III. Folcuini: Gesta Abbat. Lobien. u. o. II. A metzi Adalbero élete. u. o. IV. Gerbert saját levelei számszerint mintegy 320. Duschesne: Hist. Franc. Script. II., 789. Marsi: Collect. Conciliar. XIX. 153. A reimsi és mouzoni zsinat-oknak Gerbert tollából folyt története. III., 658 köv. stb.

²⁾ Az okmányt, mely e rendszernek tervbe vételét tanúsítja, Pertz fedezte föl: Archiv der Gesellsch. für ältere Geschichtskunde V. 119. 171. Közl. Giesebrecht is: Kaisergeschichte I. 823. S hogy a terv valóban Sylvester műve, bizonyítja magának III. Ottónak egy levele Mabillonál: Annal. Ord. S. Bened. IV. 694. És Böhmen: Regesta Ottonum, 844. szám alatt.

keletkezett volna, melyben már annál fogva is, hogy a hét udvari főméltóság, mely tényleg gyakorlandó vala az összes világi hatalmat, mindig csak pap lehetett, a papság, következőleg, a pápa részére hajlott a hatalom mérlege, kivált miután a császár rendes székhelyéül is Róma volt kitűzve.

Az ifju császárnak mysticus iránya mellett is nagyravágyó kedélye gyanutlan nyílt meg a csillogó eszméknek s formáknak, melyekbe Sylvester a maga rendszerét burkolá; s 998 óta, midőn második római útjára kelt, oly hévvel kezdé megvalósítani Ottó tanítójának eszméjét, hogy ha őt kora halála e művének létesítésében meg nem gátolja: e rendszer hálózatának végfonalával együtt a pápa kezébe jutand vala a világ uralma.

E rendszer megalapítása mellett nagy gondot fordított Sylvester még arra is, mi már néhány régibb pápának is törekvése volt, hogy az újdön megtért népek keblében a német egyháztól független, közvetlenül a pápa alá helyezett metropolitai székek alapíttassanak; s ekként a külön nemzetiségű népek, függetlenségüket e tekintetben is megőrizvén, mint egy keresztény államesalád megannyi egyenjogu tagjai gyűlhessenek össze Sz. Péter széke, mint a közös egyházi középpont körül.

Sylvester pápa e törekvésének most új, hatalmas ösztönt adott ama körülmény, hogy két, saját nemzetiségére büszke, függetlenségére féltékeny nép keblében épen ez idő szerint kezd vala gyökereket verni a kereszténység. E két nép a magyar s a lengyel nemzet volt. Mind a kettő érintkezésbe lépett ugyan már Németországgal: de, bár Lengyelország az erélytelen Miciszláv alatt 992-ig, midőn az erőteljes Chrobri Boleszláv lépett a trónra, a magyarnál e tekintetben kevesebb óvatosságot fejtett vala ki: mégis politikai függetlenségére mind a kettő oly féltékenynek tanusítá magát, miszerint bizton fel lehet vala tenni, hogy ha kívánnak is felvételni a keresztény államesalád körébe: politikai függetlenségüket az igényteljes német birodalom irányában feláldozni egyáltalában nem hajlandók. Csak ezen feltétel alatt lehetett magának a kereszténységnek is gyorsabb s állandóbb megalapulását remélni keblökben.

Sylvestert tehát most kettős érdek ösztönzé e népek gyámolítására, tudniillik, a kereszténység terjesztésének és saját messzeható tervei sikerültének érdeke, melyeknél fogva a pápai

hatalmat a világi fölébe emelni ügykezőék. Eme célra felette hasznosnak tűnhetett fel szemei előtt az, hogy e népek által, melyeknek kivált egyike, a magyar, Európában megjelenése óta majdnem egy századon keresztül folyton ellenséges viszonyban állott vala a németekkel, — korlátot vethet a német császárok egyetemes uralkodásra vágyásának, s a szent szék önkényt elismert egyházi főhatóságánál fogva azokat különben is fékül használhatja a német hatalomterjeszkedés ellen. Az éleseszű, mély felfogású pápa lelki szemei előtt e körülménynél fogva már is úgy tűnhetett fel Németország állása a jövőben, hogy, ha megtartja is első-születtségi rangját a keresztény államcsaládban: de uralkodásáról a többi népek fölött le kellend mondania, különben Sz. Péter széke, mint a nyugati kereszténység feje s középpontja, ezen, fegyvererejökre nézve is hatalmas népeket egyesítheti a népszabadság közös ellenségének megalázására. Ezen iránynak, melyet a pápák utóbb csakugyan századok folytában követtek, s melynél fogva Magyarországot, mint a német birodalom versenytársát, mindenhatóságának korlátozóját, *archiregnum* czímmel szerettek megtisztelni, épen ezen évek alatt II. Sylvester pápa volt a megalapítója.

A két nép egyikére, a lengyelre, a császárok némileg ugyan már kiterjesztették hatalmokat; mi annál könnyebben sikerült nekik, minthogy ama viszályokban, melyek a lengyelek és csehek közt gyakrabban kitörtek, a békebirói szerepet vették át. Az erőteljes Chrobri Boleszláv azonban, az első keresztény fejedelemnek, Miciszlávnak fia, 992 óta utóda, — bár rögtön ő sem akart szakasztani a német birodalommal, minden módon oda törekvék, hogy függetlenségét megőrizze, s lassanként az eddigi kötelékekből is kibontakozhassék. E végett már atyja is sürgetni kezdé vala a pápákat, küldenének neki koronát,¹⁾ úgy vélekedvén, hogy királylyá koronáztatása tényleg biztosítandja függetlenségét. Ugyanerre s kitartóbb erélylyel törekvék Boleszláv mindgyárt uralkodásának kezdete óta. A római viszonyok azonban nem kedveztek céljának. A Crescentius zsarnoksága

¹⁾ Micislaus primus gentis Poloniae princeps christianus, cum . . . a pontifice romano diadema frustra petiisset, . . . obiit 992. Sommersberg Silesiac. Rer. Scriptores I, 203.

alatt létezett VIII. Leo, ha, mi kétséges, felfogta is az ügy fontosságát, zsarnoka miatt nem mozoghatott szabadon, ki óvakodék magára vonni a birodalom haragját. Utóbb pedig, midőn V. Gergely ült Sz. Péter székén, erre annál kevesebb reménye lehetett Boleszlávnak, mivel a pápa német eredetű, III. Ottó császár rokona volt, s vele mindenben egyetértett, mi a birodalom hatalmát illeté. Mihelyt azonban Sylvester lőn az egyház fejévé, Boleszláv is megújítá kísérleteit.

II. Sylvester, saját terveinek érdekében is, kétségkívül minden módon ügyekvék czéljára segíteni a lengyel fejedelmet; s miután a kor fogalmai szerint csak a császár vagy pápa adhattott királyi czimet és koronát: készítettett is számára egy koronát, s azt neki, mibelyt a körülmények engedik, s különösen a császárnak, — kivel messzeható tervei miatt jó egyetértésben maradnia mindenek felett érdekében áll, nem mellőzhető meg-egyeztét kieszközli, el is küldendé. De, mint alább látandjuk, a császár, ki a lengyel fejedelmet, már egészen hűbércse gyanánt tekinté, ez ügyben más befolyásoknak engedve, egyáltalában nem lőn hajlandó a királyi cím és korona megadása által megtagítani a kötelékeket, melyek Boleszlávot a német birodalomhoz kapcsolták.

Egészen más viszonyok léteztek hazánk tekintetében. Géjza, bár 973-ban békét kötött is I. Ottóval, nemesak olyféle hűbéri kapcsolatba nem lépett iránta, mint lengyel szomszéda, s mint a császár kétségkívül óhajta vala ¹⁾; hanem kevéssel utóbb, midőn utóda, II. Ottó ellen Henrik bajor fejedelem fellázadt, ennek pártjára állván, több éven át nyílt ellensége is lett a császárnak. Ezen, Henrikkel ekkoron kötött szövetség fonalán jött utóbb létre a házassági szerződés is Géjza fia és Henrik leánya közt. A bajor fejedelemnek érdekében áll, hogy a magyarokban, kivált ha keresztényekké lesznek, mit e házasság biztosított, a császár ellen, ha vele netalán megint viszályba keverednék, mindig támaszra találjon. És mivel Géjza nemzeti függetlenségét a kereszténységnek különben is szükségessé vált föl vételében

¹⁾ Minden bizonyynyal erre vonatkoznak ama szavai is a Piligrinhez írt levélben, midőn a verduni püspököt követül küldé Géjzához: *Bruno enim illuc (a magyarokhoz) erit delegandus, quo rex eorundem nostrorum quamproptere arbitrio sit colligandus.* Fejér: Cod. Dipl. I, 257.

feláldozni nem akarta: e házassági szerződés alkalmával minden bizonynyal az iránt történt valamely megállapodás, hogy a kereszténység oly módon alapíttassék meg Magyarországon, ne-hogy az e miatt bármi csorbulást is szenvedjen a maga függetlenségében. Ama fentebb említett elve szerint a szász fejedelmi háznak, mely a keresztény világon két főhatalmat vallott: a császárét és a pápáét, a megállapodás Géjza és Henrik közt nem történhetett más-módon, mint ha István is királyi czimet veszen fel, s azt és a koronát, mint királyi rangja s hatalma jelképét, a pápától s nem a császártól eszközli ki.

Tétetett-e lépés eziránt Rómában, mindgyárt István és Gizela házasságkötése idején, bizonytalan; az emlékekben semmi nyoma. De ha tétetett volna is, annak sikerére akkor, midőn a német eredetű, a császári házzal rokon V. Gergely volt a pápa, s kit maga III. Ottó tiltetett be székébe, senmi kilátás sem létezhetett. És alig tévedünk, állítván, mikép e körülményben rejlik fő oka annak, hogy István, bár uralkodása kezdetétől fogva buzgón terjeszté országában a kereszténységet, s bár e célra kétségkívül felette hasznos leend vala, hogy a Koppány legyőzése után gyors terjedésnek indult új vallás szilárdabb megalapítása s rendezése végett mindgyárt kezdetben legyen az országnak néhány püspöke: mégis csak uralkodásának harmadik évében küldött e végett Rómába ünnepélyes követséget. E tekintetben mind sógora, az ifjabb Henrik herczeg, mind a térítési ügy élén álló Asztrik apát, ki Sz. Adalberttel számos évet töltött vala Rómában, s az ottani viszonyokat s irányokat bizonyosan jól ismerte, hasznos tanácsot adhatott Istvánnak. Úgy látszik tehát, hogy István sem házasságkötésekor, sem trónralépte idején csakugyan nem küldött követséget Rómába, melytől úgy sem lehetett sikert várnia királyi címére nézve. Mindaddig várnia határozta el tehát magát, míg a viszonyok Rómában oly fordulatot nyernek, hogy a pápában mind a magyar egyház függetlenségére, mind a maga királyi címére s a koronára nézve támaszt találjon. A pápa, V. Gergely, míg ugyan fiatal volt, s közel halálára nem lehetett számítani: de annál több reményt kelthettek benne a római bonyodalmak. Crescentius ur ott ismét hatalomra jutott, V. Gergelyt Páviába üzte, s János, a görög eredetű piacenzai érseket emelte fel ellenpápává. De e remény is csak-

hamar meghíúsult. Az ellenpápa uralma csak néhány hónapig tartott, s az Ottó császár által megsegített Gergely 998-ban ismét betölt székébe. Ezalatt pedig megint a régi elvek kerekedtek felül, melyek Istvánnak alig engedének reményt, hogy a pápával, a császár befolyását mellőzve, a királyi cím s korona iránt megegyezhessenek. Ismét várakozásra kellett tehát magát elszánnia.

Ha István e várakozásra öntudatosan határozta el magát, — mit adatokkal bebizonyítani természetesen, nem lehet: úgy abban valószínűleg Gerbertnek, az ekkoron már ravennai érseknek is volt némi része. Ravenna és vidéke, az ő befolyása alatt, középpontjává lett ama törekvéseknek, hogy a kelet-éjszaki pogány, vagy csak az imént megtért népek a német birodalomtól s a hierarchiától függetlenül kebleztessenek be az egyházba. Egy nagyuri nemzetség ivadéka, Romuald szerzetes, kit az egyház utóbb a szentek sorába írt, s ki, mint alább látandjuk, néhány év múlva Magyarországra is megindult, ez időben rendkívüli tekintéllyel bírt Olaszországban. Ő, mint látszik, egyenesen Gerbert érsek befolyása alatt, Percum szigetén, közel Ravennához, egy klastromot alapított, melyben jobbra fényes családokból bűnbánó, vagy eleitől fogva szentes életű egyéneket gyűjtött össze maga körül. Ilyen volt egyebek közt a szász fejedelmi házzal rokonságban lévő querfurti Brunó, ki, mióta a császári udvart klastrommal váltotta fel, Bonifácznak nevezte magát, s néhány évvel utóbb mint a pogányok érseke, Magyar- és Lengyelországban is járt, s emitt Sz. Adalbert életét is megírta. Ilyenek a többiek is jobbra, kikerül Damiani, Sz. Romuald egykoru életirója mondja, hogy „ki ne csodálkoznék, látván, miképen azon férfiak, kik előbb aranyos ruhában jártak, szolgák csoportjai által környeztettek, minden élve s kéjekhez szoktak volt: most elzárkózva élnek, kánzsában, meztelen lábbal járnak, s a nélkülözések ridegsége által szinte megtörettek“¹⁾ Romuald, Gerbert érsek befolyása alatt, e szerzeteseknek egyenesen azt tűzte ki életezéljává, hogy miután egy ideig klastromában arra felkészültek, a pogány népeket a német befolyástól függetlenül

¹⁾ Damiani: Vita S. Romualdi, Mabillonnál: Acta Sanctor. Ord. Bened. Sec. VI. I, 292.

ügyekezzenek megtéríteni; aminthogy közülök számosan el is zarándokoltak e pogányok közé, s többen vértanúkká is lettek.

Ily határozott lévén e tekintetben Gerbert érsek törekvése, alig hihető, hogy ő a magyarokra is ne terjesztette volna ki figyelmét, s különösen, hogy megtérésük viszonyairól ne értekezett volna Henrik bajor herezeggel, István sógorával, midőn ez 998-ban Ottó császár kíséretében Rómába ment, s úgy látszik, még a következő év egy részét is, midőn Gerbert már Sylvester pápává lett, ott tölti vala. Henrik, ki az Istvánnal ennek s Gizeának egybekelésekor kötött szerződésnél fogva kétségkívül némi kötelességeket vállalt magára sógora irányában, a magyar ügy jövőjére vezetését illetőleg, nem kevesebb érdeklődék, mint Sylvester pápa, ki a pogány népeknek a német befolyástól független megtérését elveinél, czélzatainál fogva hordá szívéen. Még az is igen valószínűnek látszik, — én legalább, bár adattal bebizonyítani nem tudom, de az összes viszonyok találkozásánál fogva bizonyosnak tartom, — hogy Henrik épen a magyar ügy végett kísérte ekkor a császárt Olaszországba s időzék ott oly buzamosan, hogy abban mind a császárnál, mind a pápánál közbenjárjon: emezt a magyar érdekek támogatására, egy független magyar egyház megállapítására indítsa; amannál minden netalán teendő ellenzést megszüntessen, minden akadályt elhárítson. Tekintve az ügy nagy fontosságát, józanul egyáltalában fel sem is tehető, hogy István Asztrik ünnepélyes követsége előtt semmi értekezésben nem lett volna a pápával. Nyomára ennek nem akadunk ugyan az emlékekben: de ezek általában véve igen gyéren jegyeznek fel e korból diplomatikai érintkezéseket s alkudozásokat. S illetően feljegyzés hiányát talán csakis abból lehet megfejtetni, hogy a pápával folytatott előleges értekezés nem nyilván, valamely köztudomásra jutott követség, hanem titkon, Henrik herezeg által történt; mit egyébiránt az is javasolhatott, hogy a császár féltékenységeinek felébresztése kikerültessék.

Amnyi bizonyos, hogy Sylvester törekvéseinek főcélja volt a pápai hatalom felmagasztalása és szilárdítása, a császárovására. Már pedig e czélra alig szolgálhatott valami alkalmasb eszközül, mint ha az épen megtérésben lévő két országot mind egyházi, mind politikai függetlenségében támogatja, a német

befolyás ellen biztosítja. Eleve is tudható, hogy, ha ezt elérni sikerül: a mind egyháziilag mind politikailag független Magyar- és Lengyelországra támaszkodva, hatalmas gátot vethet a császári mindenhatóságnak, s a mindent elnyelni akaró német befolyásnak. Kétséget nem is szenved ennél fogva, hogy Sylvester pápa, ha vele, mint hiszszük, a bajor herezeg a magyar ügyben előleg értekezett, a maga részéről egész készséggel megígérte István kívánságának teljesítését. S ez Henrik kedvező izenete következtében küldötte el néhány hónap múlva Rómába ünnepélyes követségét. Lehet azonban, hogy Asztrik megjelenése előtt István még azon szerzetesek valamelyike által is váltott üzenetet a pápával, kik a térítés ügyével foglalkodának.

Hiunünk kell azonban, hogy a pápa, ki oly nagy óvatossággal működék a maga nagy tervének kivitelében, s ezt semmi más czélok miatt nem akarhatá kockáztatni: egészen mégsem titkolta el a magyar és lengyel ügyet a császár előtt, sem végezni nem akart ennek tudta s megegyezte nélkül. Szükség volt tehát, hogy ezen nemzetek ügyében tüzetesen értekezzék a császárral s annak megegyeztetét kieszközölje, mind a külön metropolita alatt felállítandó független egyházra, mind a küldendő koronára nézve. Az ügyes, lángeszű férfiúnak, ki a mystikus, ábrándos hajlamú ifju császár értelmén és kedélyén különben is oly nagy fölényt gyakorolt, ez nem is volt oly igen nagy feladat.

Mi különösen a magyar egyház függetlenségét, s az István-nak küldendő koronát illeti: eziránt a pápa, úgy látszik, semmi nagyobb nehézségre nem talált Ottónál, ki egyébiránt jól tudható, hogy semmi oknál fogva nem képezhet sem magának, sem a német egyháznak befolyási igényt Magyarországra. A pápa utját e tekintetben valószínűleg már a bajor Henrik, István sógora is elkészítette a császárnál, határozottan megértetvén vele, hogy a magyarok, bár a keresztény népcsaládba lépni hajlandók, de függetlenségükön e mellett csorbát ejteni nem akarnak; s maga a kereszténység megalapítása is csak a függetlenség megőrzésének föltétele mellett sikerülhet. Ottó tehát, kiben a vallásos érzelem egészen az ábrándosságig fel volt magasztalva, a keresztény egyháznak e gyarapodását annál kevesebbé akarhatá gátolni, minthogy különben sem láthatott okot, miért vonakodnék megegyeztet adni arra, hogy a pápa a töle egészen függet-

len magyar állam egyházát a némettől függetlenül rendezze be, s a koronát is megküldje Istvánnak. Csakis így van történetthi értelme annak, mit a német kutatók, s köztök kivált az egykorú Thietmár, merseburgi püspök, állítanak, hogy István a császár ösztönzésére s kegyéből nyerte Sylvester pápától a koronát s a független egyházat. ¹⁾

Sokkal több s nagyobb volt a nehézség a lengyel Boleszlávra nézve. Ottó, ha végre megnyugodott is abban, hogy a pápa megszüntetvén a magdeburgi érsek egyházi hatóságát Lengyelország felett, a gneznai érsekké nevezett Gaudentiusban, Sz. Adalbert öcsésében, egy nemzeti metropolitát adjon ezen országnak; abban mindazáltal vonakodék megegyezni, hogy a pápa Boleszlávnak is megküldje az oly régóta sürgetett koronát, nem lévén hajlandó feloldozni őt azon hűbéri kötelékek alól, melyek, ha nem is egészen az ünnepeles, jogérvényes formák szerint, s habár elég lazán is, de tényleg mégis némi kapcsolatban tartották a német birodalommal. Ugy látszik azonban, Sylvester, bizva státusférfini ügyességében, bizva fölényében a császár kedélyén s értelmén, mégis hiszi vala, hogy végre sikerülend legyőzni Ottó vonakodását, s ez iránt némi biztatásokat is juttatott Boleszlávhoz. S talán arra is számítva, hogy a lengyel követek jelentése végre megszünteti a császár ellenzését, valószínűleg maga inteté meg Boleszlávot, hogy ideje elküldeni hozzá a követséget. A koronát pedig számára mindenesetre készen tartá.

Boleszláv, telve örömmel, hogy valahára kívánatai céljához jut, 999 vége felé Lambert krakói püspököt iudítá meg Rómába a nagy fontosságú követségben. A császárnak azonban hírt kellett vennie a lengyel követ jöttéről ²⁾; s mivel, úgy látszik, nem bízott magában, hogy Sylvester ostromainak ellentállni tudjon: még ez év végén, decemberben, távozott Rómából,

---

¹⁾ Imperatoris . . . gratia et hortatu gener Heurici ducis Bavariorum Wait in regno suimet episcopales cathedras faicens, coronam et benedictionem accepit. Pertznél III, 784.

²⁾ Ezt Unger, a poseni püspök adhatá neki, ki német eredete szerint a lengyel egyház függetlenségének ellensége, az új gneznai érsek hatóságát sem akarta elismerni, s azért ki is hagyatott annak suffraganeusai közül.

előbb, némi intézkedések végett Németországba, onnan, mint mondá, barátjának, sz. Adalbert vértanúnak hamvainál imádkozni, Lengyelországba menendő. A pápának korán tudtára esett a császár e szándoka, s attól őt mindenkép visszatartani ügyelve, Páviába utána irt, élénken festve levelében a zavarokat s veszélyeket, melyek távolléte alatt Olaszországban, s különösen Rómában támadhatnak. De az Ottó kíséretében lévő tanácsosok sejték már, úgy látszik, a pápa terveit, s ellene működének. Ezek befolyása alatt kelt Ottó válasza is Sylvesterhez. Tudtára adván, hogy a maga helytartójául Hugo toskánai herceget nevezte ki, s a pápa védelmét mind ennek, mind a többi olasz fejedelmeknek szívére kötötte, kijelenti neki, hogy kénytelen távozni az olasz földről. Mivel pedig erre fontosabb ürgyet nem talált, sem a rajta oly nagy fölényt gyakorló pápát nem akarta eleve boszantani czéljának őszinte bevallása által: azon különös mentséghez folyamodék, hogy egészsége az olasz eget — pedig tél közepe volt — nem tűrheti. „Sajnálom, úgymond egyebek közt, hogy a körülmények súlyos volta akadályoz megfelelnem abbeli kívánságtoknak, hogy Olaszországban maradjak. Szívem teli szeretettel irántatok; de testi állapotunk s egészségi tekintetek kényszerítenek elhagyni Olaszországot. Lelkem azonban veletek marad.“¹⁾ Ottó, rövid időzés után Regensburgban, az 1000-dik év elején valóban Lengyelországba utazott, holott bajos volt volna valakivel elhitetnie, hogy ennek hideg egénél téli időben nem egészségesebb a szelíd olasz ég alj. Boleszláv, színlenni kénytelen, az Odera folyamánál nagy tisztelettel fogadta, s Gneznába kísérte őt.

Bizonyára fontos oknak kellett rábírní a császárt, hogy a zordon téli időben oly sietve tegye meg a nagy utat éjszakra. S ezen ok nem lehetett más, mint, hogy meggyőződésé vált benne a sejtelem: miképen ha a lengyel követeket Olaszországban bvárja, a lelke és szíve felett uralkodó Sylvester őt végre is mindenre rávehetné, s oly módon fogná elintézni a lengyel ügyet, hogy Boleszláv magát minden kötelék alól feloldva érezhesse a birodalom iránt. Nyilván ezt bizonyítja egész magatartása Gneznában, miként azt a lengyel és német kutfők tudtunkra adják.

¹⁾ Duschene: Hist. Franc. Script. II. 826.

Miután ugyanis Sz. Adalbert öcsesét, Gaudentiust, ki már érseki palásstal jött vissza Rómából, metropolitai székébe ünnepélyesen behelyezte, a cholbergi, krakói és wratislavi püspököket rendelve suffraganeusaivá ¹⁾, a tiszteletére rendezett fényes lakoma alkalmával a maga saját házi koronáját tette a koronáért oly igen sóvárgó Boleszláv fejére; de nem, hogy őt független királyságra emelje, hanem, hogy őt ekként ünnepélyesen a maga hűbéresévé avassa ²⁾. Ily jelentést adott e koronázásnak maga Boleszláv is, ki azt korán sem tartván független királysága sanctiójának, még később is, de II. Henrik ellenzése miatt sokáig hasztalan, ügykezett koronát nyerni a pápától. ³⁾

---

¹⁾ Thietmar Chron. Lib. III. Pertznél III, 780 Itt egyébiránt krakói püspököknek nem Lambert, a Rómába küldött követ, hanem Poppo neveztetik.

²⁾ Mesico (helyesen: Boleszláv) Ottonem III. Imperatorem ad se venientem . . . triduo convivio adeo decenter pertractavit, quod Imperator, liberalitate illius delectatus, eum infra prandium in mensa residens, coronavit suo diademate, et sic imperii feudalem fecit. Chron. Polono-Siles. Pertznél XIX, 558. A későbbi lengyel írók, mint például Cromer, a koronázást szívesen oda magyarázzák ugyan, hogy azáltal a császár Boleszlávot feloldotta hűbéri kötelekei alól, s testvérének, a római birodalom szövetséges-társának fogadta. De, hogy ezt akkor maga Boleszláv sem úgy értelmezte: nyilván kitűnik abból, hogy bármi volt legyen is viszonya a birodalomhoz, ő magát folyton lekötelve érzé a császár iránt. Nem csak háromszáz vértess lovagot adott a távozó császár rendelkezése alá, hanem őt maga is elkísérte Magdeburgba.

³⁾ Ottó utóda, II. Henrik, ki minden módon ellene dolgozott Sylvester eszméi s terveinek, Boleszláv iránt korántsem tanúsít oly kíméletet, mint a maga sógora, István iránt. Értesülvén, hogy Boleszláv folyton óhajt koronát nyerni Rómából, még az Alpok szorosait is őrizteté, nehogy a fejedelem az ő tudtán kívül küldjön e végett követeket a pápához. (Imperator autem Henricus, Busclavi consilium non ignorans, undique vias custodire praeceperat, ut si Busclavus Romam nuncios mitteret, in eius illico manus deverirent. Damiani: Vita S. Romualdi. Acta SS. Febr. II, No 52.) És midőn Boleszláv e miatt titkon két igénytelen szerzetest akart volna Rómába küldeni: szolgálatukat tőle még ezek is megtagadták, jól tudván, hogy nemcsak a császár akaratával ellenkeznének, hanem Sylvester utódától sem fognának szívesen láttatni. (Ld erről Sz. Romuald idézett életét, i. h. II, 114. vagy Mabillonnál Acta Cod. S. Benedicti Saecul. Sext. I, 255.) Az idők ugyanis Sylvester halála után súlyosan nehezdedtek a pápákra; s ezek, hogy Henrik király pártfogását s védelmét a lázadók és zsarnokok ellen megnyerhessék, óvakodának a sylvesteri

Mialatt Ottó Gneznában járt, a lengyel követ is megérkezett Rómában. Sylvester azonban a történetek után, kíváncsi volt, hogy teljesíthette volna, a császár megsértése nélkül; tíres kézzel bo csátá tehát vissza Boleszláv követét.¹⁾

Ily körülmények közt küldé István, 1000-dik évben, a maga követét, Asztrik Sz. Mártonhegyi apátot s kijelölt esztergami érseket,²⁾ Sylvester pápához, kinél annak utjait, mint fentebb látók, Henrik bajor herceg, István sógora, már az elmúlt évben előkészítette. A pápa, Henriktől értesítetve, kétségen kívül tudta már főbb vonásaiban, mi történik Magyarországon; ³⁾ de a részleteket minden körülményeikkel csak most hallá Asztriktól. Ezek pedig, az ő eszméire s terveire vonatkozólag is oly érdekesek, magokban véve oly nagyok és fontosak valának, hogy

---

eszmék s tervek szerint működni, s olyasmit tenni, mit a császár irányával ellenkezni tudtak. Sylvester utódai XVIII. János (1003—1009) és IV. Sergius (1009—1012) forrón óhajták Henrik római utját, hogy általa védessenek. Ld Thietmár Chron. Lib. VI. nro 61. Pertznél III. 835.

¹⁾ A lengyel követséget a XII-dik század elejéből származó Martinus Gallus-féle legidősebb lengyel krónikától kezdve (kiadta ezt legújabbban Pertz IX. 423.) minden lengyel kútfő egyezőleg beszéli el: a pápa álomlátásának tulajdonítván azon körülményt, hogy ő a koronát nem Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldte meg. Így az Annal. Kameniczenses (Pertznél XIX. 581); így az Annal. S. Crucis Polon. (U. o. 678); így a Chron. Ungar. varsói codex (Endlicher: Monum. Hist. Hung. I. 67.) Martinus Gallussal megegyez a vele egykorú Hartvik, Sz. István életében; s hihetőleg ezek egyike a másikból, s miként gyanítjuk, Hartvik Gallusból, merítette elbeszélését. Nincs is köztök más különbség, mint, hogy Hartvik, a maga céljához képest, azt bővebben kiékesíti. Sz. István idősb két legendája még semmit sem tud a lengyel követségről s a pápa álomlátásáról.

²⁾ Az eddigi véleményektől eltérőleg én nem Domokost, nem is Sebestyént: hanem Asztrikot tartom az első esztergami érseknek s metropolitának; és úgy hiszen, alább sikerülend arról olvasóimat is meggyőzőm.

³⁾ Hartvik ama kifejezését: „ignotae gentis“ bizvást csak a mesés pápai álomlátás felékesítésének tarthatjuk. Lehetett-e ismeretlen nemzetnek tartani azt, mely majdnem egy századon keresztül félelemmel s rettegéssel töltötte be kalandjain Német-, Frank-, Olaszországot, Burgundiát s a keleti birodalmat? Hogy egyebet ne mondjak, „ignota gens“ volt-e az olaszok előtt az, melyről litániáikban is könyörgőleg tőnek említést, hogy mentse meg isten őket a magyarok nyilaitól?

midőn Asztriktól azokat előadatni hallá, nem titkolhatta el örömetjes meglepetését. Midőn megérté, hogy István az esztergami metropolitai szék alatt több püspökségeket s monastorokat részben már megalapított, részben megalapítani készül, s mindegyiket gazdag jövedelmekkel látja el; hogy ő a papságot országában törvényileg is első renddé akarja felmagasztalni; hogy mindenfelé templomok, klastromok, paplakok emelkednek az országban; kivált pedig, hogy István szent buzgalmában maga is tanít s hirdeti az evangéliomot, s a nemzet főbbjeit ő maga oktatja a hitben, téríti az egyház kebelébe: örömmel és csodálkozással eltelve kiálta fel: „bizonyára, én csak apostoli helytartója vagyok az Úrnak; de fejedelmed valóságos apostol, ki által Krisztus annyi népet térített magához!” Nem lehet ennél fogva csodálnunk, hogy István követé Rómában jól fogadtatott, s oly eredménynyel tért meg, minőhöz hasonlóval eddigelé egy újdont megtért nemzet sem dicsekedheték, minőt egynek története sem mutathat fel.

Sylvester örömmel erősítette meg az Istvántól alapított püspökségeket, meg köztök az esztergami érsekséget, melyet a német egyháztól teljesen független metropolitai joggal s hatósággal ruházott fel az egész magyar birodalomra nézve, ellenére VII. Bencze azon 974-ben kelt bullájának, mely által egész Pannoniát a Salzburgi érsek metropolitai hatósága alá rendelte volt; s Asztriknak azonnal meg is adta az érseki palástot, és felszentelte őt érsekké.¹⁾ Örömmel megadta Istvánnak is a kért királyi címet s a készen álló koronát, a nélkül hogy, mint a viszonyok titkaiba be nem avatott jámbor írók elbeszélük, menyeyei álomlátás által kellett volna megintetnie, hogy ne Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldje meg azt. S e mellett Istvánt teljes hatalommal ruházta fel: intéznie ezután is népe megtérítésének ügyét, berendezni a magyar egyházat, s abban a patronátusi jogot azon egész terjedelmében gyakorolni, melyben azt ez

---

¹⁾ A ki meggondolja, hogy az érsekek ez időben majdnem kivétel nélkül személyesen mentek Rómába a palliumért, s meggondolja azt is, hogy Magyarországon még nem volt püspök, ki többi társait felszentelhette s az újdont megtért benlakókból lett papokat felavathatta volna: nem fog józanon kételkedhetni, hogy Asztrik mind a palliumot, mind a püspöki felszenteltetést Rómában nyerte légyen.

időben a kereszténység legkitünőbb fejedelmei: a német császárok és francia királyok gyakorolják vala.

E páratlan nagy hatalom megadásánál, melylyel Sylvester Istvánunkat az egyházi ügyekben felruházta, aligha nem volt része azon neheztelő érzeneknek is, mely benne a császár s némileg maga Boleszláv ellen is ébredt, azok miatt, mik Lengyelországban az ő mellőztével történtek. Ugy látszik, mind a kettőjökkel akarta éreztetni bosszuságát. Mi különösen a császárt illeti: az István számára kiadott bullában a császárról egy szóval sem emlékezik, ezáltal is tanusítani akarván, hogy az új magyar egyháznak s királyságnak egyedül a pápától, mint a keresztény népesalád közös egyházi fejétől, kell függenie.

HORVÁTH MIHÁLY.

Magyar okmány-érdekességek. *)

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Összehasonlító vizsgálatok az okmánytan terén. Egy kis okmány-curiosum; rövid tartalmának adatbősége; hely- és családtörténeti adatai. Adatok a XIII. századi magyarországi rablólovagokról s ököljogről.

I.

Valamint a történet épületének legszilárdabb alapkövei az okmányok, úgy az okmánytan: a palaeographia és diplomatica a történelmi tanulmányoknak mintegy propylaeumát, előcsarnokát képezi. Megfelelő nyitányul szolgálhatnak azért társulatunk közlönye kezdetén ezen okmánytani igénytelen kis közlemények, melyek sorát ezennel itt megkezdjük.

Ismeretes, hogy azon élénk lendület és nagyszerű előmenetek, melyekkel a tudományok minden terén találkozunk, nagy részt az összehasonlító vizsgálatok eredményei. Az összehasonlító módszer alkalmazása megváltoztatta, mondhatnók az összes tudományok színét; kezdve Cuvier óta a természettantól.

---

*) Ezen cím alatt szándékom itt egymásután több e tárgy czikket közzé tenni, kevésbé elhanyagolt hazai okmánytani-történeti tanulmányaink felébresztéséül.

egész a nyelvészetig mindenütt új világot derített, új tényezőket hozott fel az ismeretek színterére.

Sajátságosan épen az okmánytan, — ámbár egyike azon tanoknak, melynek egyik ága sem nélkülözheti az összehasonlító vizsgálatot, kezdve a graphikától egész a sphragistikáig — mégis és mindamellett is, hogy a gyakorlatban tényleg folytonosan igénybe veszi az összehasonlítást, rendszeresen azonban annak alkalmazását egyes okiratok fejtegetésében mindeddig kellőleg még nem érvényesítette.

Jelen igénytelen közlésnek sem lehet célja azonban ezen, úgylis csupán rövidebb közleményeknek szánt korlátolt téren a tan elvont szabályainak taglalása, melyeknek teljesebb kifejtését a múlt századok nagy mesterei: a Mabillonok és többi maurinusok után épen újabban virágzásnak indult európai palaeographiai iskolák, diplomatikai és historiai intézetek, mint a párisi Ecole des Chartes, a berlini és bécsi stb. diplomatikai seminariumok tudós mestereitől és tanítványaitól, mint egy Silvestre és Sickel, Chassant és Gantier Leon, a velencei Foucard, s másoktól e nemű munkálataik nyomán méltán várhatunk.

Itt csupán a következő rövidke közlések folytán, a mint néhány kis okmány-curiosum magyarázatában az összehasonlító vizsgálat eredményeit érvényesíteni szándékom, merült fel önkényt a tan rendszeresítésének eszméje.

II.

A múlt években Szentkirályi László úrnak baráti szíves ajándékából, hontvármegyei birtokait illető számosabb régi eredeti oklevéllel, a többi közt egy, mind tartalma, mind pedig alakjára nézve különösen érdekes kis okmány került volt birtokomba; külalakjára nézve ugyanis az alig egy ujjnyi hosszú s néhány ujjnyi széles bõrhártyaszelet, egyike azon legapróbb okmány-példányoknak, melyek már mint diplomatikai curiosumok is figyelmet és kíváncsiságot gerjesztenek.

Rövid tartalmának szövege, melyet már t. barátom Wenzel Gusztáv minap az Árpádkori új okmánytár III. kötete 282. lapján kiadott, az, amint észrevehető, becsuszott sajtóhiba kijavításával s az elhagyott hátírat pótlásával a következő.

Hátírat az okmányéval egykorú és azonos kéztől:

Pro Job de palast contra michaellem filium Symonis et fratres suos expeditorie super destructionibus villarum eorundem. A két szélén kívül záró-pecsét helyének nyoma.

Belől a szöveg:

Datum pro memoria. quod comes Mykus. officialis Michaelis. Mortumus. Jaco. et Fyle (így az eredeti, a kiadásban valószínűleg sajtóhibából eredt Tyle helyett) filiorum Symonis pro eisdem dominis suis personaliter coram nobis constitutus, destructionem villarum dominorum suorum ker. wosyan et utrarumque keresken uocatarum. tempore comitis Demetrii filii Hunth factam. Job filio Juanche de palast ad plenum coram nobis relaxavit. obligatis se adhoc coram nobis. quod si ipse Job ratione destructionis predictorum villarum per dominos suos predictos processu temporis inpeteretur. ipse Micus eundem teneretur modis omnibus expedire. Datum quarta feria proxima post festum beate agathe virginis.

E szerint az okmány egyszerű bizonyságlevél arról: hogy Mikus comes (tiszt vagy hivatalnok) mint Simon négy fiának, úgymint Mihálynak, Mortumusnak, Jákónak és Fülének tisztje vagy megbízottja, ezen nevezett megbízói s urai nevében a hiteles bizonyság előtt személyesen megjelenvén, Palásti Ivánka fiának Jóbnak teljesen elengedte a kártérítést urai Kér, Vosyán s mind a két Kereskén nevű helységeknek vagy birtokainak azon lerontásáért, vagy elpusztításáért, mely Hunt fiának Demeter comesnek idejében történt, — lekötelezvén magát arra, hogy ha említett Palásti Jobb e miatt idővel Mikusnak nevezett urai által keresetbe fogatnék, úgy maga Mikus tartozzék őt minden módon felmenteni, vagy helyette megfelelni.

Az okmány kiadásának idejére nézve csak annyit találunk benne feljegyezve, hogy az Sz. Agata ünnepe utáni szerdán kelt. De sem az évszám nincs feljegyezve, sem a hitelestonúságnak és helynek neve, mely előtt és hol az egyezkedés véghez ment, s az okmány e felett kiadatott — nincs kitéve.

E miatt már Wenzel előbb idézett közleményében azon megjegyzéssel kíséri ezen okmányt: „hogy külső jelei után ítélve IV. Béla vagy V. István uralkodásának idejére mutat, s bízhetőleg az ipoly-sági conventnek kiadványa.” És e szerint írja is az okmány rubrikáját, czímfejezetét: „A sági conventnek magán-

harcznak elintézéséről szóló bizonyáglevelre. Év nélkül, hihetőleg — ügymond — 1242 — 1272.“

Ennyi mindössze, mit ezen bőrhártya-okmány az avatottnak mintegy első tekintetre körülbelől elárul, — míg a szorosabb palaeographiai és diplomatikai vizsgálat mikroszkopja alá helyezve, számos érdekes részletei tűnnek elő; sőt majdnem alig hihető, hogy a mint mondók, az alig egy ujjnyi hosszú, apró hártyaszelet ezen néhány sorában egy egész darab, eddig ismeretlen története rejlik azon vidéknek, melyről szól. S ez az, mit itt az összehasonlító vizsgálat alkalmazása által felmutatni szándékom.

III.

Kezdem mindgyárt az okmány keltének ismeretlen ideje és helye meghatározását az okmánytan első fejezetével a graphikával, az írástannal.

A hazai okmánytanban járatosnak okmányunk írás- és betűjellege azonnal elárulja ugyan, hogy az a XIII-dik század második felében — mint ezt már fentebb Wenzel is megjegyzi — és pedig, mint mi hozzáadjuk, annak végső évtizedeiben íratott. De ezen meghatározás még igen tágnak mutatkozik, mintán az okmány korának szorosabb meghatározása is mind belső, mind külső jelekből bátran megkísérthető.

Ha ugyanis ezen okmánynak hely- és személyneveit vizsgáljuk: bennök Hont vármegye régi hely- és személyneveire ismerhetünk. Ez által egyszersmind arra vagyunk utasítva, hogy hontvármegyei régibb okmányok példányait figyelembe véve, ezek kiadásának hiteles-helyei iránt magunkat tájékozzuk, s ezeknek kiadott okmányait tárgyalt okmányunk korabeli példányaival összehasonlítsuk.

Hontvármegye rendes hiteles-helyei voltak régebben a megye szomszédságában lévő esztergomi káptalan, és olykor a keresztések conventje is; azóta a váci káptalan és Garam melletti sz. benedeki convent, később pedig magának a megyének központjában keletkezett ipoly-sági premontrei convent. Az utóbbi nevezetesen első sorban foglalkozott a Hontvármegyét illető hi-

teles levelek kiadásával, mintegy 1258—62 óta ¹⁾; mely időtől fogva már számos kiadásait birjuk, melyekről máshol bővebb alkalmam lesz a convent történetének leírásában szólnom.

Ha már ezen hiteles helyek egykorú eredeti kiadványai példányait, — minőket saját gyűjteményemben és esaládi levéltáromban többes számban bírok, valamint az illető más levéltárakból ismerek, — összehasonlítjuk itt tárgyalt okmányunkkal, összevetve különösen azoknak betű- s írásjellegével: úgy első tekintetre fel fog tűnni mindgyárt, hogy az ipoly-sági convent kiadványainak írásához okmányunk betűi s írása leginkább hasonlítanak. Előttém áll nevezetesen a sági conventnek egy érdekes okmánya Jeszenszky Sándor urnak levéltárából, hová a honti varsányi (épen azon helység melyet okiratunk is wossyon név alatt említ) Simonyi ös család levéltárából mint leányági örökösre jutott, s melynek írása annyira hasonlít tárgyalt okmányunkéhoz, — hogy valószínűleg ugyanazon kéz írásának mondható.

Ezen hason-írású okmány pedig kiadatott László sági prépost és conventje által 1296-ban. Az okmányban ugyan, igaz, az esztendő következőleg van írva: Anno domini m^o c^o nonagesimo sexto. Miszerint tehát az évszám sajátlag 1196 volna. De hogy ez nyilvános és puszta íráshiba s illetőleg hiány: m^o cc^o nonogesimo sexto helyett, és hogy a második század (tehát egy c^o) elmaradt, mutatja nemesak az, hogy a hiányzó második századnak (c-nek) üres helye is felismerhető; de nevezetesen azon szembeötlő ismeretes körülmény is, hogy a sági convent csak mintegy 1235 és 1240 közt alapítatván, mint alapító-levelelnek 1268-diki újabb megerősítése tanúsítja ²⁾: 1196-ban e sze-

¹⁾ Győri tört. füz. III. 284. lőj. Kubinyi F. „A sági convent legrégibb hiteles kiadványai.“

²⁾ Lásd Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 433. Mert nyilván téves a Monasteriologia Hung. (Czinár II. 55) azon véleménye, hogy Ságón már a premonstreiek előtt a benedekieknek lett volna conventje, — mire Istvánffy azon hibás állítása, hogy a sági prépostságot benedeknek és nem premonstreinek mondja, szolgáltatott okot a Monasteriologiának, hogy ezt Gejza 1075 okirata helyével is támogatja; holott ebben (Lásd Cod. Dipl. I. 435.) a Garam melletti sz. benedeki apátságnak egy Ság nevű birtoka a Tisza s nem az Ipoly mellett említetik.

rint még fenn nem állhatott; és hogy László a sági conventnek az okiratok szerint mintegy 1281-től 1300-ig volt prépostja.¹⁾

Okmányunknak e szerint már külső, palaeographiai jellege vizsgálata is, és összehasonlítása kétségen kívül helyezi,

1-ször azt, hogy valóban az ipoly-sági conventnek, mint hiteles-helynek kiadványa; 2-szor hogy az a XIII-dik század vége felé, és pedig annak mintegy utolsó tizedében 1290 körül adatott ki.

Jóval érdekesebb azonban okmányunk belső tartalma össz. szehasonlításának eredménye, miről már a következő fejezetben szólnok.

Egy magyar emlékirat a XVI. századból. *)

A mióta régi okmányok felkutatása képezi magánfoglalkozásom egyik kedvenez tárgyát, érdekesebb leleménnyel nem dicselkedhettem, mint azzal, melyet mindgyárt felmutatandok.

Ama sok okmány közt, melyeket, veletek tisztelt barátim, részint köz- részint magán-levéltárainkban átolvastam, keresztül-forgattam, alig találtunk egyebet, mint rövidebb vagy hosszabb tartalmu, de többnyire csak magánérdekű adományozásokat, örökbevallásokat, igtatási jelentéseket, ítéleteket stb.; melyeknek azonban egyformaságuk mellett sem vesztök el eddigelé érdekeltségünket s vágyunkat a további kutatásra; mert hiába, ha a fölfedezett régi okmány hasonló is tartalmára nézve az előbbiekhöz: azért megmarad annak mindig saját érdeke. Sovár szemcink egyszerre áttekintik egy-egy új okmány tartalmát, az ősök szellemét, hazánk dicső, majd ismét borús multját véljük azokról lepillantani. — Vágytam azonban mégis, hogy oly okmány birtokába juthassak, mely általános történelmi érdekekkel bír, s annak fő tárgya ne valamely magánviszonyra vonatkozzék.

¹⁾ Fejérvári: Series Præp. et Abbatiarum. Nemzeti Múzeum kéz-rata; s a Codex Diplomaticusban több okmány, valamint Rakóvszkytól kéziratban kiadatlan okmányokból összeállítva a sági prépostok névsora.

*) Felolvasztatott szerző által a dunántúli történet- és régészettud-velők 1866. dec. 27-én Rápeze-Szemerében tartott összejövetelén.

S íme valahára teljesült ezen vágyam.

Bemutatom tehát érdekes találmányomat; ez Martonfalvay Imre deáknak — a XVI-ik századból való emlékirata, melyet a múlt nyáron Felső-Büki Nagy Sándor úr levéltárában, kutatásunk alkalmával Horváth Elek társunk fedezett föl elsőben, s ismertetésül nekem átengedni szíves volt; övé tehát a főérdem, én csak napszámosi kötelességemet teljesítém, midőn ez emlékiratot lemásoltam, s néktek tisztelt barátim az eredetit ezennel bemutatom.

Áll ezen emlékirat — kisebb 4-edrét alakú papír-ívekre írva, 60 lapból. Az írás megkezdett Szécsényben más kéz által 5 lapon át, s folytatott maga Imre deák által beteges kézzel egész végig: innét a remegő s nehéz olvasatú írás. Befejeztetett az emlékirat Pápán 1585-ben, mint ez magából az okmányból is kitétnik.

Legyen szabad, minekelőtte magára az iromány tartalmára áttérek, a szerző családi eredetéről annyit megemlítenem, hogy ő az ősi vasvármegyei Martonfalvay családból veszi eredetét, Martonfalva — röviden Martonfa, — Vasvármegye kelete szélén Jánosháza mellett fekszik, jelenleg Felső-Büki Nagy Sándor úr birtokában van, kinek egyik őse a Felső-Büki Nagy család főalapítója Nagy István, alnádor (élt 1670—1735) Martonfalvay-leányt birt második nőül, kivel Martonfa, s egyuttal a Martonfalvay család levéltárának birtokába jutott; e család még nem halt ki, tudtomra Veszprém vármegyében most is virágzik a Martonfalvay család. — Nagy Iván genealogiai munkájában hibásan állittatik szerzőnkrol az, hogy ő 1494-ben volt somogyvári várnagy; szerzőnk a XVI-ik század első felében született, mint emlékirata tanusítani fogja.

Nagy Sándor úr, sítkel levéltárában, több ezen családra, s leginkább szerzőnkre vonatkozó okmányokat találtunk, például egy okmányt

1494-ből, mely szerint Martonfalvay István fia János, s ennek fia György, martonfai birtok-részüket, Martonfalvay Dénes fiainak Gergelynek, Lőrincznek és Bálintnak eladták. Továbbá

1546. Enyingi Török János, Martonfalvay Imre deákot, pápai várnagyát, — somogyvári, szigligeti, pápai és Remetend-

varban eltöltött várnagysága idejére minden számadási teher alól felmenti.

1561. I. Ferdinánd király nevében kiadott okmány szerint, Martonfalvay Imre deák pört folytatott Lászlóval, a pannonhalmi főapáttal.

1568. Méreg Mihály nádori helytartó előtt, Martonfalvay Imre deák és malomsári Saáry István egymásközt egyességre lépnek.

1571. Miksa király ezen egyességet helybenhagyja.

Átnéztem még több okmányt, melyek szerzőnkre vonatkoznak, ezuttal csak a fennebbieket említem. Tapasztaltam ez okmányokból, hogy szerzőnknek több dunántúli megyében volt birtoka; emlékirata tanúsítja, hogy több helyen részint mint követ, részint a török elleni hadjáratokban is szerepelt: több várnak várnagya, s Vas vármegyének alispánja is volt; az írásban jártasságát tanúsítván az is, hogy „Litteratus“ melléknévvvel lön megtisztelve. Főérdeme azonban szerzőnknek mindenesetre az, hogy hátrahagyta az utókornak emlékiratát, melyben leginkább bámulnunk kell tiszta, igazi magyar zamatú irályát, és oly történelmi emlékirást, minő azon korból anyanyelvünkön a legritkábbak közé tartozik.

Szerzőnk igen ifjú korában, — 15—20 éves lehetett, — Enyingi Török Bálint szolgálatába lépett, — mint ezt maga elmondja emlékiratában; s késő öregségéig, — mindössze 65. évig állott az Enyingi Török-család szolgálatában. Az életben sok hányatást, s fáradsámainak csekély jutalmát találta. Emlékiratában igen sokszor előfordul ama panasza, hogy érdemei nem méltányoltattak.

Midőn emlékiratait 1585-ben befejezte, szerzőnk 80—85. éves lehetett; ezen aggkorában is üres idejét arra használván fel, hogy emlékiratában elmondja, leírja mindazon szolgálatait, melyeket az Enyingi Török-család érdekében tett.

Főczélja tehát szerzőnknek az emlékirat szerkesztésekor az vala, hogy Török Bálintnak akkor életben volt unokái, Török István és János szerzőnk szolgálatairól méginkább értesüljenek; de midőn ezen szolgálatait szerzőnk leírta, egyszersmind, — miután több helyen megfordult uraival, az Enyingi Törökökkel,

hazánk történelmére nézve igen becses és sok részben ismeretlen adatokat jegyzett föl.

Végezetre néhány érdekesebb helyet közlök az emlékiratból. Kezdeté ez :

„Martonfálvay beteges Imre deák szolgálatáról rövidedün való emléközet, az nagyságos Török Bálint uramtól és asszonyomtól, feleségétől Penflinger Kata asszonytól ő nagyságától fogva,“ stb. Emlékiratát pedig így végzi szerzőnk :

„Először ez írás kezdetött Szécsényben, de végeztett el Pápán, Szent András estén, az az Szent András havának 29. napján, ennyi esztendőben : 1585. Nagyságtok szolgálója — betegös, megfogyatkozott Imre deák, Martonfálvay.“

Egyik legérdekesebb helye emlékiratunknak az, melyben szerzőnk mint szemtanu, Budavárának 1541-ben a törökök által történt elfoglalását következőleg írja le :

„Továbbá az hitetlen török császár az német fejedelem ellen Buda vára, városa megszállásáért, basáját bocsátá nagy hadával, az német hadat az Szent-Gellért högyén megveré, és azután ő maga is török császár szövénye szerint fölérközék minden hadaival, Buda várának föllül az Duna mellett táborba szálla, és az magyar urakat hozzá hivattatá, de az én kegyelmes uram, (Török Bálint) betegsége miatt nem akar vala kimenni; de az kincstartó barát, (Martinuzzi) ki azelőtt elárulta volt az én uramat, egyebet nem akara benne, hogy az én uram is kimenjen az urakkal, az török császár táborába. Az én kegyelmes uram kész vala Buda várában, csak Batthiányi Orbánnal és Podmaniczky János uramékkal megmarada Buda városában, és megesküdni kincstartónak és az uraknak, hogy mind ezen romlással megtartja Budát az török ellen keresztyén fejedelemnek, Isten segítségével; — de ugyan nem akara engedni az kincstartó barát semmiképen; kiért az én uram nagy sok jámbor előtt, az Buda kapuin belől tudománytistön; — úgy mene el az én uram az többi urakkal. Én is az én uram után jelen vol-

„tam, az urak bemenének az török császár sátorában; mi
 „az szolgálkkal kívül várók az urakat, de egy keveset
 „várván, az urak kijövének, de az én kegyelmes uramat
 „ottben tartóztaták. Azonközben az török tábor megzen-
 „düle, és Buda városa felé sietének. Egy emberkár nélkül
 „bementenek Buda városában; az volt jobb az magyarok
 „közül, ki hová futhata az török elől.

„En Sándor Mihály társommal megmaradék, várván
 „az én kegyelmes uram kijövetelét az sátorból, de ugyan
 „nem jöve. Estve felé az János király fiát is hozák az
 „császárhoz, azt is békével bocsáták; hittak minket is,
 „hogy tőlök elmennénk együtt: de reménylöttök vala, hogy
 „az mi kegyelmes urunkat is elbocsátják; de azután, hogy
 „beestvelődék, az török császár sátora elől az törökök el
 „űztenek.“ stb.

Mint támadott meg 1543-ban és 1544-ben egy török csa-
 patot, s különösen minő fortélylyal szabadítá fel mint pápai vár-
 nagy Ozorát a törökök ostroma alól, elmondja következőleg:

„Mikort az budai, pesti, esztergami és fejevári tö-
 „rök nagy haddal az Kemenőszallját mind elrablá, néhol
 „égeté is, akkort az derék seregből szakadott volt egy
 „falka török Ugod felé az Bakonyra, úgy mint ötszáz, lo-
 „vag török. Izenék Horvát Markónak és Ádám deáknak,
 „az Nádasdy uram száz lovagjának az Rábaközbe, hogy
 „jőjjenek sietséggel, egy falka török az Bakonyba búdo-
 „sik, az derék hadból szakadott ki.

„Azonképen Györré is hirt adék Horvatinovics uram-
 „nak, ki az időbe akkor kapitány vala Győrött, hogy az
 „győri haddal alá jőne, az Bakonyra; nem sokára Hor-
 „váth Markó uram érköze az Rábaközről. Ugod
 „felé indulánk, lövést is hallánk onnét, inkább kezdénk
 „az fele menni. Tehát Telekösy Imre uram az devecseriek-
 „kel előttünk vagyon az török után. Izenénk neki, hogy
 „ne sietne, várnojok meg az győri hadat, elérjük azért az
 „törököt, mert igen megfáradt, be nem mehet Fehérvárra
 „egy huzomban, valahol de meg kell szállani, megverhet-
 „jük Isten segítségével. De irigy az magyar nemzet, kiki
 „magának kívánja az tisztességet: nem akara megvárni.

„Tehát az török letelepedett egy völgybe, nem messze
 „Pusztaporvához, eszökbé vevék (észre vették), nem sokat
 „kaphatánk bennök; de az szegény rabokat, és az bar-
 „mot, juhot megszabadítójuk Isten segítségével. De az tö-
 „rök egybensereglék, reánk akar vala jönni, hogy keve-
 „sen valánk, de egy ároktól nem jöhetének reánk. Hamar
 „azonközben érkezének az győriek, az öreg dobbal és trom-
 „bitákkal; ezt hallván az török, elijede, úgy mene el Fe-
 „hérvár felé. Hogy haza jövének Pápára, az rábaközi vité-
 „zekkel: az én kegyelmes uram házába behíván őket, miért-
 „hogy én fárasztottam vala őket ide alá, vendégleni nekem
 „kellött, az én kegyelmes uraim tisztösségökért; de azzal
 „az én kegyelmes uraim háza meg nem fogatkozott.

„Azután nem sok idő mulván az gonosz hitetlen tö-
 „rökök az budai basával egyetemben tanácsot tartának,
 „Ozora vára megszállására. Nagy haddal megszállották és
 „igen megtörték; ezt én meghallván, sieték Győrré az ki-
 „rály képéhez, hogy az győri hadat készítenéje ő nagy-
 „sága; az több vitézeknek is esedözém, hogy Ozora segít-
 „ségére jönének, mert az török megszállotta, és erősen lö-
 „teti, vitatja. Könyörgésemet meghallgatván, másodnap
 „indulának: Horváth Markó uram az Rábaközről, az de-
 „vecseriek is azonképen, innét (Pápáról) mi is, az mi ke-
 „vesen voltonk, indulánk; de Ozorára nem merénk menni,
 „az sok törökre, hanem egyenesen Fehérvárra menénk, és
 „a városnak egy felől a hostagját (külváros) megvevéjük,
 „és valami részét el is égetéjük. Ebben hír lett Ozorára:
 „mindjára megszabadult vivása, Fehérvár felé sietének
 „alóla; mi sem késünk sokaig oda. Isten segítségével bé-
 „kével haza jövének, Ozora vára is megszabadula. Annyira
 „mondják, hogy megtörték volt, talán csak azon napon is
 „megvették volna, ha el nem kellett volna futniok alóla;
 „de jó Istenünk volt, ki megszabadította az szegény ke-
 „resztényünket az ozorai rabságból, kinek tisztesség és di-
 „csőség adassék mindörökké, Amen. Örültemben én is
 „az fő uraimat az én kegyelmes uraim házába megven-
 „déglem, jó tisztességgel és jó tartással, ki miatt elfeledék
 „az vitézek minden fáradságokat. Nekem is nagy hálákat

„adának fejenként szorgalmatos gondviselésémért akkort,
„de immár ezután nem tudom mi névvel veszik. stb.“

És így tovább folytatja több érdekes események közlését. Főhibája emlékiratunknak az, hogy nem találunk benne évszámot, annak tehát többi történelmi adatainkkal leendő összeegyeztetését, és az illető jegyzetekben évszámokkal való ellátását szükségesnek vélem; mihez több idő igényeltetvén, addig is míg az egész emlékiratot így összeállithatandom¹⁾, annak előleges ismertetését fölöslegesnek nem tartottam.

NAGY IMRE.

A murányi Venusról.

Ős amazonaink egyikének, a híres rimaszécsi Széchy Máriának, — kit udvari költője Murányi Venus című művében megénekelt, — árnyoldaláról az egykorú — mint mondani szokták — rossz világ nyelve többet suttogott, mint a közönyös utódok.

Széchy Mária — mint tudjuk — Széchy Györgynek honnmai Drugeth Máriától született leánya volt. 1627-ben ment férjhez Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek István testvérétől való unoka öcséséhez iktari Bethlen István bihari főispán és váradi kapitányhoz, kitől azonban már 1633-ban özvegyen maradt. A fiatal korban elhalt férjet Gyula-Fejérvárott temették el, és már a gyász szertartások után a dévai utazás miatt miféle hír csördült vala az emberek között sógorával Zólyomi Dáviddal való viszonyára nézve? írva hagyta önéletírásában Kemény János, (246. lap.) ki e részben hiteles forrásokat emleget.

Széchy Máriának második férje rozsályi Kún István volt. De e frigy nem ütött ki üdvösen. És mily botrányosan történt a szakítás? megírta az egykorú Szalárdy János Siralmas krónikájának 92. lapján.

Ez idétt Magyarország felső részében egy délezeg, nagyra-

---

¹⁾ Úgy tudjuk, t. barátunk e munkában már jól előhaladt, és így nem sokára gazdagítani fogja az eddig ismeretlen, becses magyar emlékiró kiadásával történetirodalmunkat. Örömmel várjuk! Szerk.

törő férfiú élt: Fülek vár kapitánya gróf Wesselényi Ferencz (a későbbi nádor), ki nejének magyarbéli Bosnyák Zsófiának 1644-ben történt halála óta özvegyen élt. Az elhalt kegyes nőről szóló legenda, és a világ roszt nyelve azt suttogá, hogy Ferencz úr közel viszonyban áll az ekkor már Murányban lakott Széchy Máriával: a murányi Venussal. A hírt és föltevést valószínűvé fokozta az eredmény: a következett házasság.

Széchy Máriát második férjétől Kún Istvántól, mint protestans feleket nem csak ágytól és asztaltól, de a házasság kötelékeitől is véglegesen feloldozták a helv. hitvallású lelkészek. Ezen elválást egy újabb házasság követte a protestans Széchy Mária és katolikus Wesselényi Ferencz között. E vegyes házasság érvénye ellen a katolika egyház kifogásokat támasztott, nevezetesen az elválasztás érvényének tekintetéből. Olvastam ama történelmileg érdekes peres tárgyalásokat, melyek e házasság érvényét feszegetik egyházi tekintetből, de e perczben nincs módomban azokat ismertetni. Tény az, hogy utóbb a magyar katolika egyház feje, az ország akkori primása a szokott formák megtartása után katolikus szempontból is az elválasztást helyesnek, és a Wesselényi Ferenczcel kötött házasságot érvényesnek ítéletileg is elismerte. Az eddig — tudomra — ismeretlen okmány így szól. „Mi Lippay György, Isten irgalmaságából az esztergomi székes egyház érseke, azon nevű vármege örökös főispánja, Magyarország primása, született követ, fő és titkos kanczellár stb. Adjuk tudtára, kiket illet, mindenkinek. Hogy minekutána a közelebbi időkben méltóságos gróf Wesselényi Ferencz úr, füleki kapitány és ő Felsége tanácsosa, tekintetes és nagyságos gróf Széchy Máriát, előbb ugyan néhai mélt. gróf Bethlen István özvegyét, utóbb azonban nagyságos rosályi Kún Istvánnak férjezett, de attól a helvét hitvallású predikátorok által nemcsak ágytól, de a házasság kötelékétől is elválasztott nejét feleségül és hites társául vette volna; azon nem könnyű kérdés támadt és előnkbe, mint Magyarország Primása, született követe és különben is a házas felek illetékes egyházi hatósága elé eldöntés végett terjesztetett: vajjon tudniillik, él-vén még, és élethen lévén nevezett Kún István úr, említett Széchy Mária asszony a szintén említett gróf Wesselényi Ferenczhez férjhez mehetett-e, és vele házasságra léphetett-e érvé-

nyesen és törvényesen? Mely kérdést --- midőn mi a mellettünk lévő komoly hittudósokkal meghánytuk és vetettük volna, ezzel sem elégedvén meg, azonfelül a nagyszombati és grézi akadémia és bécsi egyetem hittudósainak, nem különben De Lugo János jézustársasági atya és római rendes hittanárnak értelmét és véleményét is, közölve előbb velük írásban az esetet és kérdés állását, — megkaptuk volna, ezeknek is egyező véleményük folytán úgy találtuk és végeztük vala: hogy a nevezett gróf Wesselényi Ferencz és gróf Széchy Mária között kelt és kötött házasság érvényes és törvényes legyen, az okokból, mivel a gróf Széchy Mária és Kún István között előbb kötött házasság sem törvényes, sem érvényes nem volt, hanem semmis. Nem azért pedig, mivel kálvinista predikátorok által választattak el, mint a kiket a lelki törvényszék törvényes bírának és házassági ügyek eldöntőinek el nem ismerünk, sem azért, mivel az egyszer törvényesen kötött házasságokat, a kötésre nézve felbonthatatlannak tartjuk; — de más, előttünk tárgyalt elégséges és fontos okokból — mint főnebb mondatott — a Kún István és Széchy Mária közti házasságot érvénytelennek és semmisnek nyilvánítottuk, és nyilvánítjuk e jelen sorok által, hogy többször említett Széchy Mária a szent kánonok szerint gróf Wesselényi Ferenczhez törvényesen és érvényesen férjhez mehetett, és ment is. Mindezeknek bizonyosságára a nevezett hittársaknak ezen levelünket adatni és kiadatni határoztuk. Nagyszombatban, mart. 27. 1645. évben.

Közli: NAGY IVÁN.

Károlyi Sándor hadi előterjesztése s észrevételei

az 1717-iki tatárjárásról.

Most, épen midőn ünnepélyesen készülnek megülni a lelkes máramarosiak a borsai tatárverés másfélszázados évfordulati napját: kétszeres érdeklődéssel bírónak hiszszük a jelen közleményt, mint egykorú, hiv, és ugyancsak jól értesült, s a legilletékesebb egyéntől eredő elbeszélését amaz emlékezetre méltó cseménynek.

Mert ki volna illetékesebb a fennforgó tárgyra nézve Károlyi Sándornál, a tiszatáji vármegye akkori parancsnokló tábornokánál, a kitünő tehetségű, a fényes multtal bíró vezérnél? Ő reá vala bízva a Tiszavidék oltalma; ő hozzá érkezének a határokon vigyázó tisztek, s a kirendelt vármegyeiek jelentései.

A ki az 1717-iki török háború, s különösen a tatárjárás tüzetes történetét akarná megírni: a gr. Károlyi-levéltárban igen gazdag kútforra találhat. Nagyszámú egykorú tudósítás őriztetik ott, a cs. tábornokoktól úgy, mint a magyar hatóságoktól, és a nemzeti véderő főnökeiktől.

Nekünk ezúttal nem czélunk a tüzetes tárgyalás. Csak az ide vonatkozó legnevezetesebb okmányt: magának Károlyi Sándornak a kapott tudósításokból összeállított előterjesztését, s a máramarosi védelem egyik intézője Sztojka László ottani alispán eljárása felől írt észrevételeit közöljük, — némi jegyzetekkel kísérve, különösen a tatárverés főhősét Bagossy Lászlót illetőleg.

Érdekesnek tartjuk ez előterjesztést irodalmi szempontból is: mint az önéletirata és naptári jegyzetei által kortörténetíróink közé sorolt Károlyi Sándornak egy eddigelé ismeretlen munkáját; és történelmi becsesel bírónak tartjuk új adataiért, melyek által ama tatárjárást egészen más, a többiektől eltérő színben tünteti fel: a midőn leplezetlenül bevallja a nép hangulatát, mely — mivel a tatár haddal a feledhetlen Rákóczi bujdosó vezéreit várta — nemcsak hogy harezolni nem akart ellene, s elfutni előle: sőt készséggel küldi vala követeit a hódolásra. Károlyi maga is Tokajba menekülni volt kénytelen; úgy, hogy ha a tatárral — ha nem is maga a nagynevű Bercsényi — de csak Eszterházy Antal, Forgács vagy Csáky bejö vala: a Tiszán túli nép újra fegyvert ragad, és — talán sajnosan — ismétlődik a — kurucz világ.

A töröknek Nándor-Fejérvárnál történt megveretése után jó, hogy ez nem történt, s Eszterházyék is nyilván ezért nem jövének be, megóvándók a szeretett hazát újabb — s reménytelen — vérontástól.

De halljuk immár magát Károlyit.

Relatio.

Ámbár eleitül fogva mind volt hire ezen Hotinban gyűlekezett ellenség eruptiójának: mindazáltal ex certis relationibus megérkezvén, hogy már két rendbeli ordere meglévén, elindult, Cutna nevű helyhez szállott Moldvában, s csak harmadik ordert vár, azonnal onnat is megindul; másfelül penig ugyan Lengyelországból megirattatott, hogy akár verjék meg az törököt, s akár vegyék meg Nándor-Fejérvárt, akár ne: de ezen ellenség Eszterház Antallal és Belesborsával tíz s tizenkét nap alatt megindul. ¹⁾ Azért tréfára nem lehetvén vennem: azonnal ex superabundanti is szükséges helyekre mindenfelé megirattatott, s noha teljes hatalom nem vala az vármegyék felültetésére és hadnak felvételére, mindazáltal in tali exigenti necessitate azonnal Tiszán innét való vármegyékben felállított katonaság hajduvárosiakkal együtt ordereztetett Báthorhoz, Tiszán túl való az Bodroghközre, lengyelországi passusokra nézve; nemes Máramaros vármegye penig viritim, valaki fegyverfogható volt, insurgáltatott, és applicáltatott Bagossi Lászlóval ²⁾ levő Szathmár

¹⁾ Bagossy László, ki már július elejétől fogva s egész augustus haván át vágatta, sánczoltatta a máramarosi hegyszorosokat, a melyeken a szathmár vármegyei hajdusággal örkődik vala — írja aug. 6-káról (1717.) Husztól Károlyinak: „Itt (huszti) commendans uramnál lévén, munkácsi kapitány levelét mutatta, hogy Bercsényi, Csáky Mihály ki akarnak ütni, úgy Eszterház Antal; én bizon nem hiszem, mivel Moldvából Hottin tájáról egészen eltakarodott az ellenség, az ki csak harcra való volt, Lándor-Fejérvár segítségére.“ Továbbá aug. 9-kéről Petrováról (Máramarosból), midőn a borsai sánczokat csináltatta, úgy Lengyelország, mint Moldova felé: „Erdély felől egyet is mást is beszélnek, kiknek hitelt nem adok. Azt is referálják, hogy Forgács (Simon) Erdélyben be akart csapni, és visszaverték.“ (L. Bagossy L. eredeti leveleit a gr. Károlyi-levéltárban.)

²⁾ Bagossy László a Károlyi-családdal egy eredetű (de genere Kaplyon), s bátyjának Bagossy Pálnak a spanyol örökösödési háború kezdetén toborzott magyar gyalog ezredében mint kapitány szolgált; sokat vitézkedik vala a Rajna mellett és Olaszországban, egész az ezredességig emelkedve. Fölébredvén azonban kebelében a honvágy és szabadságszeretet: követé rég Rákóczihoz állott bátyja példáját, s 1709. elején Olaszországból török földre, innét Lándor-Fejérváron át hazájába szökött, s Rákóczi által az épen ez idő tájtt pestisben elhunyt derék

vármegyei hajduság és katonaság mellé, az lengyelországi és moldvai passusokra.

Azonban Isten az győzedelmet Belgrád alatt megadván 20-dik Augusti, elterjedvén az hire az vármegyéken: az kik mennyiben dispositiõmot végben vitték volt is, — széljelbocsátották hirem nélkül az katonaságot, s nemes Máramaros vármegye is ki-ki házára oszlott, az egy Bagosi László maradván cum suis az passusokon, hozzá adjungáltatván az Bereg vármegyei hajduság is.

Azalatt az pogányság 19. Augusti Campolongára szállott, 20-dik az besztercei passuson bé is ment Erdélyben, 21-dik el is buritotta; Szantho-Mír kapitánya Gersel ezeket megirván, levelei ad principales transmittáltattanak, maga pedig lajdinantjával együtt elfogattatott, s az passuson levők dissipáltatván, körülbelül 500, kikben 17. mondatik megmaradottnak lenni, s azután is egyet-kettõt az erdőkrül viasszaszivárogni.

Diebus 22, 23, 24. Erdélynek Maros- és Szamos-mellyéki részeit és az Mezőséget bényargalta az pogányság, az népet futásban találván rablotta, vágta is, de nem annyira, égetve pedig jobbára csak az urak kastélyit és majorjait, közben-közben pedig falukot is, kit egészen, kit résziben.

Mennyire extendáltatott pedig excursiója és rablása: mel-

---

bátyja ezerének ezredesévé neveztetett. Mint ilyennek véres csatája volt Kirchbaum cs. tábornokkal a karikai szoroson; majd a romhányi útközetben vett részt, hol a kurucz gyalogságot ő vezérelé. Azután, az öreg Radicsot a pestis elragadván, Bercsényi Bagossy Lászlót tette a tekintélyes kassai erősség parancsnokává. Itt, midõn majdnem az egész hely-
 örség kihalt már, híven megállá a sarat, noha maga is háromszor kapta meg a pestist: de mindannyiszor szerencsésen kilábolván belõle, utóbb már csak tréfára vette a szörnyû ragadványt. 1710. õszén Eperjest védelmezte Virmond és Leffelholz hadai ellen, sokáig és hõsileg; mígnem végre, ismételt véres kirohanásai után, maroknyi örségével nem annyira a szükség, mint a városuk végpusztulásától rettegõ eperjesi polgárság kényszerítése folytán december elején capitulált, de oly fényes föltételekkel, hogy örségével fegyveresen, ágyukkal, kibontott lobogókkal, hadi zene hangjai mellett vonúlhatott el Kassára. A szatmári béke idejében Munkács várába zárkózott, és csak ennek két hó mulva bekövetkezett feladásával fogadta el a szatmári pontokat.

T. K.

tóságos generális Steinvile uram kétségkívül declarálta, mivel ide úgy irta, hogy egynehány falut égetett fel.

Itten ugyan az relatió úgy lött, hogy azon besztercei passustól szélt vevén az pogányság, ki is 25,000-nek számláltatott, egyik szárnya az Sajó mellett Régenig, onnat alá az Maros mellett s azon által egész Küküllővárig, s onnat megfordulván, keresztül az Mezőségen Mező-Csány felé, nem messze Tordához jött, az Szamos mellé Bonczidához: s ottan egyezett meg azon szárnyával, az ki az Szamos mellett jött alá, és az Mezőségen. Azon belül való districtust felrabolván, s feljebb irt mód szerént égetvén s praedálván, ment vissza Besztercze felé az Szamos mellett, Retteg mellett való Omlás nevű faluhoz.

Holott is 24 dik az rossz lovassát megválogatván, egyik szultán 10,000 magával az rabságnak az jóvát és nagyobb részét, az mely passuson kijött, visszaküldötte, Moldvában; az másik szultán pedig megindulván,

Die 25-dik Augusti az Emberfőn alól való nagy erős hegyeken, erdőkön 15,000 magával fordult erre felé, Láposvidékére.

Ezen effusiójával az ellenségnek az posta útja interrumpáltván, semmi bizonyos az dologban nem tudatván: nemes Bihar vármegyei katonaságnál semmi egyéb nem lévén, az küldetett el Dés- és Besztercze felé, ki is tovább nem mehetett Nagy- és Felső-Bányánál: már az pogány csak közel volt, s retirálta magát Erdőd-Szadához, innét az Szamoson.

Die 26-dik jó reggel az pogányság nevezett Bányákhoz érkezett, s ezt meglátván: azonnal hirt tött, de katona sohul sem volt; az parancsolat egymást érte: de ki-ki cselédje securitásárúl s magájérúl sollicituskodott.

Felső-bányaiak egy murzát agyonlővén: feléjek sem ment, békével maradtak.

Nagy-Bányán pedig meglátván páter Ravasz uram által építtetett új collegiumot, szép nagy rézesatornyákkal: az pogány várnak és ágyuknak gondolván lenni — mint az rabok vallják — csak elment mellettek; s az lött az hire mindenütt, hogy salvagvardát vettenek és csauzokat. S az nap szállott Szathmár vármegyében Szinyér-Váraljához, s az Bihar vármegyei katoná-

kat is kinyomta Erdőd-Szadárul, s jűttenek Madarászra, azt izenvén, hogy jó reggel Szathmárra megyen az pogányság.

Nem lévén egyéb az váradi két nationalis seregnél: azokat bocsátottam Szathmár felé, hogy vagy sebet vagy nyelvet hozzanak. Étczaka az Bihar vármegyeiekkal szemben találkozáván, felzendűltenek: hogy már Szathmártt az pogányság; az zsadányi hídon sem mertek általmenni, hanem cum confusione visszafordúltanak, s meghozván, hogy már Szathmártt az pogány. Nem lévén sem had, sem munitió — ki már azelőtt eleget kérettetett, s denegáltatott — s egész futásban lévén az az föld, — s az ki legnagyobb: mindaddig úgy volt tudva, hogy magyar vagyón véllek, jobban maga felekezetitűl lehetett tartani: úgy mentem Tokajban, honnat is azonnal mindenfelé disponáltam s parancsoltam, nem külömben ide, s előre is Máramarosban.

Azomban az pogányság már 26. Lápos-vidékét, Kővár- és Bánya-vidékét elrabolván, Váraljához szállván: tovább nem jűtt, hanem 27-dik s 28-dik ottan és Medgyesnél subsistálván, nem rablott.

Noha még irruptiója előtt az vármegyéken publicáltatott, hogy mihent lövéssel jelek adatnak: senki be ne várja az elleniséget, hanem securus helyre vegye magát, az minthogy sokan megis indúltak volt az faluk, — de hogy az pogány subsistált az rablástűl, és már hire volt, hogy magyar vagyón vélle, és Felső- s Nagy-Bányának is csauzokat adtanak: az ki megindúlt volt is s futott, visszatért, s két-három falu összeűtvén magát, templomokra, templomkerítésekre vette magát. S minthogy Szathmár várossa el nem szaladhatott, az község az elébbvalókra támadván s el nem bocsátván; s azalatt kívüljárókat, embereket az pogány elfogván: annak szabadítására magok embereit küldvén ki, — akkor tudatott meg, hogy senki sincsen vélle magyarok közül, hanem egy szultán, és egy chámnak fia vagyis öcsese, circiter 20 esztendő. Az rabokért 300 forintban megalkuván, két csauzt küldött bé az pinzért, kiknek bemenetelével az város fegyveressen kirendelvén magát: alig hitte, kimehessen. S ennek is hire menvén: az szegénység Szathmár vármegyei egész szamosközi processusbűl, Ugocsa várme-

gyei helységek, és ugyan Bereg vármegye Beregszásztól fogva mind protectiókért küldött két s három-négy embereket, s magok helyekben várván.

Az pogányság pedig azokban egyet sem bocsátott el, hanem mind megtartóztatta, s az faluknak specificatióit vette lajstromban.

És így die 29. Augusti jó reggel maga táborával elindult Sárköznek, Terebesnek, Batáruak, nemes Ugocsa vármegyére; balszárnyát bocsátotta Szathmár mellett el az Szamosköznek, s aznap mind elsepette az egész processust, circiter 60 falut, Gyarmaton, Matóceson, Nábrádon és öt s hat apró falun kívül, — már azelőtt az bányai processust elrabolván, s harmadik processusban is vagy hat helységet, Ugocsa vármegyét pedig öt falun kívül egészen, — s akkor hált Batár nevű helynél Ugocsában.

Die 30-dik Bereg vármegyében Várit, Csétfalvát, Oroszit elrabolván, hova több faluk is concurráltak vala: onnat meut Salánkra, s ottan magam kastélyomnak, fris palotáimnak megégetésével concludálta munkáját ¹⁾, s úgy követte útját az velelei nagy bérczenek által Máramarosra, holott is huszti commendáns uram só-officinához tartozó obeszoí tatorokot (igy) kiküldvén: egynéhányat vágtanak, két kozákokat is fogtanak, az kik azt vallották, hogy az moldvai vajdával in persona Eszterház Antal maradott az passuson (Beszterczénél) 1200 emberrel.

Azalatt Bagosi László az passusokon levő Szathmár vármegyei hajdúságot olyan orderrel hagyván, hogy mindenütt mellesleg csapdossák az ellenséget: az szerént azok is mindeütt elkövették; s látván már az borsai pasus felé való szándékát: Karácson Tivadar nevű vice-hadnagyom 50 jó hajdúval megelőzte.

---

¹⁾ Afőntebbiek után nem lehetetlen, hogy erre a tatárságnak Eszterházy Antaltól — Károlyi iránti különös megemlékezésből — kiváltképen való utasítása volt; főkép ha eszünkbe jut, hogy épen ezen salánki kastélyban tartották volt a kuruczok 1711-ben Rákóczi elnökleite alatt utolsó értekezletöket, melyben mind a háború folytatása mellett szavaztanak. Most azért a bujdosók nem tűrhették, hogy a békeszerző Károlyi e kastélyt békén birhassa. T. K.

Bagosi László peng tokaji indulásom előtt orderem szerint az kiket az futottak között öszveszedhetett, 75 magával nyomában ment.

Die 2-da 7-bris az havasok alatt miként aggrediálta, és az keresztyén rabokat hogy szabadította: már praemáissimbúl constál.¹⁾

Azomban magam is több haddal: circiter 300, — Szöllös-

¹⁾ E praemissa relatiók conceptusi a Károlyi-levéltárban niucsenek meg, valamint Bagossynak Károlyihoz ezen actusról, úgy általában ezen napokról szóló levelei is elvesztek; úgy hogy Bagossynak Máramarosból Bagoson lévő házához visszaérkezésétől — azaz aug. 30-ikától, a mikor a köröskörnyül már a tatárnak behódolt vagy elfutott szatmári faluk közül ír a Tokajba menekült Károlyinak: mit csináljon? menjen-e utána? mondjuk, ezen Bagoson, 30. Augusti költ levelétől kezdve egész sept. 14-kéig semmi tudósítása sem létezik már ma; e sept. 14-iki, szintén Bagostól szóló levél azonban már a borsai győzelem után való, s a maga és a későbbi híres poroszverő tábornok Beleznay János — mint a tatárverésben tényleges részt vettek — részeltetését követeli a máramarosiak által szanaszét hordott zsákmányban, különösen a nyert tatár-lovakban.

A sept. 2-kán Bagossy által tett szerencsés csapást mindazáltal maga Károlyi leírja — bár rövideden — másutt, úgymint önéletirátában: „ . . . S azomban akkortáiban az tatár is Besztercze felől becsapván, majd csaknem Szamos-Újvárig rabolta az országot, s azzal Beszterczéhez visszamenvén, úgy tudtam s tudták, hogy már visszatakarodik; azomban az moldovai vajdával Eszterházi Antal — az mint híre folyt — az erdélyi rabságot beküldötte egy rész tatársággal Moldovára: más részével pedig az tatárságnak az tatár chán fia Dés felé Belső Szolnok vármegyének, Kövár vidékének és Nagy-Bányának fordult, és szinte akkor érkezett, mikor Károlyban Szent-Bertalan napján az nándor-fejérvári győzedelmet lövettem, s Te Deum laudamust tartottunk. — Nagy-Bánya mellett eljövén, egyenesen Szathmárnak ment, s onnat az Szamosközt is nagy részént elrabolván, nemes Ugocsa vármegyének fordult, holott is sok rablásokat tött. Nem lévén sohol semmi hadunk in corpore: nem kevés lármában és futásban volt az egész Tiszán innét (túl) való föld. — Hanem Bagosi László uram vőerte öszve magát mintegy 70-ed vagy 80-ad magával, s éjtszakának idején (2-da 7-bris) az ütötte meg a táborát; míg észre nem vette a tatár, hogy kevesen vadnak: nagy confusióban hozta volt, és többet 3000 rabnál szabadított el tőle. Azzal megrémülvén az pogányság: Máramarosnak vette magát... “ (Szalay: Magy. Tört. Emlékek. IV. k. 116. 1.)

höz érkezvén, noha az ellenséget már általmentnek lenni mondták is: mindazáltal, mivel mind az erdélyi generális- mind az hadaknak per expressum eleiben való állását megírtam volt, Deák Ferenczet³⁾ csakugyan elküldöttem, úgy hogy egész Moldvaig is elmenjen; az minthogy el is követte --- magam secretáriusomot és szolgálomot is adván mellé.

Azomban Karácson az hegyekben mármarosai hajdúkra is circiter 50-re találván: orderem mellett azokat is felbízta, és egyedül az keresztyén rabok szabadulására, minden praedát félre tévén,

Die 4-ta hujus, az midőn az pogányság két vágás között lött volna: az havasok között, marsában keményen megütötte, s noha kétszer is repelláltatott, végre csak tüzessen fogván, egészen confundálta, s az hegyoldalon az meredekség miá meg nem állhatván, ezeneként omlott lovastúl, rabostúl, tatárostúl, praedástúl egész alá az völgyre, — úgy hogy az két vágás között 8 s 9 ezer ló az fegyveresek között úgy öszveverődött és szorult egyelegetesen a tatárral, rabsággal, hogy almát sem vethetett volna köziben; s az ki mint vájhatta ki magát, avagy leugorhatott, gyalog mászott, szaladott az meredek hegynek és fenyvesnek s kösziklának; s az rabság is széltiben ölte, vágta, maga fegyverivel.

Karácson az rabságot ottan hagyván az temérdeki nyert lónál és praedánál: maga az hajdúival utánna ment egész az moldvai határig az eleinek, ölte, vágta, míg győzte.

---

³⁾ Deák Ferencz, régi katona, még Thökölyinek lovassági ezredese volt; azonban fejedelme 1685 ben elfogatván, e miatt a török ellen annyira elkeseredett, hogy Petneházyval, Újvárosi Szócs Jánossal s a kurucz hadak nagy részével a királyiakhoz állott, tiszti rangját ott is megtartva. Mikor II. Rákóczi Ferencz zászlót emele: Deák mindgyárt hozzá csatlakozék, s egyike lön a kuruczvilág legtevékenyebb ezredeseinek. Sok nevezetes hadjáratban vett részt, s 1704-ben Duna-Vecsénél ő verte meg és fogta el Kreutz tábornokot. Később azonban őt magát is elkapták a felcsapó aradi ráczok, de Rákóczi (1709.) kiszabadítá rabságából, s a hajdúvárosi lovasezer élére állítá. Mint ilyen küzdötte végig a szabadságharcot, s egyebek közt Bottyán tábornok 1709. augusztusi Tisza-Duna közti hadjáratában, továbbá Selymecz alatt vívott utolsó véres ütközetében is részt vön. Egyike a szatmári békeokmány aláíróinak.

Minekelőtte visszaérkezett volna : az máramarosi hegyekben futott nép egy s másunnét reárohanván, széltiben horták, praedálták az sok nyereséget, s ők is megrakodván, noha elmentenek, de csoporton nem lehetvén menniek : egy együtt, más másutt fosztatott meg az máramarosiaktól.

Ez szerént lévén Isten által confusiója az dühös pogányságnak : az lovas hadak (Deák Ferenczezel) estvére, az felső- s nagy-bányai hajdúság délben érkezvén oda, minthogy annyi volt az nyereség : ők is megrakodtak ; s az bágyadtabb rabságot, apró gyermeket s asszonyt hordván ki az lovak közül ¹⁾ : az viceispán Sztojka László mindeneket miképpen háborított meg, és az Borsához érkezett váradi milítia által is miképpen szedette el az lovakat s egyéb nyereséget : az sok lamentációkból, instantiákból kitetszik, ha inquisitio instituáltatik, abból ; legjobban olyan rabokot is fosztván és fosztatván meg, az kik magok tatár urokat megölték, lovaik, javaik elhozták, — s azokat mind elszedte, szedette tőlök : maga egész Máramaros hordván : mégis egy hétig el nem győzte hordani az nyert lovakat és elpraedált jókot, úgy hogy kinek 50 s 60, kinek több-kevesebb lova vagyon, csak akármely parasztembernek is.

Most penig az vármegye panaszolkodik. Azért én az Felséges Herczeg (Savoyai Eugen) és Bellicum dispositiójáig mindeneket össze hadtam comportáltatni, és penes specificationem kézhez adatni.

Ezen actuson az chám fia vagy öcsce is elveszett. Az Bagosi Lászlóéban is vezett egy derék ember, mert koporsót csináltak neki, s marhabőrrel bévonván, az havasokon is vitték, míg vihették.

Körülbelül számláltatik 10,000 rab, az ki Isten után megszabadult, s 8 vagy 9 ezer ló, az sok rablott praedájával halmozva. ²⁾

Égetve Magyarországon egész helyeket nem égetett meg igen sokat, hanem hol két s három, öt s hat házakat. Notabilis

¹⁾ A tatárok rabjaikat lovaik farkához, sörényéhez kötözve szokták vala magokkal huzolni. T. K.

²⁾ Máramaros vármegye egykorú körlevelében ugyanez mondatik. T. K.

kár sohol sem lött égetés által: mint Saláukon, Szöllös¹, Böként és Halmiban, nemes Ugocsa vármegyében.

Máramarosban penig sem rablott, sem égetett, hanem Bagosi próbája után az havasok alatt talám három faluban három vagy négy házat, az eltévelygetteknek jelül, és Szigeten két házat.

Nemességet Szathmár, Ugocsa vármegyéből alkalmasint vitt volt el: de egész familiájokkal jobbára mind viasszaszabadultanak.

Actu conscribáltatnak minden károk s odamaradott rabok, de jobbára megholtak. ¹⁾

Marhát semmit sem hajtott, hanem az népét raboltatván, s ki meg elfutván, s az marha nép nélkül maradván, az kit az pogány meg nem ölt s ött: egytül-mástül distraháltattanak, de mindenütt szorossan exquiráltatnak; s kinek kinek restituáltatni fog, az praedálói penig exemplariter exequáltatnak.

Reflexiones

circa Vice-Comitem Comitatus Máramarosiensis Ladislaum Sztojka.

1-mo. Az irruptió előtt sok rendben szoros parancsolat lévén az passusok bevágásárul: vágatta, az mint vágatta, de most kitetszett, hogy ha jobban vágatta volna, — talám egy pogány sem salválta volna magát. Sött egy vágást az vármegyebéliek kitisztítván, hogy Bagosi ellenzette: (Sztojka) mocskolódott, és kijön, hogy az passus-vágó embereket is elhajtotta.

2-do. Circa 12. Augusti involucscálván az hír: az egész vármegye parancsoltatott menni az passusokra; fel is ment, de mikor legjobban kellett volna: hír nélkül mind haza oszlatta, egyedül Szathmár vármegyei hajdúsággal s katonasággal maradván Bagossi.

3-tio. Eleitül fogva se katonát se hajdút az vármegyéből ki nem állított az passusokra az ki continuus lött volna, hanem két s három nap ottan lévén, azonnal hazamentenek.

4-to. Circa 16. Augusti szigeti Nagy Mihály által küldvén

¹⁾ A meredekről való lezuhanáskor.
Századok.

ide leveleket az publice beszélte embereim előtt: miért kell fegyvert fogni azon ellenséghez, hiszem nem bántanak azok minket! Ezen szóknak kellett valahonnan eredetinek lenni.

5-to. Meg is tetszett; mert az ellenség visszatérésében azon vármegyére fordulván: az midőn Bagossi László ordere szerint utánna ment, valahol fegyverest talált, mind kényszerítette maga mellé; s hol 50 s hol több s kevesebb volt is Máramarosban: de Nagy Zsigmond nevű szolgabírónál több nem találkozott az ki vélle elment volna, az is 14. sebekben esett.

6-to. Valamint ők nem bántották az ellenséget: az ellenség is valamihent Szathmár, Ugoesa vármegyéből kiment, noha Viskén, Szigeten, s több helyeken végig-ment, s az nép az hegyekben volt, — de sohol sem rabolt sem égetett legkisebbet is, hanem Szigetnek az végén két rossz házat, és Bagosi reá való titése után, azoknak jelére, az kik étezaka tatárok elszéledtenek: három falukban az havasok alatt kiben három s kiben négy házat égetett meg.

7-mo. Az midőn Isten Bagosi irruptiója után az Szathmár vármegyei hajduság által orderem mellett nagyobb confusióját adta az ellenségnek: az pogánytul lött nyereséget mind magál mind az vármegye lakossi, úgy az fegyverviselőktől kik nyerték, és az ellenség után commendéroztattaktul, valamint az szegény rabságtul erővel elszedte, és az váradi militiával együtt elszedette, s magának appropriálván az gloriáját — kit egyedül Istennek köszönhetünk — mindeneket maga privatumára és lakossi hasznára harácsolt fel, sub illo praetextu, hogy az nemes Camara disponáljon, vagy az Gubernium, iránta.

Eddig Károlyi, kinek ezen, a gr. Károlyi-nemzetség levéltárában létező, s bár neve aláírása nélkül, de — mindenki előtt, a ki csak némileg ismeri is Károlyi Sándor keze írását, azonna, felismerhetőleg — mindvégig sajátkezevel írott előterjesztése és észrevételei egész ívrétben vannak írva, s összesen 6 ívre mennek, melynek ötét a relatió tölti be. A kézirat fölé más, de szintén mult századi kézzel e ezim vagyon írva: „Tartarorum rumor.“

Datuma e kéziratnak nincs, azonban tartalmából bizonyos, hogy 1717. szeptember havában kelt; a relatió azon pontja ugyanis, mely a sept. 4-kén történt máramarosi tatárveszedelmet adja elő, így kezdődik: „Die 4-ta h u j u s . . .”. Sőt igen valószínű, hogy Károlyi e jelentését Károlyban, mindgyárt ama szerencsés győzelem utáni napokban, — tehát 1717. szeptember első felében — írta; nem egyéb ez ugyanis, mint Károlyi Sándornak, azaz a Tiszavidék parancsnokló tábornokának, hivatalos előterjesztvénye S a v o y a i J e n ő herceghez, — vagy a bécsi consilium bellicumhoz — a tatárjárásnak a reá — Károlyira — bízott területen miként történt lefolyásáról.

Ez állításunkat ekkép véljük indokolhatni. Károlyi Sándor szerette maga fogalmazni fontosabb tartalmú leveleit, iratait; már pedig hogy a jelen irat fogalmazvány: látszik abból, hogy sem a megszólítás, sem a befejezés, úgy a datum és az aláírás, föltéve nincs. De vizsgáljuk közelebbről. Károlyi Eugenius hercegnek vagy a bellicumnak m a g y a r ú l csak nem írhatott? Épen azért f o g a l m a z v á n y a jelen irat. Károlyi ugyanis a latin nyelvet nem birta oly mértékben, hogy rajta könnyen és szabatosan fogalmazhatott volna, — németül pedig — sok példa mutatja — kurucz generális korában még épen nem tudott, s öregségére is alig fánúlt meg valami keveset. Magyarul kelle tehát fogalmaznia; titkárával — a hü Varazsdyval — fordíttatta le aztán deákra fogalmazványait, s úgy küldte el az illető felsőbb helyre. Károlyi ily eljárását nemzetsége levéltárában több példa bizonyítja, s ezek közt különösen egy későbbi — szintén tatár dologra vonatkozó — védirat, melynek sajátkezű magyar fogalmazványát rögtön követi ugyanannak latin fordítása — titkáreja kezével.

Hogy pedig Károlyi a tatárok után mentéből Máramarosból Károlyba visszatértekor c s a k u g y a n küldött Eugeniusnak s a bellicumnak e tatárjárásról ily részletes előterjesztést: maga mondja önéletriratában:

Miután a tatárság „ . . . Máramarosnak vette magát . . . én is nagy-bányaiaknak, felső-bányaiaknak keményen parancsoltam, hogy az álösvényeken és hegyeken az máramarosiakkal a bevágott utaknál csapják meg; magam pedig mind Tiszán túl, mind innét való nemességet, s jászokat is alkalmas számukat

vévén össze, utána indultam. De azalatt az pogányság az utaknak bevágása miá folyvást nem mehetvén, egy szoros völgyben megállapodott, s kiváltképpen való nagy eső jövén reája, egészen összeázott. Hajnalra kelve, a nagy-bányai s felső-bányai, máramarosi, s több összevert föld népe rajta-ültött, s feles pogányságnak veszedelmével, sok keresztyén raboknak szabadulásával, többet 9000 lónál nyertenek tőle, — kire az én előljáróim is reáérkeztenek volt.

Magam pedig Husztról tértem vissza, s mentem Salánkra, az holott házaimat elégette s porrá tette (a tatár), s onnat Károlyban, az honnat is mind magának az fölséges herczegnek s mind az fölséges haditanácsnak bővséges relátiót tévén, egészen contentáltattanak véle, s akkor resolváltatta ő herczegsége (Eugenius) fölséges urunkkal ő fölségével, az generál-feldmarsal-lajdinandságra való gázsit.“ stb. ¹⁾

Íme, mindezekből világos, hogy az 1717-iki tatárverés föntézője: Károlyi Sándor föntebb közlött történelmi becsü előterjesztését s észrevételeit mindgyárt a diadal után következett napokban, nagy-károlyi várából, Savoyai Jenőhez vagy a bécsi cs. k. főhaditanácshoz irta. Érdekes kiegészítésül szolgálnak ezek a nevezetes férfiú történelmi szerepléséhez, valamint általában hontörténettünk egyik eddig nem sok tekintetre méltatott epizódjára vetnek egészen új világot. Örülünk azért, ha a Történelmi Társulat füzeteit tán érdekesíthettük volna velök.

THALY KÁLMÁN.

Magyarország vízhálózata a régi korban.

Hazánk régi geographiája még nincs megírva. Megyékre volt az Árpádok birodalma felosztva mint napjainkban, de a megyék száma, és azok határai változtak. Ma már senki sem ismer Locsmánd, Segesd, Sempte, Galgócz, Gora, Stomfa, Patak, Racs, Gerzencze, Maróth stb. megyét, még ama vármegyék közt sincsenek elősorolva, melyeket Verbóczy említ, — létezésüket

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek IV. 11–113 l.

még is be lehet bizonyítani; úgy azt is, hogy miként Keve, Horrom, Valkó, Berény, Borov vármegyék más megyék területeibe beolvasztattak, ha ugyan a polgári közhatóságon kívül nem esnek. Tudjuk, hogy Magyarország területén egykor számos helység létezett, mely az idő mostohaságánál fogva felszínéről eltűnt, és nyomukat csak a történetbuvár mutathatja fel. Ez mind annyi tárgy érdekes külön értekezésekre, tán bővebb monografiákra is, oly kérdés egyszersmind, mely a mivelt olvasónál túlságos meglepetést nem fog előidézni, tudván hogy az emberi művek változásnak vannak alávetve, és hogy inkább a fölött bámulunk, ha emberi intézmények hosszabb időn át eredeti minőségükben megmaradnak.

De máskép áll a dolog ott, hol a természet alkotásai forognak fenn, — hogy szigetek támadnak és elenyésznek, hogy tengeri városok szárazra jutnak, hegyek magokba omlanak, tavak, patakok, folyók eltűnnek, azt már kevésbbé hisszük el. Pedig az is történik, és jelen értekezésem célja éppen az, megmutatni, hogy Magyarország egykor oly vízgazdag ország vala, miszerint jelenleg e gazdagságnak csak romjait birjuk.

A ki csak valaha, bár mily felületesen lapozgatta okmánytárainkat, annak fel kellett tűnnie, hogy királyaink az apátságokat, prépostságokat, püspökségeket jószágadományozásokon kívül gyakran halászati joggal és halastavakkal látták el. Nem kétlem kimondani, hogy 3—4000 azon halastavak száma, melyek okmányainkban névszerint említetnek. Azok közül vajjon létezik-e még száz az egész országban, alig hiszem. Mind kiszárittattak ezek, vagy a legközelebbi folyóval egyesültek, honnan gyakran vizüket nyerték. Különösen Pozsony, Bars, Nyitra, Komárom, Baranya, Csongrád, Zemplén, Gömör, Fejér, Zala, Veszprém, Tolna megyék ébresztenek figyelmet vízbőségük által, Tolna megyében Fad körül a veszprémi püspökség birta halastavait; Csongrád megyében, nevezetesen Csongrád város körül pedig a garam sz. benedeki apátság; a jászói, leleszi, zabori és más apátságok is nem mindig székhelyük körül, hanem távolabb vidékeken birtokoltak tavakat. A Margitszigeti apácza e részben Somogy megyében fekvő jószágairól látták el magukat, azonkívül a viza halászati joggal is éltek a Dunán. A Balaton és Fertő hajdan, hasonlíthatlan nagyobb terjedelműek valának

mint jelenkorunkban. Nem csak a költői fellengzés, hanem komoly okmányok, és statusiratok is tengernek nevezték a Balatont. Így például Béla király 1193 évben azon praediumokat előszámlálván, melyeket anyja a fehérvári keresztes ispótyalosoknak adományozott, leírja Uj-udvar határait: *prima meta incipit ab aqua, quae vocatur Clesna, a parte maris* — a határ kezdetét veszi a Clesna (az az Kanizsa) folyónál, a tenger részéről, és tovább haladva a Bakony erdőt éri. Más helyen ismét: *Juxta mare in Chergon prima incipit a piscina Abram,* — a tenger mentén, Csurgóban az első határ Ábrány halastónál kezdődik. (Abraham puszta ma határos Csurgóval.) Midőn I. Mária királyné 1385. október 15-én Miklós magva szakadta folytán a koronára szállott Megyes helységet Sopron városának adományozza, megjegyeztetik, hogy ezen Megyes *prope quandam magnam aquam Fertő* feküdt, mit az okmány közlöje Nagy Imre is elég érdemesnek talált ritkitott betűvel feltüntetni. Az országnak némely mellék folyója is olykor nagy-nak neveztetett, akkor mikor sem a Duna sem a Tisza említését nem kísérte hasonló elnevezés, — de midőn például 1345 évben az Árva folyó, a Vágnak mellékfolyója *magnus fluvius*-nak irattott, csak bizonyosságul akarom azt arra nézve venni, miszerint ezen folyó a XIV. században, sokkal jelentékenyebb volt, mint mainap.

Hajdani váraink, a mennyire nem hegyen feküdtek, védelmi erejüket nem csekély mértékben a víznek köszönhék, azért vizárvakkal, tavakkal, mocsárokkal oly annyira körül voltak véve, hogy majdnem hozzáférhetlenek valának. Figyelembe véve, hogy váraink száma a múlt századokban nem csekély vala, bámulni kell, hogy ezen vitztömeg mind hová lett. Nézzük csak meg a régi várak rajzait, és kétség nem fog felmerülni, hogy itt egészen más módja a víz felhasználásának forog fenn mint midőn ma valamely község a maga határát körülárkolja. Szigetvár mellett az Almás lecsapolása következtében a tavak és posványosságok mind eltűntek, és most e helyet szép rétség veszi körül. Tata vára egészen tóban állt, egyik része ma is Tóvárosnak neveztetik. Tokaj, Kanizsa, Nagyvárad, Hatvan, Pécs, Gyula, Léva, Eszék, Érsekújvár nem kevesebbet bíztak a víz által vett gátakba, mint védelmezőik hősi karjaiba. Midőn Báthory

Zsigmond 1596 és 1597 Temesvárt ostromoltatta, az erdélyi seregnek a Temesvár vidékét behálózó vizlabyrinth kimondhatlan akadályára volt; ugyan ezt tapasztalhatta Frigyes Ágoston szász választó fejedelem is, ki mint császári hadvezér 1696 szintén kísérlette Temesvár bevételét. Megtörtént, hogy vagy az ostromló, vagy az ostromlott sereg egy egy közvitőze az ellenfél hatalmába esett, mert a víztömkeleghben nem találta meg az utat, mely az övéihez vezesse. A pestis idejekor (1738) az a parancs adott ki, hogy a halottak megégettessenek, mert a föld oly iszapos volt, miszerint a halottakat nem eléggé mélyen lehetett eltemetni. Még 50—60 évvel azelőtt a külvárosok lakosai, a mocsárok miatt igen nagyot voltak kénytelenek kerülni, midőn a várba mentek. De nem szükséges épen az országos híré várakra hivatkozni. Beregh megyében, a dédai határban, egy régi, körded földvárnak nyoma látszik, mely árkokkal volt körülvéve. Ez volt a kirvai vár, melyhez éjszakról és délről az átgázolhatlan posványon át 3—400 lépésnyi palló vezetett, — ennek tölgy czölöpei máig is léteznek egyenes vonalban. Az ősi régi Szent Grót Zala megyében csak a török invasiók korában alakítottatott végvárrá, de noha a védőrség rendesen csak 600 emberből állt, ezen vár posványos és ingoványos körtere miatt elég tekintélyes védponttá vált a török becsapások ellen. A Hagymásiak mint várparancsnokok a várőrség szabad legényeinek 1644 évben 39 artienlusból álló, belügyeiket rendező polgári törvénykönyvet adtak, és annak 16-ik artikulusában szigoruan parancsolják, hogy minden ember háza elé árkot ásson és reá bűriüt építsen, az árkot pedig tisztán tartsa, a ki nem cselekszi, egy forint büntetés ipso facto megvétessék rajta. Az utczákon nagyszerű hidak állhattak, a közlekedés fentartására a vár ingoványos és vízenyős belterületén, ezt nem csak az általános hagyomány bizonyítja, de ennél még inkább azon erős czölöpök maradványai erősítik, melyeket most is az utczákon a földbe verve találhatni.

Az ecsedi láp hajdani terjedelmének nagyobb részét elveszté, ezen láp képezte a híres ecsedi vár erősségét, oly annyira hogy megvehetetlennek tartatott. A vár mely Anonymus korában Sárvárnak, ő előtte Tassvárnak neveztetett, a Kraszna vizének szigetjére építettett, a város felől egy más szigeten állott a templom, mely most is látható, a bejárás abba hidon át történ-

hetett csak. A fővárat külső erősségek is vették körül, őrlázak, vigyázó dombok stb. mindnyájához csak hidakon át folyt a közlekedés. Ezen természetszülte mocsárokat azok, kik e vidék egyes pontjainak védelmezéséről gondoskodtak, nemcsak fenntartották, sőt inkább öregbítették is, úgy hogy ezen mocsár, mely 1730. évben felmértvén 7 mérföld hosszú, és 4 mérföld szélesnek találtatott, a szabályozás erőlködéseinek igen keveset engedett. Walther László a Tudománytárban mint kétségen kívüli dologról szól arról, miszerint az csesdi láp Dománhida és más helységeken kívül, Vársziget, Sárvár, Ecsedvár, Tatárvár, és Kocsordvár hajdani erősségeket elnyelt, és hogy azoknak romjai nagy aszálykor a láp fenekén láthatók. Ha ezen állítás történeti tény, úgy az csesdi láp szélein fekvő Domahida, Tatárfalva, Kocsord nevű helységek új telepekül volnának veendőek. Minden esetre ezen faluelnyelés kérdése egy kis helybeli nyomozást tenne szükségessé, mintán azon állítás is, mintha a Fertőtárába 1230 évben öt falu, névszerint Feketető, másképp Schwarzlaken, Jakabfalva, Fertő, Sár völgye másképp Kottingthal, és Kender völgye elcsülyedt volna, az újabb kritika világánál meg nem állt, noha ezt oly tekintélyek mint Schönwiesner, Römer, Szalay László stb. tették magukévá.

A hirhedt alibunari, verseczi és illanesai mocsárok egykor a pontini mocsárokat szégyeníthették meg, most 8—10 csatorna által keresztül metszelve közel 100,000 hold ősi termékenységű földet adtak át a mívelhetésnek.

Majdnem minden kútfő, mely hazánk régi területét ismereti, hatást különösen azon vizek mennyiségével gyakorol elmenkre, melyet részletez, egyenesít és szerepeltet. Nézzük például azon okmányt, mely által IV. Béla 1268. évben jóváhagyja Komárom várának Walter budai főbíró részére történt eladatását. Ebből látjuk, hogy az egy komáromi főispánnak Nagy-Megyér faluban 16 halastava volt, mely népiesen vízhelynek neveztetett, az ottani várnép pedig még külön birt 5 halászhelyet. De ezen kívül még hány mocsár, tó és vízer neve fordul elő csak ez egy okmányban! Vízbősége által feltűnik Baranya megyének a Duna és Dráva közti szeglete is. A nagyobb Fukó nevű tó (1257.) a Michoca, Ecsküd, Lét, Abba, Bisztra, Kathkona, Vidra tó mind itt keresendőek.

Az ember alig győzi csudálni, midőn Árpád honfoglaló se-
regeiről olvassa, hogy egyes csapatok az Ung és Latoreza vizé-
be bele veszték; e két patak ma oly csekély, hogy bajos volna
belefulni, még ha valaki akarna is. A mint ezek megfogytak,
megfogytak a többi folyók is, a nélkül, hogy a jelen nemzedék
szembeli tapasztalása e körülményt tisztába vagy legalább kér-
dés alá hozta volna. Hasonló oknak, mint a megfogyatkozás-
nak, kell tulajdonítani azt a veszteséget, hogy számos, igen szá-
mos patak, vízér és esermely egészen eltűnt, gyakran még irá-
nyát sem képesek lévén már kimutatni, melyben habjai őseinket
szolgálták.

Adataink hőségében nem kívánok válogatós lenni, hanem
bele nyúlván, miként a véletlen magával hozza, kérdem: hol
van Gömör megyében a Szelespatak (1243), a Nagypatak, Kört-
vélyespatak, Lipópatak, Szalmapatak, Mavaypatak, Badospa-
tak, Beeskepatak, Katuspatak, Somospatak, Bakospatak, Top-
locha, Rososna? és Szepes megyében a Késmárk környékén
(1269) említett Berben, (vagy mint Czinár véli: Berseny) és
Dedislopatak? Nyitra megyében 1263. Szterus folyó létezett,
mely Rakovicz falu határjárásában említették, ez most csak szá-
raz árok, mely eső vizeket levezet a hegy tövében szerénykedő
falútól. E megyében folyt (1300) a Csetény, kétségtől Nagy-
és Kis-Csetény vagy Czétény körül, de a folyó már nem létezik,
csak a kis Czétényke annak örököse, mely a közel vidékbeliek kö-
rén túl alig ismeretes. Kocsin folyó, mely 1263. említették, nincs,
de igen is helységet találunk e néven, Lancsár és Szterus falu
közt. A folyó helyét egy száraz árok foglalja el, mely a régi ne-
vet még bitorolja. A Nadassin folyó, mely 1263. évben a Jókő
és Csejte uradalmak Brezovától nyugatra eső határát képezte,
ma, legalább e néven ismeretlen; így a Medgyes patak Szucsán
és Divék körül; két Ribnik folyó, melyről legfeljebb még azon
Ribnik nevű dűlő szól, mely Csejte határában fennmaradt, és a
Vág-Újhely körül (1263) említett Dubópatak nem kevésbé;
végre a Teszlény folyó Köröskény mellett. — Abauj megyében,
hol Arany-Idka létezik, az Aranyos patakot hiába keresnők. A
Százász Aradnál a Marosból válik ki, és mielőtt torkolata el lett
volna töltve, tekervényes úton Tornya, Battonya, Kupa, Mező-
hegyes, Kunágota, Kovácsháza, T.-Komlós, Sámson, Makó és Föl

déak határain keresztül a Tiszába folyt. Mióta a kinestári birtokok szántóföldekké változtattak át, természetesen több eső és hónedvet képesek magukba venni, és így kisebb lett a lefutó vízmenyiség. Az úrbéri földek kiosztása alkalmával 1787 évben a Maros torkolata Aradnál még eltöltve nem volt, és így a Szárazér medre, sőt a laposabb részek, melyeken a Maros vize elterülni szokott, mint vízjárta földek, kiosztás alá nem kerültek. Ezen Szárazér egy Földeák határában Csanád megyében telepített kertész-községnek is adta nevét, de századunkban ez is feloszlott. Nógrád megyében Szenna határjárásában (1269) többször valami siccus fluvius = Szárazpatakról, tétetik említés, bizonyosan ettől nyerte a Szennával határos Brezova a „száraz“ melléknevet, magát a patakot nem találjuk. A Zenepatak szintén e megyében Szátok és Vadkert körül, Dobordal folyó hasonlóan itt volna keresendő; — az utóbbiról meg lévén győződve, hogy nem lévén azonos az itt folydogáló Dobroda vízzel. — Ki ismeri Bereg megyében a Boltrágy és Hilimma folyót, a Jaszna, Obua, és Sebespatakot? a Csoma vizét, mely Lónya határát átszeldel? (1272). Borsod megyében az 1263 Apátfalva határjárásában említett Milecpatakot? Máramarosban a Dobrik, Beczkő, Aszupatakot, a Sztrombát, mely Apsába, a Lúd-patakot, mely Alsó-Apsánál a Tiszába szakad? Volt Hont megyének is a maga Szárazpatak-ja Szelény körül 1270, ugyanitt létezett a Csolnokpatak, és Harsány, — a Galanya folyó (1351) és Bányapatak! (1258) legalább nem nyomozható a megye területén túl. Kérdjük továbbá, hol van Zemplén megyében a Vermespatak, mely a XIV. században a már szintén nem létező Lónya helység közelében említetik, és a Bodrog folyóba szakadt? hol az Ilosva patak, mely össze nem tévesztendő a Beregh megyei Irsava folyóval? hol a Hatavér patak, melyet az okmányok a Laborcz mellé utalnak? A Pozsony megyébe egykor szorított Hata-tó (1303) elenyészett, miként az ismeretlen fekvésű, de már 1158. említett Hatha vár. E névvel a mulandóság van egybe kapcsolva, — a közélet ma sehol sem alkalmazza.

Nem ismerjük már ma Zemplén megyében a Hegyi és Szalok körül említett Perk patakot, az Aranyos vagy Mézespatakot (1325) és a Lelesz körül 1214 említett Csiszér patakot, noha a Csicsér falut és Csizér pusztát megtaláljuk; Sáros me-

gyében a Delna, Gyepes, Zsidó, Boroszló, Rákos, Bakta, Aranyos és Mon patakot, és a Körös patakot, mely a Delnába folyt, miként a Delna a Gyepesbe. Itt nélkülözzük a Topolyba szakadó Nagy-Grabóc folyót és a Csepest patakot (1212), mely magába fogadja a Komlós vizeit is. Ugoesa megyében az Egrespatakot (1377), az Egur folyót (1278) és Egur tavat (1262). E megyében egyesültek a Hamvaspatak (avagy Jerney hibás ejtése szerint Hamispatak) a Tornya vizével, — és itt csörgedeztek az Izteger folyó (1262) hullámai. A nevezett vizek ma ismeretlenek. Pozsony megyében a Bény, Nagyszombatnál (1300) a Bares vize Várkony és Nyék közt (1341) a Bálvány Bős határában (1254) itatta hazánk földét. Más Bálványviz fordul elő 1274 Veszprém megyében, és ugyanott (1322) az Evetes folyó Tihany és Szőlős körül, Ajka határában a Bakony vidékén a Tornya, melybe a Kovácsbika nevű csermely szakadt. Somogyban a Gyepes és Zudas (1422) folyó, Baráti másképp Szent Iván mellett, a Lekez folyó, a Nyár vize ismeretlen nevezik fel, az utóbbiról tudván azt, hogy 1361 Sármellék és Paczod körül folydogált. Bars megyének a XII. és XIII. század okmányai egy Cumpa nevű patakot tulajdonítanak, mely Jerney szerint Czompónak volna ejtendő, de nincs kétség, hogy e patak a bars megyei Sáró és Bont megyei Fegyvernek határát képezte, hogy Kompa volt a neve, és hogy a Kompaközt is képezte. A garammelléki szent benedeki apátság alapító levelében 1075 évről egy Sivka-Zakmera, vagy mint alább iratik: Zadmara patak nevét olvassuk. Knauz Nándor úgy vélekedett, miszerint e név Radmera alakra volna igazítandó. Én a vidék topographiájának tanulmányozásából azt vélem állíthatni, hogy Ladomera nevű patakkal van dolgunk, mely egykor a mai Ladomér falu mellett folyhatott, Kis-Tapolcsán és Zsikava táján. Liptó megyében a Hangypatak (1247) már eltűnt, Zólyom megyében a Lukvapatak, és Szampor (1300) a Lukovo és Szampor helységek mellé vezet, hol tán tudnák mondani, vajjon fenmaradtak-e még folyó vizei is. Bihar megye Rügyeg nevű vizzuhatagát csak érintem, mint mely 1239 Jenő körül tajtékzott; és elégségesnek vélem a példák számát berekeszteni Zala megyével, hol az ismeretlen Unokapatak, és a Bik melletti Ágaspatakon kívül Igricz és Verecsapatak körül egy Tót-Rokolánpatak, mely más-

kép Verecspatak-nak is neveztetik (1412) idézi elő kíváncsiságunkat. Ezen Tót-Rokolánpatakkal egyesült valami Kisuri-Kadpatak nevű víz. Ma ama nevet csak a Rokolán pusztá tartja fenn.

Ha a Canalis szó mesterséges esaternát jelent, akkor az Árpádok korában vízmunkálatoknak nyoma is van, minthogy Deáki, Pozsony megyébe keblezett falu 1268 határjárásában világosan mondatik, miszerint az egyik határjegy a esaterna mellé esik (*juxta canalem est meta.*)

Minthogy a nagyobb folyók több mellékágakra szakadtak és ereket kibocsátottak, a szigetek száma nagyobb volt, mint jelenleg; de a víztömeg nagyobb uralma is okozta ezt. Így a Torontál megyéhez tartozó Beese, várával együtt hajdan a Tisza egyik szigetén állott (1412 és 1422). A XIII-ik században Tihany és vára nem félszigetet, mint ma, hanem a Balaton valószínű szigetét képezte; ugyanezen században Szigliget is mint sziget említették; *insula cum monte juxta Balaton*. Csákány falu határát Vas megyében a Mirod nevű víz mosta, szigetet is alakított, melyen hadi ezélokra szolgáló torony emelkedett. A vizek elterjedése olykor sajátos viszonyokat idézett elő a közéletben. Torontál megyében Akacs és Kerekő oly helységek voltak még a XVII-dik században, melyekbe mindazok, kik a savoyai Jenő herczeg által a Bácskaságban behozott törvényhatósági renddel megférni nem tudtak, meghúzták magukat, úgy hogy itt a temesi pasaságot alkotó török hatalom sem ártott nekik felettén. Igazi szegény legények tanyája volt ez, még a múlt évtizedig, melyet a környékbeli nép vad függetlenségeért „vármegye“ névvel czimzett. A félhold uralma alatt csak igen kevés adó terhelte ezen telepet, és annak beszédésére évenként egy hajdu ment Beeskerekéről oda, de ez csak csolnokon történhetett, mert a tanya széles vizekkel volt körülvéve, melyekben mesés mennyiségű halak fogattak. A szilaj életmód, melyet az itteni lakosok követtek, valamint a közbátorság érdeke a hatóságot végre arra ösztönözte, hogy az akacsiakat a mai Beodra helyére telepítse.

A régi századok, melyek a maguk módja szerint a víznek csak úgy hasznát vették, mint mi, nem voltak kimélve a vízáradsoktól sem. IV. Béla, midőn 1261 az egri püspökség régi birtokait előszámlálja, szent Istvánnak Örvény faluról szóló adomá-

nyáról azt is közli, hogy itt nagy hajó is tartatott készen, mely a Tisza kiáradása alkalmával embereket és szekereket átszállítson. Zsigmond király pedig 1396 évben Várkonyi István részére halasztó parancsot adott ki, a neki meghagyott eskülettelre nézve, mert a kitűzött időben a vizek kiáradása miatt Győrben meg nem jelenhetett.

Alig szükség még a helynevekből is azt fejtegetni, hogy Magyarország vízgazdagsága roppant mértékben megfogyott. Sok helység viseli még nevében a „rév, hid, patak, seif, bach, kút, tó, csaj, kelő, ér, ág“ szót összetételben, a nélkül, hogy az illető vidéken a víz megfelelő nyoma volna. Valamint Kerner A. a helynevekből bizonyítgatta (de természetesen ásatásokból, régi térképekből és írott kútfejekből is), hogy azelőtt több erdő volt az Alföldön, úgy nem habozott Rómer Flóris a Bakonynak szembeötlő vízhiányára mutatván, ezen körülményt az erdők terv és számítás nélküli irtásaiból, a Balaton víztükrének lecsapolások által történt összeszorításából, a Sárrét és más nagyobb posványos helyek kiszáritásából magyarázni. Hogy hajdan több vagy legalább bővebb források lehettek a Bakonyban, már csak abból is következtethetjük, hogy annyi a helység, mely forrásról vette nevezetét. Buda vidékéről is eltűntek azon források, melyekről régi kútforrásainkban emlékezet van. Milyen sivár, milyen vigasztalan, élettelen tekintetű most ennek legtöbb pontja víz hiányából, azt mai nap nem győzzük panaszkodni.

Lehet, hogy az általam elveszettekül felhozott folyóvizek némelyike az illető vidék lakosai előtt még mint eső vizeket lehozó árok lesz ismeretes, lehet hogy egyik másik magyar nevű folyóvíz most szláv elnevezés alatt lappang, — de még is erős próbák nélkül nem igen fognám elhinni, mert régi okmányaink még azt is gondosan különböztetik, midőn valamely vízer nem forrásból hanem esővízből táplálkozik. Egy Nagy-Sarló és Izbék közti határpörben 1593 az előforduló Kanyas-érről van szó, mely már egy 1470 évi határjárásban világosan mint esővizeket és árvizeket elfogó víz ismertetik. Ami a névcsere lehetőségét illeti, e részben azon ügybarátok tapasztalataira vagyunk utalva, kik az illető vidéket lakják, ők hivatvák arra, hogy hiányos tudományunkat kiegészítsék.

A czél, mely ezen czikk megírásánál szemem előtt lebegett,

nem kevesebb, mint annak megmutatása, miszerint Magyarország régi hydrographiájának megírása a lehetőség körében fekszik, és hogy ha sok buvárlást, kitartást, közreműködést követel is, a tárgy oly érdekesnek mutatkozik, miszerint munkakedvünket nem igen fogja kifárasztani. Aztán nem is oly távol esik ezen kérdés a közélet érdekeitől. Vagy nem tanulhatnók-e régi hydrographiáinkból — ha volna, — mily káros dolog az, a cultura nevében vizeinket minél hamarább, minél rövidebb úton az országból kivezetni? azokat apasztani a hol lehet, és elvonván a növényzet éltető erejét, földünket sivárrá, levegőnket fogyaszthatlanabbá tenni?

Legyen tehát e tárgyra nézve is az eszmecsere megindítva, az ügybarátok pedig tisztelettel felkérve, hogy a mit valamely vidék vizirati régi viszonyáról és alkotásáról tudnak, hazánk múltjának felderítésére vagy velem közleni vagy közzé tenni sziveskedjenek.

PESTY FRIGYES.

Könyvismertetések, bírálatok.

I.

Dallos Miklós, győri püspöknek politikai és diplomatiái iratai (1618—1626.) közrebocsátják Frankl Vilmos és Ráth Károly Esztergom, 1867.

Simor János hercegprimás, emléket akarván Dallos Miklós, elődjének a győri püspöki széken emelni, fennevezett két szorgalmas történetbúvárunkat megbizta, miszerint Dallosnak a győri országos káptalan levéltárában levő, általuk összegyűjtött iratait, adják ki. E könyv nem történeti mű: de becses okmánygyűjtemény a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közti alkudozásokról, melyekben Dallos — miről eddig sejtellemmel alig birtunk, — a királyi diplomatiának egyik fűtagja, ügyestollú bajnoka volt. — Dallos iratai jobbára a haimburgi (1621) és besztercebányai (1623) sikertelen értekezletekre vonatkoznak, s végül van néhány levél, mely a tótországi oláhügyben történt, szintén sikertelen maradt kiküldetéséről szól, valamint két rövid emlékirata: mikép lehetne a katholika vallás ügyén Magyaror-

s zágon lendíteni? Megelőzi az okmányokat Dallos élete Frankl Vilmo stól. Nem biographia, csak áttekintése élete folyamának, de mint ilyen — igen sikerült. Minden praetensio nélkül beszéli el az eseményeket, megadja a kapcsolatot az egyes okmányokhoz, és kötelelesen tájékoztatja az olvasót. Látszik belőle, hogy Frankl Vilmos legkisebb részleteiben ismeri a kort, melyről beszél. Sajnáljuk azonban, hogy szerző néhol Bethlen Gábor ellen bizonyos animositást tanúsít, és ennek magaviseletét az ausztriai ház iránt nem magasabb nemzeti, hanem azon szempontból fogja fel és bírálja meg, a melyből Dallos, Pázmány és c. fejedelemnek más ellenségei, szavakba, külsőségekbe kapaszkodva, szerették megítélni. Nincs kétség, hogy Bethlen Gábor mint politikus, eszközei megválasztásában karöltve járt korának éppen nem scrupulosus államférfiaival: de c nélkül sohasem lett volna fejedelem, választott magyar király, és az európai politikának egyik nevezetes tényezője. A történetírónak joga, sőt kötelessége hibáit kimutatni, kímélet nélkül megróni: de ellenfeleinek sem szabad kegyelmeznie. Vétünk a történeti igazság ellen, és hamis színben tüntetjük fel a multakat, nem csak valótlan állítások által, hanem akkor is: ha egyik félnek hibáit kiemelve, a másik fél hibáira szinte reá nem mutatunk.

II.

Báthory Gábor fejedelem története, írta Szilágyi Sándor. Pest, 1867. Kiadja Ráth Mór.

Az előttünk fekvő munka öt esztendő t fest Erdély történetéből, 1608—1613, melyeket Báthory Gábor fejedelemsége töltött be. Elmondja Báthory Gábor származását, ifjuságát, az eseményeket és fondorlatokat, melyek Rákóczy helyébe a fejedelemségre emelték. Báthory ingatag állását a porta és Magyarország közt, terveit, egy confederatio alakítására Oláh-, Moldva- és talán Lengyelországgal is, melyeket az erdélyi szászok elnyomásával kezdett meg. Elmondja, mikép lett Báthoryból, ki eleinte csak kéjencz volt, zsarnok; mikép küzdött ellene Brassó, mikép tartá fenn magát összeesküvés, árny és esel által Mátyás király ellen, míg végre Bethlen Gábort ellenségévé lévén: a porta ezt ültette az erdélyi fejedelmi székbe, és ő Nagy-Váradon a hi-

tetlen Géczynek és magánbosszúnak áldozatjává lett. A végén 28, e korra vonatkozó eddig még kiadatlan, részben igen érdekes okmány van közölve.

Szilágyi Sándor azon íróink közé tartozik, kik Szalay nyomán indulva, műveiknek művészi formát adni törekednek, kik nemcsak adatgyűjtők, kiadók, hanem történetírók is akarnak lenni; azonban jelen művénél nem mosolygott reá a történetírás műsája. Lelkiismeretesen használta fel a meglevő adatokat, újakat fedezett föl, és felfogását Báthory Gábor jelleméről, hogy a heves ifjú fokonként lett csak zsarnokká, lehetetlen nem osztani; de nincs megtartva művében — melyet maga is életrajznak kíván tekintetni — a biographiai forma, mely az eseményeket úgy csoportosítja, hogy mindig és mindenütt a hőssel találkozunk, és minden eseményt csak azért említ mert ő benne szerepel, vagy mert reá vonatkozik. Helyenként kilép az objectív keretből is, melyet történetírónak sohasem volna szabad elhagyni. Maga megvallja, hogy Báthoryt sok rágalomtól megtisztítani, némi tekintetben rehabilitálni akarja; s ezt tenni joga, kötelessége volt, annál is inkább, mert eddig bárát, ellenség mind hiányosan fogták fel az ifjú, szenvedélyes fedelmet: csak hogy Szilágyi S. ügyvéddé lesz, hol bírónak kellene lennie; polemizál, a helyett, hogy ítéletet mondana. A történetíró nem vádló vagy védő, nem is jury, mely a „bűnöst“ vagy „nem bűnöst“ kimondja: hanem bíró, mint az angol törvényszékek bírái, ki mind a három felett áll, ki resumálja a tényeket, kijelöli a szempontokat, melyből azokat tekinteni kell — és az olvasóra, kinek esze, szíve helyén van, bizza a verdict kimondását.

A compositio ezen hibáinál azonban csekély véleményem szerint nagyobb hiba a rossz szokás: elbeszélés helyett egész kiterjedésben közölt, részben közönyös, csekély érdekű levelekkel, idézetekkel fárasztani az olvasót. Nem az feladata a történetírásnak: kimutatni, micsoda levelet írt pl. Lónyay István Petkynék a hajdulázadásról, mikép beszéli el Sepsei Laczkó Máté Báthory Gábor halálát — hanem mikép történtek ezen események? Az egyes adatok csak eszközök a célhoz, a multnak életteltjes képét feltüntetni, és sokszor hét-nyolcz okmány csak arra szolgál, hogy a történetíró egy szót kimondhasson. Hány

levélre hivatkozik Macaulay Anglia történetében, melyek szintoly ismeretlenek voltak és sokkal érdekesebbek, mint a Szilágyi által közlöttek, s mégis alig egy-két helyen enged nekik helyet a szövegben. Egészen más az, a hol maguk az okmányok képezik az eseményt, mint teszem Báthory Gábornak levélváltása Skender temesvári basával, melyet senki sem fog fölöslegesnek tartani; vagy ha oly classicus tanú szavait idézzük, ki a mellett, hogy tökéletes igazat beszél, korának sajátzerű felfogását, jellegét is feltünteti, kinél jobban, szabatosabban az eseményt el sem lehet beszélni. Ilyen idézeteket szeretett Szalay, kit Szilágyi úgy látszik utánozni akar, de szerencsétlenül, mert Báthory Gáborja inkább Katona előadási modorára mint Szalayra emlékeztet — a mi azonban jelenleg már menthetetlen hiba. Szalay László oly magas fokra emelte történetírásunkat, hogy jelenleg formailag hiányos mű — mint tökéletlen művészi alkotás — nem áll többé az irodalom színvonalán.

PAULER GYULA.

T Á R C Z A.

— **Magyar Történelmi Társulat.** E rovat alatt a havi közlőny minden füzete rövid értesítéseket fog adni társulatunk időnkénti működéséről; minthogy azonban most az eddigelé történeteket első cikünkben bevezetésképen előszámoltuk: ezúttal inkább közlőnyünk a „S z á z a d o k” tartalmára s irányára nézve akarunk itt egyet-mást elmondani. A „Századok” aug. és sept. hónapokat kivéve minden hónapban megjelenend, a jelen alakban, 3—6 íves füzetekben. Feladata, a hazai történelmet minden nemű e szakba tartozó kisebb-nagyobb közlemények által művelni, előbbre vinni, érdekeit híven és serényen képviselni, iránta minél nagyobb érdekeltséget gerjesztetni, s szakkedvelőket vagy inkább szakértőket képezni. Mindezeknél fogva tartalmát inkább k i d o l g o z o t t c i k k e k, mint anyagúl szolgálандó pusztá okmányközlések képezendik; azonban bevezetéssel, kellő magyarázatokkal és jegyzetekkel ellátva kisebb terjedelmű történelmi kútfőket, okmányokat is igen szívesen vesz és közöl, főtekintettel mégis az eredetiben magyarul írt kútfőkre és okmányokra, hogy t. i. füzeteink tartalma a tágabb körű, nem annyira szaktudós, közönség számára is élvezhető legyen.

Latín vagy egyéb nyelvű okmányoknál a szöveg fordítását, vagy legalább magyarázatát is kérjük a t. czikkíróktól, kivált az első években, míg a közönség az ily komolyabb — és sokak előtt szárazabb — természetű közleményekhez hozzá nem szokik.

Czikkeink — mint már a jelen első füzetből is tájékozhatja magát az olvasó — 1) történelmi értekezések (pl. Horváth Mihályé, Ipolyié, Pestyé stb.) és bővebb jelentések lesznek (pl. a titkár első cikke, s Nagy Imréé); 2) kisebbféle kütfői közlések, bevezetéssel, befejezéssel, felvilágosításokkal s jegyzetekkel: szóval tájékozással ellátva, mint pl. Thaly Kálmán jelen cikke 3) a magyar történeti irodalom, vagyis bel- és külföldön megjelent, hazánk multját érdeklő könyvek ismertetése, bírálatai, pl. Pauler Gyula cikke. 4) a tárczát, melynek rovatai különösen a „Magyar Történelmi Társulat“ működéséről hivatalos értesítéseket, a Magyar Tudományos Akadémia történeti osztálya, történelmi és archeologiai bizottsága üléseiről pedig rövidebb közléseket fognak tartalmazni. Figyelemmel kísérik ezenkívül a bécsi cs. k. akadémiának Magyarország történelmét érdeklő kiadványait is, valamint az erdélyi (kolozsvári) múzeumegylet, a magy. kir. természet-tudományi társulat archeologiai osztálya, a dunántúli történetkedvelők összejövetelei, a nagy-szebeni honismertető egylet és a zágrábi horvát akadémia Szent-István koronája országainak történetet érdeklő működését stb. Folytonos tekintettel leszünk a hazai levéltár-ügyre, a magyar történelem és archeologia terén koronként fölmerülő fölfedezésekre; sőt egyes honi történettudósaink — különösen társulatunk tagjainak — e szakba vágó egyéni munkálkodásaikról, s az ezt érdeklő körülményekről is igyekezni fogunk olvasóinkat apróbb közlések által időről időre tudósítani.

Hogy mindezt valósíthassuk: t. cz. ügybarátaink szíves közreműködését állandóan kikérjük, — kivált társulatunk vidéki t. cz. tagjaiét: szíveskedjenek adandó alkalmakkor, ha csak rövideden is, értesíteni a „Századok“ szerkesztőjét a környékükön fölmerülő történelmi vagy régészeti fölfedezésekről, köz-, családi-, és magánlevéltárak, gyűjtemények tartalmáról, állapotáról; történelmi emlékü épületek, romok, festmények vagy szobrászati művek, ó harangok, régi pénzek, zászlók, mult századokból fennmaradt családi ereklyék, fegyverek, ékek, ruhadarabok stb. miben és hol léteztéről. Bárminek ilyenmő értesítése szívesen fogadtatik.

A „Magyar Történelmi Társulat“ t. cz. választmányi tag-

jait pedig ezennel kiváltképen fölkérjük, mint a „Századok“ „legtermészetesebb munkatársait:“ támogassák e közlőnyt minél buzgóbban és serényebben gyakori becses közleményeikkel, figyelembe vévén erre nézve alapszabályaink 33-ik §-át. Csak az ő lankadatlan közreműködésük mellett reméljük társulati közlőnyünket folyvást jeles tartalmúvá tehetni. Kérjük azért, hogy már a jövő octóberi s novemberi füzetekre is minél többen sziveskedjenek kisebb-nagyobb cikkeket, közleményeket beküldeni, és pedig, minthogy a szerkesztő-titkár augusztus havát és szeptember első felét felső-magyarországi levéltári s régészeti bűvárlatokkal a fővárostól távol töltendi: ez idő alatt a „Századok“-ba szánt mindennemű kéziratot, valamint a társulatot érdeklő egyéb közléseket is, Pesty Frigyes társ. pénztárnok urhoz (váczi utca 20. sz. a.) méltóztassanak intézni.

Megjegyezzük, hogy minden a „Századok“-ban megjelent cikk díjaztatik, kivévén az inkább személyi érdekű, aprós közléseket. Kik közelebről az octóberi s novemberi választmányi üléseken valami történelmi vagy régészeti tárgyról értekezni, okmányokat, régi műtárgyakat stb. — az alapszabályok 20-dik §-a értelmében — bemutatni akarnak: azokat is tisztelettel fölkérjük: értesítsék erről a titkárt, szeptember második felében az octóberi, — s octóber folytán a novemberi gyűlést illetőleg; — és így folyvást, egy-két héttel előre az illető gyűlések előtt.

— **Gyászhir.** Alig alakult meg Történelmi Társulatunk: s már is egy szépreményű választmányi tagját veszíté el. Árvai Török Gyula, bányakerületi evang. superintendensi segédlelkész és ministeri fogalmazó, a szorgalmas és szenvedélyes ifjú történetbúvár nincs többé. Az alig 30 éves erőteljes, fiatal életet a váratlanul jött rohamos halálnak egy hét alatt kioltá; épen midőn a Történelmi Társulat második választmányi ülését tartá: (jul. 2.) kezdett roszúl lenni, s egy barátja által — még beteg ágyából is megemlékezvén a társulatra — menteggette magát, üzenvén a titkárnak, hogy igen sajnálja, miszerint roszúl léte miatt az ülésbe nem jöhet el: de felüdülvén, annál nagyobb buzgalommal fog munkálkodni a társulat érdekében. Bár tehetne volna! Azonban ő soha többé fel nem gyógyult; tíz nap mulva: július 10-kén, kilehelé nemes lelkét. — Mindenki, a ki csak ismeré e kedves, szerény, művelt, s minden szépért s jóért lelkesülő ifjat: szeretni volt őt kénytelen. Mint történetbúvár különösen a felső-magyarországi: név szerint a bártfai, löcsei és egyéb szepesi, továbbá a makoviczai, sárosi levéltá-

rakat kutatta, a melyekből több érdekes közleményt juttatott napvilágra a „Vasárnapi Újság“-ban. Legutóbb a makoviczai, másképp Zboró-vár történetén dolgozott. Írói működésének még csak kezdetén vala, s a kegyetlen halál az e téren is hozzá kötött szép reményeket hirtelen sírba vitte. Temetése július 12-kén ment végbe; hült tetemei a kerepesi temetőben tétettek le. Mondjunk áldást a! korán elhunyt pályatárs hamvai felett!

— **A Magyar Tudományos Akadémia** történettudományi osztályának f. é. július 2-iki ülésén Szilágyi Sándor I. tag értekezése olvastatott fel Bethlen Gábor trónfoglalásáról. Ezután Thaly Kálmán I. tag mutatott be több rendbeli nevezetes okmányt u. m. Thökölyi Imre fejedelem titkárja Komáromy János törökországi diariumának Hédervárról a gr. Viczayak levéltárából kapott eredetijét, — melyet az Akadémia, minthogy az eddigi kiadások nem elég pontosok, továbbá Határfalvi Mihálynak a török birodalomról 1611-ben írt s Komáromy által a magáéhoz csatolt munkáját nem foglalják magukban -- a kéziratár számára lemásoltatni elhatározott. A többi bemutatott kéziratok Olaszországból, az Este-i uralkodó-herceg modenai levéltárából egy külföldről hazatért bujdosó honfitársunk által vett becses másolatok. Két csoportozatra oszlanak: az első a Zrínyi Péter-féle összeesküvésre vonatkozik, s mind ismeretlen adatokból áll; a második gr. Gianini Antalnak, Rinaldo modenai fejedelem I. Leopold udvaránál lévő miniszterének II. Rákóczi Ferencz korából és dolgairól urához küldött nevezetes jelentéseit, titkos tudósításait tartalmazza, a kuruczvilág kezdetétől 1705 végéig. Nagy érdekű jellemzések találhatnának ezekben, különösen Bercsényiről, Forgácsról, Pálffyról stb. Minthogy említett bujdosó hazánkfia e kéziratokat Thaly által mérsékelt díjért felajánlotta az Akadémiának, s a modenai levéltárban lévő hazánkat érdeklő iratok különösen Gianini-nak még 1711-ig folyó tudósítási lemásoltatását is eszközölni ajánlkozott: az Akadémia megbízta ez ügyben a történelmi bizottságot, mely aztán — mint biztosan értesülünk -- már meg is szerezte az Akadémia kéziratára részére az ismertetett fontos okmányokat.

A július 15-kén tartott akadémiai történelmi osztály-ülésében Knausz Nándor I. tag értekezett a „Nápolyi Margit-legendáról,“ melynek codexét Óváry Lipót fedezte föl Nápolyban, de a melyet az érteke-

zés után felszólalt Mátyás Flórián értekező által vitatott nagy régisége ellenében — csak a XV. század végéről, vagy a XVI-dik elejéről valónak tart. Ezután Hunfalvy János olvasta föl Érdy János r. tag értekezését „Lipót várának megszállási érmeiről.“ Ez érmekezt értekező szerint Schwarzenau, leopoldvári cs. parancsnok verette volna 1705-ben a II. Rákóczi Ferencz hadai által hosszasan ostromlott várbán. A titkár jelenté, hogy Prokesch-Osten törökországi osztrák nagy követ hét csomag igen értékes keleti éremgyűjteményt küldött, magyarázó szöveg, s egy levél kíséretében, melyben azon nézetét fejezi ki, hogy az európai múzeumok között különösen a magyar volna hivatva keleti éremgyűjteményt szerezni. Ugyancsak a titkár jelenté, hogy Lonovics József felett Ipolyi Arnold, Zádor György felett Tóth Lőrincz fog az akadémiában emlékbeszédet tartani.

— **Mit mivelnek történetiróink?** Kitünő történetirónk, Horváth Mihály előfizetést, illetőleg aláírást hirdet kisebb történelmi művei gyűjteményére. Előfizetési fölhívásából közöljük a következő részleteket: „Harmincz s néhány éve, hogy nemzeti irodalmunk egyik igénytelen munkása vagyok. Ezen évek hosszú során keresztül mindig főleg a hazai történelem, nemzetiségünk e főkéncse s disze, a hazaszereget e leghatékonyabb dajkája vonta magára figyelmemet s munkásságomat. Ennek búvárlatában s földerítésében töltém férfikorom csendben lefolyt legszebb éveit; ennek tanulmányozásába s kidolgozásába merültem el, midőn a vihar szülőföldemről elsodort és száműzöttségbe vetett; mert a mi itthon a nyugalmas polgárnak legtöbb élvezet, hazafiúi kötelességeinek lerovására, körülményeihez képest, legjobb alkalmat nyújtott, a bujdosó is csak abból meríthetett némi vigasztalást. Lelkem a távolban is szakadatlanul a kedves hazán csüggött; s mivel jelenének nem örvendheték, multjában kerestem magam és honfitársaim számára vigaszt s némi enyhülést. Istennek hála, a szenvedések kora elmúlt, el mind a hazára, mind magamra nézve: a haza önmagának visszaadott, én megint szülőföldemen élhetek; a haza veszélyezett jogait s alkotmányát, én sokáig nélkülözött hazámat nyertük vissza. A hazában ujra csendes polgári pálya nyílik számomra; s ennek kezdetét, mielőtt viszonyaim a már künn megkezdett nagyobb művem folytatását engednék, arra szentelem, hogy az elmúlt harmincz év munkájának eredményeiből azon kisebb dolgozatokat, melyek jobbra folyóiratokban elszórva jelen-

tek meg, összegyűjtve ajánljam fel honfitársaimnak. Ezzel barátim sürgetéseit teljesítem, önmagamnak pedig egy buzgó óhajtaása valósul. — A négy kötet mindenike 30—32 ívet teend, tele a legérdekesebb s legbecesebb dolgozatokkal, ugymint: I. kötet: 1) Párhuzam az Európába költöző magyarok s a többi Európa műveltsége között, — 2) A magyar honvédelem története. — 3) Az 1514-diki pórlázadás története. — 4) A pórosztály költözési jogának történetéből — 5) Corvin János herceg élete. — 6) Adalékok János király külviszonyai történelméhez. — 7) Az 1764-iki országgyűlés története. — Az országtani theoriák eredeténck s kifejlésének története. — II. kötet: 1) Az ipar és kereskedés története hazánkban a középkorban. — 2) A vezérek kora. — 3) Sz. Adalbert élete. — 4) A kereszténység és alkotmányos rend megszilárdulásának korszaka. — 5) Az oligarchia harcza az alkotmány ellen. — 6) Az Anjou-házbeli királyok hatása hazánkra. — 7) Hedvig királyné élete. — 8) Pár szó özvegy Mária királyné összeköttetéseiről Magyarországgal. — 9) A bécsi békekötés és Rudolf király lemondásának történetéhez. — III. kötet: 1) A XVI. század jellemének körvonalai hazánkban. — 2) Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a három utolsó század alatt. — 3) Töredékek a bányák történetéből. — 4) Gondolatok a történetírás elméletéből. — 5) Vázlatok a magyar népiesség történetéből a mohácsi ütköztől II. Józsefíg. — 6) A democratia fejlődése hazánkban. — 7) A hunok maradványai Schweitzban. — 8) Thouvenel Eduard: „La Hongrie et la Valachie“ könyvének bírálata. — 9) Erzsébet főherceggasszony I. Ferdinánd leányának menyekzői ünnepélye. — IV. kötet: 1) Martinuzzi cardinál (Utyeszenich Frater György élete.) — 2) Erdély állapota Martinuzzi halála után. — 3) A Báthory Zsigmond ellen szőtt összeesküvés története. — 4) Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva. — 5) A hofwyli szegény gyermekek nevelő intézetének keletkezése. — Mind a négy kötet készen lesz az ősz folytatában. Az aláírási díj, mely akár mindgyárt, akár a könyvek átvételekor, tetszés szerint két részletben is, lesz fizetendő, 12 frt o. é. s Ráth Mórhoz — mint a nagybecsű mű kiadóájához — küldendő be. Bolti ára 15 frt leend.

— **Horváth Mihály** e fönt elősorolt munkái sajtó alá rendezésén kívül jelenleg még „Magyar Egyház Történelmé“ -n is dolgozik, mely nagybecsű műből kegyeskedett átengedni jelen füzetünkbe a Szent-Istvánt és koronáját érdeklő jeles cikket, melyből tájékozhatják magu-

kat olvasóink az egész nagy műre nézve. Bár minélelőbb befejezhetné ünnepelt tudósunk!

— **Ipolyi Arnold** Német-, Francia- és Angolországban teendő a nyár folytán nagy utazást, természetesen főleg régészeti műtanulmányozás végett. Hazatérve, a Kőszeg melletti régi Borsmonostor történetéhez szándékozik az adatgyűjtést megkezdeni, mely monostor apátjává nem rég ő neveztetett ki.

— **Toldy Ferencz** Brutus magy. kir. történetíró munkájának még hátra levő részeit rendezi sajtó alá az akadémiai Monumenták számára.

— **Wenzel Gusztáv** — ki Thaly Kálmánnal együtt már több hónap óta a magy. kir. kamara budai levéltárát buvárolja — a nyáron Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékbe utazik, levéltári tanulmányozások végett. Egyszersmind ezen alkalommal a sept. 4-iki máramarosi másfél százados ünnepélyt is meg szándékozik látogatni, ha ugyan — mint legújabbban halljuk — ez ünnepély el nem marad.

— **Szilágyi Sándortól**, ki mostanában ugyancsak szaporán termékenyíti történetirodalmunkat újabb és újabb munkákkal, mint értesülünk, ismét egy új, történelmi mű van sajtó alatt, tárgya — s tán címe is — a **Rákócziak kora Erdélyben**. A mű három kötetre fogna terjedni, összesen mintegy kilenczven ívre; kiadója Pfeifer Ferdinánd. Érdekel várjuk e munkát, noha sajnáljuk, hogy a derék szerző elébb megírta a Rákócziak korát, mintsem a Rákóczi-ház levéltárát (egy része a magyar királyi kamara birtokában Budán, más része gr. Erdődy Istvánnál Vörösvárt) áttanulmányozta volna. — Szilágyi Sándortól egyébiránt föntebb említett akadémiai értekezése is „**Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása**” sajtó alatt van már s az „Akadémiai Értesítő” egyik füzetét fogja képezni.

— **Nagy Iván** „Magyarország családai” czimű ismert házaspótló terjedelmes műve pótlék-kötetét írja, s még az őszig készen lesz vele.

— **Thaly Kálmán** a „Rákóczi Tár” II-ik kötetét most nyomtatja; e kötet a fényes tehetségű kurucz fővezér gr. **Beresényi Miklós** nagybecsű és igazi magyaros ízű bizodalmas leveleit tartalmazandja b. **Károlyi Sándor** kurucz tábornagyhoz. E levelek számszerint 3—400-ra mennek, mind a kuruczvilág eseménydús éveiből (1703 —

1711) valók, de nemcsak mint történelmi kutató fölötté becsesek, hanem irodalmi tekintetben is; a nyelv — bár itt-ott latin idézetekkel fűszerezett — tösgyökeres magyar, s majd enyelgő, játszi, majd haragos és menydörgő. Amott a hazafiúi melegség lelkesíti az író tollát, — emitt mély humora maró keserűségben nyilatkozik, s rövid, csípős vagy sujtó felkiáltásokban tör ki. Egészen új genre ez levél-irodalmunkban, s Bercsényi nagy elméjének, szikrázó szellemének élő bizonyysága. A gr. Károlyi-levéltárban levő eredetiek után készül a kiadás, melyet Bercsényi rézmetszetű, még soha meg nem jelent arcképe díszítend, a Nemzeti Múzeum számára csak nemrég megszerzett ó festményről. A „Rákóczi Tár“-t Lauffer Vilmos adja ki.

— **Ráth Károly** — ki, mint 1861-ben, ismét Győr vármegye levéltárnoka — közelebbről Mozsony megye archívumát kutatta át, szorgalmasan gyűjtve datumait a „királyok utazásához“, — míg Frankl Vilmos jelenleg Rómában időz, Pázmány Péter életéhez gyűjtven adatokat. Szopori Nagy Imre Martonfalvay emlékiratát készíti sajtó alá; Vég helyi Dezső folyvást a veszprémi káptalan levéltárában búvárkodik. Haán Lajos Békés megye történetét írja.

A „Századok“ füzetei úgy a t. cz. tagok mint az előfizetők részére bérmentesen küldetnek szét. A ki a jelen júliusi füzetet legfőlebb aug. 15-kéig meg nem kapta volna: reclamáljon Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz. a.) Egyébiránt a füzetek helyben is átvehetők a M. T. Akadémia palotája történelmi s archeologiai bizottsági termében, földszint, balra.

Jelentjük, hogy a „Századok“-ra külön előfizetés is nyitattik nem tagok számára és pedig egész évre, azaz 10. füzetre, 6 frttal, (július—december) 3 frttal. Az előfizetési pénzek Ráth Mór váczi-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnét a füzetek az előfizetőknek expedíaltatnak. Egyes füzetek külön nem kaphatók.

Felelős szerkesztő: **THALY KÁLMÁN.**

Nyomatott Enich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznaál, Pesten, 1867.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Második füzet.

1867.

October hó.

Zrinyi Péter.

(Életrajz.)

I.

Alig van Magyarország történetében homályosabb részlet a Wesselényi Zrinyi Nádasdyféle összeesküvésnél, alig van homályosabb jellem Zrinyi Péternél, mi nem csoda. Történetéhez, napjainkig a rossz akarat vagy tudatlanság kezeiből voltunk kénytelenek venni az adatokat, melyeket az írók pártállásukhoz képest kiszínezni törekedtek. A császáriak szemében csak gonosz rebellis, tiszteletre de nem követésre méltó hazafi felfogásnak csak a szabadság szent ügyének mátyrja volt. Legujabban, éles eszü történetírók nyomán hajlandók voltunk őt embernek tartani, ki bukását, melyet megérdemelt, félszeg rendszabályokkal maga sietteté. Azonban eddig ismeretlen kútfők alapján enyhébben, igazságosabban ítélhetünk. Zrinyi Péter nagy eszmét karolt fel: keresztény segélylyel szabadítani fel Magyarországot az ausztriai háztól. De a külföld nem támogatta, a hazafiak nem értették és ő maga sem tudott következetes maradni elveihez. Vezéri polczán, melyre vágya, rangja emelte, a széthuzó elemeknek parancsolni képes nem volt. Hitt végre a bécsi kormányférfiaknak és e gyengesége vérpadra vitte, melyen nevéhez méltóan halt meg. Életét szándékozom elmondani

minden kedvezés, minden ellenszenv nélkül; a tények maguk mondanak felette ítéletet.

Gróf Zrinyi Péter 1622-ben született ¹⁾. Atyja György, a szigethvári hősnék unokája, horvát bán, és vitéz katona, anyja Széchy Katalin volt. Atyjának kora halála után 1626. anyja ismét férjhez menvén 2 évvel idősebb bátyjával Miklóssal ²⁾ Domitrovics Péter zágrábi püspöknek, később Batthyányi Ferencznek gondnoksága alá került, mindig azonban a nagy Pázmán Péternek felügyelete alatt, ki atyját a katolika hitre térítette és az árváknak jó barátja maradt. Ily kezekben a tudománytalan György gróf gyermekei akkoron Magyarországon ritka műveltséget nyertek, és Péter, habár a lángeszű Miklóst utól nem érhetette, sokféle ismerettel, a tudomány és művészetek iránt érzékkel bírt, és nyugalmas perezeiben időt talált Miklósnak „Szigethi veszedelmét” horvát nyelvre fordítani.

Főfoglatatossága a Zrinyieknek, mint akkor a magyar uraknak átaljában, harez volt a törökök ellen, kik naponként fenyegették, dúlták javaikat. A Zrinyi jószágok Zala és Vas megyében, a keskeny Tót és Horvátországokban főképp ki voltak téve támadásaiknak. Péter már kora ifjúsága óta harezokon forgott, melyekben elemére talált és Miklós bátyjával — a legnagyobb dicséret — versenyzett. Meg volt benne minden tulajdonság, mely a magyar-török guerilla harezban a vitézlő népre benyomást tett. Roppant testi erővel bírt; bátorságát jellemző a jelző: „Vincere aut mori,” sőt még a tűzértséghez is értett, melynek elhanyagolását a magyarok közt sajnosan tapasztalta. ³⁾ Egyikévé lett a leghíresebb magyar kapitányoknak, de a harezi zajban megszokott zordonságát átvitte sokszor a magán életbe is; míg barátai nyájasságát dicsérték, peres ellenfeleivel úgy bánt mint a törökökkel, és nem habozott Androcha János, fiumei polgárt, Crastena és Drágából, Buccari mellett, erővel ki-

---

¹⁾ Erre nincsen pozitív adatom, de miután magát egy alább közlendő levelében az 1622. született Nádasdy öcsésének nevezi, más részt pedig legidősb leánya Ilona már 1643-ban született, születési éve nem lehet 1622-nél előbbre, de nem is sokkal későbbre.

²⁾ Gualdo Galeazzo Priorato, Vita di Leopoldo I. II. köt. 584. lap. szerint Zrinyi Miklós 1620-ban született.

³⁾ Rattkay, Memoria Banorum, 1771. kiadás 216. l.

verni (1645), Parapetics Farkast pedig hason esetben muraközi javai miatt megöletni (1649.)¹⁾

Péter és Miklós atyjuk hagyatékán, mely a Zrinyi családnak, összes, atyjuk és nagybátyjuk Miklós grófnak bőkezűsége folytán igen megfogyott javait tartalmazta, barátságos uton megosztottak. A család székhelye Csáktornya, Miklósnak, Buccari, Buccarizza más horvátországi jószágokkal Péternek jutott. Rendes lakásul ő Ozályt és Grobnikot választá a tenger melléken közel a Frangepánok javaihoz, kiknek családjából vett nőt, Frangepán Farkas leányát, György és Ferencznek testvérét, a nagyravágyó, férfi lelkű Anna Katalint, kivel egy fiut Jánost²⁾, és három nagyobb kort ért leányt nemzett: Ilonát, Judithot, ki Petronella néven Zágrábban Klára rendü apáczává lett, és Aurora Veronikát. Ha azonban Miklós gróf a Muraközből távozott, Péter örködött a család e féltett kincsére, mint 1646., midőn egy török portyát a Murába szorított, de ő maga is az üldözés hevében a folyamba sodortatva elveszett volna, ha Dechko szolgája ki nem ragadja.

Miklós ekkor Morvaország szélén a svédekkel harczolt, mint harczolt 1644. Rákóczy Györggyel, és atyja 20 év előtt Bethlen Gáborral. A Zrinyi testvérek III. Ferdinánd király legbivebb, legáldozóbb alattvalói közé tartoztak, s azért a király nekik már régebben Baranyában, igaz, hogy hódolt földön, 140 falut ajándékozott, Miklóst légrádi kapitánynya és kevéssel utóbb 1647-ben bánná tette, Péternek pedig a zsembereki (sichelburgi) oláh helyesebben rácz katonai gyarmat kapitányságát adományozta, oly kikötéssel, hogy 600 lovassal segítse a német háboruban. A király Pozsonyban, az országgyűlésen (1647), vadászaton szemmel látta Péter gróf erejét és bátorságát, midőn egy előre törtető vadkannak fejét egy kardcsapással ketté hasítá. Ferdinánd elkérte a kardot, egyet suhintott vele és fáradtan vissza

¹⁾ Az illető örökösök bejelentései Zrinyi Péter tömege ellen a nemz. muz. kéz. 773 fol. lat.

²⁾ Wagner Genealogiai nyomán szokássá vált őt Boldizsárnak nevezni, holtelenül. Kortársai, hivatalos okmányok (mint a magy. muz. kéz. 825, 847 fol. magy.), mind csak Jánosnak nevezik, köztük, hogy többet ne említsék Komáromy János, Tükkölyi secretáriusa, Zrinyi Ilona meghitt embere, ki csak tudhatta, hogy hívták urnője öcsését, kinek haláláról 1703. Törökországban értesült.

adta. A svédeken azonban nem igen mutathatta erejét. A horvát magyar csapat, melyet 1647. a 30 éves háború utolsó évében Frangepán György, Ratkay György, Eszterházy Tamás alvezérekkel Csehországba vezetett, a pilseni táborba rendeltetett, s onnan Szászországba, Thüringiába portyázott, nevezetes összekoczezanás nélkül.¹⁾ Honn nemsokára királyi tanácsos, kamarás, zúni kapitánynya lett, és mint szemes őre a horvát végeknek „rettegettette Boszniát, Herczegovinát.“²⁾

A királyi kegy nem feledteté el a Zrinyiekkal mivel tartoznak a hazának. Bár szívesen látott vendégek Bécsben magyarok maradtak — és a nemzetnek, melynek elsői közé tartoztak, igazaira éberén felügyeltek.*

A tizenhetedik századnak közepe nevezetes forduló pontot képezett Magyarország viszonyában a Habsburg házhoz. Ausztria 30 éves véres küzdelem után Németországban lemondani kényszerült a caesari ábrándokról, de honn abszolút urrá lőn. Csehország és Morvának alkotmányát széttepte, a kard; az osztrák, stájer, karantán rendek oppositioja elenyészett a protestantismussal, és minden tartománya közt csak Magyarhonban nem parancsolt korlátlan hatalommal III. Ferdinánd. Szerette volna Magyarországot is örökös tartománnyá tenni, de terve hajótörést szenvedett a nemzet éberségén, összetartásán, melyet végre 120 éves nyomor és megalázás megérlelt. I. Ferdinánd és János király kora óta először hatá ismét át az egész magyarságot a tudat, hogy egy nemzetnek fiai, és e szellemnek egyik főápolója, legnemesebb képviselője Péternek bátyja Zrinyi Miklós volt. Szemében katolikus és protestáns, magyarhoni és erdélyi, mind a „Scithiából kijött, hajdan világverő“ most nyomorult magyar nemzet volt, mely régi dicsőségét, szabadságát vissza képes nyerni, csak igazán akarnia kell. Művelést, összetartást, áldozatkészséget hirdetett, szóval, tettel, mert a magyar — ez volt főelve — ha magyar akar maradni, sem a németben sem a törökben, hanem csak önmagában bízhatik. Péter, kiról Miklós írva hagyta, hogy „igazán szereti hazáját“, osztá, követé e nézeteket, bár nem bírt Miklós nemes objectivitásával,

¹⁾ Ratkay i. h. 218. l.

²⁾ Zrinyi Miklós szavai a „Szigethi veszedelem“ben.

mely önmagáról teljesen megfélelkezve csak a célra, csak a hazára gondolt.

Midőn 1663-ban a török az ifju, nagyravágyó Köprili Ahmed nagyvezér alatt Magyarország ellen sikra szállott és Ausztriát kényszeríté a háborúra, melyet a magyarok, a Zrinyiek évek óta sürgettek, nehogy Erdély, a magyar nemzetnek ezen elszakadt, de életerős tagja végkép török járom alá kerüljön: a német hadak a híres Montecuccoli alatt, tétlenül hagyták dólni a törököt Pozsonyig, tétlenül engedték ellenséges kézre jutni a Dunán inneni részek kulcsát, Érsekujvárt. Csak a Zrinyiek tarták fenn a keresztény fegyverek becsületét. A Muraközt biztosították Ujzrinyvárral, melyet Miklós 1661-ben a Mura és Dráva összefolyásánál az udvar ellenzése daczára épített, s melyet a két testvér az utolsó csepp vérig megvédeni egymásnak megesküdt. Ujvár veszedelmére Miklós kisdéd csapatát Magyarországba, a Dunához sietett. Péter, ki mindenben kezére járt, hadakat gyűjtött, és királyi parancsra utána menni készült, midőn hirt vőn, hogy Szokolovics Ali Csengics basa Boszniából 9000 emberrel Ottochacz és Berlogh várakat akarja megvenni, és délnyugoti Horvátországot Krajnával adófizetővé tenni. E részek őre Auersperg, károlyvárosi kapitány a veszélyre Laibachba menekült. Zrinyi Péter egy perczig sem habozott. 2000. emberrel az ellenség elé sietett és oct. 11. Sz. György hegyénél Károlyvárostól 9 mérföldnyire, előcsapatára bukkant. A meglepett törökség a hegy tövében szétveretett, de a sereg zöme, a szemben eső hegyen túl csatarendben készen várta a támadást. A horvátoknak első rohama visszaveretett, és Péter gróf 40 lovassal a hegytetőre érven, futni látta embereit. Kísérői habozva megállottak, de Zrinyi vissza se nézve, egymaga a futók közé ugratott, korholt, buzdított, és újra az ellenségre vitte őket. Dühös vidal fejlődött. Egy török, hajdan foglya, ráismert, és a basának mutatta, most végünk van, fussunk! A törököket rémület fogta el, soraik megbomlottak, a sereg futásnak eredt. Zrinyi az üldözésben, mészárlásban, könyökig mártá karját ellenséges vérben. 2000 török, köztük a basa fia, a herczegovinai és udinai bégek, összesen 9 főtiszt halva maradt, 800 ló, 15 zászló a győzők kezébe került, foglyul csak 80 esett, köztük Csengics bátyja 2 agával. A ke-

resztények vesztesége felette csekély volt. A zászlókat Péter Leopoldnak küldé, a horvátok pedig rögtönzött dalokban dicsőítették a fényes hadi tettet ¹⁾.

Ugyanakkor Miklós a Dunánál győzött, egy hónappal később a tatárokat a Muránál megverte, és merész téli hadjáratban az eszéki hidat felégette. Europa szeméi a magyar nemzetre, a Zrinyiekre fordultak. Horvátország, Krajna, Styria, melyet ők fedeztek, sértetlen maradt, míg a német hadak gondjaira bízott Morvából, Austriából 100,000 foglyot raboltak a tatárok. Csáktornyára a szász és bajor fejedelmek, a mantuai és toscánai herceg, a spanyol és francia királyok, a pápának elismerő, buzdító levelei érkeztek. A Zrinyieket szóval, pénzzel segíyezni annyi volt, mint az egész kereszténységnek tenni szolgálatot. Különösen XIV. Lajos király mindenkép kimutatá tiszletét Zrinyi Miklós iránt, míg Bécsben, a német vezérek győzelmeit fitymálták és midőn Kanizsát, épen a németek lassúsága miatt bevennie nem sikerült, kaptak az alkalmon, s újra Montecuccolit, ellenségét, nevezték ki fővezérré.

A török sereg, Kanizsának felmentése után a Muraköz, Ujzrinyvár ellen ment, a vakmerő Zrinyieket megfenyíteni. E pontot megtartani lett volna magyar felfogás szerint a keresztény hadnak feladata. A magyarok szép számmal gyűltek a Murához, köztük Zrinyi Péter is 4000 ember horvát végbeli hadal, azonban látnia kellett, hogy Montecuccoli Ujzrinyvárt, családjuknak vérrel megvédett szemefényét, nemcsak nem támogatja, de minden módon, mint haszontalan pontot feladni törekszik, bátyját mellőzi, őt pedig, midőn a fővezér tudtával jun. 27-én a török sereg oldalába portyázni a Dráván át kelt, cserben hagyta, úgy hogy eredménytelenül kellett visszavonulnia. Mindazon által, midőn Miklós panaszt tenni Bécsbe készült, a magyar urak közt volt, kik visszahívták. Két nappal később Ujzrinyvárt a török a keresztény sereg szemeláttára a német őrsegtől, melyet Montecuccoli Zrinyi emberei helyett beletett, kardcsapás nélkül, megvette.— A harez ezután a Muraközről, melyet a német hadak tatár módra kiéltek, a stájer határok felé húzó-

---

¹⁾ Ortellius Redivivus II. 287. l. Antler, Memoria de bello hungarico turcico, kézirat. a nemz. muzeumban 1606. lat. 4.

dott, és Péter, míg Miklós Bécsben járt, és kérve kért sereget, melylyel ő, melylyel öcsese a hazának használhassanak, a murai vonalt őrizze.

Kevéssel utóbb Montecuccoli Szentgotthardnál győzött, miután már előbb Souches Lévánál a budai basát megverte. A legszebb reményeknek azonban véget vetett a vasvári béke, mely aug. 10-én 20 évre kötöttvén török kézen hagyta Nagyváradot, Érsekújvárt, romokban hagyta Ujzrinyvárt. — Az udvar sietett a győzelem után újra visszaállítani Magyarországon azon békének nevezett állapotot, mely csak a magyarok kezét kötö meg a védelemben, de a törököt mindenkor büntetlenül engedte gárázdálkodni.

A békekötés, az ország tudta és megegyezése nélkül, az ország rovására kötöttvén, mélyen sérté a magyarokat, mélyen a Zrinyieket, kikben az udvar a nemzeti ellenzéknek valószínű, féltelmes főnökeit látta, és rettegte. És csakugyan Miklós és vele Péter érezte leginkább, hogy a vasvári békét főképen azon politika dictálta, mely Magyarországot, a török által marcangolva, nyomorultnak, tehetetlennek szerette látni, hogy az udvar tulkapásainak ellent ne állhasson. Oly férfitől azonban, mint Miklóstól volt a gyáva kétségbeesés. El volt határozva, bármit végezzenek Bécsben, a hazát utolsó lehelleteig fenntartani, és támaszul, a nemzet erélyén, összetartásán kívül, melyet minden áron élesztetni törekedett, külföldi segély is kínálkozott. XIV. Lajos francia király 6000 embert küldött volt Leopoldnak és a szentgotthárdi csatában hadai dönték meg legelőbb a török erőt. A francia urak Bécsben megismerkedvén, bámulni, szeretni tanulták Zrinyi Miklóst, kit a pedans németek csak gyűlölni tudtak; a francia politika, mely a barátság színe alatt is csak az ausztriai ház gyengítésén dolgozott, benne, a magyarokban, alkalmas eszközt látott, a Habsburg háznak otthon zavarokat okozni. Coligny és La Feuillade-dal, kik hazamenet Csáktornyára betértek, s a magyar vendégszeretetet élvezék, megjelent Guytry marquis is, mint a királynak ügyvivője, és Zrinyi Miklós-nak, Magyarországnak, Franciaország szövetségét, segélyét ajánlá.¹⁾

¹⁾ A bécsi cs. kir. hadügyi levéltárban a Vesselényi-Nádasdy-Zrinyiféle összeesküvésről való jelentés szerint, melyet rokonom Hajnik Imre győri tanár

Bécsben tudták, hogy a magyarok a pápához, a nyugati fejedelmekhez, főkép a francziákhoz készülnek folyamodni, „ne hagyják elveszni a kereszténység védfalát“, s a Zrinyieket, mint a mozgalom vezéreit, éber figyelemmel kísérik¹⁾, őket a magyar urakkal deczember elejére Bécsbe hívták, indokolni előttük az elhamarkodott békekötést. Mielőtt azonban Miklós a francia követtel tisztába jöhetett volna, nov. 18-án vadászaton vadkan által megöletett. Végrendeletében családját Péter oltalmába ajánlá: politikai szerepe szinte Péterre szállott.

A bécsi gyűlés nem csillapíthatta le a magyarokat. Minden, mit a béke mellett felhoztak csak azt mutatá, hogy az udvarnak van gondja Spanyol, Német, Lengyelország ügyeire, de nem Magyarországra. Lobkovitz Venczel sagan hercege, Zrinyiek rokona, ki az előterjesztő szerepét vitte a kormány részéről, sajátos, hetyke modorával — „úgy kell a magyaroknak, ideje hogy gögjük megaláztassék“, — csak növelte az elkeseredést. A főurak bucsút sem véve Leopoldtól, a béke ellen tiltakozva, tértek haza.²⁾ Zrinyi Péter a legszenvedélyesebbek közé tartozott. Természete heves, izgékony volt;³⁾ azonfelül ő nem csak az országnak, hanem saját magának, családjának romlását is látta a

---

lemásolt és sok más hecses jegyzettel a buvárok közt ritka önzéstelenséggel rendelkezésemre bocsátott, miért is kötelességemnek tartom, a nyilvánosság előtt is legőszintébb köszönetemet kifejezni. A terjedelmes deák nyelven írt czim nélküli munka, melyet j e l e n t é s czimen fogok idézni, hivatalos adatok alapján, talán Leopold számára készült, és az összeesküvésnek összefüggő történetét adja; az elbeszélés jobbra pártatlan, és — a mint más kútfőkkel való összevetéséből kitűnik — hű az igazsághoz. Csak azon eseményeknél simított az író, melyek mutatják, hogy a bécsi udvar, bár a készülő felkelésről tudomással birt, azt fejlődni hagyta, sőt az elégtelenséget elmérgesíté, hogy a rebellesekkel aztán kénye kedve szerint bánhasson.

¹⁾ Sagredo velencei követ csak éjjel mert a Zrinyiekkal találkozni, ne, hogy magát az udvar szemében compromittálja. Lásd jelentését Öst. Geschichts-Quellen XX. köt. 305—321 ll.

²⁾ V. ö. C. K. de N. latin munkáját, a Nádasdy-Zrinyi-Frangepán porról szóló hivatalos, nyomtatásban is megjelent jelentésnek paraphrasisát, a muzeum kézíratai közt. 287 lat. quart szám alatt.

³⁾ „Animo quidem alium — írja a j e l e n t é s Péterről — atque a fratre diversum, nempe acinace quam ingenio promptior, impetu crebrius quam consilio in arma ferebatur.“

békekötésben. Birtokai mind a határszéleken, vagy közel azokhoz feküdtek; és a török az elfoglalt földön véget vetett a magyar nemes tulajdonának, és őt, ha másutt nem voltak birtokai, földönfutóvá tette. Alig száradt meg a tinta a vasvári békeokmányon, midőn a török már kezdé a behódoltatást. Könnyű volt Portia hercegnekn mondani, hogy ne tűrje Péter, ha a Muraközben is próbát akar tenni. Gremonville Jakab a bécsi francia követ,¹⁾ katona és diplomata alig tudta lecsillapítani. A főczél jelenleg, — mondá Zrinyinek — bátyja után a báni méltóságot megnyerni, azért mutasson hűséget a császári ház iránt. Portia engedelmet azonban használja fel, és vágjon alkalmuilag jót a törökre, mi talán okul fog szolgálni, hogy a háboru megújuljon. Semmi esetre azonban nem lehet most kitörni a császár ellen, midőn annak seregei még fegyverben állanak²⁾. Zrinyi Péter egész lélekkel ragaszkodott a francia szövetséghez, melyhez bátyja Miklós hajlott, s melyet a francziák ügyes bánásmódja: jándékai még szorosabbra fűztek. Ő XIV. Lajostól várta a nemzet üdvét, ellenkezőleg a régi magyar ellenzéki politikával, mely a fényes portára szeretett támaszkodni. Neje Katalin nem csak tudta, de tevékeny befolyással is támogatta e véleményt. Ő kezdett levelezni Bezières velencei francia követtel, ő vitte Bécsbe Gremonvillenek az üzenetet, melyben Péter — immár bán — „késznek nyilatkozott a francia királynak mindenben vakon engedelmeskedni, késznek egyetlen 13 éves fiát, hűsége zálogául mint kezest, tanulás színe alatt Párisba küldeni, csak biztosítsa a király írásban az oltalmáról, és adjon évenként 4000 frt segélypénzt.“ Szüksége volt pénzre, hogy a Muraköz védelméről kellőleg gondoskodhassék.³⁾ Gremonville, kinek a kényes szerep jutott izgatni és csillapítani, kitérőleg válaszolt, mert a francia udvar ez időtt még nem akart szakadást a császárral: „legyen óvatos és tartsa fenn nemes buzgalmét alkalmasabb időre.“⁴⁾

¹⁾ Envoyé és nem ambassadeur. Gualdo Galeazzo Priorato, i. h. 547. l.

²⁾ Gremonville levele XIV. Lajoshoz jan. 15. 1665. J e l e n t é s.

³⁾ Már januárban kért 300 lovas és 500 gyalogra pénzt, és pedig egy ovasnak 8, egy-egy gyalognak 5 frtot havonként. Gremonville levele ddto. január 15. 1665. U. o.

⁴⁾ Gremonville levele jul. 3. 1665. u. o.

A magyar urak nem követtek ily határozott irányt. Sokan külföldi segílyre gondoltak, köztük Zrinyi sógora a 28 éves láng-lelkű Frangepán Ferencz, tersaczkai gróf, és a primás Lippay György¹⁾. Összejövetelek, tanácskozások, panaszok napirenden voltak. Az elégtületlenség nőttön nőtt, mert a kormány, ámbár a főurak végre a vasvári békében Leopold személyes megjelenésére Pozsonyban megnyugodtak, az országban hagyta az idegen hadakat, idegen vezéreket, kik a törököt szabadon engedték garázdálkodni és csak a magyarokat, nemest, parasztot válogatás nélkül sanyargatták szokott módjukon. A magyarok gyanuja bizonyossággá vált, midőn maguk az udvaroncok nyíltan beszélék, hogy Magyarországot a csehok módjára meg fogják igázni. Zrinyi Miklós halála óta nem volt ember, kire a nemzet, mint vezérre tekintett volna: most végre a forrongás között Vesselényi Ferencz vállalkozott e szerepre. A nádor már betegesen, egy hosszú, fényes pálya alkonyán állott. Zrinyi Miklósnak barátja, híres vitéz, jó szónok, határozott jellem volt, ki ha egyszer czélt tűzött magának, nem szokott az eszközökben válogatni. Több mint tíz évig vitte a közvetítő kényes szerepét a király és nemzet között, ritka tapintattal megtudván őrizni az udvar kegyét és a hazafiak bizalmát. Most azonban választania kellett. Nem tűrhette, hogy joggal kőnek mondják a magyarok előmenetelében, melyet el kell gördíteni²⁾ és nejének, a híres murányi Vénusnak, környezetének befolyása alatt a nemzeti ügyhez esatlakozott, a magyar alkotmány végső eszközére, az aranybulla híres záradékára, a „*justa resistentia*“-ra gondolt, ámbár mindig megmaradt benne bizonyos kegyelet a Habsburgház iránt, melynek oly sok esztendeig hiv szolgálja volt. Szövetségeseket keresett az ország nagyjai közt, és szeme legelőször is a bánra esett.

Zrinyi Péter ép akkor (1666 február havában), a Felvidékre jött leánya Ilonának lakadalmára, kit Rákóczy Ferencz, a török ellen elvérzett II. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek fia, Felső-Magyarországnak leggazdagabb dynastiája, egyéb-

¹⁾ Hogy Lippay is összeköttetésben volt Gremonvillelel, kitűnik ennek leveleiből.

²⁾ Széchy Mária magyar vallomása 1671 márczius 21-ről, a kamarai levéltárban.

ként gyenge, higeszű ifjú, marc. 1. Patakon nőül vett. Egyuttal a háborgó Balassa Imrénél is megfordult, mint békítő császári követ, magával vivén Gremonville titkos üzenetét a garázdához, ne siessen a meghunyászkodással.¹⁾

A nádor meghívására visszajövet april elején a stubnyai fürdőbe tért, hová a vidék nemessége gyógyulni, szórakozni nagy számmal gyűlniszokott, találkozni tehát minden feltűnés nélkül lehetett.²⁾ Stubnyán Zrinyi a nádornál Fügedi Nagy András, udvari kapitányt, Bory Mihály, korponai várnagyot és nádori jószágigazgatót, Kereszturi László alnádort és Lessenyei Nagy Ferencz nádori ítélőmestert találta. Megfontolák „Magyarország kedves hazájuknak] és kapcsolt részeinek veszélyes sorsát, és fenyegető siralmas végromlását. „Tanácskoztak, mily uton módon lehetne a törvények és királyi hitlevelek értelmében orvoslást találni, és megállapodtak, hogy a Guytry marquis által még Zrinyi Miklósnak tett ajánlatok alapján franczia oltalomba adják magukat, és franczia segélylyel, Erdélylyel szövetségben fegyvert ragadnak az ausztriai ház ellen. Főgondjuk volt a dolgot titokban tartani, s azért jelekben egyeztek meg, melyekkel egymásnak írni fognak. A szükséges lépésekre Gremonvillenél, a franczia udvarnál, Zrinyi vállalkozott, melléje követül a nádor részéről Iványi Fekete László ment³⁾. Végre kezét fogtak, megesküdtek, és akkori szokás szerint leveleket adtak egymásnak, hogy egymást el nem hagyják, kölcsönösen segítik, utolsó csepp vérükig védelmezik. (april 5.)⁴⁾

Zrini Péter a szövetség pontokfeltételét, a „hires luth. főember prókátor“ Musai Vitnyédi Istvánra bizta, ki Miklós bátyjának

¹⁾ Gremonville levele márt. 18. 1666. i. h.

²⁾ Széchy Mária i. h.

³⁾ A jelentésben hibáson áll Miklós.

⁴⁾ Ide irom az oklevelet a „Jelentés“-ben foglalt latin fordítás után magyarra visszafordítva ; „Mi Vesselényi Ferencz, Magyarország nádorispánja, a jászok és kúnok birája, aranygyapjas vitéz valljuk és adjuk tudtúl jelen levelünk által, hogy jól meggondolván Magyarország, kedves hazánknak és kapcsolt részeinek veszélyes sorsát és fenyegető siralmas végromlását, ezen bajok elhárítására nagyságos gróf Zrini Péter Dalmát-, Horvát- és Tótországok bánjával, kedves fiunkkal tanácskoznai összejöttünk, mely uton módon lehetne a törvények és királyi hitlevelek értelmében orvoslást találni. Hosszas

kedves embere, ügynöke, a francziával való alkudozásban megbizottja volt, és most ravasz, vakmerő lelkének egész erejével izgatott országszerte felkelésre. „A magyar nemzet nem hiszi — így kezdődött a Vitnyédi által szerkesztett okmány — hogy a francia kormány a Zrinyi Miklósnak ajánlott oltalmat most a nemzettől megvonná, sőt reményli, hogy valamint Isten után csak a győzelmes francia fegyver tartotta meg a nemzetet, úgy fogja megtartani ezután is. Ha a legkeresztényebb király e nemzet még fennlevő romjait oltalmába nem veszi, annak vagy el kell pusztulni, vagy a kereszténységre nézve veszélyes térre szorulni, mire azonban, ha a török ajánlatokat is tenne, nem is gondol, csak a kereszténység, a francia király az országot, mely mindig a kereszténységnek védbástyája volt, el ne hagyja.” „Mióta csak a magyar nemzet — szolt tovább egyes pontokra áttérve — az ausztriai kormány alatt állt jogai, szabadságai, a királyi hitlevelek feltételei soha meg nem tartattak, várai erősségei török kézre kerültek, végei meggyengültek, miért is a nemzet régi törvényei szerint a hűtlenségnek vétke nélkül, ellentállási jogával él, és a dalmát-, horvát- és tótországiakkal, nemkülönben Erdély, Molva és Havasalfölddel, a török ellenében magát évi adó által biztosítván, szövetséget köt és mindent megkísért, csakhogy gyalázatos módon el ne bukják, meg ne gyilkoltassék . . . .”

„E célra a nemzet szövetségeseivel 15,000 lovas s ugyanannyi gyalogot elégségesnek tart, kiknek havi zsoldját a francia király határozza meg és fizesse, küldvén egyuttal saját költségén ügyes tiszteket, mérnököket és tüzéreket; az előkészületek megtételére pedig azonnal küldjön Danczkán át Horvátországban vagy ha másképp nem lehet Bécsben kifizetendő 100,000 tallért¹⁾). Franciaország Magyarországgal és társaival ideiglenes vagy örökös véd és daczszövetséget köt; Ausztriaellen a háborút, ha lehet, közösen, ha nem, csak a magyarok maguk kezdik

---

meghányás után végre ünnepélyesen kezét fogván, egymásnak megesküdünk és megígértük, hogy az ország siralmas állapotában, jóban, roszban egymást el nem hagyjuk; egymást kölcsönösen segítjük, utolsó csepp vérünkig védelmezzük. Isten minket úgy segélyjen, úgy legyen irgalmas lelkeinknek.”

¹⁾ 3. pont.

meg, de a francia király pénzzel segíti őket és kínálkozó alkalmmal maga is fellép; békét egyik fél sem köt a másiknak tudta és beleegyezése nélkül. A francia király kieszközli, hogy Magyarország társországaival a rómaiszentbirodalom tagjának felvétessék, a birodalmi gyűlésén követei által szavazattal birjon, és a birodalom által gyámolittassék, mert Magyarország az egész kereszténységnek védbástyája, — az ország szabadsága azonban szent és sérthetetlen maradjon.“¹⁾ Gondja lesz a királynak, hogy az országtól elszakadt részek visszakapcsoltassanak, és ezután többé el ne idegeníttessenek; hogy a töröknek járó adó lehetőség szerint mérsékeltsék, és a lengyel nemzet is a szövetségbe, bevonassék. Viszonzásul Magyarország kész a király egyik fiát vagy más házabeli herceget ősi szokás szerint szabadon királyává választani, ki azonban az ország jogait a koronázás előtt hitlevélben biztosítani köteles lesz. Gyámolítani fogja a királyt a főuralom kivívásában. Egy-két francia ezred Magyarhonba, viszont egy-két magyar ezred Franciaországba megy, mindegyik csapat az illető ország törvényeihez alkalmazkodni köteles; szükség esetében a két ország összes erejével támogatja egymást. „A király biztosítékul leköti királyi szavát és hitét, melynek, ha az egész világból száműzetik is, a királyoknál szentnek kell maradni, hason biztosítékot ad a magyar nemzet szövetségeseivel.“²⁾ Egyébiránt fennmarad mindegyik félnek joga e szerződéshez, ha megkötetik, még valamit hozzá tenni vagy elvenni választ, azonban a magyarok 30 nap alatt kérnek, mert az ország sanyaru állapotában sokáig nem várhatnak.“

Ezen okmányt Zrínyi Péter aláírás végett átadta (júniusban) Gremonville-nek; bemutatta neki Fekete Lászlót, az audiencia azonban néma volt, mert a nádor embere egy szót sem tudott francziául; mindazonáltal meggyőzte Gremonville-t, hogy Vesselényi, kitől előbb Zrínyit óva intette, a szövetséghez csatlakozott³⁾.

Vitnyédy a szövetségi javaslatba beletett egy pontot — a

¹⁾ 6. pont.

²⁾ 14. pont.

³⁾ Széchy Mária i. h.

10-diket, mely szerint Lubomirsky herczeg lengyel főmarsal, ki a francia születésű lengyel királyné, Gonzaga Maria neversi herczegnőnek, és közvetve a francia udvar tervének, János Kázmér király után francia herceget ültetni a trónra, leghevesebb ellenzője volt, sőt a király ellen fegyvert is ragadott, s kit a francia követ kívánságára Vitnyédy már régen elfogui tervelt, megölessék. Zrinyi azonban e részben kijelenté, hogy azt tenni nincsen hatalmában. Vitnyédynek sem adott 500 fegyverest, kikkel a vakmerő ember Leopoldot, majd ha a program szerint arája Margit spanyol infansnő elé Schottwienra fogott menni, elfogui, Petróczy Istvánhoz Kaszavárra s onnét Trenčsényre vinni, a magyar követelések teljesítésére kényszeríteni, és, ha kell, megölni akarta. Ugy látszik, Lubomirsky esetében visszaborzadt erkölcsi érzése a gyilkosságtól, míg Vitnyédy tervét kivihetetlennek tartotta. ¹⁾

Mig a dolgok így Zrinyi Péter terve szerint fejlődtek, Fügedi Nagy András, mint a nádor követe, meghozá neki a hirt, hogy Vesselényi a szövetségnek nagyobb kiterjedést adott, de egyuttal az eredeti iránytól eltérve, Erdély által a török segédelmet is ki akarja nyerni. Megbívására július havában számosan gyűltek volt Murányalljára, köztük Csáky Ferencz a felvidéki főkapitány, Székely András, Szuhay Mátyás, Kendi Gábor, Ispán Ferencz, Szepesi Pál, Fáy László, Keczer Menyhért, Vitnyédi István, Bory Mihály, Kereszturi László, Nagy Ferencz és Fügedy András — Teleky Mihály és Bethlen Miklós erdélyi urakkal és beavattatván a szövetségbe, felesküdték. A nádor a jelenlévőkkel a magyar régi ellenzéknek politikájához fordult, kész volt az országért a töröknek adót fizetni, csak hogy az a j á n d é k nevét viseljen, és Magyarhon ne legyen köteles keresztény szomszédjai ellen harcolni. E mellett figyelmét Lengyelországra is kiterjeszté, neje által összeköttetésbe lépett a királynéval, és már itt Zrinyi Péterrel egy értelemben volt. Deczember havában ujra találkozott Zrinyi Vesselényivel, Bécsben, hová az ország nagyjai az új királyné tiszteletére üsz-

---

¹⁾ Lessenyei Nagy Ferencz vallomásából tudjuk, hogy Vitnyédy ezen tervét mind ő (Nagy) mind Nádasdy csak nevette. Kamarai levéltár.

sereglettek. Dec. 9-én volt a nagy bemutatás, melyre az országnak legfőbb négy zászlós ura, a nádor, a bán, az országbiró gr. Nádasdy Ferencz és a tárnok, Gr. Forgách Ádám egy kocsiban mentek, mindnyájan, az utolsónak kivételével összeesküdtek vagy „interessatusok” — mint akkor nevezék —, mert az országbiró mindjárt a muranyaljai gyűlés után kibékült ellenségével a nádorral, és vele szövetséget kötött, „nehogy jövődöben a nemzet egyenletlenségüket romlásnak okul tartsa, és koporsóanlétükkor felőlük idegen emlékezettel legyen.”¹⁾ (jul. 28. 1666.) Bécsben megújultak a tárgyalások Gremonville, melyeknek még eddig semmi sikerük nem volt. Gremonville bevallá Zrinyinek, hogy nem bizik a nádorban, és nem mer vele oly fontos ügybe kapni, míg magát saját kezüleg nem kötelezi. „Királyom, mondá magának a Vesselényinek, egy titkos találkozón, most még nem léphet fel, de ha a császár Angliával szövetséget köt, mire minden mutat, kész a szakadás; „szükséges azonban hogy kívánalmait sajátkezüleg aláírva, minden homályosság nélkül terjeszsze a király elé: a nádor ellenben elolvastván a Zrinyiféle pontozatot, felkiáltott, hogy Vitnyédy túl ment megbízásán. Nem akart franczia királyt, és úgy vélekedett, hogy elég, ha a nemzet Lajost védurának fogadja. Végre azonban megnyugodott aláírta a Vitnyédyféle szerződést, s egyuttal, (dec. 16.) Zrinyivel újra Gremonvillehez fordult, küldjön a király 40 nap alatt legalább hatvanezer forintot kölcsön, a többiről majd a nemzet fog gondoskodni.”²⁾ „A nádor, írta Gremonville, nem oly őszinte mint Zrinyi, kit jótétemények, segélypénzek által hívül meg kell tartanunk, hogy a többit ellensúlyozza; a nádornak adni pénzt nem sokra vinne, mert félek, hogy mihelyt megkapta, mindent eláruland a császárnak.”³⁾

A franczia csalódott, mert Vesselényi nem gondolt árulásra, sőt a szövetség érdekében kibékíté Zrinyit Nádasdyval, kik bizonyos peres kérdés miatt ellenségek voltak. Az országbiró, a magyar Croesus, mint nevezék — roppant gazdag, tu-

¹⁾ A magyarul írt szövetségi okmány a kamarai levéltárban.

²⁾ Szalay magy. tört. V. 119. l. Jelentés. Széchy Maria i. h.

³⁾ Gremonville levele dec. 23-ról.

dományosan mivelt, éleseszű, nagyratörő férfiú volt, ki agyában mindenféle kalandos terveket forgatott, de nem bírt merészséggel azok kivitelére¹⁾). Nem volt meg benne a beteg Vesselényinek erélye sem, nem Zrinyi Péternek harczi bátorsága. Tehetlensége érzetében önkénytelenül irigykedett mindazokra, kik nála e tekintetben szerencsésebb természettel bírtak, és ellensége volt Zrinyi Miklósnak, Vesselényinek úgy, mint a primás Szelepcsényinek. Mindazonáltal nem hagyott fel a reménnyel, ravaszság és ésszel mindannyiok fölé kerülni, mit azonban igen ügyesen tudott a hazafiság köpenyével eltakarni. — Némi tanácskozások után, hárman dec. 19-én Bécsben az ország felszabadítására szövetséget kötöttek, összeesküdtek és egymásnak következő hitlevelet adtak :

„Mi hadadi gróf Vesselényi Ferencz Magyarország palatinusa, gr. fogaraszöldi Nádasdy Ferencz azon Magyarország bírája és gr. Zrinyi Péter horvátországi bán, látván aztat, hogy Magyarországnak s a magyar nemzetnek ügye és állapota oly veszedelembe jutott légyen, hogy ha mi, kik az országnak első oszlopai vagyunk, valami szabados uton elejét nem vesszük, ezen nel végső romlásra jut, az ég alatt ilyen híres nemzetes nemes nemzetnek az ő sorsa. És jöllehet ezen mi országunknak se háttáriban való kisebbségét, se pedig nemzetünknek kevesbűlését (a ki annak okait tudja) senki sem csudálhatja, mert több száz esztendőnél, hogy az magyar nemzet, az több keresztyén országokat oltalmazván, s az ő mellét annak az egész világot elnyelni s maga hatalma alá hajtani akaró pogányságnak paizsul eleibe vetvén, és azzal szüntelenül mindennapi vére kihullásával, másoknak sokszori vagy távolról való nézésével, vagy veszedelmünkre való segedelmével tusakodván, nyomattatott meg annyira, hol az nyilván való ellenségtől, hol post indirectum (de föltött czéllal), attól, a kitől oltalmat küllött volna venni. — Igen szükségesnek láttuk elsőben is azt, hogy mi hárman hittel kötelezzük magunkat, hogy mind az ilyen derekas dolognak, titok alatt köll maradni, s úgy folyhat-

---

¹⁾ Rothal jelentéséből a titkos tanácsban tudjuk, hogy Nádasdy már 1662. tett lépéseket Némethonban külföldi segélyért; Caprara leveleiből pedig, hogy leányát Rákóczynak szánta, kit aztán királylyá akart tenni.

nak jobban az föltött jó szándékok, assecnráljuk azért egymást, mi parollánkra, annak és hitünknek, sőt lelkünk üdvösségének is elvesztése alatt, hogy ezen munkálkodásunkat, és kötelességünket, s a mellett való föltett szándékinkat és ügyekezettünket senkinek semminemő okból ki nem jelentjük, semmi móddal, sőt azokat is, az kik ezen dologban tudósak, titokban tartjuk hasonlóképpen — másodszor azon obligatió alatt, valamit Magyarországának s nemzetünknek javára, megmaradására és előmenetelére, elménkkel feltalálhatunk, s az meg cselekedhető lesz, azokat mind elkövetjük szorgalmatosan, s ha másokhoz való folyamodással köll is annak meglenni, effectuáljuk: nem látván, se remélván, ilyen utolsó romlásra jutott állapotunkban senkitől bizonyos reménységet előmenetelünkre, sőt csak ezen statusban való megmaradásunkra is. — Hogy mindezekben egymás hire nélkül semmit nem cselekszünk, hanem mindenekhez egyenlő akarattal és megegyezett elmével kezdünk, munkálkodunk, végig állandóképen. Sőt mivel minden dolognak az ő kimenetele bizonytalan, ha ezen okokból vagy mindnyájunknak, vagy akármelyikünknek, sőt azoknak is, az kik az mi akaratunkból tudósak ezen dologban akár kitől (senkit ki nem véve) protectiója lenne: tartozunk azt perpetuo obligamine minden uton és módon, minden tehetségünkkel pártját fogni s az galibából kisegíteni. Adtuk azért egymásnak ezen kezünk írása és pecsétünk alatt költ levelünket, hogy gyakran szemünk előtt viselvén ezen dolognak és kötelességünknek vizsgálásával lelkünket az örök kárhozatra ne vessük, s ez világi mód szerint bűcsületünket meg ne sértjük, se el ne veszítsük.¹⁾

Deczember végén szétmentek a szövetségesek azon megalapodással, hogy a nádor márczius elejére Besztercebányára, igazság szolgáltatás ügye alatt gyűlést hirdessen, és arra a rendeket további cselekvés végett meghívja. Nádasdy teljes megnyugtatóására Zrinyi Pozsonyból (dec.28.) még egy hitlevelet küldött, melyben természetének nyers erélye teljesen nyilatkozott. „Esküszöm — ír — az élő Istenre, az ki semmiből teremtett,

¹⁾ A kamarai levéltárban, a Jelentésben doák fordítása.

hogy mivel gróf Nádasdy urammal derekas szövetséget vetettem, az szerint meg is maradok holtig, minden promotioit, interessit mindenben promoveálok, semmi titkait, az melyet tudok, soha senkinek akarátja nélkül ki nem mondom, ha pedig, különben cselekedném, kérem az én Istenemet, teremtőmet, hogy akkor, világnak példájára rettenetes büntetéssel büntessen, mint hitszegő embert. Eztet, ha kíváztatik, nagyobb biztosságnak okáért véremmel is subscribálok, sőt arra is felelek, hogy mindenben pártját fogom, neki élek, halok; mind szerencsékben, mind szerencsétlenségben, ha valamit hallok ártására valót róla, mint igaz esküdt te tús öcsese megintem. Ugy segélyjen Isten, valamint ezeket szívből kívánom.“¹⁾

Mindjárt uj év után Zrinyi visszament Bécsbe és közlé Gremonvilleal szövetségét. A francia kérte, ne fedezze fel Nádasdynak magán levelezésüket, nem, hogy XIV. Lajos tudós a do-dologban, mert a hitetlen ember, ha érdeke kívánja, mindent el fog árulni a császárnak.²⁾ A nádor Zrinyivel jött sürgetni a francia segélyt. „A nemzet — mondák — már kételkedni kezd Lajos jó akarátában, és sokan, kivált a felvidéken, a törökhöz hajlanak, mit azonban ők — Zrinyi jó lélekkel mondhatá, de nem a nádor — mindeddig elleneztek. Ők készek fiaikat zálogul adni, váraikat a francziáknak megnyitni: de viszont a király is gondoskodjék róluk, határozza már most meg jutalmukat siker esetére, és biztosítson mindegyiknek 50—50,000 tallérnyi jószágot valahol a Rajna melléken, ha az ügyek rosz fordulatot vesznek“³⁾.

A beszterczebányai gyűlés, mely márczius elején összejött, nem felelt meg a várakozásnak. Megzavarta a nádornak betegsége, ki már „halálfia“⁴⁾ volt, és semmiben sem vehetett részt. Zrinyi is hazament, és a tanácskozásokat nevükben is Nádasdy vezette. Mintegy 13. voltak jelen összeesküdtek, köztük Szuhay, Szepesy, Fáy László, Keczer Menyhért, Bory, Fügedy Nagy And-

---

¹⁾ Egy nappal később Széchy Mária is hitlevelet adott az országbíró-nak. Mindkettő magyarul a kamarai levéltárban.

²⁾ Gremonville levele jan. 6. 1667. i. h.

³⁾ Szalay, Magy. Tört. V. 109. l.

⁴⁾ Széchy Mária i. h.

rás, Lessenyey Nagy Ferencz és Keresztury László, kik elhatározzák, hogy bizva Erdélyben és a francziában, rögtön fegyvert fognak, és magukkal ragadják a nemzetet, mielőtt még a felkelés híre Bécsbe jutott volna. Nádasdy nem mondott ellent, de a terv kivitelét meggátolá a vezérnek Vesselényinek halála (márcz. 28. 1667.¹⁾)

Zrinyi Péter Vesselényiben barátot veszített, s most annál bensőbben csatlakozott özvegyéhez, ki őt fiává, örökösévé fogadta. Ő lett most Nádasdyval az összeesküvés vezére, és erőlyesen tovább ment a megkezdett pályán. Neki nem voltak önző céljai, legfeljebb pénzre volt szüksége, melylyel neje fényítését, fegyvereseit, bátyja özvegyét, kitől némely jószágokat bérelt, fizethesse. Bizott Nádasdyban; szó is volt, hogy fia elvegye Nádasdy leányát: de az országbíró, a nádor halála után Szelepcsényivel kinevezett királyi helytartó, gondolkodóvá lett.

Vesselényi halála utat nyitott neki a nádorságra, melyet az udvar, vagy az összeesküdtek segélyével az udvar daczára is elnyerni egyedüli célja volt. Külsőleg tehát Zrinyivel tartott, ki, nem törődve, hogy a lengyel királyné is meghalt (máj. 10.) és a lengyel segély reménye csökkent, Gremonville-lel nagy hévvel folytatta az alkudozásokat. XIV. Lajos megtámadta Spanyolországot; gondolni lehetett, hogy I. Lipót rokonát segíteni fogja. Minden gyanú elkerülése végett Zrinyi és Nádasdy a követtel Bécsen kívül, egyszer Hochauban, másszor közel oda egy erdőben, végre Hochau és Münzendorf között a mezőn a legnagyobb titokban találkoztak és még Nádasdy vejének, Draskovich Miklósnak, ki őket elkísérte, sem volt szabad jelen lenni a tanácskozásokon. Gremonville átadá nekik fejedelme megbízását,

---

¹⁾ Jelentés: Széchy Mária i. h. Kornéli fragmenta Hist. Hung. I. kötetében a már idézett C. K. de N. nyomán e gyűlésről sok valótlanságot beszél. Nem való, legalább Nádasdy, Széchy Mária, Lessenyey Nagy Ferencz több rendbeli vallomásaiban nyoma sincs, hogy Vesselényit itt az összeesküvés vezérévé, Nádasdyt kancellárrá, Zrinyit, Rákóczyt, — ki még akkor az összeesküvésről mit sem tudott — hadvezérekké, Boér Ferenczet, (ki alatt mint C. K. de N.-ből tudjuk Nagy Ferencz lappang) titkárrá választák. Zrinyi jelenlétét Széchy Mária nem is említi, a Jelentés szerint: ad sua digressus est. Nádasdy itt hitlevelet adott az összeesküdteknek, melynek magyar eredetije a kamarai levéltárban van, deák fordítását pedig a Jelentés adja.

ajánlá a lengyelekkel való szövetséget és ígérte, hogy ha Lipót a spanyol háborúba elegyedik, Franciaország a magyarokat segíteni fogja, és máris pénzt ajánl. Nádasdy megdöbbsent a cselekvéstől: „neki nem kell pénz, ő semmibe sem avatkozik, ő férj és apa“; de Zrinyi 6000 forintot elfogadott. Kevéssel utóbb Gremonville lebeszélésére visszautasítá a spanyol udvar felhívását, 4000 horvátal spanyol zsoldban a francziák ellen harcolni; eselnek tartá az ajánlatot, melyet az ausztriai ház a gyanus Zrinyiek vesztére koholni akart.¹⁾

Zrinyi Péter honn is törekedett a szövetség érdekeit előmozdítani, és e tájban (1667 sept.) megnyerte gr. Tattenbach Erasmust, a belső ausztriai titkos tanács²⁾ tagját, ki ugyan bigvelejű, iszákos, feslett életű fiatal ember volt, de astájer urak közt sokféle összeköttetéssel birt, és az udvarra, némely mellőztetés miatt haragudott. Zrinyi egy találkozásnál Lepsinán szóba hozta az ország siralmas állapotát, a hirt, hogy Leopold Spanyolországba készül, és a kormányt mostoha anyjára Eleonóra bizza. „Hová leszünk — tevé hozzám, ha a kapzsi kormányferfiak, gyenge női kezek által nem zabolázva, még féktelenebbül garázdálkodhatnak ellenünk!“ A részvét, melyet Tattenbach mutatott, többszöri találkozás, tovább vitte; elmondá a stájer grófnak a magyarok szövetkezését, fényes jövőt mutatott neki, a cillei grófság független uralmát. Tattenbach szerette volna tudni, kitől és mennyi pénze, katonája van a szövetségnek? Ki lesz a vezér, és mit gondol a dologról Velence, a porta? Mi történik a tótországi, krajnai végekkel? „Ne legyen rá gondja — mondá Zrinyi — lesz pénz, lesz szövetséges!“ és Tattenbach sept. 9-én aláírta a hitlevelet, melyben egymásnak jóban, roszban segítséget és titoktartást esküdtek.³⁾

Az udvarnak már ekkor némi tudomása volt a készülő viharról. — Még a mult évben kevéssel a stubnyai összejövétel után történt az első figyelmeztetés.⁴⁾ —

¹⁾ Gremonville levele oct. 13. 1677 i. h. Majláth Geschichte des öst. Kaiserstaates IV. 69. l.

²⁾ Belső-Ausztriának akkor Grácban még külön titkos tanácsa, kamarája és Hofkriegsrathja volt.

³⁾ J e l e n t é s, Vagner Katonánál XXXIII. 722 l.

⁴⁾ Montecuccoli jegyzetei 1666. april 21. a bécsi hadügyi lovéltárban, lemásolta Hajnik Imre.

1667 szeptember havában Casanova a konstantinápolyi követ jelenté, hogy Panajotti nagyvezéri tolmács tudósítása szerint június havában Balló László, Apaffynak követe (kit Vesselényi kérelmére indított utnak) járt Kandiában a nagyvezérnél, támogatást szerezni a magyaroknak az ausztriai ház ellen. Nádasdy a titkos tanácsban hallá az árulást, és rögtön értesíté Zrinyit és az összeesküvőket. Ovatosnak kellett lenni; a török kedvezőtlen választ adott, a franczia sem mozdult; az összeesküvés megakadt. Nádasdy nagyon örült: nem úgy Zrinyi, ki a francziában bizva, félelem nélkül mindig előre tört. Az év vége felé felment Murányba Vesselényinéhez, ki férjének, magának roppant adósságaiból kibontakozni nem tudott ¹⁾, és a murányi, szendrői urodalomra Zrinyitől 100,000 frtot akart, olykép, hogy a míg él, a jószágot birhassa, de halála után az tulajdonul Zrinyire szálljon. Péternek tetszett az ajánlat, elfogadta, legfőbb figyelmét azonban itt is az országos dolgokra fordítá.

Az öreg, beteges nádorné még mindig a vállalkozó szellemű nő volt, ki Vesselényinek a murányi várat megnyitá. Szerette magát a szövetség egyik fejének tekinteni, pedig csak báb volt Bory Mihály és Lessenyei Nagy Ferencz kezében, kihez a hajlottkoru nőt szerelmi kötelekek fűzték; vakon indult utána mert hisz ő ígérte, „hogy bármint forduljon is a koczka, gondja lesz őt mint egy kis királynét tartani ²⁾“ E két vakmerő, elvtelen ember az egész mozgalomban csak saját czéljait tartá szem előtt és a zavarosban halászni remélt. Bory Mihálynak, ki egyébiránt már Vesselényinél kémszercpet vitt ³⁾, különös kedve telt Zrinyi és Nádasdy közé a viszály magvait hinteni, s míg Nagygyal az országbíró hűségéről biztosítá: egyre mondogatta Zrinyinek, minek tünni maga mellett vezértársat oly vállalatban, melyet egymaga sokkal jobban, gyorsabban dűlőre vihetne?

Zrinyinek főczélja volt a 13. vármegye ⁴⁾ tulnyomólag pro-

¹⁾ Vesselényi maga után 228645 frt adósságot hagyott. — Kam. lev. tár.

²⁾ Széchy Mária i. h.

³⁾ Legalább erre mutat Hormayernek egy odavetett megjegyzése, Anemonen I. 131. l.

⁴⁾ Az olvasó tájékoztatására ide irom neveiket; Abauj, Torna, Gömör

testáns népét megnyerni, mely még mindig tiltakozott a vasvári béke ellen, és heves ingerültségben volt a nádorságnak be nem töltése, a törvényeknek sokféle megsértése, és azon sanyargatások miatt, melyeket Báthory Zsófia, Rákóczy Ferencznek Zrinyi vejének anyja, a király oltalma alatt jószágain a protestánsokon elkövetett. A keménylelkű asszony — igazi Báthory faj — busásan viszonzta a lelki erőszakot, melyet rajta hajdan öreg Rákóczy György és Lorántffy Zsuzsanna elkövettek.¹⁾ Zrinyi Péter, ha nem is birt Miklós bátyjának a katholika vallás geniusából vett magasztos türelmével, gyakorlatilag példáját követé, és átlátta, hogy a vallási villongásoknak meg kell szünni, hogy a nemzet elnyomóival szemben egy lehessen.

Vitnyédynek, a legtevékenyebb izgatónak nem volt tekintélye a felvidéken. Széchy Mária tehát az év végnapjaiban Borsodból az alispánt a fáradhatlan Szepesy Pált, Abaujból a nagy-ratörő Szubay Mátyást hívatta Zrinyihez Murányba. Együtt voltak most Magyarországnak legmerészebb férfiai, és tanácskoztak az ország dolgairól.²⁾

Új év után Zrinyi Boryval, ki nagyon behizelgé magát, Nagy Ferenczczel, Széchy Máriával bejárta a felvidéket. Bizalmas gyülekezeteket tartott, izgatott. Lipcsén hallá Borytól, hogy a varsoi francia követ Vesselényi Lászlótól, a nádor fiától, nagy érdekekkel tudakozódott a magyarországi viszonyok felől, és azonnal Bory és Nagygyal egyetértőleg Farkasföldi Farkas Fábián, putnoki kapitányt, a nádor régi hű emberét még a murányi kaland idejéből, Lengyelországba küldé, tovább nyomozni a francia követ érdekeltségének okát, sőt a lehetőség szerint Párisba is, XIV. Lajoshoz kimenni. — Zrinyi gyűlölte a török barátság-

Borsod, Heves, Szepes, Sáros, Zemplén, Ungl. Beregl., Ugocha, Szatlmár és Szabolcs.

¹⁾ „A keresztény szülék az ifju fejedelemsasszony reformálásában valónak foglalatosak . . . ki látván méltóságos fejedelem ipának, fejedelemsasszony napának, férjének igyekezeteket mindenekben nagy szoliditással és engedelmisséggel mutatja vala magaviseletét. Pénteken, Szombaton, az hosszú böjtön az húst megoszi vala, communiokor az idősbik fejedelemsasszonnyal együtt communicál vala.“ Szulárdy, Siralm. Kronikája 140. l.

²⁾ Széchy Mária és Zrinyi levele Nádasdyhoz, melyet Pottendorfban találtak nála, dltó Murány dec. 29. év szám nélkül, de nincs kétség, hogy 1667-ből való.

got. Szövetkezni Lengyelországgal, a szabad, nemes bár szint-
oly féktelen nemzettel mint a magyar legjobb tervnek látszott,
annyival is inkább, mert kilátás volt, hogy előbbutóbb Bour-
bon herczeg kerül a lengyel trónra, kit aztán a francia nem
fogott volna cserben hagyni. A Vesselényi családnak Krakkó
körül sok jószág, sok barátja volt; közülök egyik, Vojenszky
Szaniszló krakkói kanonok, Széchy Mária meghívására Zrinyi-
hez Lipesére jött, de daczára a kitüntetésnek, melylyel fogad-
ták tartózkodva viselte magát, mert ismerte és roszalta a felső
magyarhoniak hajlandóságát, frigyét kötni a törökökkel ¹⁾

Ápril havában Zrinyi Nagy Ferenczcel és Szepessy Pál-
lal Halmira ment Szuhayhoz és onuét Sáros Patakra Rákó-
czy Ferenczhez, hová Szuhay is követte. ²⁾ Zemplénben a pro-
testánsok keserves panaszokkal fogták körül. Eljött a főis-
pán Bochkay István, a főjegyző Kazinczy Péter, Ispán Fe-
rencz, Bónis Ferencz táblabírák, Baxa István és többen. Zrinyi,
kit a felség Szelepcsényi és Nádasdyval a vallási viszály elin-
tőzésére biztosnak nevezett ki, rávette vejét, hogy a protestán-
sok megnyugtatóására adja vissza a predicatoroknak a segélyt,
melyet ősei alapítottak, de anyja tőlük megvont, pótolja eddigi
kárukat ezer darab arannyal, „és ne zavarja kicsinyes faggatá-
sokkal isteni tiszteletüket.“ Báthory Zsófia, ki hirt vőn mi készül
Patakon, Cserney Pál jószág igazgatóját küldé, visszatartani fiát
a szerencsétlen lépéstől. „Ebben én benne vagyok — mondá Rá-
kóczy a követnek — kénytelen vagyok vele, elől tűz, hátul víz,
oldalt hegyes tör, engemet ezek fenyegetnek, nem tudok mit cse-
lekedni közöttük.“ Zrinyinek belépése félbenszakasztá ez őszinte
vallomást.

Zrinyi e tette által az összes tiszaháti kalvinistaságot ma-
gához, vejéhez fűzte. Nagysád e napon 20,000 kardot kötött ol-
dalára, — mondá egyik Rákóczyhoz. Zrinyi most beavatta ve-
jét az összeesküvésbe és Szepessyvel felesketé. A francia

¹⁾ Gyöngyösy István, a költőnek vallomása a kamarai levéltárban.
Mindez a lengyel országgyűlés ideje alatt, tehát januártól márczius haváig
történt.

²⁾ Szuhay Gáspár vallomása a kamarai levéltárban. Pongrácz István
az egri káptalan előtt Szuhayról mondja: „saltem se jactat, altum
sapit et est pro sola superbia natus.“

segélylyel biztatta a hiveket, kik Vesselényivel inkább a törökökhöz és Erdélyhez hajlottak volt, de most Zrinyi Pétert szerették volna felső vidéki kapitánynak. ¹⁾

Mindezek Nádasdy tudta nélkül történtek. A felkelésre azonban szükséges volt. Széchy Mária tehát Bory és Nagy javallatára Stubnyára hívá, hová Zrinyi Péter is, miután hazament, és némi pénzt hozott Széchy Máriának ¹⁾, eljött. Ott volt még Sennyey István veszprémi püspök, Bory, Nagy és Szenthe Bálint, országbirói ítélő mester. „Meg kell kezdeni a felkelést“, volt Borynak, Nagynak véleménye. „Ha nagysádtok nem mozdulnak, mondá az utóbbi, hadd kezdjük el mi szegény legények“; megakarták rohanni Morvát, a bányavárosokat, a primást, fel akarták verni — mire legnagyobb szükségük volt — a pénzt, melyet Joannelli körmöczy bányagróf Bécsbe volt küldendő.

Nádasdynak csak a pénzfelverés tetszett. Azonban inkább Zrinyi nézetei győztek „folytatni kell a szövetséget a francziával és Lengyelországgal (hounan Vojenszky nem kedvezőtlen híreket irt) már csak biztosításul is azon esetre, ha a törököt a német arany megnyerné: mielőtt azonban felkelnének az összeesküdteket Széchy Mária Szendrőre hívja össze.“

Szendrőn számosan jelentek meg: Barkóczy István, Szuhay, Szepeszy, Gyulafy László, Kende Gábor, Ispán Ferencz, Székely András, Fáy László, Madacz János, Keczer Menyhért, Szenthe Bálint, csak Boeskey István nem jöhetett betegsége miatt. Bory és Fábián Farkas a stubnyai tervet hozták szóba. Nádasdy ellenzé. „Efféle agyrémeket — mondá Szenthének —

²⁾ Tudományos értekezésben II. 341. Széchy Máriának egy levele szerint 21—22 ezer forintot adott a szendrei jószágra. A tervezett eladás nem jött létre, Nádasdy akadályozása folytán, mondja Széchy Mária idézett vallomásában, de részleteket nem említ.

¹⁾ Cserney Pál vallomása, Lessenyey Nagy Ferencz löcsei vallomása; Széchy Mária vallomása és Kornéli frag. II. k. II. kötet. Történetírónk a praedicatoroknak tett ajándékot 1666-ra, a pataki mennyegző utáni időre teszi, de ok nélkül, mert Kornéli sem mond időt, és a fennebbi vallomások és a körülmények összevetéséből kitűnik, hogy 1668-ban történt. Különben a nemz. muz. kézíratai közt 3157 fol. lat. 212—216 II. meg van másolatban a szerződés, melyet ekkor (ápril 26.) Rákóczy Bochkayval és társaival kötött, csak hogy hibásan 1669-iki kelet alatt.

csak fülleg eladósodott emberek mint a nádorné, gondolhatnak ki, hogy a zavarban hitelezőiktől megmenekülhessenek. Nem viszik a magyar katonát harcra, az csak rabolni zsákmányolni tud“ Zrinyi felkelést akart, és mellé csatlakoztak a kálvinisták; a circumspectus lutheranusok elborzadtak a gondolat-tal, fegyvert fogni Erdély, a török segély nélkül. A felek össze- veszték, a gyűlés eredmény nélkül feloszlott, és Zrinyi elkese- redve hazament. Egyetértése Nádasdyval, melyet Bory, Nagy, és Vesselényiné folytonosan aláástak, nagyon megrendült; utolsó közös tettük volt, hogy hazamenet, Kereszturrról (sept. 1. 1668.) Apaffynak hitlevelet adtak, melyben a fejedelem és Vesselényi közt kötött szövetséges frigyhez állva, megesküdtek „az atya fiu és szentlélek egy bizony örök Isten, a boldogságos szűz és Istennek minden szentire“, hogy javát hason hitlevél fejében előmozdítják, — de e levél sohasem került a fejedelem kezébe, mert a hely felett, hol történjék a kicserélés Nádasdy Apaffyval megegyezni nem tudott ¹⁾).

Bory Szobonya István nádori kapitány által sept. havában megpróbálta a körmöczi pénzt elfogni, de terve a kíséret éber- ségén hajótörést szenvedett. A merénylet nagy zajt ütött. Bécs- ben értesültek a szendrei határozatokról ²⁾. Felső Magyarorszá- gban pedig a szemes Rothal János gróf, aranygyapjas vitéz, mor- va helytartó, anyja után magyar, és a magyarok szemében, sima megnyerő modora, esze miatt kedves, különben ravasz, rokon és ellenszenvennek hódoló, pénzfágyó ember, gyanítá az összefüggést és tovább nyomozott. Bory és Nagy Ferencz most rögtön fel akartak kelni, mert veszteni való idő nincsen. Ná- dasdynak irtak, de az terveiket Zrinyivel nem közlé, mert félt, hogy tetszését megnyerik. Zrinyi ekkép a dolgok menetéről

¹⁾ Az oklevél a kamarai levéltárban.

²⁾ A nemz. muz. kéz. 1798. fol. lat. alatt, Nádasdy Zrinyi pere mel- lett van egy névtelonnek irata, mely szerint Fekete László, ugyanaz, ki Gremonvillénál követ volt, a szendrői gyűlésről jöven óvta Szelepcsényit; a primás kivette belőle a gyűlés minden tervét és jelentést tett Ebersdorf- ba a császárnak, a szándékolt pénzfelverésről, ki ismét a dolgot Lobkovitz és Schwarzenberggel közlé. Az ismeretlen író kortárs lehetett, mert oly dolgokat tud, melyeket történetíróink eddig nem tudtak, de az összeeskü- vési acták igazolnak.

mit sem tudott, legkevesbé sem tudta pedig, valamint Nádasdy sem, hogy Bory, kit Rothal october első felében magához hivatott ³⁾ és Nagy Ferencz, látván, hogy a nemzeti ügy mellett csak fejüket kockáztatják, Széchy Mária beleegyezésével mindent felfedeztek, sőt az özvegy — Borynak halála után — maga is Pozsonyba ment és Nagy Ferencz által számos írományát, köztük Zrinyi Nádasdy és Vesselényi bécsi szövetséglevelét Rothalnak átadta (1669. elején) ¹⁾.

Leopold és tanácsosai tétlenül maradtak. Rothal, ki az összeesküvést szétrobbantani igyekezett, még most jónak látta, nem közölni Széchy Mária vallomásait a miniszterekkel ²⁾, mindazonáltal eleget tudtak, hogy a magyarokat rebelliseknek tartásák. Hagyták fejlődni a dolgokat, mert még nem voltak elég erősek, teljes hatalommal belemarkolni, és a kedvező alkalmat — mint az udvaroncok mondták — felhasználni a magyar szabadság megsemmisítésére. Mintha csak a tanács lebegett volna szemük előtt, melyet II. Ferdinánd korában a spanyol követ adott: a magyarokat ezerféle képen faggatni, kinozni kell, hogy semmi módon ne szabadulhassanak; ha a császárhoz fordulnak, azt kell mondani, hogy az mit sem tud a történetekről. A bestye magyarok, kik orruknál tovább nem látnak, erre csak a császár tisztjeit fogják gyűlölni, kik semmi panaszra sem hajtván minden kigondolható módon felfogják ingerelni őket, míg fegyvert fognak, a midőn aztán szabadon lehet gazdálkodni, és a vezérek holtestein a korlátlan uralmat megalapítani ³⁾; csak szép szóval tarták országgyűlés helyett az elégületleneket.

Csekély volt azoknak száma, kik Zrinyi, Nádasdy összeesküvésében részt vettek. Egy sem tudta minden tervüket.

¹⁾ Nagy F. levele Nádasdyhoz oct. 18. 1668, melyet szinte Pottendorfban megtaláltak. A murányvári szövetségesek nem akarták elereszteni és Borynak meg kellett elmenetele előtt esküdni, hogy nem csak őket nem árulja el, hanem még Rothal czélzatait is kifogja fürkészni és azokat velük, Nádasdyval közölni.

²⁾ Széchy Mária vallomása i. h. Jelentés. Szalay V. 115.

³⁾ V. ö. Caprara levelét 1670 aug. 24. Estei Rinald bibornokhoz, a magy. akad. kéziratai közt.

⁴⁾ Anemonen I. 117. l.

Mindazonáltal nem hibáztak Bory és Nagy, midőn az első jelre tömeges felkelést vártak. A 13. felső vármegye, mely távolabb esvén Bécestől és a töröktől, Magyarországnak még legépebb részét képezé, kitörésre kész vulkan volt. A dunáninzeni 10. vármegyének gyűlésein szinte folyvást hangzott a panasz katolikus és protestáns ajkáról és a felkelés, ha nem kezdőkre, de számos követőre számíthatott; csak Dunántúl, a német markában volt minden csendes és csak egyesek beszéltek suttogva segélyről, melyet a török, Erdély nyújtani fog. Egyáltalánban, kivált a felvidéken, daczára annak, hogy Apaffy lépéseit a portánál a német arany meghinsítá, a nagy tömeg kifáradva, nem bizva a francziában „ki otthon maga is nyomja alattvalóit“, részvétet nem találva a lengyelek, a németek közt csak a törökben bízott, ellenkezőleg Zrinyivel, ki az 1669. év elején újra félelmes ellenüknek mutatta magát, és a dúló boszniai basának 400 emberét levágta.

Az udvar, híven politikájához a felsőmegyék panaszára 1669. ápril 14-re Eperjesre gyűlést hirdetett, és biztosokul Rothal mellé Pethő Zsigmond, felvidéki alkapitányt, Szegedy Ferencz egri püspököt, igazlelkű, derék, de ép azért már Bécsben gyanús magyar embert, és Zrinyi Pétert küldte megmagyarázni újlag a vasmári béke szükségességét, egyebekben oly utasításokkal, melyek csak halogatást céloztak, nem a sérelmek valódi orvoslását. Eperjesre sok összeesküdt jött, köztük Rákóczy Ferencz, mióta anyjával összeveszett, megosztozott, jobb kedvű conspirator, és Lessenyei Nagy Ferencz, ki látván, hogy a kormány nem bünteti a lázongókat, nem jutalmazza a hiveket, sora járta és izgatta a megyei követeket. Zrinyi leginkább a nagy szájú Keczerekkel, Menyhért és Andrással, Szuhai, Szepesy és Chernel Györggyel találkozott. A kitörés küszöbén látta a mozgalmat, melynek sikerére külföldi gyámolítás volt szükséges. A török segély nem kellett neki. Ujra a francziához fordult, anynyival is inkább, mert reménye volt, hogy Lengyelországban Condé vagy Neuenburg herczeg, a franczia pártjelöltje fog megválasztatni királynak, ki aztán készséggel segitendi a magyarokat. Lessenyei Nagy Ferencz fogalmazta a levelet, most már közvetlenül XIV. Lajoshoz, melyet Zrinyi, Rákóczy és a Bar-kóczyak, István s Ferencz, szabolcsi főispán aláírtak (apr.25.)

Követül (májusban) Gieha Kázmért,¹⁾ Vojenszky emberét, küldék Franciaországba adja elő, miszerint a nemzet a minapi beleegyezése nélkül kötött béke által a török dúlásnak odavetve, ősi szabadságától megfosztva, ujlag kénytelen a király segélyéhez folyamodni, kinek már eddigi számos jótéteményéről hálás szívvel emlékezik. Ha XIV. Lajos nem tartaná czélszerűnek a már régen átadott pontok értelmében adni segélyt, küldjön legalább Bécsben fizetendő váltókban 60—70.000 tallért, hogy ideig-óráig szeregeiket fizethessék, a török ellen készen tarthassák, és adandó alkalommal parancsait követhessék. Ha azonban egyáltalában nem, vagy csak később akarná a nemzetet segíteni, kénytelenek volnának más szövetséges után nézni, de akkor Franciaország se számoljon a magyarokra, ha Ausztriával háboruja lesz.²⁾

Az eperjesi gyűlés eredménytelenül szétmenvén, Zrinyi Bécsben oszlatni törekedett az aggodalmakat, melyeket a felső-magyarországi hangulat keltett, s melynél fogva egyre szaporiták Magyarhonban a német hadakat, a helyett, hogy a közkívánság szerint kivonták volna. Zrinyi akarata ellen igazat mondott: az ausztriai házat kevesebb veszély fenyegette, mint szeretne volna. Lengyelhonban a francia párt megbukott, és belföldi, Viesnoviczky Mihály lett királylyá (jun. 19. 1669). Őt a magyar ügynek megnyerni, az osztrák szövetségtől távol tartani, házasságát Eleonora hercegnővel, Lipót hugával meghiusítani, volt most Zrinyinek főczélja. Bécsben ez időtájban egy kolostorát megunt, világi papságra vágyó dominicanussal, Bargiglio Ferencz Máriával ismerkedett meg, kinek ravasz, diplomata esze, sima megnyerő modora, egészen elbájolta.³⁾ Szolgálatába fogadta és Lengyelhonba küldé abbé Palmerini név alatt az új királyt üdvözlőni, rokonszenvét a lengyel nemzet iránt kijelenteni, és számára a lengyel nemességet kieszközölni. Ez volt legalább a nyiltan

¹⁾ Szalay Gieha-t ír, de a Jelentésben, Gieha-t, Gualdo Galeazzo Prioratonál, i. h. III. 641. l. Giza-t olvasok!

²⁾ Szalay V. 119. Jelentés, Lessenyey Nagy Ferencz vallomása Hocher előtt Bécsben oct. 10. 1670. Kisfaludy és Barkóczy Ferencz vallomásai a kamarai levéltárban. Az utóbbi állitólág a levelet vacsora után írta alá a nélkül, hogy elolvasta volna.

³⁾ V. ö. Frangepán Ferencz levelét, az estei bibornokokhoz Bécs. jul. 26. 1669 a magy akad. kéziratai közt,

bevallott czél: titokban azouban utasítá, hiusítson meg minde. közeledést Ausztriához, ajánljon állandó szövetséget Magyarországgal és az oroszszal, mi mind a magyar, mind a lengyel nemzetnek hasznára fog válni. A követnek adott utasításban, melyet Frangepán Ferencz nézett át és fordított olaszra, figyelmezteté Mihály királyt az osztrák gögre, mely benne, ha barátságát keresi is, csak parvenu-t lát. Mit használ — kérdé — Lengyelországnak oly fejedelem, kinek gyenge esze csak színházzal, vígalmakkal törődik, férfias tettek, fontos ügyekre képtelen; ki csak báb miniszteri szeszélyek, magán érdekek kezében, ki soha magától még semmit sem határozott. Leopoldnak nincs pénze, nincs hitele. Szomszédjai megvetik, alattvalói gyűlölök, barátai nem becsülik. Az osztrák miniszterekben megrügött a gyűlölet Magyarország ellen, melyet, bár a többi tartományoknak védbástyája, minden áron meg akarnak semmisíteni. A katolika vallás örve alatt minden szabadságot el akarnak ölni, és dicsőséget keresnek Magyarország teljes megigázásában. E kormány lábbal tapad, gyűlöl minden isteni és emberi törvényt. Javithatatlan, és el fog veszni, mert minden alattvalója, főkép a magyar nemzet boszúért kiált.¹⁾

Zrinyi feleségül Mihály királynak Eleonora helyett a dán király leányát ajánlá, és Palmerininek első fellépése Vojenszky támogatásával sikert látszott ígérni. A házassági kérdésbe női finomsággal befolyjni maga Zrinyiné is Lengyelhonba készült, s odamenet Murányban, Szendrőn Szuhayval, Szepesivel találkozott, de a nádornéval a szendrei jószág miatt összeveszett.²⁾ Utjában megállítá a hír, hogy Palmerini czélt nem ért. A lengyel király osztrák feleséget választott, és a franczia segély minden reményének véget vetett XIV. Lajosnak fagyos levele, melylyel Gicha Kázmért, látván, hogy a magyaroknak a lengyel királyválasztás után többé hasznát nem veheti, hazaküldte. Megköszönte a magyarok bizalmát, de annak, békében élván a császárval, meg nem felelhet. Egyébiránt inté őket, legyenek enge-

¹⁾ Majláth IV. 66 és kk. II. Gualdo Galeazzo Priorato, i. h. III. köt. 644. l.

²⁾ Széchy Mária i. h. Göcze István vallomása a kamarai levéltárban.

delmesek törvényes fejedelmük iránt, várják szenvedéseik végét saját hódolatuk és királyuk igazságos voltától és ne lázítsák maguk ellen az eget oly támadás által, melynek a kereszténység ellene egy maga fogná hasznát venni. (jul. 7.)¹⁾.

PAULER GYULA.

---

¹⁾ Szalay i. h. 119 l.

Magyar okmány-érdekességek.

Ipolyi Arnoldtól.

—

Összehasonlító vizsgálatok az okmánytan terén. Egy kis okmány-curiosum; rövid tartalmának adatbősége; hely- és családtörténeti adatai. Adatok a magyarországi XIII-ik századi rablólovagokról és ököljogról.

(Folytatás)

IV.

Kér, Nagy- és Kis-Kereskény, Varsány.

Hontvármegyének nyugoti határszélén, hol Barsvármegyével Léva felé határos, négy apró helység áll, a Szikincze folyam, a Garamnak ezen egyik mellékága mellett, egymás tőszomszédságában, kies szőlőhalmoktól körülvéve, melyek a selmeczi hegyláncznak egyik végső kiágazását képezik a Garam felé.

Ezen helységekről szól okiratunk a Kér, két Kereskény (utrumque Keresken) és Wosyan névalatt. Kér és a két Kereskény: Nagy és Kis, maig ezen név alatt ismeretesek, és hogy Wosyan alatt a tőszomszédságukban álló mai Varsányt kell értenünk, aziránt okmányaink összehasonlítása semmi kétséget sem hagy. Régi okmányainkban ugyanis e helynév gyakran jön elő így, Wosyan-, Vuosian-, Voscian- és Vossiannak irva. Így már sz. István 1001-diki okmányában Vuosian-nak neveztetik a mai veszprémmegyei Varsány helység; s ugyan csak ez a pápai bullákban Vossiannak. Gejza 1075-diki okmányában hasonlóan a mai heves-szólnokmegyei Varsány a Tisza mellett: terra Voscianorum nak mondatik. Hasonlón egy 1181-diki, valamint számos más Árpádkori okmányokban, a Baranya, Bars, Zaránd, Békés sat. megyei Varsány nevű helységek folyto-

nosan Vosian sat. változatokban írva¹⁾, egyre utalnak, hogy okmányunk e nevű helysége alatt is Varsányt keressük; a mint-hogy az valóban az említett három előbbi helység közelében fel is található.

Nyelvészeinket, a magyar philológiát illeti a további feladat, annak t. i. kimutatása, mint fejlődött a Vosian sat. névből a mai Varsány, vagy hogy csak miért mondatott és iratott a mai Varsány hajdan Vosiannak, miután paleographiailag a Vosiánnak Varsány helyetti folytonos s következetes írása ki nem magyarázható. Felhagyok itt a név további történelmi magyaráztatásával s, vajjon az mily személy- vagy éppen népnévből eredhetett? Mire a fentidézett 1075-diki okmány kifejezése utalhatna, miután a Tisza melletti Varsányt a Voscianusok, tehát valamely népség, ha nem nemzetség, földjének mondja. Ennek taglalása azonban messze vinne, lehet a besenyőikig vagy Bosnyákokig, vagy más nép és személynevekig.²⁾

Mind ennek megfejtése azonban ismét egy más diplomati-
kai tanulmányágnak: a magyar diplomatikai onomastico n n a k feladata volna, minőt már régóta várunk, és lehet, hogy még sokáig várhatunk, — de melynek szüksége okmánytani kútfői vizsgálatainkban minden nyomon szembeszökő, mert e nélkül a diplomatikai nyomozás, minden névnél ugyszólván megakasztva, haladni képtelen.³⁾ Azonban ha erre itt mellékesen, ismételve figyelmeztettük az olvasót, okmányunk magyarázatában tovább haladhatunk.

Meghatározva ugyanis okmányunk helyiségeivel története színhelyét, felléptethetjük már rajta a benne szereplő személyeket.

V.

M i k u s C o m e s.

Okiratunknak ámbár mellékes, de legelől említett személye C o m e s M i k u s, ki mint Simon fiainak vagy nemzetségé-

¹⁾ Lásd ezekre az adatokat Jerney Magyar Nyelvkincsek. I. 153 és Czinár Index Codicis Diplom. 493.

²⁾ Így említ már Hornecki Ottokár is rimés krónikájában IV. Béla hadában egy Herzog der Wossen, lehet Dux vagy Comes Brissenorum vezért. — Lásd Jerneyt is a f. i. helyen.

³⁾ Ilyen onomastikonokkal a külföldi okmánytan bőven rendelkezik; hogy például csak a legújabb, s felvett irányában classicus e nemű munkát említsük: Förstemann Altdeutsches Namenbuch. 1856, mely valóban erre példányszerű.

nek tisztje, (officialis az okmány szavai szerinti, vagy csak az előadott tényre megbizottja és felhatalmazottja jár el megbizói ügyében. E szerint lehet, hogy csakugyan ezeknek csupán egyszerű hivatalnoka, talán udvarispánja; mire a Comes hivatalnév annak okiratainkbani ismeretes tág alkalmazásánál fogva szinte magyarázható volna. De lehet, hogy a fenforgó ügy fontosságánál fogva, a mint Comes Mikus itt az egész felelősséget magára vállalja, — nemzetségi főnököt is, vagy éppen magasb megyei hivatalnokot, megyei ispánt jelenthet a Comes név, mint a ki az illetők megbizását felvállalva, intézkedik a felek között létrehozott egyességben és kezeskedik annak végrehajtása és fentartásért.

Az okmánytani összehasonlítási módszer alkalmazása azonban okmányunk ezen mellékalakjára is még teljesebb világot deríteni képes. Egykoru okiratainkból ismerünk ugyanis ezen korból, melyből okiratunk szól, egy 1296-ban említett Comes Mykét, Radunnak fiát, ki mint hős, Adorján vára bevételénél és Pozsega vára védelménél kitűnt, és Zólyom vagy Barsban a Garamnál birtokol.¹⁾ Ki tehát okiratunk kora és színéhez közel áll, s azonosnak látszik lenni azon Miklós zólyomi gróffal vagy főispánnal, kit az okiratok már 1281- és 1283-ban mint ilyet említenek²⁾. E szerint okiratunk Mikus Comes-ében ezen Mike vagy Miklós³⁾ comest, zólyomi főispánt ismernők fel, ki mint Radunnak fia, családiróink által a Radvánszky és Madách családok egyik ősenek tartatik⁴⁾.

VI.

A v a r s á n y i S i m o n y i a k és I p o l y - S á g i a k.

Bármily érdekesnek mutatkozzék is azonban az okiratunkban első helyütt említett Comes Mikus személyének és családjá-

¹⁾ Cod. Dip. VI. 2. 33 és 37.

²⁾ Cod. Dip. V. 3. 75 és 184.

³⁾ Ime ismét a magyar diplomatikai onomastikon egyik feladata a Mikus, Mike, Mikó neveknek meghatározása: vajjon Miklóst vagy inkább Mihályt jelentik-e? mint például Cod. Dip. IV. 2. 46., VI. 2.381. V. 1. 200 sat., vagy éppen egy régi magyar név folyt össze e keresztnevekben?

⁴⁾ Nagy Iván Magyarorsz. családai VII. 224. IX. 559.

nak felismerése: úgy itt mégis csupán mellékszemélykép szerepel, mint az ügyben megbízott és felhatalmazott.

A főszemélyek okmányunkban sajátlag Simonnak fiai Mihály, Mortumus, Jaco és Fyle, kiknek megbízásából Mikus csak közbenjár. Kik voltak tehát ezek? Egykoru kiadott és kiadatlan okirataink vizsgálata s összpontosítása rólok is nem egy felvilágosítással szolgál még.

Igy emlékeznek rólok más okiratok ezen időtájt, hogy 1294-ben, ugyanitt, az okiratunk által említett Kér helységben, újabb birtokot szereznek.¹⁾ Ezen okmányok összevetéséből kétségtelen, hogy a nevezettek a varsányi Simonyi családnak eddig első okiratilag ismert ősei:

Varsányi Simon (Simon de Wosyon)

Mihály, Mortumus, Jaco, Péter vagy File.

E szerint tehát okiratunknak főszemélyei a Hont, Bars és Nyitra megyékben napjainkig elterjedt varsányi (Hontban) és simonyi (Barsban levő helység) Simonyi családnak ősei, mely ezen régi jószágait részben még a legújabb időkig birta és birja, és a hazának számos jeles férfiakat adott, úgy a polgári, mint egyházi és hadi pályán²⁾. De ennek szövése és lehozása a család érdekes története jövődő megírójának feladata, míg itt okiratunk összehasonlító vizsgálata minket a család említett őseinek, tárgyunkat felvilágosító régibb eredete és leszármazása összeköttetéseire vezet vissza.

¹⁾ Lásd Cod. Dip. VI. 1—283 és VII. 4. 231, hol Fojér ugyanazon okiratot, nyilván észrevétlenül, kétszer adta ki. Először ugyan Rajcsányinak a Simonyi-levéltárból vett eredetijéről, másodszor pedig Jerney másolatából. Előtte azonban az eredeti okirat is állott Jeszenszky Sándor urnak levéltárából, kiro az, mint a Simonyi családnak anyai ágon egyik örököse, jutott. Ezen okiratban ugyan a negyedik testvér Fyle neve helyett Péter áll. Ezen Péter azonban a Simonyi genealogiákban Fylével azonosnak tartatik. — (Lásd Nagy Iván Magyarorsz. családai X. 203). A Péter és Fyle nevek azonossága- és viszonylásának vizsgálata azonban ismét onomastikonunk teendőjeül marad.

²⁾ Ezen családnak ivadéka, a külföldi levéltárakbani vizsgálatok nyomán kiadott Magyar történeti okmány közleményeiről (az akadémia monumentáiban) az irodalmi téren is ismeretes Simonyi Ernő, ki az 1848-iki felkelés után külföldre menekült. Mit csak azért jegyzek meg, mert Nagy Ivánnál többekkel együtt elmaradt a családi sorozatból. L. a. f. i. h.

Hontvármegyének ugyanis az okmányok nyomán kimutatható egyik legrégibb családja, mely már a tatárjárás előtt megszerte szétágazott, a főhelyétől vagy birtokátúl ugynevezhető S á g i vagy I p o l y-S á g i -nemzetség volt.¹⁾ Ezen család terjedt elágazásában valamint Ipoly-Ságot és környékét birta, úgy a megye szélén is varsány és Kérben, s ezek közelében Bars megyében is voltak részbirtokai. Ezen körülménynél fogva feltűnő már, hogy őket az okmányunk által említett varsányi Simon családdal ugyanazon helyeken, mint közbirtokosokat találjuk. Nyilván fel kell tennünk, hogy a magyar vérokonni örökösödési osztályjognál fogva a varsányi Simon család és Sági család közt vérokonság, vagyis közös családi leágazás forog fenn; melynélfogva mint egy s ugyanazon család tagjai, együtt birtokolnak: sőt a Ságiak egyik ága egyenesen a varsányi előnevet is viseli, épen úgy mint a Simonyiak.

Igy jön elő egy 1296-diki, tehát történetünkkel egykorú kiadatlan okmányban²⁾, hogy az említett Sági családból származó Gugebanusnak (azaz Guge bánuak) fiai Vosyoni (azaz Varsányi) Péter és Mortunus, testvéreknek Osonnának, ki Borfői Pünkösdnél volt férjnél, az őt illető negyedrészt kiszolgáltaták azon varsányi ősi birtokukból, hol, ugymond, Varsányi János, Istvánnak fia lakik.

Egy más ezen kori (1294) okirat³⁾ ismét így említi, hogy az okiratunkban említett Varsányi Simonnak fiai, Mihály, Mortunus, Jákó és Péter (itt File helyett tehát már Péter áll), Molusi (talán Málósi) Simonnak fiától, a félszemű (monoculus) Adorján Comestől Kéren szereznek, nyilván mint nemzetségbeli osztályos rokonok, 15 marha áru birtokot, hol mint láttuk, magok is birtokoltak.

Ezen adatok e szerint valószínűvé, ha nem kétségtelenné teszik azt, hogy a Kéren és Varsányban közösen birtokló var-

¹⁾ Rá már Botka Tivadar, mint a lévai Csoh család törzsére figyelemzetet, épen oly avatott, mint érdekes családtani adalékaiban (Uj Magy. Muz. 1860. II. 115); utalva a felőle szóló régibb okiratokra, ugymint: Cod. Dip. IV, 1. 376. és 2. 259, 472.

²⁾ Ezen okmányt a varsányi Simonyi családuak leányágoni egyik örököse, az előbb említett Jeszenszky Sándor ur közölte velem.

³⁾ Cod. Dip. VI. 1. 283. VII. 4. 231.

sányi Simonyiak, valamint a Sági és varsányi Guge-fiak egy törzsből származó osztályos vérrokonok; s azon hontvármegyei régi törzsökös családnak ivadéakai voltak, mely már a tatárpusztítás előtt, mint a hivatkozott okmányok beszélnek, számos elágazásokban elterjedve, a megye központjától kezdve annak határszéleig több helyütt birtokolt és megtelepedve volt, és valószínűleg egyike lehetett az első megszálló (primae occupationis) vagy éppen a megszálláskor már bent talált autochton ősi nemzetségeknek ¹⁾.

VII.

A Palástiak.

Okmányunk első helytt említett főbb személyeire nézve tájékozva lévén, meg kell ismerkednünk, hogy tartalmát méltányolhassuk, másik fő személyével is.

Ez az ellenfél, az okirat szerint: Palásti Ivánkának fia Jó b volt.

A Palásti család egyike hazánk azon ritka családainak, melynek nemcsak eredete iránt meglehetősen tájékozva vagyunk, de mely eredeti nevét is nemesi eredete óta folytonosan viseli. ²⁾

¹⁾ A fenebb nevezett Málusi Simon és Guge bán fiai és congenerationalis rokonágaira nézve eligazíthat az említett kiadott és kiadatlan okiratok nyomán készített következő kimutatás, mely Botka előbb említett táblázata mellett kiegészítésül szolgálhat:

Osztályos rokonok

Péter, Bálint, Pete,		Malusi Simon,	Rugas,	Cysar,	Serde.
Guge bán	Simon és Adorján Comes	Egyed no-	Gyár-	András	
1245—1294	1245	bilis de Sáagh	mán 1258	1258	
Vosiani Péter és	László és Péter	1245—1258	és Tamás		
Mortunus		Ettől a lévai	1254.		
		Cseh család.			

²⁾ Ismeretes, hogy legtöbb fő és nemesi családjunk nevét az újabb időkig többször változtatta. Feltűnő ennél fogva, hogy éppen hontvármegyei több régi család a XIII-dik század óta egyre viseli ősei nevét. Mint például a Hunt-Páznánokon kívül a Palástthyak, Lukák, Dacsók, Simonyiak, Gyürkyek, Boryak; s közülök Páznán, Simon, Luka, Gyürk, mint őseik keresztnéveijönnek elő. Ime ismét egy megfigyelendő adat övő diplomatikai ono-

Már Verbőczy hármaskönyvének azon adata (II. 14), hogy II. András királynak a Szentföldön Palestinában, Tábor hegyén kiadott privilegiuma is létezik, — a Palásti család genealogiáiban oda magyarázttatott, hogy azalatt a Palásti családnak II. András által a Tábor hegyén kiadott privilegiuma értendő ¹⁾.

Mit a belátásunkra álló okmányok ezen korból, melyből itt tárgyalt okmányunk szól, a családról tudnak, annyiból áll, hogy 1281-ben Palásti Guze fiai Álmos és Fábián, mint a honti vár jobbágysai, IV. László király által azon hadi szolgálataikért és és vitézségökért, melyet László király hadaiban, nevezetesen az Ottokár elleni háboruban tanusítottak, a várjobbágyság sorából kivételnek, s a király zászlói alatt, ugymond az okmány, szolgáló országos nemesek sorába emeltetnek ²⁾.

Hogy azonban ekkor már a Palásti család szétágazott birtokos család volt: tanusítja egy más, ugyanazon évi (1281-diki) okmány, melyből arról értesülünk, hogy az épen itt tárgyalt okmányunkban említett Palásti Ivánkának fia, és Palásti Jóbnak testvére, Palásti Albert, meggyilkolván egyik vérrokonát (congenerationalisát) Palásti Lévának fiát Germánt, ezen tetteért egyezkedve, átengedi, nyilván a rokoni vérbündij fejében, Palásti Lévának, mint Germán atyjának, valamint fiainak, Germán testvéreinek: Palásti Dénesnek és Gorgennak egész ősi birtokát Paláston, 5 márka és egy fertő ezüstért. És ugyanakkor a sági convent előtt történt egyezkedés alkalmával említettnek, mint jelenlévő tanúk, a családból több vérrokonok, úgy mint a fenebbi Palásti Guze fia Álmos, Tamásnak fia Orbán, és Leustach fia János ³⁾.

A következő 1282-dik évben a család ősi birtokára nézve osztályra lépven, annak összes akkori ivadékaival megismerkedünk. Ezek voltak az okmányunkban említett Ivánka fia

---

mastikonunk számára; valamint az, hogy a legtöbb helynév hazánkban szent és keresztnév, legyenek azok gyakran bármily felismerhetlenül elferdítve.

¹⁾ Lehotzky Stemmatographia II. 268. Nagy: M. családai IX. 21. Vajjon a Palásti család- és helynév is azután Palestina névből eredt légyen-e? Azt itt szinte abban hagyhatom,

²⁾ Cod. Dip. V. 3. 291.

³⁾ Cod. Dip. V. 3. 102.

Jób és Bogona; Gurk fiai Lyptov és Miklós; Louk fia Chepan és testvére Koncznak nevezett Márton, kik mindannyian egy ágból származtak le. Míg a másik ág ivadéakai voltak: Guze fiai Álmos és Fábián, Micos fia Mihály, Tamás fiai Orbán és Mihály, Leustách fia János és Ponoeh fiai Bence és Pousa ¹⁾).

Hogy a családnak az itt előszámlált ivadékain kívül még más elágazásai is voltak akkor, tanusítja egy, csak hat évvel későbbi, 1288-diki okmány, melyből egyszersmind látjuk, hogy a család mind hatalomban s méltóságban, mind vagyonban egyre növekedik. A családból is már többen a Comes és Magister czimmel jönnek elő ezen okmányban, a mint az előadja, hogy Palástnak egy részét, melyet egykor IV. Béla a Csák nemzetségbeli (de genere Chaak) István mesternek, Máté fiának adományozott, most ezen István fiának Márknak fiai Péter és István (ezen Csákiak, mellesleg legyen mondva, jól megjegyzendők, mert alább is még szerepelnek történetünkben) eladják ezen, Paláston levő birtokukat a Palástiaknak, és pedig Palásti Bors fiának Péter grófnak (Comes) és Péter gróf fiainak Bors és Bowaznak, más részét pedig Palásti Ivánka fiainak Bogonya Comesnek és Jób mesternek, valamint Palásti Gyurk fiának Liptovnak. ²⁾

Még teljesebb világot derít a család ezen egyes akkori tagjaira és nevezetesen okmányunk fő személyére Jóbra egy további okmány, a mint több évvel későbbben (1295-ben) tudósít, hogy az előbb említett Palásti Bors Comes és testvérei Péler és Pous, (ezen utóbbi helyett az előbbi okmány Bowazt említ, mi az ugyis hibás írásnak mutatkozó okmányban íráshiba lehet), valamint Palásti Zadarnak fiai Miklós és János (ezen Zardart sem ismerik az előbbi okmányok) és Ivánka fiai Jób és Lőrincz, ugy Palásti Szurknak (nyilván íráshiba itt Gyurk helyett, mint az előbbi okmányok nevezik) fia Lyptow egy rész-jóságuknak elvesztésében marasztaltatnak el az esztergomi érsekség

¹⁾ Árpádkori Uj Okmánytár IV. 247.

²⁾ Árpádkori Uj okmánytár IV. 327. Hogy a Csákiak nevei itt megzavarva jönnek elő, arra már az okmány itteni kiadásában Wenzel is figyelmeztet. Vélném e szerint, hogy itt sajátlag az ismeretes Péter nádornak fia Máté is, a jövőendő híres pártvezér már fenforog.

javára hozott ítélet által, mely ítéletnek végrehajtásától azonban a király által 1295 ben felmentetnek. ¹⁾).

S épen ezen ellenök indított kercset ismét egy új szálat szolgáltat kezünkbe, melynek fonalán Palásti Jóbnak azon erőszakoskodásai iránt bővebben értesülünk, melyekkel őt itt tárgyalt okmányunk vádolja.

Látjuk már ugyanis, ezen egykorú okmányok összevetéséből nemcsak a Palásti család akkori elágazását, de nevezetesen bővebben megismerkedünk itt tárgyalt okmányunk fősze, mélyével: P a l á s t i J ó b b a l, Palásti Ivánkának fiával; halljuk-hogy még három testvére volt, ugymint Albert, Bogonya Comes és Lőrincz; s a négy testvér közül háromnak erőszakos tetteiről értesülünk. Így halljuk, hogy az egyik testvér Albert, vérrokonát, Palásti Lévának fiát Germánt meggyilkolja, s ezen erőszakoskodásáért birtoka elvesztésével lakol, melyből őt a meggyilkolt atyja és testvérei kibecsülik. — A másik testvér Jób, mint tárgyalt okmányunk vádolja, a Simonyiak négy helységét elpusztítja; és harmadik testvérével Lőrinczczel, valamint más vérrokonáival együtt, nyilván ily pusztítások és fosztogatások miatt, melyeket az esztergomi érsekség birtokain követhettek el, (mint alább látni fogjuk), ősi birtokuk egy részének elvesztésében marasztaltatnak el.

Ha már most az előadott okmányok összevetéséből felmerülő ezen egyes vonásokat összefogjuk, alig kételkedhetünk azon, hogy itt tárgyalt okmányunk azon adatában, mikép pusztítja Palásti Jób Simon fiai helységeit: egyik emléke forog fen azon ökoljogi s rablólovagi erőszakos tetteknek és eseményeknek, melyek a középkorban annyira szokásban voltak. Látjuk itt, mikép nemes családaink közül, itt nevezetesen a hontvármegyei Palástiak és Simonyiak, egymás ellenében harczra kelve, egyik a másik birtokait és helységeit megrohanva pusztítják, egymás közt viszálykodnak, egymásra hadakat visznek, harczokat vívnak, s azután egymás közt egyezkedve békét kötnek. Gyakori eset volt ez hazánkban is, s épen nevezetesen ezen időtájt, a XIII-dik század végső évtizedeiben, mely időből, mint láttuk, okmányunk szól. —

¹⁾ Cod. Dip. VI. 1. 341,

De épen azon körülmény, hogy ezen esemény a XIII-dik század vége felé játszik, midőn hazánkat a hatalmas olygarchák és trónkövetelők által szitott pártütések egyre düljék, — emlékeztet és figyelmeztet egyaránt arra is, hogy itt az okmányunk által előadott egyszerű ököljogi és rablólovagi eljárás és családi viszályok és villongások megett is még mélyebb állam-actiói és e szerint történeti háttért gyanítsunk.

Erre utal nevezetesen tárgyalt okmányunk egy harmadik személyének különös felemlítése. Ez *Hunthnak fia Demeter Comes*, kinek ugymond idejében (*tempore Comitibus Demetrii, filii Hunth*) történt a Simonyiak helységeinek elpusztítása *Palásti Jób* által.

Ki volt tehát ezen *Demeter* gróf? s mily villongások és pusztításokkal áll ő összefüggésben, melyek életét, korát s ennek eseményeit annyira jellemeznék, hogy az okirat elégnék tartja csupán egyszerűn és röviden erre, mint köztudomásu eseményre utalni?

Az akkori hazai történelem azonban, bármily dús is az akkorában napi reuden levő pusztítások és rablások elbeszélésében, nem felel kérdésünkre. *Hunt Demeter* gróf nevét nem találjuk benne; minden hallgat felőle; s a történet nem ismeri őt, csakúgy, mint okmányunk többi személyeit, kikre csak az okmányösszehasonlítás szövétneke világánál ismerhettünk. Világítsuk meg a történelmi homályban loppangót szinte ez által, s támaszszuk fel alakját, hogy megismerhessük a vele összefüggésben történhetett azonszomorú erőszakos eseményeket, melyekre okiratunk, mint korában és nyilván az ő közbejöttével is történtekre, utal.

VIII.

Hunt Demeter gróf és a *Hunt-Páznán* rablólovagok.

Demeter gróf, mint *Hunthnak* fia, okmányunk szerint a *Hunt-Páznánok* azon nevezetes családjából származott, melynek ősei *Hunt* és *Páznán* gróf testvérek, még *Gejza* fejedelem korában jöttek volna *Németországból*, mint krónikáink mondják, és *Sz.-Istvánt Kupa* vezér s a magyar pogányság elleni harcban, a *Garam* vize melletti táborban, azon kor szokása szerint, karddal

felővezve, vitézzé avatták ; majd a magyar vezérségnek királysággá emelésében, valamint a kereszténységnek terjesztésében nevezetes részt vettek. —

Mindjárt, úgy látszik, a királyság kezdetén, a Garam és Ipoly folyamok mellett és között terjedelmes javakat nyervén, Hont vármegyében az Ipoly felett, egymás mellett P á z n á n és H o n t várát építék, melyeknek ma már csak pusztá helye áll, de, melyek egyikétől vette Hontvármegye nevét, melynek ugyanis nagy részét birtokolták. Míg a Garam mellett, közel Esztergomhoz, emeli egy másik ág a B é n i várát, s későbbi monostort, melynek a XIII-dik század elején román ízlésben emelt monumentalis egyháza még maig is áll.

Majd a honti, páznáni, szegi, bényi, csalomjai, leszenyei, kóvári, nyitrai, gimesi, somogyi, bihari, panaszi stb. ágakban leszármazva, melyekből azután a külön Forgách, Kubinyi, Kóvári sat. családok származnak, s az említett vidékek nagy részét bírva, mint hatalmas főurak és főhivatalnokok terjedt családi összeköttetéseiknél fogva is nagy befolyást gyakorolnak a közügyekre. —

Ezen hatalmas család egyik ivadéka volt az okmányunk által említett Demeter gróf, Hunthnak fia, kinek idejében, s kívül összefüggőleg követte el Palásti Jób a Simonyiak helységein az említett pusztításokat.

Hunt Demeter grófról azonban közelebbit sajátlag csak annyit tudhatunk meg erre nézve, az eddig előttünk ismeretes okmányokból, hogy 1282 körül Palást mellett egy várát birt, mely azóta azonban vagy egészen elpusztult, miután ma nevét s helyét sem ismerjük többé, vagy pedig a Palást mellett tőszomszédságban lévő mai Dréno helység alatt volna talán keresendő. ¹⁾ Demeter gróf birtoka itt nevezetesen szomszédos volt tárgyalt okiratunk főszemélye Palásti Jóbnak, s ennek Bogona nevű s többi testvérei birtokával ²⁾. Családja máskép is rokonságban, sógorságban volt a Palástiakkal, miután a Palástiak közt fenebb említett, s tárgyalt okmányunk idejében szerepelt Palásti Lip-

¹⁾ Árpádkori új okmánytár IV. 248. Így vélem legalább értendőnek az okmány szavait: *ad viam quae venit de castro Ders et Demetrii comitum*. E szerint Demeter grófnak Ders nevű testvére is volt.

²⁾ Az előbb id. h.

tounak fia István, nőül birta Kóvári Páznánnak, a Hunt-Páznán nemzetségből származó Csalomjai Miklós fiának leányát Margitot, vagy, mint szinte neveztetik, Kethét. ¹⁾

Valamint Demeter grófnak már Palásti Jóbunkkal való ezen szomszédsága és sógorsága: épen olyan érdekesen felvilágosítók tárgyunkra nézve szinte azon további családi viszonyai és összeköttetései, melyeket még hasonlóan az egykorú okmányok összevetéséből kihozhatunk.

Demeter grófnak neje ugyanis a Balassa család egyik nevezetes ősenek Furró Péternek Vigmándi Erzsébettől, a Hood tavánál a kunok elleni győzelmes csatában elesett hős Vigmándi Andrásnak ²⁾ leányától született Katha nevű leánya volt ³⁾.

Demeter grófnak azonban ipja, ezen Furró Péter, egyike volt már kora leghirhedtebb pártütőinek, ki váraiban, mint egy okmány véletlenül elbeszéli, folyvást a királynak, t. i. IV. László királynak (miután az okirat 1290-ban kiadva, a jóval előbb történt eseményekről emlékezik meg mellékesen), ellenségeivel egyre szövetekezett, s azokat magánál rabló-váraiban Kékkőn s a Balassa-gyarmati toronyerődben tartogatta ⁴⁾, sőt, mint erőszakoskodó, rokonainak javait is úgy látszik elragadozva, visszatartóztatta. —

Azonban Demeter grófnak, ipjánál, Furró Péternél is még ugylátszik gonoszabb pártos, és sajátlag egy lator rabló volt saját édes sógora, és máskép is családbeli vérrokona, a Hunt-Páznán nemzetségbeli *L a m p e r t*, ki Furró Péternek második, ifjabb leányát, Demeter gróf nejének testvérét Annát birta nőül.

¹⁾ A Genealogia Familiae de Csalomia, ex Documentis in Archivo Palásthy-Nedeczkyano contentis concinnata per Alex. Rutkay, Tab. Advocatum (Ismeretes egyik leghíresebb peresügyi genealogusunk). Kézirat, közölve velem Botka Tivadar ur szíveségéből. Itt a fasc. 25. n. 1458 szerint Kethe máskép Margit nagybátyja Páznán Miklós gróf átadja neki szeléni birtokát, 1309-ben: tehát történetünk után csak mintegy 20 évvel később.

²⁾ A Vigmándi családról szóló ekori adatokat lásd: Cod. Dip. IV. 2. 116. V. 1. 34. Árpádk. Okm. V. 271. András hősi haláláról Fessler. Gesch. II. 671.

³⁾ Cod. Dip. V. 3. 500. És X. 3, 269, hol ezen okmány tévedésből másodszor is ki van adva.

⁴⁾ Quia Comes Petrus dictus Furro, dictus zelo infidelitatis coronae regiae majestatis, semper infidelis regis et regni in suo castro conseruavit. Cod. Dip. X. 3. 272. —

Ezen Lampert mestert — mint őt az okmányok nevezik — ugyanis azon kor s vidék egyik leghirhedtebb rablólovagjaként állítják elő ugyancsak ezen okmányok, fosztogatásairól, gyilkosságairól és pusztításairól számtalan esetet beszélve. Lampert a Hunt-Páznánok azon Szegki (Széki vagy Szeghi?) ágából származott, úgy látszik, melyről okirataink említik, hogy már a tatárok berohanása előtt három részre oszolva¹⁾, annak egyik ágát a bényi Páznánok képezték. Ezek közül a jámbor és vitéz Omode, Gyugének fia, II. András király keresztes hadjáratával a Szentföldre menvén, alapította a premontreiek azon monostorát, melyet fenebb említve mondtunk, hogy annak XIII-dik századi műemlékszerű egyháza még maig fenáll, s mint ilyen legnevezetesebb építészeti műemlékeink közé tartozik²⁾. Miután azonban két fia Bukej (másképp Leuka is, vagy Lukács) és István, valamint leánya is, kik atyjok nagylelkű alapítványát buzgó lélekkel tetézték, ugylátszik magtalanul elhaltak: bényi birtokuk legközelebbi rokonaikra, Kázmér fiaira Pongráczra és Péterre, és egy második Kázmérnak fiaira: a mi Lampert mestereinkre és ennek testvéreire Ugrin, István és Lászlóra jutottak³⁾.

Páznán Lampert mester azután elvette, mint mondók, a Balassák egyik ösének, a hirhedt pártos Furró Péternek ifjabb leányát Annát, Hunt Demeter gróf nejének testvérét.

Gonosz tettei és rablásai gyakorlatát úgy látszik mindjárt ipja Furró Péter iskolájában és oldala mellett kezdette. Ipjának halála után ugyanis mesterségét már ő maga saját kezére folytatja. Nemcsak annak jószágait, (melyeket hűtlensége miatt, királyi ítélet következtében elmarasztalva elvesztett, s melyek

¹⁾ Cod. Dip. IV. 3. 45—47.

²⁾ Cod. Dip. V. 2. 138 és u. az VII. 2. 29. Lásd az egyház leírását s rajzát: Archaeologiai közlemények III. 1. —

³⁾ Legalább a fenebbi Cod. Dip. V. 2. 138 közölt végrendelet szerint: Pongrácz, Kázmér fia, (lásd ezeket Péterrel együtt Árpádok. okm. IV. 74.) adja, nyilván mint legközelebbi rokon, beegyezését, — míg a másik Kázmérnak fiai: Lampert sat. — később mint ezen birtokok tulajdonosai jönnek elő Kéménd és Bény birtokában. Cod. Dip. VI. 1. 219 és VI. 1. 383. De erről máshol tüzetesebben szólok, midőn az ipoly-sági convent történetét összefüggőleg majd a Hunt-Páznán család történetével, közzéteendém. Mire nézve ezennel felkérve legyenek az ügybarátok, e tárgybani ismeretlen adatok szives közlésére.

Balassa Demeternek adományoztattak a király által) egyre elfoglalva tartotta: de ipja többi rokonai a Balassák jószágait is lefoglalta és elrabolva fosztogotta, a Balassák saját kékkői várában és a Balassa-gyarmati erős toronyban védelemben tartván magát. Míg végre Balassa Demeter hadat indítva Lampert ellen, hosszas és nehéz harc után a Balassa gyarmati toronyerődöt bevette, és Kékkővárát elfoglalta¹⁾. Mire a család egyezkedve Furró Péter özvegyével és leányaival, Hunt Demeter grófnak hasonlóan már akkor özvegyével Katával, valamint Lampert mester nejével Annával, nekik ősi váruk helyett, Hontban, Hidvégen, az Ipoly szigetén állott favárat adták lakásul²⁾.

E közben Lampert Ipoly-Ságot s az ottani monostort támadja meg és pusztítja, „felgyújtván, ugymond az okmány, a helyet, legyilkolván a lakosokat, és vagyonukat elrabolván, Isten s egyháza ellen irtóztató merényeket követ el“³⁾. Ezen véres kihágásaiért elmarasztalva, 1292-ben végre eleget tenni fogadkozik, és kárpótlásul Olvár birtokát köti le. De ezen fogadását és egyezkedési szerződését is megszegve, hosszas pör után 1298-ban újra elmarasztaltatik⁴⁾.

Majd halljuk, hogy az esztergomi káptalan faluit pusztítja, de miről csak annyit tudunk meg, hogy ezért is később elítéltetve, két faluja Bauld (?) és Gyarmat elvesztésével lakol⁵⁾.

Hasonló dúlásokat követ el az esztergomi érsekség birtokain testvéreivel István, László és Ugrinnal, a miért megint kémméndi birtokuk elvesztésében marasztaltatnak el⁶⁾.

De még úgy látszik ezen előbbi ügye be sem volt fejezve, mire újabb dúlásokat, zsarolásokat és rablásokat visz véghez. Egy okmány, mely a hosszas per után, — miután mintegy hétszer az országbíró ítélőszéke elébe idézve, soha meg nem jelent

¹⁾ Cod. Dip. X. 3. 272.

²⁾ Cod. Dip. V. 3. 500. és X. 3. 269.

³⁾ Destructionis villae Saágh et damnorum per interfectionem hominum, incendia, ablationes rerum, excessus enormes contra Deum et homines. Cod. Dip. VI. 1. 217.

⁴⁾ Lásd előbb i. h. és VI. 2. 174.

⁵⁾ Cod. Dip. X. 3. 272.

⁶⁾ Cod. D. VI. 1. 219: timore Dei reiecto, possessiones et villas archiepiscopales lesissent et damnificassent.

— következett elmarasztaló ítéletet közzé teszi: hosszú sorban beszéli el mindazon rablásokat, gyilkosságokat és fosztogatásokat, melyeket Lampert mester és vele testvérei elkövettek.¹⁾ Így részletezi, hogy Lampert az esztergomi érsek Berzencze nevű helységét elpusztítván, ott 100 márka kárt okozott, és két embert meg is gyilkolt. Perbetén a jobbágyoktól 18 barmot és lovat rabolt. Ölveden szolgájával Lucu Jánossal 34 darab ökröt foglalt el, s ezzel és más szolgálival megtámadva Rosnai Detrét és Konrádot (ugy látszik rozsnyói kereskedőket), tőlök száz márka becsű lovakat és posztó-árút raboltatott. Addig István testvére ismét Ölveden két ökröt s egy lovat, a kéméni pap malmában egy aradi embertől hat ökröt vett el; majd Bén helység végén Dénes szent-páli érseki jobbágyot mindenéből kifosztotta, elvévén lovát, egy márka pénzét, tegezét, dupla mentéjét, s ötödfél rőf posztóját más apróságokkal együtt, ugymond, melyeket nála talált volt. — A harmadik testvér László azalatt ismét Berzenczén rabolva, egy embert meggyilkolt, nyolcz ökröt és nyolcz lovat vivén el magával; és hasonlóan Muslán is Chetén nevű szolgájával öt barmot. Majd egyesülten Lamperttel Ketheh (?) helységét pusztítván, 150 márka kárt tettek, s még a helység 40 faházát is elvitték! Hasonlón István is szövetkezve Lamperttel, a farnadi lakosok marháit elhajtva, kettőt a lakosok közül megöltek, s a helységnek 200 márkára becsült kárt okoztak. Mire egyesülve László testvérökkel, újra Farnadra rontottak, és Farnadi Miklósnak 16 lovát, Péter farnadi papnak pedig hat ökrét elvették; s azután még Gyarmaton (nyilván Füzes-Gyarmat), 20 marhát és 20 barmot raboltak. Később Chegt (?) helységbe törve, mintegy 145 marhát s barmot, ökröket, lovakat sat. vittek el, közben a lakosok egyikét is megölték, és Pous nevű jobbágyot fogságba ejtették, kitől azután 10 márkát zsaroltak, s hat márkát érő lovát csak akkor adták vissza, miután négy márkát letett érte; István és Lampert pedig még ezenfelül külön 10 márkát vettek meg rajta. Szőlgyénben a német lakosoktól lovakban, ökrökben és más marhákban, valamint ezüstben ötven márka értéknyit, míg az ottani magyaroktól 500 márka értéknyit zsaroltak.

¹⁾ Cod. Dip. VI. 1. 383.

Későbbi időben, midőn már ugy látszik rég kereset s ítélet alatt állottak, újra III. András király koronázása után (1290), mint az okmány megjegyzi, László maga mintegy 30 barmot és 8 lovat rabolt; valamint Ugrinnal egyesülve Német-Septé (?) helységben lovakat rabolva, a lakosok közül egyet meggyilkoltak. Hasonlón 1293-ban újra Boythe (?) helységben László, Lampert és István 40 ökröt és 20 barmot, Berénben pedig Chák mesternek, Péter nádor fiának (kinek fenebb a Palástiakkali viszonyára is figyelmeztettem s még lejjebb figyelmeztetek, miután itt e Csák mester, Péternek fia alatt, Csák Máté, a későbbi híres pártvezér volna értendő) — szolgálival, nyilván rablóhadával, zsoldosaival, 31 lovat és 60 barmot raboltak. Azután megtámadván szolgálikkal az érseknek élelmet vivő embereket, tölők hat ökröt vettek el, s a Budára pünkösti sokadalomra, vásárra, vagy épen gyűlésre (ad congregationem in Budam ad festum Pentencostem venientes) menő tiz szekeret kifosztva, mintegy 100 márka árut raboltak. Azalatt Ugrin szolgálival Kemeneczen és Porloun (?) garázdálkodott, míg a többiek Zalka helységét pusztítva, több embert agyonütöttek és 516 márkányi kárt tettek.

Ime ily dolgok történtek itt Hont és a szomszéd Bars, Esztergom, Komárom és Nógrád megyékben akkor, Hunth fia Demeter grófnak nemcsak idejében, a mire okmányunk hivatkozik, de annak családja, vérrokonai, ipja és sógorai által; és hogy az, a kire így hivatkozik, t. i. Demeter gróf, sem volt ez ügyekben ártatlan, sőt hogy főrészes lehetett bennök, az több mint valószínű, ámbár maga Demeter mint világos részes ezekben nem említetik, — ha tudjuk, hogy Demeter ekkor már, 1290 körül, mely időből a felhozott ítéleti okmányok szólnak, többé nem volt életben¹⁾, s így ellene az ítéletek már nem szólhattak. Még valószínűbb azonban részessége, ha az elmondottak szálaít összefogjuk. Látjuk ugyanis, hogy Furró Péter mint a főczinkosok egyikének vejei: Hunt Demeter gróf és Páznán Lampert, mindkettő a Hunt-Páznának nemzetségéből, nyilván ott vannak Furrónál azon pártlító szövetségeseik közt, kikről a fenebb idézett okmány beszéli, hogy azokat váraiban tartogatta és velők

¹⁾ Cod. Dip. V. 3. 500. nejét 1290-ben mint özvegyet említi.

összeesküvéseket szőtt. Közülök Lampert és testvérei hirhadt rablólovagai a vidéknek, kiket saját rokonaiknak kell kiostromolni kékkői és gyarmati rabló-várfészkeikből, hogy rablásaik és zsarolásaiktól menekedjenek. Halljuk, mint dulják fel Ipoly-Ságot, mint az esztergomi káptalan és érsekség faluit, mint rabolják és gyilkolják a lakosokat. S mennyi lehet az a mit nem hallunk, már ezen tényeikből; miután azt is a mit tudunk, épen csak néhány véletlenül fenmaradt ítéletlevél tartotta meg, melyekből csak nagy nehezen, mélyebb vizsgálat és összehasonlítással vagyunk képesek összehozni s kiállítani az adatokat.

Emellett látjuk már azt is, hogy ezen Hunt-Páznán rablólovagoknak — (kiknek családjából lejobb, összefüggőleg tárgyunkkal, még többeket is hozunk fel, a kik hasonlóan dúlnak és pusztítanak ez időtájt a lakosok közt és az érsekség jöszágain) — mily összekötéseik vannak a Palástiakkal, kiket fentebb szintén egy ítélet nyomán rajta kaptunk, hogy hasonlóan dúlhatták az érsekség javait, és ezért marasztaltattak el vagyonvesztésben; valamint pusztították a Simonyiak helységeit. Láttuk, hogy a Hunt-Páznánokkal szintén sógorságban vannak, hogy Hunt Demeter grófnak tőszomszédai, hogy a Csákiakkal, kiknek hadai, szolgálai és zsoldosai a Hunt-Páznánokkal együtt járnak rabolni: nemcsak szoros birtokviszonyban vannak Paláston, saját fészkekben, de ezek, úgy látszik, lekötelezettjeik is azon jöszágokért, melyeket tőlök birtak és vettek, miután Palást nagy része előbb a Csákoké volt. Hozzá véve még azt is, hogy épen azon időtájtban más hontvármegyei családok közt is ily villongásokat látunk, nevezetesen a maróthi, hébeczi, kökeszii vagy ipoly-keszii nemesek közt, — melyek szintén helységek elpusztításával, a lakosok leggyilkolásával folynak le¹⁾ — úgy világosan előttünk állanak már azon események, melyekre tárgyalt okiratunk a Palástiaknak Simonyiakon elkövetett dúlásait említve, vonatkozik, — hogy azok ezek, melyek úgy mond, Demeter gróf idejében, s mintegy az ő pártja: a Hunt-Páznánok, mesterök Furró Péter és szövetséges segédek a Palástiak által, a Chákok

¹⁾ Super facto possessionum, destructionum, homicidiorum sat. Cod. Dip. VI. 1. 397. és VI. 2. 185., hol ezen okirat újra, csupán hibásabb leíratban előjön.

segítségével, vagy épen azoknak mint ezen korszak leghíreseb párttűzőinek ösztönzésére történtek. —

S így értenők már világosan, gondolnám, és teljesen okmányunkat, amennyire az olygarcháink és nemes családaink között akkorában uralkodó ökoljogi szomorú állapotokat előnkbe állítja.

Azonban ha ezen, itt az okmány-összehasonlítás útján nyert adatok, eléggé felvilágosítják is okmányunk tartalmát: úgy mégis emlékeztetek arra, mit már előbb megjegyeztem, hogy ezen fáradságosan nyert adatok még mélyebben is bevilágíthatnak történelmünknek eddigi homályos részleteibe; hogy itt a felszínen egyszerűn mutatkozó és látható családi villongások s rablólovagok pusztításai megett még mélyebb történeti báltér is áll. Mert tudjuk, hogy az ily személyes villongások és zavaros állapotok, többnyire épen csakis az országos pártállásokból keletkeznek. Ámbár nincs kétség benne, hogy viszont az országos zavarok, a trónkövetelők, olygarchák s alsóbb rendek által felszított pártállások, jog- és szabadság-kiüldelmek is gyakran csak ürügyül szolgáltak és felhasználhattak ezen rablások és pusztítások üzésére.

Vizsgálataink közt felmerült néhány körülmény, személy és név mégis mintegy felhív, hogy okmányunk ezen mélyebb történeti alapjának rövid vizsgálatába is még beleereszkedjünk.

IX.

Az ország e kori állapota.

Azon kor, az 1290-dik év előtti és körüli korszak, melyből okmányunk szól, tudjuk hogy hazánk viszontagságos történetének egyik leggyászosabb korszaka.

1272 óta 1290-ig IV-dik vagy Kún-László király ül a trónon, kit ekkor az utolsó Árpádházi ivadék III-dik vagy Veleencei-András követ az uralkodásban. Elég e két király nevét felemlitenünk, hogy eszünkbe hozza hazánk feldúlt állapotát: a mint az ingatag László s az utolsó Árpádfi András alatt folytonos pártviszályok marczangolják az országot, s az majd a kún féktelenség és vadság, majd a cseh s német ármányok, majd a

trónkövetelők s ellenkirályok bujtogatásának s ezek által az olygarchák párthadai dúlásának színhelyévé lesz.

Messzeterjedő sőt nehéz feladat lenne — mely itt végre helyén sem volna — mindazon okokat és rugókat vizsgálnunk, melyeknél fogva az ország sorsát akkor intézett főurak, olygarchák és főcsaládok pártállásokat foglalnak: majd hű és vitéz hősök a király mellett és a közös ellenség ellenében, majd mint pártütők a felkelők és trónkövetelők mellett. Pedig csak akkor, ha ezen szálakat teljesen bírónók kezünkben, lehetne legombolyítanunk és kifejtentünk azon zavart csomót, a mint összevissza majd itt, majd ott látjuk ezen zavargókat, egyszer mint hű s vitéz harcosokat, másszor mint gonosz pártütőket és dúló rablókat fellépni.

A legkitünőbb alakok ezek közt korunkból, a mint őket legalább eddig az újabb történetírás, nagyobbára és közelebbről szinte csak az okmányok nyomán felismerhette, a németújvári grófok Henrik és Iván, a Pektáriak, Joachim és István, a Budamériek Egyed és Gergely, Omode, Gergely, Pálnak fia, Csák Máté, Loránt, Lithen vajda és testvére Borbáth. ¹⁾ — kiket így majd az egyik, majd a másik táborban látunk vezérszerepet vinni, s mindenütt ugylátszik csupán saját érdekeket vadászni. S a mint azután így akár az ország joga és szabadságának megvédése, akár az ellenkirályok felléptetésének ügye mellett kelnek fel és lépnek szembe a közhatalommal: úgy ez többnyire csak ürügyül szolgál, hogy saját érdekeket előmozdithassák; a miért azután rendesen rablásokkal és dúlásokkal sanyargatják „ezen zsivány-országnagyok — ugymond Szalay — a birodalom egyik végétől a másikig a pórt és nemest, az egyházit és világit“; s adjuk hozzá: marczangolva egymást is, tönkre teszik az országot! Rólok panaszoja III. András keservesen a pápának, hogy az ország ezen hűtelenei, majdnem már négy király alatt folytonosan dúlják az országot.

Ezek, a nevezett ismeretesebb főbb szereplő személyek, háta megett állanak azután azon számos szövetséges pártosaik, kiket eddig történetírásunk nem látott meg: de a kik egy nevezetes

¹⁾ Fessler Gesch. III. 663 és utána Szalay II. 103. 109. Lásd szinte Horváth Mihály (2 kiad.) I. 457.

részének sötét tetteit hasonlóan még az okmányok, a történelem sötétségét felderítő ezen szövétnekek világánál megláthatjuk. S úgy vélem, hogy épen itt is ismét okmányunk nyomán, annak az egykorú okmányokkal összevetése által ráismerhessünk még szinte egy pár eddig ismeretlen alakra, személyre és családra, kiknek az említett főszemélyekkel és pártvezérekkel összefüggőleg nagy részök volt azon kornak ezen vidéki zavaraiiban.

Míg ugyanis az ország szélein egyfelől a németújvári grófok a Dunán túl, másfelől a Budamérik Pozsonynál, Loránth és Gergely Szepesben, Lithén vajda Erdély felől, Omode a Tiszánál pártot ütve zsarolnak: addig itt, mint láttuk, az Ipolynál és Garam táján a Balassák egyike Furró Péter, a Hunt-Páznánok, a Palástiak és Csákok üzik a pártütést és dülják fel a vidéket.— Sőt ha itt felvett okmányunkon túlmenve, még további más okmányokon át fűzzük és követjük ezen szálakat: világosan láthatjuk, miként a Hunt-Páznánok egy másik ága sajátlag Nyitra s egészen Pozsony határaitól kezdve, szövetségben ugylátszik a Cholkiakkal és Chákokkal, Komáromon át, ugyanezen pártütést és dulásokat üzi, melyeket Esztergom, Komárom, Bars és Hont-megyékben az ottani Hunt-Páznánok, Nógrád felől a Balassák egyike, Péter, s azontúl Hevesben meg az Aba nemzetségbéliek üznek, nyilván összefüggésben a szinte Aba nemzetségbeli Omodéval, kiről már a történelem nyomán is említök fennebb, hogy a Tiszánál dül pártos hadaival ¹⁾).

De ezen egyes eseteket, melyek közül néhányat még lejjebb felvilágosításul kell felhoznom, itt nem részletezem, hol inkább ezek összefüggésének szálait kellene összefognom, hogy világosan láthatnók a pártállások csoportosulását s azoknak vezéreit. Azonban ha hallunk is történelmünkben arról, hogy a pártütők egyike vagy másikával a király s ország egyes vezérei és koronkénti főhivatalnokai kiküldetve, és hadat vezetve harczra kelnek: úgy a legtöbbször mégsem vehető ki ezen anyyira zavaros korszakban, hogy állnak a pártok és pártfőnökök egymással szemben? miután azok gyakran szint s oldalt változ-

---

¹⁾ A nyitrai Páznánok, a Cholkok, s Abák ekkori dulásai és pártütéseiről az itt eddig fel nem hozott adatokra nézve lásd Cod. Dipl. V. 3 377. — VI. 1. 202. — IV. 3. 289.

tatnak ; máskép sem lévén ezen kornak, mint tudjuk, a máskor is ritka honfűség s az állhatatos szilárdság épen erős oldala.

Annál nagyobb súlyt vélek azért fektethetni az itt tárgyalt okmányunk nyomán előadott vidéki hasonló mozgalmakban felmerülő oly névre, mint itt Csáki Mátéjé, kinek részességét egy és más okiratunk átláttatta, s ki ekkor az országos párthadokban már is kitünőbbben szerepel, majd ellenök, majd velök. De még nagyobb súlyt vélek helyezendőnek az ezen mozgalmak ellenében feltűnő egy alakra, a ki ellen vannak leginkább itt intézve vidékünk összes párttűtőinek leirt mozgalmi és dűlásai.

Ez Lodomér esztergomi érsek, a királyi trónnak, nevezetesen az Árpádok házának, az országos rendnek feltétlen híve, s akkorában kétségtelenül legerősebb és legszilárdabb támasza : a ki ellen fordul azért leginkább az összes, de nevezetesen a körüle levő vidék párttűtőinek és rablóinak boszujja és dűlása.

Ennek mintegy indokolásaül megkísértem még, ha csak néhány vonással is, Lodomér történeti alakját vázolni, melyet történetünk ngysis vagy egészen elhanyagolt, vagy csak kevésbé méltányolt, ¹⁾ mint olyat, ki e korban történetünk főbb alakja, s mindenesetre legnemesb tényezői egyike volt.

X.

Lodomér érsek.

Lodomér eredetére nézve előkelő házból, némelyek szerint épen orosz hercegi családból és a macsói bánok rokonságából ²⁾, valószínűbben azonban, véleményem szerint, a veszprémi Menchelli és Monoszlói nemesek magyar családaiból szá-

¹⁾ Már Engel és Fessler felismerik ugyan befolyását : de újabban Szalay épen alig emeli ki egyszer s másszor, — igaz amazokénál jóval rövidebbre vont történetében.

²⁾ Schmidt Archiep. Strigon. (2 kiad.) 144 : Familia — ugymond — principum Russiae az Radislaí Haliciae ducis sanguini immistum vetusta M. S. fidem faciunt. De ha Wladimír neve is ily orosz származásra mutathatna, a mi talán ezen származtatás egész alapja is : ugy azon régi kéziratokat mégis látnunk kellene ; tudva, hogy régibb történetiróink ily pontatlan idézetei már gyakran cserben hagytak. Így függve azután csak össze

mazva ¹⁾, már korán a királyi udvarban, talán már Bélánál, (IV.) kitől már adományt nyert, valószínűbben azonban István királynál, mint alkanczellárt találjuk ²⁾.

Igy mint a királyi ház régi híve, már IV. Bélától adományban kapta volt a veszprémi vár Henej nevű birtokát Zalában ³⁾, s mire még 1265-ben az ifjabb királynak Istvánnak alkanczellárja volt: már 1268-ban a nagy-váradai püspöki széken találjuk, ⁴⁾ honnan mintegy 10 év múlva, 1279-ben az esztergomi érsekségre emeltetik ⁵⁾.

E közben az ország nyugalma s megerősítését eszközölő mily béke és szövetséghökösekben jár el akkor Magyarország legerősebb elleneinél, 1277-ben Rudolf császárnál ⁶⁾, és 1291-

---

a macsói bánokkal is ugylátszik, miután majd ezen Rotisláv jön elő mint macsói bán (Fessler II. 644), majd ennek fia Béla (Engel I. 399), László boszna herceg és macsói bán nagybátyjának mondatik. Ezen utóbb említett Béla, Ottokárnak sógora, azután állítólag ellenkirályul jelöltetvén ki Ottokár által IV. László ellenében, s az e vagy más birtokkérdés miatt Németújvári Henrik és Béla között támadt vitában ez utóbbi az előbbitől megöletett. S ha mindez áll, úgy lehet az is, hogy épen az Árpádok elleni folytonos pártütésekben szereplő németújvári grófok pártosai lehetnek épen azok is, kik Lodomér érseket, úgy is mint a fentebbi Béla rokonát s az Árpádok bü emberét, üldözik.

¹⁾ Hogy Lodomér rokonai voltak a veszprémmegyei Mencheli és Monoszlói nemesek: tanúsítja azon okirat, melyben ezen rokonainak adománya a saját magánbirtokát: Cod. Dipl. VI. I. 227. és VII. 2. 125. Lehet, hogy a Mencheli név hasonlatossága s összezavarásából hozatott épen rokonságba a macsói bánokkal is, épen úgy talán, mint Wladimír neve miatt az oroszokkal. Lehet azonban az is, hogy ezen Mencheli és Monoszlóiak szinte rokonságban voltak ama macsói bánokkal.

²⁾ Cod. Dip. IV. 3. 289—98. Szalay nem tudom mily kútfője szerint (II. 108) Lodomér már István által emeltetett volna az esztergomi főispánságra: a mi azonban ellenkezik a Cod. Dipl. V. 2. 49. adatával. Épen úgy ellenkezik ezen adattal Engel (I. 427.), midőn Lodomérnél azt emeli ki, mintha ő lett volna első esztergomi örökös érsek-főispán, — holott már előde Fülöp is az volt.

³⁾ Cod. Dip. VI. 1. 227. s ugyanott Fejér által helyreépítve azon hiány, mely miatt Pray (Specimen Hierar. I. 164) két Lodomér nevű egy másutáni esztergomi érseket véleményezett.

⁴⁾ Cod. Dip. IV. 3. 456.

⁵⁾ Cod. Dip. V. 2. 506.

⁶⁾ Pertz Monum. Germ. IV. Leges II. 417.

ben Albertnél ¹⁾): azt a történetből tudjuk. Kevésbé ismeretes az hogy valamint ezen békeegyezségek megkötése egyenesen az ő különös tapintatos, szorgalmas és bölcs eljárásának tulajdonítatik ²⁾): úgy más okmányok egyre nem győzik eléggé dicsérni a királyi trón és ház védelmében tanusított feláldozó hűségét, s az ország ügyei és tanácskozásaiban tapasztalt gondosságát és bölcsességét, valamint vallásosságát s erényes életét.

Kitűnik ez már az alkanczellári hivataloskodásában irt okmányokból is, ³⁾ valamint IV. Béla és István korában vitt szerepéből, midőn az egymás ellenében álló öregebb s ifjabb királynak egyiránt hajlandóságát birta: egyiktől érdemeiért adományt nyervén ⁴⁾, s a másiknak, mint első udvari hivatalnokai egyike folytonos kegyét bírván ⁵⁾. Hasonlón dicséri őt a pápa, midőn az esztergomi érseki székre emelvén, mondja róla, hogy „*vir in consilio providus, virtute potens et fama*“ ⁶⁾; — mert bármennyi jutna is ebből a római *stylus curialis* rövására: mégis épen azon gond, melylyel azon kritikus időkben a pápa az esztergomi érseki szék jelöltje megválasztásában eljár, midőn arra más versenyzők már igényt tartottak, mutatja, hogy mily kitűnő és tehetséges férfi lehetett Lodomér.

De nem kisebb kegyelettel viseltetik iránta maga az ingtag és ledér Kun-László is. Mert kétségtelennek látszik, hogy abban is, midőn László jobbra indítatva, mintegy ismételve javulást ígér s egy ideig tart is, midőn a pápa követe intéseinek s a Lodomér által összehívott tanács határozatainak hódol: nyilvánmind ebben Lodomérnek legnagyobb része volt. Aminthogy valóban mindenek felett magasztalja is hűségét s az ország ügyeiben bölcsességét egy 1283-iki okmányában, ekkép szólván Lodomérről: „*qui in fervore fidelitatis ingiter persistendo — totius*

¹⁾ Cod. Dip. VI. I. 154 és 90.

²⁾ Az előbb i. h.

³⁾ Cod. Dip. IV. 3. 289—98.

⁴⁾ Cod. D. VI. I. 227.

⁵⁾ Cod. Dip. V. 3. 158, hol László mondja róla: *gratiam regiam tam charissimi patris nostri Stephani Regis; valamint Cod. Dip. V. 3. 291: gratiam ipsius Dominae reginae charissimae matris nostrae (t. i. IV. István nejének) et fauorem quibus eum adhuc in minoribus constitutum prosecuta.*

⁶⁾ Theiner Vet. Monumenta Hung. Sacram illust. I. 337,

regni nostri salutis consulens, regni etiam nostri reformationi summe necessarie (mely kifejezés tudjuk rendesen az országgyűlési s országtanácsi új törvény hozatalát jelenti), prouide, prudenter et incessanter insistens, gratiam regiam tam charissimi patris nostri Stephani regis, (láttuk fentebb, hogy már IV. Bélájét is), quam nostram, totiusque regni fauorem meruit . . . és: cui ob nostrum et totius sanguinis nostri in linea ascendenti et descendenti salutem — contulimus“ sat. ¹⁾).

Ily hűséggel viseltetik Lodomér Lászlónak eltaszított és ártatlanul fogva tartott neje a királyné iránt is. Nemcsak püspök-társait s az ország nagyjait igyekszik sorsa enyhítésére felszólításai által megnyerni, mint ez a történetből is ismeretes: de őt titokban is saját tisztje és papjai által segélyezi, ápoltatja és szabadságba helyezi ²⁾. — És csakis akkor látszik végre már Lodomér is Lászlótól elfordulni, midőn ennek gonoszsága mértéke egészen betelt. De annál nagyobb hűséggel gondoskodik az utolsó Árpádfiról, és fogadja azonnal III. Andrást és nejét, kik meghatva köszönik neki ismét, külön okmányokban, azon — ugymond — megbecsülhetlen és meghálálhatatlan szolgálatokat, melyeket nekik még megkoronáztatásuk előtt, nyilván őket a trónra hozva és segítve, tett; s mint tette ki magát a béke visszaállításában „nemesak, ugymond az okmány, a kisebb, de a leghatalmasabb emberek üldözéseinek, mi által végtelen károkat szenvedett javaiban, melyek folytonos pusztításoknak és gyujtogatásoknak voltak kitéve, s e mellett még élete is folytonos veszélyben forgott“ ³⁾

Ime ez, s ilyen volt Lodomér érsek! Ezen tántorithatatlan hűségénél fogva — melyben őt a pápa szigorú és szemrehányó levelei sem voltak képesek megingatni, midőn László halála után az Anjouk számára, mint a történetből tudjuk, vette a magyar királyi trónt kilátásba; — ezen az Árpádház iránti, mint mondók, tántorithatatlan hűségénél fogva természetes, hogy azután az összes pártütőknek folytonos czéltáblául szolgál. S im

¹⁾ Cod. Dip. V. 3. 158.

²⁾ Cod. Dip. VII. 2. 125 -- 128.

³⁾ Cod. Dip. VI. 1. 154 és 90.

ezért dulják egyre javait, káptalana, egyházai, s népei birtokait; és pedig nemcsak Esztergom körül és Hontban a Hunt-Páznánok és Palástiak, — a hová t. i. okmányunk utalt, midőn a benne említett rablások nyomán indulva ezekre rájöttünk.

De éppen így pusztítják Pozsony és Nyitra felől — mint már eleve összefüggőleg röviden felemlítve utaltunk — a Cholkiaiak, kimondhatatlan károkat, gyújtogatásokat és öldökléseket követve el, ugymond az okmányok, rajtok ¹⁾. Majd a cseh és német részről háborúk és támadások alkalmával Calesprunner Pernold pusztításaival 30 ezer márká értékre becsült kárt okoz birtokain ²⁾. A Hunt-Páznánok nemzetsége azonban az, mely itt is és mindenfelé, hol érheti, folytonosan dúló pusztításokat követ el rajta.

Nyilván mint az ellenpárt szövetségesei, habár már ennek összefüggő szálaait mint mondók, világosan nem láthatjuk, használtatnak fel, szomszédos birtokaik fekvésénél fogva is, ugylátszik, Lodomér érsek folytonos szorongatására és üldözésére. — Mert, mint már ismételve említők, Hunt-Páznán Lampert- és testvéreinek fosztogatásai, melyeknek hosszú sorát fenebb szőttük, e tekintetben távolról sem állnak egyedül. Már jóval 1283 előtt, mint az ekkor kiadott okmány mondja, tehát mindjárt Lodomér érsekségének kezdete körül, a Hunt-Páznán nemzetség egy másik ágából származó Márton fiának Istvánnak szinte Lampert nevű fia (különböző ama két előbbi Lamperttől, kiknek mindkettejüknek külön atyjuk ismét hasonlóan Kázmérnak nevezetik) — így háborgatja az érsek kemenczei és berzenczei birtokait ³⁾. És már szinte ugyanazon időtájban a hasonlóan Hunt-Páznán nemzetségbeli Ábrahámnak (más okiratokban ugyanez Ibrahim-nak is neveztetik, tehát éppen úgy mint maig is a törökben Ábrahám=Ibrahim. Ime ismét egy kis onomasticoni curiosum, mely a török származásig vihet.) fia Tamás, az érsek nyitrai jószágait megtámadva, pusztításaival, fosztogatás és rablással,

¹⁾ Cod. Dip. VI. I. 202.

²⁾ Cod. Dipl. VI. I. 152.

³⁾ Cod. Dip. V. 3. 196.

valamint a javak visszatartóztatásával s a dézmák lefoglalásával mintegy 3 ezer márka kárt okozott ¹⁾).

S erre következik azután a pusztítások azon hosszú sora, melyeket fenebb a Páznánok által nyilván a Palástiak s Chák Máté szövetségében elkövetetni láttunk, s melyekkel valószínűleg a Palástiak által a Simonyiakon elkövetett azon pusztítások is, melyekről tárgyalt okiratunk szól, összefüggésben lehetnek; miszerint tehát a Simonyiak — úgy látszik — az érsek pártján állottak volna.

Ez volna tehát a történeti háttér, a min az itt tárgyalt okmány vizsgálata nyomán észrevett családi villongások, ökológiai eljárás s rablólovagi dülások és pusztítások megett az egykorú történet nevezetesebb és szereplő alakjait feltűnni látjuk.

Igy emelkedik ki itt Lodomér érseknek honfihűsége, szilárdsága s állhatatossága által magas alakja, ki ellen a fondorlatok s ezen támadások ugylátszik egymással egészen összefüggőleg vannak intézve. S a támadó pártosok, a rablólovag Hunt-Páznánok, Palástiak sat. megett ott mutatkoznék már ugylátszik Csák Máté alakja is; ki lehet, hogy már ezen pártusában és rabló harczokban szerezte meg sarkantyuit, azon hatalmas párt-harczra és rablódülásokra, melyeknek néhány év múlva vezére és mestere lön.

De ezeknek, ha mintegy csak messziről újjal rájok mutattam, tovább-fűzésével felhagyok, hogy t. i. mi oka, mely célja s mily összefüggése lehetett sajátlag mindezen pártállásoknak, melyeknek ama rablóharczok és pusztítások nyilván kifolyásai voltak, vagy hogy azok legalább ezeknek rendesen csak ürtügyül szolgáltak.

Végül csupán csak arra figyelmeztetek még, mit már bevezetőleg kiemelttem, hogy ime, egy ily alig újjnyi nagyságú és ösz-

---

¹⁾ Cod. Dip. V. 3. 377. Nobis et ecclesiae nostrae ab olim (mondatik ezen 1287-ki transuntumban már, mely tehát egy előbbi évről szóló szöveget ezen olim-mal csak át-ir, maga tehát a megtörtént egyezkedés már régebben történeteknek mondja ezen eseményeket, úgy hogy nyilván Lodomér érseksége kezdetére eshetnek) . . . damna plurima intulisset, in devastationibus possessionum, direptionibus et detentionibus decimarum nostrarum . . . damno illata pluries summam excederent trium millium marcarum.

szesen alig hat sornyi tartalmú, sőt ehhez még a hely és év kelte nélkül is kiadott kis okmány, mily nagy adatbőséggel bír, ha az összehasonlító módszert használva, okmányainkkal s történeti adatainkkal összevetve tárgyaljuk. Adatai, mint látjuk, nemcsak a hely és családtörténetre, mint minden ily magánokmányé, többé vagy kevésbé, világot vetnek, de a kortörténetnek mélyebben lappangó összefüggését és rugóit mintegy felfedezik és feltárják előttünk, ha azokat a háttérben lévő országos események történelmével viszonyba hozzuk.

S ez volt célja közlésemnek is, hogy általa nemcsak általában az okmányok ugyis elismert és felhasznált történetkútfői fontosságára figyelmeztessenek: hanem hogy az ily parányi s első tekintetre minden nagyobb érdek nélkülinek látszó hártya- vagy papírszeleteknek is jelentőségét s adatbőségét kiemeljem, melyet azok az okmánytani nemcsak alaki, de hogy úgy mondjam, anyagi tartalom-összehasonlítás által is a hazai történelemnek nyújtanak.

Huszár Gál életéről és nyomdájáról.

A magyarországi reformatio buzgó és munkás bajnokai közt méltó helyet foglal el Huszár Gál, ki nemcsak élöszóval hirdette, hanem, mint kor- és pályatársai Abádi Benedek Sárvártt, Heltai Gáspár Kolozsvártt és Bornemisza Péter Semptén, Detrekön és Rárbokon, a protestantismus egyik leghathatósabb emeltyűjével, saját költségén állított nyomdájával is több helytt terjesztette a megújított hittudomány világát.

Mind az azonban, a mit tudósaink e derék magyar reformator életéről és munkásságáról eddig napfényre hoztak, igazán kevés arra, hogy az ő életpályáját, melyet maig is nagy részben sűrű homály borít, működése körét és hatását kellően méltatva s tiszta világításban tüntethesse föl azon férfiú, ki hivatást és képességet fog érezni magában, hogy a magyar reformatio hézagos és sok helytt homályos történelmét valahára a tárgy fontosságához illően megírja.

Jól tudva, mennyi időt és fáradságot kell annak, ki a magyar reformatorok életiratait egybe akarja állítani, egyes, homályos és kétséges állítások megvitatására és kitisztázására, az eddig használatlanul rejllett adatok kinyomozására és megbírlására fordítani, s úgy szólván vesztegetni: czélirányosnak tartottam azt a néhány adatot, melyet régi magyar könyvészeti kutatásaim közben Huszár Gál életére és nyomdájára találtam, a tudomány közvagyonává tenni, s így néhány fővenyszemmel járulni a magyar protestantismus történelmének fölépítéséhez.

Hol és mikor született Huszár Gál, mely intézetekben nyerte kiképeztetését, mikor lépett a reformatori pályára? mind erről az eddig előttünk ismeretes adatokból épen semmi bizonyost sem tudhatunk. Nevét a külföldi egyetemeken tanult magyarok eddig ismeretes névsoraiban hiában keressük; mely körülmény-

ből egyháztörténelmünk kitünő bűvára Révész Imre nem alaptalanul következteti, hogy ő csak bazai intézeteinkben és öntanulás útján képezte ki magát, s a görög *Anaxius* (méltatlan) melléknevet, melylyel egyébiránt a korabeli protestans papok, mint keresztyéni szerénységöket és alázatosságukat jelző kifejezéssel éltek, talán azért is használta, mert, mint a ki külföldi egyetemeken nem tanult, nem igényelte magának a tudósság azon külfényét és tekintélyét, melylyel több pályatársai, mint szegedi Kis István, Erdösi, Dévai és mások dicsekedhettek¹⁾.

A Huszár Gálról emlékező egykorú irodalmi adatok legrégibbike őt 1557-en már mint magyar-óvári lelkipásztort ismereti meg velünk. Ezen évi october 26-kán kelt ugyanis Bécsből Bullinger Henrikhez, a nagyhirű és tekintélyű zürichi lelkészhez intézett latin levele, mely először a *Miscellanea Tigurina*-ban, azután pedig néhány évvel a magyar reformált egyháznak Ember Pál által irt s Lampe utrechti tanár neve alatt kiadott történelmében látott világot. Ezen érdekes levélnek, mely nagyon tanulságos adatokat szolgáltat az akkori magyar protestans egyház helyzetének ismeretére, aláírása ez: Gallus Hussar, Minister Ecclesiae Ovariensis in Hungaria.²⁾

¹⁾ Lásd: Révész Imre „Huszár Gál magyar reformátor és az ő egyházi boszéderei“ című értekezését, *Protestáns egyh. és isk. lap.* 1862. 103. l.

²⁾ Lásd Lampe, *Historia Ecclesiae Ref. in Hung. et Transs. Trajecti ad Rhenum.* 1728. 4. r. 116. l. — Révész Imre következő szavaiból: „Nagyon hihető, hogy e levél írásakor már óvári lelkipásztor volt Huszár Gál, s mint ilyen fordult meg a közel fekvő Bécsben, a valószínűen protestáns Hofhalter nyomdásznál, a kihez Bullinger válaszát is intéztetni kéri,“ — (*Protestans lap.* 1862. 107. l.), azt kell következtetnem, hogy ő nem lehetett tökéletesen meggyőződve a Lampénál olvasható aláírás hitelességéről, hihetőleg azért, mert ezen aláírás Huszár Gál levelének első kiadásában a *Miscellanea Tigurinában* nem található, mit én, a kérdéses gyűjtemény kezelnél nem lévén, el nem dönthetek. Azonban, ha így áll is a dolog, csaknem teljes bizonyosnak tarthatjuk, hogy Huszár Gál említett levele keltkor 1557. oct. 26-dikán már m.-óvári pap volt, ha látjuk, hogy mintegy öt hónap múlva mint odaváló pap ajánlja ott nyomtatott munkáját Miksa cseh királynak. — Sőt ha azon bizodalmas viszonyra gondolunk, melyben e levél tartalma szerint Hofhalter bécsi nyomdászszal állott: igen természetesen jöhetünk arra a gyanításra, hogy ő ekkor Bécsben éppen nyomdája föllállítása ügyében fordult meg Hofhalternél.

Ugyancsak Magyar-Óvártt találjuk őt a következő 1558-ban is, hol nemcsak mint lelkipásztor, nemcsak mint tanár, hanem saját költségén felállított nyomdájában mint nyomdász is működött. Kitetszik ez Óvártt 1558-ban nyomtatott három egyházi beszédének Miksa cseh királyhoz intézett előszavából, melyben a magyar hazának a törökök dűlása s a r. kath. püspökök vallásos üldözése miatti romlását keservesen panaszolván, megemlíti, hogy épen a fenyegetett lelki-szabadság védelmére, Magyar-Óvártt, ő felsége városában, nagy gonddal és költséggel nyomtató-műhelyt állított, s egyszersmind az általa itt tanított tudomány mutatóványául három nyomtatott egyházi beszédét ő felsége tanácsosainak ítélete és vizsgálata alá terjesztvén, a felség pártfogásáért esedezik, „kinek oltalma alá vetem — úgymond — magamat a tisztességes tudományok hűségemre bizott tanulóival együtt, a vakbuzgók minden rágalmai ellenében.“ Ezen ajánló-levél kelte következő: „Altemburgi Pannoniorum, Calen. Aprilis (apr. 1.) 1558. R. T. M. Deditiss. Gallus Anaxius, Altemburgianae Ecclesiae Minister.¹⁾

Hogy Huszár Gál 1558 után nem sokáig működött Magyar-Óvártt, s innen akár a Miksához intézett levelében említett üldözések következtében, akár egyéb okok miatt csakhamar eltávozott: kitetszik abból, hogy róla Vrancsis Antal egri püspök Egerben 1560 oct. 14-dikén kelt s I. Ferdinand királyhoz intézett levelében mint a császári felség parancsára letartóztatott eretnek kassai papról emlékezik.²⁾ Huszár Gál ezen fogságának körülményeiről nincsenek ugyan részletesebb adataink, azonban úgy látszik, hogy ő tudományát a Szentírás tételeivel védve, fogságában is oly erősen tartotta magát a lelkiismeret szabadságát elnyomni törekvő üldözők ellenében, hogy maga az erőszakossá-

---

¹⁾ A magyar-óvári nyomda ezen egyetlen ismert termékét, melynek eddig egyetlen példányáról van tudomásunk, a bécsi csász. könyvtárban, a leggondosabb részletességgel ismerteti meg Révész Imre, *Protest. Lap.* 1862 108—113. l.

²⁾ Quandoquidem jam et Cassoviae Gallus ille Anaxius, concionator haereticus, de mandato V. C. Maiestatis tenetur, et hic mihi cum aliis duobus est negotium, quorum alterum, quam longissime potero, ablegabo, alterum, in uno milliaro mihi vicinum, apud Egregium Jo. Fywgedy oppugno. Vrancsis levele Katonánál, *Hist. Crit. Regum Hungariae* Tom. XXIII. 368. l.

gig buzgólkodva térítő Vrancsis sem tartotta könnyű dolognak vele a vitatkozás terén elbánni. „Anaxius Gál hitvallását illetőleg — írja Ruchanyth Mátyáshoz intézett s Egerben 1560. december 2-kán kelt levelében, — melyről irsz, s melyről azt mondom, hogy a fölött sokat vitatkoztál vele: hiszem hogy nem könnyű dolgod volt! . . . Azonban jusson eszedbe figyelmeztetni Gált, hogy ne csak egyedül az evangéliomra, hanem az egyház méltóságára is tekintsen.“¹⁾

Meddig tartott Huszár Gál kassai fogsága? pontosan meg nem határozhatjuk; Gyalui Torda Zsigmond egykorú jegyzeteiből csak annyit tudunk, hogy még 1560 december 27-én le volt tartóztatva, a mikor is a nép éjtszaka egy óránál tovább lázongott a kassai kapitány ellen, ki azon estve nem akarta Huszár Gált Egerbe elereszteni²⁾. Hogy azonban ő Kassáról azután nem-sokára szabadon lőn bocsátva, mégpedig gyaníthatólag oly feltétellel nyerte meg szabadságát, a milyennel szokta Vrancsics az Eger környéki protestáns papokat a börtönből kibocsátani, hogy tudniillik előbbi egyházuktól legalább is husz mértföldre távozzanak lakni³⁾: biztosan következtethetjük abból, hogy vele 1561 és 1562-ben mint bujdosó kassai lelkipásztorral Debreczenben találkozunk.

¹⁾ Vrancsics levele Katonánál i. h. 373. l. — Mennyire ment s mily fogásokkal élt Vrancsics térítési túlbuzgótságában, s e miatt mily keserves lehetett az egri püspöki jószágokban s az egri püspöki megyében lakó protestáns papok sorsa: kitetszik magának Vrancsicsnak ez ügyre vonatkozó több leveléből, melyeket 1560-ról Katona részint terjedelmesen, részint rövidítve közöl.

²⁾ 1560. XXVII. die Decembris seditio periculosa exorta Cassoviae sub noctem circa horam 6-tam, quae duravit ultra 7-mam, ob concionatorem Gallum, quem noluit Capitaneus eo vespere Agriam mittere. Kovachich. nál, *Scriptores rerum Hung. minores* I. köt. 114. l.

³⁾ Vrancsics maga írja 1560. febr. 21-dikéről Egerből Ferdinandhoz intézett levelében, hogy néhány Eger környéki protestáns papot, kik föl-szólítására és fenyegetéseire egyházaikból önkényt nem akartak eltávozni, s kiket ezért börtönbe vettetett: az egri nemesek és katonák tömeges folyamodására oly föltétellel ajánlkozott szabadon bocsátani, ha fogadást tesznek, hogy Egertől husz mértföldre sehol meg nem állapodnak, és nem tanítanak, s ha erre az előkelő nemesek és katonák kezességet adnak. *Katonánál* i. h. 358. l.

A debreczeni nyomda egyik legrégibb terméke Melius Péternek Aran Tamás tévelygéseire ellen írott s 1562-ben megjelent munkája, melynek teljes címe következő: „Az Aran Tamas hamis es eretnec tevelgesinéc es egyeb soc tevelgeseknek mellyec mostā az elfordult feiő ēberec közöt el árattanac, meg hamisítási, a derec s zent irasbol es a regi szent iras mag'arāzo Doctoroknac irasokbol, a Debretzeni Tanittóc által, ki volt szēt Andras napiā, es Karaczō Hauanac 1. 11. 12. 13. es 14. napian, az egeszKeresztyeni gyülekezet elöt, ChristusVrűc születese utan enynyi esztendőben. 1561. Debretzömbe nytatott Anno M.D.LXII.“¹⁾ Ezen könyv ajánló-levelet Enyingi Török János és Török Ferencz Hunyad vármegyei örökös-főispánokhoz és a debreczeni keresztyén atyafiakhoz Huszár Gál írta. Ebben magasztalással emlékeztet Debreczenről, melyet „Istentől bizonynyal megáldott várasnak, és a mennyei tudományban mind az egész Magyarországnak és Erdelységnek s több sok helyeknek is világosító lámpásának“ nevez, így szól: „Itt jóllehet bévebben kellené emlékeznem a ti jámbor és bölcs lelkipásztoritoknak és iskolamesteriteknek éjjel-napval való nagy munkájokról és vi-
gyázással való gondviselésekről, ha a testi és irégy embereknek nyelveket és rágalmazásokat nem kimélném: de szólok rövid beszédvel csak az minapi disputatókról, kiket Aran Tamás nagy készülettel alattomba a ti várostokba béhozott és indéjtott vala. Egy előben mennyi sok jámbor Keresztyéneket háboréjtott vala meg az ő Arrianus tévelgésivel és az Isten ellen való egyéb sok eretnekséggel: de osztán végezetre az isteni-tiszteletben való ti szorgalmatosságtokval és a ti lelkipásztoritoknak erős és igaz tudományával, mely igen könnyen megtérea az Istennek hatalmas igasságára.“ Ezután a debreczenieket a jövőendő kísérté-

---

¹⁾ Teljesen ép példánya, Rónai Jácint ajándékából, az erdélyi muzeum könyvtárában. Megvan Pesten néhai Nagy István és Szalay Zsigmond, s Erdélyben Nagy-Ajtán n.-ajtai Kovács István könyvtárában, mind a három példány csonkán. — A könyv alakja 4-rét; az egész terjed 21 ivre; a szöveg maga 152 lapra van számozva (hibásan 159 helyett); elő címlap és ajánlás 3 számozatlan levél, végén mutató-tábla 2 számozatlan lap. Hogy a címlapon meg nem nevezett szerző Melius Péter, kitűnik az ajánló-levele ezen szavaiból: „ez kis könyvecskét Melius Péter, a ti Pispétek írta.“

sek ellen óvakodásra, a tévelygések ellen az igaz tudománynyal való küzdésre intvén és buzdítván, e szavakkal végzi sorait: „Ezeket e mostani tévelgéseket rend szerént minden megfajtásával, im én kinyomtattam, és a mint a ti lelkipásztorítoktól érdemlitek, az ti nevetek alatt adtam ki, hogy ennek munka-tételében az én szolgálatomat is ajánlhatnám az ti Ecclesiátoknak. Vegyétek jó neven azért, és éljetez ezzel az Urnak tiszteletire. Debretzönben irta 1562. esztendőben Februariusnak 14. napján. Huszar Gal, a Cassai Lelkipasztor. Exul.“

Az idézett szavakból két dolgot tartok bizonyossággal megállapíthatónak. Először, hogy Huszár Gál e levele keltekor Debreczenben csak mint bujdosó tartózkodott s az odavaló lelkipásztorok közt papi hivatalt nem viselt, mert ellenkező esetben bizonyosan nem fogta magát „kassai lelkipásztornak és exulnak“ czímezni. Másodszor, hogy Melius leirt munkáját Debreczenben 1562-ben Huszár Gál nyomtatta, e munka tételével ajánlva szolgálatját a debreczeni egyháznak, mely őt mint bujdosót szivességgel fogadta¹⁾.

Mint láttuk, Huszár Gál ajánló-levele Melius munkájához 1562. febr. 14-dikén kelt: de hogy ő nem éppen ekkor tájban bujdosott Debreczenbe, hanem már az 1561-dik évben is ott kellett laknia: biztosan merem következtetni abból a körülményből, hogy Melius Arany Tamás ellen irt könyvének két olyan példányát ismerem, az erdélyi múzeum és néhai Nagy István könyvtárában, a mely mellé van kötve egykorú kötésben Meliusnak egy másik, még az elébbinél is ritkább s irodalomtörténetünkben eddig nem ismertetett munkája, mely amazzal ugyanazon betűkkel, ugyanazon papírra nyomatva Debreczenben 1561-ben jelent meg, s melyet én épen ezért Huszár Gál nyomtatványának itélek. E munka czíme: „A Christus közbe iarasarol való predicacioc, mellyeket Melivs Peter, a

¹⁾ Érdekes volna tudni, vajjon Huszár Gál e nyomtatványa azon betűkkel van-e nyomva, melyekkel Magyar-Óvártt 1558-ban tulajdon nyomdájában kiadott saját munkáját nyomtatta? Ezen kérdésre azonban csak akkor felelhetnénk, ha ez utóbbi könyvecske Bécsben létező egyetlen példányát Huszár Gál szóban lévő debreczeni nyomtatványával összehasonlítni alkalmunk lehetne.

Döbrötzöni Lelki Pasztor irt. — Döbrötzönbe nyomtattac M.D.LXI.“¹⁾ Ennek rövid ajánló-levelét „A Magyar Országi kereskedő és árros nepeknek“, mint a kik szél-jel-jártokban legelsőben vették, hallották, dicsérték és beszéltek másoknak az új hittudományt, s mint a kik által terjedt az el „ilyen hamar közöttünk“, maga Melius irta ily kelettel: „Döbrötzönben irta Mind szent huanac 1. napon. Melius Peter a Döbrötzöni Lelki pasztor“. Ha ezen már 1561-ben megjelent egyházi-beszédeket Huszár Gál nyomtatta, a min én magam részéről nem kételkedem: akkor nem lehet kétségünk, hogy Huszár Gálnak már 1561-ben, legalább is ezen év utolsó hónapjaiban Debreczenben kellett tartózkodni, és így kassai fogságából szabadultát 1561-re kelt helyeznünk.

A közelebb említett könyv megjelenési éve egyszersmind egy nyomdászatumk történelmében eddig kétségtelennek tartott tételt dönt meg, hogy tudniillik a debreczeni nyomda legelső terméke 1562-ben jelent volna meg. Mint közönségesen tudva van, eddig az egervölgyi katonaság, nemesség és lakosság nevében Ferdinandhoz és Miksához latin nyelven fölterjesztett s Debreczenben 1562-ben nyomtatott „Confessio Catholica“ volt általánosan legelső debreczeni nyomtatványnak ismerve²⁾. Köny-

---

¹⁾ A könyv alakja 4-rét; lapjai vagy levelei számozatlanok; áll A — G. = 7 ivből, azaz 28 számozatlan levélből; foglal magában hét praedicatiót, a hetedik végén: Finis. Melius rövid ajánlása a címlevél hátlapjára van nyomva. — Csak két példány létezését tudom: az erdélyi múzeumét és a Nagy Istvánét.

²⁾ A könyv teljes címe: „Confessio Catholica de praecipuis fidei articulis exhibita Sacratissimo et Catholico Romanorum Imperatori Ferdinando, et filio Suae Maestatis D. Regi Maximiliano, ab universo exercitu Equitum et Peditum S. R. M., a Nobilibus item et incolis totius Vallis Agriae, in nomine S. Trinitatis ad foedus Dei custodiendum juramento fidei Copulatorum et decertantium pro vera fide et Religione in Christo et Scripturis Sacris fundata Anno 1562. Debrecini 1562.“ 4r. 47¹/₂ iv = 190 számozatlan levél. — Sándor István ezt a munkát mint magyar nyelvű nyomtatványnak „Egervölgyi nemesség és Fegyveres Nép Vallástétele“ címmel említi (Magyar Könyvesház. Győr, 1803. 2. l.) s általa félrevezettetve többen azt állítják, hogy e munka magyarul is megjelent volna. Én azonban, ki a latin Confessiának több példányát láttam, de a debreczeni 1562-diki magyar kiadásnak hazánk számos általam átvizsgált könyvtáiraiban sehol nyomára nem akadtam, annak léteztén a legerősebben kételkedem, s a ma-

vészeinket erre az a körülmény birta, hogy Czeglédi György ezen könyvhez mellékelt s a kegyes olvasóhoz intézett soraiban, melyek Váradon 1562-ben 14. Calen. Aug. azaz július 19-dikén keltek, a könyvben találtató számos értelemzavaró hibákat a nyomtatók gyakorlatlanságának tulajdonítja, mert, mint mondja, „ezt mint első mutatványát adták ki a könyvnyomtatás mester-ségében való gyakorlottságuknak“ ¹⁾. Azonban ha ezen állítása a debreczeni újonez nyomdászokra nézve igaz volt is: ebből nem következik, hogy azelőtt mások, például Huszár Gál, Debreczenben ne nyomtathattak volna; a minthogy Meliusnak Huszár Gál által nyomtatott s fentebb leírt két munkáján kívül még egy harmadikat is ismerek, mely hely és évszám nélkül ugyan, de nézetem szerint bizonyosan Debreczenben 1561-ben, épen a Huszár Gál által használt betűkkel, s így hibetőleg általa nyomtatva jelent meg. E maig egyetlen példányban ismert munka címe: „A szent Pal Apastal levelenec mellyet a Collossabeliecnék irt predicacio szerent valo magyarázattya.“ H. és év n. 8r.²⁾. Hogy e munka szerzője Melius Péter, kitetszik annak a debreczeni tanácsához intézett ajánló-leveléből, melynek kelete következő: „Döbrötözben írta Pünkösdi hauanak első napian eunyi esztetendőben 1561. A ti szentegyhazi szolgatoc Melios Peter“. Hogy pedig a nyomás debreczeni, kétségtelenné teszi a könyv címlapján látható nyomdai czímer, mely, mint a baseli Frobeniusféle nyomda czímérének utánzata, felhőből kinyuló két kéz által tartott horgonyt ábrázol, a nyelére tekergőzött kigyóval; mely czímert találjuk épen az Arany Tamás tévelygeseiről írott s Debreczenben 1562-ben Huszár Gál által nyomtatott könyv utolsó lapjának alján is. A nyomtatási évet azért vélem 1561-re határozhatónak, mert tapasztalásom szerint azonkori régi magyar nyomtatvá

---

gyar czímen való omlogetést csak régibb könyvészeink pontatlanságának tulajdonítom.

¹⁾ Primum enim specimen exercitii eorum in arte chalcographica hoc ediderunt.

²⁾ Egyetlen példánya b. Radák Istvánné ajándékából az erd. múzeum könyvtárában. — E példány mely A-V = 20 lapszámozatlan ívre terjed, csonka; hiányzik közben egy íve, az utolsó V ívnek első levele, és a könyv végén néhány levél.

nyainkban az ajánlás, mely itt 1561 május 1-sején kelt, rendszeren magával a nyomtatással egyidejűleg szokott kelni.

Meddig tartózkodott Huszár Gál Debreczenben? működött-e ott sajtójával 1562. után is? s vajon mint rendes lelkipásztor szolgált-e a debreczeni egyházban? oly kérdések, melyekre határozottan felelni adatok hiányában képes nem lehetek. Annyit azonban mint bizonyost állíthatok, hogy ő a Debreczenben 1562-ben nyomtatott egervölgyi Confessio nyomásában, melynek Ferdinand és Miksa királyokhoz intézett ajánlása Egerből 1562. febr. 6-dikán, a hozzá Melius és Czeglédi György által mellékelt figyelmeztetések pedig, melyek a sok sajtóhibáról emlékeznek, július 1-jén és 19-dikén keltek, — semmi részt nem vett; mert ezen esetben Melius és Czeglédi bizonyosan nem fogtak volna a nyomtatók gyakorlatlanságáról, a javítók restségéről és tudatlanságáról panaszkodni. Minthogy pedig az egervölgyi Confessio ugyanazon betűkkel van nyomva mint az Arany Tamás tévelygéseire ellen írt s Huszár Gál által nyomtatott könyv: — miről a figyelmes összehasonlítás bárkit meggyőzhet, — azt gyanítom, hogy ő ezen munka nyomtatására, melynek sok sajtóhibája, a Huszár Gál kiadásától nagyon is különböző homályos és piszkos nyomása igazán gyakorlatlan kezekre mutat, azért nem ügyelt föl, mert már akkor eltávozott Debreczenből¹⁾.

Huszár Gál debreczeni papságát illetőleg, melyet legelsőben a múlt század elején Ember Pál említ²⁾ s melyet utána számos tudósunk, mint Bod Péter, Wespriemi, Tóth Ferencz s mások vizsgálatlan elfogadtak, semmi hiteles egykorú vagy közelkorú adatot nem találván, annyivalinkább bátor vagyok kétkedőleg sőt tagadólag nyilatkozni: mert eziránt maga az ezen kérdésben méltán tekintélyű elfogadható Révész Imre is így nyilatkozik: „én egykorú vagy csak közelkorú biztos adatot is sem az irodalom mezejéről, sem a levéltárakból nem ismerek, mely

---

¹⁾ Már 1563-ban s a következő években Török Mihály nyomdász nyomtatott Debreczenben ugyanazon betűkkel, melyekkel vannak nyomtatva a Huszár Gál által 1561. és 1662-ben kiadott Meliusféle munkák és az egervölgyi latin Confessio. A betűk ugyanazonságáról gondos összehasonlítás után győződtem meg.

²⁾ Lampe, Historia Eccl. Reform. in Hungaria et Transs. 628 l.

Huszár Gál debreczeni papságát mutatná“. Pedig Révész Imre ismeri és használta Debreczen városa régi jegyzőkönyveit, melyekből, mint maga más helytt mondja „az 1547 utáni időkből egész hitelességgel s meglehetősen teljességben lehet kiszedni a debreczeni lelkipásztorokat“¹⁾).

Igaz ugyan, hogy Iratosi T. János toronyai praedicator 1637-ben, tehát Huszár Gál halála után mintegy ötven évvel kiadott munkájában emlékezik mindjárt a magyar reformatio elején Gál papról Debreczenben: de hogy ezen adatnak teljességgel semmi értéket nem tulajdoníthatunk, azt már Révész Imre teljesen meggyőzőleg bebizonyította. Azt írja Iratosi Perkins Vilmos angol tudós egyik általa fordított munkája elé függesztett ajánló-leveleiben, melyben röviden tárgyalja a magyar reformatio történelmét, hogy a protestánsok ellen Budán, 1523-ban hozott országgyűlési végzést a következő személyek ellen alkották: „Kopátsi István, Siklyósi Mihály sáros-pataki és újheli tanítók, és azoknak patronusa Prinyi Péter ellen, Gál pap s Radán Balázs Debreczenben, azoknak patronusa Török István ellen, Ozorai Imre Békéssen, annak fautori az Ladányi és Massai urak ellen, Kálmáncsi Márton Munkácsban és annak fautora Petruit Péter ellen.“²⁾ Azonban ezen állítást, melyet csaknem szóról szóra átvéve s az 1525-diki ismeretes végzésre alkalmazva olvashatni Pápai Páriz Ferencz Rudus Redivivumának „Romlott fal felépítése“ cím alatt kéziratban forgó magyar fordításában³⁾ a honnan azt Révész Imre idézi, egyetlenegy itt

¹⁾ Révész Imre, Dévai Biró Mátyás életrajza. Pest, 1863. 55. lap.

²⁾ A könyv címe: „Az ember életének bodogul való igazgatásának modgyáról. Wilhelmus Perkinsus Angliai Theologusnak irasából, Magyar Nyelvre fordítottot Iratosi T. Janos, Thoronyai Praedikátor által. Lőcsen, Nyomtatottat Brever Lőrincz által, 1637.“ 12r. Az erdélyi múzeum könyvtárában. — Lőcsei 1641-diki kiadása a pesti egyetemi könyvtárban. —

³⁾ Pápai Páriz Ferencz „Rudus Redivivum“ című egyháztörténelmi latin munkája Szebenben 1684-ben jelent meg; ebben még nem találjuk az idézett helyet, mely annak magyar fordításába Iratosi munkájából van becsémpészve -- Pápai Páriz Ferencz csak később időre említi Huszár Gált Dobai Andrással, Batízi Demeterral, Gálszécsi Tamással, Abádi Benedekkel, Székely Istvánnal, Mohi Ferenczezel és Szegedi Istvánnal együtt, mint a magyar refor-

említett személyre nézve sem lehetne igazolni, minthogy kimutatható, hogy föllépésök és működésök a reformatio terén 1523 után, több vagy kevesebb évvel, történt. Különösen Gál papot illetőleg pedig, kit a „Romlott kőfal felépítése“ egyenesen Huszár Gálnak nevez, jelesen kimutatja Révész Imre, hogy ő Debreczenben ily korán nem működhetett, miután Debreczen, melyet Török István sohasem birt, s melyet 1535-ben kapott Szapolyai János királytól Török Bálint adományban, — nem hogy 1523-ban vagy 1525-ben, de még 1528-ban sem volt, s igen hihetőleg csak 1535 után, Török Bálint pártfogásával lett reformálva ¹⁾.

Iratosinak főntebb említett adatára nézve egyébiránt, úgy hiszem, alapos kétséget támaszthatok az ellen, hogy ő maga Gál papon, kit 1523-ra Debreczenben említ, épen Huszár Gált értette és akarta volna értetni. Miután ugyanis ő az 1523-ra emlegetett legelső reformátorok után, mint ezek után következőket, megemlíti Sztárai Mihályt, Dobai Andrást, Batízi Deme-tert, Dévai Mátyást, Gálszécsi Tamást, Abádi Benedeket és Székely Istvánt, sismétalább név szerint elősorol mintegy ötven protestáns papot és iskolamestert, kik legtöbbnyire a XVI-dik század második felében, részint a XVII-dik elején is működtek, egy pár lappal alább egészen külön emlékezik Huszár Gálról, e szavakkal: „Nem keves haszonnal forgolodék Mátyus földé körül Huszár Gál, és Bornemiszsza Péter is, az Pápastaságnak két kemény pörölylyei. És azok után Patai István is, Pápai böles tanító.“ Miután ez adatból látom, hogy Iratosi, kit Huszár Gáltól csak félszázad választ el, jól tudta, hogy Huszár Gál együtt munkálkodott Bornemisza Péterrel, s előbb élt Patai Istvánnal: igen bajosan tehetem föl róla, hogy az 1523-ra a legelső reformátorok közt említett debreczeni Gál papot egy személynek tarthatta volna az általa külön s épen legutoljára említett Huszár Gállal, ki Komjáthiban és így csakugyan a Mátyus-földén 1523 után épen ötven esztendővel 1573-ban is élt, és tevékenyen működött.

---

matio serény munkását. Lásd: *Rudus Rodivivum*. Cibinii, 1684. 12r. a 20-dik levélen.

¹⁾ Lásd: *Protestáns Lap* 1862. 103—106. l. és Dévai Biró Mátyás élete 55. l.

Huszár Gál komjáthi papságát irodalmunkban lelegsőben Révész Imre említette föl, idézve Bornemisza Péter Postillájának Semptén 1574. 4r. nyomtatott második kötetéből, a 664-dik levélről, azt a helyet, melyben Bornemisza leírja egy magát ördög által kísértettnek hitt asszony halálának esetét, oldalnyomatban ezen jegyzettel: „Comiatin, Huszar Gal előtt történt“ ¹⁾. Ez adathól s más adatok egybevetéséből nagyon valószínűnek tartja Révész Imre, hogy Huszár Gál komjáthi papsága 1570 tájára, tehát oly időpontra esik, a mely után az ő életének többé semmi nyoma, s így meglehet, úgy mond, hogy hamvai épen a komjáthi földben nyugsznak ²⁾.

Ugyancsak 1570 tájára teszi Huszár Gál komjáthi papságát Klanicza Márton, előbb rima-brezói, utóbb maglódi s végre kövii evang. pap is, ki a Gömör, Liptó, Árva, Trencsény, Nyitra, Pozsony, Bars, Turóc, Zólyom, Nagy- és Kis-Hont vármegyékben létezett ágostai hitvallású egyházak történelmét a múlt század végén, hivatalos irományokat s levéltári adatokat is használva, állította egybe, ki is Komjáthiról és Huszár Gálról ezt jegyezte föl. „Komjáthinak, a Forgács család birtokának, mielőtt Calvin tudományát bevette, a XVI-dik században sok esztendeig lutheranus egyháza volt, mely különösen Nagyságos Forgács István úr és neje jótekonyságának örvendezett 1570-ben. Huszár Gál adott alkalmat a lakosoknak a másik vallás elfogadására, jöllehet Bornemisza püspök előtt mindig tettette, hogy ő igazi követője Luthernek, kit a calvinisták nem szeretnek. Mily bántalmakat kellett szenvednie Forgács Ferencz püspöktől, nem tartozik ide elbeszélni ³⁾.“

---

¹⁾ Címe: „Masic Resze az Evangeliomokboles az Epistolakbol valo tanvsagoknac. Mellyeket az Keresztyéneknek Gyülekezetiboszoktae predikalni minden ünnepnep. Kit az Wr Jesusnac lolko által az együgyü keresztyeneknek idősöges epületyekre, ira Bornemisza Peter. — Költ Sempteröl: 1574.“ 4r. 718 levél. Elöl: czímlap, ajánlás Alsó-Lindvai László zalai főispánnak és főlovászmesternek (latinul) és nejének Somi Borbálának (magyarul), mindögyik Semptén 1574. július 25-dikén kelve, 12 számozatlan levél. Végén: „Nyomatott Sempten, Szent Jacob haunac XXV. napian: Ennyi esztendőbe M. D. LXXIIII. Kiböl diezértessac az Wr Istennec neue: Amon.“ — Teljes példányai a magyar Akademia és a debreczeni ref. collegium könyvtárában.

²⁾ Protestáns Lap 1862. 105—106. l.

³⁾ Martini Klanicza Fata Aug. Conf. Ecclesiarum. Közölve Fabó And-

Iratosi előadásából, ki Huszár Gált, mint a Mátyus-földén hasznosan munkálkodó praedicatorot ismerteti, alaposan következtethetjük, hogy ő Komjáthiban s környékén huzamosabban lakott: azonban egykoru s teljesen hiteles adat után Huszár Gál komjáthi papságára nézve, csak az 1573 dik év áll előtttem teljes bizouyosságban. Ez eddig figyelembe nem vett adat következő: 1573-ban jelent meg Bornemisza Péter Postillájának első kötete, melynek végén e szavak olvashatók: „Nyomtatása Comiatin kezdetet Huszar Gal által, végeztetet Semptén 1573.“¹⁾ S valóban a könyvet megtekintve, első pillanatra föltűnik, hogy az kétféle különböző jellemű betűkkel van nyomtatva; az első 60 iv ugyanis, bezárólag az Mmm ivig Huszár Gál komjáthi nyomdájában, az ez után következők pedig Bornemisza Péter saját semptei nyomdájában készültek. Világos ezen adatból, hogy Huszár Gál 1573-ban még élt, s Komjáthiban nemcsak mint pap, hanem valamint előbb Magyar-Óvártt és Debreczenben, mint

---

rás által: Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica. III. köt. 160. l. Valóban sajnálhunk kell, hogy Klanicza elhallgatta azt, a mit Huszár Gál komjáthi üldöztetéséről lihetőleg hiteles irományok után tudott; talán nem volna sikertelen fáradozás az erre vonatkozó adatok után a felföldi egyházak és egyházmegyék levéltáraiban nyomozódni.

¹⁾ E könyv teljes czime: „Első része az Evangeliomokból es az Epistolakból való tanvsagoknak. Melyeket a' keresztyeneknek Gyülekezetibe szoktanac predikalni minden ünnepe-nap. Kit az Vr Jesusnac lelke által, az egygyűű keresztyeneknek idűssegos tanusagokra, ira. Bornemisza Peter, Pestifi. — Költ. Sempteről, 1573.“ 4r. 160 levél. A szöveg első 3 levele nincs, a negyedikén kezdődik a számozás I római számmal, és folyik CCCXXXIX-ig; itt, t. i. a hol a komjáthi nyomtatás megszakad, kezdődik az arabs számjegyekkel való számozás, és foly mindvégig, 240—160 levélig. Elöl czimlap és ajánlás gr. Salm Gyula semptei, galgóczy és temetvényi liber bárónak (latinul), és nejének Bethlenfalvi Thurzó Erzsébetnek (magyarul), 8 számozatlan levél. Amannak kolte: „Semptaniae 1. Octobr. A. 1573.; emezé: Sempten, szent Mihaly nap vtan, mind szent hauanac első napian . . . (oct. 1.) 1573. Bornemisza Peter, Pestifi, most semptei es szeredi lelki Pasztor.“ — A könyv legvégén e szavak állanak: „Nyomtatasa Comiatin kezdetet Huszar Gal által, vagesztetet Sempten. Mind szent hauanac első napian onni eztendőbe 1573. Kiből diezertessek az Vr Isten neve. Amen.“ — Czimlap híján megvan a magyar Akademia könyvtárában; két utolsó levele híján a debreczeni ref. collegium könyvtárában; még csonkább példánya Liskay József ref. lelkésznél Győrött, néhai Tóth Ferencz könyvtárából.

nyomdász is munkálkodott ¹⁾. Mi okozta nyomdája működésének félbeszakadását? biztosan meg nem határozhatjuk ugyan, azonban aligha csalódunk, ha ezt azon üldözésnek tulajdonítjuk, melyet Klaniczka szerint Huszár Gál Forgács Ferencz püspöktől éppen Komjáthiban szenvedett. Ezt annyival inkább valószínűnek vehetjük, mert adatunk van rá, hogy a közel Semptén, Komjáthi szomszédságában az éppen ekkor, 1573-ban, Bornemisza Péter által fölállított nyomdának is néhány év múlva az üldöztetés miatt meg kellett szüntetni munkásságát ²⁾, melyet a Semptéről ekkor nyomdájával együtt elűzött Bornemisza később a Balassák detrekői várában s az azzal szomszéd Rárbok faluban folytatott ³⁾.

Gondolhatnók, hogy az említett komjáthi nyomtatvány félbeszakadását talán éppen Huszár Gál halála okozta: azonban ezen föltevést nem engedi elfogadnunk egy Huszár Gálról mint Komjáthiban még 1574-ben is előről emlékező adat, melyet a Szilvás-Ujfalvi Imre által Debreczenben 1602-ben újonnan kiadott énekes könyv előbeszédében találtam ¹⁾. Itt a kiadó röviden

---

¹⁾ A komjáthi nyomdának, melyről irodalomtörténetünkben eddig említést nem találtam, több terméke nem ismeretes előttem; pedig igen hihetőnek tartom, hogy Huszár Gál ott Bornemisza terjedelmes munkáján kívül más apróbb könyveket is nyomtatott.

²⁾ Kitészik ez Perneszi Andrásnak ily című munkájából: „Perneszi Andrasnac valasztetele, a Bornemisza Peter levelere, melyet az ű ördögi kesertetrül írot könyve elibe nyomtatot. — Nyomtattatot Nagy Szombatba 1579. Esztendőben.“ 4r. 15. számozatlan levél. (Egyetlen ismert példánya a kolozsvári r. kath. lyceum könyvtárában). — E munkácskájának 13-dik levelén így ír Perneszi: „a te ördögi kesertetrül valo könyvedne a' kezdetire, im nem régen azt merted nyomtatni hogy Sempten 1578. esztendőben nyomtattad, kiben tudod hogy semmi ninc, mert tanul voltal Semptetül, midőn ez vy praefatiokat ki hochattad oly titoc helyen, kinec igazan neuét meg sem meröd nevezni. Ki chac ebből is meg teczik, hog' az en nekem iratot leueledbe, a te fogsgodrudul tosz emlekezetet, mely 1579. esztendőben törtéut, az vtán, hog' Sempteröl mind n'omitato szerszamoddal eg'tembe, elpironkottal volt immar.“

³⁾ Már 1579-ben Detrekőben fejezte be Bornemisza Péter Postilláinak ötödik részét, melynek nyomtatása „kezdetet Semptén“, mint a néhai Nagy István könyvtárában lévő példányról maga Nagy István által írt s általadott ismertetés után velem Lugossy József közölni sziveskedett. — 1582-ben pedig Rárbokon végezte be vasárnapi predikációinak Detrekőben kezdetett nyomtatását.

¹⁾ Ezen irodalomtörténetünkben eddig ismeretlen énekes könyv címe,

előszámlálván az előtte ismeretes régibb énekes könyveket, melyek közt Gálszécsi Istvánnak Krakkóban 1538-ban 8rétben. nyomtatott, Prinyi Péternek ajánlott, s mindeddig ismeretlen énekes könyvét is említi, fölhozza a többek közt a Huszár által 1574-ben kiadott énekes könyvet is, ezen szavakkal: „Huszár Gál az keresztyéni gyülekezetben való Isteni dicsireteket és imátságokat kibocsátotta in quarto 2 részben, Comjátin laktában, 1574.“¹⁾

úgy a mint azt a gyula-fejérvári Batthiányi-könyvtárban M. 3. V. 27. jegy alatt találtató egyetlen példány rongyolt címlapjáról lemásolhattam, következő: „Keresztye (ni) Enek (ek) Mellyek az Gr (adual mellett) s-annélkül is az hol azzal . . . . . Magyar nemzetben reform . . . . . clesiakban szoktanak mo . . . . . Mostan nyonnan, d . . . . . tessén, es helyessen, többítte . . . . . rendben, hogynem mi (nt elébb) ki bocsattatt (ak). Ezek melle adattattanak szep . . . (hallotti enekok). Debreczenben, Nyomtatta Lipsiai Pal, 1602.“ Esztendőben.“ 4r. — Megvan 148 számozott levele, de végén, mint maradványaiból látszik, kiszakadt 2 levél. Elöl címlapja és praefatiója tesz 6 számozatlan levelet. — Hozzá van mellékelve „In Exequiis Defunctorum. Halot temeteskorra valo Enekek . . . Masodik editio, bőveb az elsőnel. Debreczenben Nyomtatta Lipsiai Pal, M. DCII.“ 4r. Csonka, csak 19 levele van meg, a többi hiányzik. Előbeszédének kelte: „Debreczenben Pünköst hav. 12. napján 1598. Emericus Sz. Uyfalvi.“ (Az első kiadás szerint után-nyomva).

¹⁾ Érdekesnek találtam ide igtatni azon sorokat, melyeket Szilvás-Ujfalvi Imre, ekkor debreczeni pap, „Döbröczenben, die 12 Martii. 1602.“ kelt előbeszédének elején a debreczeni legrégibb énekes könyvekről ír: „Ez ideiglen csak ez it valo Typographiaban-is egy-nehanyszor nyomtatott ki ez Enekes könyv, mely az Graduallal az Templomba szokott vittettni. Találtam olyanra is, az mely, de csak igen rövideden, ez előt negyven esztendővel nyomtatott.“ E szerint a legelső debreczeni énekes könyv 1562-ben, mindjárt az ottani nyomda kiállításakor került ki a sajtóból, s ez igen hihetőleg éppen Huszár Gál kiadása volt.

Ezen kívül ismeretes előttem a XVI-dik században Debreczenben nyomtatott énekes könyvek közzül a magyar Akademia könyvtárában lévő 4rét csonka példány (25—191 lap), mely kétségtelenül debreczeni nyomás, Toldy meghatározása szerint (Magyar költészet története I. köt. 200. l.) Török Mihály, vagy ennek utóda Komlós Andrásról 1564—1576-ból, továbbá az 1579, 1590, és 1592-dik évi 4rét kiadások, mely három utóbbi a kolozsvári ref. collegium régi magyar nyomtatványokban gazdag könyvtárában maradt fön, s a sarkaikra a mult században nyomtatott „Régi impressum“ czímen emlegettetik az erdélyi újabbkori reform. énekes könyvek címlapjain. — Hogy a m. Akademia debreczeni csonka példánya

Ez a legutolsó hitelesnek vehető adat Huszár Gál életére; ezentúl róla egykorú vagy közekorú adatok nem emlékeznek; és így igen hihetőnek tarthatjuk, hogy Huszár Gál 1574. táján s épen Komjáthiban végezte tevékeny, hasznos, de sok zaklatással keserített pályáját.

Jól tudom, hogy a múlt század eleje óta Ember Pál állítása nyomán több tudósunk, mint Bod Péter, Weszprémi, Tóth Ferencz, Huszár Gált utóljára pápai papnak s egyszersmind dunántúlisuperintendensnek hirdetik: én azonban ez állítás támogatására irodalmunkban legkisebb hitelre méltó adatot sem találok fölhozva; sőt az alapot, melyre Ember Pál ez állítását építette, bírálat alá véve, azt valóságos tévedésnek kell nyilvánítanom.

Ezt írja Ember Pál az 1576-dik évre: „1576 tartatott a hercegszölösi zsinat, melyben latinul irattak össze a felső- és alsó-baranyai s némely dráva-szavaközi ref. egyházak végzése, aug. 16. és 17-dikén, 40 pap jelenlétében; melyeket később magyarra fordított Siklói Miklós. Ezeket mindkét, t. i. latin és magyar nyelven saját betűivel kinyomtatta Pápán 1577-ben Huszár Gál, a latint ajánlván Skaricza Máténak, a magyart a fordítónak Siklói Miklósnak“ ¹⁾. Én ennél több érvet Huszár Gál pápai papságára Ember Pál munkájában nem találok. Ugyde magából a herceg-szölösi zsinati végzések 1577-diki kiadásából kétségtelenül bizonyos, hogy azokat Pápán nem Huszár Gál, hanem Huszár Dávid adta ki, s így Ember Pál tévedése a nevet illetőleg tagadhatatlan.

Ember Pál e tévedését már Tóth Ferencz megróttá, kimutatván a latin szöveg ajánlásából, mely e szavakkal kezdődik: „Doctissimo ac pio viro D. Mathaeo Scarizaeo Kevino. Evangelii Jesu Christi Praeconi fidelissimo David Huszar Pannonius Pastor Ecclesiae Papensis“, hogy ezen articulusokat Skaricza küldötte meg Huszár Dávidnak, ki azokat Pápán saját nyomdájában kinyomtatta, s hogy e szerint Huszár Gálnak, kinek e nyomtatványban neve sem fordul elő, ezen végzésekhez semmi köze nincs ²⁾. Csakugyan a magyar kiadást

---

talán épen a Huszár Gál 1574-diki kiadása lehetett: erre nézve csak gyanúsításon merem kockáztatni.

¹⁾ Lampe, Hist. Eccl. Ref. in Hung. 282. l.

²⁾ Tóth Ferencz, Túl a dunai ref. püspökök élete. Győr, 1808. 23.

is Huszár Dávid ajánlja Siklósinak. Ezen 4-rétben 3 ivre terjedő nyomtatvány végén ugyanis ez áll: „Papan nyomtatot 1577. esztendőben“, s alább e szavak olvashatók: „Nicolao Siklosio, Amico ac fratri dilecto, D a u i d H u s z a r Pannoninus S. P. D.“ mire 3 latin distichon következik ¹⁾. Hogy ez a Huszár Dávid, kinek, mint a latin előszóban maga írja, a pápai nyomda sajátja volt ²⁾, valósággal a Huszár Gál fia volt-e, mint Tóth Ferencz minden bizonyíték nélkül állítja ³⁾, s vajjon mint ennek örököse vette-e át a Pápán működött nyomdát? bármily hihetőnek gondolhatjuk is a dolgot, adatok hiányában, teljes meggyőződéssel el nem dönthetjük.

21. l. – Ugyanő a magyar- és erdélyországi protestáns ecclesiák historiájában I. köt. Komárom, 1808. 8r. 327. l.

¹⁾ Én e zsinati végzések kiadásának csak magyar szövegét láttam a debreczeni ref. collegium könyvtárában, az egykor Sinai Miklós birtokában volt „Miscellanea Hungarica“ című, igen érdekes tartalmú kötetben. Címe ez: „Az also es felső Baranyaban valo Ecclesiaknac Articulusi, melyec Hercegh szőlősen, irattanac Negyuen Praedikatoroc ielőn voltaban, melyeket mind yaion iouá hattanac. Anno Domini 1576. 16. Augusti.“ 4r. A—C = 3 iv = 12 számozatlan levél. Külön címlapja nem volt, minthogy a latin példányhoz mellékelve jelent meg. — Így adja a magyar címet Tóth Ferencz is: Prot. Eccl. hist. 327. l., a latin szöveget pedig e szavakkal: „Articuli Consensus Christianarum Ecclesiarum, quibus Universitas Fratrum subscripsit Hertzegszőlősin in Barovia, Anno Domini MDLXVI. die 16 et 17. Augusti. „Mind a latin mind a magyar példány megvan a pesti nemzeti múzeum könyvtárában; lásd: Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris Vol I. 254. l., hol az Acta Religionaria Protestantium in Hungaria című gyűjtemény III-dik kötetének 82-száma alatt e címen vannak említve: Articuli consensus Ecclesiarum, quibus Universitas Fratrum subscripsit Hertzegszőlősin in Baranya 1576. d. 17. Aug. lat. et hung. impressi Papae 11. Aug. an. 1577. Pápán nyomtatott 1577. — Tóth Ferencz idézeteiből bizonyos, hogy e végzések nála is megvoltak, s biztos értesülésem szerint épen az ő példánya nagybecsű könyvtárával együtt jelenleg Liszkay József győri ref. lelkész birtokában van. — Németh János, Memoria Typogr. 116. l. így adja e mindenesetre igen ritka s általa bizonyosan nem látott nyomtatvány címét: „Decreta Synodi Hertzeg-Szölősiensis 47. Articulis comprehensa, Latine et Hungarice. Papae, Typis Galli Huszar Anaxii 1577.“ de hogy az ő közlésének pontosságára és hitelességére mitsem adhatunk, azt a fentebbiek után vitatni fölöslegesnek tarthatom.

²⁾ Articulos istos, ugy mond, dignos putavi n o s t r o subjicere prelo.

³⁾ Túl a dunai püspökök élete 25. l. és Pros, Eccl. historiája 170. l.

Hogy Tóth Ferencz, ki Ember Pál föntebb kifejtett s többek által után-mondott tévedését megeczáfolta: Huszár Gált minden más elfogadható bizonyíték nélkül mégis csakugyan pápai papnak, sőt a mi több, dunántúli ref. püspöknek is hirdeti, azon nem győztem eléggé csudálkozni. Annyival méltóbban csudálkozhattam pedig, mert maga Tóth Ferencz közli Rákosi Mártonnak, a pápai ref. collegium 1696-dik évben volt seniorának, eredeti kéziratából a dunántúli ref. püspökök jegyzékét, melyet Rákosi a pápai ref. egyháznak már Tóth Ferencz korában nem létezett régi jegyzőkönyvéből állított össze, s mely jegyzékben első püspököül az 1585-ben választott Beythe István van említve ¹⁾, Huszár Gálról pedig egy szó említés sincs. Vajjon, ha ő csakugyan pápai pap és püspök lett volna: képzelhetjük-e, hogy épen a pápai egyház régi jegyzőkönyvében róla semmi emlékezetet ne lehetett volna találni?

Ezek után én Huszár Gál pápai papságát, melyet a helyes bírálati elveket követő Révész Imre sem fogadhatott el ²⁾, történelmi valóságnak el nem ismerhetem.

Hasonlóan kell nyilatkoznom az ő superintendensségéről is, melyről Ember Pál előtt egy betű emlékezet sincs, s melyet tudósaink, mint Bod, Wespriemi, Tóth Ferencz s mások, az egy Révész Imre kivételével, mind csak Ember Pál nagyon is gyarló tekintélyére támaszkodva hirdetnek. Ember Pál minden legkisebb bizonyíték nélkül két ref. egyházkerületben is legelső püspökké teszi őt: mint m. óvári papot a felső-dunamelléki kerületben 1568 körül, mint pápai papot pedig a dunántúli kerületben az idő minden meghatározása nélkül ³⁾. Azonban kimutattuk fentebb, hogy Huszár Gál Óvártt odahagyván, már 1560-ban kassai pap volt, 1561 s 1562-ben mint bujdosó, Debreczenben tartózkodott, azután a Mátyusföldén működött: s így őt 1568-ban óvári papnak és ugyanott püspöknek el nem fogadhatjuk. Azt pe-

¹⁾ Túl a dunai püspökök élete. 35. 36. l.

²⁾ Révész Imre e kérdést 1862-ben még csak mellőzőleg érintette e szavakkal: Volt-e Huszár Gál csakugyan Pápán lelkipásztor és superintendens? most nem vitatom, Prot. Lap. 105. l.; de már 1866-ban világosan elveti Huszár Gál pápai papságát és püspökségét, midőn őt „óvári, kemjálthi, kassai, debreczeni predikátor“-nak írja. Révész Imre, a magyarországi ref. egyház közönséges énekes könyvéről. Debreczen, 1865. 7. l.

³⁾ Lampe i. h. 567. és 658. l.

dig, hogy ő, ki hiteles adatok bizonyítása szerint 1573-ban és 1574-ben Komjáthiban lakott: ezután Pápára költözött s ott papsága mellett püspöki hivatalt is viselt volna, tudósaink tévedéséből keletkezett állításnak bizonyítottuk ¹⁾).

Ezek szerint Huszár Gálról történelmi bizonyossággal csak annyit tudunk, hogy 1557. és 1558-ban magyar-óvári, 1560-ban kassai, 1573-ban pedig komjáthii pap volt, — s mint nyomdász 1558-ban Óvártt, 1561. és 1562-ben mint bujdosó kassai pap Debreczenben, s 1573-ban Komjáthiban működött. Hogy Huszár Dávid 1577-ben Pápán működő nyomdája ugyanaz volt, melyel Huszár Gál 1573-ban Komjáthiban nyomtatott: valószínűnek gondolhatjuk ugyan: de e kérdésben csak akkor nyerhetnénk fölvilágosítást, ha a komjáthii és pápai nyomtatványokat egybevetni alkalmunk lehetne.

Ezek után érdekesnek tartom egybeállítani Huszár Gál mindazon munkáit, melyekről eddig tudomásunk lehet.

1. Bécsből 1557. oct. 26-ról kelt latin levele Bullinger Henrik zürichi lelkészhez. (Kiadva a *Miscellanea Tigurina*-ban és *Lampénál Hist. Eccl. Ref. in Hung.* 112—116 l.)

2. Az *Vr Jesus Christus nae Szent vachoraia*-ról, kinszenvedeséről és dicsőseges feltámasáról való *Predicacio*. Óvárba nyomtatott. — M. D. LVIII. kis 4r. 24 számozatlan levél. (Egyetlen példánya a bécsi es. könyvtárban 77.M.III. könyvtárijegy alatt. — Részletesen ismertette Révész Imre által, *Protestáns Lap* 1862. 108--113 l.)

3. *Isteni dicsiretek és psalmusok*. 1560. 8r. *Melius Péter*hez intézett ajánló-levéllal ²⁾).

---

¹⁾ Már Ember Pál előtt tévedésben volt Pápai Páriz Ferencz, azt írván, hogy Pápán 1577-ben Huszár Gál nyomtatott. Lásd: Erdélyi Féniks Tóthfalusy Kis Miklós. Kiadta Bod Péter. II. n. 1767. 8r. 16. l. — Még tovább ment a tévedésben a bírálat nélkül dolgozó Wesszprémi István, ki minden alap nélkül azt állítja, hogy a szerinte először debreczeni, majd 1557. óvári s legutóljára 1577. körül pápai papságot s egyszersmind püspökséget viselt Huszár Gál elnöklése alatt tartatott az 1576-ki herczeg-szöllősi zsinat. (*Succincta Medicorum Hung. et Transsylv. Biographia*. IV. k. Viennae, 1787. 362 l.) E tévedést már Tóth Ferencz helyesen megróttá. (Túl a dunai pöspökök élete 23 l.)

²⁾ Így említi Huszár Gál ezen énekes könyvét Szilvás-Ujfalvi Imre, az általa Debreczenben 1602-ben kiadott énekes könyv előbeszédében. Bármily rövid e leírás, mégis eléggé részletes arra, hogy ne kételkedhessünk arról

4. A Melius Péter Arany Tamás ellen irt s Debreczenben 1562-ben nyomtatott munkájához mellékelt ajánló-levél, mely kelt Debreczenben, 1562. febr. 14-kén.

5. A régibb ref. énekeskönyvekben a 249. szám alatt álló ének : „Könyörögjünk az Istennek Szent Lelkének,“ melyet már Szenczi Molnár Albert mint Huszár Gálét közöl ¹⁾, valamint az ez előtt közvetlenül a 247. és 248. szám alatt álló s azonegy dalmú, szinezetű és szellemű két ének : „Alázatos szívbéli fohász-kodással stb.“ és „Járuljunk mi az Istennek Szent Fiához“ ²⁾.

6. Az 1574-ben általa Komjáthin laktában kiadott énekes könyv, melyről csak Ujfalvi Imre jegyzéke után van tudomásunk.

7. Egy gyermekek számára irt káté, melyről a somogy-, veszprém-, zala-, soprony- és vasvármegyei ref. egyházakból álló dunántúli egyházkerület Pápán 1630-ban tartott zsinatjának végzései emlékeznek ³⁾. Ezt nézetem szerint nem lehet egynek tartanunk a heidelbergi káténak Pápán 1577-ben Huszár Dávid által kiadott fordításával, melynek eddig egyetlenül ismert példánya a pápai ref. collegium könyvtárában maradt fön ⁴⁾.

8. Huszár Gál munkájának tartja Tóth Ferencz a budai esonkatoronyban lévő magyar rabok imádságát is, mely az imént említett pápai kátéhez mellékelt imádságok közt olvasható. Erről azonban az általa fölhozott érvekből tökéletes meggyőződést nem nyerhetünk.⁵⁾

---

hoggy Ujfalvinak 1602-ben kezében forgott e könyv, melynek valamint Gál-szécsi énekes könyvének még emlékezője is elveszett volna, ha ő érdekesnek nem tartja általa ismert régibb énekes könyveinket röviden megemlítni.

¹⁾ Lásd a Szenczi Molnár Albert által Oppenheimban 1612-ben kiadott Szent-Biblia mellékletét : „Szent Dávidnak Soltári. Egyéb régi szokott Psalmosockal.“ Oppenheimumban, 1612. 8r. 130 l.

²⁾ Révész Imre szerint, Protestestans Lap 1862. 107. 108. l. Has. Révész Imre, A magyarországi ref. egyház énekes könyvéről. Debreczen, 1866. 8r. 35. és 42. lap. Bornemisza Péter Detrekön, 1582, 4r. nyomtatott énekes könyvében is vannak Huszár Gáltól énekek : de ezekről, a könyv nem lévén kezemnél, nem szólhatok.

³⁾ In una quaque schola studiosis quidem Palatinatus, pueris majoribus siderii Hungarica, minoribus autem G a l l i H u s z á r Catechesis inculcatur. Közölve ezen végzések kéziratban lévő példányából, Tóth Ferencz által : Túl a dunai püspökök élete 22. l. Hasonlítsd ugyanőt : Protest. Ecclesiák historiája I, d. 377.l. E káténak egyetlen létező példányáról sincs tudomásunk.

⁴⁾ Elöl, közben és végén is esonkán, megvan a pápai ref. collegium

Nem tartottam föladatomnak, de nem is érzem magamat hivatottnak arra, hogy Huszár Gál confessionalis álláspontját földerítsem és tudományosan megvitassam. E téren a munkát avatottabb és erősebb kezekre bízom. Én föladatomat megoldottnak tekintem, ha jelen értekezésemmel sikerült bírálattilag tisztába hoznom e munkás és buzgó magyar reformator életének föbb mozzanatait, melyeket úgy hiszem, gondos levél- és könyvtári búvárlatok még tisztább és teljesebb világításba helyezhetik. Célomat teljesen elértem, ha igénytelen, de talán nem érdektelen közleményeimmel meggyőzhettem olvasóimat arról, hogy a magyar egyház történelmének megírásához egyik szükséges és mellőzhetetlen segéd tudomány a régi magyar könyvészet, melynek mezeje irodalmunkban, fájdalom, oly igen parlagon hever. Pedig ha nemzeti tudományosságunk bármelyik szakára, úgy erre nézve is áll: „sok az aratni való, de kevés az arató.”

SZABÓ KÁROLY.

---

könyvtárában, 8r. Hiányzik belőle az egész első = A iv, és így a címnap és előbeszéd is, közben a K iv 8-dik levele, az egész M és N iv, a V iv 8-dik levele, s megszakad a Z iv 6-ik levelével. — A K iv 5-ik levelén ez áll: „Vége vagyon. Csak az egy örök Istennek legyen diczeret és diczség. — Papan nyomtatott Böit első hónap 13 napian Anno M. D. LXXVII.” — A következő levélen kezdődik egy imakönyv, ily címmel: „Egynehány Kereszteni Imádságoc, mellyec közöl nemollyeckel akar kijs magan való imadkozásban könyörögnet az VR Istennek, nemellyickel kedik a' közönsöges szent gyülekezetben élünk. Szent Mathenal, XXVI. reszeben. Vigyazzatoc es imadkozzatoc hogy a' kesertetbe ne menyetec.” — E könyvészeti pontos leírást Eötvös Lajos most kolozsvári, a múlt iskolai évben pápai joghallgatónak köszönöm. — Legelsőben emlékezik ezen kátéről Szenczi Molnár Albert Scultetus Saecularis conciojában, Oppenheim.“ 1618 4r.; a pápai csonkapéldány után ismerteti Tóth Ferencz, Túl a dunai püspökök élete 27—29. l.

*) Tóth Ferencz i. h. egész terjedelmében közli e szép imádságot.

Sz. K.

Bottyán tábornok haláláról s temető helyéről.

(Újabb adatok nyomán.)

Bottyán Jánosnak, a Rákóczi-féle szabadságháború ezen egyik vitézségben, hadi szerencséiben és a nép szeretetében legkiválóbb bajnokának életét, viselt dolgait különös szenvedéllyel tanulmányozám még 1861 óta. A hová csak beférkőzhettem, egy levéltárban sem mulasztám el a legnagyobb figyelemmel kutatni e maga korában oly híres tábornokot illető adatok után. Mily eredmény jutalmazta fáradozásomat: mutatja azon több mint 500 lapra terjedő, és pedig mondhatom, legalább három-negyed részében eladdig ismeretlen levéltári adatokból egybeállított kötet, melyet róla ezelőtt két évvel kiadtam.

De e kötet nem terjedelmes életrajza Bottyánnak; adataimat csak részben, s többnyire összevonva használtam föl ott, és azóta, főleg a gr. Erdődy és a volt kamarai levéltárból merített újabb adatokkal tetemesen föl is szaporítám, talán megkétszereztem Bottyánra vonatkozó gyűjteményemet. Csak ha majd e két utóbbi archivumban be fogtam végezni búvárlataimat, továbbá a gr. Forgách, a gr. Andrássy, b. Révay és b. Palocsay nemzetségek levéltárait is személyesen átkutatandottam: irhatom meg Bottyán generális életrajzát, hadjáratait oly részletességgel, mint az a kuruczvilág e veterán hősét megilleti.

De bármennyit kutattam is eddigelé Bottyánt illetőleg, bármily sok új adattal deríthettem is föl e szabadságharcos viharos pályáját: halálának napját, s temető-helyét — hol pihenek harez ronesolta, golyótörte tagjai? — soha biztosan meg nem határozhattam. Nem kis mértékben bántott e körülmény, megvallom, midőn főntebb érintett munkámat irtam; — de hiába volt minden kutatás, fírkészés, utánjárás, levelezés: az elba-

lázolás helyére nézve be kellett érnem Kolinovicsnak a hadi körülmények akkori állapota által is támogatott adatával, idejére nézve pedig, Spangár krónikája kissé tág értelmű följegyzésén kívül, a Bercsényi Károlyihoz írt levelei ide-vonatkozó soraira és az 1709. sept. 28-ki nógrádi levél állítására alapított combinációval. Mindezekből a halálozás napjait (1709. sept. 25—28 ka közt) meg lehetett ugyan határozni, azonban napját egész positivitással nem.

Tudjuk, hogy Bottyán tábornok, az ekkor már 70-es évei felé járó, s félszázados harcok fáradalmaitól, sebeitől törődött testü ember 1709 tavaszán sokat betegeskedett, s augusztusi tiszta-duna-közi hadjárata alatt írt leveleiben is panaszkodik „nyavalyás állapotáról“; de azért ernyedetlenül folytatta megszkott vezéri teendőit. Sőt aug. vége felé feltörvén solthi, majd vecsei táborából: sebesen nyomult a bányavárosokra, hogy ezek megtámadása által az Eszterházy Antalt szorongató Heistert Dunántúlról revocálja. A selymeczi sánczolatok ellen intézett rohamát, az ezen erődítvények előtt három császári tábornokkal vívott véres ütközetét, életrajzában megírtam, — valamint azt is, hogy a tiszta-duna-közi városok s a Jászföld felrablására igyekező ráczság visszaverésére, és a hatvani árulás meggátolására, mint kellett Selymecz alól rögtön, erőszakolt hadmenetekben ismét az alföldre alásietnie. Lehet, hogy a selymeczi ütközetben kapott újabb sebek, vagy a folytonos sebes hadmenetek — ide számítva a nem reménylett hatvani eselszövény fölötti felindulását is — emészték föl végkép a különben is betegeskedő agg vezér erejét, — hogy csakhamar ez események után elhunyt.

Kolinovics *) mindgyárt a selymeczi — másként az illető sánczokról nevezve versáli — ütközet elbeszélése után említi Bottyán kimultát:

„ . . . Vitézségének imez utolsó munkáját véghez vivén Bottyán: hirtelen való agyvelőgyulladásba esik, s Szent-Lőrincz-Káta körül, nem messze Jász-Berénytől, meghal.“

S ez állítás — Kolinovics egyébként is hiteles író lévén, — annyivalinkább elfogadhatónak látszik: minthogy Bottyán,

*) Commentarii. Nemz. muz. kézír. lat. fol. 388 és 389.

míg lovasságát a ráczokra alábocsátá, maga gyalogságával — betegségre miatt is — hátramaradt, a Budáról és Pestről ki-kicsapó császáriak ellen a Zagyva és Tarna-vonalt védve; a jász-berényieknek csakugyan szent-lőrincz-kátai táborából adja ki 1709. sept. 9-kén felhatalmazó-levelét. ¹⁾

Kolinovics azonban ekkép csak Bottyán halálozása helyét határozza meg, idejét nem. Spangár krónikája viszont, míg a helyet nem említi, az időt valamivel közelebből jelöli meg:

„Vak-Bottyán az idén (1709), minekutánna Érsek-Újvárból kimenvén, Lengyelország felé (?) indult volna: a hegyek alatt, (Mátra?) borszüretnek idején pestisben meghal. ²⁾

Borszüretnek idején: tehát szeptember végén; ez áll, — csak hogy nem elég pontos megjelölés. Pestisben? Ez már más kérdés; mert bár igaz, hogy azon időben e ragadovány nagy mérvben dühöngött Rákóczi táboraiban, de a jobban értesült Kolinovics Bottyán halálának közvetlen okául világosan agyvelő-gyulladást (*repentina correptus phrenesi*) említ, — és nincs semmi okunk állítását kétségbe vonni.

Kovács János krónikája ³⁾ Bottyán haláláról csak mint 1709 őszén történetről emlékezik, a pozsonyi névtelen labancz napló írója pedig nagy későn, csak oct. 23-án értesül arról:

„Vak-Bottyánt és Bertóthy-t hirdetik, hogy megholtak.“ ⁴⁾

Ez utóbbiakból tehát semmi újat sem tanulhatunk. A Nagy Iván gyűjteményében levő nógrádi levélből már többet: mert *sept. 28-án* kelt tudósításban Bottyán generális már *holt* nak említettik. „Néhai“-nak írja a tábornokot — természetesen — Beresényinek Tornalján 1709. oct. 1-jén és 2-kán Bottyán özvegye részére kiadott két rendbeli oltalomlevele is ⁵⁾, sőt az egyik, boldogult férje elhunytának napjáról is beszél: (*„a die obitus dieti olim Domini et Mariti sui computando,“*) de a napot mégsem nevezi meg, a halálozási és temető-helyet épen nem.

Különben Beresényi még sept. 23-ról tudtúl adja Károlyinak Bottyán fekvő-beteg voltát, a kiről másnap, sept. 24-kén Tor-

¹⁾ Eredetije Jász-Berény városa levéltárában.

²⁾ Spangár Andás: „Magyar Krónika.“ Kassa, 1738.

³⁾ Kovács János: „Magyar Krónika.“ Pozsony, 1742.

⁴⁾ Kézirat a nemz. múzeumban. Hung. quart. 64.

⁵⁾ Eredetije mindkettőnek a b. Palocsay-levéltárban.

naljáról már azt írja, szintén Károlynak: „Bottyán hal-
doklik.“ További levelei Bercsényinek, egész sept. 30-ig, ma
már nincsenek meg a Károlyi-levéltárban, és így a Bottyán el-
húnytát jelentő is elveszett.

Mind e felsorolt adatok bár szintén becsesek, a mennyi-
ben megtudjuk belőlök, hogy a selymeczi uttközete után mind
jobban elbetegesedett Bottyán sept. 20—21-ke táján már hal-
doklott, s sept. 28-kán nem élt többé, — továbbá, hogy Lőrincz-
Káta körül fekvő táborában húnyt el, — azonban a halál nap-
ját világosan egyik sem deríti ki.

Bercsényi egy későbbi (1709 nov. 3-iki) leveléből még any-
nyit tudunk meg, hogy Bottyán a hatvani árulásról értesülvén,
összeszedte utolsó erejét, fölvergődött halálos-ágyáról, és ki-
múlta előtt három nappal (tehát sept. 24-kén) Hatvanban termett,
ott a cselszövényt széttiprá, a főczinkosokat összefogdostatta, s az
egri vár börtöneibe küldte.

E végmegeeröltetés sietteté, vagy tán közvetlenül okozá is
a súlyos beteg ember halálát.

*   *   *

Ennyiről értesülhettem, íme, eddigi nyomozásaim által
Bottyán tábornok elhúnytának idejét, helyét, körülményeit ille-
tőleg; temetkezési helyéről pedig épen semmi bizonyost sem
tudhattam meg, csak, hogy a mostani lőrincz-kátai templom he-
lyén állott régi egyház körül (a mostani 1727-ben épült) hajdan
temető létezett, mely az új templom építésekor felhagyatott, sőt
részben fel is dűlatott. Irott emlék nem bizonyítja, hogy a tábor-
nok ide temettetett volna; az egyház halotti-könyvei csak 1743-
ban kezdődnek. De miután Bottyán főbb uradalmait elhúnyta idejé-
ben már ellenséges hadak tartották megszállva, és miután nem
látszék valószínűnek, hogy oly háborús időkben a holttesteket
messzebbre szállítani tetemes akadályokkal ne járt volna: azt
kelle föltennem, hogy a tábornok hamvai e lőrincz-kátai ó-teme-
tőben tettek örök nyugalomra. Azonban ezt csak mint „h i h e-
t ő t“ tettem föl, nem mint bizonyosat.

És úgy vagyon: csak hihető volt, de nem bizonyos. A
női hűség legyőzte a háborgós idők akadályait, hogy szeretett

férjének, a jeles hadvezérnek, halhatatlan névéhez méltóbb nyughelyet szerezzen. Bottyán hainva it özvegye táborhelyéről elvitetvén, ünnepélyes szertartással a Szent-Ferencz-rendűek gyöngyösi régi szép góthegyházába temettette. A requiemek is itt s Egerben tartattak érette.

Most már teljes bizonyossággal tudom mind ezt, mind pedig Bottyán ellúnyjának napját és helyét.

Ugyanis a tavasszal a m. kir. Curia levéltárában a Bottyán-örökösök és legatáriusok pörös actái közt kutatván — hány felé oszlott a híres tábornok gazdag hagyománya? — véletlenül reájöttem mindezen annyiszor és annyi helyütt hiába keresett, s legalább előttem nagybecstű, de bárki más előtt is históriai érdekű adatokra.

Nevezetesen Bottyán özvegjét szül. gr. Forgách Juliánát — ekkor, 1712-ben már b. Palocsay Györgynét — a fimaradék nélkül elhalt tábornok rokonai és hagyományosai — a dús örökség felett pörlekedvén — törvényes úton, hit alatt kényszeríték bevallani mindazon ingóságokat, melyek néhai férje halála után kezénél maradtak. Ezen bevallási okmány szövegében fordulnak elő az említettem történelmi becsű adatok.

Az okmány hitelességéhez semmi kétség nem fér. Egész ivrében irt, két ivre menő egykorú írás az, a per-actákban „54“ számmal jelölve, s kívül „Acta successorum Joannis condam Bottyán, ex compromisso partium Tyrnaviae et in Bátorkeszi (Bottyán egyik uradalma) revisa et judicialiter terminata“ felirattal ellátva. Saját aláírásaikkal és pecséteikkel megerősítve irták és kiadták Pozsonyban, 1712. oct. 5-kén Schlosspergh Ferencz és Nagy Ádám kir. táblai hites jegyzők, mint — a Fülesí és Gálosházi Meskó Ádám nádori ítélőmester, továbbá Eörményesi Fiáth János és Nemes-Kocsóczi Dubniczky András kir. személynőkök elnökle alatt tartott kir. ítélő táblai ülésből az imént irt évben és napon Bottyán özvegye gr. Forgách Juliána hit alatti vallomásának fölvétele végett — kiküldött hivatalos személyek.

Bizonyítják pedig, hogy ők a nevezett napon Pozsonyban, a grófnő szállásán, özv. Klebl Füllöpné Duna-utczai házában megjelenvén, előttök a grófnő a következő esküt tette le:

„Én Forgács Julianna, esküszem az egy élő Istenre, ki

Atya, Fiú, Szent-Lélek, teljes Szent-Háromság, Boldogságos Szent-Szűzre, és Istennek minden Szenteire, hogy én Istenben boldogul elnyúgodott Bottyán János uramnak volt mindennemő ingó jószágát: ugymint jószág- és adósleveleit, arany- és ezüstpénzét, s ugyan arany és ezüstmíveit, s más, drágaköves és gyöngyes portékáit, fegyverét, ruháját, — s egy szóval akármi névvel nevezendő jószágát és portékáját, melyek vagy élteben emléttett Bottyán János uramnak, vagyis (értsd: vagy) halála után, akármeddig helyekben, társzekereiben is, vagy másutt, akármikor és mikép kezemhez jutottanak és jöttek, akárhová löttek: tisztán és igazán kinyilatkoztatom, megnevezem és előadom, vagy hová fordítottam s löttek és töttem legyen? megmondom; semmit el nem rőjtök s meg nem tagadok, — s másoknál is a mit azokban juttottaknak lenni tudok, mindazokat is kinyilatkoztatom, és igazán megvallom. Isten engem úgy segéljen, és Istennek minden Szentei!”

Ezen esküt letévén Bottyán özvegye, b. Palocsayné, megkezdé vallomásait első férje nála maradt pénzüsszegeiről, kötelezvényeiről, ingóságairól stb, hosszú sorban részletezvé egymásután minden egyes tárgyat. E sorozatban fordulnak elő a Bottyán elbunyára vonatkozó föntebb írt adatok; ugymint:

„Anno 1709. dje 27. Septembris üdvözült Bottyán János kimúlván ez árnyékvilágból örsi pusztán levő táborhelyén, halálakor maradt az özvegnél Tekintetes és Nagyságos Forgács Julianna Asszonytól készpénz circiter. . . fl. 2600.“ — Alább:

„Üdvözült Bottyán János temetésére költött, zászlójával, czímerekkel együtt . . fl. 1900.“

„Gyöngyest, barátok klastromában, temetőhelyéért, misékre, gyertyákra adott . . . fl. 240.“

„Egerben item adott misékre, gyertyákra fl. 60.“

Ismét alább: „Néhai Bottyán János uram halála után maradt (a táborban) két paripa: egy „Fakó,” másik „Csepregi” nevűk; a fakót Bercsényi Miklós, mint főbbik kurucz generális elvitette, aranyos szerszámostúl, aranyos portái czafrangostúl, és ezüstös pár-puskástúl együtt, — az „Csöpregi” ló pediglen dögben elveszett. Maradt ugyanott hat hintós ló, két hintó,

két pajzán ló,“ konyhakoesik, társzekerek, „bizonyos lóra való aranyos szerszám, más ezületes szerszám; egy pöcsétös aranygyűrű, egy aranyos, kilencz gyémántokkal megrakott gyűrű; két ezüst-óra; egy ezületes kard és pallos, egy ezületes balta (vulgo „Bottyan fejszéje“ vocitata). Maradt egy pár kétesévő paraszti pisztol; item két sátor; két török bárszóny-vánkos-héj, harmadika pedig len feje alatt temetődött néhai Bottyan János úrnak“. stb. stb. Számtalan érdekes apróság: mi azonban e helyütt csak azokat említjük föl, melyek Bottyan halálát érdeklik; legfőlebb még, mint históriai nevezetességről, arról teszünk röviden említést, hogy egy háromszáz aranyat nyomó lánczon függő nagy aranyérem is maradt I. Leopold császár arczképével, a melyet a periratok többszörös bizonyossága szerint, még a régi időkben Bottyánnak, mint magyar kir. huszárezredesnek, maga Leopold császár akasztott a nyakába, Bécsben, jutalmul a törökök ellen végbevitt valami hatalmas vitézi tetteért. E lánczot s érdemrendet azonban Bottyan mint kurucz tábornok nem viselte többé, hanem egy jó kedvében szép ifju nejének „az fátens asszonnak ő nagyságának derekára kötve, hogy néki ajándékozta, — (az özvegy) hiti szerint vallja.“

*

*

*

E főntebb közlött adatokból kétségbevonhatlan bizonyossággal kiderül az eddig nem tudott tény, hogy Bottyan tábornok 1709. september 27-én halt meg, örsi táborában, a honnét a gyöngyösi barátokhoz (ferencziek) vitetvén, ott temettetett el, mégpedig nagy pompával, mert a temetésére költött 1900 frt. oly tetemes összeg volt akkor, hogy egynehány falut lehetett rajta venni. Hogy a híres tábornok temetése, a drága funeb-rális zászló s aranyos czímerek előlvitele mellett, teljes harszongással, ágyúdörgés közt és gyászoló tábora kíséretében folyt le: biz-vást állíthatni, tudván mennyire szerették, bálványozták katonái Bottyánt, s mennyire szerette, becsülte őt maga Rákóczi, mily részvételt s dícsérettel emlékezik róla mindgyárt halála után Ber-csényi.

Hanem az „örsi pusztán lévő táborhelyén“ adat nemde ellenkezésbe látszik jönni Kolinovics Lőrincz-Kátájá-

val? Látszik, de véleményem szerint mégsem ellenkezik. Kolonovics ugyanis csak „c i r c a Kátám S.-ti Laurentii-t“ mond, és ezen Örs, a hová Bottyán táborát időközben tén a Tarna vize kedvéért áttette, Lőrincz-Kátától csakugyan nem messze fekszik; nem más az ugyanis, mint ama régi, magyarlelkű poéta és sok érdemű jeles hazánkfia, az öreg b. Orczy Lőrincz kedves lakóhelye — T a r n a-Ö r s.

Ezután a honfűi kegyelet már k e t t ő s e m l é k é r t t a p a d a n d e h e l y h e z.

Csakhamar közlött adataim fölfedezése után, Ipolyi Arnold mélyen tisztelt harmadelnökünk társaságában kirándultam mind Tarna-Örsre, mind Gyöngyösre.

Örsön a plébánia sokkal újabb Bottyán halálánál: ott természetesen, semmi emlék nem kutatható. Gyöngyösön reméltünk volna, de fájdalom ott sincs már semmi. A szt.-ferencziek ottani ft. tartományi főnöke a legnagyobb szíveséggel mutogatott és vizsgált meg velünk mindent, azonban hasztalanul. A drága funeb-rális zászló, az aranyos czimerek rég elvesztek; a zárda halotti czimer-gyűjteménye csak 1771-el kezdődik; az egykori sírboltba eltemetett világiak jegyzőkönyve sem terjed tovább az 1729-dik évnél, s egyéb följegyzés sem található már a gyöngyösi rendház irattárában.

Béméntünk a szép, régi, s már mesziről impozans külsejű templomba, melynek belseje azonban restaurálva — s épen nem stylszerűleg restaurálva — van. Ott sincs sehöl Bottyán síremléke többé, sőt a sírboltok is szét vannak rombolva. Csak egy öreg szerzetes tudta még megmutatni a helyet — már elhalt régi társa elbeszélése után, a ki a sirokat még látta — hol Rákóczi hív tábornoka egykoron nyugodott: t. i. a szentély talajában, az oltár előtt nem messze állott iratos és czimeres kölap-födte sirok egyikében.

Midőn II. József császár rendelete érkezett, hogy a templomok körül temetkezni többé nem szabad, a sírboltok falaztassanak be, stb: akkor rombolták szét nagy kegyeletlenül Bottyán tábornok sirját is. A mit az idő megkímélt: feldűlta a német.

Az oltár előtt fekvő néhány sírt tehát akkor — értesít az említett agg szerzetes — felbontván, az emlékköveket kit a templom, kit az akkor újjított zárdaépület falaiba berakták, illetőleg fel-

használák, — a hamvakat pedig kiszedvén, egy, a templomnak a kolostor felőli oldalában lévő közös ossariumba temették, és befalazák. Így tehát még azon reményem is megsemmisült, hogy a tábornok földi maradványait — felirat hiányában — a a feje alá tett „török bársöny-vánkos“-ról, dicső sebekkel rakott koponyájáról, s tán a vele eltemetett kardról fölismerendem.

De ha ezt a mostoha körülmények örökre megghiúsították is: legalább Bottyán halála napját, s elhunytának és temetkezésének helyét most már mégis szabatosan meg tudjuk jelölni. Ez is történelmi vívmány *).

THALY KÁLMÁN.

---

*) Legyen szabad még ide igtatnom legújabb búvárlataimból nyert egy-két érdekes adatot: minő véleményben voltak Bottyán felől Rákóczinak többi, legnevezetesebb tábornokai?

Gr. Eszterházy Antal írja Rákóczinak, ex Castris ad Bín (Bény) postis, dje 2. 8-bris 1706, Bottyánt még saját bátyja rovására is ugyancsak kiemelve: „Az Dunántúl való corpusnak absolute legkisebb hírét sem halom; hanem Kegyelmes Uram, ha Nagyságodnak csekély opiniómmal nem vétenék, alázatosan kérném, mint Kegyelmes Uramat: Bottyán János uramat Nagyságod által commendírozni méltóztatnék; lévén ő kegyelme az hadi experientiában híres nevezetese ember, azon föld nem kevésé consoláltatnék, az hada kis jobban az ő kegyelme praesentiájára nézve conserváltatnának. Ámbár általmenjen is méltóságos Eszterház Dániel uram ő kegyelme, a ki magának sok scrupulusokat fog csinálni, — azon darab földnek, teendő operációi által nem sokat fog használhatni, a kit egészségtelensége sem enged, akár mint akarú is az dolgokat folytatni. Hogyha azért említett Bottyán uram oda-commendíroztatnék: per hazárd menne; habilissebb lévén, mindeneknek jobban invigilálhatna.“

Néhány nap múlva, oct. 10-kén szintén a bényi táborról írt levelében az elesett Esztergom bukását siratván, ismét Bottyánra fordul tekintete, ő általa hitte volna a feladott várt megmenthetőnek:

„Megvalloim Kegyelmes uram, talám soha ilyen búban nem voltam; de oka senminek nem vagyok, másoktól is meg fogja érteni Nagyságod. Adta volna Isten, hogy Bottyán uram lett volna (Esztergomban) commendans: mert csak egyszeri bemenetelével is sok jó hasznót tett, keménkedését mutatván.“

Alább ugyane levelében Érsek-Ujvárt is féltve, nehogy Esztergom után menjen: ennek is csak Bottyán kemény vitézsége s tapasztalt hadivezérsége által látja, szükség esetében, megmenthetőségét;

„Újvár iránt is így gondolkodtam Kegyelmes Uram: ha Nagyságod kegyelmessége is jónak itéli, Bottyán uramat méltóztatnék főc o m m e n d á n s n a k Nagyságod belé tenni, kinek is nagy kedve vagyon, s melléje válogatott, commendírozva való hajdúságot, Róth, Fodor és Révay Gáspár ezerébül; hiszem Istent, jólfolyának az dolgok! — Mert ha Ebeczy Imre uramra leszen bízta, már is sokféle nyavalyáirúl panaszolkodván, — bizony, féltom Újvárt.“

Károlyi Sándor szintén ily nagy véleményben volt Bottyánról, kit, mint tudjuk, apjának is fogadott —; például 1705. aug. 31-kén Pásztórol irt levelében, midőn az Erdély felé törekvő Herbeville hadai feltartóztatásáról volt szó, tanácsolja Rákóczinak:

„Ha az ellenség ugyancsak legyön (az alföldre), s Nagyságod utánna nyomakodik: Bottyán uramat el ne hagyja magátúl, — megtapasztalja Nagyságod, mennyi hasznát fogjuk venni!“

Továbbá oct. 2-kán 1705. a szőlőki táborról:

„Bottyán, Kegyelmes uram, valóságos, hogy rest az írásban: — de szorgos a szolgálatban; az mit elmúlattott, végbenvittem, s Nagyságodat ő róla is tudósítottam.“

Ismét, négy nap múlva, a túri táborról:

„Az ellenség Tápénál igyekezik hidat votni . . . Bottyán túl (a Tiszán Herbevillét) alkalmasint sarkalja, sok puskázást hallottanak portásim ma is. . . . Ezen német szaladását nem tulajdoníthatom Isten után egyének, hanem az pusztaságnak, és hogy mindenütt előtte termek. Komáromnál is, Esztergomnál is általjött volna: de féltében ment Budához, hogy Bottyánnal előtte voltunk. Mostan is Szőlőnkra akart jönni, Csongrádnál is általjönni: de nemhogy azt felmerte volna tenni, de még éfélre sem mert dobolni. Uristen, szégyenítsd meg! Irom Bottyánnak: rajta, rajta, rajta! készen vagyon Szent-Péter mind ezen s mind másvilágon! Bár Bercsényi uram is Ocskaival rajta! etc. Most vagyon ideje.“

S ugyan Túrról oct. 10-ről 1705:

„Csak gyalogom legyen: az váradí utakat (Herbeville előtt) én magamra assumálok Bottyán apámmal.“ stb.

Szóval mind Károlyi, mind Eszterházy igen sokat bízott Bottyánban, mert jól tudták, hogy nálok régibb, tapasztaltabb és bátrabb katona.

(E levelek eredetii a gróf Erdődy-levéltárban léteznek.)

A nagy-enyedi főiskola kultörténete 1662-től 1704-ig.

Alig van tudományos intézet hazánkban, mely nemzetünk jó és balsorsát hivebben és fájdalom, érzékenyebben osztotta volna, mint a nagy-enyedi főtanoda.

Minden nagyobb esemény, mely Erdélyre nézve korpontul (acra) szolgált, e közintézetünk sorsában is nevezetes változást idézett elő; a nagy csapások erejét pedig, az ország miveltiségének roppant kárára, mindig legsajnosabban érezte.

Azon néhány évtizedig tartó békét, melyet Apaffi trónjának megszilárdulása nyújtott, főtanodánk beléletének megszilárdulásán, jó hírének megalapításán könnyű felismerünk.

Az ország értelmisége örült a tehetséges, sőt néha nagy-hírű, jeles képzettségű tanárok vezetése alatt felviruló intézet látásán; a haza első fiai: egy Bethlen János, Bethlen Miklós, a mind észre, mind szívre jelesek, büszkeségöknök tarták a tanoda ügyei vezetését, legszentebb kötelességöknök előmozdítását; s az anyagi és szellemi vezetés eredménye, úgy bent a tanoda gyarapodásán, mint künt a kibocsátott ifjak jelességén félreismerhetlen vala.¹⁾

A hány nemes gondolkozású hazafi: annyi gyámolítója volt a tanodának, s a jótékonyág soha a későbbi korban azon fokot el nem érte, melyet e korszak vége felé mutatott.

Tehetősebb uraink ismerve a Szentírás azon szavait, hogy

¹⁾ A tanoda kebeléből ezen korszak alatt kikerült jelesek közül megemlítendőknök tartjuk: Pápai Páriz Ferencz és Kolozsvári István később enyedi tanárokat; Tóthfalusi K. Miklóst, a világhírű betűöntő nyomdászt és tudóst; T. Vásárhelyi István udvarhelyszéki jeles tanárt; Erdődy István tanárt; Gyula-Szigeti Istvánt, a jeles erd. püspököt; Pápai Páriz Imrét, „a nagy“ Pápai derék fiát stb.

kinek az Ur sokat adott, sokat is kíván attól, s szintűgy azon örökigazságú nemzetgazdasági eszmét: hogy országok gazdagsága az egyes polgárok szellemi és anyagi javainak mennyiségétől függ: siettek tanodáinkat, s ezek között az enyedit is, mindazon liberalizmussal, hogy jelesebb jobbágyfiaikat tanodákra bocsáták mind pedig egyenes anyagi segíteyzéssel gyámolítani.

Alig volt tehetösebb főúr, kinek a tanodákban egy-két kegyletese (alumnusa) ne lett volna; még Teleki Mihály is, kit Cserei oly kapzsinak mutat be, mindig tartott egy pár ifjat külföldi akadémiákon; s midőn ezek oskoláikból előkerültek, újra ők voltak az elsők, kik udvaraikhoz meghívták, vagy más uton igyekeztek állomást szerezni számokra.

Ebben a korszakban még nem lehet a tanodákat megkárosító gondnokokra találni, kik a tanoda pénztárát olesó kölcsön-pénztárnak tekintvén, saját magán-hasznukra kibányászák, a tőkék megfizetését utódaikra bizván; ellenkezőleg, minden egyes teljes erejéből igyekezett a reá bizott szent s nemzeti ügy emelésén.

A kérlelhetlen, részrehajlatlan történelem áldva és hálával jegyzi föl a derék férfiak neveit; valamint könyörtelenül pálczát tör azok felett, kik az oltár tűzét ki hagyták aludni, vagy a reájok bizott kincsesel gonoszúl sáfarkodtak.

A város is, mely kezdetben rosz szemmel, előítélettel tekinté azonintézetet, melyben inkább látta az egykori földesúr megszeme-lyesítőjét, mint a műzsák templomát és papjait, kezdett az eszmével kibékülni, s midőn észrevette, hogy a műzsák temploma nemcsak anyagi nevedezésére foly be, de nevére is addig nem létezett fényt vet: kezdett büszke lenni a tudománynak e keblében felültött csarnokára. A polgárok, kik tűzvészek alkalmával többször köszönheték vagyonuk megmentését a bátor ifjúságnak, egyénileg is több szeretettel kezdének ahoz ragaszkodni, míg végre a nagy katasztrófa pillanatában, polgárság és ifjúság vére összefolyt a város védelmében.

A „Moribunda Transsylvania“ („Haldokló Erdély“; Bethlen M. műve) vonaglását, az erdélyi nemzeti fejedelemség megdőlését, „az evangelicus orthodoxus fejedelem“ hiányát — oskolánk is rögtön megérezte,

Az 1691-ben decz. 4-kén megerősített „leopoldi kötle-
 vél“ (Leopoldinum diploma) első és második pontja az egy-
 házak és tanodák eddigi jogait és javait Erdélyben úgy, mint a
 kapcsolt részekben, (s ezek között névleg Debreczenben is) biz-
 tosítja; sőt 1693 october 9-éről Haller János országos
 kincstárnoktól eredeti okmány van birtokunkban,¹⁾ mely hivat-
 kozván a leopoldi kötlevéll 2-ik pontjára, a kamarai és bányai
 főhivatalnokoknak, bérlőknek szigorúan parancsolja: „ut... om-
 nia illa beneficia, collationes et pensiones, cujusvis generis aut
 speciei, sive de pecunia, sive de frumento, vino, sale, vel id ge-
 nus aliis, quae ad vitam necessaria sunt, existant; etque per col-
 lationes principum ex bonis et proventibus fiscalibus, sub de-
 functis Transsylvaniae principibus annuatim, dietae reformatae
 religionis ecclesiis scholis, parocchiis et professoribus,
 ac similibus dari solebant, absque ulteriori ad me re-
 cursu, acceptis tantum praefecti et salis vel tricesimarum in-
 spectoris ad suos inferiores comissionibus, annuatim dependant
 et persolvant fideliter“; — mondom, hogy ez intézkedés daczára
 1697-ben april 27-én Bécsből Leopold császár, Buccellini
 és Wessenberg aláírással már kérdés van téve a főtanoda
 debreczeni dézmája iránt.²⁾

És ez volt az első egyenes megtámadás iskolánk
 javai ellen, melyet később egész sora követett a jogtalan erőszá-
 kos kifosztásoknak és apró bosszantásoknak.

Ez okmány ugyan még csak felemlíti, hogy a Debreczen
 városa és főtanodánk közötti ügy a magyar cancelláriához van
 áttéve: de az udvari kamara már ez év december 5-én átír az
 erdélyi Guberniumhoz,³⁾ hogy miután Debreczen a sanyarú idők
 miatt fizetni képteleunek vallja magát, (!) a követelést füg-
 geszsze fel.

E szerint a Kolonics-féle elszegényítési és üldözési rend-
 szer, mely Magyarországon már egy pár évtized óta folytatá a

---

¹⁾ Történelmi levéltár 40. szám. (Ezen idézet a főtanoda megmaradt,
 s szerző által rendezett levéltárára vonatkozik.)

²⁾ Történelmi levéltár 41-ik szám.

³⁾ Történ. levéltár 41. számú okmány hátirata.

szörnyű, — nem egyszer véres munkát, főuraink óvatossága és hazafiúi gondossága daczára, be kezdte Erdélybe is harapózni.

De azok, kik odakünn már egy pár évtized óta v e t e t t é k a szelet, végre vihart arattak; és pedig oly vihart, mely ha mesterséggel épített épületek alapját nem is, de az építtel fedeleit, s az építkezők egy részét tova sodrá, s a későbbi terv-folytatókat legalább szelidebb eszközökre kényszeríté.

A „*Re cr u d e s c u n t . . .*“ szavai villámként jártak be az országot; az utolsó és kétségtelenül legnagyobb Rákóczi fejedelem (II. Ferencz) felüté zászlaját, melyre „Isten, h a z a és s z a b a d s á g“ (pro Deo, patria et libertate) valának írva; a nemzet, melyet az eperjesi vértörvényszék n a g y o n i s e l e v e n é r v e k k e l világosított fel arról, mi van tervezve lelkiismereti és politikai szabadsága ellen: mint „egy ember“ állott fel a kétségbeesett jogharczra, és kevés idő alatt a legszigorúbb ellenintézkedések daczára, Erdélybe is átesapott a láng.

Hogy szegény iskolánknak még ebből is a legfájdalmasabb résznek kelle jutni!

1662 óta, midőn a trónkövetelő Kemény János helyére Kucsuk basa kardja I. Apaffi Mihályt ülteté: Erdély földjén nem tomboltak ellenségképen fellépő hadak patkói; a nemzeti fejedelemség megszűntével pedig épen szenvedőleges nyugalom állott be, mely a 17-ik század végén mondhatni elszenderüléssé változott által.

Az új nemzedék elszokott a hadviseléstől; el nagyrészt a közügyben való részvételtől is. Nem mutatkozván jövője valamely nagyobb, nemzeti szellemi mozgalomnak, kiki anyagi érdekei gyarapításának élt.

Maga a főrendi osztály grófi és bárói czimekben, vagy szükkörű kormányhivatalokban kereste dicsvágya kielégítését; a politikai élet szünetelt; a közműveltség szunnyadozott, a társadalmi föl sem volt serkentve.

A gubernium lassanként még kezdetben nyert jogköréből is kiszorítatva, Isten és a parancsnokló tábornokok kegyelméből éldégt tovább, inkább parancsok végrehajtásával, mintsem saját nézetei, elvei valóításával foglalkozván.

Országgyűlés volt elég; de a közjogot illető ügyeket hasztalan keressük naplóikban, ha csak a megszüntetett veréb-

fej-adóra, a felülről kiszabott adómenyység kivetés-módjára, vagy a káromkodásra vonatkozókat nem sorozzuk ide.

Az 1700-ki országgyűlés az egyetlen, mely az ősi gravaminális politika terére mer lépni, V a s G y ö r g y ő t Bécsbe küldvén a nemzet sérelmei orvoslását eszközteni, ki hogy valami jót hozott volna, nem jegyzi fel a történet.

Ily szendergő állapotban találta Erdélyt az 1703-ban kiűrt R á k ó c z i F e r e n c z-féle szabadságharcz.

A „Recrudescunt . . .” Magyarország lakóit izgatott, mondhatni elkeseredett forradalomra hajlandó hangulatban találá.

Erdélyben különbözők voltak a körülmények.

Itt R a b u t i n (Graf v. Bussy), az ügyes, és hajthatlan keménységű férfiú volt a vezénylő tábornok, ki 6000 válogatott német haddal rendelkezett, és a forradalom elharapózását valószínűleg meg tudta volna gátolni(?) ha a bécsi haditanács rendeletei által nem zsidbasztatik.

Ez utóbbi azonban nem engedte meg, hogy egész seregével kimenjen S z a t h m á r h o z, R á k ó c z i gyakorlatlan hadai szétszórására, és csakis annyit engedményezett, hogy G l ö c k e l s p e r g tábornokot hétszáz lovassal oda küldhesse, ami-nek eredménye lőn, hogy S z a t h m á r és G l ö c k e l s p e r g R á k ó c z i kezébe jutottak.

R a b u t i n e miatt nem jött zavarba. S z e b e n t minden esetlegre elkészíti, a guberniumot, a főnemességet beparancsolja, és Rákóczit általok lázadónak nyilvánítja.¹⁾ D é v á t, K o l o z s v á r t, B e t h l e n t, S z a m o s-Ú j v á r t, G ö r g é n y t, K ö v á r t, S o m l y ó t, szóval az ország minden védhelyét német és magyar helyőrséggel, élelemmel ellátja, és megerősíti, kemény rendeletet küldvén a nemességre, hogy a ki életét és vagyonát szereti, német-őrségű várba vonuljon, különben mindenét felpredáltatja.

A guberniummal is könnyen bánik el. Miután az adót nem lehet s nem is tanácsos az országon felhajtani, de a katonának mégis pénz kell: 100,000 forintot vet a főnemességre, s az ezt

¹⁾ Szobon, 2-ik augusztus, 1704. A főtanodai tört. levéltár 46-ik számú eredeti okmánya szerint.

nem javasló Apor Istvánnak megizeni, hogy míg Kolonics-hoz folyamodhatnék, fejét lábaihoz téteti; mire a gazdag úr úgy megijedt, hogy menten 10,000 forintot irt alá az önkénytelen kölcsönre. ¹⁾

Szintoly röviden bánik el Erdélynek e korban legjelesebb fiával Bethlen Miklóssal, kit az angol követséghez küldött indítványáért (melyben oly fejedelmet javasol, ki osztrák hercegnőt tartson nejül, de a töröknek évi adót fizessen) perbe fogat, s fogva Bécsbe küld.

Így állván a dolgok, nem csoda, hogy Rákóczi uralma Erdélyben eleinte csak addig terjedett, meddig fegyverei, s hogy erdélyi vezéreit: egy Toroczka Istvánt, Mikes Mihályt, Pekry Lőrinczet, Teleki Mihályt (a „nagy“nak nevezett fiát) csak hadi-foglyokból teheti kurucz csapatvezérekké, s hogy a székelység is csak akkor kezd mozogni, midőn Somlyó és Kövár már kurucz kézen voltak s Orosz Pál kurucz tábornok bonczhidai szerencsés ütközete megtörtént.

Az enyedi polgárság, egy békés félszázad áldásaitól gazdagon, s elszokva a zimankós idők kellemetlenségeitől, egyáltalában nem örvendett, midőn márczius elején hírül vette, hogy Toroczka István, az egykori aranyosszéki főkapitány, csak elébb Rabutin bonczhidai szerencsétlen hadvezére, már mint kurucz dandárvezető, Enyedhez közelít.

Híven a Rabutinnak letett eskühöz, azonnal jelentést tettek a fehérvári és szász-sebesi német őrségnek, hogy siessenek a szorongatott város segélyére: mert ez Toroczka 6000 emberének a 30—40 főnyi őrséggel megfelelni nem lesz képes.

Segély sehonnan nem érkezett, s Toroczka serge az ellentállni nem bíró városba csakugyan bevonult, elfogván és Rákóczi hűségére esketvén Dicső-Szent-Mártoni Balogh Zsigmondot, a Rabutin által ide rendelt labancz kapitányt is.

Három napig mulatott a kurucz-tábor Enyeden, nem nagy öröme a polgárságnak, miután a még rendetlen csapatok requisitíóhoz lévén szokva, ezt a „megbódított“ városban nagyon is szabadelvűen gyakorolták: az élelmi-szereken kívül más becsesnek látszó pórtékára is kezét tévén.

¹⁾ Cserey.

Maga Toroczka y pedig a vagyonosabb polgárságot kezdé II. Rákóczi Ferencz hűségére becsketni, az egyház és főiskola előljárósága kivételével, kiknek kihagyását hogy jóakarattól tette-e, vagy ellenséges czélzattól? akkor senkisé nem tudta megmondani.

Még a kuruczoknak Enyeden léte alatt pedig, mind a tanács, mind a collegium titkon követeket küldött Szebenbe, ott lévő patronusaihoz, kik által jelentik a történeteket, s utasítást kérnek a teendőkre nézve. A kuruczok valószínűleg értesültek e küldöttségről, de mint Pápai Páriz Ferencz írja: „a collegiumnak épen semmi tekintetben nem akartak alkalmatlanok lenni, s ellenséges szándékokat azzal szemben még ekkor elhallgatva nyelték el.“

Negyed napra Toroczka y István odább mozdult, Fehérvár felé, melyben német őrség volt, állítólag épen oly czélból, hogy a gyengén erősített helyet megostromolja: de úgy látszik, vagy ostromszerek, vagy bátorság hiányában letett szándékáról, s miután Tövisen Apor István gazdag csültreit és kazlaít, hogy a császáriaknak élelmül ne szolgáljanak, felégetteté, sergével átkelt a Maroson, s annak balpartján fölfelé vonult, a vidéket útjában kiélvén és becsketvén.

Enyeden Toroczka y Balkó László nevű kolozmegyei nemes-emberét hagyta, mint biztosát, oly meghagyással, hogy a német őrségű várakba, szász városokba menekült nemeség vagyonát írja össze, s a városi és vidéki népet Rákóczi iránti hódolatra hajtsa.

A kurucz vezér eltávozta után a szász-szebesi s fehérvári őrség, talán hogy Rabutin előnyomulásának útkészítsenek, egyre járatták kémeik által Enyedet. Ezek közül egyet, valami szász ácsmestert, ki vigyázatlanul járt el küldetésében, Balkó László, Toroczka y biztosa elfogat, s az ekkor már Maros-Bogátnál állomásozó táborba küld.

Toroczka y a kém orrát, némelyek szerint füleit is levágatva, útjára bocsátja.

E, már a korszakhoz mérve is barbar tett (Kémek iránt akkor szokásos eljárás. Szerk.) indokát különbözőleg adják elő.

Pápai Páriz Ferencz az erdélyi múzeumban lévő eredeti kéziratában ez okot adja, hogy Toroczka y „az enye-

diekre már előbb megboszankodott, de nyilván nem mervén (?) nekik ártatni“ a császári vezér által akarta az enyediéken boszúját töltetni, számítva ennek kémje megesonkításáért bekövetkezendő boszújára. ¹⁾

Egy más, az előbbivel nagyon rokon, mondhatnám után-dolgozás 1777-ből, a szemtanu Pápai Páriz mondását oda bővíti, hogy Toroczka, „az enyediékre magán-okokért már korábban neheztelve, e kémet orrától és füleitől megfosztva, saját csapatához (a császáriakhoz) visszaküldi, hogy így az enyediéket a császáriak előtt gyűlölségbe ejtven, azon roszt, melyet ő maga nem akart az enyediéken elkövetni, mások által hajtassa végre ²⁾).

Bármily élesen legyen itt a vád Toroczka ellen ki-mondva, s állítsa bár a labancz Cserey ugyan ez eseménynél, hogy: „Thoroczka István sok ezer kuruczokkal ott volt közel Enyedhez, s ki is küldöttek hozzája segítségért: csak azért, hogy a város reformatusokból állott, a reformatusoknak gyönyörűsége collegiumok ott volt, meg nem segéllé“: hajlandó vagyok Toroczka-nak a kém irányában tett eljárását inkább némi könnyelműségnek, vagy katonai vadságnak, mint az enyediékek elleni rosztakarathoz tulajdonítani. És pedig a következő okokból:

Toroczka józanon nem számíthatott arra, hogy Rabutin azért, mert ő egy saját biztosa által elfogatott kémjével gonoszul bánt, a vétlen és védetlen Enyeden s a még ártatlanabb főiskolán töltse boszúját.

Toroczka nehezen lehetett az enyediékek ellen, kiknek vétsége nincs is kiemelve, nagyon boszús, még kevésbé pedig a collegiumra, melynek elöljáróságát — mint főlebb mondatott — esküre sem kötelezte: a miből inkább lehet e tudományos intézet iránti pietást, mint annak gyűlöletét kimagyarázni.

---

¹⁾ Hic vero dictum fabrum exploratorem utenquo examinatum, in-honesto vulnere naso truncari et ad suos redire jubet, pridem Enyediensibus infensus, cum aperte ipsis nocere non auderet, ipsos in invidiam apud militiam Caesaream adducere etc. cogitans, etc.

²⁾ Stephanus Thoroczka viso homine, ut erat Enyediensibus dudum infensus, privatis de causis, jubet de naribus et labiis mutilari, atque sic ad suos, nempe praesidiarios Germanos redire, quo ita Enyedienses apud Caesaream militiam in mordiam adduceret, malumque illud, quod ipse civibus Enyediensibus inferre noluerat, per alios inferendum juberet.

Az sem érthető, hogy egy 6000-nyi hadnak saját kézre működő tábornoka miért ne tölthette vagy merte volna boszúját tölteni egy védtelen vagy meghódolt városon, midőn ez hatalmában volt. De Erdélyben már ez időben, sőt mondhatnám sohasem volt oly vallásos gyűlölség, hogy Cserey szerint az unitárius Toroczkaý, Enyedet a reformatnokok tudományos intézete megsemmisítéséért adja zsákmányúl. Annyival kevésbé pedig, mert Toroczkaý mivel ember volt, s mert az enyedi tanoda áldásait az unitáriusok csak úgy élvezhették s élvezték, mint a reformatnokok.

Honnan tehát ez állítás? Azt hiszem erre könnyebb lesz felelni.

Ismerjük a Rákóczi-féle forradalom szerencsétlen kimenetelét; igen az ezután beköszöntött politikai viszonyokat.

A közvéleménynek az enyedi romlás végett valakit áldozatul kelle hozni, — úgy de — a császári generálist nem volt szabad; — a várost, vagy collegiumot józanon nem lehetett.

Esett tehát a vád összes súlya a magát már nem is védhető Toroczkaý Istvánra.

A szegény enyediekre nézve azonban mindegy vala, ki volt, mi volt az ok: a keserű eredményt nekik kellett elszenvedni.

Rabutin úgy látszik példát akart adni a császáriaktól elpártolni akaró városoknak, s e példára Enyed, mint a mely magyar és reformált lakossága miatt a hadvezéreknek sohasem birta nagy rokonszenvét, legalkalmasabbnak látszott.

Báró Tige ezredes és szász-sebesi parancsnok parancsot kapott, hogy Enyeden a kém elfogatásáért a boszú művét hajtsa végre, a várost a földszinéről törölje el.

Tige rendes hadai mellé zsákmány reményétől ösztönzött szászokat, oláhokat és örményeket is vevén fel¹⁾ éj idején, hogy az enyediek a közelgő vészt annál kevésbé gyanítsák, megindul, úgy hogy épen virágvasárnapja reggelén (mártius 13-ikán 1704.) ér a város alá.

Mintegy reggeli 8 óra lehetett, midőn Tige ezrede és rendetlen csapatai a városba betörvén, a kastélyt körülözlék.

¹⁾ Páriz-Pápai: „qui e saxonibus, valachis, armenis, aliisque crevit.” Századok.

A fenyegetések, sőt már is elkövetett rablás és vérengzés tudatja a néppel az iszonyú sorst, melyet R a b u t i n reá mért.

Némelyek — ezek között Cserey szerint az enyediek — többször folyamodtak segélyért az Enyedhez közel táborozó Torocz-kayhoz, sőt állítólag ez meg is ígérte volna azt : de ez állítást a szemtanú Pápai Páriznál nem látom , a mi tán arra mutat, hogy az enyediek abban bizva, csakugyan harcához készülten várták Tige ezredest, mely utóbbi véleményt ámbár Pápai Páriz s utána mások mellőzik, annak felemlítését valószínűbbnek látom — a következő okokból :

Az isteni-tisztelet ünnepe napon nem szokott nyolcz órákor kezdődni.

Torocz-kay segélyre hivatását többen említik : még oly hiteles történész is, mint Cserey, ki bár elveiben néha elfogult, az adatokra nézve hű szokott (?) lenni.

Nem valószínű, hogy több ezernyi ből álló tábor közeledése észrevétlenül maradjon oly időben, midőn kóborló hadak miatt a város magát kiállított örök nélkül sem hagyhatá.

Mert Pápai Páriz állítása szerint is a nép egy része s ezek között E n y e d i I s t v á n tanár is a város feletti szőlőhegyekre — valószínűleg a collegium felett közvetlenül emelkedő Ő r h e g y re menekültek, miután a bekövetkezett esata folytán többen harczolva, a városon kívül, különösen az Ő r h e g y alján estek el.

Mert a collegium becsesebb holmii a pinczékbe voltak rejtve ; s végre mert Pápai Párizt a később bekövetkezett évek ösztönözhatték, hogy némi tartózkodásból a várost teljes tétlenség színében tüntesse fel művében.

Figyelmet érdemlő, és eddig senkinek fel nem tűnt körülmény, hogy tanodánk már említett beiratási (subscriptionalis) könyvében az 1702-ik év 3-ik áprilisében subscribált „Martinus Csernatonii“ neve után ez áll : „Vagus, cujus negligentia e tribuenda nunquam satis deploranda, illa et civitatis et Collegii hostilibus armis facta ruina.“ Mely körülmény, miután itt a „negligentia“ alkalmasint a kiállított őr ségre vonatkozik, szintén nézetem mellett szól.

Bármint történt legyen, annyi bizonyos, hogy báró Tige tábora a kastélyt körül-özönlé, s miután a várt segély sehonnan

sem érkezett, a kastély gyöngye falai pedig — kivált ágyuk ellen — épen nem látszottak tarthatóknak : a kastélyba zárkózott polgárok előkelői jobbnak látták kérelemre venni a dolgot. Egy küldöttség indult ki Pápai Páriz Ferencz, Kolozsvári István tanárok, Csepei András, Bajcsi András református- és a szász pap Kramer János vezérlete alatt báró Tige elé, kérvén azt, hogy a vétlen városnak és népnek kegyelmezzen.

De az európai híri nyelvész Pápai Páriz ékes szónoklatának sem sikerült a vezért megindítani. Az ezredes egyszerűen azt felelte, hogy neki nem áll hatalmában egyebet tenni, mint a mit Rabin rendelt.

Erre csak annyit kértek, hogy legalább az egyház és collegium épületeinek kedvezzenek : de a Tige által sem zabolázható rendetlen csapatok már mindent lángba borítottak volt, az egy collegiumon kívül.

Tige a sok kérésre annyit engedett, hogy a kastélybeliek vigyék át családjaikat a collegium udvarára, s itt mennek lesznek, ha csendesen maradnak. Mind e mellett a tűz ide is elharapózott, a collegium is rommá lőn, s az ide menekülteknek sem lehetett sokkal jobb sorsuk másokénál ; legalább az adatok a palástolás daczára, melyet a későbbi körülmények eléggé megfejtene, oda mutatnak, hogy ezek is kiraboltattak, bántalmaztattak, sőt nagyobbára meg is ölettek.

És ekkor fejlődhetett ki egyrésztől a már úgyszólván látni való férfiak és tanuló ifjak, — másrésztől valószínűleg Tige hátramaradt rendetlen csapatai között a vérgétségbeesés harca, mely számosak életébe került.

Több mint kétszáz volt csupán az elesettek száma, nem számítva a tehetlen aggokat és gyermekeket, kik a várost teljesen fölemésztő lángok áldozataivá lőnek.

Még a nagyobb egyház tornya és barangjai is tűz által emésztettek meg, a mi mutatja, hogy az exequens sereg, melynek egy órai rablás volt engedve, nemcsak kényszerből, hanem kedvteléssel és szenvedélylyel járt el.

Úgy kell lenni, hogy a kegyetlenkedést maga Tige ezredes is megelégette, s ragadománynyal megrakodott sergének csakhamar takaródót fuvatott ; mert a minden irányban, de legkivált

Toroczko felé menekült szerencsétlen nép csakhamar visszatérhetett, hogy sebesültjeit föszedhesse, halottait eltakarítsa és balsorsát megsirassa.

Az elesettek közül kevésnek őrzé meg nevét a történet és hagyomány; csupán a harezban elhullott tanulókról értesíté *) az utókort egy fali felirat, s azon egyszerű emlék, melyet Alsó-Fehér megye főbirája Püspöki Péter ezek emlékének az Örhegy alján oly föltétellel emelt, hogy őt is az elesettek mellé temessék, s a főtanodának ekápolnaszerű emlékre gondja legyen. Ma már csak helye van, az úgynevezett Kápolnadomb.

Ez elesettek a következők:

Debreczeni István, contra-scriba s a rhetorica tanítója.

Szászhalmi György, esküdt diák, a poetica classis tanítója.

Szotyori Imre, Dobolyi Ferencz, Szotyori Gergely, Bányai Váradi János, Krizbai György, Zágoni András, Maros-Vásárhelyi Péter, Kaposi Rigó Sámuel, tógás diákok.

A polgárok közül: Szalacsai István gyógyszerész, Kézdi-Vásárhelyi Péter kántor, Ferencz Péter egyházfi.

Nehéz-sebesültek voltak:

Magyari István, Ajtai András, Vajai György, Szemerjai György tógás diákok, s Enyedi István tanár 12 éves fia.

A föntebbieket s többi polgártársaikat tisztességesen eltemetvén, s bennük önmagukat megsiratrván, mert hisz melyik enyedi polgár nem vesztett el legalább egyet szerettei közül? — visszatértek a romhalomból Toroczóra, mely a menekvőkkel szívesen megosztá fedelét és kenyerét.

A szerencsétlen enyedik, míg romjaikról a vért és üszkük kormát letakaríthatnák, míg fejük fölé a nyár kévéiből legalább egy szalmafüdelet boríthatnának, az emberszerető toroczkaiknál vonták meg magokat, s a tanoda ifjúsága éppen a Székelykő barlangjaiban, hol a hagyomány szerint előadások is voltak.

---

*) Csak értesíté, mert 1849-ben ez is megsemmisült.

E különös viszonyra sajátzerű világot vet egy, a toroczkai unitár egyház levéltárában maig is meglévő eredeti szerződés-levél, melyet az odavaló lelkész úr szivességéből itt közölhetek. Ez így hangzik :

„Mi Bajcsi András, az enyedi Ecclesiának lelkipásztora, és azon tractusbeli szenttársaság Seniora, Kolosvári István és Enyedi István, az enyedi Collegiumnak Professori — Vásárhelyi Mihály, az Vingárdi nemességből álló ecclesiának tanítója, enyedi Cívis, adgyuk tudtokra mindeneknek, a kiknek illik ezen dolgot. Elsőben is hálaadással magasztaljuk a mi jó Istenünknek kegyelmességét, hogy ő felsége e mi nemzetünk ellen gerjedező haragjának tüzet úgy tartóztotta, hogy bennünket el nem törlött egészen, s nevezetesen a Toroczkó várossának lakóit, becsületes atyánkfiait, arra méltóztatta, hogy lehetne ezen hely refugium egy ideig minekünk is, az Isten haragjának tüze s fegyvere alól kiszabadult embereknek. Mely dologban mutatott hozzánk való kegyelmességekért Isten ezen várost áldja meg, és minden romlástól őrizze, szivünkben kívánjuk.

Recognoscáljuk pedig, hogy midőn Isten ítéletéből, mind sok ártatlan sebesek, s másképpen is, a természetnek megromlott rendin az halál által elköltözendő enyedi atyánkfiaiak temettetéséről (hogy lenne szabad minékünk ez városban a mi halottainkat magunk praedikázióinkkal, s rendünk szerint eltemetnünk) requiráltuk volna per debita media ezen Toroczkói Ecclesiának igazgatóit : ne inhibiálnák ő kegyelmek e dologban való igyekeztünket, tetszett ő kegyelmeknek, Tiszteletes Esperes Derszi Pál és Fő Bíró Szaniszló Zsigmond uramékkal consulálni. Kikkelegyütttöttek ő kegyelmek ilyen választ a mi kérésünkre : hogyha ő kegyelmektől proponáltatandó conditióknak annuálunk, ő kgmek a mi mostani romlásunkon keresztyéni indulattal szánakozó jó Uraink atyánkfiai, nem contravertállyák ezen isteniszolgálatunk szabadságát ez Toroczkó Várossában; melyek ezek voltak :

1. Minden halott felett legyen szabad reformatá religión lévő enyedi lakosoknak magok religióján lévő predikáziót tétetetni magok Tanítója által, énekléssel együtt, akár azon háznál a hol a halott fekszik, akár annak temető-helyén; de az halottat más házhoz ne vigyék predikázió-tétel végett. 2. Ezen

mostani engedelemmel ne praedicálljunk semmi névben az Toroczkaei Ecclesia ellen. 3. Kivánták azt a Toroczkaei Ecclesia tiszteletes Elöljárói, hogy a házból való kimozdítottatása után a testnek a mi éneklésünket excepiálják az ő kegyelmek deáki soltár-énekléssel, helyhezvaló deductió alatt, melyet mindazonáltal kívánnánk őkegyelmektől *pro sua in nos ostensa hactenus pietate*. 4. Ezen engedelmek ő kegyelmeknek mihozzánk cassáltassék *pro arbitrio*, az mi, Enyediek haza telepedésünk után. Ezekre az ő kegyelmek kívánságára, a mint ő kegyelmek kívánják, magunk személyünkben s nevünk alatt annuálunk *bona fide*, kötelezzük magunkat, hogy *sine fraude*, sőt *cum gratiarum actione* ismerjük, s ha Isten éltet, kívánuatosabb dologban készek leszünk, sőt Atyánkfiat is kényszerítjük Isten nevében, az ő kegyelmek jó akarattjokért való hálaadatosságra, mellyel ő kegyelmek bennünket romlásunk után házokban fogadtak, 's hozzánk mutattanak.

A mi pedig nézi ez város akármely religiön lévő Földes Uraik ő kegyelmeknek ezen város lakosival való dolgait: látja minden ember azt, hogy mi alacsonyabb és kisebb emberek vagyunk, kivált Istenünknek ilyen reánk bocsátott ítéleti alatt, mintsem mi azokhoz vagy szólhassunk, vagy kívánjunk is szólni.

Az Úr Isten oltalmában ajánljuk e Városnak minden rendeit, 's kérjük ő felségét, adjon nekünk is örvendetes alkalmatosságot, melyben mi is szeretetünket 's hálaadó voltunkat ezen város minden lakosihoz (melyre igérjük is magunkat) mutathassuk meg.

Datum in Torotzko. Anno 1704, die 8. Aprilis. Bajtsi András N. enyedi Ecclesia Lelkipásztora és azon tractus Seniora. P. H. Kolosvári István, N. enyedi Professor. P. H. — Enyedi István Nagy Enyedi Professor. P. H. Vásárhelyi Mihály P. H. "

Az 1704-ki nyár folytában az enyediek lassanként visszavergődtek városukba; holyreálliták a szétrombolt fészket, s ha volt egyetlen szöglet az ősi telken, mely ha csak valamennyir e is védé szél és eső ellen a család megmaradt tagjait: örömebb telepedtek ide, az édes magokéba, mint másutt élődjének mások ingyen kegyelméből. A tanoda tagjai is visszatértek, és zöldágakból készített kalyibákban laktak.

Az egyház erélyes férfiai, a mellett, hogy a megszomorodottak

szívébe a vigasz malasztjait csepegtették : a legszentebbről sem feledkezének meg.

Az Úrnak háza is helyre lön lassanként állítva ; a romoktól, üszköktől kitakarítatott a boltozatos hajlék ; a megolvadt harangok összeszedett ércdarabjaiból egy kis harangot öntettek, s midőn mindez készen volt : megvonatá a harangot Bajcsi András uram.

Nem volt Enyeden oly lakos, ki a kis harang szomoru hangjára könnyűt ne érzett volna szempillái alatt ; áhítatosabb tömeg sohasem jelent meg Isten trónzsámolya előtt, mint e napon Enyeden.

Az agg lelkipásztornak türedelmes szavait a bűnbánó és nyomorsújtott hallgatóság sohajai és zokogása fojták el, s a mint az ima elhangzott, mély csend állott be, hogy az elfojtott zokogás után, egy szívreható ünnepélyes pillanat álljon be. Az agg lelkész felszólította híveit, hogy az égnek bűneik miatt történt látogatását jövőre kikerülendők, járuljanak ünnepélyes fogadalom tételére és annak esküvel, aláírással megpecsétlésére, mely szóról szóra ekként következik :

„Igen megszorodott szívvel és lélekkel emlékezvén N. Enyed Várossa, és abban az időben élt Ekklesiák arról az Istennek igaz ítéletéről, melylyel látogatta Isten ez hazát, soha el nem felejtendő, elégségesképen meg nem siratható romlást bocsátott vala, melyben tűz miatt az egész Város porrá és hamúvá tétettetett, a midőn szép Kastélyunk tornyaival, abban lévő szerzésműveivel, sok szép jókkal, Temploma és Tornyával, három szép harangjaival, a kerítésben lévő Kamarákkal, azokban lévő sok szép jókkal, sok esztendőkre letett számtalan búzájával, hordó boraival, letétetett pénzbeli sok költségével megemésztetett ; kegyetlen fegyver miatt elhullottak, megölettek sok siratásra és jajgatásra méltó, szép és jóreménységű Ifju Deákjaink s városi becsületes Ifjaink, közép és öregrendű Atyánkifiai, némelyek pedig tűz által megégtek, sokan a füst mián megfúladtanak. Kiknek szomorú romlásokon 's eseteken keserves sirás, jajgatás elhatott szintén a szomszéd falukba is, égő Házaiknak füstivel egybe. Vajha a nagykegyelmű szent Úr Isten többé ily keserves csapását reánk nem bocsátaná !

Eszébe juttatta sok Istenfélő Tagjainknak ez az Isten szomorú

ítélete, azt a mennyei igaz Úrnak mind igaz ítéleteit, mind pedig irgalmasságát, melyet cselekedett ennekelőtte circiter 45 Esztendőkkel ezen Városon,*) midőn a Pogányoktól a Városnak Kastélya és benne lévő keresztyén Atyáinkfiai szorongattatván, csudálatosan az Isten az égből szállott tűz által megrettentvén a Pogányokat, és megszabadítván, fogadást tettek volt Isten előtt arról, hogy Esztendőről esztendőre azt a Napot, mellyen Isten őket oly csudálatosan megszabadította, megszentelnék, könyörgésekkel, böjtölésekkel, Isten Igéjének hallgatásával. De a sok szomorú változás fogadásokat csakhamar felbontotta, mellyért is az időtől fogva az Istennek sok külömb-külobb ítéletit szenvedte e Város. Mellyeket szomorúan forgattak elméjekben e Városnak és Ecclesiájának Istenfélő Tagjai. Ennek okáért, tetszett kicsintől fogva nagyig minden rendeknek: Egyháziaknak és külsőknek, Férfiaknak és Asszonyi állatoknak, Fiú gyermekeknek és Leányoknak közönségesen, Isten s Angyalok, sőt e világ előtt, az Isten haragjának engesztelésére való igaz poenitencia tartásunkat s ő Felségéhez való megtéréstünket (hogy Városunk s Ecclesiánk Isten előtt kegyelmet nyerhetne, és még valaha áldott kezeivel romlásunkból felépítténé) ilyen fogadásokat tenni:

1. Hogy azt a szomorú emlékezetű Napot, Diem Dominicam Palmarum, Esztendőnként emlékezetben tartjuk, azon a Napon solemniter az Isten ítéleteinek és csudálatos szabadításának hálaadással való emlegetésével, Könyörgéssel, és böjtöléssel Istennek szolgálunk, az Úrnak haragját engesztelni el nem míveljük. Ezt pedig fogadjuk nemesak magunk személyünk iránt, hanem még a Fiaink, s Leányaink, sőt a mi maradékaink iránt, nemzetségről nemzetségre. Hogy pedig az időnek változási ebbeli fogadásunkat se a mi gyermekeink se maradékainknak elméjéből el ne törölhessék: időről időre, esztendőről esztendőre a Nemes Városnak előjárói jó idején tartozzanak elméjekre adni a T. Tanítóknak, a kik is tartozzanak annak az Innepnek megszentelése felől, azon a napon pedig, Inneplésnek okát előszámlálni, emlegetvén megkeseredett e Városnak ilyen szörnyű romlását; hogy pedig még magot hagyott az Isten az Ő Házában, Istennek nagy-alázatos szívvel megköszönni.

*) Az 1658-ki tatár támadásra vonatkozik.

2. De hogy a mi poenitencia-tartásunknak megvilágosításában mégis fogyatkozás és nagy csorba ne legyen: fogadjuk azt is, hogy annak az Innepnek megszentelését, melyet ennek-előtte Istennek előtte fogadtak volt a Városnak lakói, midőn a fellyebb megírt mód szerint csudálatosan az Isten a Pogányoktól megszabadította, — megújítani készek leszünk az időtájban, melyen az Isten e Városnak lakosin kegyelmesen véghezvitte, úgy mint István király napja előtt való Vasárnap. Miis azon a napon kicsintől fogva nagyiglan könyörgéssel, böjtöléssel, alázatos magunk-viselésével az Úr Isten haragját engesztelni, és olyan csudálatos szabadítását hálaadással emlékeztetben hagyni el nem mulatjuk. Mellyet is hogy az Úrnak nevében el követhessünk: Tartozzanak az T. Egyházi szolgák kihirdetni annak-előtte egy héttel.

3. Tagadhatatlan dolog, e Város Lakossainak sok szép öltözeteket, Selyem és drága Posztó pompás ruházatjokat, az Asszonyi embereknek buja Fátyolokat, vékony drága patyolatjokat, arannyal ezüsttel varrott főkötőket, ingeket, az ellenséggel Isten levonatta, sokakat mezítelenségre, paraszt és koldus ruhára juttatott, mellyel megbizonyította az igaz Isten, hogy ő Felségének nem kedves az ezifra köntösben bujálkodó szívű nép: nem tetszvéen a mi Istenünknek az, méltó, hogy poenitencia-tartásunknak a valóságát az olyan öltözeteknek lejárásával is bizonyítsuk meg. Ne legyen senki közüllünk, se Nemes, se nemtelen, a ki ennekutánna olyan ezifra öltözettel az Istennek haragját ujjolag Városunk ellen felgerjessze, mivel nem tudjuk, hogy mit mért az Úr Isten még a következőkre is! Ha valaki vakmerőképpen ez ellen a fogadástétel ellen viseli magát, nem gondolván az Istennek rajtunk általment szomorú ítéletivel: tehát nemcsak az Egyházi Szolgák tartozzanak közönséges helyen meginteni, megdorgálván az Istennek beszédéből, hanem az Ecclesiasticum Consistoriumnak Censurájában is incurrálljon.

4. Azt is fogadjuk, hogy mind magunkból, Feleségeinkből, Gyermekcinkből Házainkból, sőt egész Városunkból is mindenféle bűnöket kiirtani el nem mulatunk: nevezetesen a káromkodást, gyilkosságot, paráznaságot, lopást és egyéb czéégéres bűnben lélekzőket nem erszényeknél fogva büntetjük, hanem érde-

mek szerint. A kegyesség gyakorlására pedig mindenkinek jó példát adni igyekezünk.

5. Mivel tudjuk azt mindnyájan, hogy Úr Isten előtt égre kiáltó bűn a szegényeknek megnyomorítása, melyet nagy mértékben munkálkodik a rendkívül való ursora (uzsora): tizenhárom pénzt — 's még többet is venni száz pénzre, — 's annak is az usoráját a summa pénzből venni ki. A keresztyén országokban pedig teljességgel hallatlan dolog (?) usorának usoráját venni, mindenütt megelégesznek száz pénzre tíz pénzt venni legfeljebb; sok országokban, városokban, tartományokban alább is. Kívánja tőlünk a mi Istenünk, hogy többé így ne rontsuk keresztyén felbarátikat, mert igaz poenitencia-tartásunk szegény szükölködő atyáinkfiainak nem romlásukat, hanem épületeket kívánja, Isten beszéde szerint.

A feljebb megírt dolgok megtartására ígérem és kötelezem magamat bona fide et conscientia. Én Bajtsi András, minis-ter Ecclesiarum vicinarum m. p. Kolosvári István (tanár.) Én Páriz-Pápai Ferencz, N. enyedi Collegium professora. Én Bajtsi Sámuel N. E. Eccleziának lelkitanítója, m. p. Joannes Kremerus evang. pastor N. E. m. p. Én Pataky István Collegium seniora, nomine et persona totius subscripsi m. p.⁴ S még más nyolcz, részben esküdtdiák.

Ezt követi 48 enyedi közpolgár aláírása.

„Az Istenfélő asszonyi állatok képekben iratták be a neveket örök emlékezetnek okáért 44en. Kik között elsők ezek: néhai t. tudós erdélyi reform. Püspök Tófeus Mihály úr özvegye Kun Éva m. p. Néhai t. Nagy-Ár József Úr özvegye Tófeus Mária m. p. Néhai Szikra István N. E. hadnagy özvegye Hunyadi Anna m. p. stb.)¹⁾“

Az indokolhatlan véres eset megtörtént; a több ezernyi lakosságú város félszázados ipariája, több száz ember életével együtt megsemmisítve, egy közintézet, melytől Erdély értelmiségének legalább is egyötöde szellemi előmenetelét nyerte, egy egész nemzedék számára bezárva.

---

¹⁾ Lásd Dipsai Szabó István: „Erdélynek s Nagy-Enyed városának két rendben esett égetésének, sarczoltatásának, raboltatásának rövid, de hiteles históriája.“ N.-Enyeden, 1838.

A történelem feljegyzé az iszonyú tettet, s az emberien érző kebel megilletődve áll meg az egyszerű polgárság gyászba öltözött tömege előtt, mely a szenvedett csapásért önmagát okolva, igaz töredelmességgel magára vall, és szent fogadalmakat teszen.

De a történelem kritikájának kötelessége egy lépéssel tovább menni, s kérlelhetlenül arra vagy azokra utalni a bűnvád súlyát, kik azt az Isten és az utókor előtt megérdemlik. A legközelebbi kor hallgathatott, vagy elsimíthatta a történeteket félelemből, de másfél száz év múlva a história már kimondhatja az illetők felett is igaz ítéletét.

Az eddig ismert adatok Enyed 1704-ki nagy romlásáért.

— Vádolják **Toroczka y Istvánt**, azon könnyelműségéért, hogy a császári vezér haragját, bár valószínűleg nem akarva, egy csekély népességű városra vonta, nem annyira a kém megcsonkíttatása, mint a meg nem védhetett városnak idő előtti átesketéséért **Rákóczi** pártjára, a mi által Rabutint mintegy provocálta. (Bár e tekintetben az utódok is tanultak volna!) Mentik annyiban, hogy ily eredményt az ő hibája miatt másokra nem várhatott, s hogy egyideig Enyed védelmét lehetségesnek, később saját erejét is elégtelennek tartotta.

— Vádolják a szerencsétlen várost is jóhiszeműségéért; a mennyiben a szavát nem tartható kurucz tábornok segély-igéretében bízott. A mire azonban nincs eredeti adat. De kik forradalmi időket éltek, jól tudhatják, hogy ily időkben binni és nem hinni, bízni és nem bízni egyaránt nehéz, s egy pár-ezernyi lakóju város polgársága háború idején alig tehet egyebet, minthogy a közelgető nagyobb erőnek meghódoljon.

— Vádolják **Tige** ezredest, ki elég oktalannul vagy roszakarattal, rendes ezredéhez még rablásra vágyó népet sem szívesen vezetett egy kis város polgárai ellen vezetni. Menthetné az, ha erre parancsolata volt.

Vádolják **Rabutint**, ki **Toroczka y** tettéért egy szerencsétlen és tehetetlen városon vett véres hoszut, évtizedekre megbénítva egy tudományos intézet jótékony hatását, melynek előljárói óvatosságból, még beeskerve sem voltak **Rákóczi** részére. És őt, ki erre fölülről, már az idő rövidsége miatt is parancsot nem vehetett: nem menti fel sem Isten, sem ember,— legkevesbé pedig a história. **P. SZATHMÁRY KÁROLY.**

Temesvár, mint kösziklán fekvő fellegrár.

A Horváth Mihály által, még Hatvani név alatt, kiadott brüsseli okmánytár második kötetében egy királyi udvari tisztviselő elbeszélését lehet olvasni, az 1551. év augusztus hó utolsó harmadában, september 11-ig, Erdélyben és Magyarországrban történetekről. Elbeszéli nevezetesen a Castaldotól Erdélyből vett azon örömhirt, mely szerint ő Petrovics Péterrel a Temesvár és Beeskerek átadása iránti szerződést megkötötte, és hogy ennél fogva Ferdinand király seregei ezen fontos két várat meg is szállották.

Az elbeszélő, hogy ez újdun szerzett váraknak és vidékeiknek minőségéről fogalmat adjon, szükségesnek találta, hogy azoknak némi leírását adja. Ennélfogva elmondja, hogy Temesvár (vagy mint közlő írja: Tomaschwar) róna mezőségen, kemény kösziklán épült, és már magában a természet által bevehetetlen erősséggé tétetett; a vár belsejében hosszas és mély ásás után a kemény kösziklában jó forrásvizet találtak, mellette jó cisternák is vannak, melyek ritkán szenvednek vízi fogyatkozást. A „Tomisch“ (Temes) folyó a vár mellett hőmpölygeti bő vizeit, és a vár erősségét nem-kissé emeli. Közvetlen a vár aljában (gleich unden am Schloss ligt das Stetl) fekszik a város, mely 2000 házból áll, népes, és elég szépen épült. Báthory tart itt 2000 huszárt.

A mi ezen jelentésben feltűnik, kétségkívül nem egyéb, mint Temesvár fekvésének oly leírása, mintha valamely kárpát-aljai, vagy erdélyi fellegrár volna. A legkezdetlegesebb tudomásba ütközik azon állítás, hogy Temesvár kösziklán épült. Temesvár vidéke híres a maga szép lapályáról, ismeretes volt hajdani vizgazdag környékéről, mely hadi biztosságának egyik leg-

lényegesebb részét képezte, és melyről a fenebbi királyi tisztviselőnek is tudomása volt, írván, hogy Temesvár jó német fél-mérföldre csak h a n s á g által van körülvéve, melyen keresztül sem gyalogolni, sem lovagolni, sem kocsin járni nem lehet. A várba férni csak hosszú hidakon keresztül lehetséges: egyszerű ezölöpök, melyek fatörzsökkel egybekötve. Ha ezek megújítatnak és leégettetnek, az ellenség közelítése a várból dörgő ágyuk segítségével könnyen meghiusítható.

Hazánk élő és álló vizei századok folyamában roppantul megfogytak, és habár ezen tétel igazságát Magyarország minden részeiben fel lehet tüntetni: alig lesz vidék, mely e tekintetben nagyobb változáson ment volna keresztül, mint Temesvár és megyéje. Az emberi munkásság mai napig sem szűnt meg a víz elemével birkozni az uralomért egyes területek fölött: de oly esetet nem tudunk, hogy hegyeket elhordott volna, miszerint a köznapi sürgés-forgásnak helyet találjon ott, hol úgyis a láthatárt mi sem korlátolá a déli jellemű égboltozaton kívül.

Mintán Temesvár vidékén emelkedettebb domb vagy szikla nincs, nem is volt soha: azt kellene habozás nélkül mondani, hogy az 1551. év némely magyarországi eseményeinek leírója egyszerűen hibázott, midőn Temesvárnak oly fekvéséről szól, mely a természettel ellenkezik. De ezt téve, tán könnyen igazságtalanságot követhetnénk el. A fenebbi elbeszélő ugyanis minden más tekintetben sok higgadtságot és józanságot árul el; az események sok részletébe be van aratva, és nem mindennapi észlelő tehetséggel rendelkezik. Egyszerű tudatlanságot tehát feltenni itt bajos dolog.

Azonban eszembe jut, miként egy 1269-ik évi okmányban is olvastam egy Oronhos, azaz Aranyos hegy-ről, mely Csallóközben létezőnek mondatik. *) Eszembe jut, hogy gyakran vettem kezembe Temesvár várának középkori rajzait, melyekben a láthatár kisebb-nagyobb hegyekkel be volt szegélyezve. Pedig jó szemének kell annak lenni, ki Temesvárott tiszta időben délkelet határán valamely hegygerincez kékelését megláthatja. Mind ezen összetalálkozó jelenségek nem volnának-e egyebek tévedéseknél? Alig hiszem.

---

*) Fejér IV. 3. k. 490.

A középkori festők azt hitték, hogy történeti festményeiknek és mellképeiknek szebb háttért nem adhatnak, mint ha zegzúgos, kalandos alakú hegyekkel és sziklakkal megtöltik: ámbár ezen háttér az előállított esemény jellemével, vagy szende szűzies kifejezést arcképpel sajátságos ellentétben állt. Itt távol sem egyes festők alanyias felfogásával van dolgunk, és ama sajátság épen nemcsak az eszményies képeknél fordul elő: hanem egy egész korszak izlése érvényesíté itt magát, mely a valódi természetet is módosítá, midőn az ecset által másoltatott. Azon korban a zordonul hasított, kopasz hegyi vidék, tájképi eszményies szépségtől szolgált, annyira, hogy például a németalföldi történetfestők, kik életükben tán sohase láttak sziklahasadásokat, és kötböket a természetben, azokat képeik háttéréül festeni szerették. Vegyük Hemmling és Van Eyck némely tájképeit; vajjon az ott látható meredek sziklacsúcsok eredetieivel Hága, vagy Harlem, Brügge vagy Mastrich, Ypern vagy Gent környékén ismerkedett-e meg a művész? Láthatjuk ebből, hogy a festők azon korban szószerinti értelemben más szemmel nézték a tájéket, a tájképi szépségről egészen más fogalommal bírtak, mint mi, vagy más századok fiai; és hogy táj-szépségi izlésüket a természet oly alkotásaiban találták, melyek még honiak sem valának, és a természet közvetlen hatásából a kedélyre sem magyarázhatók ki. A történeti képek a művészet ezen iránya alól nem szenvedtek kivételt; a mint is egy németalföldi képen, mely a 11000 szűz legendáját ábrázolja, Köln városának rajza felmutattatik, körülhatárolva zegzúgos szirtsoportok által a háttérben. A művészt, ki oly közel élt Kölnhez, alig fogjuk gyanuba vehetni, miszerint nem tudta, mily lapályos e város vidéke. Eltért a természet valóságától csak azért, mert annak lapályos minősége meg nem felelt a tájszépségről benne élő fogalomnak.

Ellenkező irányban is haladt az izlés; a tájkép felfogására alkotott szem elfordult a középkor nézetétől, és mindinkább a középhegységek szelidebb formáiban gyönyörködött. Nem csupa véletlenség az, hogy a tájfestészet egy hosszú időszaka alatt, Ruysdaeltől az újabb korig, alig bányásztatott ki a havasok nagyszerűsége jelentékenyebb festményi fogalmazványokra. Annak ellenkezője történt, a mit a 15. és 16. századbéli tájfestőknél tapasztaltunk. Ott is, hol Everdingen nekünk Norvégia sziklaörvé-

nyeit és vizzuhatagjait élénk tünteti: az éjszaki sark havasi világát a német középhegységek jelleméhez igyekszik közelíteni.

Mindentűt szelidítés, mérséklés. Svájcznak természetét ezer meg ezer festőszem bámulta már, de a rajzok különféle korban különfélék voltak: míg a régibb korban annak nagyszerű emelkedettsége, kalandos vadonsága tükröződött vissza a festészek vásznáról, e század elejétől fogva a tájkép szelidítését, a havasok leszorítását eszközölte az izlés. Pedig a természet századokon át változatlanul ugyanaz maradt!

Ezen művelődés-történeti jelenségekre kellett gondolnom, midőn a magyar udvari tisztviselő leírását olvastam Temesvár vidékéről. Az 1551. év eseményeinek ismertetője egy az irodalomba átfordított tájfestő, ki mint ilyen korának izlésével tökéletes összhangzásban van, kinek tájképi szeme hasonló azon festészekéhez, kiknek művei a fenebbi sorokban jellemeztettek. Ahol a királyi tisztviselő azon néhány bét történeteit előadja: ott a kortárs józan fölfogását, s az igazság szeretetét fel lehet ismerni. A valóságtól csak akkor tér el, midőn tájfestővé lesz, midőn Temesvárt sziklavárrá emeli, sziklába fűrt forrásokkal, cisternákkal, tövében fekvő váraljjal. Nem hamisítási szándok forgott tehát nála fenn, — ő csak a tájéki szépségről való izlés azon hatása alatt irt, mely korát jellemezte.

PESTY FRIGYES

A Maros-Portuson újabban fölfedezett római régiségek.

Régi és köztudomásu dolog, hogy azon a térségen, a mely Gyula-Fehérvár és Maros-Portus közt a Maros jobb partján elterül, abban az időben, a mikor a rómaiak birták Daciát (106—257 Kr. után) egy jelentékeny telepváros (colonia) feküdt, a melynek neve Apulum volt. Ezt a térséget az országút délnyugati irányban átmetszvé, két részre osztja, a melyek egyike az országút és a Maros, a másika nyugat felől az országut és a hegyek közt fekszik.

Noha igen valószínű, hogy a rómaiak álló tábora éppen azon a magaslaton volt, a melyen most a gyula-fehérvári vár emelkedik : az e tábor védelme alatt állott város mégis jóval alább épült volt a Maros mellé, és középpontja körülbelől éppen ott lehetett, a hol most Portus van. Már ha az ember Gyula-Fehérvártól Portus felé megy az országúton : a távolságnak mintegy harmadát áthaladva, egy hidhoz ér, a mely egy soha ki nem száradó mocsárpocsolyát hidal át, és minden jelenség arra mutat, hogy a sajátlagos város e mocsárnál kezdődött, és hosszukás petekör alakjában foglalta el a Maros kanyarodása által képződött szögletet.

A hely fekvése nyílt téren nagyon valószínűvé teszi, hogy 257-ben, midőn a góthok elfoglalták a mai Erdélyt, e város egyike volt a barbar pusztítások első áldozatainak. Az akkori idő szokása szerint az inkább rabló mint hódító jövevények az épületeket felgyújtották, lerombolták, a mi értékest kaptak, elvitték, a lakókat vagy kiölték, vagy rabszolgaságba vitték magokkal, s így a város helye pusztán maradván, bégyepesedett. Ehhez járult még, hogy az alatta elfolyó lassú Maros gyakori áradásaival sok homokot rakott le, a mely a víz leapadása után mint futó-homok

a szél befolyása alatt halmokat és magaslatokat torlaszolt fel, a melyek a romok egy részét ellepték. Idővel erdő is borította a helyet, és körülbelől csak a 10-ik évszáz vége felé, a magyarok bejövetele ideje táján, kezdtek ismét emberek e helyre telepedni.

Semmi biztos adatunk sincs arról, hogy mikor fedezték föl e helyen legelőbb a római nyomokat: de azt bizonyosan tudjuk, hogy a hely emberi emlékezet óta (előbb fejedelmi, aztán királyi) kamarai birtok volt, a melyre a kamara a sószállítás könnyítése kedvéért a mai Portusnak nevezett kis telepet alapította.

A mióta Portus épült, Apulum területe, mint portusi határ, mivelés alá jött. A kamara felosztatván a helyet parcellákra azokat haszonbérbe adta, és ezzel kezdődött egy sajátságos neme a kizsákmányolásnak. Tavasszal felszántották a helyet, és bevetették törökbuzával, ősszel a törökbuza betakarítása után mindenik haszonbérlő neki esett abérlett parcellának, és kezdte felásni, vagy helyesebben feltorni. Ez ásásnak nem volt más célja, mint a föld alatt lappangó alapfalazatok kiszedése, a melyek faragott kövekben, s jeles minőségű római téglákban, igen becses épületanyagot nyújtottak. Ez anyagot ölbe rakták és eladták, és ebből épült a mai Gyula-Fejérvár nagy része.

Minthogy céljokhoz képest a turkálók csakis a falakarontották, a köztök levő földet és roncsolékot pedig csak annyiban bontották meg, a mennyiben szükséges volt, hogy a falakhoz hozzá juthassanak: igen természetes, hogy csak esetlegesen bukkantak olykor-olykor egy-egy becsesebb régiségre; azonban e gazdálkodás oly sokáig tartott, hogy ez esetlegesen talált darabokból is egy nagyszerű régiségtárt lehetett volna megtölteni, ha t. i. olyan létezett volna.

Megtörtént, hogy a térség nyugati felén, a mely tudniillik az országút és a hegyek közt fekszik, talán igenis hanyagul viték e turkálást, a mennyiben a felturt helyeket nem egyengették ki, és így a terület fölszine oly egyenetlenné vált, hogy már nem is lehetett rajta szántani. Ekkor a kamara ezen a részen betiltotta az ásást. A keleti részen azonban lankadatlan erőlyvel tovább folyt a legújabb időkig.

A legújabb időben pedig úgy tervezték a vasútvonalat, hogy az Alvincz felől jöven fölfelé, Portus nyugati vége mellett halad el, és az országutat éppen a fennemlített mocsárnál igen

hegyes szög alatt átszelvén, az országút és a Maros közt az u. n. püspök rétjén építendő indóháznál végződik.

E vasút töltése meglehetősen magas, és hogy számára a megkívántató anyagot megnyerhessék, a töltés keleti oldalán, tehát közte és az országút közt 6—8 ölnyi szélességű árkokat nyitottak, azokat 3 lábnyira kimélyítették, és az azokból ásott anyagból töltötték fel a vasút töltését.

E leírásból látszik, hogy ez árkok éppen arra a helyre esnek, a melyen az ásás darab időtől fogva be volt tiltva. Mint-hogy itt nemcsak alapfalakat bontottak, hanem az egész földtömeget kiemelték: előre látható volt, hogy csak némi figyelem mellett meg kell hogy kapjanak minden régiséget, a mely e tömegben netalán lappang; de azt is meg lehetett jósolni, hogy egy kipusztított és kirablott város romjai közt, a melyek még azonkívül számtalanszor keresztül-kasul voltak turva, sok és nevezetes régiségeket nem fognak találni.

E föltevést a következők igazolta. Mert noha a felásott terület csaknem két holdnyi, egyebet nem kaptak, mint mindössze három feliratos fogadott oltárt, a melyek közül a legnagyobbik csonka; öt darab érc-szobrocskát, a melyek mind csonkák; egy csonka és durva faragású Jupitert, mészkőből; aztán durva cserépedényt, méceszt, üvegedény-töredékeket, téglát, faragott követ, oszloptöredéket elég nagy mennyiségben, de ezek közt semmi olyast, a mi különös figyelmet érdemelne; apró bronz töredékeket, a melyek közt csak egy néhány különös érdemel figyelmet; két fazakas formát domborművek készítésére, és egy cserép-szobrocskát. Végre a mi a legbecesebb, egy gyönyörű domborművel díszített ezüst-esészt, két ezüstitányérral együtt, a mely utóbbiakat a gyula-fejérvári pénzverdében be is olvasztották; és szörvénnyesen lelt egyes, csaknem az ismerhetlenségig kopott és megrozsdásodott pénzdarabok mellett egy cserépperzselyt mintegy 700 darab ezüstpénzzel, a melyből azonban csak 612 jutott kézbe meghatározás és ismertetés végett. A mit egyesek alattomban vásárolgattak a napszámosoktól, arról természetesen nem lehet semmi bizonyosat tudni, ámbár éppen az apróságok, mint metszett gyűrűfők, ékszerdarabok és effélék szoktak a legbecesebb tárgyak lenni.

Az indóház feltöltésére még kisajátított a vállalat egy ho-

mokdombot a Maros partján. Ennek felásása egy temetőt fedett ki, a melyben azonban mégeddig nem kaptak egyebet, mint egy nagy kőkoporsót, a mely a fedelébe vágott idomtalan lyuk után itélve, ki volt rabolva, és szétszórt emberesontokat.

Történtek ugyan intézkedések a kapott régiségek megmentése iránt: de miután a kapzsiság képes minden ellenőrködést kijátszani, vajmi kevés az, a mi eddigelé az erdélyi múzeumnak jutott belőlök. Maga a vállalkozó a miniszterium és a vasútigazgatóság világos rendelete ellenére elsajátította a szobrocskákat, és a legszebb bronz tárgyakat, és a múzeum kiküldött tisztviselőjének csak azt adta át, a mi neki tetszett, vagy helyesebben mondva, a mi neki már nem tetszett; és ez külföldi embernél még nem csuda, de nevezetesebb az, hogy épen oly hazafiak is, a kik legtöbb zajt ütöttek a régiségekért a múzeumi nevében, legnagyobb tevékenységet fejtenek ki abban, hogy a legérdekesebb tárgyakat szép csendesesen zsebre rakhassák, — csak emlékül!

Egyébiránt a lelt tárgyak részletes leírása, a meennyiben tudomására lehetett jutni, meg fog jelenni az erdélyi múzeum-egylet évkönyvének legközelebbi füzetében.

F—y H—k.

Könyvismertetések, bírálatok.

III.

A magyar honvédelem története. Horváth Mihály „Kisebb Történelmi Munkái“ I. kötet 149—245 ll. Ráth Mór kiadása.

A „Századok“nak egyik főfeladata, történelmi irodalmunk minden mozzanatáról értesíteni, tájékoztatni a közönséget. Mulasztást követnénk el tehát, ha Horváth Mihálynak „kisebb történelmi munkái“, melyekből két kötet ép most jelent meg, és más kettő még következni fog, hallgatással mellőznők. Az egész gyűjteményt nálam avatottabb toll fogja ismertetni; jelenleg csak az első kötet egyik érdekes monographiáját szándékom bemutatni: a magyar honvédelem történetét, a legrégibb időktől napjainkig.

Horváth Mihály e két kötetben megjelent kisebb munkái nem jellemzik, mily fokon áll most a szerző a történetírásbau. Nagyobb részük 20—30 év előtt iratott, és minden változás nélkül vétetett fel a gyűjteménybe. Egy-két értekezés elavult, de a legnagyobb részt az idő nem tudta még túlszárnyalni, és van néhány, mely örökké becses fog maradni; művek, melyekben az adatok hiányosságát valódi történetírói szem pótolja, melyeknek egyes állításait a haladó tudomány kiegészítheti, némely gyanításait bizonyosságra emelheti, de lényegileg más eredményekre nem vezethet soha, ha csak a most használt összes kútfők koholmányoknak nem bizonyulnak. Ez utóbbiak közé számítom a „Honvédelem történetét“, melylyel szerző 1842-ben foglalta el akadémiái székét, és a melyet 17 év múlva — mi közben történetírásunk óriási lépést tőn előre, és Szalay László műveinek legjavát írta — Salamon Ferencz jeles monographiájában a magyarhoni török uralomról, a magyar hadszerkezet vázlatában alapúl fogadott el.

Nem akarok tüzetes bírálatot írni, de nem is akarok hizelegni, s azért némi hiányokat is kell érintenem, ámbár jól tudom, hogy kifogásaimnak élet előre kitöri a munka célja, eredete. Ohajtottam volna, hogy szerző mélyebben bocsátkozzék a nem-

zeti élet más rétegeibe is, melyek nélkül az olvasó középkori hadiszerkezetet tisztán fel sem foghat; jó lett volna a hazai kútfők hiányait más nemzetekkel való összehasonlítás által pótolni, mert hason viszonyok közt hason befolyások alatt, hason intézmények fejlődnek. De mindez nem fért volna egy akadémiai székfoglaló szűk keretébe. A stylben is a rhetori hang árt sok helyütt a történetíró egyszerű nyelvének, mely nem hazafias pathos, hanem a képek által szűl hatást, melyeket élő alakokként lelki szemünk elé vezet.

Szerző értekezését négy korszakra osztja fel. Az első a honfoglalástól az Anjoukig, a második az Anjouktól a mohácsi vészig, a harmadik az állandó hadsereg felállításáig vagyis 1715-ig, a negyedik napjainkig terjed. E kilencz század alatt honvédelmünk, mellőzve a számtalan kivételt, nagyjában következőleg fejlődött.

Honfoglaló őseinknél minden szabad ember katona volt. Az egyes törzsek kölcsönös védelemre valának kötelezve, de a központi hatalom, a vezérek felügyelete alatt csak egyes, a védelemre különösen fontos várak állottak. Szent-István a királlysággal a honvédelemnek is más alakot adott. Neki sereg kellett, melylyel magának bel és külellenségekkel szemben tekintélyt szerezzen, a mire nem volt elég a személye körüli csatlós had, melyet minden törzsfő tartott udvarában. Szaporitá azt is, kivált külföldiekkel, kiknek birtokokat adott, de a fősúlyt a várakra fektette, melyeket a törzsfők kezeiből kivett, várispánok alá helyezett, és különféle elemekből alakult csapatokkal, várjobbágyokkal megrakott, kik a katonáskodásért földbirtokot kaptak, s a királyt mindenhová követték. A valódi szabadok, az ország nemesei, csak a haza védelmére fogtak fegyvert, és a határokon átlépni nem voltak kötelesek.

István utódjai elpazarolván a várföldek nagy részét, a középkornak z s o l d j á t, seregük fogyott, és gyengék lettek kűnn és benn a hazában. A nemzet mint ilyen csak ritkán lépett fel. Nem volt ok, melyért a nehéz tömeg megmozdult volna. A középkori állam nem képviselte, nem valósította még azon érdekét, melyeknél fogva napjainkban az ország ügye mindnyájunk ügye. A középkori Magyarország egy családhoz hasonlított, melynek tagjai már mind nagykorúak, és külön czéljaikat

maguk érik el. Bizonyos családi emlékek, kegyelet a családfő iránt, vérségi hajlam, különösen megtámadásoknál közös működésre fűzi össze mindnyáját : többnyire azonban egyik is másik is a legmerészebb vállalatokba bocsátkozik, a nélkül, hogy a többi törödnék vele.

Az Árpádok végszakában bomlásnak eredt a várszerkezet; a birtok egyes főurak kezében pontosult össze, kik engedelmessétek, ha nekik tetszett. Háromszáz év alatt Szt.-István műve romba dőlt, és az Anjouk, midőn a trónra léptek, csaknem ott találták magukat, hol Géza fejedelem volt a törzsfővel szemben. Azonban Róbert Károly és Nagy-Lajos rendkívüli emberek voltak. Behozták annyira mennyire a hűbéri szerkezetet, és Lajos az olygarchiát személyes tulajdonai által annyira magához tudta fűzni, hogy Nápolyig, Litvániáig követte, és zászlóaljaiból — bandérium, mint akkor nevezni kezdték, — 200,000 fegyverest állított rendelkezésére. Gyöngye utódjai alatt már törvényeknek kellett gondoskodni a honvédelem újjászervezéséről. Zsigmond királynak 1435-ki czikkelyei behozták a portális militiát, a telekkatonaságot. A főtisztviselőknek tisztí banderiumain kívül, melyeket hivataluknál fogva tartottak, és melyekre a királytól zsoldot kaptak, minden nemes minden 38 jobbágy után egy fegyveres lovast volt köteles kiállítani, kisebb birtokosok közül többen egyet, hasonló kulcs szerint. A birtoktalan nemesek fejenként fölkeltek a vármegye zászlója alatt, s a király minden évben 3 hónapra felparancsolhatta őket a haza védelmére. Főelv azonban az maradt, hogy a király saját költségén tartozik az országot védelmezni, és csak elégtelenség esetében kelnek fel a főurak és az egész nemesség portális katonáikkal.

Világos, hogy ezen hadszerkezet erős központi hatalmat tételezett föl, mely a hanyagokat kötelességükre szorítsa, a mi azonban csak Mátyás király alatt történt. Hunyadi János csatáit többnyire saját, barátjainak, s legfőljebb a fenyegetett vidékbeli várak bandériumaival és nemességével vívta. Fia Mátyás már az újkor embere volt. Lelkében a római legiók lebegtek ideálként. Átlátta a portális militia s nemesi fölkelésnek gyarlóságát, és inkább pénzt kért az országtól zsoldosokra, kiknél az ó-kor fegyelmét és taktikai tőkélyét akarta meghonosítani. Ezen korban születtek az állandó hadak, a miben a török a ke-

resztyénséget már egy századdal megelőzte volt. Nem osztthatom tehát szerző nézetét, ki az ozmánokban csak vad csordát lát. A jancsárokhoz fogható sereg nem volt akkor Európában, mert a híres svájci és a 15. század végén Cordova által nevelt spanyol gyalogság volt oly vitéz, de nem állott férfiakból kik gyermek-ségük óta a sirig csak katonák, és pedig fegyelmezett katonák voltak. Mátyás hasoncsereget állított volna szemben a törökkel, és akkor talán a magyar alkotmány előbb vesztí vala el az aranybulla ellentállási záradékát, de a végromlás is nehezebben következett volna be, mert „Mohácsnál — Salamon megjegyzése szerint — nem annyira Zápolya, mint a fekete-sereg hiányzott. “

Mátyás halálával tervei is sirba szállottak. A magyar olygarchia mindinkább bomlani hagyta a hadszerkezetet. Még ezt a terhet is a parasztságra akarta róni: de a Dózsa-féle pórhad urai ellen fordítá fegyverét, s a hol a csűrhe nép a török ellen kelt fel, csak a halottak számát, a vérengzést tette nagyobbá.

Igy találta az országot a mohácsi vész, így János király halála, mely után Buda és az ország nagy része török kézre került.

Nem arról volt többé a szó, hogy a nemesség messze utakat tegyen az Al-Dunához vagy a Morvához a haza védelmére, s a tiszti bandériumok a királyt Boszniába, Moldvába, Csehországba kövessék: hanem ki-ki ugyszólván háza előtt látta az ellenséget, mindennap tüzhelyét volt kénytelen védeni. A végvárakat magyar s német zsoldosok őrizték, kiket a király, az ország, és részben a szomszéd osztrák örökös-tartományok fizettek. Számuknak a 17. század derekán 15—16,000-re kellett volna rúgni, 88 vár és váracsbán, Szathmártól kezdve az adriai tengerpartig. Ha valamely nagyobb törökesapat betört: a fenyegetett vidékeken egy vagy több megyének nemessége személyesen felkelt, vagy jószágai után bizonyos számú fegyverest állított ki, sőt még a pórság is fegyvert ragadott. Eljöttek ilyenkor a nagybirtokos főúrak is, néhány csatlóssal, kiket épen váraikban nélkülözhettek, — a régi bandériumoknak, melyek még csak a törvényben éltek, utolsó maradványakép.

A nemzeti haderő e csekély foszlányait is féltékeny szemmel nézte a bécsi kabinet. Nem akarta, nem szeretete, hogy a magyarok kezében fegyver legyen, és azért I. Leopold alatt, kivált az örökös királyság megalapítása után, a nemességre és

országgra önkénytelenül adót vetett, és e pénzen most már mind állandó hadat, német zsoldosokat tartott: a mai osztrák sereget. A magyar nemzetnek 40 évig tartó szívós ellentállása megghitűsítá királyaink absolutisticus terveit. Kénytelenek voltak elismerni a nemzet beleszólási jogát a honvédelembe: viszont az országgyűlés az 1715: 8 t. cz.-ben állandó sereg felállításába, tartásába belecgyezett, melyhez a nemesi felkelés csak végszükségben volt járulandó. Mig ezen állandó, toborzott sereg, melynek hézagait a nemzet meg-meg ajánlott újonczokkal pótolá, Törökföldön, Német- és Olaszországban, Belgium- és Franciaországban verét ontá, és az „osztrák sereg“ vitézségének hírét megalapítá: honn a fejedelem és nemzet közt, néha-néha szünetelve, tovább egy századnál elkeseredett vita folyt, vajjon köteles e a nemesség jószágai után az állandó seregre adót fizetni, vagy csak jószántából teszi azt? És e kérdés eldöntésére akkor, midőn már fél Európa a katona-sorozást fogadta el, a bandériális viszonyokban kerestek és találtak védveket. A magyar nemesi fölkelés legutoljára 1809-en szállt sikra; s az utolsó bandérium, mely Horvátországban 1848-ig magát fentartotta, 48-49-ben a magyarok elleni harcban ért tragicomicus véget. Az 1848—49-iki szabadságharc megoldá a kérdést, mely mellett szerző jelen értekezésében oly lelkesen szót emelt. A 48-ki törvények kimondák a jogegyenlőséget, közös teherviselést: és a válságos napok a nemzet minden osztályát a haza védelmére késznek találták, és ismét fegyverben állott az egész nemzet, mint régen, a honfoglalás napjaiban. P. GY.

TÁRCZA.

— Magyar Történelmi Társulat. A nyári szünidők leteltével társulatunk választmánya octóber 3-kán tartá e havi ülését, a szokott helyen és időben. Választmányi tagok szép számmal jelentek meg, néhányan a vidékiek közül is.

Miután gr. Mikó Imre őnnmaga hivatalos teendői, Horváth Mihály másod-elnök közbejött betegsége, Ipolyi Arnold harmad-elnök pedig távolléte miatt az ülésben részt nem vehettek: az elnöki széket közfelkérésre Toldy Ferencz foglalta el.

A titkár felolvasá a legközelebbi választmányi ülés jegyzőkönyvét. Azután jelenté, hogy a társulat havi közlönyének a „Századok“-nak első füzeté, a választmány utasításához képest, még július hó végén

elkészült, s augusztus elején az összes tagoknak, az alapszabályok és körlevél egy-egy példányával együtt szétküldöztetett. Helyeslő tudomásul vétetik.

Pénztárnok örömmel jelenti, hogy a társulat a lefolyt szünidő alatt is újra szépszámu tagokkal gyarapodott, nevezetesen három alapító s hatvan évdíjas taggal, kiknek neveit felolvassván, a választmány által mindnyájan elfogadtattak, és tagokul megerősítettek. Ez új alapítók gr. Eszterházy János, gr. Majláth József és b. Wodianer Albert 100 — 100 frttal; az új évdíjas tagok közül főlemlítjük e helyütt Joannovics György államtitkárt, Hunfalvy János, Paur Iván, Salamon Ferencz, Szinováczy György és Török János akadémiai tagokat, Radich Ákos fiumei orsz. képviselőt, Schuller-Libloy Frigyeszt az erdélyi szász történetnyomozó tanárt, Pulszky Ágostot, stb. — Hogy e tisztán tudományos célú hazai társulat iránt mily öröndetes részvét nyilvánul a lelkes közönség minden osztálya részéről: mutatja azon körülmény is, hogy a most bejelentett tagok között igen szép számmal fordulnak elő az olvasóegyletek, keresk. ifjak, sőt több tudománykedvelő szegedi hölgy is jelentkezett tagúl, kiket a választmány abbéli különös örömmel erősített meg a tagságban, hogy íme Anglia hölgyei példájára hazánk lelkes női is tényleges részvéttel kezdenek viseltetni nemcsak — mint eddig — a szépirodalom, hanem a komoly tudomány-ágak iránt is.

Az új tagok bejelentése után következett a pénztári kimutatás előterjesztése, melyből kitünik, hogy a társulatnak 53 alapító tag után már 6400 frtnyi tőkéje, s 404 évdíjas tag után — kik magukat három évre kötelezték — évenként 2020 frtnyi bevétele van. Alapítványokban, azok kamataiban és évdíjakban befizettetett sept. 30-ig összesen 3090 frt, befizetendő még 3330 frt.

Ezután elnöklő úr kijelenti, hogy a betegsége miatt személyesen meg nem jelenhetett másod-elnök úr óhajátását fejezi ki, midőn felszólítja a választmányt: intézkedjék a költségvetés megállapításáról, s erre bizottságot vél kineveztetni, mely a jövő novemberi ülésre adja be tervezetét. Elfogadtatik, és Horváth Mihály elnöklete alatt Toldy Ferencz és Wenzel Gusztáv urak kéretnek fel e bizottság tagjaivá, hozzájuk adatván még a társulati titkár és pénztárnok.

Titkár előterjeszti a július 2-ki ülés által a „Századok“ ügyében kiküldött bizottság jelentését; a választmány a tett intézkedéseket helybenhagyja, a havi közlöny kiállítására nézve Emich Gusztáv akadémiai nyomdászszal kötött alkut megerősíti, s egyszersmind a bizottságot — a közlöny ügyében teendők körül — az év végéig állandósítja.

Végeztetett, hogy a tagok további gyarapítását eszközölő nyilvános gyűjtések most már foganatba vétessenek, mégpedig minél szélesb körben: minthogy a Magyar Történelmi Társulat felvirágzását minden hazája története iránt érdeklélő honfi remélhetőleg szíven hordja, s csekélységbe kerülő áldozatát attól nem vonandja meg. Körlevelek által fel fognak azért szólíttatni a társulat pártolására, és saját körükben való szives terjesztésére az országos fő-, megyei és városi hatóságok befolyásosabb képviselői, a főnemesség és főpapság, a fő- és középtanodák tanári karai, olvasó egyletek, stb.; úgy hogy a társulat ez uton biztosan elérhetni reméli, hogy a mostaninál kétszerre nagyobb körben mozoghasson, s tagjainak szaporodása által képessé tétethessék kitérített üdvös célját minél inkább megközelíthetni, s egyszersmind pártolóinak is aránylag még több szellemi termékkel szolgálhatni.

Ezután Wenzel Gusztáv ismertetett egy igen nevezetes okmányt melynek eredetije néhai Nagy István hétszemélynök hátrahagyott gyűjteményében létezik. Ez okmány — melyet ismertető úr fel is olvasott — Hunyady Jánosnak 1444-ben Gallipoli mellől, Gúthi Ország Mihály kincstárnokhoz a várnai vész után két héttel írt levele, mely szerint Ulászló király akkor még életben lett volna, bár arczában megsebesítve; ha ez áll, s Hunyady a levelet nem pusztán honfiai vigasztalására írta: úgy a történelem eddigi állítása, hogy t. i. Ulászló a várnai ütközetben elesett, nem volna egyéb pusztán mesénél. Annyi tény, hogy az okmány hitelességéhez, Wenzel úr állítása szerint, semmi kétség nem fér; ismertető úr a választmány felkérése folytán becses fölfedezését a „Századok“-ban közölni ígérte.

Lehoczky Tivadar is mutattatott be egy érdekes okmány hasonmását: Sándor pápának 1412-ben kiadott indulgentiáját, a törökök és saracenok ellen harezrakelők részére. Eredetije a b. Perényi-család levéltárában, Nagy-Szőllősen van.

Majd Pauler Gyula köszöné meg jegyzővé választatását.

Végre a titkár szomorodva jelenté, hogy a társulatot a lefolyt szünidő alatt sajnos veszteség érte, a mennyiben egy választmányi tagját veszté el a szorgalmas ifjú történetbúvár Árvai Teőreök Gyula, továbbá egy buzgó alapító tagját b. Apor Sándor gyászos kimúlta által.

Ezzel az ülés befejeztetett.

— A Magyar Tudományos Akadémia a szünidők után oct. 7-én tartotta első ülését, b. Eötvös József elnöklése alatt,

nagyszámú tagok jelenlétében. A mathematicai és természettudományi osztályoknak volt ülése, melyet összes ülés követett. Ennek sokoldalú tárgyai közül megemlítjük azon hazai történelmünket érdeklő tényt, hogy miután török szultán ő felsége a nyáron Budán keresztülutazásának alkalmát a magy. tud. Akadémia tisztelgő küldöttsége Toldy Ferencz r. tag indítványára fel akarta használni, azon a magyar tudományosság által régóta hön óhajtott cél elérésére, hogy Mátyás könyvtárának Sztambulba került maradványai szakértő hazai tudósok által tüzetesen megvizsgáltathassanak, s erre engedélyt kérő folyamodványt akart átnyújtani Abdul-Aziz ő felségének: azonban a nagyúr a reménylett időnél hamarabb elútzván, a folyamodványt személyesen át nem nyújthatták. Beadták mindazáltal az illető magy. miniszteriumhoz, mely azt a konstantinápolyi osztrák nunciatura által az óhajtott legmagasabb helyre el is juttatá. Ez ülésben értesíté a miniszterium az Akadémiát, hogy a szultán a folyamodványt méltányolván, kegyesen megengedi, hogy az Akadémia küldöttei megtekinthessék a kívánt könyvtárt. Ehhez képest ellátároztatott, hogy többtagú küldöttség (Ipolyi, Toldy, Télfy és Vámbéry nevei forogtak szóban) fog Sztambúlba küldetni. Egyébiránt mielőbbi javaslatétel végett a nyelvtudományi osztály bízott meg. — Óhajtjuk, hogy e hazai történetírásunkat is oly közelről érdeklő, historia-irodalmunkat új kútfőkkel gazdagítható ügy ne haladjon sokáig, hanem, miután az engedély már megvan, — siessen az Akadémia, azt az illető küldöttség mihamarább leendő útnak indítása által felhasználni.

— Az Akadémia következő, oct. 14-ki ülése a történettudományi osztályé volt, Kubinyi Ágoston elnöklété alatt Értekezést Thaly Kálmán l. tag olvasott fel, melyben gróf Bercsényi Miklós levelezését ismertette Károlyi Sándorral. Bercsényi ez élénk, folyamatos elbeszélő stýlban, erőteljes régi magyarsággal írt, s itt-ott elnév latin idézetekkel fűszerezett levelei híres szerzőjöknek jellemét hiven tükrözik. Mély hazaszeretet lelke szól azokból, és sötét gyűlölet a német iránt. Szilaj szenvedélyesség, s keserű humor, majd fájó ironia, végre a szabadság ügye hanyatlásának évciben méla honfíbu lengi át e leveleket. De bármikép változzék is az események fordultához képest a hangulat: Bercsényi fényes elméje, barátaitól úgy mint ellenségeitől elismert nagy észtehetsége, mindenütt kitűnik belőlök. Nemesak igen nagy történelmi: általános irodalmi becsesél is bírnak ez epistolák, mint a felolvasott mutatványokból a hallgatóság meggyőződött. — Az egész gyűjtemény, mely Bercsényinek Károlyihoz írt minden levelét (1703—1711, te-

hát az egész kuruczvilág) magában foglalandja, a „Rákóczi Tár“ II-ik kötetét fogja képezni, s Lauffer Vilmos kiadásában november közepén elhagyja a sajtót.

— A magyar tud. akadémiának október hóban történeti osztálya és történelmi bizottsága is tartott értekezletet. Amaz 17-én, emez 19-én, mind a kettő Horváth Mihály elnökelete alatt. Az osztályértekezlet főtárgyát az alakítandó nagymérvű országos levéltár oly annyira fontos ügye képezte. E minden művelt országban már létező intézet felállításának eszméjét az Akadémia már elfogadta, s a belügyminisztériumhoz indítványozólag fölterjeszté. Ezen főhatóság is helyeslé az eszmét elvben, azonban rögtöni megvalósíthatását nem látja kivihetőnek. Az osztály tehát elhatározta, hogy az ügy sürgetésével új évig — midőn az országos budgetet a nemzetgyűlés állapítandja meg — várni fog, miután a helyiségül kiszemelt budavári múzeum épület is jelenleg még át nem vehető; azonban addig is, míg e helyiség netalán átadatnék, és az országos levéltár ténylegesen életbe lépne: szükségesnek látja az osztály az illető főhatóságnál lépéseket tenni, hogy a volt magyar- és erdélyi udvari kancelláriák levéltárai — melyek szintén az országos archivumba fognának beolvasztatni, — azon ideig is kellő ügyelet és gond főtámassék, minthogy Bécsből oly magánértesüléseket lehet hallani, hogy e jelenleg gazdátlanra lett levéltárak méltán félthetők. Ezután Kopornay János l. tagnak a „Debreczeni csatáról, 1849.“ irt értekezése mutatott be, melyet az Akadémia felolvasottnak tekintvén, miután szerző kiadatni akarja, — áttett az osztályhoz. Megbírálás végett két tagnak kiadatott. — A történelmi bizottság ülésének szintén két nevezetese tárgya volt. 1) A milánói XV-ik századi magyar okmánytár megvétele, mely nagybecsű és igen nagy számú 1453—1497 közti okmányokat azon Olaszországban élő hazánkfiá másolta és küldötte be, a kitől az Akadémia már a múlt nyáron szerzett meg egy becses gyűjteményt, a modenai Este-archivumból. A bizottság meggyőződve a gyűjtemény történelmi fontos voltáról: elhatározá annak megvételét s a Monumenták közt leendő kiadását, s e végből a t. beküldő úrral magát érintkezésbe tenni Toldy Ferencz urat bizta meg. Valamint a végett is megtenni határozta a magy. kir. cultusminisztériumnál a szükséges lépéseket, hogy érintett hazánkfiának mód nyújtassék az Akadémia részére a többi olasz kir. archivumok magyar történelmi kincseit is megszerezni. A másik tárgyat P. Szathmáry Károlynak a b. Kemény-család levéltára maradványaiból — a mennyiben

t. i. e levéltár az 1848—49-ki lázadó havasiak barbar kezeit kikerülhetett — összeválogatott gyűjteménye képezte, melyet kiadás végett följánlott. Véleményadás végett két tagnak kiadatott.

— **A dunántúli történetkedvelők XI-ik és utolsó összejöveteleket** szeptember 12—17-én tartották, Sopronvármegyében Kis-Martonban. **U t o l s ó** volt ez összejövetelök: miután ez alkalommal kimondották, hogy az általok már rég óhajtott „Magyar Történelmi Társulat“ immár létrejövén, ők ebbe beleolvadnak, a minthogy már mindnyájan be is jegyeztették magokat társulatunk tagjaiúl. Az eddigi dunántúli összejövetelek ily megszűntével, a volt tagok levéltári búvárlataik eredményéről ezentúl időről-időre a Történelmi Társulatnak teendnek jelentést, mint azt végzésileg kimondották, s a mire mi szíves készséggel számolunk. A dunántúli munkás történetkedvelők valóban szakavatottaknak bizonyíták be magukat történetnyomozásunk terén, különösen az eredeti kútfőtanulmányozás mezején, s ernyedetlen tevékenységük által nagyszámú ismeretlen adattal gazdagítva história-irodalmunkat, méltó elismerésre tőnek szert. Társulatunk az ily buzgó és jeles tagokat különös örömmel fogadja kebelébe; — sietett is választmányába közülnök minél többet bevásztani.

Ezek egyikétől, **N a g y I m r é t ő l**, már a „Századok“ első füzete közölt egy nagyérdekű históriai fölfedezést ismertető czikket: s közelebbről ezen kismartoni összejövetel tulajdonképeni célját, az ottani hercegi (Eszterházy) igen gazdag levéltárt, valamint a gr. Festetich-család keszthelyi archivumát — a hol szintén búvárkodott — fogjuk általa t. olvasóinkkal megismertetni. **Ú g y R á t h K á r o l y**, **V é g h e l y i D e z s ő**, **B u b i c s Z s i g m o n d**, stb. szóval a túl a dunai történetbúvárok leglelkesebbjei, szintén közelebbről megkezdendik újabb kutatásaiokról jelentéseiket a „Századok“-ban.

A kismartoni összejövetelen a következő értekezések tartattak:

1. **Mandl János** hercegi levéltárnok: „Gróf Eszterházy Miklós nádor kismartoni kastélyáról“ értekezett.

2. **Nagy Imre**, eredetiben felmutatá **I. Mária királyné 1385-dik**, s **I. Ulászló király 1444-dik évi törvényczikkelyeinek példányait**, úgy **Zsigmond** hirály „decretum majus“-át, ezekről szakavatottan értekezővén.

3. **Tiborczy István** beküldé a **Deák József** kehidai volt plébános által „a Szala völgyéről írt emlékirat“-ot, mely szintén felolvastatott,

4. Bubics Zsigmond, ifjú Eszterházy hercegek nevelője, és a magyar történelmi társulat tagja, „a kismartoni várról“ értekezett, s annak minden részeit meg is mutogatta. E várkastély 1670-ben építtetett gróf Eszterházy Pál által, ki később nádorrá (1681 — 1712) és herceggé lett.

5. Ráth Károly, Győr vármegye levéltárnoka s akadémiai I. tag: „Az 1605-dik év nyarán, Rudolf király, illetőleg Mátyás főherceg és Boeskey István között történt békealkudozásokról“ olvasott fel egy részt, mely eredeti követi-jelentésekből merítettett. Ugyan ő bemutatá:

6. „A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei“ czimű javított és bővített munkájának II-dik füzetét, mely 1399 — 1453-dik évig terjed, s vagy 2000 új adattal van bővítve, s mely kiállyainknak hollétét minden időben előtűnteti. Bemutatá továbbá az Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghelyi Dezső és az ő szerkesztése mellett megjelenő „Hazai Okmánytár“ IV. kötetének első 22 ívét is.

A hercegi levéltárban ez alkalommal Nagy Imre és Ráth Károly búvárkodtak, és pedig sokra menő kivonati jegyzéseken kívül, 50 — 60 legérdekesebb okmányt egész terjedelmüleg lemásoltak, II. Endrétől Rudolf koráig; így egyebek közt Istvánffy Miklósnak két eddigelé ismertlen magyar levelét is.

A történetkedvelők azonban nemesak a levéltárra terjeszték ki figyelmüket: megvizsgálták Kis-Martont és környéke nevezetesebb régiségeit is, közben-közben sajnos pusztításoknak lelvén nyomaira. Így megtekinték — egyebek közt — a városi régi, góth stílusban épült parochialis templomot. Ezen egyház a város szélén fekvén, a város egyik szeglet-bástyázata gyanánt szolgált, s e kerítésben állott egy gyönyörű, ép, román stílusban épült kápolna: de azt a Bach-korszakban Stuhler Pál gyógyszerész, egyszersmind sz. kir. Kis-Martont városának polgármestere, földig lerontatta, úgy, hogy még helye sem látszik. Sőt ezzel sem elégedett meg, hanem a feliratos sírköveket, melyek ugyanott a templom kerítésében voltak elhelyezve, a kőfaragónak eladta. Bizony nem dicserendő dolog, hogy ezt a kismartoni patriciusok mind szóltan türték, s így elnézték őseik sírjainak elpusztítását! Volt a városnak egy jus gladii-tjelképező szobra, a mostani lóusztatónál, II. Lajos korából, „1521“ évszámmal ellátva: ezt először a mondott polgármester máshová állíttatta, s azután összetörette járdaköveknek. Így pusztúlnak el a mi régiségeink! Csoda, hogy még azon Mátyás király korabeli 1457-iki napóra, mely a kismartoni főegyház átellenében fekvő egyemeletes ház sarkán

látható, még ma'ig áll és szolgál a közönségnek. A történetkedvelők még néhány e tájon lelt szép faragású római sarcophagot is rajzoltak és néhány római feliratot másoltak le, — s a szomszéd Szent-György helységben a nép által tévesen Atillával kapcsolatba hozott kőkutat is megismerlésték; meggyőződtek, hogy az nem egyéb, mint egy Marcus Attilius nevű római sírfedője. Becsesebb ugyanott a régi parochialis egyház, mely a késő román korszakból, tehát a XIII. század végétől való.

— **Történetirodalmunknak nagybecsű újdonsága van** Ez Horváth Mihály kisebb történelmi munkáinak legújabbban megjelent két első kötete, melynek előfizetési felhívásáról közelebbi füzetünkben emlékeztünk. Az összes sajtó méltó örömmel üdvözli a koszorús szerző e mély szakismerettel irt munkái gyűjteményét, melynek ismertetését mi is a „Honvédelem Történeté“-vel ezennel megkezdettük, a kötetek tartalmának egyéb részeit pedig jövő füzeteinkben fogjuk ismertetni. Kötelességünknek tartottuk e mellett t. olvasóink figyelmét a kitűnő író műveire e rovatban is felhívni, megemlítvén, hogy Ráth Mór azokat a jeles tartalmat megillető díszszel állította ki, — szép papíron, gyönyörű tiszta nyomással. A többire nézve könyvészeti rovatunk szól.

— **Ipolyi Arnoldot** közelebbről azon kitüntetés érte, hogy a germán nemzeti múzeum Norimbergában, választmányi tagjává választotta, elhúnyt Szalay Lászlónk helyére. Hazai tudományosságunk van egyszersmind ezen egyik elsőrangú képviselője személyében meg tisztelve.

— **Szorgalmas írotársunk Hajnik Imre,** azelőtt kassai tanár, a Győrött újra felállított jogi akadémia igazgató-tanárává neveztetett ki, s helyét már el is foglalá.

— **Mit mivelnek történetiróink?** A múlt nyári hónapokban többen külföldi és vidéki levéltárak kutatásával foglalkoztak. Nevezetesen Horváth Mihály Münchenbe rándult volt, hogy az országos bajor levéltárban Szent-Istvánt és Gizellát érdeklő adatokat nyomozzon, készülöben lévő magyar egyháztörténetéhez.

Wenzel Gusztáv pedig Felső-Magyarországban tévén nagyobb körutazást, a báró Perényi-család nagy-szöllősi, s a báró Vécsey-család

sárközi archivumaiban, továbbá Kassa, Rozsnyó, Rima-Szombat és Nagy-Bánya városok levéltáraiban búvárkodott; majd a szünidők multával visszatérvén a fővárosba, jelenleg a volt kir. kamarai levéltárban folytatja kutatásait, az Árpád és Anjou-kort, s közelebbről különösen a Gara-családot érdeklőleg.

— **Salamon Ferencz** Eszterházy Miklós nádor életiratainak befejezésén, illetőleg a harmadik kötetben dolgozik, mely néhány hó múlva elkészül, s Lauffer kiadásában megjelenend. A jeles szerző azután a XVII-dik század egy más, még híresebb magyarjának életiratához fog kezdeni.

— **Szabó Károly** a magyar vezérek korának újradolgozásával van elfoglalva; kivált az első részt: Árpád és Zsolt korát sokkal kimerítőbben fogja kidolgozni, mint a hogy a Budapesti Szemlében megjelent volt. Az egészet, Árpádtól Szent-István megkoronáztatásaig, önálló kötetben Ráth Mór adandja ki. Nevezett jeles írónk e működésén kívül jelenleg a mi számunkra is több rendbeli mű irásán fárad, így a XVI-dik századi műveltségtörténetünkben oly jelentékeny *Helta i Gáspár* életrajzán, a melyet olvasóink bizonyára örömmel várnak.

— **Jakab Elek** Kolozsvár történetén — melyet nagy terjedelemben szándékozik kidolgozni — munkálkodik; tőle is lesz alkalmunk azonban nemsokára közleményt adhatni.

— **Nagy Iván** a múlt nyári augusztus és szeptember hónapokat Nógrád megyében töltvén, alkalmilag meglátogatá a gróf Zichy-ek nemzeti levéltárát is, mely a nevezett grófok senioralis uradalmában a Zsély nevű helységi urasági kastélynak e végre épített egyik szárnyában grófi díszszel van felállítva, és állítása szerint ott az egyéb érdekes régi okmányokon kívül török és szerb okmányok is találhatók. Megvan gróf Zichy Péternek nagyobbára magán dolgokról irt, de olykor mégis érdekes adatokat tartalmazó naplója. — Ugyancsak e tagtársunk tapasztalása szerint a nevezett Zsély helységnek határa, főleg az ottani fürdő körül, tele van őskori kövült tengeri-csigákkal, melyekről eddig földrajzaink szerint tudomásunk nem volt. Mocsáry is Nógrád vármegye ismertetésében ezt csak a szomszéd varbói határról jegyzé meg.

— **Pesty Frigyes** egy sok kötetre terjedendő munkán t. i. „Magyarország magyarázó helynévtárán“ dolgozik, mely célra okmánytáraink nagyrésztét már átkutatta, és számos eddig ismeretlen kézirati adatok állanak rendelkezésére. Ezen dolgozattal párhuzamosan jár egy másik munkája, melyet e derék írónk célba-vett:

„Magyarország geographiája az Árpádok alatt.“ Készül szintén tőle: Temesvármegye monographiája, melynek előfutára volt a Magyar Történelmi Tár XII. kötetében megjelent „Temesvármegye főispánjai, s a temesvári pasák és tartományi elnökök“ című munkája, valamint annak lesz tekintendő egyik legközelebbi értekezése: „A csanádi püspökök“-ről is.

— **Rómer Flóris** — ki Henszlmannal egyetemben mint a nemzeti múzeum részéről kiállított régiségek párisi orsz. gondviselője a világtárlaton időzik — a francia császári archivum kincseinek búvárlására fordítja szabad idejét. Közelebbről érdekes adatokra lelt ott a hazánkbeli „S. Aegidii de Simigio“ bencze-apátság történetében. Ezen apátság okmányait Mátray Gábor már hosszabb idő óta gyűjtve, ő örvendhet leginkább Rómer fölfedezésének.

— **Szilágyi Ferencz** a „Budapesti Szemle“ legközelebbi hármas füzetében végezte be a Hóra-lázadásról irt hosszabb tanulmányait, melyek fáradhatlan okmány-nyomozás gyümölcsei.

— **Ráth Károly** a „Hazai Okmánytár“ IV-ik kötetét nyomatja; kis-martoni levéltári működéséről már szoltunk; e helyütt még azt említjük meg, hogy ugyanő a zala-apáthi közlevéltárban is búvárkodott közelebbről, s számunkra Bocskayról ir értekezést.

— **Thaly Kálmán** aug. és sept. hónapokban Nógrád, Zólyom, Liptó, Szepes, Sáros, Abauj, Torna, Gömör, Borsod, Heves vármegyékben és a Jászságban téven körutat: az e megyék és kerületek területén levő nevezetesebb köz- és magán-levéltárakat vizsgálta át, II. Rákóczi Ferencz korára nézve. Némely levéltárakban azonban, pl. Tornalján a Tornallyay-családeban, igen érdekes okmányokat fedezett föl az Árpád-, Anjou-, és Zápolyakorból is. Most ő szintén a budai kir. kamarai archivumban folytatja búvárlatait a Rákóczi-korról, s a „Rákóczi Tár“ II-ik kötetének utolsó iveit nyomatja.

— **Pauler Gyula**, mint a ki I. Leopold kora részletes történetének megírását tűzte ki célul, jelenleg e szempontból kutat a volt kamarai levéltárban, a hová a Békés megyét illető okmányokra nézve, mint értesülünk, Haán Lajos is bemeneteli engedélyt nyert. E dús levéltárban tehát ezúttal négyen dolgoznak: (Wenzel, Thaly, Pauler és Haán), sőt Frankl Vilmos is bir kutatási engedéllyel.

— **Hajnik Imrétől** jogtörténeti munka van Heckenast kiadásában sajtó alatt, mely tanodai használatra van ugyan szánva, azonban önálló kútfőnyomozás útján nyert számos új ténynyel gyarapítja a ma-

gyar jog históriáját. A szorgalmas szerző aug. hóban a gr. Csáky-nemzetség löcesei archívumát búvárolta.

— **Nagy Imre és Véghelyi Dezső** a Kisfaludy-család Sopronymegyében Niczken őrzött igen érdekes levéltárának tudományos rendezésén fáradoznak; azonkívül az előbbi — kismartoni és keszthelyi érintett kutatásai mellett — a vasvár-szombathelyi káptalan és Kőszeg város archívumaiban, Véghelyi pedig a veszprémi káptalanében nyomoz, a hol újabban nevezetes adatokra bukkant, hazai egyházi archeológiánk és monasteriológiánkat érdeklőleg.

— **Frankl Vilmos** római útjából, úgy halljuk, szép eredményel tért meg Pázmán és Bethlen korára nézve, s szorgalmasan dolgozik az „Igazságra Vezérlő Kalauz“ bíboros szerzőjének életrajzán.

— **P. Szathmáry Károly**tól, ki a báró Kemény-család levéltára maradványait tudományos rendbe szedte, a nagy-enyedi ref. főiskola története van sajtó alatt. Ugyan ő buzgólkodik a maros-portusi római régiségekre nézve is, s e tekintetben ott ásatási egylet-et indítványozott. A fölfedezendő régiségek a nemzeti és erdélyi múzeum, továbbá a gyula-fejérvári Batthyányianum és a nagy-enyedi főiskola múzeuma közt fognának megosztatni.

— **Höke Lajos**, Hontvármegye volt levéltárnoka, e megye történetén dolgozik, és minthogy szorgalmas okmánynyomozások alapján, s nem elhamarkodva írja hosszás munkálkodást igénylő művét: reméljük, általa Hontmegyének alaposabb monographiáját birandjuk, mint a minő (K. J.-tól) Abaújmegyéé, a melylyel történetirodalmunk bizony nem sokat gyarapodott. Összehasonlítva e munkát p. o. Hornyik Kecskemét városa történetével: ezer és egy a különbség. Miért ne birhatnók pedig minden egyes megyének és nevezeteseb városnak oly kimerítő monographiáját, mint Kecskemété? Igaz, hogy e tekintetben sokat tenne az illető vármegyék és városok buzdító pártfogolása is. Bár minden municipiumunk követné Kecskemét és Kolozsvár lelkes példáját!

— **Vajda-Hunyad vára** felől a „Kol. Közlöny“ azt az öröndetes hirt hozza, hogy e gyönyörű ereklýéje középkori építészettünknek, sasfészke a Hunyadiak, Enyingi Törökök, Bethlenek és Thökölieknek: ki fog kelni kora romjaiból. Hunyadmegye aug. folytán tett fölterjesztése következtében ugyanis — Benedicty Lajos úr tette az indítványt — a m. kir. miniszterium kieszközölte volna ő Felségénél, hogy e vár fölépíttetvén, a kir. kincstártól Hunyad birtokába menjen át, és e vár-

megye székhelyévé legyen. Bár valósulna e hír, s minélelőbb födétnek be a kopár falak, mert az idő folyvást jobban rongálja a történelem és műépítészeti szentelt csarnokait. — Eszmerokouságnál fogva megemlítjük, hogy a hunyadi vár helyreállítása ügyében oly sokat áldozott és fáradott derék tanár dr. Arányi Lajos archeologiai és történelmi értekezése ezen várról, az illető rajzokkal és ábrákkal együtt, a magyar orvosok és természetvizsgálók társulata ez idei tagilletményül szolgáló évkönyvében jelent meg. Ugyan ebben egy más archeologiai közlemény is foglaltatik: Dudik Béda jelentése a Pozsonyban e társulat 1865-ik évi nagygyűlése alkalmával rendezett régiségtárlatról.

— Az oroszországi Báthory-családról. Több lapunk közlött minden megjegyzés nélkül a „N. Preuss. Zeitung“-nak Pétervárról vett következő tudósítását: „Az igazgató-tanács f. évi aug. 20-ról kelt ukáza folytán Báthor-Simolin Sándor b. kamarást, a nagydselteni birtokok örökös urát Kurlandban, Báthor Mihály gr. Kardági (?) egyenes utódának, ki 1432-ben kelt össze Simony Zsófiával, nyilvánosan elismerte. A Simolinek a nagy Báthor-család ifjabb ágához tartoznak, mely protestans volt, s a vallási zavarok idején Magyarországból távoznia kelle. Svédhonba mentek tehát, innen Finnlandba s Kurlandba, hol a család jelentékeny földbirtokot szerzett. A Báthoryak idősb ága, melyhez István lengyel király és különböző erdélyi fejedelmek tartoztak, több mint 150 éve, hogy kihalt.“

Már az 1860. évi Új Magyar Múzeum II. kötete 352. lapján jelezve volt a „Simolin báróknak a Báthoryaktól ügyetlenül koholt eredzetése.“

1862-ben az „Egyveleg“ című hetilap, mart. 30-ki számában, akarát komolyan elhíttetni olvasóival ezen származtatást, mire a Knauz N. és Nagy Iván által szerkesztett „Magyar Tudományos Értekező“ 1862 év f. I. 377. l. követte a tagadó megjegyzés. Ezek szerint az érdeklött Simolin-család kézirat gyanánt két rendbeli geneologiai közléssel lépett a világ elé; az egyik nyomtatványka címe ez: „Das Haus Báthory in seinen Verzweigungen, bis auf dem heutigen Tage. Von Christ. Stramberg.“ Berlin, 1853. Ezen néhány lapnyi könyvben bizonyítva semmi sincs; az egész nagyobbára nem is kútforrásszerű magyar történelmi munkákra hivatkozásból áll, és ott hol az összeköttetés achillesi sarka alapúl, épen semm

támaszpont nincs. Azon úgynevezett osztálylevél, melyet a Simolin-család bír, (úgy tartom 1432. évi) melyre a család a lényeges dolgot, az ecsedi és somlyai Báthoryakkal való összeköttetést alapítja, ügyetlen koholmány; ebben fordul elő többi közt azon nevetséges passus is, hogy az osztozó Báthoryak birtokaikat két részre osztván, az egyik kapta a *bona ungaria*-t (sőt tán *magyarica*-t!), a másik rész a *bona cumanica*-t. Ha több nem, már ez is elég azon okmány elítélésére. — A másik nyomtatvány szintén Berlinben jelent meg 1855-ben, ennek címe: „*Stammtafeln des edlen Geschlechts des Báthory von Simolin.*“ Ez az összetákolts családfát tartalmazza. Ki ezeket mai történelmi tanulmányainkkal összehasonlítja: meg fogja mosolyogni az ügyetlenséget, mely a Báthory-ak ilyenén módon feltámasztásán sikeretlenül erőlködik.

— **Magyarországon ritkán** hozatnak történeti emlékek és ereklyék szóba, a nélkül, hogy a tudósítók vandalismusról ne panaszkodnának. Az ember azt hinué, hogy a sok panasz a legtompább kedélyt is meg fogja lágyítani, a legprozaikusabb emberre is hatni, — de fájdalom még ma sem mondhatnók, hogy történeti múltunk minden hirdetett előszere-tete daczára, nemzeti ereklyéink iránt különös kegyeletet tanusítanánk. Erről bizonyságul szolgál egy botrányos eset folyó évi július haváról, a hazánkban nagy szerepet játszott Báthory-család ősi fészkeben, Nyír-Bátorban, melyről a „Hon“t ugyanonnan értesíték. Nyír-Bátor északi oldalán a gyönyörű, részben góth-stylben épült templom áll, melynek alatta levő sírboltja a Báthory-családnak temetkezési helyül szolgált. E templom, daczára a hazánkban oly sokszor dúlt vészeknek, teljes épségben szállt át az utókorra, s az erre utazók el nem feledik azt, mint becses történeti emléket és építészeti szépséget megtekinteni, melyhez hasonló csak nagyon kevés van a hazában. A sírboltban mint teljesen biztos helyen véltük nyugodni az egykor oly nagy családtagoknak földi-maradványait. Sajnos, hogy csalódánk! A templom belsejében ugyanis most némi apróbb újítások történtek, s egy napon, midőn a munkások ebédjökhöz távoznak, a *k u r a t o r* (!) két mestereimberrel hátra maradva, bezárkózott, s kincsszomj által vezéreltetve, hozzá látta a sírbolt feldulásához. Találtak is, szemtanuk állítása szerint, egy teljes épségben levő behalzsamozott lábszárát, melyről azonban a bőrt lehúzták s széthurcolták, továbbá egy bársonymentét s egy nehéz-se-

lyem kelne-darabot, mely vörö-szinű, arannyal áttörve ; a ruhadarabok hasonlókép szétéptettek, s most a nép kezén forognak. A mi el nem hozott : az össze-vissza egymásra hányva betemetetett. Ez barbár tett volna még akkor is, ha csak közönséges sírról volna szó : de miután egy becses nemzeti erekye ellen követtetett el a bűnös merénylet, annál keményebben meg kell azt rónunk. A Magyar Történelmi Társulat egyik kötelességeül fogja azt érezni, hogy a hatóságok figyelmét az ilyen, nemzeti műveltségünket megszálló vandalizmusra felkérje ; óhajtan-dó, hogy az illető hatóság már a jelen esetben gondoskodjék, miszerint a mi még megmenthető, a mostani gondviselők kezei alatt el ne enyészszék. A nyír-bátori templomban gyönyörű metszésekkel ékített faszékek láthatók még mostanig. Azonkívül itt látható Báthory István-nak egy emlékszóbra, mely azonban, ha el nem vitetik, itt tönkre megy, mert nem becsülik ; már is sok sérülést szenvedett. P.

— **Pogány sírok a Székelyföldön.** Erdélyben oly sok az érdekes régiség, s a búvárkodási kedv legújában oly élénk, hogy a kolozsvári lapokban minduntalan találkozunk egy-egy ásatásról szóló értesítéssel. Így legújában az „Unio“ közöl egy tudósítást a csiki pogánysírokról. A Tortoma nevű hegygyel szemben, északra, félkörben hét domb csoportosodik, melyek alakja világosan sejteti, hogy azokat emberi kéz rakta. A dombok magukra vonták egy arra utazó figyelmét ; ez hozzáfogott az ásatáshoz, s talált is egy kőkoporsót embercsontokkal. Az utazó tovább menni lévén kénytelen, az érdekes helyre felhivta Udvarhelyszék főkirálybírájának figyelmét, kit egyszersmind megkért, hogy a többi dombot is felásatná. — Így tehát ez érdekes ügy a legjobb kezekben van, s biztosak vagyunk arról, hogy nem fog elszunnyadni. Udvarhelyszék közszeretében álló főkirálybírája ugyanis : **V a r g y a s i D a n i e l G á b o r** úr, ki maga is históriai emlékü családból ered, a legbbuzgóbb részvéttel viseltetik hazánk történelme s régészete iránt ; ennek bizony-sága a saját családi levéltárából általa kiadott kötet, a „Történelmi Ka-lászkodások,“ s a Rika vidékén eszközölt régészeti kutatásai. Ő mlga társula-tunknak is egyik leglelkesebb előmozdítója s tagja ; reméljük és kérjük ennél fogva, hogy e gondjai alá veendő ásatási ügyről s a teendő fölfede-zés-kről a „Századok“ mint szakközlöny részére értesítésről gondoskodni ne terheltelessék.

— **Egy temesvármegyei alispánról.** A Macedóniai nevű nemzetségnek történelmünkben első ismert törzse Péter volt ; erről méltán

irhatta magát egyik fia Miklós, „Péterfi“-nek, de Macedonia. Ezen Miklós az, kit Engel után (Geschichte des ung. Reichs II. 296.) Pesty Frigyes a Győri Tört. és Régészeti Füzetek III. 354. lapján 1416-ban Temes vármegye alispánjai közt második helyen nevez. Ez ellen nem lehet kifogásunk. Sőt lehetett még azon fölül Temesvár várnagya is, mint utóda az volt, mert azon időben az alispánok több helyen egyszersmind várnagyságot is viseltek, a mint ez az okmánybuvárok előtt tudva van.

Pesty az idézett helyen a legrégibb időktől (a XIV. századtól kezdve) a múlt századig csak három temesmegyei alispánt birt fölkutatni helyes bírálattal irt értekezésében. És ez nem is csoda, mert a Maroson túli három vármegye hajdankoráról még általában kevés adat került napfényre, és a legtöbb bizonyára el is veszett.

Én szerencsés vagyok hiteles forrás után a nevezett megye régiebb alispánjainak sorát még egygyel szaporítani. Bárány Ágoston Temesmegyei Emlékében Fessler után (VI. k. 76.) 1523-ban Temesmegyei főispánjául írja Maczedoniai II. Miklóst, ki ama fölebbemlített Maczedoniai Péterfi Miklós Simon nevű testvérének unokája volt. Pesty Frigyes a Történelmi Tár XII. kötet 224. lapján tagadja ezen II. Miklós főispánságát, már csak azért is, mert az 1523-ik évre kétségtelen adat szól Báthory István nádor temesi főispánságáról. És Pestynek, mint a következők mutatják, igaza van. Fessler s utána Bárány és követői tévedtek, midőn Maczedoniai II. Miklóst Temesvármegye főispánjának írták: mert ő 1522-ben Csanádvármegyének volt főispánja, Temesmegyének pedig egyszersmind csak alispánja. Ugyanis:

Elöttem feküdt néhai Kazinczy Gábor szívésségéből eredetben azon 1522-dik évi május 21. kelt meghatalmazási nevezetes okmány, melyben Chaholi Ferencz csanádi püspök ügyvédeket hatalmaz meg azon ügyekre és perekre nézve, melyeket — mint az okmány szavai szólnak: „contra Egregium Nicolaum de Maczedonija Comitem Comitatuum Csanadiensis et Vice-Comitem Themesiensis etc. movere et instituere intendit.“

Ezekből világos tehát, hogy Maczedoniai II. Miklós 1522-ben Temesvármegyének volt nem ugyan fő-, de alispánja. Nagy Iván.

Történelmi könyvtár. *)

— „Horváth Mihály kisebb történelmi munkái.“ Első és második kötet. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Nyomatott Bécsben, Holz-

*) Hogy e rovatot az újennan megjelenő hazai történelmi

hausennél. Nagy 8-ad rétt 474 és 523 lap. Első kötet: 1) Párhuzam az Európába költöző magyarok s a többi Európa miveltisége között. — 2) A magyar honvédelem története. — 3) Az 1514-diki pórlázadás története. — 4) A pórosztály költözési jogának történetéből. — 5) Corvin János herceg élete. — 6) Adalékok János király külviszonyai történelméhez. — 7) Az 1764 diki országgyűlés története. — Az ország-tani theoriák eredetének s kifejlésének története. — Második kötet: 1) Az ipar és kereskedés története hazánkban a középkorban. — 2) A vezérek kora. — 3) Sz.-Adalbert élete. — 4) A kereszténység és alkotmányos rend megszilárdulásának korszaka. — 5) Az olygarchia harca az alkotmány ellen. — 6) Az Anjou-házbeli királyok hatása hazánkra. — 7) Hedvig királyné élete. — 8) Pár szó szó özvegy Mária királyné összeköttetéseiről Magyarországgal. — 9) A bécsi békekötés és Rudolf király lemondásának történetéhez. — Előfizetési ára a már sajtó alatt levő III-dik és IV-ik kötettel együtt 12 frt.

— A magy. tud. Akadémia történettudományi osztálya köréből 1867 folytán Hunfalvy János szerkesztése alatt külön füzetekben megjelent értekezések kiadványai:

I. sz. „**Hazánk közlekedési eszközeiről.**“ Székfoglaló értekezés Hunfalvy János r. tagtól. 55 l. Ára 35 kr.

II. sz. „**A perdöntő bajvívások története Magyarországon.**“ Pesty Frigyes l. tagtól. 190 l. Ára 1 frt. 30 kr.

III. sz. „**Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára.**“ Thaly Kálmán l. tagtól. 46 l. Ára 30 kr.

IV. sz. „**A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint.**“ Fényes Elek l. tagtól. 77 l. Ára 50 kr.

V. sz. „**Egy lap Erdély legújabb történelméből.** Emlékbeszéd Tunyogi Csapó József kolozsvári ref. jogtanár fölött. Az 1834-ki országgyűlés s (az) azt megelőzőtt egyházi s politikai mozgalmak rajzával. Szilágyi Ferencz l. tagtól. 160 l. Ára 90 kr.

VI. sz. „**Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása.**“ Szilágyi Sándor l. tagtól. 74 l. Ára 45 kr.

Nyomattak Emich G. akadémiai nyomdásznál, kaphatók Eggenberger F. akadémiai könyvtár útján.

---

munkákra nézve minél teljesebbé tehesstük: kérjük a t. szerzőket könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfalteca 4. sz.) beküldeni,

— A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjáratái, utazási és tartózkodási helyei. Ráth Károly, magy. tud. akadémiai tagtól. Második bővített és javított kiadás. Két füzet, összesen 192 l. Ára egy-egy füzetnek a szerzőnél Győrött 60 kr. Pesten Osterlamm bizományában 1 frt. Győr, 1867. nyom. Sauervein Gézánl.

— Codex diplomaticus Arpadianus. Árpád kori oklevelek. 1095—1301. Az eredetiek után közléteszi ifjabb Kubinyi Ferencz, a magyar történelmi társulat, s a koppenhágai kir. dániai archeologiai intézet tagja. Tizenegy pecsét-rajzzal. Pest, 1867. Osterlamm Károly bizománya.

— „A kiegyenlítés okmánytáras története.“ Pest, 1867. Lauffer Vilmos tulajdona. Két füzet, 354 l. Ára 2 frt. Nyomatatta Hornyánszky és Träger.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 2 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok, Pesty Frigyes úrnál, váczí-utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (zöldfa-utca 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczí utca 20 sz.) címzendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczí-utczai könyvkereskedésébe küldendők, a honnét a példányok is expedíálatnak. Az 1867-ki folyamra nézve megjegyezzük, hogy az noha csak júliussal kezdődött: egész évfolyamot képez, mert — bár kevesebb számú füzetben — ugyanannyi tartalmat adunk, mintha 10 kisebb terjedelmű füzetet adtunk volna. Ára tehát az 1867-ki folyamnak 6 frt.; a július—octóberi vagy november-decemberi füzeteknek 3—3 frt.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Nyomatott Eulich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten 1867.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1867.

November hó.

Benkő József életrajzához. *)

Az írók életrajzai — maga az irodalom története; szerkesztések törvényei több pontban érintkeznek. Az életiratok, mint rajzok, szükség, hogy az író szellemi alakját híven állítsák elő; mint az egyén életfolyamának elbeszélései, szükség, hogy az igazság bélyegét hordozzák magukon, különben egyik sem bír valódi beccsel. Az életirat e kettős természeténél fogva nem lehet feltétlen dicsőítés, sem feltétlen gáncsolás; az első apotheossá sőt költeménynyé, az utolsó ellenséges indulatú megtámadássá, sőt gúnyirattá tenné. A rokonszínzés vagy ellenszenv nyilatkozása sem lehet az, mert ezek elfogulttá, részrehajlóvá s igazságtalanná tesznek hiba és érdem iránt egyformán.

Hogy egy emberi életről, mely nem előttünk folyt le, meggyőződésből s meggyőzőleg kedvező ítéletet mondhassunk: minden részleteire kiterjedő körülményszerettel kell bírunk, sőt az illetőt — úgy szólván — szívestől-lelkestől tanulmányozás tár-

*) Jelen cikket a nagytudományú szerző „Benkő József élete és munkái” című sajtó alatt levő művéhez írta bevezetésül; mint-hogy azonban benne az írók életrajzainak elmélete önállólag, általánosságban fejtegettetik: külön közleményt is képezhet. Azt hiszszük ennél fogva, a „Századok” minden olvasója köszönettel veendi társulati elnökünk önmagának abbéli kegyességét, hogy bocsos fejtegetését közlönyünk számára előbb átengedte, mintsem az saját munkájában megjelenék. Szerk.

gyává tennünk. Mi és mennyivel több kell arra, hogy valakire nyilvános kárhoztatást jogosan mondhassunk? ! Ide az imént érintett feltételek és előkészület mellett, higgadt kedély, minden irányban független lélek s mély igazságérzet kell. A hiba, ha erkölcsi, titkolódzik, vagy az erény köntösét ölti magára, s ez által bűnössé sőt bűnné lesz, a bűnt pedig meg kell róni, sőt folyvást ostromozni, s óvni tőle az emberiséget. A gyöngeség ellenben — kivált, ha az emberek és balsors műve s tiszteletreméltó tulajdonokkal párosul — többnyire leplezetlenül jelenik meg, legtöbbet magának árt, s a szivekben a részvét és szájalom érzetét, nem az erkölcsi undort vagy a kővetés hajlamát költi fel. Ez egyik helyes nézőpont, melyből mások felőli ítéleteinkben ki kell indulnunk. A másik az, hogy őket életviszonyaikkal, cselekedeteiket indokaikkal együtt vegyük vizsgálat alá. Ezeket pedig mindenki csak maga és Isten tudja bizonyosan; egy harmadik csak érzéki tapasztalatból s lélektani úton ismerheti meg. S még ekkor is, ki tudja, jól fogták-e fel érzékeink a benyomásokat? Ki biztosít az iránt, hogy való-e az, a mit az előttünk fekvő adatok s lélektani következtetéseink valónak mondanak? — Ki tudja bizonyosan a határt, mely a roszt és jót egymástól elválasztja, kivált miután ezek fogalma annyiféle, a hány az ember, s a hányfélék az intézmények és korszakok? A politikus a siker, a bíró a törvények, a pap a biblia, az erkölcstanár az erkölcsi szép mértékével méri a jót. Mindenik saját álláspontjából nézi és ítéli meg, és el az embert és tetteket, természetesen egyoldalúan, mert a világfolyam erkölcsi rendében szükségképpen lenni kell egy általánosan jónak, s lenni kell ezen jó általános érvényes fogalomkörének és helyes meghatározásának.

Az egyik egy rossz shakk-húzásért elfelejt tiz sikerültet, egy botlásért tiz nemesen végrehajtott tény. A másik azért, hogy elménk egyszer nem találta el a helyest, rövidlátónak mond. A harmadik, a ki tegnap dicsőített, ma, mivel ő nem látja át indokaidat, s te a siker nem kockáztatása tekintetéből azokat nem tárhatod fel, kész a porba rántani. Az emberek és polgári viszonyok, a vallás és a nemzetiség, az élet-kor és a nem hibái s erényei, a szerencse kedvezése és a balsors műve — mind egy mérlegbe vetve méretnek meg, egy táblára írják mindezeket, egyiket a másikhoz adják, vagy egymással elosztják és szo-

rozzák, vagy pedig épen levonják egymásból, a szerint, a mint szellemi látkörük, vagy kedvük hozza magával. Lehetsz igaz hazafi és hű alattvaló, jó keresztyén s egyenes bíró, emberséges ember és a leghasznosabb munkásságú tudós: de mivel más nemzethez és osztályhoz, hit- vagy pártfelekezethez tartozol, teljes igazságot nem találsz; egyik téren szerzett érdemeidet levonják azért, mert a másikon — melyre nem volt hivatásod s kedved, vagy tán módod — nem tettél annyit, a mennyit tán vártak tőled; nemes kezdeményezéseid egybe hasonlítják balul kiüti vállalataiddal, erényeidet — melyek kizárólag tenéredmed — betakargatják gyöngéiddel, miknek oka rajtad kívül, tán épen gáncsolóidban van — és aztán a mi e sajátságos vegybontás és lélektani arithmetizálás után megmarad — legtöbbnyire bizonytalan dicsőség vagy bizonyos gűny — lesz koszorúd és érdemdíjad.

Ezek az eszmék merültek fel lelkemben, a mint Benkő József életéhez összegyűjtött adataimat áttanulmányozván, az eredmény leírása végett tollhoz nyúltam. Három tény állott előttem világosan, s bántotta igazságérzetemet. Egyik, hogy e jellemet első életírói — kiknek aztán nyomán jártak a következők valamennyien — nem fogták fel, s életét nem ítélték meg helyes szempontból; maguk a helyes ösvényről eltávoztván, másokat is félrevezettek. Másik, hogy élettörténetéhez, ezek nagyozási, bírálói pedig kicsinylési czélból — nem egy valótlanságot ragasztottak, úgy, hogy az arany a salaktól már-már nehezen volt megkülönböztethető. A harmadiknak a két elsőben van forrása: épen a mily szigorúan ítélte meg benne a közvélemény az embert és egyházi-tisztviselőt: oly kevésbé volt méltányos az annyi téren üttörő szellemi munkához, oly bámulatos termékenységi íróhoz.

Azonban ez ne ejtse gondolkozóba az olvasót: azon leszek, hogy kikerüljem azt, a mit másokban nem helyeslek. Fennebbi nézeteim nyílt kijelentése által magam vontam határt magam köré, mely között mozognom kell — hogy művem védirat, annyival kevésbé indokolatlan dicsőítés ne legyen. De a csupa gáncsolók sorába sem szabad állanom. Bárha a történetírás magas ítélőszékének csarnokában — bíróvá fel nem avatva — csak mint tanú állok is: a történetíró igaz-szólási tisztét önkényt ve-

szem magamra. Az adatok világánál elmegyek forrásához azon életnek, melyet leírok, s ama jellemnek, melynek rajzát adom, azon titkos, de mindennél biztosb úton, mely a saját vallomás és levelezési meghitt szívkiömlés egyenes útján át magába a szív redőibe s a lélek mélyére vezet; kipuhatom s elétárom: mi lakozott ottan? Hogyan érzett hona tudomány-ügyéért ama kebel? Mi vitte őt tévútra — a mikor azon járt? Végig kísérem e munkában és szenvedésben gazdag életfolyamot futása egész pályáján — ama szirtek között, hol mint a havasi kristálypatak tisztán s vigan tovább görgedez; és ama sekélyes lapályokon át, hová sanyarú életviszonyai sodorták, melyeknek moesárain csak alig s alig tudott áthatolni. Lépésről lépésre megyek vele a férfiúi tetterő és munkálkodás ama verőfényes napjain keresztül, midőn munkáiért halántékira koszorút, honára dicsfényt vont a külföldi tudós-világ, míg benn nélkülözni s a földet lábai alatt ingadozni hagyta az új életre csak imént ébredt magyar tudomány-szeretet — a lelki megtörtség és elborult kedélyvilág azon sötét szakáig, a hol életesillaga lettint, maga után a közönséges elmék előtt csak egy gyászos füstárnyat, azoknál, a kik az érdemet becsülni tudják, dicső és halhatlan emlékezetét hagyva hátra.

Ez életrajzhoz tartozó legnevezetesebb adatokat — melyeket a nagy-enyedi könyvtár őrzött — irtó kézzel szétzúzta, elpusztította közel pár évtized előtt a vandalismus. Megmérhetlen kár, mit történetírásunk ott vallott; megsirathatlan veszteség, melyet soha, sehoggy, senki ki nem pótolhat: mert az unicumokat semmi hatalom Nagy-Enyed hantvaiból fel nem támaszthatja. Én évek óta lelkiismeretesen gyűjtögetém mindenfelől. Egy részöket „Okirattár“ gyanánt egészen adom; az idézvények többnyire szószerint hívek; akarom, hogy tények, okiratok és az ő meggyőződést keltő egyenes szavai beszéljenek. . . . Az én részem legyen az anyag-egybehordás, rendezés, s egy igazságos ítélet hozhatásához a szükséges feltételek megalapítása: az olvasóé annak részrehajlatlan megbíralása, s végre az irodalom-történetirőé az — ítélethozás.

Zrínyi Péter.

(Életrajz.)

II.

Zrínyi Franciaország, Lengyelország nélkül nem látta magyar felkelésnek sikerét: mindazonáltal sem ő, sem a nemzet mostani helyzetében a török miatt meg nem maradhatott. Tudhatta, hogy Nádasdy célzatosan emleget a császár előtt fontos közlendőket, és őt elárulni kész. Hallotta a titkos tanácsban Rothal vádait Nádasdy ellen (júl. 28.), hogy már 1661-ben keresett szövetséget az imperiumban, czimborált a francziákkal, svédekkel, Rákóczival, kinek leányát és a koronát szánta, az eperjesi gyülekezetet zavarni törekedett, Rothal életére tört: és gondolhatta, hogy a vád hova-tovább rá is ki fog terjedni. ¹⁾ Zrínyi azonban nem szokott megijedni, vagy válságos pillanatokban habozni. Merészen elhatározá Ausztriával vínni ki azt, mit Ausztria nélkül kivinni nem tudott, és kibékülési jelül, bizalom-nyerés végett felfedezé Leopoldnak szövetségét Vesselényi, Nádasdyval, összeköttetését Gremonville-lel és figyelmeztette a felső-magyarországi forrongásra, mely minden perczben lázadássá fajulhatott. Bizott magában, hogy lecsendesíti a magyarokat, és ráveszi az udvart, kezdjen háborút a törökkel, a midőn magát vezérnek látta és meg fogta mutathatni a világnak, hogy „bátyja Miklós nem halt még meg!” ²⁾

Főkép szerette volna a megütrült károlyvárosi generalatust, mely Horvátország nagy részére kiterjedt és a bán alatti részek-

---

¹⁾ Montecuccoli jegyzotei.

²⁾ E kifejezés Zrínyi levelében az estei bibornokhoz ddto Ujzrin, oct. 10. 1669. fordul elő. Magy. akad. kéz.

nek is kulcsa volt. Azonban Bécsben, a mennyiben Zrinyi célját sejték, nem akartak merész actiót, nem alkalmat dicsőségre veszedelmes embereknek. Felfedezéseit részint már tudták, részint túlzásnak, koholmánynak tartották, melyekkel csak fontoskodni akar. Az udvar folytatta politikáját, hagyta fejlődni a magyar ügyeket, és Leopold köszönet fejében Rothal által Zrinyit bocsánatáról biztosítá, ha jövőre hason gonoszságtól tartózkodni fog, és elkövetett hitszegését hű engedelmességgel jóvá teszi, ¹⁾ de egyúttal a károlyvárosi kapitányságot a krajnai Auersperg után a stájer Herberstein József grófra ruházta. Úgy bántak Zrinyivel, mint a kinek haragjától nem félnek, barátságával nem törődnek. „Majd fogtok még félni tőlem!” — kiáltá Péter e bánásmód által egészen kiszedve, a császár előszobájában ácsorgó udvaroncoknak, és neje Katalin, ki ügyét a károlyvárosi kapitányság végett előmozdítani Bécsbe jött, szinte fenyegetődött a nagybefolyású Eleonora anyja császárné előtt: „ha férjével rosszul bánnak, neki segílyt a török ellen nem adnak, kénytelen lesz ott keresni segílyt, a hol épen kínálkozik.” ²⁾

Zrinyi Péternek sokfelé jártak ügynökei. Rómában és Olaszthonban Pocobelli János, olyan Palmeriniféle diplomata, a felvidéken Docsaics Miklós, Verebélyi István működtek érdekében: de a segíly, melyre Katalin célzott, ámbár Péter ismét közeledett Gremonvillehez, csak a töröktől volt várható. ³⁾

Az udvarnak sértő magaviselete, neje unszolásai végre leküzdték gyermeksége óta táplált ellenszenvét a török iránt, és hajlandóvá tették a hitetlen szomszédhoz fordulni, hogy ma-

---

¹⁾ Jelentés, Zrinyi védelme Katonánál XXXIII. köt. 833 l. Caprara, i. h. márcz. 23. 1670. Hogy Zrinyinek a fentirt tervei voltak, kitűnik egy alább említendő, 1670. február havában kelt leveléből, melyben ezek támogatására egy névtelen barátját felkéri. A levél hangja, bár a jelentés nem szósz szerint közli, nem hevenyében támadt, hanem már rég kifőzött tervet gyanítat, és csakugyan Zrinyinek egész eljárása — mint már Szalay megjegyző — megfoghatatlan, ha már feljelentésénél ily terveket és indokokat fel nem teszünk, miből azonban nem következik, hogy ő már ekkor az udvar, Leopold elé kész programmal lépett.

²⁾ Caprara i. h. Ez mindűgy september, october havában történhetett.

³⁾ Caprara i. h. Pocobelli levelei a magy. akad. kéz. Lessenyei Nagy Ferencz, Berzeviczi László vallomásai a kamarai levéltárban.

gát megtámadásai ellen biztosítsa, és támogatását a haza felszabadítására kinyerje.

A közeledés nem volt könnyű. A törökök ép akkor panaszkodtak Bécsben sarczolásain és fenyegető levelekben nyugalomra, behódolásra intették. Zrinyi megmutatta e leveleket Rothalnak, megmondta, hogy saját és a felségnek biztosítása végett követet küld a törökhöz, ki annak fondorlatait kitudja, mi-ben Leopold Rothal által megegyezett. ¹⁾

Zrinyi még mindig remélte, hogy az udvar meggyőződven a török ellenséges indulatáról, talán el fogja szálni magát a háborúra: más részről a loyaltás színe alatt biztosabban alkudozhattott. A szerencsétlen, talán „alteregoja“, „megbizottja“, a „nagy szellem“, Bargiglio tanácsa folytán, ki azonban nem sokára szolgálatából kilépett, ²⁾ ravaszsággal akart győzni, ő, a gyarló kezdő, a család nagymesterein, és nem tudta, hogy szomszédságában, környezetében kémek vannak, köztük meghitt lovásza Lahn Rudolf, kik minden léptét Bécsbe feljelentik.

Zrinyi legelőször a szomszéd boszniai basához fordult. Közbenjáró Omer nevű török rabja, és sógorának, Frangepán Ferencznek Tamási Gábor nevű papja volt. Konstantinápolyba, Kandiába a nagyvezérhez menni Bukovaczký Ferencz, Miklós bátyjának egyik régi kapitánya, most udvarmestere, elszánt, híde vérmes, fellengző ember, a török szövetségnek nagy barátja, ajánlkozott, társakul maga mellé Pogledich Boldizsár és Beriszlavics Ferencz régi hadnagyokat vevén. Zrinyi teljhatalmat adott Bukovaczkynak, csak némi útasításul jegyezvén meg, hogy a porta a nemzet szabadságait fentartsa, a megveendő várakat a magyarok birtokában hagyja, 12,000 tallérnál nagyobb évi adót ne követeljen, a budai basa a magyarokat 30,000 fegyveressel segítse, és Erdély trónjára Apaffi helyett Rákóczi Ferencz emel-

---

¹⁾ Zrinyi védelmében és a jelentés ebben megegyeznek, csak hogy az utóbbi Zrinyi tettében csak cselt lát, és állítja, hogy a török fenyegető levelei is csak a bánnal egyetértésben irattak, mit valami Kovachich nevű elfogott török vallott volna. Maga a körülmény azonban, hogy ez csak amúgy melleleg érintetik, elégséges ok azt valónak nem tartani.

²⁾ Ezt gyaníthatni legalább Zrinyinek ez idő tájt írott leveleiből az estei bibornokhoz, a magy. ak. kéziratai közt,

tessék. ¹⁾ Bukovaczký novemberben indult meg és a hó közepe táján a régi Thessaliába, Larissába ért, hol Murád szultán vadászatott. A török udvar szívesen látta és csakhamar következő megállapodásról tudósítá Zrinyi Pétert:

I. A szultán minden meghódoló, vagy a kitörendő háborúban meghódítandó keresztény tartomány fejedelmévé örökösödési joggal Zrinyi Péter grófot és maradékait nevezi.

II. Magvaszakadtával Horvátország szabadon választ fejedelmet a hazafiak közül, a szultán csak megerősíti.

III. Megigéri, hogy a szabad vallásgyakorlatot, iskolákat, az ország szabadságát, jogait, kiváltságait megtartja, s jövőben is sértetlenül megtartandja.

IV. Egész Magyar- és Horvátország, valamint a meghódítandó tartományok után több mint 12,000 tallér évi adó sohasem fog követeltetni.

V. Míg csak egy mohamedán él, ezen országok népét soha el nem hagyja, hanem bármely megtámadás ellen megoltalmazni kész lesz.

VI. Ezen tartományok lakói távol vidékeken katonáskodni nem kötelesek.

VII. Biztosítékul, hogy e feltételek szentül megtartatnak, a szultán ünnepélyes hattisherifet fog adni, és azt, mindannyiszor, ha szükséges lesz, az illő ünnepélyességgel és ajándékokkal megküldendi. Viszont a török Zrinyi fiát két évre kezesül, a végek közt fekvő pusztá föld felét és azt követelte, hogy a magyarok a németeket a végekből kiverjék, vagy a császári tartományokat megrohanják, és ekkép a kitörendő háborúban a töröknek alkalmat nyújtsanak a beavatkozásra. Bukovaczký levelében már a címet is említé, melyet a porta Zrinyinek szánt: Horvát-, Magyar-, Erdély és Moldvaországok fejedelme, az ottomán seregeknek fővezére. ²⁾ Mindez azonban csak hiú terv volt, míg a nagyvezér, kinek kezében feküdt a török birodalom kormányzása,

¹⁾ Tud. gyűjt, 1818. folyam I. 67. l.

²⁾ „Illyriae, Hung., Daciae, Moldaviaeque princeps, ac supremus totius ottomanni exercitus ductor,” mit csak a küldendő segélyhadakra lehet érteni. Jelentés.

bele nem egyezett, azért Bukovaczký a szultán pecsétjével el látott pontozattal Kandiába útra kelt.

Bukovaczký levelére Zrinyi megkezdé a készüléteket a háborúra. Horvátországban, közvetlen szomszédságában Tattenbachon kívül csak sógorában és annak rokonában, Frangepán Orfeusban, ¹⁾ ki a tenger melléki várakban parancsolt, bizhatott. A tenger melléki rabló, harezias oláhok vagyis rácok katonai gyarmatait törekedett megnyerni, melyek megvetve a polgári hatóságot, csak kapitányaiknak, papjaiknak engedelmeskedtek. Zrinyi nyájassággal részére vonta a rác püspököt, Miakich Gábort atyjává fogadta, de a nép, mely a magyar földesurak követelései ellen a német katonai parancsnokoknál szokott oltalmat keresni és találni, minden ígérete daczára sem akart neki büséget esküdni. Zrinyi a kanizsai basához fordult, kit a bosznýák basával Bukovaczký üzenetéről tudósított, ijesszen rá az oláhokra a szultán nevével; de a basa amúgy is haragudván, hogy Zrinyi a boszniai basa révén kezdé meg alkuját a portával tagadólag válaszolt. „A rácok — mondá — nem sokat törődnek a szultán szavával; megvető válasz esetére a szultán tekintélyének fenntartására fegyvert kellene ragadnia, mit parancs nélkül nem tehet, különben is ily fellépéssel Zrinyinek semmit sem használna.“

Az udvar korán hírt vőn Zrinyi készüléteiről. Az éber Casanova már novemberben irta, hogy egy horvát jár a portán Zrinyi és a magyarok nevében 60,000 frt. évi adó fejében segítséget kérni Ausztria ellen. Levele 1670. január havában érkezett Bécsbe, midőn már tudósítás jött Erdődy Miklós petriniai várnagytól, hogy Zrinyi a végbeli törökökkel czimborál, kanizsaiak és bosznýákok nála ki s bejárnak. Hozzájárult, hogy a Zrinyi feljelentéséről értesített és megrémült Nádasdy még novemberben a felség lábaihoz borult, és egész összeesküvését — némi, rá nézve czélszerű kibagyasokkal — felfedezvén, az udvart hitében

¹⁾ Mily rokonságban volt Orfeus Ferenczezel? nem tudom. Történetíróink egészen ignorálják, pedig létezéséről közkézen forgó okmányok, mint Zrinyi Péter védelme, Frangepán Ferencz levele német-új helyi börtönéből, tanuskodnak, míg Nagy Iván nagybecsű művében „Magyarország családai“ nem találom; talán Wenzel Gusztáv, tudós akadémikusunk, ki egyszer a Frangepánok történetébe kapott, adhatna erre nézve némi felvilágosítást?

megerősíté, hogy Zrinyi Péter igen veszedelmes ember. A császári tisztek parancsot vettek éber figyelemmel kísérni a bán mozdulatait, annyival is inkább, mert hírek szárnyaltak török készülődésekről, melyek terveivel kapcsolatban lenni látszottak.

Az udvar részben csalódott. Zrinyi maga sem tudta, mire venni a mozgalmakat, és engedelmet kért Bécsben egy dragonyos csapat toborzására saját költségén, védelmére. A kormány ármányt gyanítva, nem engedte meg, mire Zrinyi keservesen kifakadt. Gátolják — írta Lobkovitznak — hogy magát, családját védelmezze. „Vegye át hát a császár maga a Muraközt, Belső-Ausztriának e védbástyáját, adjon a Zrinyieknek más jószágokat, legalább nagy gondtól menekülnek meg.“¹⁾ Egyáltalában Zrinyi már unni kezdé a törökökkel való szövetséget, melylyel sohasem tudott megbarátkozni. Jobb szeretett volna ellentük, mint velök harcolni, s midőn már a fennebbi jelentések nyomán szélteben beszéltek, hogy a törökkel czimborál, nem minden öszinteség nélkül mondhatta, Chiculinyi albán, Praszinszky Péter és Patachich Miklósnak: „nem vagyok én rebellis, nem vagyok én áruló!“²⁾ Míg a Frangepánok határozottan kimondák, hogy a németben többé bízni nem lehet: ő lépéseket tett az udvarnál, Lobkovitznál, megújítani a török háborút. Ajánlkozott, hogy ő, ha a császár bízik benne, és egy dragonyos- és egy horvát-ezred parancsnokává, háború esetében pedig Horvátországban vezérre teszi, a magyarországi forrongást lecsillapítja. A törököt — írta egy ismeretlen barátjának az udvarnál, talán Zichy István kamará elnök és koronaőrnek — meg kell támadni, mielőtt minket megtámadna. Ha a császár a kötött béke miatt tartózkodnék, ő, Zrinyi, kész maga megindítani a háborút. Magával fogja ragadni az erdélyieket, moldvaiakat, sőt még a lengyeleket is, kikhez aztán majd önként fognak más keresztény fejedelmek csatlakozni, és maguk a törökökhöz hajló magyarok is észretérni, és harczra szállni. „Vegye szívére — végzé a levelet — és mozdítsa elő mint igaz hazafi ez ajánlatot, mely a haza javára szolgál, de óvakodjék, nehogy az udvari kancellár (Hoher) vagy a jezsui-

¹⁾ Jelentés.

²⁾ Zrinyi védelme i. h, 838, l.

ták, valamit megtudjanak, mert azok a tervet meg fognák hiúsítani.“ Bécsben azonban nem is hederítettek e tervekre, és bennük csak eselt láttak, hogy Zrinyi gyanú nélkül sereget gyűjt hessen vagy a császárt a törökkel összeveszítse ¹⁾ (februárban). Visszaütasítva Zrinyi tovább haladt sikamlós pályáján.

Bukovaczký ezalatt viharokkal küzdve, nagynehezen elvergődött Kandiába. A nagyvezér nem hagyta helyben a szerződést, de elutasító válasza még sem volt olyan, hogy a vérmes ember minden reményét elvesztette volna. Kapott Köprili nyilatkozatán, „hogy míg Horvátországban német őrség van, a török fel nem lép“ — és sietett hazafelé. Már Kandiából egyre nógatta Zrinyit felkelésre, most martius elején a horvát határra érven, mert a károlyvárosi németek már tudták jövetelét és lesték, Pogledich által üzent be, hogy szerencsésen járt, Zrinyi csak keljen fel, a török segíteni fogja.

Zrinyi mellett most nem volt félénk Nádasdy, nem voltak szövetségeseik, kikre hallgatni kellett, pedig maguk közt soha megegyezni nem tudtak. Rögtön elhatározá a felkelést, ámár sem elegendő serege, sem pénze nem volt. Számított a császáriak készületlenségére, és Tattenbach tudósítása folytán Tattenbach segélyével reménylő a szomszéd Regedét, Potolt sőt még talán Gréczet is elfoglalhatni. Bizott Rákócziiban és a magyarokban, hogy Morvába, Sleziába rontanak, és hitte, hogy az első sikerre majd a török is a Duna mentében Bécs ellen fog támadni. Irt Frangepán Ferencznek, ki már alig várhatta, hogy a német kalapokat leüssze, és a károlyvárosi „bugyogós, békanyúzós“ németekkel verekedhessék: — „legyen készen!“²⁾ Jobbágyait a papok által a szószékről mind, a 12 évestől kezdve fegyverre szólította. A végbeli hadakból három századot zsoldjába fogadott, és kijelen-

---

¹⁾ Jelentés. Zichyt gondolom, ki a Zrinyi családnak barátja volt, mert pap előtt nehezen gyanúsította volna a jezsuitákat. Ha azonban mégis egyházi férfiú volt, csak Szegedy, Széchenyi, vagy — mi a legvalószínűbb — Pálffy Tamás kancellár lehetett

²⁾ V. ö. Frangepán horvát levelét Csolnics Gáspár kapitányhoz ddto márcz. 9. Novigrád, deákul a jelentésben, németül a többi közt a Theatrum Europ. X. köt. 2. rész, 261. l. Katona i. h. 792 l. Fleury folytatója után hiányos, halvány deák fordításban közli.

té Miklós bátyja özvegyének, a német Löbl Zsófiának, kivel egyébiránt mindig izetlenségei voltak, hogy Csáktornyt, özvegyi székét el kell hagynia, mert abból támadási pont lesz, egyúttal azonban kérte, siessen Bécsbe, jelentse, hogy a török szövetséget még alá nem írta, és még most is kész, ha a császár valami jeles előléptetéssel eddigi szolgálatait megjutalmazza, a Muraköz védelméről gondoskodik, minden czimborasággal felhagyni (márcz. 12. körül) Löbl Zsófia azonban Grácban megállapodott, szeltében hirdetvén, hogy Péter Csáktornyt elfoglalta, és őt kiüzte, mert a törököket akarja befogadni.

Frangepán után Zrinyi Siklós András által a felső-magyarhoni rendeknek küldött levelet, kik épen akkor Rothal, Szepcsényi és Nádasdynak elnöklete alatt sérelmeik ügyében Besztercebányán gyüleseztek. Jelenté, hogy kinyerte a török oltalmat, és fegyvert ragad. Ők se egyezkedjenek, hanem küldjenek ígéretük szerint 100,000 tallért előleges kiadásokra, a többi költséget megszerzi az ellenség földjén. Rákóczinak is írt Siklós által, hogy koczára vetette a magyar szabadságért vagyonát, családját, életét. Nagy gond és fáradsággal sikerült neki 12,000 tallér évi adóért Magyar- és Horvátországnak a török birodalom egész erejét megnyerni. Kéri, mindenre, a mi szent, ne állja útját a szerencsés fejleménynek. Rajta, Zrinyin, nem fog múlni, csak ő, Rákóczi is kövesse példáját. Főkép szükséges pénz. A bányavárosok minapában egy milliót ígértek, ha a haza kivánni fogja: most itt az idő szavukat beváltani. Küldjenek 100,000, vagy ha nem lehet, legalább 50,000 tallért, mert különben — Isten és ember tanú lesz rá — romlásba döntenek őt és társait. „Mintha tűzben volnék — végzé — hányódom remény és aggodalom közt várva a perczet, melyben cselekedni lehet.“ Pénz végett felkereste a francziát. Pocobellit utasítá, sürgesse a Rómában székelő francia követet: maga pedig gr. Schönborn János Fülöp mainzi érsekhez, a Zrinyi család és magyar nemzet barátjához fordult, legyen közbenjáró a francia udvarnál. „Reménylem, — írta az érseknek (márcz. 20.) — meg fogom kapni a pénzt régi hűségem, családom érdemei, és a magyar szabadság miatt, melyet a császár és miniszterei különben véggkép megsemmisítenének. Szövetkezniem kellett a törökkel, két rossz közül a kisebbet lévén kénytelen választani; biztosíthatom azonban, hogy a római szent

birodalomnak ez kárára válni nem fog.“ E lépés szerencsétlen volt, mert Schönborn a levelet, alig vette, Leopoldnak megküldte (ápril elején) ¹⁾.

Segély sehonnan sem érkezett. A kapronczai őrseget megnyerni nem sikerült. Tattenbach a válságos perczben bátorságát veszté. Az Isten szerelmére kérte Zrinyit, csak ritkán és csak tréfás dolgokat írjon neki a postán. Ligájukat ne tartsa magánál, vagy úgy őrizze, hogy ahhoz senki se férhessen. Óvakodjék a kémektől, kik által ő úgy mint Frangepán, körül van véve, s főkép ne bizzék nagyon Rudolf lovászában. ²⁾ A félelem éles eszüvé tevő a hülye férfit, ki magát minden esetre biztosítandó Breuner Gotfried gráczai kamarai elnököt Zrinyi mozgalmairól tudósítá, egyúttal tanácsolván: „jó volna, ha a császár valakit nagyobb baj elkerülése végett, Zrinyihez küldene, és őt kitüntetések, hivatalok által lecsillapítaná.“ ³⁾

Zrinyi átlátta helyzetének veszélyes voltát és utasítá Frangepán Ferenczet, lázítsa fel az uszkókokat; míg Bukovaczky Károlyváros vidékét hívja fegyverbe és írjon a kanizsai basának segítség végett. 4000—5000 emberrel most még Gréczet be lehetne venni, de két hét múlva már későn lesz, mert a császáriaknak öt ezrede, 2 Károlyvárott, 2 Kapronczán, 1 Pettauiban készen fog állani. „Az Isten szerelmére, legyetek gyorsak és éberek — végzé a levelet — mert ha elveszünk, csak Bukovaczky és magunk késedelmezésének köszönhetjük.“ (maj 21.) Egyúttal Frangepánt Zágrábba küldte megbizással, „hívja össze a horvát tótországi rendeket, adjon nekik elő bizonyos fontos dolgokat, és törekedjék ezekre nézve velők megállapodásra jutni ⁴⁾.“ Frangepán a hirtelenül összegyűlt országos ülésben, utasításához képest következőket terjesztett a horvátok elé:

„A múlt évben a török Zrinyit meghódolásra felszólítván, megígérte, hogy minden kívánságát teljesíteni fogja: míg el-lentállás esetében a nemzetet végpusztulással fenyegette. Zrinyi jelentést tett a császárnak, kérte, gondoskodjék róla és

¹⁾ Jelentés.

²⁾ Tattenbach levele Kranichsfeldről márcz. 16. 1670. Jelentés.

³⁾ Jelentés.

⁴⁾ A márczius 24-én kelt meghatalmazás egész kiterjedésében a Jelentésben.

az országról, de az udvar megvetéssel fogadta tudósítását, kicsinylette a veszélyt és csak fogást látott a dologban, melylyel Zrinyi magasabb polczra akar hágni. Megvetette a felső magyarhoni mozgalmat, melynek a török gyámolítást ígért, ha Kandiával végezett. Zrinyi kérve kérte az udvart, legyen előre látó, gondoskodjék már eleve, de Bécsben azt hitték, hogy a török Kandiában lévén elfoglalva nem mozdulhat. A porta e közben a boszniai basa által megújítván fenyegetéseit Bukovaczkyt kívánta magához követül, kit Zrinyi kénytelen volt el is küldeni, meghagyta azonban neki, hogy a haza kárára válható kívánatokat utasítson vissza, és csak becsületes *confoederatio*ba bocsátkozzék, nehogy elveszünk. Bukovaczky óvatosan, csinyán bánt a törökkel, kinyerte, hogy az ország szabadságainak megtartását, és védelmét ígérte mindenki ellen. Ezt Zrinyi nem azért üzeni, mintha ő maga megfogyzott volna a császár iránti hűségben, vagy zavart, lázadást akarna támasztani: hanem mert ő és társai jobb módot a maguk és a hazafiak megmaradására nem tudnak. Egyébiránt, kinek-kinek szabadságában áll fenntartásáról a maga módján gondoskodni. Ha a német urak ezen ránk nézve szükséges, nekik nem ártalmas alávetésben hűtlenséget látnak: akkor jogunkban áll magunkat védeni ellenük, és a török hatalom is (mitől azonban még most Isten őrizen) támogatni fog bennünket. Ha azonban a császár más keresztény fejedelmekkel szövetségben a nemzetet megvédeni kész lesz, és ezt nem csak szóval és írásban, de tettekben is kimutatja: mi fogunk leglelkesebben harczolni Isten, király és hazáért. Viszont, nem is fog minket senki hitszegőknek, rebelleseknek nevezhetni: ha segély nélkül hagyatva, a végszükségnek engedünk, és a töröknek meghódolunk, egyebekben egymás iránt keresztény szeretetben megmaradván.“

Frangepán hideg arczokkal találkozott, és a horvátok idegenkedését magán tanácskozmányokban sem tudta legyőzni. Többnyire a túlhatalmas Zrinyi háznak ellenségei voltak. Frangepán tehát 8 napi határidőt hagyott meggondolásra és 300 lovassal Károlyváros felé indult, hol már Bukovaczky a népet fegyverre szólítja és Petriniát fenyegette. Háta mögött a zág-rábi káptalan, a horvát urak, a Zrinyiek által szabadalmaikban sokfélekép háborgatott türmezei köznemesek vetélkedve bizto-

síták az udvart hűségükről, és Zrinyinek, Frangepánnak tetteit feljelentvén, Herberstein József károlyvárosi kapitányt segítségül hívták. ¹⁾

Bécsben nagyjában már tudták a horvátországi eseményeket, és nem csekély zavarban voltak, mint rendesen Ausztriában, ha valamely, bár maguk a kormányférfiak által előidézett, catastrophá bekövetkezik. A mozgalom első jeleire Erdődy Miklós és Borkovics Márton zágrábi püspök Bécsbe siettek volt; a püspök szent állásához híven, kész mindent követni, hogy fegyveres összeütközést megakadályozzon. Elutazása előtt Zrinyi üzent neki, hogy méltányos feltételek mellett kész kiegyezkedni, és Borkovics nagy buzgalommal felelt meg megbízásának. Menté, majd nem védte Zrinyit, kit nem becsülnek, mellőznek, kit Herberstein bánt, ki a sokfélekép megszergett országos jogok mellett kardoskodik: azonban nem tudá az irányadó körök haragját Zrinyi ellen, ki őket kényelmes tétlenségükből oly kegyetlenül felzavarta, lecsillapítani. Leopold, minden vallásos szelidsége mellett sem tartozott a jó emberek közé. Feszés, száraz természete nélkülözte az erély bizonyos fokát, mely szükséges ahhoz, hogy valaki rossz legyen: de nem ismerte a nemes szívnek érzelmeit. Olympusi gögjét mélyen bánta a merész, váratlan felkelés, és szinte örült a gondolatnak, hogy majd olyat koppant Zrinyi és Frangepán körmére, hogy fejeik is lehullanak. ²⁾ Tanácsosai épen nem törekedtek őt csillapítani. Kettő, ki nek legtöbb befolyása volt, Lobkovitz herczeg főudvarmester és b. Hoher Pál, alsó-ausztriai ³⁾ kanczellár, kiengesztelhetlen antagonisták, a magyarok iránti ellenszenvben, megvetésben egyetértettek. Lobkovitz nagy úr és világfi, csillogó eszű, üres szívű ember, hatvan éve daczára egy frivol ifjú szemeivel nézte a világot. Jogokra, kötelességekre hivatkozni szemében nevetség volt, és tetteiben csak fejedelmének, magának érdekeit, szeszélyeit ismerte el vezérfonalul. Hoher ügyvédből emelkedett kan-

¹⁾ Leopold válaszát a túrmezeiekhez Pauler Tivadar közlé az Új Magyar Múzeum 1850. folyamában.

²⁾ Leopold levele Pötting grófhöz Majláth Geschichte. Cles Öst. Staates IV. 96. l.

³⁾ Értsd ez alatt az Ens feletti és alatti Ausztriát együtt.

czellárra, a római jog emlőjén növekedve, a caesari mindenhatóság elveivel volt tele. Ő az absolutismus mellett éles észszel, mély meggyőződéssel és tiszta kezekkel harczolt. Becstületes volt a rosztban, szigorúan pálczáat tört a magyar alkotmány felett, melyet nemesak kormányzati akadálnak, de tudományos anomaliának is tartott. ¹⁾

Borkovics úgy vélekedett, hogy a császárnak vagy egy miniszternek kegyelmes levelével ki fogja békíthetni Zrinyi Pétert. A miniszterek, Lobkovitz, Hoher; a Zrinyieknek régi ellensége Montecuccoli; Nostitz, a hiú, fontoskodó Schwarzenberg hg. a német birodalmi udvari tanács elnöke; a víz esztü Lamberg gr. főkamarásmester, b. Dorsch, a haditanács tagja és Abele Kristóf udvari tanácsos mint jegyzőkönyv vezető ²⁾ elhatározzák, hogy felhasználják a jámbor püspököt, talán lehet általa Zrinyit, kelepeztébe csalni, „mert a felség jó lélekkel rászedheti azt, ki őt rászedte.“ Levelet kell küldeni neki Borkovics által, — ez volt a határozat — általános, semmit mondó kifejezésekben: „ha a felséget megköveti, terveitől el áll, Bécsbe feljö, panaszait előadja, a kegyelem útja nem lesz elzárva.“ Nem valószínű ugyan, hogy eljö, de meg lehet próbálni. Ha ezen terv nem sikerül, erőszakkal kell fellépni, Zrinyit Nádasdyval összeveszíteni, a német birodalomtól segílyt kérni; Zrinyit mindenesetre meg kell semmisíteni, mert rebellis, ki már egyszer kegyelmet nyert, és most fegyverkezik, az ellenséggel levelez, titkos gyülekezeteket tart, és tudvalevőleg gyűlöli a felséget. A dolog menni fog, csak gyorsan kell eljárni, míg a török Kandiában van elfoglalva (márczius 20). ³⁾ E határozat értelmében a zágrábi püspök levelet kapott, mely-

---

¹⁾ Hoherre nézve v. ö. Biedermann, Geschichte der östr. Gesamtstaats Idee 117. l. 33. jegyzet és Puffendorf svéd követ jelentését: Kaiser Leopold und sein Hof. Helbkiaig 1862. 70. l.

²⁾ E férfiak jellemzésére nézve v. ö. Puffendorf, i. h. 63. és kk. 11. Caprara levele jun. 22. 1670. i. h. Schwarzenberget Puffendorf szerint doctor perplexitatum et dubitator perpetuusnak nevezték, mert mindig nehézségeket talált, melyeket kibonyoltani nem tudott. Lamberggről pedig Caprara írja: Lamberg tacendo non dicendo mai il suo parere, per che sa poco a bene molto.

³⁾ Majláth i. h. 81. l.

ben Zrinyinek a régi kegyelem folytatásán kívül új kegyelmek ígértettek, ha engedelmeskedni fog, egyúttal azonban levél ment a szász, brandenburgi, mainzi választó fejedelmekhez segélyért. Spankau Paris tábornok (márczius 22.) Styriába utazott, az ottani hadak élén Zrinyit feltétlen megadásra szorítani, és őt fogva Bécsbe küldeni, ha a fejedelem rendeletére önként meg nem jelenik. Hasonló parancsot vett Herberstein Károlyvárott, Brenner Ernő gróf Kapronczán és a magyar udvari kancellária rendeletet adott ki, mely Zrinyit lázadónak bélyegzé, méltóságaitól megfosztá, javait a fiscus számára lefoglalta, mindenkit hűsége alól feloldott, és fejére élve vagy halva díjt tüzött, Horvátország polgári igazgatását a zágrábi püspökre, a katonai ügyeket Erdődy Miklóstra mint báni helyettesekre bízván.

Zrinyi még nem tudta mit végeztek róla Bécsben, midőn már Kollonics Lipót, németujhelyi püspök, és Zichy István koronaörhöz fordult, eszközöljék ki, hogy az udvarnál megjelenessen, magát igazolhassa, sőt maga is küldött követet, Forstall Márk augusztinianus barát személyében, ki a Zrinyi családnak régi szolgája, és Péter grófnak gyóntatója, fiának nevelője volt, a felkelés részleteit tudta, de nem helyeselte.¹⁾ Zrinyi a következő feltételek alatt volt kész a fegyvert letenni:

1) A felség hathatós eszközökhöz nyúljon a haza védelmére. 2) Az országban hazafiak neveztesse nek részrehajlás nélkül tábornokok, ezredesek, kapitányokká. 3) Adja a felség Zrinyinek és fiának (ha arra való lesz) a varasdi generalatust, a mitterburgi, gotschéi, a fiumei és tersakszi grófságokat örökjoggal. 4) Mentse fel az évenkénti 4400 frt fizetéstől, melylyel bátyja özvegyének tartozik. 5) Fizesse ki az udvar Zrinyinek 40,000 frtnyi adósságait. 6) Tegyék egy 500 főnyi dragonyos és ugyanannyi főnyi könnyű lovas ezred fejévé, mely tiszttől sohase fosztathassék meg. 7) Ha a Zrinyi javakat a törökök feldűlnék s a család másutt nyerjen hasonértékűeket. 8) Báni és muraközi kapitányi fizetése ezentúl pontosabban járjon. 9) Rákóczi fejedelem oltalmat nyerjen minden ellenség ellen. 10) Adassék általános bűnbocsánat, különösen társainak és a rác püspöknek. 11) Biztosítsa e szerződést a szász és bajor herceg,

¹⁾ Zrinyi védelme i. k. 838. l.

vagy a német birodalmi gyűlés, vagy a pápa, vagy más valamely fejedelem — és ez a fő, mert a kik a kiegyezkedést ellenzik, nem tudnak mást felhozni, minthogy az nem lesz tartós és csak politikából, színre fog az udvar által köttetni 12) Hatalmaztassanak fel a biztosok még egyet mást hozzátenni vagy elvenni, mindenestre azonban gyorsan járjanak el, mielőtt még a török követ az athnameval megérkezik. E pontokhoz, melyeket Forstall írt Zrinyi még sajátkezűleg hozzátevő: „1) Azon 600¹⁾ lovas közt egy 60 emberből álló századnál, mely nekem diszörségül szolgál, a havi zsold fejenként 8 frt legyen. 2) Utalványoztassék 1000 tallér fizetés egy helyettesemnek, kire a kezem alatt levő egész katonaságot bízhasam, és az legyen a kapronczai alkapitány, származásra nézve krajnai, ki mostani tiszteről leköszönhessen. 3) Ezredem hadbírója kapjon fizetést. 4) Az özvegy grófnénak hagyassék meg, ne avatkozzék a katonai dolgokba és adassék neki és az árvának — Miklós 8 éves fiát Ádámot érté — árendám helyett évenként 4500 frt. 5) Legyen szabad, ha valami történnék, a pápától és más fejedelmektől a felség ajánlata mellett segílyt kérnem. 6) Ha alkalom lesz támadó háborúra, én a fővezérseget nem kívánom, de viszont csak olyan alatt akarok állani, ki nemzetemnek nem ellensége.“

Forstall, kinek Zrinyi még lelkére kötö, ne feledkezzék meg önmagáról, és követeljen Bécsben jutalmat fáradozásáért, már elutazott, midőn Borkovics leérkezett és Zrinyinek a magával hozott levelet megküldte.

Zrinyi felelt, hogy ő híve a császárnak és az is fog maradni, de magának és a hazának biztosítására némely pontokat tart szükségesnek, melyeket már fel is küldött a császárnak. Ekkor hallá azonban, hogy Tattenbach, kit tolvaj inasa feljelentett Gréczben (márcz. 22.) elfogatott, és aggódni kezdett, nem fogja-e őt elárulni? Utána jött a hír, hogy Bukovaczký serege, Herberstein fellépésére szétszaladt, maga Bukovaczký Törökföldre menekült, hogy Zágráb, Túrmező, egész Horvátország, házának régi hívei Pogledich és Beriszlavich, Csolnics Gáspár, Csernkóczy László, Mallinics György, Kamenian János, Gottal György a feledést ígérő Herbersteinhez csatlakoz-

¹⁾ „Sexcentos“, ámbar feljebb csak 500-ról volt szó.

tak ¹⁾, hogy Breuner a szomszéd Légrádot megszállotta, és végre jött a szomorú való Frangepán személyében, ki mindenektől elhagyatva, Csáktornyan keresett menedéket. (Ápril első napjaiban.)

Herbersteinnak 8000, Breunernek 6000 embere volt, részben a császár mellett fegyvert fogott horvátság. — Spankau 4000 katonával közeledett. Zrinyi csak kétezer embernek parancsolt, az is jobbára újoncz had volt. ²⁾ Már úgy körül volt véve, hogy Frangepán, ki csak egy kissé kilovagolt, majdnem az ellenség kezébe esett, míg kísérijét, egy török agát több compromittáló levéllel csakugyan elfogták. ³⁾

A szükségben Zrinyi, mintán Frangepán szolgája a boszniai basánál hiában járt, Ivanovich István meghítt emberét Kanizsára küldé segélyért, de a basa visszafelelt, „hogy parancs nélkül nem köthet a németekbe; jó volna azonban a jövőre nézve, ha fiát kezesül küldené, mit Bukovaczký amúgy is megígért!“ Tamásy Gábor pedig, ki a budai basához ment, útközben nyomtalanul elveszett.

Magyarhonból, hová Rákóczinak írt, szintén semmit sem lehetett ⁴⁾ hallani, úgy hogy Zrinyi minden reményét csak Forstallban helyezé.

Forstall márczius végén érkezett Bécsbe. A minisztereket harag fogta el, hogy Zrinyi alkudozni akar, mintha egyenlő rangú volna Leopolddal. Audientiára, a császár színe elé nem bocsáták „a szemtelen barátot,“ kit nagyon szerettek volna elfogatni, mert tudták, hogy a felkelésnek tanácsosal, tollal szolgálatára volt, mit azonban tenni nem látszott ildomosnak. Folytatták a márczius 20-kán elfogadott tervet, melynek kivitelére Lobkovitz vállalkozott. Hozzá és Hocherhez utasíták az augustinust, kit mindketten nyájasan, ígéretekkal fogadtak. Zrinyi feltételeit — mondák — úgy a min! vannak nem lehet úgyan el-

---

¹⁾ A nevezettek részére kiadott kegyelmi okirat Kukuljevicsnél, Jura Regni Croatiae I. P. II. Vol. 339. l. olvasható

²⁾ Caprara levele ápril 21. i. h.

³⁾ Caprara levele apr. 6. i. h.

⁴⁾ E második levelet egy török vitte Rákóczinak, ki azt ápril 10-kén vette. Rákóczi, Horváth Pál, Lengyel József, vallomásai a kamarai levéltárban. Ottendorf levele Montecuccolihoz annak jegyzetei közt i. h.

fogadni, de ha meghódol, fiát kezesül küldi, és hűsége jeléül charta biancat ad, melyre az udvar feltételeit írhatja, nemcsak feledve lesz a múlt, hanem „miként az Isten cselekszik a hűnösökkel -- ezek voltak Hoher szavai — újabb, nagyobb kegyelmekben fog részesülni.“ „Nem fogják lázadónak tekinteni — mondá Lobkovitz; — ne féltse életét, javait, szabadságát, méltóságait. Ha le akar köszönni a bánságról, varasdi vagy károlyvárosi főkapitányja lesz és 40,000 frtnyi adósságát az udvar kifizeti. Meglátja, hogy igaz rokona vagyok.“ „Valamint szent Péter háromszor tagadta meg Krisztust és mégis az apostolok fejévé lett — veté hozzá czélzással a nagy héten ép akkor olvastatni szokott evangéliumra — úgy fog történni Zrinyivel is. Neki hihet Forstall, ő még soha senkit meg nem csalt, soha szavát meg nem szegte; az ausztriai háznak kegyelme véghetetlen,“ és hogy Forstall annál hajlandóbb legyen szavaiknak hinni, neki pénzt, rangot, fényes jövőt ígértek, „mert ilyesmi hat rossz papok és feslett barátokra.“

Forstall hitt és nagy örömmel sietett (ápril elején) bába Lobkovitz levelével, melyben a sagani herczeg minden pozitív ígéretet gondosan kerülve, annál bőkezűbb volt semmitmondó kifejezésekben. „Nem illik úrának feltételeket szabni. Csalódik, ha fenyegetéssel vél a császártól olyasmit kinyerni, mit ily hatalmas fejedelemtől kérni kell. Ha azonban engedelmes vazallus lesz: fogja tapasztalni a felség kegyelmét.“ Forstall ápril 4-kén ért Csáktornyára és Zrinyit mindenre késznek találta, csak a charta bianca nem tetszett neki, „mert arra a tett ígéreteknek visszavonását, vagy halálos ítéletét is írhatná az udvar!“ „Nem kell tartani oly kegyes fejedelemtől, mint Leopold! — nyugtatá meg Forstall; a fehér lap csak a tett ígéretek megerősítésére szolgál.“

Zrinyi végre hitt a biztató szavaknak, és — ámbár Bukovaczkytól óvó levél érkezett, ne béküljön ki a némettel, küldje fiát a töröknek — ápril 7. aláírta a charta biancat, átadta Forstallnak 17 éves szép fiát, levéllel, melyben eddigi tetteit ellenségeinek ármánykodása és bántalmaival indokolván bánatát fejezte ki, hogy a törökkel érintkezett, és „térdre borúlva bocsánatot kért a felségtől, a törökről lemondott, magát feltétlenül aláveté, mindent egészen Forstallra bízott, minek jeléül fiát és a charta

biancat küldé, írjon rá a császár tetszése szerint!“ „Magam is utánatok jövök“ mondá az elútazóknak, „ha a felség úgy kívánja!“ ¹⁾

Forstall már ápril 5-kén irt Lobkovitznak, hogy jő a fehér lappal és az ifjú Zrinyivel, mert a bánnak nem kell a török segély. Másnap pedig felkérte Herberstein, gréczi kamarai elnököt, ne hagyja a németeket a Muraközbe csapongni, nehogy a kánizsai töröknek ürügye legyen beavatkozni, mert Zrinyi a kormánnyal immár kibékült. ²⁾ Bécsben szinte rosszúl esett Zrinyi készsége, kivált mióta a budai basától a biztos hirt vették, hogy a török nem fogja segíteni a magyarokat. ³⁾ Lobkovitz, Montecuccoli, Hoher, Schwarzenberg (ápril 9.) úgy vélekedtek, hogy Zrinyi csak időt akar nyerni.

Mit használ a fehér lap — mondák — ha a gaz barátnak nincs megbízása a beírandó pontokra nézve? Mit használ a kezes fiú? Az ifjút semmi esetre sem szabad audientiára bocsátani, mert, ha még az akasztófa alatt álló gonosztevő is kegyelmet kap, ha a császár véletlenül megpillantja: miképen lehetne Pétert elítélni, ha fia a császár által fogadtatnék? Legjobb volna, ha Zrinyi meghalna, mert míg ő, a kétszeres hitszegő él, nem lesz békesség Magyarhonban! Egyébiránt — vigasztalák magukat — mire Forstallal a tárgyalások befejeztethetnének, Spankau már végezett Zrinyivel; csak vigyázzon — ment a tábornokhoz az útasítás, — hogy Zrinyi Felső-Magyarhonba ne szökjék; ha megadja magát, küldje ő r í z e t t e l Bécsbe, mert különben Zrinyi szabadon, büszkén jöne fel, az udvarnál bánnak gerátná magát, botrányt okozna és a legkisebb sértésre odébb állva újra kezdené a lázadást. ⁴⁾ És csakugyan Forstall és Zrinyi János

---

¹⁾ Jelentés. Zrinyi védelme, i. h. Majláth i. h. 92 l. szeretné az udvarról elhárítani a csalás odiumát és Forstallt gyanúsítja valótlan állításokkal, különben — úgymond — nem is tudni, hol találkozott ismét Zrinyivel? Csáktornyan, Kérynél vagy Bécsben? Holott e kérdésre saját adatai nyomán is megfelelelhetett volna.

²⁾ Mindkét levél kivonatban Montecuccolinál ez oldaljegyzettel: „Forstall persona indigna, apostata.“

³⁾ Caprara lev. ápril 6. i. h.

⁴⁾ Majláth i. h. 84 l.

ápril 11-én megérkezvén, ¹⁾ audientiát nem kaptak, de Lobkovitz kegyesen fogadta a barátot és szobájában neki következőt dictált a fehér lapra:

„Felséges császár, legkegyelmesebb uram! Mellékelt levelemből méltóztatik látni, mily nagyon bánom elkövetett vétkeimet, és magamat feltétlenül felségednek alávetem. Hogy pedig felségednek annál több oka legyen nekem megbocsátani, régi kegyelmébe visszavenni, hogy bánatomat tettel is kimutaszam, korlátlan felhatalmazást adok főtisztelendő Forstall atyának mind azt, mit felséged a török szövetségtől való elállás, czimboráim megnevezése, Csáktornya, Légrád, Kottori, Buccari, Buccariza és más váraim, jószágaim, kikötőim átadása és császári őrség befogadása, Bécsbe való jüvetelem és más dolgokra nézve kívánni fog, nevemben megígérni, és én ez ígéreteket nem csak egész kiterjedésükben helyben hagyom, de pontosan meg is tartom, végrehajtom, felséged és a felséges ausztriai háznak mindig híve maradok, végezetül pedig fenn érintett kérelmemet alázattal megújítom!“ Forstall eleve habozott; kibúvó ajtót keresett, „majd rá fogja venni Zrinyit e pontokra“, de végre mégis a fehér lapot ilykép kitöltötte. ²⁾

Spankau ezalatt seregével a Muraközbe nyomult, és Csáktornya alatt állott.

A vár a Zrinyieknek fegyvertára volt. Zrinyi Péter némileg felszerelte az özvegy kezében romlásnak indult erődítményeket, melyek nem voltak oly rossz karban, hogy bátor férfiak, mint Zrinyi és Frangepán 2000 emberrel ellent ne állhattak volna. Azonban Zrinyi nem akart harezot, nem vérengzést, nem hogy alkudozásait compromittálja. Kiltzent Spankaannak, hogy már kiegyezett a császárral, fiát Bécsbe küldte, ne kényszerítse őt akarátja ellenére a felségre, a házára veszedelmet hozni. A zordon tábornok, útasításai szerint, senmivel sem gondolva, lödöztetni kezdé a várat. Zrinyi tele Lobkovitz ígéreteivel, gyorsan határozott. Ápril 13-kán éjjel bement nejéhez, kinek szemében egy könny sem csillogott. — Isten veled, volt rövid búcsuja, örökre. Kűnn már Frangepán és 20—25 lovása várta, köztük Rudolf, az áruló, kikkel 11 órakor sötét éji homályban lopva ki-

¹⁾ Theat. Europ. i. h. 262 l. Caprara levele ápril 13. i. h.

²⁾ Jelentés.

nyar alt a várból, hogy Bécsbe siessen. A kis csapat Turnicsánál, a Murán három csónakot talált, melyeken, lovait usztatva, átkelt. Zrinyit valami sejtelen visszatartá Béctől. Habozott: ne menjen-e inkább török földre, vagy Rákóczihoz? de Frangepán Bécs felé tolta. Délre Szigethen voltak a Széchyeknél, éjjelre Körmentre értek Batthyány Kristófhhoz, ki régi bajtársa volt Zrinyinek a török ellen, de most egyre küldözgetett az udvarnak jelentéseket a horvátországi mozgalmakról. Másnap (ápril 15.) egy jezsuita kolostorban báltak. Harmadnap Kőszeghen mentek keresztül, hol Somogyi András gazdag polgár és tanácsbeli kérve kérte őket, ne menjenek Bécsbe, hanem Rákóczihoz.¹⁾ Hiába. Estére Pátyra tértek be gróf Kéry Ferenczhez, és elbeszélék útazásuk célját. Kéry, kinek elegendő számú fegyverese nem volt, még az éjjel Bécsbe irt, mi tevő legyen? és nagyban megerősíté szándékukat. Rendelkezésükre bocsátá kocsiját és másnap maga is hozzájuk csatlakozott. Útközben már közel Bécshez, találkoztak Kéry szolgájával, ki az udvarnál járt és Leopold levelét hozta: „biztassa vendégeit, menjenek Bécsbe! ha pedig másfelé tartanának, fogja el őket.“ De a szolga a nélkül, hogy tudná mi van benne, nem adta át a levelet urának, ki Zrinyivel és Frangepánnal egy kocsiban ülven, nem titkolhatta volna el tartalmát.²⁾

Apr. 18-kán reggel, péntek napon Bécsbe értek. Frangepán a cselédeket a „Fehér Hattyú“ czimű fogadóba szállítá, Zrinyi pedig az augustinianus kolostorba sietett Forstallhoz. Mi történt a charta biancaval? kérdé és meg volt nyugtatva, midőn annak tartalmáról értesült.³⁾

---

¹⁾ Széchenyi György levele Montecuccolihoz, dltó Szombathely, máj. 20., melyben ezt vádkép hozza fel a kőszeghi protestánsok ellen. Montecuccoli jegyzetei i. h.

²⁾ Jelent. Majláth i. h. Caprara levele apr. 20. i. h. Abból, hogy Kéry Zrinyivel jött, keletkezett a monda: Leopold életirójánál, Vagner jezsuitánál már vakmerő hazígság, hogy Zrinyit és Frangepánt foglyúl hozta magával, mi által természetesen a később irányunkban tanúsított bánásmód nem tűnt fel oly gyalázatos színben.

³⁾ A jelentés, Caprara, *Theatrum Europ.* s a legtöbb forrás szerint az augustinianusokhoz, a frankfurti relatiók szerint a fehér hattyúhoz szállottak, és csakugyan meg van a nemz. múz. 773. fol. lat. kézirat 132 l. Peyr

Az udvar meglepetéssel vette a hírt. Senki sem hitte, hogy Zrinyi önként el fog jöni, és a közönség csak úgy birta megmagyarázni e rendkívüli lépést, hogy biztos megkegyelmezést tételizett fel. Lobkovitz azonnal felhasználta a szerencsés alkalmat. Még az nap este felé elküldé kocsiját az augustinianusokhoz és Frangepánt Hugárt városi őrnagy, Zrinyit pedig a helyettes várnagy Thaun gróf házába vitette, és ajtajukhoz őrt rendelt, mely azonban nem gátolta, hogy Zrinyit fia, ismerősei meglátogassák.

Zrinyi azonnal kihallgatást kért Lobkovitztól, és minden rossz szándékot tagadott. Érintkezett — mondá — a törökkel, mint más végbeli kapitányok főkép azért, hogy ármányait megtudja, ki játsza. Ellenségei, Herberstein sértegetéseire fogott csak fegyvert, mihez Endre király diplomája szerint joga volt.¹⁾ Lobkovitz nyájasan fogadta, mert Felsőmagyarország fegyverben állott. Zrinyi levele a besztérczebányai gyűlés márcz. 27. zajjal szétoszlott, a rendek fegyverkezni hazasiettek s Gyulafi László nyíltan hirdeté, hogy Zrinyi Péter lesz a király, kit a török minden erejével segíteni fog. A felkelés élére Rákóczi állott és husvét hétfőn (ápril 7.) Stahremberg tokaji várnagyot, barátság színe alatt Patakra

---

Mihály fogadósnak 60 frtnyi követelése Frangepán, de nem Zrinyi ellen. A látszólagos ellenmondást a fennérintett módon vélem megfejtethetők.

¹⁾ Caprara ápril 27. C. K. de N. i. h. 142 l., kinél a következő, akkor költött vers is olvasható :

Te német vérszopó,
Császárr, vagy czompó,
Ne bánts a magyarokat,
Élosítik azok kardjokat.
Mondom bizonyára,
Hogy nem sokára
A gonosz miniszterium tégedet
El fog veszteni,
És a nagy fejedelmi gégédet
(Meglásd) megrövidíteni.
Mert minden istentelen országlásnak
És az öröszakos meghódításnak
Ez a vége,
Teljessége.

esalván, elzáratta, Tokajt Szuhayval, Szepessyvel ostrom alá fogta, míg Boeskey Ónodot megvette. Zrinyi Péter, beszéltek a felkelők, bár a szultántól athnamet kapott, kijelenté, hogy fejedelmül azt ismeri el, kit az ország fog választani, legyen az bár pásztorból való, s magának csak a horvátországi generalatust tartja fenn. ¹⁾ Lobkovitz jó eszközt látott Zrinyiben a felkelés lecsillapítására. „Ha levelet ír Rákóczinak és nyugalomra inti — mondá Zrinyinek Hoher jelenlétében — teljes bocsánatot, a fejedelem régi kegyét, javainak visszaadását, hivatalába való visszahelyezését és az első üresedésbe jövő generalatust ígérheti. Szóval még nagy embert csinál belőle.“ Zrinyi kész volt személyesenlemenni, de az már nem tetszett Lobkovitznak. „Csak írjon,“ volt válasza, és Péter gróf megírta a levelet vejéhez, tegye le a fegyvert, úgy a mint azelőtt felkelésre bűjtogatta. Rabságának hírére már megdöbbenek volt a felkelők; levelére Rákóczi Munkácsra, anyjához szaladt, a sereg szétmállott. Május első napjaiban már Bécsben volt Rákóczinak kérvénye kegyelmért, Bécsben Báthory Zsófiának levele Kollonicshoz, melyben kimondá, hogy Vesselényiné virgácsot, Zrinyi Péter pedig halált érdemel. ²⁾

A bécsi miniszterek hason véleményben voltak, és azonnal félretették az eddigi kiméletet. Fogságát szorosabbra fűzték, de még meghagyták fiát és szabad volt olvasnia. ³⁾ Horvátországban is bevérgződött a felkelés. Csáktornyt mindjárt Zrinyinek távozása után feladta Katalin és a német hadaknak csak a boros hordókkal kellett megbirkózniok. Csáktornya után rendre meghódoltak a többi Zrinyi, Frangepánféle várak, köztük Kotori, Buccari, Buccarizza, Ozály, Bród és Novigrád. Kézrekerültek Frangepán irományai, — köztük a Palmeriniféle utasítás — melyek sok fényt vetettek Zrinyi terveire, tetteire a múlt években. Megtudták levelezését a budai, kauizsai basákkal, a tizen-

---

¹⁾ Gondel Zsigmond vallomása, ki azt a később Pozsonyban kivégzett Bónis Ferencztől hallotta, a kam. levéltárban.

²⁾ Montecuccoli i. h. ez oldaljegyzéssel, lettere da scrivarsi in lettere d' oro.

³⁾ Caprara máj. 4. jun. 8. i. h. Bleau János [később junius és aug. hónapokban adott könyvekért Zrinyi hagyatékán 21 frtot követelt. N. M. Kéz. fol. lat. 773.

három vármegyével. Megtalálták a Frangepánhoz irt buzdító levelet, melyet Frangepánnak egy katonája fojtásul akart használni és elvesztett; más leveleket a kanizsai basa küldött meg. Sógornéja török czimborasággal vádolá, Rudolf a török szövetségről és Tattenbachról adott felvilágosításokat. Nagyon terheltek Frangepánnak vallomásai; a túlvérmes embert a balsors egészen leverte és Zrinyi róvására szeretett volna menekülni, tettének oly szint igyekeztvén adni, mintha csak Zrinyi terveit kitudni és feljelenteni akarta volna. Elmondá a törökkel való alkút, a Bukovaczky-féle pontokat, Tamási Gábor elküldését a budai basához, a lépéseket, melyeket Zrinyi Felső-Magyarhonban, Tattenbachnál, és Lengyelhonban Palmerini által tett, és főbüntársaként Bukovaczky Ferenczet és Ivanovich Istvánt jelölé ki. ¹⁾

Az udvar Hoher Pált bízta meg a vizsgálattal, ki Zrinyit május 2. hallgatta ki először. Tollnok Abele volt. Zrinyi még bízott Lobkovitzban, Rothalban, kihez levélben fordult, ámbár csak a pápai követ Spinola és néhány bibornok viseltetett részvétellel sorsa iránt. ²⁾ Megmaradt tagadásánál. Soha sem volt szándéka a törökkel szövetkezve pártot ütni. Alkudozott, csak szinből, Rothal engedelmével, hogy végpusztítását elkerülje. Bukovaczky akaratja ellen kötött szerződést a törökkel: nem is hívta segítségül a pogányt, hanem a felséghez fordult a zágrábi püspök és Forstall által. Az özvegy grófné, Frangepán ellenségei, az utóbbit a törökkel való viszonyról csak nővére, Zrinyi neje értesíté: vallomásaikra súlyt nem fektethetni. Tattenbachal nem esküdött össze, csak fratellenzát kötött régiebb időben. Hogy a francziával alkudozott, csak egy elesapott, részeges inasa beszéli. Fiát soha sem akarta kezesül küldeni a töröknek. A 13 vármegyével semmi összeköttetésben nem volt, sőt Rákóczi terveit maga fedezte fel a múlt évben. Mindig várta, hogy bővebben fogják kérdezni, háromszor hívta magához a grécki kormány titkárárt fontos közlendők végett, de nem jött, pedig ő

---

¹⁾ Montecuccoli jegyzotei a laxenburgi titkos tanács-üléstről apríl 29., melyen ő, Lobkovitz, Schwarzenberg, Lamberg, Rothal, Hoher, Dorsch és Abele voltak jelen. Majláth i. h. 84. l.

²⁾ Caprara máj. 25. i. h.

az igazat megmondotta volna. ¹⁾ Junius 26-kán másodszor hallgatták ki, midőn Rákóczi már Bécsbe küldte volt a leveleket, melyben Zrinyi felkelésre szólítá. Zrinyi maga is érzé, hogy nehéz lesz kibontakoznia. Szomorú és levert volt, és nagyon haragudott Frangepánra. Főképen fiának sorsa búsítá, ki oldala mellett mint fogoly tanulásában gátoltatott: míg neje Katalin, a kis Veronikával a grécki várban ült, nem épen rabúl, de nem is szabadon, és Leopoldnak könyörgő levelet írt: helyezze vissza férjét, „k í f ő l d i é l e t é n e k v i l á g o s s á g a,” régi jogaiba, melyekből irigy árulkodások folytán kiesett, semelje ismét fel a porbasújtott Zrinyi nevet.) A miniszterek nem gondoltak kegyelemre Zrinyi számára, kiről tudták, hogy sohasem fogja megbocsátani hitszegő bánásmódjukat.

Bűne is mind világosabb lett, „gonoszabb mint a esehék mint Bethlen Gábor, mint a portugallok lázadása, mert azok nem fordultak a törökhöz,” vélte a primás Szelepcsényi, és felmutatta Apafi levelét, mely szerint Zrinyi — mint értesült — a portán maga számára a magyarországi, Rákóczi számára az erdélyi fejedelemséget kereste.)³⁾ Hozzájárult, hogy Leopold és tanácsosai — midőn Magyarhon a német hadak előtt a fegyvert lerakta, és maga az erős Murány is Széchy Máriával, Lessenyei Nagy Ferenczcel meghódolt — elhatározzák a magyar alkotmányt felforgatni és helyette más rendet hozni be, mely jövőre hasonló merényleteket lehetetlenné tegyen. E végre Volkra Otto gr. jelentése nyomán, ki Felső-Magyarhonban Rothallal biztoskép működött (aug. 21.) legjobbnak látszott a fölkelők javait, várait elfoglalni, a protestantismust elnyomni, az országba idegen gyarmatokat telepíteni és végre a jelen felkelés főnökeit kivégeztetni, mivel ki volt mondva a halálos ítélet Zrinyi fejére. ⁴⁾ Még csak a bíróság forgott kérdésben. A magyar kancellár, Pálffy Tamás, nyitrai püspök, egyik czégyéres üldözője az „interessatusok” nak és köz-

¹⁾ Majláth i. h. 86 l.

²⁾ Theatrum Europ. I. i. h. 269. l. A szörnyű dagályos levélben valami tudákos íródeák tollát gyanítom, Zrinyinétől alig való több az idéztem kifejezésnél.

³⁾ Montecuccoli i. h.

⁴⁾ Montecuccoli i. h. A gyűlésben kivüle Lobkovitz, Schwarzenberg, Lesley, Sinzendorf, Hoher, Dorsch és Abele vettek részt.

gyűlés tárgya, megemlékezvén hivatalbeli kötelességéről, azon véleményben volt, hogy Zrinyit csak a magyar országgyűlés ítélheti el törvényesen, s a törvény annál is inkább megtartandó, mert a diaetán most mindent ki fog vihetni a kormány. Hoher az aug. 25. Lobkovitz, Schwarzenberg, Montecuccoli, Lesley tábornokok, Sinzendorf kamarai elnök, Dorsch és Abelevel tartott tanácsülésben e felfogás ellen síkra szállt. Előre bocsátá, hogy Zrinyi és Frangepánra a felségsértés kétségen kívül be van bizonyítva. Maguk bevallák, irataik mutatják, hogy a törökkel szövetkeztek, Zrinyi — Rudolf szerint — a francziákkal, lengyelekkel is alkudozott, idegen fejedelmet akart trónra ültetni, a lengyel király házasságát megakadályozni törekedett, s e végett a császár fenséges személyét becsmérő iratot küldött Lengyelországba. Nem áll azonban Pálffy véleménye. Zrinyi és Frangepán, osztrák nemesek is, tehát Ausztriában feleletre vonhatók; katonatisztek, és alávetvék a hadi törvényeknek; Ausztriában vétettek a császár lakodalma idején, Ausztria ellen, Tattenbachchal szövetkezvén. Vétett Zrinyi a német birodalomban is, a mainzi érsekhez intézett levele által. Kérdés csak az, ki legyen a bíró, mikép járjon el a perben, és hol tartandó ítéletig a két fogoly? és erre nézve úgy vélekedett Hoher, hogy Zrinyi Bécsben fogatván el, a császár, mint osztrák nagyherczeg és mint német császár lehet bírója; börtönül pedig a német-újhelyi várat ajánlá, hol saját költségükön volnának tartandók, ügyvédek azonban adhatni védelmükre. ¹⁾

A titkos tanács, Leopold magukévá tevék Hoher indítványát és Zrinyit Frangepánnal, kinek vesztét fényes neve és vagyona okozák, Német-Újhelyre küldték, (sept. 3.), hol a vár egyik szöglettornyát rendezék be Zrinyi börtönének. ²⁾ Őrzésüket gr. Mansfeld Henrik kapitányra bízák, 200 emberrel. Porkolábjuk Pürek Márton volt. Meghagyák apródjaikat, Frangepánnak Venier Bernátot, Zrinyinek Tarródy Györgyöt. Tartásukra szolgálástul naponként 5—5 ftot utalványoztak a német-újhelyi harminczad jövedelemeiből, de csak úgy, hogy az majd az elkob-

¹⁾ Montecuccoli i. h.

²⁾ Ugyanott volt fogva 30. év múlva unokája II, Rákóczi Ferencz, 1859-ben, midőn e helyet meglátogattam, a katonai akadémia papja lakott ott.

zott javaikból vissza fog pótoltatni. Ez összeg rendetlenül folyt be és oly csekély volt, hogy Mansfeldnek saját pénzéből kellett előlegezni a foglyoknak, míg végre az osztrák kamara havonként 400—400 frtot vetett ki ellátásukra. ¹⁾

Ugyancsak sept. 3. reggeli 6 órakor fogták el Nádasdy Ferenczet is pottendorfi várában. Az országbíró tavasszal Beszterczehányán majdnem esztét vesztette, midőn a Zrinyinek állítólag adott nagyuri athnaméről értesült, és Kende Gábort Erdélybe akarta küldeni: hívja be Apafit, mielőtt Zrinyi kitör, ő Magyarhon fejedelmévé teszi, de Zrinyi nem lesz ura sohasem. Azóta az eseményeknek külszinre passiv, de nem reménytelen nézője volt. Kézalatt buzdítá az összeesküdteket, ne csüggedjenek, forduljanak a törökhöz. „Az mely béna lovat árulnak, az magyarok megvegyék, mert egyéb sem lehet benne,” írta megbízottjának, Hidvéghynek és általa Nagy Ferencznek, de a protonotarinsnak element a kedve az összeesküvéstől. A börtönben, a kinpad előtt, hogy életét megmentse, feladta Nádasdynak mesterkedéseit is, az árulást, mit Casanova jelentésével 1667-ben elkövetett. Nádasdy Zrinyi után bukott. De míg a bán sorsára még idegenek is részvételt tekintettek: Nádasdyról a hír a legocsmányabb orgyilkos merényleteket beszélte. ²⁾

Hoher tanácsa nyomán Leopold sept. 20. megparancsolta Frey György, osztrák kamarai ügyésznek, mint közvádlónak, hogy a vizsgálati iratokat átvévén Zrinyi, Nádasdy és Frangepán ellen főbenjáró pert indítson. Együttal a német és osztrák kormányshoz, a hadi és udvari tanács tagjaiból bíróságot (judicium delegatum) rendelt, elnökévé Hochert, tagjaivá pedig gr. Windischgraetz Theophil, b. Hörwarth János, b. Capliers Zdenko, gr. Windhaag Joachim, b. Buccelini Gyula, Brünning Just, Andlern János, Abele Kristóf, Leopold János, dr. Molitor Tamás és dr. Krumbach János hadbíró névezték ki. Útasításuk volt: hozzák titokban az ítéletet és adják át bepecsételve a felségnek.

Zrinyi védelme dr. Strelle Ignác Ádám bécsi hírneves ügyvédre bízott.

¹⁾ Az illető rendeletek (benignae resolutiones) a kamarai levéltárban.

²⁾ Széchy Mária i. h. Caprara sept. 7. i. h. Martini sept. 7. u. o.

Magyarországban megháborodtak a peren, még inkább azonban formáján. Felszóllalások történtek a vármegyék részéről, — köztük volt Zemplén — a törvénysértés ellen: magyarokat külföldi törvény szerint külföldiek előtt fogni perbe, mit országos törvények, az 1536. 41. t. cz., a Hármaskönyv II. R. 15. czíme, tiltanak, a gyakorlat sem engedett meg sohasem. Nem vitatják, mondák — az észjog alapján, hogy a király saját ügyében nem lehet bíró: csak a hazai törvények szerint hozzon ítéletet. A kormány a mennyiben érdemesnek tartá, Hocher érveivel felelt, és az egész országgal úgy bánt mint Zrinyivel. Korlátlan hatalommal várakba, városokba német őrseget rakott, nemesre, nem nemesre adót vetett. Bebörtönzések, jószágelkobozások napirenden voltak, és csak az maradt háborítlan, kinek semmiye sem volt. Pozsonyban is egy judicium delegatum ült össze Rothal elnöklete alatt. Tagjai magyarok voltak, magyar törvény szerint jártak el, de — utasítás szerint — a legsommásabban mellőzve a jogi kérdéseket, főkép a tényekre irányozván figyelmüket. E törvényszék elé több mint kétszázat idéztek, gyanust, bűnöst az ország minden részéből; de a mozgalom vezérei, Bochkay, Szuhay, Szepesy, Fábrián sok mással meg nem jelenvén Erdélybe menekültek. ¹⁾

Bécsben Hocher, leginkább Nagy Ferencznek vallomásaira támaszkodva, nagy buzgalommal nyomozta az összecsukvés szálaít, de végre is csak meggyőződött, hogy a mozgalomnak — mit Nádasdy még a kánpadon is késznek nyilatkozott ismételni — Vesselényin, Nádasdyn és Zrinyin kívül más feje nem volt. Frey György tehát folytatta munkáját és november közepén kész volt a vádlevéllel, melyet Zrinyinek átadtak, hogy rá a szokásos 45 nap alatt írásban válaszoljon. Megkínálták ügyvédi segélylyel, de vissza utasítá. Szinte jól esett neki, szomorú tétlenségéből kibontakozhatni. ²⁾ Maga készíté védelmét ügyvédi fogásokkal, loyális szinléssel: de mégis túlnyomó volt benne a büszke, töretlen, szabad olygarcha hang. Célzással kezdé a hazai törvényekre, melyek a magyarnak jogot adnak fegyvert fogni, ha a törvények megszegetnek, az alkotmány megtámad-

¹⁾ A dec. 23. kelt utasítás a kam. levéltárban.

²⁾ Martini levele nov. 30. i. h.

tatik és kényuralom lép életbe; a magyarokat tehát nem lehet, mint hason-esetben az örökös jobbágyokat, lázadóknak nevezni. Azonban — mondá — erre nem akar hivatkozni, nem hogy az észjog szerint, ha a fejedelem megszegi hitét, az alattvalók sem kötelesek azt megtartani, és áttért annak kimutatására, hogy ő a törökkel nem komolyan, nem a császár ellen szövetekezett, és magát rebellisnek csak teteté, hogy az udvart megijesztve, hivatalokat, jutalmakat csikarjon ki. Igen ügyesen állított össze minden mulasztást, melyet a császáriakkal szemben hiszékenységből elkövetett, annak behizonyítására, hogy sohasem voltak ellenséges czélzatai. Mit eltagadni vagy elcsavarni nem birt, mint Palmerini utasítását, azt hallgatással mellőzé, és a füstlyt a Lobkovitz által ígért, adott kegyelemre fekteté. „Ha lett is volna elmém a rebelliora: — írā valódi méltósággal, — felséged szavának mégis szentnek kell maradni. Hallom az ellenvetést, hogy Forstall talán önérdekből koholta a nekem tett ígéreteket, Lobkovitznak, a kanczellárnak szava még nem a császár szava, kit a miniszterek minden ígérete nem kötelez, a charta bianca rám ró köteleiséget, nem a császárra: de az ilyen szörszálhasogatások az iskolákba, a tanszékre valók, becsületes kalmárok közt sem használtatnak, annál kevésbé illenek a császár udvarába, a fejedelemmel folyó tárgyalásokba. Forstallnak megbízása volt a hercegtől (Lobkovitztól), melynek hinmem kellett. Ha Forstall rosszul cselekedett, ha Forstall hibázott, ha meghatalmazása körét áthágta: lássa ő! hibája káromra nem válhat, ki azt tévém, mit tennem kellett. Lobkovitz herceggel és a kanczellárral (Hoherrel), mint nyilvános személyekkel, mint a császár képviselői és főminisztereivel érintkeztem: az ő szavuk nekem a császár szava. A fehér lap által való kötelezés kölcsönös. A császár a beleírt pontokban megnyugodott, mert különben miért nem íratott bele másokat? Hasonló okoskodással minden adott hitet meglehetne szegni. A császári sas nem fogdos legyeket és a császári szent szókat szentül és helyesen, kegyelmesen kell magyarázni, nem pedig olyan subtilitások szegletjébe szorítani. Hogy a nekem tett ígéreték és hit mellett nincsenek meg a jognak némely formáságai, melyekhez én nem értek, melyekkel a királyok, császárok, kik-

nek joguk van törvényt hozni, módosítani, javítani, keveset törődnek, nekem, ki jóhiszeműleg jártam el, káromra nem válhatik!“

Hivatkozott magának bátyjának, családjának érdemeire, a szentgyörgyhegyi győzelemre és magyar bírakat kért, kik magyar törvény szerint lássanak felette ítéletet, mert Leopold a magyar törvényekre esküdött meg, melyek szerint senkit törvényes idézés, ítélet nélkül elfogni, javaitól megfosztani nem szabad; nála pedig mindjárt a végrehajtáson kezdtek, börtönbe zárták őt és ártatlan gyermekeit, kiket pedig az apa vétke miatt büntetni nem lehet. Mindezt azonban — végzé — mellőzve nem a jogra, hanem a felség kegyelmére hivatkozik és kész bármily kezességet nyújtani, hogy a szenvedett bántalmakért soha senkin bocsút állani nem fog. ¹⁾

Zrinyi e védelmét újév után adta be (1671.), de inkább ártott mint használt magának. Az udvarnak nem tetszett mérész hivatkozása a hazai törvényekre és nem késtek azt vele éreztetni. Január közepe felé szigorúbbá tévék rabságát. A látogatásokat korlátozák, tartás költségét felényire leszállíták. Féltek, hogy megszökik, és beszélték, hogy az Erdélybe menekült gr. Balassa Imre tervet koholt kiszabadítására. A védő,

---

¹⁾ Katona i. h. 830—849. II. Az egykorú írók a nélkül, hogy világosan kimondanák, ez iratot nem tartják Zrinyi perbeli védelmének, és csakugyan formája, hangja, a körülmény, hogy sokat mellőz, minnek a vádlevélben benn kellett lenni, mint a Palmeriniféle utasításnak, támogatni látszik e véleményt. — Azonban tekintetbe kell vennünk, hogy a periratok Leopold olé lévén terjesztendők végelhatározás végett, Zrinyi igen is mintegy hozzá beszélhetett. Martini és Caprara levelei, melyekben az estei bibornokot hetenként, gyakran többször is, a bécsi, magyarhoni dolgokról tudósíták, mitsem tudnak levélről, melyet Zrinyi védelmén kívül a császárhoz intézett, mely irat pedig, egy évvel később már szélteben nyomtatásban megjelenvén, valami titkos dolog, melyről tudomást nem szerezhettek volna, nem lehetett; de Martini igen is említi Zrinyi védelmét, melyben a császár kegyelmére hagyatkozott — mit a végén tett is — és másolatban, bár nagyon titkolák, megszerezte és Rinalduknak megküldte. Frangepán védelmét nem kaphatta meg, és íme Zrinyitól van egy védelemféle irat, Frangepántól nincs, mi azt bizonyítja, hogy a megszerzett védelem és az előttünk fekvő okmány azonos; a jelentésnek jellemzése Zrinyi védelméről „tagadásokkal és ügyvédi fogásokkal élt,“ szintén illik ez okmányra, melyet különben Szalay is Zrinyi védelmének tart.

Strelle, meglátogatta Zrinyit,¹⁾ és kérdé, nem tud-e több, jobb okokat felhozni védelmére? „Nem!” felelt Zrinyi. „Ugy hát csak az ausztriai kegyelmesség mentheti meg!” mondá az ügyvéd,²⁾ és a közvádó válaszára már csak maga irta be a perbe a viszonválaszt.³⁾

Márczius elején a per be volt fejezve és becsomózva, bepecsételve a bíróságnak átadatott, melynek Leopold márcz. 30. megparancsolta, hogy ítéletet hozzon, de azt kihirdetés előtt indokolva neki felterjeszsze.

A bécsi kormány Zrinyi felkelésének oly szint szeretett adni, mintha az különösen a német nemzet ellen lett volna irányozva, s e végett a birodalmi gyűlésen, Regensburgban Frangepán egyik levelére hivatkozott, melyekben a németeket gúnynévvel illette. Több német fejedelem fel is ajánlotta volt segélyét a magyarok ellen, és most a speyeri birodalmi törvényszék, a lipcei, tübingai, ingolstadti egyetemek véleményét adtak, hogy Zrinyit és társait tüzes vassal kell sütögetni, nyelvéket kivágni, bőrből szíjakat hasítani és testüket máglyán megégetni³⁾. A bíróság kegyelmesebb volt. Felolvastatván az összes periratokat — mi több napot vett igénybe — csak kézcsoukítás, fej és jószág vesztesre ítélte a három magyar főurat. Egyhangulag hozott határozatát Leopold parancsára az ügynevezett Conferenzzrathban a legmeghittebb tanácsosok, majd a teljes titkos tanácsban az örökös tartományok főméltóságai, újra meg újra meghányták és helybenhagyták „mint a mely sem anyagi, sem alaki tekintetben kifogás alá nem eshetik.” A császárnál Hoher indokolta az ítéletet. Meg kell ragadui — mondá felterjesztésében — az alkalmat, megtörni a magyarok vadságát, melyet elsímitani nem lehet. Némelyek ugyan az ország szabadalmaira hivatkoznak, de a szükség törvényt bont és el kell venni a szabadságot azoktól, kik vele élni nem tudnak. Ez nem bűn, mert a szabadság a kegyelemre érdemeseknek adatott csak, az ország védelmére, nem felforgatására; nem veszedelmes, mert a magyarok most vezérek, pénz,

¹⁾ Martini levelei november 30. 1670. 1671. január 4. 10. 18. február 1. és márcz. 8. i. h.

²⁾ „Schluss“ és „Gegenschluss,” a műnyelven.

³⁾ Theat. Europ. i. h. 481. l.

- összetartás nélkül, tehetetlenek. Zrinyi és társa minden reményen felül kerültek kézre; ha kiszabadulnak újra megmarnak; ha győznek, tönkre tesznek, mert még a börtönben is büszkék, bosszuvágyók. Csak „a halottak nem bánthatnak többé.“ ¹⁾ Említé, hogy ő a békének, a tudományoknak embere; vért meg nem szokott, nem szomjaz: de vannak esetek, midőn az érvágás orvosság. Ha most nem kegyelmez Leopold, békével fogja birni Magyarországot, mely őseinek csak kénytelen kellett lenni hódolt; a magyar nemzet meg fogja szeretni az előbb gyűlölt német nyelvet és szokásokat, mit a kegyesség sohasem eredményezne, mert a zavargó pártos nép, ha kedveznek neki, mindig befolyást fog igényelni azon jogokra is, melyek kizárólag csak a fejedelmet illethetik. Ausztia, ha Magyarországot megigázta, Németországban, Európában döntő súlyú hatalommá lesz. ²⁾

A spanyol követ Spinola Gál támogatta Hochert, és Leopold, anélkül hogy tanácsosainak gyűlöletét értené, osztaná, megerősíté a halálos ítéletet, mely szerint „Zrinyi megfélekedvén a császár jótéteményeiről, esküjéről, nagyravágyásból, bosszúból átkozott vakmerőséggel felségsértést követett el, pártot titított. Másokkal a császár és király ellen szövetekezett; kegyelmet nyervén ármányait folytatta, idegen országokba követeket küldött, s e célra minden tőle telhetőt megtett; Csáktornyan a császári hadak ellen védelemre készült; Felső Magyarhonban izgatott és szövetségeseket szerzett. Nagyravágyó terveit Frangepánnal közlé, és rá a kivitelben tevékeny szerepet ruházott. Megakartta támadni az örökös tartományokat, és e végre Törökországban segílyt keresett, egy császári tisztet pártjára csábított ³⁾, Kaproneczát hatalmába ejteni törekedett. A besztercebányai gyűlésre 1670-ben levelet irt, melyben a császárral való minden kiegyezkedésről lebeszélvén, lázadásra izgatott, mire szövetségesei fegyvert ragadtak, ártatlan vért ontottak, ő pedig a ráczokat igyekezett magához csábítani, s egy bizonyos helyre bizonyos embert küldött utasítással, melyben a császár felséges

¹⁾ „Mortui non mordent.“

²⁾ Archiv für Österreich. Geschichte XIII. köt. 69. és kk. 11.

³⁾ Tattenbach.

személyét, családját és kormányát gyalázatosan rágalmazta ¹⁾ és más czélgéres gonosztetteket követett el, melyek alól magát ki nem tisztázta! ²⁾“

Az ítélet végrehajtására Abele Kristóf és dr. Molitor Tamás ápril 27. délután Németujhelyre siettek, és másnap reggel Zrinyit még egyszer 4 óráig (8—12-ig) vallatták. Zrinyi, nem is sejtve, hogy halálos ítéletét hozták, kérdéseiket és feleleteit megemlékezés végett szorgosan feljegyzé. Ebédnél kérdé gyónatója, a helybeli kapucinus gvardián, kire bízták a kellemetlen tisztet, őt némileg előkészíteni, vajon miért jöhettek a császári biztosok? „Nem tudom; vallattak!“ felelt Zrinyi, és a barát példálózni kezdett, hogy az embernek mindig meg kell nyugodni Isten akaratjában. Délután 4 órakor Zrinyit a biztosokhoz vezették, és Abele száraz, majdnem durva szavakkal kijelenté, hogy utálatos felségsértő tettei miatt halálra ítéltetve, ápril 30. reggeli 9 órakor ki fog végeztetni. „Készüljön tehát a halálra, az örökkévalóságra, — Isten legyen irgalmas árva lelkének!“

Zrinyi hidegen hallá a hirt. Vállatvonítva követte a fegyvereseket, kik őt a várból kivezették és Pleyers Pál város bírónak átadták, hogy kocsin a városi fegyvertárba vigye, melynek udvarán volt a kivégzés végbe menendő. Utközben szótalan, nyugodt volt. Közönynyel lépett utolsó lakába, a siralom házba. Kérdezék, nincs-e nála tör, vagy kés? Csak gyónását vitte magával, melyet már régen készen tartott. Meg is gyönt még az este a gvardiánnak, ki hat kapuczinussal mellette maradt. „Én kész vagyok meghalni már holnap!“ mondá a barátoknak; majd Frangepánt említé, és megbocsátott neki, „bár ő sodorta a szerencsétlenségbe!“ „Mit csináljak vele? — tevé hozzá — egyformán veszünk el mindketten!“ Éjfélkor magához kéréte a

¹⁾ Palmerini küldetését értik, melyet talán azért nem említettek világosabban, mert a lengyel király, ki Palmerinit eleve szívesen látta, ekkor már Leopoldnak sógora volt.

²⁾ Ausführliche und wahrhaftige Beschreibung, wie es mit denen Criminal Prozessen und Executionen der drei Grafen Nadasdy, Zrini und Frangepán zugegangen. Bécs, 1771. képekkel, Abele vagy Podesta műve, melyről Martini leveleiben mint megjelenendőről emlékszik, „ma secondo me — teszi hozzá — non porterá le più ossenziali particolaritá.“

biztosokat és nekik apródját ajánlá, kinek még valamivel tartozott. Másnap reggel (ápril 29.) megáldozott; Abele és Molitor-nak, kik ismét meglátogatták, egyet mást felemlített összeesküvéséről, miséket kért lelkiüdvére, és némi rendelkezéseket tett fegyvereiről, jelesen két kard és egy buzogányról.¹⁾ „Nincs többé vagyona, semmiről sem rendelkezhetik!” — mondák a biztosok. „Nem is rendelkezem, csak kívánságot fejezek ki!” felelt Zrinyi, és nejét, gyermekeit a császári kegyelembe ajánlá. Egyszer kérdé, nincs-e számára kegyelem? pedig még jó szolgálatokat tehetne! „A szolgálat ideje lejárt, eljött a halálnak órája;” válaszolt Abele. „Isten neki, mondá Zrinyi, meghalnék én örömet, de nem ily módon!” „Más nagy urak is így jártak! A földi szenvedéssel legalább túlvilági büntetését enyhíti,” vigasztalá Abele, és kérdésére, mily módon fog kivégeztetni? tudtul adá, hogy ámbár gonoszsága válogatott kínzásokat érdemelt volna, különös kegyelemből csak jobbkezeit és fejét fogják levágni. Kérhetnék a kézcsontkítás elengedését! veté oda Zrinyi. „Kérni kérhetjük, volt a biztosok válasza, de nincs remény, hogy megadassék!” pedig az enyhítő parancs már zsebükben volt; de a végső perczre tartogatták.

Frangepán a halálos ítéletre megrémülve, vallásos megadás és kétségbeesés közt hányódva, még egyszer látni kívánta Zrinyit, ki őt elfogadni késznek nyilatkozott. A biztosok is a papok kívánságára beleegyeztek, csak azt kötvén ki, hogy a találkozás jelenlétükben történjék, és a beszélgetés németül folyjon. Frangepán tehát esti hét órakor a biztosokkal, Ehr kapitány, Podesta magyar-horvát tolmácssal és két kapuczinussal Zrinyihez jött bocsánatot kérni. „Én nem félek a haláltól! mondá elérzékenyülve; ifjuságom óta, urambátyám keze alatt megismerkedtem vele. Tudom, hogy most is mint hős, jó példát fog nekem mutatni! de szeretném, ha életét életemmel megválthatnám!” Köszönöm, hogy meglátogattál! — felelt Zrinyi nyugalommal. „Én megbocsátok mindent, de te is bocsáss meg nekem

¹⁾ Zrinyi sokat tartott a fegyverekre. Hagyatékában még 1673. 3397 forintba becsült fegyver, pisztolyok, buzogányok, kardok voltak, köztük egy drágakövekkel kirakott kard 2200 frtot ért. Nemzeti Múz. kéz. 902. fol. uémet.

mert én vagyok oka szerencsétlenségednek. Nekem régi ösme rösöm a halál! sokszor néztem szeme közé harczaimbán, nem is sokat törődöm vele, de tégedet sajnálak!" A két ellenség térdre hullva egymás karjába borult. „Isten áldja meg uram bátyámat! — végzé Frangepán; együtt halunk meg, mint férfiakhoz illik, és holnap ilyenkor már egy jobb világban ölelkeztünk!"¹⁾

Zrinyi az este még nejének irt, „Zrinyi gróf özvegyének" mint a borítékon állott. „Édes lelkem!" — így búcsúzott tőle horvátul — midőn e levelet olvasod, ne sírj! Holnap 10 órakor nekem és bátyádnak fejét veszik. Ma egymástól szívélyesen elbúcsúzván, téled is e világon örökre búcsút veszek. Boesáss meg ha megbántottalak, ni tudom, hogy megtörtént. Istennek hála én a halálra kész vagyok és bízom a Mindenbatóban, ki e világra hozott, hogy irgalmas lesz irántam! Reménylem, hogy a holnapi napon hozzá megyek, és kérni fogom, hogy véled szent trónusa előtt, az örök dicsőségben ismét találkozhassem. Egyebet irnom, kedves fiamról vagy csekély holmim rendezéséről nincs. Mindent Isten akaratjára bízom. Ne sírj, mert ennek meg kell lenni. Isten áldjon meg, leányommal, Aurora-Veronikával!"

Zrinyi ez után halálra készült. Az egész éjet imádságban tölté, és másnap már 6 órakor reggel misét hallgatott. Testileg gyöngye volt, el is ájult, mert a halálos ítélet kihirdetése óta, böjtölve akarván meghalni, mit sem evett: de csakhamar magához tért. Nyugodtan fogadta a biztosokat, átadta a nejének szóló levelet, a császár kegyelmébe ajánlá családját. Közönnnyel hallá, hogy itt van az osztrákországi helytartó, Sprinzenstein grófnak hírnöke, tudtára adni, hogy az ausztriai hazafiak sorából kitöröltetett. „Jól van, mondá, csak fiamnak ne legyen ártalmára!" „De bizony lesz! jegyzé meg Abele, oly nagy büntetteknél méltó is, hogy a gyermekek is bűnhődjenek apáik vétkeiért; egyébiránt a fiú, ha jól viseli magát, az elveszett kincset ismét visszaszerezheti." Erre felolvásák a kirekesztési oklevelet. Az óra már kilenczre járván, Abele és Molitor távoztak. Zrinyi még búcsú szavával fiát ajánlá nekik.

Kilencz órakor megjelentek Marckl Mihály és Gerubel Kristóf, városi tanácsnokok, hogy Zrinyit a vesztő helyre ve-

¹⁾ Ausführliche Beschreibung, Caprara Albert levele maj. 3. 1671. i. h. C. K. de N. szerint Abele a jelenetet lerajzolta.

zessék. Zrinyi, kezében fészülettel, két kapuczinus és fegyveresek közt, büszkén emelt fővel ment le az udvarba. ¹⁾ Kisérői suttogák: „nem kell félni a haláltól.” „Bizonyos vagyok benne — szólt közbe Zrinyi — hogy sokan a jelenlévők közül most jobban félnek mint én, kinek meg kell halnom!” A fegyvertár első udvarában megállott a menet. Fenn, az emeleti folyosón a biztosok és a város bírása foglaltak helyet. A városi jegyző felolvasa a halálos ítéletet, mi alatt Zrinyi a fészületre szegzett szemekkel a kapuczinusokkal folyvást imádkozott; csak midőn a bíró pálcát tört fölötte, kérdé hangosan: nincs semmi kegyelem? Felolvastatván a császári rendelet, mely a kézcsonkítást elengedé, néma fejbólintással mondott köszönetet. Erre megnyílt a mellékkapu, és Zrinyi kísérvével, mindig imádkozva, a másik udvarba lépett, melyen a 6 ölnyi hosszú, 4 ölnyi széles fekete vérpad állott. Rajta két töke bárdal, Mohr Miklós, sopronyi bakó pallóssal, körülötte katonaság és bámész néző sereg. Zrinyi apródjával és a gvardiánnal felment. Ledobta hosszú palástját, kigombolta a nyaka körül már kivágott dolmányát, és megigazítván haját, aranyesipkés zsebkendőt adott Tarródynak, ki azzalszeméit beköté. Letérdepelt és halkán mondá: „Uram! kezedbe ajánlom lelkemet!” A hóhér hozzá esapott, torokát elmettszé, de a fej a rövid vastag nyak miatt csak a második, harmadik vágásra vált el törzsökétől. A testre, fejre s a patkzó vérre fekete posztót dobtak, hogy Frangepán ne lássa, kit utána végeztek ki, — míg Bécsben ugyanaz órában Nádasdynak, Pozsonyban Bónis Ferencznek feje hullott porba. ²⁾

Zrinyi és Frangepán holttesteit, miután kis ideig közszemlére kitéve a vérpadon maradtak, 8—8 gyászruhás ember egy század katona kíséretében, kereszt nélkül, gyertya nélkül, a nagy templom temetőjébe vitte, hol beszentelés után közös sírba

¹⁾ „Ma venne col Christo in mano in modo piú fiero e piú bravo e quasi da soldato, che vada all'assalto.” Caprara Albert i. h.

²⁾ Történetíróink mind Kornéli nyomán Bónissal Fügedi Nagy Andrást is kivégeztetik: ámbár a kortársak, maga Leopold is, csak Bónisról tesznek említést. És csakugyan Nagy András, a kamarai levéltárban található okmányok szerint, elítéltetése után kegyelemért esdve, kegyelmet nyert, sőt 3. évvel később még a börtönből is kiszabadult, és csak Bónis végeztetett ki, ki végső porczéig büszke, daczos maradt.

tették, melynek márványfedelére ez epithaphiumot irták: „Mindketten e verembe cstek, mert a vak vezette a világtalant. A nagyravágyásnak határa a sír!“ ¹⁾ Leopold lelkiút üdvösségére 2000—2000 misét mondatott; az udvar czélnál látván magát, meg volt elégedve. A siker dicsőségében Lobkovitz, ki Zrinyit Bécsbe esalta, Montecuccoli, ki a hadakat gyorsan Magyarhonba küldé, Hoher és Nostitz, kik a vizsgálatot vitték, osztoztak. ²⁾ Zrinyi Péter sirba vitte családjá hatalmát és fényét, melyet a legfőbb fokra kívánt emelni. Neje, Katalin a gréczi várbán, örökös fogságban megőrült, midőn férje halála után három hónapra kis leányát tőle elragadták, és Klagenfurtban az orsolyás szüzek kolostorába zárták. Meghalt 1673. sept. 1-én. Leánya, Veronika, Petronellával zárdái magányban végzé életét; évenként a kormánytól kis segélypénzt húzván, atyjok elkobzott vagyonából. Zrinyi János „Gnade“ nevet kapott; később visszanyerte nevét, de nem jószágait. Híve volt Leopoldnak, de a gyauút még sem kerülhette el, és börtönben, mint államfogoly, 20 éves szenvedés után megtévelyodva, sirba vitte a Zrinyi nevet. Csak Ilona, Rákócziné, majd Tökölyi Imrének neje, játszott politikai szerepet, fenntartva mint nő a Zrinyi család hős hírét. Ernyedetlenül küzdött, szenvedett az ügyért, melyért Zrinyi Péter meghalt, melyért később fia, II. Rákóczi Ferencz fegyvert fogott, és mint nagyatyjának boszulója, a felkelt magyarok élén Leopoldot halálos ágyán rettegtette. A nemzet sohasem tudta a lelketlen királynak megbocsátani a német-újhelyi vérpadot, és Zrinyinek emléke sokáig népszerű maradt, mert hősi tetteit, bátor halálát tudta mindenki, jellemének gyengeségcít pedig csak igen kevesen ismerték. ³⁾

PAULER GYULA.

---

¹⁾ „Quia caecus caecum duxit, ambo in hanc foveam ceciderunt. Ambitionis meta est tumba!“ A sírlap most a nagy templom oldalába van falazva, miután a temető elpusztult, a csontok szétszórattak, csak néhány dolmánygomb őriztetik, mint nevezetesség, a német-újhelyi városlázán.

²⁾ Caprara Albert i. k.

³⁾ „Soha semmi dolog a magyarokat úgy el nem idegeníté, mint azoknak a nagy uraknak megöletése, anyira, hogy a mai napig, e jelen való 1710. esztendeig nem szűnik, sőt napról napra lobog a magyarok motusa a c. ászár ellen!“ írja a l a b a n c z Cseréy, Históriájában 51. l.

Egy levéltárnok emléke.

✓ Az idei május 24-én halt meg Al-Torjai Mike Sándor, az erdélyi királyi kormányshék levéltárának igazgatója. Hazai levéltártügyünk figyelemmel kísérésének megígérése, s azon viszonyért, mely szerint levéltáraink és azok őrei a hazai történelem ügyállásának kedvező vagy kedvezőtlen alakulására nagy befolyással vannak: e halált részvéttel kell köztudomásul vennünk, s a néhai életéből s munkássága eredményeiből hazai történelmünkkel kapcsolatban álló némely részleteket följegyezünk, s ez alkalomból és a jeles példányképre rámutatás által levéltáraink őreit hivatásuk magasb céljaira, sokszor fárasztó és unalmas foglalkozásaik tudományi nemesb oldalaira tisztelettel figyelmessé tesszünk.

Mike Sándort, mint évek során a fogalmi szakban szolgáló tisztviselőt, hajlamai ezelőtt épen harmincz évvel Erdélyország közigazgatási legfőbb hatósága — a főkormányshék — levéltárába vonták. Ő e tudomány régészeti, történeti és diplomatikai részét kiválólag szerette. Szolgálnia kellvén: ez egyéni érdekét a haza érdekével akként egyeztetve, hogy az ország ezen adatokban gazdag, de történeti oldaláról kellőleg sem nem ismert, sem nem méltányolt levéltárát minden részeiben alaposan megismerte. Az ismerkedés folyama még nevelte az e téren való munkálkodás iránti előszeretetét, s a régi irományokban való gyönyör-találás kedves érzetét fokozta. Személyes, szakértő s a közszolgálatra haszonnal befolyó levéltári munkássága azonnal el lön ismerve, de haladnia nem lehetett, — az idősebbség elve útjában állott. Azonban 1837-ben a kormányshék az országgyűlés folyama alatt Szebenbe rendeltetvén: a levéltárnak országgyűlési részével őt küldötték el — az ifju lajstromozót. Ott a közlevéltárakban kutatva, tudomására jött, hogy mikor 1790 ben

Erdély ösi alkotmánya visszaillesztésakor Szebenből (a hova szokta volt a bécsi kormány a Kolozsvártt székelő kormánysszékot mindig áttenni, valahányszor az ország abszolút rendszerént igazgattatott) a kormánysszék régi helyére visszaköltözött, az országot és egyeseket illető igen sok s köztök nagybecsű közirományok ott maradtak, s egy nedves, sötét helyiségben tartatván: már is szerfelett meg vannak rongálva, egy részök el is rothadt. Illető helyre jelentést tevén: rá bizatott azok Kolozsvárra, rendeltetésök törvényes helyére szállítása és rendezése. Az átszállítás és rendezés úgy lön végrehajtva, a fölfedezés levéltári belértéke olyan volt, hogy érette az udvar méltányosnak ítélte — az ő kérelme nélkül — ezer ezüst-forint jutalmat adni. A legbecsesebb iratok között, külön zár alatt őriztetik ma is egy pár fontos iromány, melyek azon időben pusztultak el nedvesség és gondviseletlenség miatt csaknem egészen, s ez van reájok írva: A szebeni rossz levéltár-kezelés sajnos bizonyítványa.

Néhány év mulva Mike a kormánysszéki levéltár aligazgatójává neveztetvén, s így természetes elemébe jutván: azonnal annak rendezéséhez fogott; az eddigi rendszert lényegesen módosító javításokat gondolt ki, s felsőbb helybenhagyás után alkalmazásba vette; a törvényes és közigazgatási ó levéltárakat átvizsgálta s újból rendezte, a jegyzőkönyveket és nagy csomagból álló ügydarabokat elválasztotta, a peres felek jogiratait s más becsesebbeket záros szekrényekbe helyezett; az udvartól jövő rendeletekből s királyi leiratokból alakuló ugynevezett királyi könyvek folytatását elintézte, az uralkodó-ház és ország között létező kötelék, államszerződések, diplomák, nemzetek közötti accordák, a katholikus vallás és országos alapítványi levelek, szóval a legfontosabb okmányok gyűjteményéből álló Cista Diplomaticának nevezett legtartalmasabb iratszekrényt átvizsgálta, lajstromba vette, rendezte, hiányait kipótolta, kiegészítette, az elrongyollott okmányokat megigazította, az eltévedteket fölkereste, e fölött az egész levéltárt egyöntetű fiókokba és szekrényekbe helyezte el, úgy, hogy bármely mívelt ország levéltárával hasonlítható. Nincs egy szoba, de egy irattartó fiók is, a mi a derék férfi keze és figyelme valamely jelét ne mutassa.... Elvesztvén még 1837-ben Szebenben ka-

pott hűlés következtében hallását: nagyobb társaságokból vissza kelle vonulnia; családja körében s a levéltárban élte le azóta élete jobb részét. Ott volt egész naphosszat, késő estig; esős, kedvetlen időben ott is ebédelt. Fő öröme a levéltári munkásság volt. 1848—49 ben Urbán idejében sok becses iromány köszöni neki fennmaradását; voltak idők s az akkori kormányzásnak oly korlátozott elméjű tisztviselői, kik az egész levéltárt elégetendőnek, okleveleit, fejedelmekkel való szent kötéseinket múzeumba s tűzbe valóknak nyilván mondták, hű levéltárnokát bezárattással fenyegették. Az igazat érző levéltári ör nem rettent meg; oly érvekkel támadta meg az ily eljárást és nézeteket, s úgy védte a gondviselés alatt álló levéltár közigazgatási és országos fontosságát, hogy azokat lehetetlen volt megezáfolni. Végre is az erőszak hajlott meg; a napokig lepecsételve, katonai őrizet alatt álló levéltár megnyílt, ő és tisztviselő társai hatáskörükbe léptek, s az irományok ismét átadattak a közhasználatnak. A Cista Diplomatica sok fontos okiratai, az üldözöbe vett erdélyi unio-törvények zikk eredeti példánya rejthelyen megőrzését az ország és történelem neki köszönheti.... Ezek halvány rajzai Mike érdemeinek, melyeket az erdélyi országos levéltár körül szerzett.

Nem csekélyek szolgálatai az erdélyi múzeum kezdeményezésében és megalapításában is. Midőn gróf Kemény József meghalt, az 1843 óta alvó múzeum-alapítási ügy még megindítva nem volt. A nemes gróf végrendeletében egy alapítandó erdélyi országos múzeumnak hagyományozta félműzeummal felérő drága gyűjteményét. A hazafiak aggódtak, nehogy a kormány tán nem Kolozsvárra kezdeményezze. Az akkor visszavonultan élő lelkes gr. Mikó ő nagyméltósága élére állt a dolognak, s az alapító egyesület megalkothatásaért folyamodott. Mike azért, hogy e gyűjtemény idegen helyre, — más város kebelébe ne vitessék, önkényt vállalkozott, hogy ha addig, míg erdélyi magyar nemzeti múzeum lesz, az ő gondviselése alá bízva, az országos levéltárba teszik le, ő tudományos használatra elhelyezi, díj nélkül őrízi, s catalogust készít róla. A hazafiak, mint szintén a kormány is, elfogadták az ajánlatot: a gerendi könyv- és kéziratár az ország levéltárába beszállítattott. Ő felállította, arról több kötetre menő catalogust készített, ren-

dezte, hiányait kiegészítette, az elhanyagolt darabokat kellő helyökre tette, a hazai tudósoknál künlevőket visszaszerezte, a kik dolgozni kívántak, azoknak kész szolgálatukra volt, szóval: mindaddig gondját viselte, míg az erdélyi múzeum-egylet és maga a múzeum is, különösön a magyar történelmi társulat, nagyérdemű első elnökének nagy áldozatokkal egybekötött erélyes és eszélyes fáradozásai folytán, 1859—1860-ban alakulni kezdvén: e gyűjtemény annak helyiségeibe tétetett át. A múzeum igazgató-választmánya köszönetet szavazott több évi lelkes fáradozásaiért; ő bőven megjutalmazva érezte magát azon tudat által, hogy ily szép reményű tudományos intézet megalapításához járulhatott.

Egy másik érdeme ezen múzeum részére 1857-ben január 19-én tett ajánlata, melynek nevezetesebb részét ide igtatom, meg levén győződve, hogy az a történetkedvelő olvasót érdekelni fogja.

1. XIV—XVII. századbeli eredeti levelek, 5 ívrétű kötet.

2. Az erdélyi országgyűléseken hozott törvényczikkek 1540—1744-ig, kéziratban, 4 ívrétű kötet —
azon innen nyomtatásban, 2 ívrétű kötet.

3. Az erdélyi országgyűléseken készült rendszeres bizottsági munkálatok 1728-tól 1843—44-ig; 25 kötet.

4. Erdély külön köz- és magánjogát illető gyűjtemények, 9 ívr. kötet.

5. Erdély hivatali személyzete, rendszeresen kidolgozva, 1692 től 1848-ig, 1 ívrétű kötet.

6. Erdélyi nemzetségek és családok leszármazási táblái 23 ívr. kötet.

7. Egyveleg czimű nagyobb művek gyűjteménye: a) Hórvilág. b) Visszakapcsolt részek. c) Székely nemzetről. d) Apor Péter minden munkái. e) Rákóczi Ferencz időkorá. f) Kolozsvár történetét illetők. g) Erdélyi országos alapok. h) Katholikus alapítványok — együtt 15 ívr. kötet.

8. Egyveleg czimű kisebb gyűjtemény: a) Észrevételek Szász Károly syllogájára. b) Szebeni-szász plébánusok. c) Census Cathedraticus. d) Vizaknai gerébség. e) Sinkai oláh krónikája. f) Huszti ó- és új Daciája kéziratban. g) Gr. Kemény eredeti levelei, együtt 5 kötet.

9. A leleszi és monostori convent, fejérvári káptalan, a szebeni fiscalis és városi, a lutheranus püspöki, udvari erdélyi cancellariai, anspachi, magyar királyi udvari kamarai, és dévai uradalmi levéltárak, úgy az Apafi, Baresai, Bánfi, Kemény, Kendefi, Andrási, Prinyi nemzetségek és jezsuita-atyák levéltárainak kisebb-nagyobb lajstrom-kivonatai 4 köt.

10. Erdély helységeinek ismertetésére tartozó A—Z betűk alatt 23 ivr. kötet.

Feles hirlap : u. m. a Magyar Kurir 1811-től 1831-ig ; Erdélyi Híradó 1832—1847. Ellenőr, Honvéd, 1848—49-ki Közöny, együtt 105 darab.

„E felett — így zárodik be az ajánlat — mind annak, valami a gróf Kemény József gyűjteményéből hiányzik, (milyen-ha jól emlékszem, az 1740-beli Diaetale Protocollum) és az enyémbe megtalálható leszen, valamint azt a nagy ember életében is tettem, az ő gyűjteménye kiegészítésére örömmel, készséggel átengedem, ajánlom.“

Tehát közel 200, többnyire ivrétű kötet kézirati gyűjtemény — nagy részt saját kézírása — melynek tárgya Erdély statistikája, földirata, diplomatikája, egyházi s köztörténete ; nagy részt eredeti vagy eredetiekből vett másolatok ; számos közlők oly gazdag, mondhatni teljes, egy része annyira rendszeres, hogy átnézve, és itt-ott simítva, mostani alakjában is a tudomány hasznára ki lehetne adni. Amint értesültünk, adtak is ki belőlök a néhai beleegyezésével már többeket ; egy n e m z e d é k r e n d i m ü v é t pedig lelki barátja gróf Lázár Miklós, s egy másikat — az Erdélyország hivatali személyzete címűt — alulírt, mint leánya után örököse, szándékoznak az öreg tudós neve alatt majdan kiadni.... E gyűjtemény tudományi értékét meghatározni nem tartozik ránk. Ha a hagyaték-tárgyalás remélhető bevégeződésével az átadás megtörténik, a hasoulókkal foglalkozó múzeumi bizottság meg fogja tenni, s az eredményt kétségkívül köztudomásra juttatja.

Lám mily széppé s fontossá lesz a magában igénytelen hivatal is, ha oly férfi tölti be, ki azt magasb jelentőségében fogja fel, s annak gépies munkarészeivel értelmesség által a tudomány szépségeit párosítani képes. Az egyszerű levéltárnok mily hasznossá tudta magát tenni, hivatalának, honfitársainak, a közigaz-

gatásnak és tudománynak ! Tisztviselő-társai szerették, a felsőbbek előtt érdemei még életében elismertettek, — a hazafiak általános tiszteletét bírta, s nevét országszerte méltánylólag emlegetik. Hogy tisztább fogalmat adjunk széplelkű egyéniségéről, idézünk néhány, saját tollából s szívéből eredt szót. Midőn nyugalmaztatását kérte, így zárta be kérését: „A hatvan-nyolcz esztendő betöltött öreget az öregséggel növekedő gyengeségek, kedvetlenségek akadályozzák hivatala pontos folytatásában; érzem naponként hanyatlásomat, tapasztalom, hogy minden igyekezetem mellett sem felelhetek meg a bennem vett bizodalomnak; erős, egyenes, nem a sirba görbedt vállak szükségesek a közszolgálatra, az elaggott csak akadály az ifjak előre-törekedő igyekezetének.“ Azon főkormányi szám után, mely alá e kérelmét beadta, a nagy gr. Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtára ajtaján s catalogusa czimlapján levő im e jelmondatát írta:

Haec mihi curarum nequies, haec nocte vel atra

Lumen, et in solis haec mihi turba locis.

A király felség megadván a kért nyugalmaztatást, egyzersmind hosszas és érdemdús szolgálattételét elismerésre méltónak nyilatkoztatta. Midőn nem sokára meghalt, a sajnós hír közrészvétet költött; a kir. kormányshöz arról szomorú-jelentésből hivatalosan értesülvén, ily végzésben tanusította részvétét: „Mike Sándor 45 éves hivataloskodása s különösen az országos levéltár körüli fáradhatlan munkássága és a történelem felvilágosítására szolgáló régi adatok utáni búvárkodása és azok rendbeszedésére fordított éjjeli-nappali ernyedetlen gondossága által úgy az élők méltánylására, mint az utókor megemlékezésére magát érdemessé tévén: szomorú jelentése tétessék el a levéltárba.“

A mit a sok érdemű férfiúért az erdélyi kormányshöz tett, kötelesség-teljesítés volt; a tudományé, a magyar irodalomé szintén az, hogy a hű munkás emlékére áldást kívánjunk, s nevét tiszteletben tartsuk.

JAKAB ELEK.

Békésvármegye főispánjai.

Azon megyék közt, melyeket első királyunk állított, Ver-
bőczy hármass törvénykönyve szerint, találjuk Békést is. Mint
ilyennek, kétségen kívül, elejétől fogva voltak főispánjai. Azon-
ban, alig van megye, melynek főispánjait annyira bajos volna
szakadatlan rendben kimutatni, mint ennek. A megye levéltára
csak a reincorporációval, vagyis az 1715-dik évvel kezdődik.
Ebben tehát a XVIII. század előtti főispánoknak nyoma sines.
Az egyes birtokos családok, melyek hajdan a megye területén
virágoztak, s melyeknek levéltárai tán némi részben felvilágos-
tást adhatnának: a török világban innen mind elpusztultak, s
nagyreszt kihaltak; az olyanok pedig, melyek más, szomszéd
megyék területén maig is léteznek, a hosszas belháborúk alatt
nagyobbrészt elvesztették családi levéltáraikat. E szerint a tör-
ténethívár jóformán csupán könyvekre lévén utalva, a főispá-
nok csakis hézagosan sorolhatók elő.

A XVI. század előtt Békésnek főispánjai többnyire a me-
gyén kívül laktak. Némelyek egyidejűleg több megyében is vi-
seltek főispánságot, vagy a főispánság mellett más, részint or-
szágos, részint udvari bivatalt. Ilyenkor a vármegye kormány-
zata alispánokra volt bízva. Változást szenvedett ez a XVI. szá-
zadban. Mert, miután 1552-ben Gyula vára, ezen egész vidéknek
kulcsa, I. Ferdinánd kezére került, de azért folyvást a Zápolya
pártbeliek nyugtalanításainak volt kitéve; s miután tartani lehe-
tett attól, hogy a mindinkább közeledő török maholnap e megye
területére is beűt: jónak látta Ferdinand, védelmi tekintetből,
a gyulai vár kapitányaira ruházni a főispánságot, és így a vé-
delmet és az igazságkiszolgáltatást egy személyben összpontosí-
tani. Ennélfogva a XVI. század derekától egész Gyulavárának

elestéig, a gyulai vár kapitányai voltak egyszersmind Békésmegye főispánjai is.

A mennyire inuár a ezélmhoz vezetö kútfökböl kipuhatólhattam : Békésmegyének főispánjai, alakulásától fogva mostanig következők voltak :

1067 eszt. Péter gróf, a zástyí apátság alapítója. Az alapító-oklevélben comesnek azaz főispánnak neveztetik, s miután ugyanazon oklevél szerint, Békés, Szeghalom és Ladány, békésmegyei helyeket birta : valószínű, hogy nem más megyének, hanem Békésnek volt főispánja. Ugyanazon Péter lehetett ez, kiről Thuróczy cron. cap. 52 azt írja, hogy mint Gejza és László vezérek híve, a testvérharcban Bátor Opos által párviadalban megöletett. Hogy miféle családból való volt ? azt bizonyossággal állítani nem merem. De, ha áll az, a mit Nagy Iván Magyarország családai X. 6. a Nadányiak családi közlése után mond, hogy t. i. a Nadányiak Körös-Ladányt első foglalás jogán birták : innen azt lehet következtetni, hogy ezen Péter gróf, mint Körös-Ladánynak 1067. eszt. birtokosa, a Biharmegyében jelenleg is létező s Békésmegyéből odaszakadt körös-ladányi Nadányiaknak őse volt.

1206 eszt. Illy és. Melyik családnak volt ivadéka ? homály fedi. Mint békési főispán előfordul a nagy-váradi regestrum 42, 47 és 101 §-ban.

1210. és utána Pál. Ugyanott említettetik mint békési főispán a 324. §-ban.

1222. eszt. Botyz v. Botyz, egyszersmind országbíró, — comes curialis aulae regiae. — Mint békési főispán és országbíró előfordul II. András királynak 1222-dik eszt. kelt azon adománylevelében, melyben ez bizonyos jószágokat adományoz a veszprémi egyháznak, kárpótlásúl Gizella királyné koronájából azon időben kiszedett és neki átadott drágakövekért, midőn a Szentföldre indult. Botyz, Márknak fia, Nagy Iván és Buday szerint, a Máriássy családnak volt törzsök-atyja. Lehóczky hibásan teszi 1224. évre békési főispánnak.

1223. eszt. Miklós. Egyszersmind a királyné udvarbírája, — comes curialis reginae. — Mint békési főispán említettik Lehóczky Stemmographiájában.

1341. eszt. Berenda Márton. Meddig viselte me-

gyénkben a főispánságot? bizonytalan. Jeles vitéz volt Róbert Károly korában. A Bazarád elleni szerencsétlen háborúban ő mentette meg a király életét, úgy, hogy testét saját paizsával befedte. Ezen és más hűséges szolgálatai jutalmául kapta Károlytól 1341-dik eszt. Vossyant Békésmegyében, mely ma Gyula-Varsándnak neveztetik, a mint bizonyítja egy a kir. kam. levéltárban fasc. VIII. nro. 32. létező eredeti okmány.

1396. eszt. zsidói Csáky Miklós, Istvánnak fia. Zsigmond király korában, mint jeles vitéz, több háborúban tűntette ki magát. Békésen kívül még bihari, temesi és szolnoki főispán volt, később kúnok birája, 1403—1426 eszt. pedig erdélyi vajda. Mint ilyen meghalt 1426. eszt.

1420. eszt. Somlai András. Ezt, mint békési főispánt, Lehóczky említi.

1490. eszt. Corvin János herezeg, Mátyás király fia. Az országos rendek 1490. eszt. végzése folytán kapta Gyula-Varsándot és Gyulát, s itt egyideig lakott is. Mint ilyen valószínűleg ő gyakorolta a főispánságot. Valamint:

1520—1522. eszt. György, brandenburgi örgróf, ki nőül vevén az előbbinek özvegyét, Frangepán Beatrixet, ennek jogán Corvin János jószágait is kezére kerítette. Nyugtalan ember lévén, nejével is rozszul bánt, a megyében is sok, törvényellenes foglalásokat tett. Midőn innen neje halála után kipusztult, magával vitte Németországba a békésmegyei levéltárat, vagy legalább annak egy részét. Ezen okmányok II. József császár idejéig Anspachban voltak letéve. II. József visszahozatta s a m. kir. kamarai levéltárba helyeztette, a hol „anspachi levelek“ — diplomata onotzbachiana, — czím alatt őriztetnek.

1526. eszt. gerlai Ábrahámffy Péter. A megye nagy részét birt, de már kihalt, Ábrahámffy-családnak tagja, Zápolya Jánosnak kitartó és tekintélyes híve. Ladányi Lászlóval és gerlai Ábrahámffy Sebestyénnel ő képviselte Békésvármegyét az 1505. eszt. rákosi zajos országgyűlésen. Jelen volt a tokaji gyűlésen is, hol Zápolya királynak választatott. Még azon évben (1526) a budai országgyűlésen kinevezte őt Zápolya főispánnak Békésbe. De hogy meddig viselte Péter e hivatalt, s mikor halt meg? bizonytalan. Valószínűleg az ő fia volt Imre,

ki, mint a Zápolyák hive, a csabai vár ostrománál 1556-ban életét vesztette. (L. Pray epistolae procerum III. 90.)

1543. eszt. Eperjesi Pathóczy Ferencz, békésmegyei fi. Született Alsó-Eperjesen, mely most Kigyós szomszédjában fekvő pusztá, s hol a családnak a XVI. században várként megerősített kastélya volt. A belháborúkban Ferencz hol a Zápolyák, hol Ferdinánd részére hajolt. Ez volt oka, hogy Martinuzzi őt Gyulavárában elfogatta és Nagy-Váradra vitette, honnan azonban csakhamar kiszabadult s a gyulai várőrséggel ő is részt vett Lippa ostromában 1551-ben. Már a következő évben alkudozásokba bocsátkozott a gyulai vár átadása iránt Ferdinánddal, s úgy látszik, hogy azt valósággal át is adta. (Pető Gergely cron. 259. l.) De, mintingatag ember, csakhamar elveszté Ferdinánd kegyét, minélfogva ez őt 1556-ban jószágvesztéssel büntette. Forgács Ferencz úgy emlékezik róla, mint dúsgazdag úrról. Az ő idejében volt a gyulai várnak kapitánya Kálnássy Ferencz, kit Nagy Iván I. 174 említ.

1556—1559. Mágócsi Gáspár. Ezen nevezetes férfiú családi nevét kapta Mágócestől, mely most Orosháza mellett fekvő pusztá, a hol, az 1560 eszt. összeírás szerint harmincz kapúból álló birtoka volt. Hogy e megyének volt fia, mutatja Veranchichnak 1558 eszt. april 18. kelt levele, melyben, miután arról értesült, hogy Gáspár a gyulai várkapitányságot letenni szándékoszik, csudálkozását fejezi ki a fölött: miképen unhatta meg Gáspár szülőföldjét? Téved ennélfogva Nagy Iván, midőn a Mágócsiak családi nevét a baranyamegyei Mágócs helységtől származtatja. Gáspár kitartó hive lévén Ferdinándnak, mindjárt kapitánysága első évében a gyulai vár szomszédjában létezett csabai és megyeri várakat lerontotta, mint melyekbe a Zápolyapártbéliek befészkeltek volt magokat. Nagy pártfogója volt ő továbbá, mint tudatik, a reformationnak. Az ő védelme alatt terjedt el e vidéken a megújított vallás, és felvirágozott a Gyulán létezett protestáns főiskola. De egyszersmind az ő korában kezdte magát befészkelni e tájon a török. Már 1557. eszt. felszólította őt Ali, budai főparancsnok, hogy a gyulai várat a török részérebizonyos föltételek alatt adja föl; de erre Gáspár nem mel válaszolt. Miután ez nem használt, a következő évben elkezdett a török Gyula-Varsádon, Gyula tőszomszédságában, sánczokat

ásni és erődöt építeni, hogy onnan a gyulai várat kezére kerít-
hesse. Úgy látszik, ebben megakadályozta őt Gáspár. — 1559.
eszt. végre lemondott a gyulai várkapitányságról, s tornai vá-
rába vonult. L. többet róla Buday Fer. II. 611 és Nagy Iván IX.
238. Elmenetele után a vár kapitányai voltak 1559. eszt. Bor-
nemisza Benedek és 1560. Törteli Kún Balázs, ki azután főis-
pánná is lett.

1560—1566. K a n y a f ö l d i K e r e c s é n y i L á s z l ó. —
Életét bőven leírja Buday polg. lex. II. 457. Gyula várát és az
összes megyét az ő kormányzása alatt érte végveszély. Petráf
basa t. i. 1566. júl. 4-kén érkezvén a vár alá, azt minden oldal-
ról körülkerítette és vitta. Végre Kerecsényi, leginkább a vár-
beli német katonaságtól unszoltatva, sept. 1. a várat feladta, s
ezzel együtt az egész vidék a török hatalmába került. 129 évig
nyögött a megye a török járom alatt. Végre 1695. eszt. január
9-kén a török a várból és a megye területéről kivonult, de még
egész husz évnél kellett elmúlnia, míg végre a csaknem lakat-
lan, kipusztított vármegye az 1715-dik esztendei országgyűlésen
visszaállíttatott.

A visszakeblezés óta Békésnek következő főispánjai voltak :

1715—1732. Gr. L ö v e n b u r g J a k a b, kamarai taná-
csos. Főispánsága alatt tartatott 1715 eszt. július 23-kán Békés
mezővárosában az első alakuló és tisztválasztó közgyűlés: de ő
azon jelen nem volt, hanem Komáromi Csipkés György bihari
alispán által képviseltetvé magát. Valamint általában tizenhét évi
főispánkodása alatt a megyét egyetlen egyszer sem látogatta
meg, minnek következtében, valamint az ügykezelésében, úgy
különösen a megyei számadásokban a legnagyobb rendetlenség
harapódzott el. Mennyire kipusztult a hosszas török háborúk alatt
a megye: mutatja az, hogy az 1717. eszt. összeírás szerint abban
csak 11 csekély község s ezekben 573 család, vagyis mintegy
háromezer lélek találtatott, sőt a tisztikar is, nem lévén arra a
megyében alkalmas egyének, majdnem csupa szomszéd megyei-
ekből állíttatott össze.

1732—1756. B á r o H a r n e c k e r n J á n o s G y ö r g y;
született Linzben, Ausztriában. A török háborúk alatt cs. kir.
élelmezési biztos volt. Résztint érdemeiért, résztint tartozás fejé-
ben kapta 1723 eszt. a békés-csongrád és aradmegyei fiscalis

jószágokat, s ezáltal a legnagyobb birtokosok egyike lett. 1729-dik eszt. bárói rangra emeltetett, 1732-ben pedig Békésmegye főispánjává neveztetett ki. A lakatlan megyét ő népesítette meg, más vidékekről ide telepített lakosokkal, kiket, hogy vissza ne menjenek, különféle kedvezményekben részesített, sőt nem egyszer az országos adót is érettök ő fizette. Halála után főispánná lett fia —

1756—1775. B á r ó H a r r u e k e r n F e r e n e z, kiben a családnak fiágon magva szakadt. E kettőnek főispánsága alatt, Klósz Mátyás és Hrabovszky László alispánok böles ügykezelése mellett, daczára annak, hogy az 1735 eszt. kiűtött Pero-féle lázadás leginkább e megye területén dühöngött, a vármegye minden tekintetben fülvirágzott.

1776—1777. S i k l ó i A n d r á s s y I s t v á n, administrator, előbb az urbér behozatala alkalmával a megye területére kinevezett kir. biztos.

1777—1782. G r ó f Z i e h y F e r e n e z administrator.

1782. G r ó f T e l e k y J ó z s e f, administrator. Csak öt hónapig viselte e hivatalt.

1782—1783. G r ó f Z i e h y K á r o l y administrator.

1783—1785. S k e r l e e z F e r e n e z administrator.

1785—1790. G r ó f T e l e k y S á m u e l II. József által az ország tiz kerületre osztván: a nagy-váradinak főnöke, bihari főispán, békés, csanád, arad, csongrád- és szabolcsmegyei administrator fentnevezett gr. Teleky Sámuel lett. Még ugyanazon (1785.) évben Békés, Csanád- és Csongrádmegyék egyesítettek; a két elsőnek hivatalos pecsétjei megsemmisítettek, levéltáraik Szegvárra, mint az egyesített megyék ezutáni székhelyére, átvitettek; a tisztújítások betiltattak, a csanádi és csongrádi alispánok hivatalaiból elbocsáttatván, békésmegyei alispán sikabányi Angyal József, a három egyesített megye közös alispánjává tétetett, végre pedig a megyei jegyzőkönyvek, 1786. eszt. decz. 16-kától kezdve, napló alakban, bizonyos e végre meghatározott rovatok szerint, német nyelven vezettettek.

1790. G r . K á r o l y i J ó z s e f, administrator.

1790—1791. B á r ó O r e z y J ó z s e f, administrator. Az ő idejében, 1790 decz. 4-ke óta a jegyzőkönyvet magyarul kezdték vezetni.

1791—1802. Ötvenes i Lovász Zsigmond, főispán. Ekkor már a megyék, a haza közügyi kérdéseire nézve, sürűben kezdtek egymással levelezni, de Békés következetesen megtartá kormánypárti, conservatív színezetét.

1802—1809. Szentgyörgyi Horváth Zsigmond főispán.

1809—1825. Báró Bedekovich Ferencz, főispán. Hivataloskodása alatt, egész 1832-ig tisztújítás nem tartatott, s a megye, az akkori csaknem mindenható alispán nyomása alatt annyira kormánypártivá lön, hogy midőn 1822 eszt. valamennyi megyék erélyesen tiltakoztak azon kir. törvényellenes pátens ellen, mely szerint a hadi adó, országgyűlésen kívül, vál-tóról pengőre emeltetett: egyes-egyedül Békésmegye volt az, mely nemcsak elfogadta, hanem még hálafelelratot is intézett Bécsbe.

1825—1836. Lánczi Lánczy József, főispán. Főispánsága alatt kezdett lassanként alakulni és sorakozni a szabadelvű ellenzék, mely elveinek legelőször az 1832 eszt. tisztújító közgyűlésen adott kifejezést, a midőn az elébbeni, kormánypárti tisztviselői kar megbuktattatott.

1836—1842. Boros-jenei Aczél Antal, administrator.

1842—1848. Gróf Károlyi György, főispán.

1848—1849. Báró Wenckheim Béla, főispán, a mostani belügyminister, előbb (1835—1838) Békésmegye másod-alispánja.

Az ezutáni időkben kik valának kir. biztosok, megyefőnők, majd ismét főispánok és administratorok: újabb dolog, hogysem arra nézve a történetnyomozó kutatásaira s följegyzéseire még szükség lenne. Bevégezzük tehát összeállításunkat a hazánk történelmében mindenestre korszakot alkotó 1848—49-dik évekkel.

HAAN LAJOS.

Történeti kalászatok.

LEHOCZKY TIVADAR-tól.

I.

Telegdi Pál sírköve.

1820-ban észrevette a munkács-szentmiklósi g. k. lelkész, hogy templomában a főoltár alatt üreg létezik, mit ő felbontatván, abban több egymásmellé helyezett, kisebb-nagyobb elporhadt fa és ónkoporsót s nagymennyiségű embercsontot talált. Értékes műkincsre azonban nem akadt, — kivéve egy kis aranykeresztet, mely féларанynál súlyosabb nem volt, — jöllehet a csontokat s hamvat átrostálta s széthányatta, mit később anynyira szívére vett, hogy a képzelődés-szülte kísérteties alakok, melyek őt folyvást üldözik, álmait egész halálaig nyugtalaníták. E sírboltban találtatott ez alkalommal egy 5'' hosszú, 3'' széles és 7''' vastag, teknő alakú sírkő, melyen következő, latin betűkkel vésett felirat volt:

„Generoso ac Magnifico pio claroque quondam Domino Paulo Telegdy de Eadem T — — egd, qui trigesim — secundum usque flor — — issimae suae aetatis terminum, splendor patriae, pater egenorum justitiaeque nutrix fuit. Anno salu — — humanae 152 — die 13-a mensis — ovembris veteris calendarii unico filio duabusque filiabus charissimis relictis vitam cum morte con — — us, in Xto Jesu obdorm — — generosa ac magnifica Dna Chatarina Várday de Kis-Várda, Dno utpote quondam ac Marito suo piaae memoriae charissimo hoc monumentum memoriae signum fieri curavit. Cap. 19. Scio enim quod redemptor meus venit — — in novissimo die de terra resurrecturus sum et rursum circumdabor pelle et in carne mea videbo Deum, quem jussurus sum ego ipse et oculi mei conspecturi sunt et non alius; reposita est haec spes mea in sinu meo — IX. Sic enim Deus di-

lexit Mundum ut et filium unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.“

A szentmiklósi uradalmat Beregmegyében, mely a munkácsival egyesítetvén, most a gróf Schönborn-Buchheim család birtokában van : már a XV. században a Telegdi-család birta, sőt az építette a podheringi, valamint az ehhez sokban hasonló szentmiklósi ódotszerű kastélyt is, a mint az ennek balszárnyán levő magas falába helyezett következő felirat maiglan is igazolja: „D. C. IOANNES TELEGDI. ANNO 14—4.“

E kastélyban 1839 ben, annak kijavítása alkalmával, az emeleten egy csekély-terjedelmű fülkében női csontváz, álló helyzetben, s egy másik titkos folyosóban egy férfi befalazva találtatott, melyeknek történetét a legsűrűbb homály fedi.

Szent-Miklós most egyszerű orosz falu a Galiczia felé vezető utvonalon, egy órajárásnyira Munkáctól; hajdan azonban mező-város (oppidum) volt, a mint ez az 1584-ben Telegdi Mihály és később 1650-ben Telegdi István és Lónyai Zsigmond javára kelt beigtatási okmányokból kitetszik, hol a III. Ferdinánd által kiadott adományozási-levéllal összefüggőleg oppidumnak mondatik. Egy másik 1650-ben kelt okmány szerint Várdai Kata, Nyári Pál özvegye, és Telegdi Anna, Nyári István neje, s fia Nyáry Ferencz, egy szentmiklósi telket Baán Balázsnak 300 frtban átadnak. Ez időtől fogva a Telegdi-család okmányilag elő nem fordul; sőt 1668 ban birtokosul már Eszterházy Mária, Drugeth György özvegye említetik azon vizsgálatban, mely Lorántfi Zsuzsánna munkácsi várurnő ellen kiküldött királyi emberek által tétetett a Szent-Miklóshoz tartozó podheringi, szentmiklósi és repedei malmok felégetése és a repedei vashámor elpusztítása iránt.

II.

A beregmegyei orosz nép Rákóczi mellett tüntet 1738-ban.

Történelmileg tudva van, hogy 1703-ban, midőn II. Rákóczi Ferencz Lengyelföldről Magyarország felé, a Tisza körül zajongó és összesereglett elégedetlenek meghívása következtében megindult: a Galiczia határszélén Esze Tamás és Kis Albert vezérlete alatt tanyázott fölkelők legnagyobb része Rákóczi bereg-

megyei oroszajku saját jobbhágyóságából állott, kik aztán vele egész az 1711-ben bekövetkezett feloszlásig híven harezoltak. De hogy azután is, midőn Rákóczi már két évtizeden át távol volt hazájától, s Törökországban évé az önkénytes száműzés kenyerét: a ruthen nép még folyvást jó szívvél csüngött e fejedelem emlékéen, mutatja a következő eset, mely akkor hivatalos eljárás s szigorú nyomozásra adott alkalmat.

1738-ban ugyanis hivatalosan följelentették Roga Mihály (de Camelis) vereczkei harminczados és Kosztka Tamás ellenőr, hogy Krajczovics Márton vereczkei harminczadi tisztt, ott azon évi Pál-búcsun lévén, hallotta, miszerint azon alkalommal, midőn a templomban levő ruthen népet a lelkész megintette, hogy imádkoznának a császárért VI. Károlyért, hogy a törökök elleni hadjáratában őt az Isten segítse, a nép felelé: „Miért imádkozunk mi a császárért, ki minket mindenféle adókkal, fizetésekkel, közmunkával s más terhekkkel zaklat és elhalmoz, a sóval való kereskedéstől eltilt, nagy harminczadot szedet minden be- és kiviteli cikktől; inkább imádkozzunk a mi régi urunkért Rákócziért, hogy hozzánk mielőbb személyesen térjen vissza.“

E jelentés természetesen nagy zajt ütött, — s csakhamar fölterjesztetett ő Felsege elé is, ki 1738-ban aug. 29-kén Bécsben kelt (Batthyány Lajos gróf és Mátyás Antal ellenjegyzésével ellátott) leiratában szigorúan meghagyá b. Szentiványi János beregmegyei főispán és kir. tanácsosnak *), hogy ezen ügyben nyomozást indítson meg, s az eredményről jelentést tegyen.

A vizsgálatnál a többi közt Gruszkovics János alsó-vereczkei lakos azt is vallá, hogy Konova András zavadkai pap nyilvánította, hogy Rákóczi nem sokára visszatér.

Krajczovics mondá, hogy Pirohovics Demeter a vereczkei kovácműhelyben nyilvánítá: „Miért imádkoznánk a császárért, ő nem engedi el a drága sőt és harminczadot;“ s hogy az uklivai ruthének a templomban felelék: „Mi nem imádkozunk a császár-

---

*) Egykor Rákóczi palotás-ezredének vezénylő ezredese, gyalog dandárnok, s mint ilyen, 1711-ben a munkácsi várban az összes kurucz-gyalogság parancsnoka volt, de a vár capitulatiója után nagyon is királypártivá lön.

ért, jobb volt nekünk Rákóczi alatt ; akkor 12 forintot, most 30 frtot fizetünk adófejében ; még a török alatt is jobb dolgunk volt minc most ; akkor egy hat-ökrös gazda csak 12 dénárt adózott. Rákóczi jó atyánk volt, szeretnők, ha visszatérne !“

Sziszta János f.-vereczkei, Schlachticz István a.-vereczkei esperes, és Malics Simon kis-ábránkai lelkész vallották, hogy a nép csakugyan megtagadta az imát a császárért, sőt megjegyzé : „könnyű a papoknak imádkozni, ők minden tehertől mentesek.“

Beniczky uradalmi tiszt vallá, hogy július 11-kén Malinics Péter alsó-vereczkei lakos előtte úgy nyilatkozott, hogy bárki másért szivesebben imádkoznék, mint a császárért ; később azonban megbánta mondatát, s egy sajtot hozott ajándékba, hogy öt hallgatásra birja.

A vizsgálat vég eredményét nem tartalmazza az irat, melyből ez adatokat vevém ; annyit mégis meriték belőle, hogy a ruthen nép minden időben hű testvére volt a magyarnak.

Hasonló eset történt Munkácson is, 1730-ban : Joó Pál munkácsi és Bartha Mihály farnosi lakosok fogatván el Behmer Antal őrnagy s akkori munkácsi cs. k. várparancsnok által, kik azzal vádoltattak hogy Munkácson a nagy-hegyi szőlőben titkon toborzanak, s tervezett fölkelés céljából fegyvereseket gyűjtenek. Bartha már akkor 50 éves, de még mindig kemény kurucz volt, Rákóczi hadjáratai alkalmával előbb mint közönséges gyalog, majd mint palotás, végre mint zászlótartó 1711-ig szolgált. Bizonyos Soós László, báthi hontmegyei illetőségű nemes is elfogatott ezen alkalommal, Libcsében, Máramarosmegyében, és sokáig raboskodott a munkácsi várban, azon gyanúból, mintha Joóval összeköttetésben állott s a máramarosi ruthen népet fölkelésre bujtogatta volna. A kihallgatások s kiadások egész 1731. december 5-ig tartottak a munkácsi várban, hol katonai és polgári tisztekből álló vegyes vizsgálóbíróság működött, sőt abban Szent Iványi János főispán is részt vön. Ez ügy oly zajt ütött akkor, hogy az uralkodó is tudósíttatott a képzelt összeesküvésről, s a bécsi haditanács ugyancsak küldözgette rendeleteit, terveit s utasításait a várban székelő Bervern-ezred parancsnokához, ki szigorú eljárásában kiméletet nem ismert.

III.

Spankau nyiltparancsa a 13 felső-vármegyéhez 1672-ben

Pajanotti portai tolmács fölfedezése folytán a császári kormány, értésére esvén Casanova, a Konstantinápolyban székelő cs. követ által Zrinyi, Nádasdy és Frangepán összeesküvési terve: ezek ellen 1670-ben egy hadat Spankau vezérlete alatt Horvát-, másikat pedig Spork alatt Felső-Magyarországba rendelt; kik a tervezett fölkelést elnyomták s az összeesküdteket átszolgáltatták, a kik ennek következtében 1671. ápril 30-kán le is fejeztettek. Ezáltal azonban a támadás szelleme az országban el nem fojtatott, sőt a kormány és a cs. hadsereg zsarolásai miatt elkeseredett elégedetlenek nyiltan fegyvert fogván, 1672-ben Petrőczy, Szepessy, Kende és Szuhay vezérlete alatt szervezkedni kezdtek. A forrongásról értesült báró Spankau kassai parancsnok ennek clejét veendő, május 12-kén a következő nyiltrendeletet hocsátotta a megyékhez, melyet érdekessége, s a kor jellemzésére szolgáló tartalma miatt egész terjedelmében közlök. A hirdetmény íme következő:

„Paris Liber Baro a Spankau, haereditarius dominus in Pernadiez et Altensattell, Sacr. Caes. Reg. Mttis actualis aulico-bellicus consiliarius, generalis vigiliarum praefectus, constitutus colonellus, nec non Cassoviae, praesidiorumque Superioris-Hungariae generalis commendans.

Ezen levelünk rendiben mindeneknek a Felső-Magyarországban levőknek legyen tudtokra és szorgalmatos gondjokra, kívánom; minthogy már sok példából kitetszett, hogy némely nyughatatlan emberek, hol titkon s hol nyilván össze csoportozott gyülekezetcskékből igen veszedelmes és az országnak káros szakadások a keresztényi szeretet bontogató gyűlölséggel együtt származnak: tudva legyen azért, hogy az olyan rendkívül való gyűlevészes csoportozások és gyülekezetcskék senkinek sem engedtetnek, sem pedig a több faluk s városokból együvé járandóknak a mi hirtünk nélkül, sem otthon, sem kívül, semuinemű kimenést okozó cím alatt. És valakik találkoznak, a kik, vagy hogy ők magok az ilyen veszedelmes csoportozást gyako-

rolnak, vagy ezen illetlenségben másokat tudván lenni, azokat bójelenteni mentülhamarább nem akarnak, vagy hogy szántsándékkal és ravaszon az ilyenek kitanulásával nem gondolnának, ha közel hozzájuk történnek is, vagy ők magokat úgy tettetnék, mintha ezekben semmit sem tudnának: mindnyájan az ilyenek (valamely bizonyos jelenséggel megbizonyodva rájuk) pártító rebelliseknek, avagy felséges urunk gonoszakaróinak tartatni fognak, és méltóképen bünhödni. Azt is ehhez adva, mivel úgy hallatszik, hogy némely praedikátorok, nem keresztényi buzgóságtól viseltetvén, a kereszténység természet szerint való ellenségének szerencsés voltáért az együgyű községet imádkoztatnák, és azzal a pogánysághoz szítván, a keresztények közt való gyűlölséget is terjesztik: az ilyenek felől nagy szorgalmatossággal tudakozzanak és vallattassanak is mindjárt a vármegyei minden rendbéli tisztek, kiesinytől fogva nagyig, a kik mások is ezen illetlenségben levőket mindjárt jelentsék meg, hogy a feljebb megírt nótába ne essenek.

Második az, minthogy a számtalan sok tolvajlás, fosztás és ártatlanok megkárosítása, sebesítésc s ölése sokszor esett már az országban, és félő, netalán több is essék, az erdők zöl. dülvén; azomban az Isten előtt való számadással a tisztviselők tartozván, csak az egy ártatlan elvesztéséért is: azért ezennel akartam megintennem minden vármegyebeli tisztviselőket, főispánokat, viceispánokat, szolgabirákat, s egyéb országbeli tiszteket is, hogy az ilyen tolvajkodókat, avagy mostaniakat, avagy azelőtt valókat keressék s kerestessék, tudakozódással és vallatással mindjárt, minden halasztás nélkül, minthogy sok faluban az alábbvaló nemesemberek is ilyen tolvajkodóknak bizonyosan mondatnak lenni a parasztok is, de kiváltképen az oroszok. Az ilyenek azért igen nagy serénységgel és serio menten megtudakoztassanak minden falukon s helyeken, és elegendő bizonyság után törvényes uton kiirtásának, mint olyan veszedelmes mirigymérgek; sem atyafiságra, sem barátságra, sem a maga hasznára nem tekintvén senki is, mert ha valami olyan tekintetért a n. vármegyék némely tisztei kiesinytől fogva nagyig az olyan vizsgálatban tunyálkodva kése delmeznének, avagy mikor a tolvajlás történik, ha akkor mind a

magok embereivel, mind az körülvalókkal az olyan tolvajokat meg nem kergettetnek : tudják meg bizonyosan, hogy az olyan tunnyázkodó vármegyei és városi tisztviselőknek jószágaiból fordul meg az eltolvajlott jószág s a megfosztatott embereknek kára.

És mivelhogy a minapi 13 vármegyebeli kassai gyűlésben végeztetett, hogy a kik titkon practikálnának az elszökött pártütő rebellisekkel, avagy felséges királynknak akármely ellenségével titkos szövetségket forralva, háboru-támadásokat izgatnának és elvesztő viszálykodásokat gerjesztenének, hogy az olyanokat mindjárt minden késedelem nélkül igen serio kikeresésék a vármegyei fő és alábbvaló tisztek, szorgalmatos tudakozással, és hit után való vallatással minden vármegyékben, falukon s városokon, megkérdvén, ha nem tudna-e olyanokat ő maga valahol? Vagy nem vett-e észében valami olyan jelt és állapotot valamire valót? Vagy valamit nem hallott-e valaki felől, a ki az olyan pártütő practikákban, hamis hírköltésben részes volna? É s h a v a l a k i f e l ü l c s a k f ü l h e g y g y e l o l y a n v a l a m i t m e g é r t e n e k : a z o n t ü l m i n d j á r t t ö b b é s n a g y o b b t u d a k o z á s o k a t i n d i t s a n a k, é s b i z o n y o s s a n v é g é r e m e n v é n, m i n k e t i s m i n d j á r t t u d ó s i t s a n a k, h o g y a z s z e g é n y k ö z s é g e t h á b o r g a t ó : r o s z h a m i s h i r e k m e g f o j t a s s a n a k é s a z e g é s z o r s z á g b e l i e k f é l e l e m é s é s r e t t e g é s n é l k ü l l é v é n, d o l g a i h o z k i - k i b é k e s s é g e s s e n l á s s o n.

Paris a Spankau m. p.“ P. H.

E körmönfont birdetmény és megrendelt szigorú eljárás azonban mégsem eredményezé az óhajtott sikert: mert néhány hét múlva tizenötezerből álló fölkelő had megtámadta Spankaut Kassánál, saját fészkeben, s őt megvervén, Eperjesig üzte.

IV.

Újabb adatok Munkács vára történetéhez.

Munkács várát és a hozzá tartozó nagyterjedelmű (most 45□ mfdnyi) uradalmat, hiteles adatok szerint, következő egyének és családok birtokolták:

1247. IV. Béla király. (Beregszászi privilegium.)

1271. V. István (U. a.)

1305. Csák Máté. (Munkács privil. Hunyadi Jánostól 1451.)

1318. I. Károly. (Beregszászi privil.)

1339. I. Károly király Koriatovics Tódor orosz hercegnek adományozta, ki a Munkács körül fekvő, oláh lakosaitól elhagyatott vidéket az általa behozott orosz néppel megnépesítette.

Egy 1360-dik évben kelt alapítvány-levél folytán azt állítja több helyirő, hogy Koriatovics 1360-ban alapította volna a Munkács melletti csernekhegyi bazilita kolostort; ezt azonban valónak elfogadni nem lehet, mert akkor a munkácsi uradalmat már Erzsébet királyné birtokolta, a mint ezt több általa kiadott okmány is igazolja. A kérdéses alapítólevelet már 1483-ban Mátyás király is hamisítottnak nyilvánítja, s 1458-ban megerősíté Lukács csernekhegyi ruthen plebánost Bubuliska és Lauka helységek birtokában, mit nem tehetett volna, ha az adomány még 1360. történik vala.

1353. Birta Munkácsot s a hozzátartozókat Erzsébet királyné (Beregszász és Vári privilégiumai 1378. Krajnai kiváltságlevél.).

1419. Zsigmond király. (Beregsz. privil.)

1427. Brankovics György despota. (Munkácsi privil. 1451. Hunyaditól.

1440. Palóczy László, kir. főudvarmester. (U. a.)

1445. Hunyady János (Munk. privilegiumai.)

1458. Mátyás király. (U. a.)

1466. Szilágyi Erzsébet. (Sztánfalvi privil.)

1493. Corvin János. (Krajnai privil.; nagylucskai kenézlevél.)

1495. Csáktornyai Zsigmond, püspök és öccse Ernő. — (Tiszta adományozásból eredt bevezetési okmány.)

1498. Vingárti Geréb Péter gróf. (Sztánfalvi priv.)

1505. Anna királyné. (Lueskai szabadoslevél.)

1507. Ulászló király. (Beregszászi priv.). Ez alatt 1514. VII. 3. szerint Munkács koronai birtokul jelöltetett ki.

1518. II. Lajos király alatt az 1518. II. t. cz. 14. szerint Munkács a királyi konyha szükségleteire jelöltetett ki.

1523. Mária királyné. (Vári, sztrobiezai, f.-vizniczei, szerecsfalvai priv.)

1529. Szapolyai János adományozza Somlyai Báthory Istvánnak.

1548. I. Ferdinánd. (Beregszászi priv.)

1554. Svachlini és Urachlini Petrovics Péter gróf. (Bubuliskai 1554. és közép-vizniczei 1555. kenézlevél.)

1562. Mária királyné. (Krajnai priv.)

1562. Szapolyai Zsigmond-János, vál. király. (Balázsfalvi, hribóczi kenézlevél.)

1568. Miksa király. (Dunkófalvi és kis-iványi kenézlevél.)

1573. Miksa Mágócsi Gáspárnak 42 ezer forintért tíz évre elzálogosítja. (Záloglevél a munkácsi koronai perben.)

1579-ben Rudolf király Mágócsi Gáspár- és Andrásnak 31 ezer forint ráfizetés mellett újabb tíz évre elzálogosítja. A bevezetésnél Telegdi Mihály ellentmondott.

1580-ban ismét ráfizet Rudolfnak tetemes összeget, ki 1586-ban 73 ezer forintért Mágócsi Gáspárnak és utódainak átadja.

1588. Rákóczi Zsigmond birja ez uradalmat, nőül vevén Mágócsi András özvegyét, Alaghy Juditot. (Több kenézlevél.)

1591. Rudolf Rákóczi Zsigmondnak, Mágócsi Ferencznek és Gáspárnak öt évre 55,350 frton elzálogosítja. (Záloglevél.)

1606. Bocskay István. (Békekötés).

1612. II. Mátyás alatt Eszterházy Miklós és neje Zerдахelyi Orsolya (Mágócsi Ferencz özvegye) ismét Munkács birtokába bevezettetnek. (Királyi parancs a beregszászi bordézma ügyében.)

1619. Eszterházy Miklós és fia István. (Nádori parancs melletti beigztatás.)

1625. II. Ferdinánd Bethlen Gábornak és neje Brandenburgi Katának életük fogytáig 300 ezer magyar forintért elzálogosítja.

1633. Eperjesen kelt egyesség szerint Rákóczi Györgynek és neje Lorántffy Zsuzsánának, úgy fiai György- és Zsigmondnak 200 ezer magyar frtért adományoztatik a munkácsi birtok, oly módon, hogy a férfiág örökösen, a nőág pedig visszaválthatási feltétel alatt birja.

1643. I. Rákóczi György fejedelem. (Számos kenézlevél.)

1657. II. Rákóczi György fejedelem, kinek e birtoka a berontott lengyelek által elpusztittatik (1659. 26. t. cz.)

1671. I. Rákóczi Ferencz Munkácsot a borsi kastélylyal

együtt százezer, Ecsedet is százezer forintért elzálogosítja anyja Báthory Zsófiának, midőn főváltsága fejében 400 ezer forintot kellett volt letennie. (Záloglevél).

1676—1687. Zrínyi Ilona és férje Tököly Imre.

1687—1711. II. Rákóczi Ferencz birta ez uradalmat, a kitől 1711-ben elkobozta a királyi fiscus, ekkor azt a szepesi kamara kezelvén. (1715: 49. t. cz.)

1728. júl. 31. és oct. 13. VI. Károly király gróf Schönborn Lothár Ferencz, moguntiai érseknek adományozta.

1731-ben júl. 16-kán pedig Schönborn-Buchheim Frigyes Károly bambergi érseknek, ki után azt, a váron kívül, jelenleg is mint hitbizottmányt bírja ezen grófi család, jöllehet 1788. elperelte a munkácsi uradalmat, mely Rákóczi Ferencz, Vay Ádám, Krucsay István és Visky Sámuel elkobzott vagyonaiból áll, a királyi fiscus, azt koronai birtoknak nyilvánítatván; azonban az 1791. 7. t. cz. értelmében ismét visszaadatott a Schönbornoknak.

Minthogy pedig ekkorig sem Balajthy József 1836-ki leírásában, sem más később megjelent ide vágó művekben az időközben volt várparancsnokok elő nem fordulnak: érdekesnek tartom azokat, a mint a helyenként idézendő, kikutatott egyes hiteles okmányokból kijegyezhetém, évrendbe foglalva, itt elősorolni. E szerint a munkácsi vár parancsnoka (castellanus, várnagy cím alatt) volt:

1451-ben Hunyady János alatt Kenderes. (Munk. priv.)

1466. Szilágyi Erzsébet alatt Balázs deák. (Krajnai priv.); majd Fornosi László és Usetneki (Chyetneki) János. (Sztrobieczai kenézlevél.)

1484. Mátyás király alatt Blaskó György. (Munk. priv.)

1493. Corvin János alatt Derencsenyi Péter és Pál. (Krajnai privilegium.)

1506. Anna királyné alatt Zotth István és Tübingi Imre. (Ugyanaz.)

1512. Várdai Ferencz váci püspök várkormányzó mellett Rakomazi Gergely és Szentmihályi András deák. (F.-vizitcei kenézlevél.)

1523. Mária királyné alatt Bethlen János. (Több priv.)

1526. Mária királyné alatt Ártándi Pál és Somlyai Báthory István. (Szerencsfalvi kenézlevél). Majd Tomori Lőrincz és Miklós. (U. a.)

1549. Büdy Mihály beregi főispán és munk. praefectus.

1554. Gr. Petrovics Péter alatt Nagylaki Mátyás és Possodi Bertalan várnagyok, Csák deák udvarbíró (provisor). (Középviznicei, bubuliskai kenézlevelek.)

1562. Mária királyné alatt Daczó Tamás praefectus, Gálchéri (másképp Gaálteővi) Ferencz várnagy. (Krajnai priv.) — Ugyanazok Szapolyai János alatt is. (Általa Balogh részére kiadott kenézlevél.)

1564. II. Szapolyai János vál.király alatt Bornemisza Benedek praefectus és Fejér Tamás deák udvarbíró. (Hribóczi kenézl.)

1568. Miksa király alatt Szent-Jánosi Lajos beregi főispán, és várfelügyelő. (Dunkófalvi és kis-iványi kenézlevél).

1570. Bay Ferencz praefectus.

1603. Zerdahelyi János. (Lövey-per és beigtatási okmány.)

1625. Bethlen Gábor alatt gelsei Ballingh János főkapitány és praefectus, Laczai János udvarbíró. (Munkács városi Pál nevű szállóhegy szabályai.)

1643. A fentebbiek I. Rákóczi György fejedelem alatt. (Több kenézlevél.)

1645. Király-Daróczi Debreczeni Tamás praefectus, Lövey Gergely alkapitány, Maxai György udvarbíró. (Ruszkóczi kenézlevél sat.)

1682—87. Radics András. (Több levele a megyékhez.)

1706. II. Rákóczi Ferencz alatt Bay László alkapitány. *)

1711. Báró Löffelholez, cs. kir. ezredes.

1718. Mathey.

1730. Behmer Antal, sat.

1849-ben volt várkormányzó előbb Eötvös Tamás kormánybiztos és főispán, azután egész a várnak 1849. aug. 26-kán

*) Rákóczi 1701. elején tulajdon munkácsi várát a németektől visszafoglalván, annak főkapitányává V a y Á d á m o t nevezte ki, a ki is e tisztséget 1711-ig viselte. Alkapitányok voltak 1704-ben J á r m y F e r e n c z, majd L ö v e y Á d á m, s 1705-től 1711. június 24-kig — mikor a vár capitulált — folyvást B a y L á s z l ó. Az 1711-ki védelmet a fejedelemmel kibújdosott Vay helyett b. S e n n y e i I s t v á n tábornok vezette. S z e r k.

a muszka seregnek történt átadatásaig Mezőssy Pál, honvédőrnagy. A kivonult magyar hadat az osztrákok Schwandtner alezredes parancsnoksága alatt váltván fel, 1855-ben volt az utolsó várparancsnok Kragulics, cs. k. őrnagy; azon évi július 1-jén Laxenburgban kelt legfelsőbb határozat következtében ugyanis a sokat szerepelt munkácsi vár az erődök sorából kitöröltetett, s a polgári hatóságnak, fegyházzá leendő átalakítás végezt, azon év november 24-én átadatott.

Könyvismertetések, bírálatok.

IV.

Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. I. kötet. Pest, 1868. n. 8. r. X. és 474. l. Ráth Mór kiadása.

Közkedvességtű történetirónk, Horváth Mihály, részint önállóan, részint régibb folyóiratainkban megjelent, most azonban könyvárusi úton meg sem szerezhető történelmi munkáit összegyűjtve adja történetkedvelő közönségünk kezébe. A gyűjtemény négy kötetből fog állni, melyekből kettő immár meg is jelent s az elsőnek tartalmával ismertetem meg ez úttal a „Századok“ tisztelt olvasóit.

Megnyitja e kötetet szerzőnek „Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet s az akkori Európa polgári s erkölcsi műveltsége között“ című s a magyar tudományos Akadémia által 20 év előtt, 1846-ban, a Marczibányi-intézetbeli jutalommal koszorúzott pályaműve. (1— 146. ll.) Korunkban is nem ritkaság nemzetünkről olyan véleményét olvasnunk a külföldi íróknak, hogy ha nem is egészen, de legalább félig bizonyosan barbár nép vagyunk még; s így vélekednek rólunk akkor, midőn közel ezer éves nemzeti életünk fölött lehetetlen volt nyomtalanul elvonulnia az európai művelődés hódító batalmának: mennyivel barbárabbnak kelle tehát szerintök lennie ama népnek, a mely Ázsiából magával hozta a négy folyam partjaira a vadság valamennyi vonását. Nem hálátlan feladat volt e szerint a történelem világánál párhuzamot vonni Európa akkori nemzeteinek s a beköltözött magyarok polgári és erkölcsi műveltsége között. Annak kimutatása végett tehát: a műveltség magasb vagy alacsonyabb fokán állt-e, más európai nemzetekhez mérve, a hazába érkeztekor nemzetünk, — szerző az első részben Európának akkori

polgári és erkölcsi műveltségére fordítja olvasói figyelmét. E műveltségnek leginkább Francia-, Német- és Olaszország valának képviselői. Ott találjuk mindegyikében a hűbérrendszert, valamennyi káros kinövésével. A hűbérurak daczolva a királyi hatalommal, egymás közt dulakodva, rakonezátlankodtak, a polgári vagy a tulajdonképeni középosztályt szolgaságba döntötték, a mezei lakosokat zsarolásaikkal s korlátlan önkényükkel nyomorba süllyesztették. A képet röviden akként ecsetelhetni: szolga volt mindenki, a ki az úri osztályhoz nem tartozott, nemcsak polgári, hanem nagy részint még természeti jogaitól is megfosztatva, nem embernek, hanem ura tökéletes tulajdonának tekintetve. Sorsát felette nyomasztóvá tette a szabad költözhetőségének elvesztése; élete fölött urának tökéletes hatalma volt; jobbagynak ura adott életpárt; uráé volt szorgalma gyümölcse, s midőn meghalt, mindene urára szállott. A folyamok s tengerek partjain fekvő városokban gyakoroltattak ugyan számtalan zsibbasztó akadály közt a művészet, kereskedés és némileg a tudományok is, de az országok belvidékein a foglalatosság főnemeit némi mesterségek, földművelés, baromtenyésztés és vadászat tették. A vallást ábránd, előítéletek, babona eltorzították, nemesítő befolyásától megfosztották. Az igazság istenitéletek, párviadatok által szolgáltatott ki, mi ismét a törvények minőségére mutat. Csuda-e tehát ily viszonyok közt az erkölcsök vadsága, melyet csak az e korban csirázni kezdett, de minden szilajság alól fel mégsem oldható lovagság (Ritterthum) szelíditett némileg. A durvaság fékezésének egyik leghatalmasb eszköze, a házi s nyilvános nevelés, a gyermekből izmos ügyes vívót, bátor és vitéz harczost nevelni tartá legfőbb feladatának, szellemi eredmény pedig mély tudatlanság vala. — Ezek az említett három ország polgári s erkölcsi műveltségének sötét fővonásai, melyekkel szemben a vidámabbakat, de a melyek ritka kivételek valának, szintén megérinté a részrehajlatlan szerző.

Európa egyéb országainak, névszerint Spanyol-, Angol-, Norvég-, Svéd-, Dánországeknek, a Duna, Elba és Visztula között lakott szláv népeknek, Oroszországnak, a Paunonia- és Dáciában élt bolgárokkal vegyült szláv fajoknak polgári s erkölcsi műveltségét már rövidebben, de szintén jellemzőleg vázolva, áttér szerzőnk a keleti birodalom műveltségére, mely sokkal

multa ugyan felül a többi Európáét, de alkotmányának lényege kényuraság; ennek daczára mégis, a mi ellenmondásnak látszik, tökéletes diadalt nyert a féktelen democratia. Innen a zsarnokság, más részről a gyakori lázadás undok, vérengző tettei és mélyre ható következményei. Jók voltak ugyan a törvények, de úgy hajtatnak végre, miként azt a hivatalt pénzen vásárolt tisztviselők önérdeke sugallta. Hanyatlott a kereskedelem, hanyatlott a művészet és tudomány. A szabadság sírja elnyelte a hajdankor erényeit.

Imigy leírva földrészünk országait, szerző a második részben nemzetünk polgári s erkölcsi műveltségének ecseteléséhez fog. A feladat nem volt könnyű, mert e tárgyban úgy a külföldi, mint a hazai írók eltérnek egymástól; így csak a józan kritika derítheti fel e homályos kérdést. És e homályt szépen oszlatta el Horváthunk mestertolla. Helyesen magyarázza, hogy őseinknek többszöri vándorlása s újabb meg újabb helyeken megtelepedése sokat szelidített eredeti vadságukon. Nem csekély belátásra mutat az, hogy Pannoniába átköltözni készülve a hét, saját főnöke által kormányzott nemzetség, egy, korlátolt hatalmú fővezér, Álmos, alatt nemzetté tömörült. És e nemzet, letelepedve mostani hazájában, akként szervezkedett, törvényeket akként hozott, hogy államéletét biztosítsa a szabadság, melyet a vele jött s a földet meghódítani segített kabarok- s kúnokkal, sőt az Árpád szolgálatába lépett idegenekkel is megosztott. A szolgálai osztály nagyobb részben csak hadi foglyokból állt, de a magyarok a harczdüh lecsillapodta után azokkal is emberségesen bántak. A nemzeti élet sarkpontja a saját hadtanuk szerint viselt harc és háború vala, a miért is minden fegyverfogható férfi katona volt, rettenthetlen, sőt vakmerő a csatában. Béke idején hadi készülékekkel vagy élelmőknek halászat s vadászat által beszerzésével foglalkodtak.

Vallásukat illetőleg egy Istent, mindenek teremtetőjét, hittek és a nap képében imádtak; ezen kívül nagy szerepet játszott vallásukban az Ármány, kit urdung- vagy ürdögnek is neveztek, egy hatalmas, de az Istennek alája vetett gonosz lény. Istentiszteletük áldomásnak nevezett áldozatból állt, mely alkalommal táltosaik vagy papjaik juhok, tulkot, nagyobb áldozatoknál pedig tiszta fehér, nemes-vérű lovat, melyet ők legdrá-

gább kincstörnek tartottak, hegyek ormain ültek le s égették meg. Papjaik, kik közt egy főáltos tartotta a kormányt, a vezérek főtanácsosai, a nemzet bölcsei, költői s orvosai valának. Babonától mentek nem voltak. Hitték a lélek halhatatlanságát és jövődő jobb életet. Halottaikat többnyire folyamok, források s egyéb vizek mellett saját telkéikben temették el, emlékezetöket évenként megülték, felettök gyásztort készítvén s ez alatt szomorú énekeket zengedezvén. Vallásos szertartásaikhoz tartoztak még a nyilvános eskü és az ünnepek, melyeket szerencsés események után áldomások- s lakomákkal szoktak volt megülni. Mindebből pedig azt következteti szerző, hogy a magyarok vallását nem mondhatni oly durvának, vagy tisztátalanabbnak és fonákabbnak egyéb ázsiai népekénél.

Őseink nyelve nem elégithette volna ugyan ki egy művelt nemzet szellemi szükségait: de meg volt benne a legnagyobb tökélyre fejlődhetés, formáiban pedig oly következetes, hangzatára nézve oly kellemes és erőteljes vala, hogy nyilvános bizonyosságul szolgálhat azok erőteljes lelkületének, ép, tiszta eszének, a kik azt beszélték. És ily népnek, kérde a szerző, nem lett volna-e már költészete is? és nyomok alapján igenlőleg válaszol, daczára annak, hogy a dalok, énekek, regék stb., melyek azon időben magyar nyelven készítették és daloltattak, a feledékenység örvényébe süllyedtek.

A régi magyarok eledele a vadászaton elejtett vadakból, nyájjaik, csordáik tejéből és halakból állott; legkedvesebb eledelök, úgy látszik, a lóhús vala, de hogy azt nyersen ették volna, hihetetlen. Hogy pedig emberszivet ettek s vért ittak volna: ezzel a külföldi írók csak kegyetlenségüket fejtették s irántok gyűlöletöket fejezték ki.

Mi a magyarok szorosabb értelemben vett erkölceit illeti, ök, tagadhatlan, külföldi kalandozásaikkor, harezok és rablások közt, egészen mások voltak, mint hazai tűzhelyeiknél. Emitt mindenekelőtt kiemelendő a tisztelet és engedelmesség fejedelmeik iránt; azután az őszinteség, az ígélet és eskü szilárd megtartása, igazság, hűség és tisztelet az erény, érdem és vénség iránt, a vendégszeretet, nagylelkűség, minőt Arnulf, bajor herczeg iránt is tanúsítottak. Jellemök kiegészítéséhez tartozik, hogy büszke, becsületszerető, dicsvágyó, szándékukkal nem nagy

lármát titó, komoly, kevés-szavú, inkább tette, mint beszédre kész nép voltanak. Családi erényeik közül, melyeket szerző szintén kiemel, csak az egynejséget említtem. De ily kedvező jellemvonások mellett nincsen elhallgatva erkölcsaik árnyoldala sem. A földmívelést és szorgalmat megvetvén, dologtalan életükben csak harcz, boszúállás vagy martalék volt tárgya kívánataiknak. Nem egészen költött azon vád, melylyel külföldi írók őket terhelik, hogy kegyetlenek, rablók és pénzszojjasok valának, mi több nemtelen indulatot fejtett ki szíveikben. Nem hallgathatni el azt sem, hogy erkölcsüket részegséggel, káromkodás-, szitkozódással szennyezték be.

A mit szerző imigy egyes vonásokban felmutatott nemzetünk polgári s erkölcsi műveltségéből, azt egy képbe így olvasztotta össze: „A magyar nép, ámbár épen nem szerencsétlen lelkiülettal áldatott meg az anyatermészettől, s oly vadnak sem mondható, mint néhány külírók által festetett, mégis valóban nyers, szilaj, műveletlen vala. Költözködései, a szinte műveletlen népekkel való közlekedése s szünetlen hadi kalandjai alatt elveszté természeti egyszerűségét és szelidségét, mielőtt a polgárisodásban előhaladott volna; a harczok szelleme, az idegen vagyonhoz könnyű jutás a nemesebb emberiséget keblében kicsirázni nem engedé. A polgári műveltség egy arányban járt az erkölcsivel. Alkotmányjok még fejletlen s csak vázlata volt a társasági rendezkedésnek. A szorgalommal együtt, mely alapja a polgárisodásnak, hiányzott a polgári osztály, hiányzottak a valódi polgári erények. — Ezeket s velők együtt a műveltséget csak később s a többi körülmények közt leginkább az új vallás malasztjai terjesztették szét közöttük; s mondhatni, kevés nemzetben okozott a keresztény vallás oly szembeszőkö változásokat, mint minőt a magyarban szemlélünk. Másutt ez többnyire gyakorlatban találta a földmívelést, haladásban a műveltség egyéb ágait. De itt a legszebb s termékenyebb rónákon és völgyekben kezdete is alig mutatkozott a földmívelésnek. Ennek általános elterjedése első áldása volt a keresztény vallásnak polgári s kulturai tekintetben; ennek jótékony hatása által tanítatott e nép hazájában honos lenni, a kalandokkal föltagyni, s a vadászat- és halászatot, melyek eddig jó s csaknem egyedüli foglalkodásai valának, földmíveléssel s műszorgalommal cse-

rélni föl. Ezekkel pedig a nemzeti erkölcsök nemesbülése is karöltve haladt elő. (118. l.)⁴

De a kérdés tulajdonképeni velejéről, Európa s a magyarok polgári és erkölcsi műveltsége közti különbségről, csak a munka harmadik része szól. Az érintett különbséget abban találja szerző, hogy az európai népek, kevés kivétellel, mind, s épen a legnemesbék, leghatalmasbák, az aristocratia vagy zsarnokság igája alá görbedtek: a magyarok szabadok voltak, s természeteti függetlenségük csak annyira volt megkorlátolva, mennyire a polgári társaság fennállhatása szükségkép kívánta. Az igazgatás külsőleg rendszerezesebb volt ugyan Európa népeinél; de azt zsarnoki önkény hirdette, a hatalombitorló vazallok pedig lábbal tiporták: a magyaroknál a kiszámított intézmények szerinti beligazgatást önkény ugyan, de patriarchalis szellemű, pótolta. Az igazságszolgáltatás épen rossz lábon állt a nyugati tartományokban, alkalmasint rosszabbon, mint a magyaroknál, kik magok választották bíráikat, s azokat, ha igazságtalanul ítélték, tiszteiktől meg is fosztották, míg amott párbaj, ordaliák és így merő vakeset szolgáltatta ki az igazságot. A szorgalom, földművelés, mesterségek, kereskedelem egyengette amott a polgárisodás útját, mit a magyarok közt a harezok, vadászat, baromtenyésztés, egyedüli foglalkodásaik, nem eszközölhetének. Az értelmi műveltség tekintetében a magyarokról kevés tudomásunk van, de épen e sötétség is bizonyítja, hogy náluk a természeteti józan ész volt minden, s a tudományok nem ismertettek. Az alkotmány vázlat volt csak, de józan alapokra fektetett vázlat. A magyar hadi tactica a nemzet sebes, éles, gyakorlott eszére mutat. A vallás párhuzamba nem vonathatik, Európa már akkor keresztény, a magyarok pogányok lévén; de a babona csak úgy volt az európai népek, mint a magyarok közt elterjedve. A nép amott elnyomva, rabszolga vala; ez oldalról a szabad magyarok ama néposztályához semmiben sem hasonlíthatók. A hadi kalandokat csak úgy kedvelték a németek, francziák és olaszok, mint a magyarok, azon különbséggel, hogy míg emezek külföldön üzték kalandjaikat, amazok saját hazájokban hasonló kegyetlenséggel dulakodtak. A harzi gyakorlatok s játékok emitt is, amott is divatoztak, nem különben a vendégszeretet; a lakomáknál pedig dalok, énekek, örömjaj, mértékletlen-

ség, dobzódás. A két nem közti viszonynak nyilatkozása is vezet némi hasonlatra, jöllehet a száz aprólékos körülmények, melyek e tárgygyal összekapcsolvák, egymástól különböznek.

Ilymódon von szerző párhuzamot az angol, spanyol, norman, svéd, dán, tót és görög nemzetek és a magyarok polgári s erkölcsi műveltsége közt. Az egész munkából pedig kitűnik, hogy sok gyarlóság közös volt Európa népeivel és a magyarokkal; amazokban találunk egyes szép jellemvonásokat, melyeket a magyarok nélkülöztek: de viszont ezek is ékeskedtek erényekkel, melyeket amazok közt hasztalan keresnénk.

A másik terjedelmesebb mű c kötetben: „A magyar honvédelem történeti vázlata“ (147—245. ll.), melylyel sz. 1842-ben rendes tagi széket foglalt a magy. tud. Akademiában, s mely e tudományos intézetünk „Évkönyvei“ VI-ik kötetében jelent meg. Erről avatottabb toll már szólt a „Századok“ octoberi füzetében.

Harmadik cikk „A z 1514-ki pórlázadás, annak okai s következményei.“ (247—276. ll.). Megjelent a „Tudománytár“ 1841-ki IX. kötetében. Előrebocsátva néhány vonást, a magyar jobbhágyság polgári viszonya minő volt a haza megalakulta óta Nagy-Lajosig, átmegy sz. leírására azon pórlázadásnak, mely valamennyi megelőzőinél iszonyúbb vala. Mátyás erélyes uralkodása után a gyáva Ulászló alatt uralkodni vágyó, a haza kifosztása s a királyság meggyöngítése által önhasznukat kereső pártokra szakadtak a féktelen oligarchák. A nemesség szintén önhaszonleső lévén, a pártzajok közt rablással tölté el az országot, a mindinkább veszélyesbé váló török ellen egykedvűen tolva el magától az 1504-ki országgyűlésen a fegyverfogás szent kötelességét. Szemben tehát a nagy veszélylyel sokakban föléledt Capistrán János keresztes hadának emlékezete. S mivel Szelim szultán több ízben háborgatá az ország határait: a Rómából, hol engedelmet eszközölt ki magának a török ellen keresztes hadat hirdetni, visszatért Bakács Tamás kapott az alkalmon, mely által fejére capistrani dieskoszorút fűzhetni reménylt, s daczára a mélyebb belátásuak, köztök Telegdy István, kincstárnok, ellenvéleményének, a keresztes háborút kihirdette, jöllehet akkoron béke volt kötve a törökkel. Felhívása a pórságnak mintegy felszólítása volt a szerző által élén-

ken rajzolt türhetlen igából szabadulásra; s Pest és más városok alatt nagy tömegekben, mintegy 70 ezer, gyűlt össze a fegyverre kelt jobbágyság. Vezéreül Bakács, Dózsa Györgyöt, nemtelen származású székelyt, választá, ki éppen ekkor ment Budára, hogy a Belgrádnál vívott párviadalért, melyben Alit legyőzte, jutalmát vegye, a ki, átvevén a sereg kormányát, testvérét, Gergelyt, alvezérré, Bakos Ferenczet, Hosszú Antalt, Kecskés Tamást, Mészáros Lőrincz czeglédi papot, osztályos hadnagyokká nevezte.

A pórserg magaviselete, mivel az urak, éppen kaszálás idején, többeket a keresztesek közül erőszakkal tartának, másokat családaiakra mért büntetések által húzának vissza, az uri munkákra, nem sokára fenyegető szint ölte föl. Mészáros Lőrincz lázító beszédei a nemesség ellen kitörés jeleiben mutatkozó rossz szellemet keltettek föl a pórágban. A király és Bakács meghagyák ugyan Dózsának: többpórt ne vegyen föl táborába, a meglevőt pedig Horvátországba a Knínt ostromló török ellen vezesse. E parancs azonban már későn érkezett. A felingerült s egyreszaporodott keresztesek száma a nagy ravágyó Dózsában még nagyobb hatalomvágyat ébresztett, s a nemesség ellen kitzítte a lázadás zászlaját. Dühös serege a Pest és Buda külvárosaiban s vidékén lakó nemesekre rohant, azokat kegyetlenül felkoncizolta, házait s javaikat elpusztította. Dózsa, föl sem véve a király tiltó, fenyegető parancsát, Bács és Egerfelé lázadást terjesztő, nemességet pusztító csapatokat küldött, maga a fősereggel Szeged felé indult. Nyomát mindenütt vér és pusztaság bélyegzé. — A lázadás lecsillapításával Szapolyay János erdélyi vajda bizaték meg, Bornemisza János budai kapitány pedig a Pest alatt maradt keresztesek egy részével lerakatta a fegyvert, a makacs részt szétverte, — és az elfogottakat részint leöleté, részint orr- s fülesonkítva hazabocsátotta; e szigor azonban csak nagyobb bosszúra lobbantá a lázadókat, kiknek ereje azzal is növekedék, hogy néhol, például Máramarosban, a hatalmasbaktól elnyomott alnemesség is a kuruczokhoz szegődék.

Bornemisza vállalatának sikerülte fölkelte tespedtségéből a nemességet, s foganatba vétetett a lázadók elleni hadjárat, melynek részleteit mellőzöm. A pórhadat Szapolyay szétverte; és az elfogottak egy részén kegyetlen, a vezéreken embertelen,

kannibali boszút vőnek. Győzelme nem vetett a lázadásnak más pontokon végett; Bácsban Bánffy Jakab, Fehér- és Veszprémmegyékben Gosztonyi János győri püspök és Sitkey Gothárd fékeztek meg a kalandozó kuruczokat, kik négy hónapi dúlongás után négyszáznál több nemest gyilkoltak le, de közülök is 40, mások szerint 70 ezeren estek áldozatul eszeveszett vállaltuknak.

De még ennyi áldozattal sem elégedett meg a megsértett nemesség. A következő országgyűlésen a jobbágyság előbb sem csekély terhei, adózásai és szolgálatai súlyosabbakká tettek, a fellázadt helységek a nemesek kárát helyreépíteni, a tagjaikban megsértett családoknak vérdíjt, a királynak pedig lázadási büntükért ugyanannyi birságot fizetni szorítottak; a jobbágyok a szabad költözködhetéstől megfosztattak s uraik örökös szolgálivá tettek.

Az eddig vázolt czikkkel némi viszonyban áll e kötet negyedik dolgozata: „A pórosztály költözési jogának történetéből“ cím alatt (277—289. II.). Megjelent volt az „Athenaeum“ 1839-diki folyamában. Imént említém, hogy az 1514-diki lázadás büntetéseül a jobbágyság megfosztatott szabad költözködhetési jogától. Ennek ellenében egy máramarosi olvasó azon állítással lépett föl ugyancsak az „Athenaeum“-ban, hogy a pórság ezen elkárhoztatása csak 33 évig tartott. De hogy nyomorúságos állapotában pórságunk sokkal tovább tengett, mint azt a törvényhozás akarta: ezt bebizonyítani volt Horváthunk e polemiai cikkének feladata. Sz. felsorolja azon törvényeinket, melyek a jobbágyság terhén e tekintetben is könnyíteni kívántak, de eredmény nélkül maradának. Már 1538-ban Körösi Nadasdy Tamás bán elnöklete alatt a tótországi rendek, a magyarországi törvényhozást megelőzve, visszaadták az eltiprott emberi osztálynak jogát, de ennek gyakorlatát megnehezítették a törvénycikkhez kapcsolt föltételek és záradékok. 1546-ban a pozsonyi országgyűlésen a magyarországi rendek is elismerték a pórság sanyarú állapotát, mégis azt végezték, hogy a költözködés szabadsága a legközelebbi gyűlésig halasztassék el, mi a következő évben, Nagy-Szombatban szabályoztatott ugyan, de nagyon összeszorító feltételek alatt, s még e megszorított költözködhetés is 1548-ban felfüggesztetett. 1550-ben meg-

adatott ugyan e jog, de 14 föltétel alatt, melyek végeredményben csak a status quo-t újra szentesíték. 1552-ben megint csak kilátásba helyeztetett e tárgyban a gyökeres orvoslás; 1553-ban az ígélet ismét csak ígélet maradt; 1554-ben a tárgy meg sem pendítettett; 1555-ben mellőztetett, csak 1556-ban adatott meg az érintett szabadság azon állapotban s föltételek alatt, mint 1514 előtt volt. De a jóakarató törvény csak írott malaszt maradt. Az 1608-diki országgyűlés is csak annyit végzett, hogy azon vármegyék, melyek a szabad költözés gyakorlatában voltak, abban ezután is megmaradjanak; azon vármegyéknek pedig, melyek a pórság ezen jogát megismerni s gyakoroltatni nem akarnák, szabadságukban álljon külön rendelményeket alkotni a pórság költözése iránt. És ez így maradt az 1715. és 1793-diki törvényekig.

Az ötödik cikk (291—318 ll.) „Corvin János élete” címet visel, s megjelent az 1843-diki „Athenaeum”-ban. — Corvin János ifjúkorának rövid jellemzése után elbeszéli sz., mikép törekedett a törvényes utódot nélkülöző apa útát egyengetni e fiának a trónra, s ezt ismét mikép ügyekezett meggyőztetni a szintén trónra vágyó Beatrix királynét. E két ellentörekvés mozzanatai vannak leírva Mátyás halálaig, mely után nagyobb tér nyílt Beatrix fondorlatainak, a ki elvégre kieszközölte, hogy Corvin királynak nem lőn megválasztva, mi csak a pártok erőfeszítése mellett történhetett meg. A mellőzött, szelid, békeszerető, tette vágyó, tiszta jellemű Corvin azután is, kivált a török ellen buzgón és sikerrel szolgálta a hazát, míg 1504-ben, férfikorának alig 35-dik évében, rövid betegség után oct. 12-kén ragályos láz vetett életének végét.

A Mátyás király által a porból fölemelt, de halála után fia, Corvin János iránt undok hálátlanságot tanúsított Szapolyay-család egyik sarjára vonatkozik a következő: „A d a l é k o k J á n o s k i r á l y k ü l v i s z o n y a i n a k t ö r t é n e l m é h e z” című s 1859-ben a „Történelmi zsebkönyv”-ben közlött cikk (319—373 ll.), melynek feladata, némi világot deríteni a Ferdinánd ellenében magyar királylyá választott Szapolyay Jánosnak a külfejedelmeknél, névszerint a francia és angol királyoknál, a pápánál s Velenczénél tett lépéseire, melyekről eddig alig említhetett valamit a magyar történelem. Csak újabb időben vette

tolla alá e homályos tárgyat Szalay László a „Budapesti Szemle” régibb folyama IV. s köv. füzetében. Horváthunk sem állíthatta teljes világosságba az ez érdemben folyt diplomatai alkudozásokat: de a brüsseli országos levéltárban talált okmányok alapján, elbeszélés alakjában, érdekes tényeket közöl az említett diplomatai viszonyokra nézve.

Ferdinánd 1526-diki november 24-kén tudósította nagynénjét, Margit főhercegnőt, Szapolyaynak megválasztatása- és megkoronáztatásáról, miben ő jogának megsértését látja, és szegénysége miatt jogait nem védhetvén, kéri a főhercegnőt, hogy a nagy szükségben legyen némi segélyére. Aggodalmaiban azal bízta őt V. Károly, mikép rajta nem fog múlni, hogy Ferdinánd mindazzal meg legyen segítve, a mi tehetségében áll. És jogait Ferdinánd csakugyan érvényesíteni indult, Szapolyay pedig ügye támogatása végett azon fejedelmekhez fordúla, kika Habsburg-család irányában ellenséges indulattal viseltetének. Ilyen volt a francia király, Ferencz, a ki Szapolyayt megelőzve, Rincon Antal követé által jogainak védelmére annál inkább serkentette mivel a pápa, az angol király, a velencei köztársaság és kivált ő, Szapolyayt segíteni nem késendének. Úgy látszik, még Rincon megérkezte előtt s ennek jövetéről mitsem tudva, Szapolyay is 1527-diki april 26-kán szintén követet, Laszko Jeromost, küldött egy védő s támadó szövetség tervével a francia királyhoz. Mit végzett e szövetség tekintetében Laszko? bizonytalan. A később történtek oda mutatnak, hogy Ferencz király, mielőtt a szövetséget elfogadná, megakarta várni Rincon tudósítását, kit egyúttal Lengyelországba is küldött volt.

E közben Szapolyay és Ferdinánd közt kitört a háború, s több csatavesztés után amaz 1528. tavaszán Lengyelországba menekült, hova a Konstantinápolyból nem sokára megérkezett Laszko azon hirt hozá, hogy a szultán a következő évben nagy sereggel jövend Jánost országa birtokába visszahelyezni. A török pártfogás mellett a francia szövetség sem vált fölöslegessé; ennek megkötése végett tehát Statileo János, erdélyi püspök küldetett Franciaországba, ki a szövetséget a sz. által közlött föltételek alatt meg is köté; ennek folytán pedig Rincon ismét Magyarországra jött, elhozva a kikötött 20,000 aranyat, s Jánost némi titkosabb tervekről értesítendő. Ekkor Szapolyay

Szolimán kegyelméből már újra ura volt az országnak. Ferencz király a pénzküldésben ezentúl, mint látszik, fukar volt ugyan: de más módon nem szűnt meg, kivált a töröknél, pártolni János király ügyét.

A két vetélytárs békét óhajtott. Ennek kieszközlésére Szapolyay Laszkot küldé Ferdinándhoz. A követnek ez irányban működése fogatlan vala. A franczia király alábbhagyott a pártfogással, mert Corsinus Endrének, kit Laszko maga helyett küldé hozzá, röviden ezt válaszolá: „a rómaiak királya nem akarja, hogy én magamat ez ügybe keverjem; de én sem akarom s nem is tehetem azt, hanemha megkéretném.“ Szolimán időt engedett ugyan Ferdinándnak, mely alatt az országot békés úton adja át Jánosnak: de mivel a két fél ki nem egyezkedhetett, a szultán hadjáratot készített Németország ellen. E hadjárat Jánosnak sem volt kedve szerint, mert örömet megkimélte volna az országot azon károk- s pusztításoktól, melyeket a keresztülhaladó török sereg abban teendő vala. Ennélfogva Gritti Alajos által Szolimánt e hadjáratról lebeszélni ügyekezék, mert reménylő, hogy ellenségei a békét valahára elfogadják. Szolimán ebben nem ellenkezett, ha ellenségei is megszűnnek tétovázni: de mivel a béke, mint említém, nem sikerült, János király még egy kísérletet kívánt tenni, s Verancsics Antalt Rómába indítá. Ez megbizva volt, rábírní a pápát, mondana ő a békeügyben ítéletet, János király kész azt egészen az ő elhatározása alá bocsátani. Verancsicsot Dinteville Ferencz, római franczia követ, is támogatta: de a pápa a két fél beleegyezete nélkül (Ferdinándon múlt) bíraskodni vonakodott; elvégre is azt a tanácsot adta, hogy miután a békeügyben Károly császár közbenjárónak már fölkéretett, az alkudozás azonban e közbenjárás mellett még meg sem kísértették: János király küldjön felhatalmazott biztosokat Regensburgba a császárhoz, hova a pápa is küldend követet. Ha a békeügy ott sem sikerül, a pápa készíttetését kimondani, ha mind a két fél által arra felszólíttatik.

János király e tanácsot elfogadta, s Laszkot Regensburgba utasítá. Ott a békeügy tárgyalatott ugyan, de fogatlanul; s így János király a háborút Ferdinánd ellen megkezdette, meg a török is, a ki egészen Kőszegig haladt. Ekkor a vetélytársak ismét visszatértek a békegondolatra, úgy Károly császár, mint a

lengyel király a kibékítésen munkálkodván. A béke ismét nem sikerült, csak egy évi fegyverszünet kötöttetett, s annyiiben változtak a viszonyok, hogy Ferdinánd a törökkel kibékült. Ennek hírére János király, hogy a maga érdekeit támogassa, Laszkot Konstantinápolyba, Corsinust pedig a franczia s angol királyokhoz, utóbb Ferencz királyhoz még Verancsicsot is küldötte, Ferdinánddal pedig új békealkudozásokba bocsátkozott, de a mi nek ismét csak egy évi fegyverszünet lőn az eredménye. János Bécsben ezélt nem érvén, az új pápa, III. Pál, által kívánt nyomatékot adni ügyének, ki csak nehezen volt rábírható, hogy követet küldjön Budára. Ennek működéséről kevés tudomásunk van, befolyt-e és mennyire a béke előmozdítására? míg az Váradon elvégre megkötötte.

Csak a legfőbb mozzanatokat emelém ki, s íme! mennyi pontja történelmünknek, melyekről eddig semmit, vagy nagyon keveset tudánk.

A következő cikk: „Az 1764-diki országgyűléstörténetét” vezeti előnkbe (375—422. II). Adva volt már az Akadémia „Évkönyvei” VII. kötetében. — 1715-ben behozatván az állandó katonaság, a nemesség fegyverszolgálatá pedig csak rendkívüli esetekre szoríttatván: a kormány azon volt, hogy az állandó hadseregre való szükségekben a nemesség is részt vegyen, vagy legalább az adó alapja állandólag meghatározottassék, s az adóügyet ily szándékkal az 1723-diki országgyűlésen hozta először szőnyegre. Az eléggé még fel nem világosított tárgy kidolgozásával a helytartó-tanács bízott meg, s munkálata az 1728-diki országgyűlés elé terjesztetett, de akkoron oly heves ellenmondással találkozott, hogy a főrendek közül számosan még a gyűlést is odahagyták alkotmányvédelmi buzgalmukban. Az ügyet élére állítani nem akaró kormány ez úttal megelégedett, az adóalap kimutatása nélkül, 2,500,000 frt. megajánlásával az állandó katonaság tartására. 1741-ben a koronázási oklevélbe akarták a rendek beigtatni az „onus fundo non inhaeret” elvét, s ezzel biztosítani 1728. óta fenyegetett jogukat: de Mária Terézia az oklevélbe újítást tétetni nem engedvén, az említett elv csak a törvényezikkbe vétetett fel. E királyné az adóalapot azután szóba se hozatta, csak az adónak nagyobbítására fordította figyelmét, a mi tíz év múlva, 1751-ben, noha nem kevés bajjal,

sikerült is, mennyiben az adó 3.200,000 forintban állapítottatott meg. De az örökösödési s hét éves háborúk alatt meggyült államadóságek következtében a fölemelt adó sem volt elegendő, s a kimerített kincstár újabb pótlékot kívánt. És ennek megszerzése volt az 1764-diki országgyűlés célja.

Felszólítottak a rendek, hogy Magyarország adóját egy millióval szaporítsák, és a nemesi fölkelést a megváltozott hadviselés módszeréhez képest szabályozzák. A rendek előbb a sérelmeket s kívánatokat vélték megoldandóknak, hogy az ország fizetési képességét megismerhessék, mi végzéssé is lön. S ime, egy idegenszerű tárgy másfelé fordítá a figyelmet; s ez Kollár Ádámnak a királyok rendelkezési hatalmáról az egyházi ügyekben írt munkája vala, melyben az alkotmánynak felsőbb sugallatra tett megtámadását látták a rendek, s ezért kérték a királynét, hogy e botrányos könyvet tiltsa el s égettesse porrá, a szerzőt pedig, mint a haza ellenségét, kárhóztassa száműzésre, a mi aztán törvényezikbe is foglaltassék. És csak mintán ezen, a kedélyeket lázas ingerültségbe hajtó tárgyban intézkedtek, fogtak ismét a rendek az országos ügyek tárgyalásába. A királyné megelőzve a rendek feliratát, Kollár könyvét árultatni s újra nyomatni megtiltotta, a már eladott példányok beszédését pedig megrendelte.

Nem kísérhetem részleteiben az országgyűlési tárgyalást, csak annyit emelek ki, hogy a rendek sokáig az adónak leszállítását tántoríthatatlanul követelték, a törvények által szabályozott nemesi fölkelésben pedig minden újítást szükségtelennek nyilvánítottak. Az adóügy utóbb oda fejlett ki, hogy a leszállítástól elálltak ugyan a rendek, de fölemelésről hallani sem akartak; végre hosszas vita után 3.600,000-re csakugyan fölemelték, de a fölkelésre nézve újabb intézkedést szükségesnek nem találtak, s ily értelemben történt a felírás is. A királyné a fölkelés szabályozását illetőleg kívánatától elállt ugyan, de a megajánlott adót keveselte. Az ellenzék, mely eleinte nagy szilárdságot tanúsított, felsőbb nyomás folytán számban napról napra fogyván, az adó elvégre 3.900,000 fira emeltetett, a miben a királyné is megnyugodott.

Utolsó czikk e kötetben: „Az országgtani theoriák eredete, kifejlése, s gyakorlati befolyása

a z ú j a b b E u r ó p á b a n“ (423—474), Heeren után. Megjelent a „Tudománytár“ XII. kötetében. A felkarolt tárgy Olaszország-, a szövetséges németalföldi köztársaság-, Franciaország-, Anglia- és Genfben van, azon alakulások szerint nyomozva, melyeket Machiavelli, Grotius Hugó, Bodin János, Filmer, Höbber, Algernoon, Sidney, Locke, Montesquieu, Rousseau munkái eszközöltek.

Ime, ennyi tárgy, szerző ismeretes vonzó irányában élvet nyújtva, kínálkozik e kötetben a történelemben okulást kereső közönségnek.

GARÁDY.

TÁRCZA.

— **Magyar Történelmi Társulat.** A november havi, e hó 7-kén d. u. 5 órakor tartott választmányi ülés gr. Mikó Imre ő exejának elnöklete alatt, számos választmányi tag részvétele s több évdíjas tag és szakkedvelő vendég jelenléte mellett ment végbe, az Akadémia palotájában.

Főbb tárgyai ezek voltak :

1. Titkár az oct. 3-ki ülés jegyzőkönyvét felolvassa; bemutatja a „Századok“ épen akkor megjelent II., azaz octóberi hármass füzetét, s egyszersmind jelenti, hogy a tagoknak a múlt választmányi ülés által elrendelt nyilvános felszólítások általi gyűjtése — a megszabott mód szerint — octóber folytán megkezdett, s már is oly szép eredménnyel, hogy a társulat ismét három alapító és negyvennégy évdíjas taggal gyarapodott, a mint a pénztárnok előterjesztéséből ki fog tűnni.

2. Pénztárnok Pesty Frigyes előterjeszti ez új tagok neveit, a kik a választmány által mindannyian örömmel fogadtattak és erősítették meg a tagságban. Alapító-tagokká lettek: Majláth György országbíró, Lévy Sándor püspök, és legid., gróf Teleky Domokos orsz. képviselő, 100—100 frttal. Az évdíjas tagok közül — kiknek teljes névsora a jelen füzet borítékán olvasható — megemlíjük e helyen Lipovniczky Vilmos, Zsoldos Ignác, Szucsits Károly, Somoskeőy Antal, Fluck Ede, Popovics Simon, Lehoczky László, Szerb Tivadar, Széll Kristóf, b. Nyáry Antal, b. Eötvös József, Sárközy Kázmér, Tallián János, Szabó Imre, Fabinyi Teophil, Zsivora György, Gombos Bertalan és Novák Ferencz hétszemélynek urakat, Biró László szathmári püspököt, Németh József

veszprémi kanonokot, Rakovszky István cs. k. kamarást, Bertha Sándor, Rónay Jácint, Szász Károly, Szilády Áron és Tély János akadémiai tagokat.

Pénztárnok az új tagok bejelentése után a pénztári kimutatást közölte oct. haváról. E szerint a társulatnak octóber végeig 56 alapító tag után 6700, 451 évdíjas tag után az 1867-ki évre 2255 forintnyi, összesen 7955 frtnyi követelése volt; ebből octóber 31-kéig befizettetett alapítványok után részint készpénzben, részint értékpapírokban 2000 forint, 261 évdíjas tag által 5 frtjával 1305 frt., összesen 3305 frt. Hátrálék tehát még volt 4650 frt.

3. Horváth Mihály másodelnök úr előadta a múlt gyűlés által kinevezett költségvetési bizottság jelentését s indítványait, a melyek elfogadtattak; különösen pedig Pesty Frigyes társulati pénztárnok urnak abbéli feláldozásteljes ajánlataért, hogy fáradságos hivatalát az ügy iránti nemes buzgalomból minden díj nélkül kész továbbra is folytatni: Horváth Mihály indítványára egyhangulag hálás köszönet szavaztatott, s ennek jegyzőkönyvi megörökítése is elrendeltetett.

4. Szintén Horváth Mihály indítványára Nagy Iván és Szilágyi Sándor vál. tagokkal megebővítettett a „Századok“ szellemi és anyagi kiállítása érdemében kinevezett állandó bizottság, melynek tagjai a társulati szerkesztőnek egyes kiadandó munkák megítélésénél segélyére leendenek.

5. Titkár útasítást kér a választmánytól: közölhet-e a „Századok“-ban, a hazai történelmi czikkek mellett, olykor-olykor, honi írók által önállólag irt — s nem fordított — jeles értekezéseket a külföldi, vagy világtörténelemből is? A választmány igen-t határozott; azonban, mint a titkár is javasla, csak ritkán, és igen megválogatva. Latin szövegű okmányokra nézve az mondatott ki elvül, hogy ilyenek a „Századok“-ban — tekintettel az olvasó-közönség tetemes részére — vagy fordításban, vagy elégséges magyarázatokkal ellátva közöltessenek, s eredeti szövegük szerint csak ritkán, akkor t. i., ha a fentebbi bizottság szükségesnek véli; a mielőbb megindítandó „Okmánytár“-ban azonban készséggel fogadtatnak s közöltetnek.

Szalay Ágoston úr — mint a társulat czimere és pecsétje megálapítására fölkért bizottság egyik tagja — indítványt ad be erre nézve. A választmány az indítványozó eszméjét magáévá tévén, köszönettel fogadja, s Ipolyi Arnold javaslatára Henszlmann Imre választmányi tagot fogja fölkérni: készítené heraldikai tervezetet az elfogadott eszme sze-

rint, mely tervezet aztán az e célra fölkért bizottság elé fog terjesztetni.

7. Ipolyi Arnold harmadelnök úr egy, Aegidius, borsodi Comes Curialis (alispán) által a király jelenlétében kiadott datum nélküli érdekes okmányt mutat be eredetiben; róla szakavatottan értekezik, s kimondja Horváth M. által is támogatott véleményét, hogy az okmány a XIII-dik század végéről, Kún-László király életéből való.

8. B. Nyáry Albert közli a sztambuli héttoronynak — melyben egykor annyi magyar között Enyingi Török Bálint, Majláth erdélyi vajda, Zólyomy, Bély Pál, gróf Eszterházy Antal stb. raboskodtak -- hiteles leírását 1606-ból, a turini kir. könyvtárból, egy egykorú olasz hercegi követ jelentéséből, valamint egy szintén Olaszországban talált adatot is felolvas, a mely szerint Tizián családja magyar eredetű lett volna.

Ezzel az ülés, még egy-két kisebb érdekű tárgy elintézése után befejeztetett.

— **A Magyar Tudományok Akadémia.** Az oct. 28-diki történelmi osztálygyűlésen K o n e k S á n d o r r. tag olvasta „A nemzetek élete a párisi világkiállításon“ című értekezését, a kiállítás történetére vonatkozó érdekes statistikai adatokkal. Azután H u n f a l v y J á n o s r. tag ismertette Palgrave angol utazó arabiai fölfedező utazásait. Ezután összes ülési tárgyak következtek, s azok közt bizottmányi jelentés a Konstantinápolyba a Corvina ügyében indítandó küldöttséget illetőleg. A bizottság egész expeditiót ohajt küldetni, s tagokul ehhez kijelöli Toldy Ferenczet, mint a középkori codexek tanulmányozóját, Ipolyi Arnoldot, mint archaeologot, Vámbéry Armit, mint az orientalis viszonyok alapos ismerőjét, Télfy Ivánt a görög okmányok megvizsgálására, s végre Pulszky Ferenczet, a ki saját költségén ajánlkozván a bizottsághoz csatlakozásra, elnöknek választatott. Azonban az értekezlet tudja azt, hogy az Akadémia jövedelmei nem engedik meg ezen utazás költségeinek födözését: azért az elnök urhoz, mint egyszersmind vallás- és közoktatásügyi minsterhez fordul kérelmével, hogy az 1868. évi állambudgetből fedeztessenek az expeditió kiadásai. Az utraindulás, kedvező eredmény esetére, april vagy május hóban történnék meg. E terv elfogadtatott. Megemlítjük egyúttal, hogy Mátyás könyvtárának s a hazánk törökkori viszonyaira vonatkozó okmányoknak egy része — különösen a

budai vezérségbeliek — Buda visszavételekor az ismeretes Marsigli cs. k. hadmérnökkari főtiszt által ennek szülőföldjére Bolognába kerülvén, s jelenleg is az ottani könyvtárban, mint Marsigli hagyománya, külön őriztetvén: ennek megvizsgálására a cultusminiszter úr, akadémiai lev. tag **S z i l á d y Á r o n t**, e török nyelvben jártas tudósunkat útaztatja ki, a ki is a bolognai könyvtár állapotokat a helyszínén alaposan áttanulmányozandja, s az érintett codexek és irományok felől még előbb jelentést teend, mielőtt t. i. a sztambuli küldöttség útnak indulna.

— **A nov. 11-ki osztályülésen** Thaly Kálmán levelező tag olvasta fel **R á t h K á r o l y** szintén l. tag ily című értekezését: „Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal, 1605.“ Ez új adatok nyomán irt, s eddigelé ismeretlen történelmi részleteket földerítő dolgozat a „Századok“ jövő füzetében fog egész terjedelmében megjelenni, bővebben tehát fölösleges róla szólnunk.

— **Az Akadémia történettudományi osztálya** nov. 8-kán külön értekezletet is tartott, melyben **K a r á c s o n y M i h á l y** l. tag a gr. Nádasdy-családnak Nádasdy Ferencz országbíró lefejeztetésekor, 1671-ben, confiscált levéltárára figyelmeztette az osztályt. E levéltár **K. M.** úr tudomása szerint jelenleg is a bécsi cs. k. Hofkriegsrath székháza padlásán bever, kilencz ládában, s boldogult **J á s z a y P á l**unknak egy időben titkos alkalmá nyílt kincseiből meríthetni. Az osztály elhatározta, hogy az illető főhatóságok útján lépéseket teend ez elhagyatott s egerek és molyok pusztításainak kitett nevezetes irományok megmentése, és a magy. tud. Akadémia részére leendő átengedése végett. Néhai **N a g y I s t v á n** hétszemélynök úr becses gyűjteménye ez alkalommal szintén szóba kerülvén, annak megtekintésére, s történelmi értékének megítélésére **H o r v á t h M i h á l y** r. tag és értekezleti elnök úr kéretett föl. — Az Akadémia alapszabályainak szükségessé vált átvizsgálásával, illetőleg módosításával megbízott commissioba a történettudományi osztály a maga részéről ugyanekkor **H o r v á t h M i h á l y** és **C s e n g e r y A n t a l** r. tagokat küldötte ki. — Végre két értekezés jelentetett be, az egyik **P e s t y F r i g y e s** é: a temesi bánságnak a Maroson túli három vármegyére alkalmazott elnevezése jogtalanságáról — deczemberre, a másik **K a r á c s o n y M i h á l y** é, a régi Aquincumról — jövő évi februárra.

— **Gr. Mikó Imrétől** Erdélyország néhai fáradhatlan munkásságú s nagyérdemű tudósának és gyűjtőjének **B e n k ő J ó z s e f** nek

terjedelmes életrajza van sajtó alatt, ép oly tanúságosan s oly mély alapos-sággal dolgozva, mint Csernátoni Bod Péter jeles életirata. Számos éveken át nagy buzgalommal gyűjté e munkájához össze a köztisztelőtű szerző mindazt, a mi még tárgyára nézve Erdélyben megmenthető vala, s úgy állítá egybe e mindenünnen összeszerzett adatokból az életrajzot, melynek nemes irányát, szellemét a jelen füzetünk élén olvasható előrajz mutatja. Benkő ezen okmánytárral is ellátott életirata nagy 8-rétű izmos kötetet képez, mely Emich Gusztáv nyomdájában — mint alkalmunk volt látni — igen díszesen van kiállítva, s legközelebb megjelenik.

— **Horváth Mihály** nagyhirű műve „A h u s z o n ö t é v t ö r t é n e t e,“ melynek első kiadása oly hamar és végkép elfogyott, mint értesülünk, Ráth Mórnál m á s o d i k k i a d á s b a n jelenik meg, koszorús szerzője által számos új adattal bővítve. Az első kötet már sajtó alatt van. Szintén Horváth Mihály k i s e b b m u n k á i harmadik és negyedik kötetének megjelenéséről is tudósíthatjuk ezennel az olvasó közönséget, mely kötetek a napokban kerültek ki sajtó alól, s már kaphatók. Alább könyvészeti rovatunk szól rólok, addig is, míg bírálati rovatunkban ezeket is ismertethetnők ama jeles munkatársunk tollából, a ki jelen füzetünkben e művek első kötetét ismerteti.

— **Szilágyi Sándor** legújabb munkájának : „A R á k ó c z i a k k o r a E r d é l y b e n . 1605—1660.“ első kötete már ki van nyomva, s Pfeifer Ferdinánd kiadásában a napokban jelenik meg. Terjedelmes kötet, Rákóczi Zsigmond fejedelemségét, és I. Györgyének elcjét magába foglalván, 1631 végéig, számos új adattal, melyekhez szerzőt a herczeg Eszterházy, a gyula-fehérvári országos, és erdélyi múzeumi levéltár, továbbá gr. Kemény József, Mike Sándor és K. Papp Miklós gyűjteményeinek szorgalmas felhasználása juttatta. A második kötethez pedig már a Rákóczi-ház levéltárából is fog adatokat meríteni Szilágyi; örülünk ekkép, hogy júliusi jóakarató óhajtásunk még idejében jött, — s szerző által figyelembe vétetett. Az egész mű különben, mint értesülünk, négy kötetet teend, noha csupán Zsigmond és a Györgyök idejét tárgyalandja, s I. Ferencz, valamint József dolgaira, úgy II. Ferencz uralkodására nem terjedend ki. A fölvett időszaknak mindenesetre kimerítő történelmét remélhetjük benne.

— **Szabó Károly** közelebről néhány nevezetes, XV-dik századi eredeti okmányt fedezett föl, melyekben a Hunyady János oldala mellett vitézkedett hunyadmegyei K e n d e f f y e k r ő l , s különösen Hunyadnak Oláhországban vívott egy-pár eddig ismeretlen ütközetéről ér-

tékes adatok foglaltatnak. Egyikben a várnai harcokról maga Hunyady írja, hogy ott őt a végveszélytől a Kendeffyek mentették meg. E család levéltára, mely még tudományos szempontból sohasem volt átvizsgálva, — jelenleg Nagy-Enyeden tartatik, fájdalom még mindig elzárva. Hiszszük azonban, hogy a mostani tulajdonos K e n d e f f y Á r p á d ú r készséggel megnyitandja azt nevezett történetbúvárunk előtt, s épen saját családjá érdekében is, mert ez által annak régi dicsőségét hozandja napfényre, s tág utat nyitand azon némely oláh tudósok által újabb időben is vitatott tévállítás bővebb megczáfolására, mintha a Kendeffyek csak Bethlen Gábor alatt, és pedig oláh pórságból lettek volna urakká, — holott, mint látjuk, már Várnánál Hunyady oldalánál, mint magyar nemesek kitünően harcolának. — Szabó Károly jeles fölfedezését füze-teink számára fogja kidolgozni.

— **Flegler Sándor** jeles német tudós, s a germán nemzeti múzeum egyik őre, ki nyelvünket alaposan bírja, S y b e l híres történelmi folyóiratában a m a g y a r t ö r t é n e t i r o d a l m a t ismerteti, és pedig igen helyes ítéllettel, épületesen. Első közleménye Szalárdyig terjed, kinek művét találóan jellemzi, — a második Kemény Jánost, Bethlent, Csereyt, Aport, Prayt, Palmát, Kovaacsicsot, Katonát, a Budayakat, Fesslerert, stb. fogja ismertetni, végre a harmadik Szalayt, Horváthot, stb. s velők egész újabb történetirodalmunkat. Őszintén örülünk, hogy hazai históriánknak a németeknél oly alapos ismertetője akadt mint Flegler, a kit irodalmunk körül eddig is tanúsított érdemeiért a magyar Akadémia sem késett külföldi tagjai közé igtatni.

— **A pozsonyi koronázási székes-egyház** gyönyörű régi gothicus szentélye közelebről nagy költséggel, — igazán stilszerűleg s a legnagyobb művészi gondnal restauraltatván, a hercegprímás által f. nov. 11-kén szenteltetett föl újonnan, fényes egyházi ünnepélylyel. Az újraépítés — mint Ellenbogen pozsonyi tanár német nyelvű emlékkönyvéből látjuk — körülbelől 60,000 frtba került, s 1865. július 3-kán kezdetett meg L i p p e r t J ó z s e f építész hazánkfia avatott vezetése alatt, ki a mintaszerű művet szerencsésen be is fejez. Ez alkalommal az egyház ódonságtól sötét boltozatán számos XV-dik századi czímer is került napfényre, melyek szintén kiújítottak, s most ott pompáznak újra egykori fényökben. Ezek — szám szerint 23 — közt vannak Róbert-Károly, Mátyás király, a Hédervári, a Cilley, a Fransepán, a Zrínyi, a Szentgyörgyi, a Széchy grófok és a Dersffyek, Csáktornyaiak, Csetnekgyek, Pozsony városa stb. címerei. Az ó egyház szép

faragványú ablakai is üvegfestvényekkel láttattak el, a góth stylnak megfelelőleg; úgy a szobrászi munkák is, a hol csak kellett, kiújítottak s javítottak. Szóval Pozsony főegyháza teljesen és műértőleg restauráltatott. Mikor modhatjuk ezt el Budavár Boldogasszony-templomáról, e szintén koronázási egyházzal!

— **Memoire-irodalmunk**, az aránylag úgyis szegény, közelebről becses adalékkal szaporodott, Keresztési József nagyvárad, majd szalacsi (tiszántúli) ref. pap azon a mult század utolsó negyedéből való emlékiratában, mely Ráth Mór kiadásában a napokban látott világot, s a melynek teljes címét könyvészeti rovatunk közli. Keresztési, bár hivatásánál fogva kisebb körben forgott, figyelmesen szemlélte a történő jelentősebb eseményeket, és gondosan följegyzett sok má már érdekessé vált apróságot. Legbecsesebb emlékiratának az 1789, s különösen az emlékezetes 1790—91-iki évekről szóló része, a midőn szerző maga is cselekvő szerepet játszott, a II. József császár és II. Lipót király alatti politikai s protestáns vallási mozgalmakban, s érdekes képét adja az első „felvilágosult absolutismusának“ és az utóbbi alatt bekövetkezett restitutionnak; a protestánsok részéről két ízben követségben járt Budán és Bécsben, s utjait és az akkori állapotokat s szereplő egyéneket, úgy a korona ünnepélyes visszahozatalát, az 1790—91-iki országgyűlést és budai protestáns zsinatot, az akkori nemzeti fölhevülést stb. elevenen írja le; stylja bár nem művészi, de élvezhető. Vallásos és politikai — olykor gúnyos — versezetek is vannak itt-ott közbeszöve. Hoffer Endre tanár, ki azt a közönség kezébe adta, kedves szolgálatot tett vele memoire-irodalmunknak: csak a szövegben nagyszámmal egész terjedelemben közölt latin okmányokat lehetett volna kivonatilag, vagy magyar fordításban adni, ama nagyobb közönség kedvéért, a melynek e szép kiállítású mű — mint látszik — száma van.

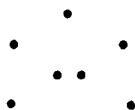
— **Horváth Mihályt** a szegedi kaszinó tiszteletbeli tagjává választotta; a jeles történetíró szép levélben köszöné meg e megtiszteltetését.

— **A héttorony.** (*Relatione di Constantinopoli et Gran-Turco. Anno 1606. Cartel. in. Arch. Reg. di Torino. 64. pag. 132—133—134.*) „A város (Konstantinápoly) tengerre eső utolsó hafján, a nagy csatorna felé van egy régi nagy erősség, melynek közepette 7 torony áll, annak emlékezetéül, hogy a város

ugyanannyi halomra építtetett. E hét tornyáról neveztetik az erősség *Giediculának*. (*Jedacula*; honi kútfőinkben is). Ebben folytonosan 250 családos katona tartózkodik, egy várnagygyal és két főhadnagygyal. A nagyvezér engedélye nélkül a várnagy egy évben csak kétszer hagyhatja el az erősséget, t. i. mikor a törökök legnagyobb ünnepeiket tartják: de akkor is csak a Sofia-mecsetbe távozhatnak.

Régibb időkben a tornyok kincstárul használtattak; az egyik arany-érmeket és rudakat, ketteje ezüstpénzeket és ezüst téglákat, a negyedik különféle drága nyergeket és gyöngyökkel kirakott arany- és ezüst-ékszereket, az ötödik különféle régi fegyvereket, és a hatodik ostromszereket foglalt magában; — az utolsó torony levéltárul szolgált, s benne külön szobában a Szelim szultán által Taurisból magával hozott régiségek őriztettek.

A tornyok ekként helyeztetvék:

a három felső a tenger felé, a többi a városnak fekszik. Alakjukra nézve négy-szögletűek, négy rőfnyi magasságú gúlákban végződnek, s ólommal vannak fedve.

A közepén álló két torony egyikében tartattak az arany-, másikában a gyöngyös ékszerek. A tenger felé fekvők egyikét az ostromszerek, másikat a kézi fegyverek, és harmadikát az ezüst-kincsek helyiségeül használják. A városfelé eső más kettőnek egyike az ezüst-pénzek, másika az okmányok tára.

II-dik Szelim szultán idejében a tornyok sokkal kincs-gazdagabbak voltak mint jelenleg, mert Cyprus szigete elvesztése s az V-ik Pius pápa korában szenvedett vereség után az arany és ezüst tetemesen megapadt, — de más különben is, Amurát császár a kincstárt a szerájba tévé át.

Egyébiránt az erősség minden rendbeli hadikészlettel is bővölködik, s 30 oly nagy ágyú védi, hogy ezek csőveit a legmagasabb férfi sem képes átnyalábolni; — azonfelül még 100 darab rendes ágyúja van a héttornyú-várnak.

Van itt egy mecset, van fürdő, dísz- és zöldséges kert stb.

Ez erősség magasabb rangú rabok foghelyéül is használtatik. A világ bármely részén elfogott királyok és fejedelmek börtöne; mai na-

pig itt tartatik pl. a tunisi fejedelem két fia, és a yemmeni király, — de hibát elkövető némely jelesebb basát is zárnak ide.

A foglyok az egész erősségbn szabadon járnak-kelnek ; igen díszes (nobilissimi) szobáik vannak ; mindeniknek négy szolga áll rendelkezésre : azonban fegyvert nem viselhetnek, és csak a várnagy engedélyével lehet velök beszélni.

Az erősség kapuja reggeli egy órakor nyitattik fel, s alkonyat előtt félórával záratik be. Pénteki napon pedig már 3 órakor bezárják, és csak délután egy órakor nyitják ki.

Az erősség jó vízzel is bővelkedik, mely földalatti vízvezetőn jő ide, és egy malmot is hajt,“

Íme, ez egykorú hiteles leírásból látható, hogy a hétterony vára, — melyben hajdan annyi előkelő magyar raboskodott, s melynek egyik falán Sztambulban járt tudósainknak gr. Eszterházy Antal neve még ma is látható feliratát mutatták — nem volt valami borzasztó földalatti börtön, milyennek azt sokan képzelik, hanem sok mai európai fogdát is megszégyenítő, egészséges és tisztességes letartóztatási hely.

Közli b. Nyáry Albert.

— **Gr. Pekry Lőrincz zászlaja.** Az erdélyi múzeum régiségei közt őriztetik II. Rákóczi Ferencz erdélyi parancsnoklő tábornokának Pekrovinai gróf Pekry Lőrincznek még teljesen ép zászlaja, melynek következő pontos leírását adhatjuk. A lobogó alakja hos zúkásnégyyszög, azonban két külső sarkától V betű alakulag bemetszve, úgy, a hogy az u. n. régi magyar „fecskefarkú zászlók“ szoktak lenni ; hossza 6 láb és 10 hüvelyk, szélessége 4 láb és 5 hüvelyk ; a bemetszés mélysége 5 láb. Kelméje fü-zöld tafota (selyem), hasonszínű, arannyal átszőtt galanddal szegélyezve. A zászló zöld mezejét aranycsillagok és lángok díszítik ; azonkívül egyik oldalán középiütt a Pekry-czímer van igen ékesen kihímezve, fölötte félkörben e szavak : „COMES LAVRENTIVS PEKRI.“ A címeren fölül három sorban e jelmondat : „Optabilis honeste mori, quam turpiter vivere.“ A címeren alól pedig e vers :

„Pax, pax clamatur : sed pax per bella paratur.“

A lobogó másik felén, középen Erdély és a Rákóczi-ház egyesített címere látható, fejedelmi korona alatt : ép úgy, mint II. Rákóczi Ferencz erdélyi-fejedelmi pecsétjein, vagy II. Rákóczi György tallérjain. E cí-

meren fölül ismét három sorban e jelmondat: „Et pati et facere fortia, strenui ducis et militis est.“ Végre a czímeren alól két sorban: „Parcere subjectis, et debellare superbos.“ Mind e feliratok aranybetűsök. A szép és emlékezetes lobogót — mely, mint díszessége s nagysága is mutatja, Pekrynek volt vagy tábornoki fő-, vagy ezredének anyazászlaja — gr. Traunné, született gr. Bethlen Borbála, ajándékozta az erdélyi múzeumnak.

T. K.

— **Régi pecsétnyomó.** Szalay Ágoston úr gazdag pecsétnyomó-gyűjteményében van egyebek közt egy kerek alakú rézpecsétnyomó, mely magyar irodalomtörténeti érdekekkel látszik birni. Felirata ugyanis „SIGILLVM CEHAE LITERATORVM DE JAZBERIN.“ E felirat közepette Magyarország védasszonya képezi a czímet, két oldalról, a magyar népfestők kedvencz szokása szerint, tulipánokkal körülvéve. Évszám ugyan nincs a pecséten: mindazáltal azt alakja és vésete után a XVI-ik századból valónak véli tulajdonosa. Valjon nem ezen jász-berényi irodalmi társaságból — mely folytatólag tovább is fennállhatott — került-e ki ama két régi költemény, melyek egyikét („Hajdani emlékezetes, nemes Nagy-Kúnságnak, vitézek anyjának romlásáról.“) egy 1698-iki nyomtatvány után, másikat pedig („Nemes Jászság, hires Kunság . . .“ kezdetűt) a nemz. múzeum kéziratárából a „Régi Magyar Vitézi Énekek“ I. kötete 249. és 279-ik lapján Thaly Kálmán közzé tett? — Annyi bizonyos, hogy ama jász-berényi egykori irodalmi kör léteztéről eddigelé semmitsem tudtunk, s most sem tudunk egyebet, mint a mennyit Szalay úr pecsétjéből kivonhatni.

— **Rákóczi bölcsője.** Gr. Eszterházy János, társulatunk lelkes alapító- és választmányi tagja, Kolozsvárt, emlékezetes régiségnek van birtokában. Ez azon bölcső, a melyben hajdan a múlt század legnemesebb, legnagyobb magyarja, II. Rákóczi Ferencz aludta gyermekálmait. Ezen, a régiség miatt itt-ott már rozsdával bevonódott rézlemezből készült bölcsőnek jászol, vagy vályu alakja van. Mindkét hosszoldalán három-bárom nagyocska rézgomb látható, melyekhez egykor a gyermek takaróját lekötő szalagok voltak erősítve; két keskenyebb oldalain pedig a szülők, t. i. az egyikén I. Rákóczi Ferencz, s a másikon Zrínyi Ilona neveinek kezdőbetűi vannak apróbb rézgombokkal kiverve, csinos monogramme-formában. A bölcső négy sarkán czelőtt még meg-

volt azon négy oszlopocska is, melyeken a strucztoollakkal ékesített mennyezet nyugovék. E baldachinunról lefelé selyemfüggönyök függtek. Valamint megvolt azon állvány is, a melyen a böleső-ágy feküdt, s a mely által a ringatás eszközöltetett, — azonban ez utóbbiakat az 1848—49-iki oláh vandalsmus elpusztította. E becses ereklyét a mostani tulajdonos gróf úr egyik anyjáról való öse, gr. Kornis Antal, a régiségek nagy barátja, vitte volt el Erdélybe, a mult század második és harmadik tizede között, Rákóczi születéshelyéről, a zemplén-vármegyei borsi-i kastélyból.

Történelmi könyvtár *)

— **Horváth Mihály** kisebb munkái. Harmadik és negyedik kötet. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Nyomatott Bécsben, Holzhausen-nél. III. kötet: 1) A XVI. század jellemének körvonalai hazánkban. — 2) Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a három utolsó század alatt. — 3) Törédekek a bányák történetéből. — 4) Gondolatok a történetírás elméletéből. — 5) Vázlatok a magyar népiség történetéből, a mohácsi ütközettől II. Józsefig. — 6) A demokratia fejlődése hazánkban. — 7) A hunnok maradványai Svájcban. — 8) Thouvenel Eduard: „La Hongrie et la Valachie“ könyvének bírálata. — 9) Erzsébet főhercegasszony, I. Ferdinánd leányának menyekzői ünnepélye. — IV. köt. 1) Martinuzzi cardinál (Utyeszenich Frater György) élete. — 2) Erdély állapota Martinuzzi halála után. — 3) A Báthory Zsigmond ellen szőtt összeesküvés története. — 4) Európa belviszonyai a franczia forradalom idejétől fogva. — Bolti ára a négy kötetnek 13 frt. 60 kr.

— **Istvánffy Miklós** **Magyarország története. 1409—1606.** Fordította Vidovich Gy. Első kötet: I. és II. füzet (1—312 l.) Debreczenben, ifj. Csáthy Károly bizománya. Nyomatott Debreczen városa nyomdájában, 1867. Ára 2 frt.

— **Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurirten Sanctuarium des Krönungs-Domes in Pressburg.** Von J. Ellenbogen, Professor an der Pressburger öffentlichen Oberrealschule, Correspondent der k. k. Central-Com-

---

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfa-utca 4. sz.) elküldeni ne terheltessenek.

mission zur Erforschung und Erhaltung der k. k. Baudenkmale in Wien. Pressburg, 1867. Druck von Alois Schneider. 8-ad rét, 45 lap, 6 könyomatú táblával.

✓ — **Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéről**, a XVIII. század végén. Keresztési József egykorú eredeti naplója. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Nagy 8-adrét 408 l. Nyomatott Bécsben, Holzhausennél. Ára 3 frt.

— **Az 1849-dik évi magyar hadsereg feloszlásának okai**, az aradi s temesvári táborozással. Irta Potemkin Ödön, honvéd-huszár hadnagy.

— **A világtörténet átnézete** synchronisticai; táblákban különös tekintettel Magyarországra, Winderlich Károly nyomán dolgozta Bozók Lajos. Második kiadás, Budán 1867. Nagel Bernát kiad. 4rét 92 lap. Ára 60 kr.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. u. 2 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok, Pesty Frigyes úrnál, váci-utca 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztőtíkárhoz (zöldfa-utca 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok”-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váci-utca 20 sz.) címezendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váci-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnét a példányok is expedíaltatnak. Az 1867-ki folyamra nézve megjegyezzük, hogy az noha csak júliussal kezdődött: egész évfolyamot képez, mert — bár kevesebb számú füzetben — ugyanannyi tartalmat adunk, mintha 10 kisebb terjedelmű füzetet adtunk volna. Ára tehát az 1867-ki folyamnak 6 frt.; a július—octóberi vagy november-decemberi füzeteknek 3 — 3 frt.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Peten 1867.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Negyedik füzet.

1867.

Deczember hó.

Az alkudozások kezdete

BOCSKAY ISTVÁNNAL*)

az 1605-dik év nyarán.

Rudolf király kormánya minden tekintetben egyike volt a legvérszthozóbbaknak, Magyarországon. 1600-ban Rudolf betegsége majdnem az örülésig fokozódott, mintán azon hiedelemben élt, hogy III. Henrik francia király sorsára fog jutni. Eunek folytán mindinkább elzárkózott; a prágai királyi lakásra dülő kert falát fölemeltette, később fedett sétányt csináltatott, majd legkedvenczebb mulatságáról, a lovaglásról is végkép lemondott, s paripáiban csak akkép gyönyörködék, hogy ablakai alá vezettetvén, úgy szemlélgette azokat. **)

Igy állván a dolog, katonai és jezsuita befolyás alatti udvara- és kormányának nem igen kellett erejét megfeszíteni, hogy a soldatesca rablásvágyának elég tétessék, és a protestantismus elnyomatása foganatba vétessék.

E két szörny, a soldatesca és jezsuitismus ellen emelte fegyverét Bocskay. Pedig ő egyike volt a legloyálisabb alattvalóknak. Bécsben sokat lakott, s az udvarnál igen kedvelt egyéniség

---

*) Felolvastatott a magyar tudományos Akadémia 1867-dik évi november hó 11-kén tartott osztályülésén.

**) Dr. Anton Gindely: Rudolf II. und seine Zeit, I. 44 sat. II.

vala. Itt és a hazában oly férfiakkal állott a legbensőbb barátságban, kik a nemzet jobbjai előtt gyűlöltek valának, s később, úgy korunkban is, a történelem elítélte őket. Ilyen volt Náprágy De-meter. A Boeskay által hozzáírt levelek, *) melyeknek másolatai gyűjteményemben vannak, eléggé bizonyítják állításomat.

Iszonyú lehetett a vész, mely a hazát fenyegeté, hogy egy ily hű kormányember, miut Boeskay István, fegyvert emelt annak elhárítására. És szép siker is koszorúzta diadalmas fegyvereit, annyira, hogy az ellene vívott csaták következtében a kormány meggyőződött arról, hogy vele erejének tökéletes megfeszítése nélkül — de a melyre Rudolf királyt rábírni nem lehetett — nem boldogúlhat; ugyanazért alkudozáshoz folyamodott. E tárgyalások nagyobb része még eddig ismeretlen. Első részét most, jelen értekezésemmel ismertetem meg, a második rész közölte-tett a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III-dik kötetében, a többi sajtó alatt van ugyanott a negyedik kötetben, Frankl Vilmos tanár tollából.

Térjünk tehát tárgyunkra.

Az 1605-dik év május derekán a prágai és bécsi kormány elhatározta, hogy Boeskay udvarába Kassára békekötés végett követeket fog küldeni. E végre Forgács Zsigmond és Pongrányi Benedek Bécsbe szólítottak. Itt Mátyás főherczeg ellátván őket a megbízáshoz szükséges levelekkel és szóbeli utasítással, június 4-kén Prágába küldé őket, hogy először Krakkóba a lengyel királyhoz, azután Boeskayhoz menjenek. Prágában azonban Rudolf király megbízó-levelöket, módosítás végett elvétetvén, azt a titkos tanácsban meghányták-vetették, s változtatást téve rajta, újabbi expedálás végett Bécsbe Mátyás főherczeghez küldötték. Forgács és Pogrányi, nehogy a megbízó-levelre való várakozás miatt időt veszítsenek: június 7-kén megindulának Krakkóba, útközben intézkedést tévén, hogy a futár merre keresse őket. Glatz városkán keresztül utazva, június 16-kán Krakkóba érkezének, hol a lengyel királytól még az nap kihallgatást nyertek. Ennek Mátyás levelét megadván, megkérték, hogy mivel értésükre esett, hogy Boeskay követei nála legközelebb megjelenendnek: beszélné le őket a fegyverkezésről, — mit a király

*) Eredetieci a győri káptalan levéltárában.

kész szívvvel teljesíteni ígért is. Esedeztek továbbá nála, hogy ne engedje meg Lengyelországon keresztüljönni Magyarországra a tatárokat. Ezt is megígérte.

A krakkói udvarnál történt sikeres működésük után, június 22-kén megindultak, s két nap múlva, 24-kén, Gribov lengyel városkába értek, honnét Bobus Dániel árvai harminczadost Kassára küldötték Bocskayhoz, menevédlévelért. Ez már 28-kán kezökben is volt, melylyel 29-kén a Bártfán alól fekvő Hertnek helységbe megérkeztek. Azonban hagyjuk őket itt pihenni, s nézzünk körül, mi történik azalatt Árvavárában?

Bocskay István még april végén felszólítá Turzó Györgyöt, hogy álljon melléje, de ez Rudolf királyhoz állhatatos maradt. Bocskay felkérte tehát őt, június 12-kén, hogy jöjjön Dersffyvel hozzá Kassára, vele a békealkudozások megindításáról előlegelesen értekezendő. György mindenről értesítvén Mátyás főherczegget, ez megengedé, hogy Turzó több nagyokkal Bocskayhoz utazzék a béke sikeres előmozdítása kedvéért, s ez okért Nyáry Pált Bécsbe hivatá, és ellátván őt szóbeli és írott utasítással, elsőben is Árvavarába Turzó Györgyhöz küldötte.

Nyáry itt előadván küldetése czélját, és kézhez adván a főherczeg levelét, Turzót késznek találta az alkudozások megkezdésére; de midőn Kassa felé indultak volna: Dersffyt is meglátogatták. Itt elhatározzák, hogy Nyáry menjen be Kassára, és Bocskaynál tapogatózzék: van-e ennek hajlama a békealkudozások megkezdésére? S ha igen, akkor szerezzen nekik előbb út- és menevédl-evelet, minek megtörténte után ők is meg fognak indulni. Úgy lőn; azonban, hogy számosabb kíséretök legyen, Turzó Miklóst és Dóczy Istvánt is felkérték a csatlakozásra. — Ezekkel együtt indultak el azért Árva várából június 30-kán.

Most nézzünk körül: mi történt ezalatt Forgácsékkal, míg Turzó és kísérete útban voltak Kassa felé.

Június 30 kán sárosvármegyei Hertnek falu azon udvarházába, hol Forgács és Pongrányi szállva voltak, Bocskaynak 100 diszlovasa vágatott be, kiknek kíséretében a követek még az nap Kassára értek, melynek külvárosában Csáky István és Baresay János, előkelő udvarnokok által ünnepélyesen fogadtattak s szállásukra vezettettek.

Másnap, július hó 1-sején Bocskay saját hintáját küldé

érettök, s udvarnokaival kísértette őket palotájába, hol a harmadik szobáig jött eléjük, tisztességesen fogadta, és saját szobájába hívta őket, ott leültette, majd sisakjuk levételére szólítá fel. Ez után levéven süvegét, és felállván, Mátyás főherczeg egészségről tudakozódott, és a követség előterjesztését kívánta. Ezek az adott utasításhoz képest eléadták az előterjeszteni valókat. A kihallgatás után Bocskay felkelvén, először is hálát adott Istennek azért, hogy Mátyás főherczeget az óhajtott béke iránti vonzalom arra bírta, miszerint Magyarország ennyi háborús viszályokat kiállván, valamikép lecsendesüljön; azután háláját nyilvánította azért, hogy Mátyás az ország iránt oly atyai szeretettel viseltetik, melynélfogva azt élete veszélyeztetésével is békés állapotba helyezni szándékozik, a mit, mielőtt mindegyik részről, ennyi pusztítás történt volna, ő is teljes erővel törekedett fogantatosítani: de mindig kudarcot, sőt üldöztetést is szenvedvén, kénytelen vala e veszélyes háborúságokra, hadi szerencse kockájára, és külsegély keresésére vetemedni. Kijelenté továbbá, — hogy ő a béke igazságos és tisztességes föltételeitől nem idegen, de az komoly és jó alapon eszközöltessék. Azt pedig világosan kijelentette, hogy nem lehet hasznos békét kötni és állandósítani, ha a törökkel is hasonlóképp frigyét nem kötnek; mulhatlanul szükséges tehát, hogy ő, kit e dologban a török császár teljesen felhatalmazott, a békealkudozást a király által kikötött bizonyos föltételeken kezdje meg.

Ezután a követek credentionalis leveleit kérte, de azok kitérő felelettel szándékoztak ennek előmutatását mellőzni; midőn azonban láták, hogy Bocskay erősebben sürgeti, és azt veték észre, hogy valami csalárdságot gyanít, — előadták. A czímezésre nézve, miután Mátyás főherczeg nem előbbeni szokása szerint iratta, némi neheztelést mutatott; azután azonban mellőzé ezt, hanem annál indulatosabban tudakolá: vajjon Rudolf tudtával jött-e a követség, és fel van-e hatalmazva a főherczeg a békealkudozásra és frigykötésre? A mire felelték, hogy igenis, a király mindezekre felhatalmazta Mátyás főherczeget. De erre Bocskay azt válaszolá, hogy ő sokat lakott a királyi udvarban és azért jól tudja az ottani dolgok folyamát: csak azt hiszi tehát el, a mit lát és érint; azért nekik is mindaddig nem ad hitelt, habár hosszú utazást és szenvedést álltak is ki míg

átalános meghatalmazásukat (Plenipotentialis) meg nem látandja; addig egy szót sem tesz a békealkudozásokról. Midőn tehát a követeknek e nélkül sehogysem sikerült Bocskayt a békealkudozás megkezdésére bírni: megígérték, hogy másnap külön fognak vele e tárgyról értekezni; melybe belenyugodván, azt mondá, hogy ily fontos dologról mélyebben fog gondolkodni és tanácsosaival értekezni, továbbá azon titkot is kijelenté, hogy mihelyt Bohus Dániel a menevédlevélért Kassára érkezett, ő azonnal megírja a vezérbasának, hogy a főherceg követei utban vannak, s kérte annak rögtöni tudatását: mit akar a vezér ezen ügyben? mert ő mit sem kíván tudta nélkül tenni, a mi a kölesönös kiegyezkedést akadályozná. Ezután szállásukra kísértette a követeket.

Bocskay a meghatalmazási okmányra igen kíváncsi volt; azért másnap július 2-kán hasonló szertartások között palotájába hívta a követeket kihallgatásra. Ezek Bocskay hadainak pusztításairól s az emberek fogságbahurczolásáról kezdettek beszélni, a mire ő érzékenyen mentegetőzött, és mindezeknek okául Belgiojosónak az ő személye és a protestáns vallás ellen intézett támadásait állítá; azután ismét a meghatalmazvány előmutatását sürgette, a mi megtörténvén, annak elolvasása után örömmel monda, hogy most már biztosan bocsátkozik a békealkudozásba, és szállásukra cserzté őket.

Július 3-kán Turzó György és társai Kassa alá érkeztek, kiknek fogadására Bocskay díszesapátot küldött, s szállásukra kísértette őket, hol Szokoly Péter, a fejedeleni udvarmestesterc, tüstént megjelent, s ura nevében üdvözlé Turzóékat.

Szokoly távozta után az érkezettek, nagyon természetesen először is a Kassára előre beküldött Nyáry Pál társukkal szertettek volna beszélni, tanácskozni; azonban ennek csak hült helyét találták, s mint menyköcsapás érinté őket a hír, hogy Nyáry a mint Kassára érkezett, pártját cserben hagyta, Bocskay hűségére fölesküdt, s Szabolcsvármegyébe Kis-Várdára utazott. Turzó, azon véleményben, hogy Nyáry idejövetelök felől talán a Kassán időző Forgács Zsigmond királyi biztossal értekezett, ezt meglátogató; de midőn tőle megtudta, hogy Nyáry feléje sem ment: igen nagy zavarba jött, a melyből menekülendő, föltette magában, hogy társait maga mellé gyűjtven, Bocskaytól kihall-

gatást kér, s megkérdi tőle: miért hivatta őt és Dersffyt magához, s miért küldött nekik menevédlevelet? hogy azután jövetelők okát kimenthesse.

Másnap, július 4-kén, Bocskay hű pártfelétől Tököly Sebestyéntől, ura szándékáról valamit megtudni, kísérletet tettek, de haszontalanul. Ezen nagy zavarukban érte őket Bocskay meghívása az elfogadásra. Menniök kellett.

A palotát és ajtait puskás gyalogsággal és nemességgel megrakva találták. Az előszobában a fejedelem tanácsosai voltak, a hová azonban Bocskay is bejövén, jobbát nyújtá nekik, leültette őket, míg tanácsosai állva maradtak. A szokásos egészségi állapotra és utazásra vonatkozó kérdezősködések és feleletek után Turzó csakugyan megkérde Bocskayt: mi okra hivatta őket? Tüstént utána lefesté az ország szomorú helyzetét, a hajduság pusztításait, a mi hogy utolsó veszedelmére válik a hazának, élénken rajzolta. Erre a fejedelem őt és Dersffyt a belső szobába vezeté, s maga mellé az asztalhoz ültette őket; felkérte azután, hogy most bizalmasan beszéljenek.

Turzó az ország pusztulását váltig emlegeté; Bocskay pedig, hogy e háború a vallás és a haza szabadságának kivívásáért folytatattatik. Majd Turzó részletezni kezdé a dolgokat, előadván, hogy e mozgalom a haza elbukására vezetend; először, mert a belháború a legveszélyesebb; másodsor: mert a török az ily zavarokat terjeszkedésre használja fel; harmadszor: a törvényes király ellen fölkelőket az Isten meg szokta büntetni; negyedszer: kérdeztessenek meg a protestáns papok, kikkel még a török sem cselekedte volna azt, a mit a hajduk. Ezek ugyani^s őket megverték, a templomokat kirabolták, a sírköveket összetörték, sat. Ötödször: az ország szabadsága oly irtózatosan megzavartatott, hogy a lakosság javai elraboltatnak, lakhelyeik felégettettek, magok agyonveretnek, nejeik megszeplősítetnek. Végre, hogy az ország megmentését sem a töröktől, sem a tatároktól, sem a hajduktól várni nem lehet, mert csak Pozsony- és Nyitravármegyében több mint 300 falut perzseltek föl; és így ezen belháború nem az ország megmentését, hanem inkább elveszését vonandja maga után. Arra kérte tehát Bocskayt: fordítsa el a bajt az országtól, és urát a királyt kiengesztelni igyekezzék.

A beszélgetést Katanóczy István hírnök belépése félbeszakítja, a ki Trencsény megvételének hírért hozta meg. A fejedelem őt kihallgatván, miután egyéb hozzáintézett kérdésekre — mint például a császári sereg hadállására nézve — válaszolt, elbocsátá. De Turzóval sem folytatta a beszédet, okúl adván, hogy őt most abban az ebéd akadályozza, a melyre meghívta őket.

A következő napon, július 5-kén, már korán reggel Turzót egyedül, magához hívatta. Elfogadás után tüstént leülteté, s panaszolá, hogy az éjjel köszvénye miatt keveset alhatott: de annál többet gondolkodott a Turzó által tegnap előterjesztett dolgok fölött. Értekezletök igen soká tartott, melyet itt most csak legfőbb vonásaiban adandok elé, nem sokára az egésznet sajtó alá bocsátván. A fejedelem válasza röviden összevonva a következő volt: ő nem vala okozója ezen háborúságnak; ő most is a legnagyobb tisztelettel viseltetik a háromszor megkoronázott király irányában, s kész mielőbb méltányos feltételek alatt békét kötni, s a mostani bajoknak véget vetni. Erre Turzó csodálkozását fejezé ki, hogy miért nem fogadta hát el a magyar nagyok követeit? miért tartóztatja Kassán Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek kir. biztosokat? s miért nem folyamodik a királyhoz? A fejedelem ezekre szépen megfelelővén, — különösen az utolsó kérdésre azt válaszolta, hogy nem tanácsos ily esetekben az udvarral levelezni: mert könnyen úgy járhatna, mint I. és II. János király, kiknek bizalmas hangon irt leveleit, hogy a törökök előtt gyanúba hozzák őket, ezeknek elárulták és bemutatták. Turzó mindezek ellenében ügyesen védte az udvart, olyakat is mondván, a miket tán maga sem hitt. A többek között, hogy a királynak hatalmában állana, ha akarná, a mozgalmat fegyverrel is lecsillapítani: de veleszületett kegyelmességénél fogva, a keresztyénvér ontását — mint legkeresztyénebb fejedelem — kerülni akarván, békés úton óhajtaná a bajt megorvosolni. Az értekezlet folyamában Bocskay azt is fölemlíté, hogy ha ő neki a prágai kormány részéről teljhatalom adatnék: igen előnyös békét tudna kötni az udvar részére a törökkel. Turzó ezen ajánlatot írásban kérte kiadatni, a mit azonban a fejedelem, az előbb felhozott okoknál fogva, teljesíteni vonakodott.

Nagyon kár, hogy Turzó Bocskay ajánlatát az udvarnál nem gondolván érvényesíthetni, olyan könnyen elejtette; holott

a nevezetesebb határvárak, — Eger vagy Kanizsa — egyikét viszszaaphatták volna, a mit Bocskay kieszközölni a többek között ígérkezett is. Később e nélkül is jónak kellett lenni az udvar által kötött békeségnek.

E nap (júl. 5.) délutánján Turzó György Forgács Zsigmondot meglátogatván, annak minden eddigi tárgyalásait elbeszélte és titkaiba őt beavatta.

Másnap (júl. 6.) Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek nyertek a fejedelemtől kihallgatást, mely azonban rövid volt. A követek többféle indokból sürgették, hogy Bocskay ne mellőzze a békét, ne pártoljon el a keresztyénségtől, mert a török csel-szövények, valamint a hasonló irányban működött régieknek kárakra voltak, úgy neki is romlást fognak okozni. Erre a fejedelem némileg megilletődve monda, hogy ő sohasem gondolta, de még csak nem is álmodta, hogy ily veszélyes tüzet élesztessen; a minthogy bármit tett is önvédelmére: ő csak az élete ellen agyarkodó, jószágaira áhítózó s az országot háborgató Belgiojoso ellen kezdett kénytelen-kelletlenül harczot. A keresztyénség előtt tudva van, hogy ő keresztyén-vért ontani nem kíván, sőt az eddig kiuntottat is nagyon sajnálja: de a vallonok gonoszsága által fellázított és gyűjtött katonai vad-dühöt le nem csillapíthatta; most azonban teljes erővel oda fog működni, hogy békét kössön, s hogy ez minél rendesebb alakban történhessék: kevés várakozást kért, a mire a követek szállásaikra vonultak.

A mennyire ezen kihallgatás nagy reményt nyújtott a békére, minek következtében a követek igen jó hangulatban tértek lakásukra: ép oly döböntőleg hatottak rájuk és Turzó Györgyre a nap egyéb cseményei.

Bocskay ugyanis először Dersffy Miklóst, azután Turzó Miklóst, majd Dóczy Istvánt magához kéretvén, felhívta őket a pártjára állásra. S ezek hűségi esküjüket le is tették; a mit midőn Turzó György megtudott: kérdőre vonta őket, de ezek azon léha mentséggel állottanak elő, hogy kényszerítették.

Turzó György, társaitól így elhagyatva, igen nagy zavarba jött, mert méltán attól tarthatott, hogy őt is felszólítják az elpártolásra. Ezen aggodalma csakugyan valósult; mert még ugyanazon nap délutánján két órakor megjelent nála Rákóczi Zsigmond (a 20 hónap múlva erdélyi fejedelem) és Csáky István, s

felhívták őt. De semmiiresem mehettek vele. Megmondá nekik, hogy ha az ő jószágai, melyek Szilézia és Morvaország határain vannak, elpusztíttatnának is: a római császár nem oly szegény, hogy őt el ne tarthatná; különben ragaszkodik menevédlevelehez, s inkább meghal, mint királyának tett hűségi esküjét megszegje. Abban hagyták tehát, és Csáky István másnapra Turzót magához ebédre híván, eltávoztak tőle.

Július 7-én délután — miután Turzó György Csáky ebédjéről szállására tért, — két órakor ismét Csáky István jelent meg nála, bizonyosan fejedelme megbízásából, és hosszú bevezető szónoklat után szintén azon hűrokat kezdé pengetni, a melyeket Bocskay július 5-én érinteni kezdett. A beszélgetés fő tárgya a törökkel kötendő béke vala. Csáky megígérte, hogy fejedelme a békeföltételek pontjait Turzónak kezébe adandja, valamint azt is, hogy Esztergom helyett Eger és Kanizsát viszszerzi; azonkívül ura közbenjárásával a béke is könnyebben létesíthető lenne.

Július 8-kán, pénteken, a fejedelem R i m a y J á n o s ajtón állója, a jeles magyar költő által Turzót magához hivatá, s tüstént kérdé tőle: akar-e Bécsbe menni Mátyás főherczeghez? Igen — mondá Turzó — ha a hajduk miatt lehetne. Mire a fejedelem megígérte, hogy Rédey és Dengeleghy főkapitányaihoz, parancsot küld, s azonfölül menevéddel is ellátandja Turzóékat, Megkérte továbbá: mondja el Mátyás főherczegnnek a mit tőle most hallani fog, t. i. a jelen mozgalom okait, annak igazi eredetét.

Történetiróink, valamint II. Rákóczi Ferencz is Emlékirataiban *) különfélekép adják elő a Bocskay-mozgalom kezdetét; annál érdekesebb tehát azt magától a támadás fejtől, Turzó eredeti jelentése után, hallanunk.

A mozgalom okozói Bocskay szerint is a jezsuiták valának, s nem ő, ki sem kezdője, sem javallója annak nem volt soba. A jezsuiták a püspököket, ngymint: hetesi Pete Márton királyi helytartó, korlátnok, kalocsai érsek és győri pöspököt, Szubay Ist-

*) „II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékiratai, a magyarországi háborúról.“ Közlök Ráth Károly és Thaly Kálmán, magy. tud. akadémiái tagok. 57. 58. lapokon.

ván kamara-elnök és egri püspököt, Forgács Ferenczet nyitrai és Mikáczius Miklós nagyváradi püspököt, meg Belgiojoso grófot, a kassai tábornokot, izgatták fel. Ezek több parancsot kicsikarván ő felségétől, hogy annál könnyebben elkezdhessék a zavaro-
kat: először is a k. helytartó és Belgiojoso által a kassai templomot a református gyülekezet ingó és ingatlan javaival együtt elfoglalták: azután magát a protestáns vallást támadták meg Majd Dampierre által bizonyos számú hajduságot fogadtatván, ezek által az ország tiszán-tüli részein akartak zavart előidéz-
tetni, a mit Belgiojoso rossz lelkétől méltán lehetett várni. Midőn a keresztyén-hadsereg Mátyás főherczeg vezérlete alatt a török által ostromlott Esztergomnál álla: akkor Belgiojoso tábora Kassa vidékén fekvén, e tábornok bizonyos ország-nagyokat összehi-
vott, kik előtt azt szinlelte, mintha ő Gyulát akarná megostromolni. A nagyok e vállalatot, mivel mind a hely távolságát, mind erős voltát ismerték, nem javallák, hanem inkább azt, hogy se-
regét a főherczegnek Esztergomnál levő táborával egyesítse, — mert úgy a törököt könnyebben elűzhetnék. De ezt Belgiojoso nem cselekedte, hanem kihirdeté, hogy Gyula ellen fog indulni, s e
végre összehíván a német lovas és gyalog kapitányokat: sikerült azokat saját tervének megnyernie. Majd a Dampierre által to-
borzott hajduk vajdáit kívánta a maga részére megesküdtetni. Midőn ezek ezt halogatnák: Belgiojoso Bocskaynak gazlelkű ke-
reki-i tiszttartóját, — ki urának számadásilag sokkal tarto-
zott, titokban megnyeré, hogy urát a törökkel való egyetértéssel vádolja, s az ezt bizonyító okmány alá többekkel is aláíratta nevő-
ket. Belgiojoso ezzel azt lívé, hogy most már Bocskay javait, pén-
zét, arany- és ezüst-miveit elfoglalhatja, s azután majd a városok és falvak, s a protestáns lelkészek ellen fordulhat. Megparan-
csolta tehát Konezin nagy-váradi alkapitánynak, hogy Bocskay-
nak Kereki-várát foglalja el; a hajduk kapitányainak pedig megígéré, hogy ha a hitet részére leteszik: Nagy-Várad és Deb-
reczen városait, úgy Bocskay jószágait szabad zsákmányukra bocsátja, — mely helyeken hogy tömérdek pénz és becses javak találhatók, mindenki előtt ismeretes volt. A becsületes hajduk
azonban átlátván Belgiojosónak saját nemzetök elpusztítására irányzott igyekezetét: a helyett hogy hozzáesküdtek volna, el-
lene esküdtek össze, s Petz gyalog-ezredét és a sziléziai lovasokat

megvervén, s elkergetvén, Bocskay javait az ostrom alól fölmenték és megvédeni elhatározták.

Ezen elbeszélés után Bocskay hozzáveté, hogy addig ő a hajdukkal nem tartott, — s szent esküvel is bizonyítja, — de azután hozzájok állott s megajándékozta őket. A többi pedig tudva van. Kinyilatkoztatá továbbá, hogy ő békét óhajt, s igen szeretné, ha a főtebb mondottakat Turzó, Mátyás főherczegnek tudtára adná. Ismételve igére azt is, miszerint, hogy Turzó Bécsbe biztosan eljuthasson: parancsot küldend Rédey és Denegleghynek, a kik őt mindenhol szabadon fogják bocsátani.

Július 9-én, szombaton, R i m a y J á n o s ajtónállóját ismét Turzóhoz küldé a fejedelem, ki a Csáky által ígért békeföltételeket maga kezdé tárgyalni, s kijelenté, hogy máskép békét nem köt, ha csak Erdélyt a Tiszáig, Várad, Szathmár és Kálló váraival meg nem kapja, mert jószágai e tájakon fekszenek. Ő pedig, és szabadon választandó utódai, a király fennhatóságát készek lesznek elismerni. Turzó is kijelentette, mit fogadhat el a főherczeg, mit nem. Végre Bocskay tudtára adá, hogy a béke, Kassáról való eltávoztása után sokkal nehezebben köthető meg, és hogy a többiről Turzót Csáky értesíteni fogja. Turzó ezután Bocskaytól elbúcsuzván, szállására tért, hol nem sokára Rákóczi Zs. szolgálja jelent meg, urához kérvén őt, miután az köszvénye miatt nála meg nem jelenhetik. Rákóczi is különféle okokból a békét ajánlá, és sajnálatát fejezte ki, hogy királyának tartozott hűségét meg nem tarthatta.

Ez nap Turzó Csáknál volt ebéden, hol Nyáry Pállal is találkozott, de Turzó az elpártoltat figyelmére sem méltatta. Itt átvévén a békepontokat: Kassát elhagyá, és Lietava várába ment, hol Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek kir. biztosokat akará bevárni, s velők Bécsbe indulni; de ezek elmaradván, sürgetve irt Csáky Istvánnak Kassára, hogy bocsássák el őket, mert ő nélkülök Bécsbe menni nem szándékozik. Ugyan lietavai várában tette is föl írásba követi jelentését, július 20-kán, melynek eredetiéből van szerencsém jelen adataimat meríteni. *)

Most lássuk, mi történt Kassán a királyi biztosok körül.

Turzó György távozta után a királyi biztosoknak egy hé-

*) Eredetie a magyar tud. Akadémia tulajdona.

tig haszontalanul kelle időzniök, s talán eltalálom, ha ennek okát az Illyésházy Istvánra és Bocskaynak a szultánhoz köldött követére Kékedy Györgyre való várakozásban keresem.

Kékedy július 16-án érkezett meg Kassára, igen jó hírekkel; ugyanazért Bocskay másnap 17-kén gyűlést tartott, minden ágyuit kilővette, és a királyi biztosoknak tudtukra adatá, hogy mivel ő neki az erdélyiek hűség-nyilatkozatának elfogadása végett Erdélybe kell utaznia, — tovább nem tartóztatja őket, s mihelyt a válasz elkészül, távozhatnak.

Illyésházy István ugyanezen örömnapon érkezett Kassára, s tisztességesen fogadtatott. A fejedelem alig egy óra múlva, saját hintáját küldvén érte, kihallgatáson fogadta őt, s közölvén vele a dolgok állását: a választ némely tételeiben szelidítette, melyet a királyi biztosokkal akart hitelesíttetni; midőn azonban ezek részint annak szövege miatt, részint mivel ilyesmit ő neki, a ki-állítónak kellene hitelesíteni: ezt teljesíteni vonakodának, újra tanácsulést tartott, hol is abban állapotok meg, hogy az iratot kijavítsák, s erre egy napi várakozást kívántak.

Bocskay ezután Szokoly Péter és Csáky István által megküldvén az okiratot, midőn a követek nála búcsukihallgatáson voltak: három levelet mutatott nekik; az első a vezérbasáé volt, melynek hiteles fordításából kitűnt, hogy a szultán megparancsolta neki, miszerint Rudolf királylyal békét kössön; a másik Radul vajda hitlevele, a harmadik az erdélyi rendek levele volt, mely hűségesküjökét tartalmazá, azon esetre, ha Bocskay Erdélybe megy s hit alatt megígéri, hogy minden régi kiváltságait fentartandja. Ezután a követek tőle elbúcsuzván, szállásukra mentek. Azonban hozzájuk küldé főudvarmesterét, Szokoly Pétert, ki tudtukra adá, miszerint ura igen óhajtaná, ha még három napig várakoznának, mert Kátay Mihály korlátnoka azt írta Krakóból, hogy hazajöveteléig jó volna a királyi követeket Kassán tartóztatni, mivelhogy reájok nézve fontos híreket hozand. Forgácsék azt felelték: mivel a legcsekélyebb késedelmet is károsnak ítélik a békére nézve, tovább nem maradhatnak, és kérték, hogy ne tartóztassa a fejedelem tovább őket. Erre a főudvarmester eltávozott; de csakhamar megint visszajöve, Bocskay azon izenetével, hogy legalább csak egy napot késse-nek, akkor semmi kifogása sem leend elütásuk ellen. Vára-

koztak tehát másnap július 19-kén estéig, a mikor útra kelve, éjjel-nappal mentek: mindazáltal a török és tatár portyázók miatt veszélyes úton csak lassan haladhattak, a mit bizonyít az, hogy csak kilenczed napra, július 28-kára, értek Semp-tére, Turzó Szaniszlóhoz, kit Csúthy Gáspár nagy-szombati kapitány által Dengeleghy Mihály és Rbédey Ferencz, Bocskay tábornokai, felszólítottak, hogy ha a béke feletti biztosabb alku-dozás végett a királyi biztosok néhány heti fegyvernyugvást kötni kívánatosnak vélnék: ők készek azt kieszközölni, és minden kapitány nevében jótállást vállalnak magukra; ehhez képest Szaniszló úr tegye magát összeköttetésbe vendégeivel, kiktől ha bizonyos választ nyerend, tüstént értesítse őket. De a királyi biztosoknak erre meghatalmazásuk nem lévén: csak annyit vá-laszolhattak, hogy a fegyverszüneti ajánlatot uroknak Bécsben megjelentik.

Semp-téről a követek Turzó Györgyhöz mentek Bicsére, a ki is Lietava várában július 20-kán kelt követi értesítését ke-zökhöz adván, azzal Bécsbe utazának. Itt aug. 3 kán elkészítvén írásban jelentésüket, azt Mátyás főherczegnek benyújtották; en-nek is eredetijét *) volt szerencsém használhatni. Ebben minde-nek fölött a legmelegebb szavakkal ajánlák a Bocskayval való békekötést, mentegeték továbbá magokat, hogy Kassáról a fő-herczeget nem tudósították; körül valának ott — úgy mond — zárva, s minden levelöket felfogták és Bocskayhoz vitték; így tettek a főherczeg levelével is, melyet Ilyésházy István által küldött nekik, ezt azonban Bocskay sértetlenül adta kezökhez. Jelenték továbbá, hogy Bocskay iratában némely méltánytalan kíváratok foglaltatnak: azonban ezekre nézve maga is kijelen-tette, mikép csak azért követel méltánytalanokat is, hogy az igazságosokat megnyerhesse. Így ők reménylik, hogy ha a fő-herczeg a béke létesítésére igyekezik, méltányosabb föltételek várhatók Bocskaytól. Reájok bizta ez szóval eléadni Mátyás főher-czegnek, mik azon dolgok, melyek a békét lehetlenítnék, és a rendektől nyert megbízatásához képest miket fogadhat el. Ez érdemben Bocskay következőleg nyilatkozott:

Magyarország rendeinck nagyobb része alkalmasint nem

*) A magyar tudományos Akadémia tulajdona.

eselszövény vagy kényszer által, hanem azon szeretetből választotta őt fejedelemmé, melylyel ő irántok viseltetik, és a melylyel magára válalta vallásuknak, szabadságuknak védelmezését. Úgy hiszi továbbá, hogy midőn Isten őt e méltóságra segítette: azt el nem útasíthatja; kívánja tehát, hogy a király — mint Báthory Zsigmondot — méltóztassék őt fejedelemmé nevezni; hiszen Erdélyországot már Basta gróf, Székely Mózes nevű alacsony sorsú egyénnek ajánlotta, csupán azért, hogy ő felsége iránt hűségben maradjon, és hagyjon fel a lázongással. Bizonyára nem fog tehát ő felségének kegyelméhez illetlen lenni, ha Magyarország visszaadásáért Erdélyországot a Tiszaíig neki adományozandja, s leginkább azon okból, hogy híveit ezen vidékekről elvihesse, és ott elégíthesse ki; mert máskép nem lehet, hogy az oly igen kipusztított Erdélyből tisztességesen megélhessen. Könyörög tehát, hogy ő felsége ne boszankodjék e dologért, minthogy e kívánalmakra őt a szükség kényszeríti, hogy nagyobb bajokat hárítson el. Ellenben — a mit éppen nem reményl — ha ő felsége e méltányos békeföltételeket el nem fogadná, s fegyverrel akarna elégtételt szerezni: akkor ő nem tehet mást, mint hogy Kassát a hozzátartozó vég helyekkel együtt a töröknek átadja, és bevonul Erdélybe; ugyanis ő, a míg lehet, azon leend, hogy hívei romlását elhárítsa. Esedezik azért, hogy erre ne kényszeríttessék, és esedezik, hogy ő felsége a közcsendet és békét tekintve, fogadja el ez általa előterjesztett föltételeket, melyek közül némelyeket az ország, másokat a vallásszabadság és lelkiösmeret, ismét másokat a kor szüksége követel. Ha tehát ő vele ő felsége békét kötni kíván: küldje meg Erdély átadása, a fejedelemmé nevezés, s a szabadalmak visszaállítása iránt szükséges okmányokat, oly feljhatalommal, hogy Erdélyt azon részekkel együtt, melyeket Báthory Zsigmond birt, hasonló joggal a királyi követek az ő kezére adhassák, — a szomszéd vidékekről más főembereket is rendelve ő melléje, a kik előtt az óhajtott béke ünnepélyesen foganatossíttassék. — Azután ő is mindent visszabocsát, — ő felségének hűséget esküszik, s megfogadja, hogy Magyarországnak hűbérese leend. Sőt hogy a megrontott ország a békének minél előbb örvendezhessék: igéri, miszerint teljes erejével oda fog működni, hogy a bécsi udvar a törökkel is frigyet köthessen, a mi könnyen si-

kertül, csak a következő három föltétel közül egyet fogadjon el ő felsége, ugymint

1. Esztergomot adja vissza : e helyett a törökök Kanizsát és Egert kiűrtik ; vagy

2. Mindkét rész tartsa meg, a mit a háború alatt elfoglalt. Vagy

3. Ezek mindkét részről adassanak vissza.

Végre a királyi követek jelentésükben még azon okokat is előterjeszték, a melyek felhozásával Bocskayt méltányosabb békeföltételekre birták. Ugymint

I. Hogy a keresztyének törvényes királya iránt isteni törvény által rendelt engedelmességgel és hűséggel viseltessék, s azt Isten meghagyásából tisztelje.

II. Meg kell szüntetni a keresztyénvér ontását, hogy szigorú felelősségre ne vonassék Isten ítélőszéke előtt, s égi győzedelmet ne veszítsen a földiek miatt.

III. Hogy a megronsolt magyar nemzetnek, mely annyi századon keresztül, halálos sebek és eselszövények daczára is, mind a keresztyén világot megvédte, mind saját nevét halhatlanná tette, hírnevét és dicsőségét örökítse.

IV. Jól meg kell gondolni, hogy ezen lázadás a keresztyén világnak romlást, a török zsarnokságnak pedig — a minél veszélyesebb semmisem lehet — növekedést ne szerezzen.

V. Mert igen nagy dicsőségére fog válni, ha nyílt lélekismerettel, sérthetlen hírnévvel szállandó sírba, s hazáját a végromlástól, nemzetét a többi keresztyének gyűlöletétől, melytől eddig ment vala, megvédelmezi.

VI. Mily keserű gyűlöletet termett mindig Magyarországnak a török segítség : bizonyítékul szolgál erre Buda, a hajdani királyi székhely és környéke. Ugyanis uralmuk semmi társat sem tür, mert lám a kegyelemre érdemes főurakat is mily ocsmány rabságra vettették.

VII. Senkisé nem tagadhatja, hogy annyi századokon keresztül mindig ellentállt nemzetünk a törököknek, és nem engedte, hogy birodalmukat tovább terjeszszék ; melynek romlását azért óhajtják, hogy azután ne akadályozza a terjeszkedést, mely nemzet — a mint köztudomásra van — annyi éven át foglalgatta váraikat és jószágait. Hogy legkevésbé sem lehet azokhoz biz-

nunk : például szolgál dicső- emléktől Hollós János esete, a kit midőn a törököket csatarendbe állított seregével megtámadta, az erdélyi vajda elhagyván, egész seregével átment a török részre, minek következménye lett, hogy Hollós serge leváगतott. Nem maradt aziban büntetetlen e gonoszság, mert Hollós megfutamodása után a török seregtől bekerítettén, amannak hada is szétveretett, leöletett ; így lakolt meg hívtelenségéért.

VIII. Nem kell egy óra válságára tenni ki a változékony szerencse koczkáját : mert sokszor elejti a halandókat, s akkor kell leginkább félni tőle, midőn legkedvezőbbnek látszik ; melynek csalfaságát Mihály vajda és társai hatszázan, tapasztalták, midőn a tisztességes békekötést el nem fogadván, végromlásra jutottak.

IX. Mikoron elérkezik a nap, melyen hazájának s nemzetének, melyet rögtön megsemmisíteni nem lehet, üdvös segílyt szolgáltathat : lehetne-e bárki oly köszívű — midőn látja, hogy a világ minden részéből fegyveresek gyülekeznek, s vérengző országn módjára, némelyek boszúvágyból, mások uralkodási szándékból, mások ismét haszonlesésből az országot felforgatni akarják, — hogy a trónnak és nemzetének pusztulása felett föl ne jajdulna ? Akkor már késő lesz az akár önmaga, akár kedves hazája feletti siránkozás.

X. Valóban, ha mélyebben vizsgálódunk, tapasztalni fogjuk, hogy minden ország, minden állam egyedül a keresztyén fejedelmek uralkodása alatt élvezte s élvezi most is a szabadságot, méltóságot és tisztességet ; ellenben nem tapasztaljuk, hogy valaki ezt a török járom alatt meggyerhette volna, a hol mindenki csak rabszolga ; bizonyítják ezt mindazon országok, melyek hatalmuk alatt vagynak. Egy keresztyén se kívánja hát a török uralmat !

XI. Látni való, mily nagy veszedelemmel jár két igen hatalmas császár uralma közé keveredni ; mert vagy egyik, vagy másik, de kétségen kívül elpusztítja, letiporja.

XII. Azt bizonyítja a világtörténelem, hogy az igazságos háborúnak mindig szerencsés eredménye lett, az igazságtalan pedig megbukott ; azért óvakodni kell ettől a török háborúval kevert s a keresztyénekellen kezdett lázadástól, mely az országnak csak romlására szolgálhat.

XIII. Gondosan kell tehát vigyázni, hogy siralomra méltó hazánk szabadságát a külháború fel ne emészsze és szolgaságra ne vesse; mert a vesztes fél a győztes törvénye alatt áll.

XIV. És mivel önvédelmére is elégtelen e megroncsolt Magyarország: igyekezni kell, hogy el ne álljon a keresztyének védelmezésétől, s ne legyen önkényt a törökök rabszolgájává, a mi régen megtörtént volna, ha ő felségeik tömérdek költséggel és fegyverrel nem védték volna meg; okvetlenül el kell veszni pedig az országnak, ha békekötés által nem segítnék e sok bajon.

XV. Méltányos dolog, hogy magát a rómaiak császára előtt a keresztyének jólétéért s az ország boldogulásáért megálazza, és ne tegye magánérdekét elébe a közjónak.

XVI. Igyekezni kell, hogy ennyi küzdelem és veszély után béke és nyugalom sugározzék az országra, ennek rég óhajtott szabadsága teljesen visszaállíttassék, s a török szövetség jobb módon kezdeményeztessék; a miért mind az egész keresztyénség örökre áldani fogja az ő hírnevét, mind az Isten méltóan megjutalmazza a keresztyényi boldogság és árvák megszabadításáért.

XVII. Tudva van, hogy mennyire kedves előttünk lelkünk üdvössége; ez okból méltányos, hogy a felséges római császárt kiengesztelje, — és kegyét megnyerje, — a kitől gyakran oly sok jót vett, s ezen zavaroknak és az ország pusztításának véget vessen.

A Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek királyi követek által tett előterjesztésből világosan kitűnt, mily alapon lehet Bocskayval békét kötni. Mátyás főherczeg e felett tanácskozándó: Turzó Györgyöt is felhivatta Bécsbe, a ki innét ang. 9-kén a fegyvernynyugvás kieszközlése végett Csáky Istvánhoz — kit ugylátszik Bocskay udvarában leginkább kedvelt — igen őszinte levelet intézett, melyből kiderül, hogy Pogrányi küldetett a békealkudozások folytatására az akkor már Erdélyben járó Bocskay után. — A levél így hangzik: „Spectabili ac Magnifico domino Stephano Czaky de Kereztzezh, Illustrissimi Principis ac domini domini Stephani ect. Intimo-Consiliario, Domino et amico obseruandissimo.“

Spectabilis ac Magnifice Domine, et amice observandissime!

Salute praemissa servitiorum meorum addictissimam commendationem. Kegyelmednél létemkorebeli ajánlásom szerint nem gondolván sem költségemmel, sem fáradsággal, hogy szómban fogatkozás ne találtassék, én ide jövök Bécsben, s minden tehetséggemmel az jó és szent békességnek véghezvitelében szorgalmatoskodván, úgy veszem eszemben, hogy az 'én kegyelmes uram és fejedelmem országunknak romlásában nem gyönyörködik, sőt méltó okokkal az békességtől sem idegen; melyről itt sokat tractálván, az ő fölsége kívánságának megjelentéséért bocsáttatott fel Pogrányi uram. Mivel pedig az ő fölsége kívánsága igen méltó és igaz, hogy az hadak az békességnek tractálása alatt tartóztattassanak: kegyelmedet kérem, légyen kegyelmed is mindenképpen azon, hogy az ő fölsége méltó kívánságának legyen hele; holott kegyelmed is ugyanazon jó és szent békességnek véghez való vitelében fáradságát és munkáját ajánlása szerint kész subeálni. Hogy azért az ő fölsége jóakarattja is kegyelmeitektől ne idegenedjék: ellenkező ne, sőt segítő ebben legyen kegyelmed, mert ha fegyverrel külletik véghez menni az dolognak: országunk és magunk elvesz gyalázatosan, — kit én mint hazámnak szeretője és nemzetemnek javát kívánója, akarék kegyelmednek' megirnia. Ezzel Isten sokáig éltesse kegyelmedet. Viennae, 9. Augusti, Anno 1605.

Dominationis vestrae Sp. ac Mag.

Servitor et Amicus addictissimus

Georgius Thurzó mp. *)

Ismerjük nagyjából az alkudozások folyamát, mialatt a királyiak Esztergomot, Érsek-Ujvárt, Tokajt sat. az erdélyi városokkal együtt elvesztették. Végre a békekötés Bécsben, Mátyás főherczeg által a következő 1606-dik év június 23-kán aláíratott. Azonban Rudolf király még ekkor is sehogysem akarta azt helybenhagyni: mignem végtére a török had közeledtének hírére, Prágában, aug. 6-kán csakugyan megerősítette. De a zsitvatoroki békét még bajosabb volt vele helybenhagyni, noha véghetlen

---

*) Vörös-viaszba nyomott nyolcz-szegletű gyűrű-pecsét; eredetije a herczeg Eszterházy-család kis-martoni levéltárában, 26. elhelyezési szám, kis-várdai urodalom, I. 357 folyó szám alatt.

szüksége vala arra szegény hányt-vetett országainak. A rendek utóljára, hogy a 4 havi halogatás és a török fenyegetése miatt a már megkötött béke dugába ne dőljön: Rudolfkirály fondorleltű komornyikjához Lang Fülöphez folyamodtak, a ki néhány aranyért Rudolfnál kivitte azt, a mit ennek testvérei és országainak rendei kivinni nem bírtak, — hogy t. i. a zsitvatoroki békekötést aláírta és megerősítette. *)

RÁTH KÁROLY.

---

*) Chlumeczky : Karl von Zierotin. 83. 84. 367 lap.

Az erdélyi országos czímerek története.

Az erdélyi részeknek az anyaországgal törvényeken alapuló tényleges egyesülése után a sor ide-tova az intézmények egyesítésére jő, s itt a czímerek és pecsétek iránti intézkedés azon teendők egyike lesz, melynek egyfelől nem-halasztását köz-igazgatási tekintetek ajánlják, másfelől közjogi kapcsolatai olyanná teszik, hogy az nem bizható ösztönre, egyéni jóakaratra és történetismeretre, hanem az alkotmánynyal összhangzó törvényt kell róla hozni.

Ez a kérdés politikai oldala; törvényhozói feladat, melynek megfejtéséhez a jelenvaló adott viszonyok helyes megítélése, de egyszersmind a történeti előzmények ismerete szükséges. Én ez utóbbihoz kívánok némileg járulni.

Az erdélyi részeknek a vezéri korszak alatt e tekintetben való állapotát merő homály fedi; csak annyi bizonyos Kézai krónikájából, hogy a magyarok zászlók alatt jöttek az új haza elfoglalására. ¹⁾ A királyság korából is a mohácsi vésznapiig csak némi töredékek vannak eddigelé felderítve. Hadi zászlói voltak már a legősibb kortól kezdve a magyaroknak, székelyeknek és szászoknak, — de nem ugyanaannyi politikai egyediség concret értelmében véve e nemzeteket, a mi sokkal későbbi kor fejleménye; hanem a várrendszer idejében — az Árpád-fiági királyok alatt — a vármegyék fegyveres szabad nemessége előbb a várispán, később vármegyeispán alatt, a székely fegyveres erő a székely ispán alatt, aki gyakran vajda, al-vajda is volt, ezeken kívül a királyi várak fegyveres szolgálából, a szász

---

¹⁾ Egressi ergo vexillis cum uxoribus sat.

Magistri Simonis de Keza . . . . . origin. Hungaror. edit. Jos. Podbraczky . . . . . 1833. 37. l.

városokból s más fogadottakból alakult királyi csapatok a királyi hadsereg főkapitánya alatt katonáskodtak; mindeniknek volt zászlója, díszlett azon valamely hazai jelvény, miből később a czimer alakult. Számos törvény van a „Corpus Juris“ lapjain és Kovachich „Vestigia Comitiorum“ című művében, számtalan adat Fejér György „Codex diplomaticus“-ában, Schwandtner és Bél „Sriptores Rerum Hungaricarum“ és „Adparatus ad Histor. Hungariae“ stb. című történeti kütfőgyűjteményeiben, az iránt rendelkezők: kik, hogyan, minő zászlók alatt? voltak kötelesek harczba menni. Ország zászlója, királyi zászló, zászlós úr, zászló-tartó — történeteinkben sürrién előforduló kifejezések — valamennyien ama tényt bizonyítók.

Ez időszakból azonban sem a magyar várispánok és vármegyék, sem a székely székek kapitányai és ispánja zászlóiról, sem a királyi zászlók alatt harczoló szászok pecsétéről, s a zászlók és pecsétek feliratáról és azokon netalán volt czimerekről semmi sincs följegyezve, vagy ha van, eddigelé fölfedezve nincs. Az oklevelek nem szólnak e felől, s a királyok pénzein a pecsétgyűjteményekben az erdélyi részeket illető bármely jelvény, annival kevesebbé czimer, nem fordul elő. Az erdélyi részek egyik legbajnokiabb, magának legtöbb önállást kivívni tudott királyi hercege V. István volt: tömérdek élő nyoma van hasznos kormányzásának, pénzei fenn vannak, de zászló, czimer, az önálló államlétnek valamely jelvénye, az ő korából sem található. Pray közöl egy pecsét-lenyomatot, melynek körirata ez: † S. DOMINI. STEPHANI. DEI. GRATIA. DVCIS. TRANS-SILVANI. Ennek közepében egy teljes fegyverzetű pánczélos és sisakos lovag van, alatta délczeg paripa, kezében hegygyel ég felé tartott hoszszu egyenes kard, a sisakon kereszt; ¹⁾ melylyik István? nem írja; az 1351-et jelelő évszám rajta — sajtóvétség; a jelkép maga a bátor V-ik Istvánt gyaníttatja. Ez sem nyújt semmi tájékozási pontot.

A szászoknak II. Endre által adott pecsétről ²⁾ sincs

¹⁾ Pray . . . Syntagma Historicum de Sigillis sat. Budae, 1805. X-ik rajztábla, 3. pecséttrajz.

²⁾ Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant. Urkun-

tudva: volt-e, s mi volt rajta a körirat, czimer vagy jelvény? Croatia s társországai Servia, Bozna s más országok czimere ott van a magyar királyi czimer paizsán, — az erdöntüli földé nincs. Három század czimer- és pecsét-történeti adatai, — vagy jobban mondva adathiánya, — tehát Magyarországgal organikailag egynek mutatják az erdöntüli részeket.

Az Anjou- és vegyes-házakból való királyok alatt, a mohácsi gyásznapiig, a magyarok czimerét illetőleg eddigelé két nevezetes adat ismeretes; egyik szerint, mely költ 1331-ben, Imre, csicsói várnagy és az erdöntüli részekben levő magyar nemzet egyeteme sasának vagy zászlójának hordozója ¹⁾, másik 1437-ből való szerint az erdélyi magyarok és oláhok (értve van: a nemesség) zászlótartója, Vajdaházi Nagy Pál volt. ²⁾ Ezek mutatják, hogy az erdöntüli magyarok czimere már akkor a sas volt. Gr. Kemény József — Thuróczi után — azt írja, hogy az erdélyi magyar nemzet e saját katonai czimerét Ázsiából hozta magával, ³⁾ azt a csatákban zászló gyanánt használta, de — ugymond — nem lehet tudni, mily alakban: mivel semmi nemzet íróinál lerajzolva nem találjuk. Ma a magyarok pecsétén csak félig van lerajzolva, repülésnek kiterjesztett szárnynyal, fejét a nyakszirtról hátra görbítve. Dugonics színre feketének írja a magyarok czimerét alkotó sast, s azt — Thuróczit követve — az Etele koronás saskeselyűjének — astur, karul — gyanítja ⁴⁾ sőt Pannonia czimerét is a négy folyam és koronás

---

denbuch zur Geschichte Siebenbürgens.) Firnhaber . . . . . Deutsch . . . . . 1857. 30. l.

¹⁾ Comitis Nicolai filii Emich (Emerich) Castellani de Chicho ac Duc-toris alias aquille seu vexilli Universitatis regnicolarum hungarorum partium transsilvanarum . . . . . (Erdélyi) Nemzeti Társalkodó. 1843. II-ik félv. 21. sz. 323. l.

²⁾ Paulus Magnus de Vaydahaza, vexillifer Universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum Transsilvaninae . . . . . Ugyanott 324. l. Benkő.

³⁾ Ugyanott . . . . . Haec quidem insignia (lásd a következő csillag után) per Hunnos sive Hungaros usque ad tempora ducis Goysae, filii ducis Toxon, gestata fuere. M. Joh. de Thurocz, Chronic. Hungar. Schwandtner-nél XIII. fejez. 62. l.

⁴⁾ Dugonics András . . . . . A magyaroknak uradalmak. . . . . Pest, Pozsony, 1801. 56. l. Suis quoque bellicis pro insigniis, tum in

sasból állítja össze. ¹⁾ Azonban ezek egy ezredév után — egykorú kütfő idézése nélkül — beszélő írótól teljesen meggyőző adatokul alig elfogadhatók, ámbár azon tény, hogy a legrégebb magyar vármegye t. i. Alsó-Fejérvármegye maig czimerül a sast használja, — s a magyarok pecsétét századokon át azon vármegye főispánja őrizte, — hihetővé teszi. A székelyek napjáról és holdjáról ez időszakban sincs semmi egykoru feljegyzés. Hunyadi János erdélyi vajda 1446-ban használt holló-czimerű pecsétén ²⁾ s Drágfi Bertalan szintén erdélyi vajda 1497-ben használt czimeres pecsétén ³⁾ sőt gróf Kemény József gazdag pecsétgyűjteményi művében, ⁴⁾ 1321-től Farkas Tamás vajdán kezdve 1529-ig, vagyis Tomori István erdélyi vajdáig, tizenkét vajdai pecséttrajz közül egyen sincs országos vagy nemzeti közjelvény. Ezek, mint szintén az al-vajda, székely ispánok, saját nemzeti-czimerüket használták. Cserei Farkas — Dugonics szerint — azt írja ez időről, hogy a székelyek czimerében a paizson egy kardot tartó pánczélos kar volt, ennek közepe táján egy medve-fő és szív, a kard hegyén korona; ezt a pecsétet maga is látta és kezében fogta, kerületén e körirat volt: A három törzsű székelyek pecsége. — (Arma trium generum Scythulorum.) 1437-ben Zsigmond király megváltoztatta a székelyek czimerét, s mivel ők — ugymond — mind a török ellen, mind a parasztok föltámadásában szorgalmasan vigyáztak: ennek jeléül adatott nekik a nap és hold, melyek szintűgy vigyáznak az égen. ⁵⁾ A gr. Kemény idézett művében is van egy ily köriratu pecséttrajz: ARMATORVM TRIVM GENERVM SICVLO-RVM. E pecsét antik diszítéssű paizsában egy kar, hegyével fölfelé álló kardot tart, közepe táján egy átdöfött szív. ⁶⁾ A tudós gróf ezt Háromszék ősi czimerének tartja. Az is tény, hogy

---

scuto, tum in vexillo, avis imaginem ad modum asturis depictam, coronam in capito gerentem gestari faciebat. Thuróczi a fentebbi helyen.

¹⁾ Lásd: Dugonics A. A Magyarok Uradalmaik sat. 30. laphoz fogott V. számú czímertrajzot.

²⁾ Pray Syntagma Historicum sat. XII. tábla, 5. pecséttrajz. ³⁾ Lásd ugyanott VI. tábla 1. pecséttrajz. ⁴⁾ Erdélyi vajdák és fejedelmek pecsétai I. köt. I—IV. tábla.

⁵⁾ Dugonics András. A magyarok uradalmaik sat. 1801. 54—55. ll.

⁶⁾ Erdélyi vajdák és fejed. pecsétai, stb. I. k. XV. tábla I. pecséttrajz.

Aranyosszék czimerében benne van a nap és hold.¹⁾ A szászokat illető 1302. és 1369-ki legrégibb két pecsétnyomáson három férfi látszik állva, egy ülve, valamennyien egy koronát tartva,²⁾ körirata a leírásmódon kívül csaknem egyező avval, melyet én a Kolozsvár városi levéltárban levő, 1491-ben Szent-Lucia szűz ünnepe után negyednapon költ egy oklevelen láttam, s mely betű-híven leírva im ez: † S. CIBINIENSIS. PROVINCIE. AD RETINENDAM CORONAM. E pecsét körirata egyezik avval, melyet Bedeus József erdélyi czimerek és pecsétek czimű idézett művében mai orthographiával írva ismertetett,³⁾ de a melyet én czélszerűbbnek itéltem az akkori írásmód hű megtartásával az általam látott oklevélről közleni. E pecsétnyomaton közből fél-körü karikákból álló paizs van, benn nyílt korona alatt három, sziv-alaku, kisdud paizs; a hosszában kettőre osztott paizs jobb mezejében Magyarország czimeréből a négy folyó, bal részében a franczia hat lilium; a mellette levő paizson a jobb mezőben kiterjesztett szárnyu koronás lengyel sas; eme kettő alatt középen álló paizsban egy háromszög, mindenik végében egy-egy tengeri-tök levél, felettök nyílt korona, díszes keretben.⁴⁾ Amaz első 1302—1339. évi után még volt egy pecséte a szepesi tartománynak, melynek 1372 körül kellett készülni, mivel egy azon évben költ okmányban újnak írják; ezen az eddigi körirat megmaradván: czimerül az idézett 1491-iki pecsétnyomáson is látszó czimer lőn felvéve. Ezenkívül volt egy kisebb is, épen arra az alakra készítve, a kebli ügyekhez, az előbbihez

¹⁾ A székek kölesönözték volna mindkét korbeli czímert a nemzetnek, vagy megfordítva? Én az utóbbit hiszem,

²⁾ E koronát gr. Komény pecséttrajzai közt láthatni; az év nincs feltéve; közből nem egy de két férfi tartja, két végén ismét egy-egy, tehát négy: füsült hosszú hajúak, részint hosszú tóga forma öltönyben, valódi germán alakok; a köriratból csak ennyi látszik: S I G I L ————— M COROM. . . . . S . . PROVIM (így) C I E H D (rövidítve). Tehát ez épen olyan, mint Bedeus az 1302. és 1369. éviről írja, s az 1491-dikétől körirat és czimer különbözik. (Törvényhatóságok és testületek pecsétei. II. köt. XIX. tábla, II. pecséttrajz.)

³⁾ Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen Ständischen Nationen dieses Landes. 1838. 4. l.

⁴⁾ A Kolozsvár városa levéltárában levő eredetiről.

hasonló betűvel írt ily köriratú : * S. * MINUS * SEPTEM SE-
DIUM * SAXONICALIUM * † 1) Mindkettőnek még a XV-ik
századból való eredetét mutatja az új góth vagy barátbetűvel
írt körirat, a hét szász széknek pedig már akkor ténynyé vált
egyesülését annak értelme. 2)

E századok adatai tanusítják a magyar és székely nemzet
területi önállását, s a szász hét széknek e téren és célfelé
meszsze előhaladását : de az erdélyi részek concret államlétét
nem. Erre sem czímer, sem pecsét, sem a királyok pénze nem
mutat.

A mohácsi vész után Magyarország két felé válván : mind-
két király Magyarország czimerét tartotta meg, Zápolya János,
ki Erdélyt bírta, hozzá csatolván nemzetségi-czimerét is, özvegye
Izabella pedig atyai részről a lengyel sást, anyja részéről a
gyermeket elnyelő majlandi koronás kígyót és a hármas koro-
názott fejű leopárdot. Izabella korában 1555-ben még egyszer
fölmerült a magyar nemzeti hadak harczi sasa. Kendy Ferencz,
Ferdinánd-párti erdélyi vajda, Nyárádtői Pókay Jakab odavaló
birtokát hűtlenség czimén elfoglaltatta, azért, hogy mint az er-
délyi magyar hadak sasának zászlótartója — Vexillifer aquillae
gentium Transsilvanarum hungaricalium — megfelelkezve
azon tisztéről, hogy a sereg előtt járjon, a törökökhöz csatlako-
zott, s a vajda sergéből egy tömeget a keresztény név rontá-
sára és gyalázatára magával sodort. 3)

Ámbár ez az ősi intézmény utósó csillámának látszik : a
sast, mint harczi zászló-jelvényt s anuak hordozóját mint zász-
lóst többé nem látjuk említetteti : hanem egy idő múlva a feje-
delmi pecséteken mint a magyar nemzet czimere jelent az meg s
kezdt használtatni, mint szintén a többi nemzetek czimerei is.
Az országnak zászlója ezután is volt, de jelvényiratát, valamint
azt is, hogy a fejedelemé vagy országé volt-e a rajta levő czi-
mer vagy jelvény? — a történelem nem ismeri.

1) Bedeus J. idézett műve, 1-ső rajztábla, 1-ső pecsétrajz, hátul a raj-
zok közt. Gr. Kemény idézett műve, II. köt. XX. tábla I. pecsétrajz.

2) Bedeus J. idézett műve, 6. l.

3) Gr. Kemény József, Erdélyi Nemzeti Társalkodó, 1833. II. félév
325—26. ll.

Nézzünk csak végig fejedelmeink czimer- és pénzfeliratain. János-Zsigmond választott király pénzein és peceitein még Magyarország és saját nemzetsége czimerét felváltva használta; Báthory István eleinte csak nemzetségi czimerét, lengyel királylyá választatása után azonban a lengyel sást és lithváni lovagot is; Báthory Kristóf csak nemzetségi czimerét; fia Zsigmond azokhoz 1590-ben mellékelte a német császári s az erdélyországi alkotmányrészes három nemzet czimerét is. Egy ily pecsétnyomaton felül van egy nyíltkorona, alatta egy szivalakú paizsban a császári sas, alatta a Báthory czimer; jobb felől két egymás feletti mezőben az erdélyi nemzetek cimerei; fenn egy kiterjeszkedett szárnyú fél-sas, — a magyarok cimere — felette a székelyeké: a nap és hold; alól a szászoké — a hét vár, helyesebben, kastély. E korszak melyik évében s melyik fejedelem kezdette a nemzetek cimereit pénzein és cimerein ország czimeréül használni? — nem lehet meghatározni. Az intézmény itt lesz ismeretessé: de bölcsője alighanem fennebbi években van — tán az 1542-ben Tordán kötött első hármas-szövetségben. Seivert után némelyek 1538-ra teszik, de bizonyítatlanul.

Vizsgáljuk tovább a fejedelmek cimereit.

Báthory Zsigmondnak 1598-ban neje is a férje által használt cimerekkel élt; apai nagybátyja, a bibornok-fejedelem 1599-ben szintén a három nemzet czimerét használta. Az utolsó Báthory peceitein is a nemzetiek használtattak; két részre voltak osztva, a közbülső hosszúdad paizson a Báthory-czimer, ettől jobb felől a hét kastély, balról a hold, alatta a sas; a pénzekben hiányzott a székely-czimer; annak egy 1609-ki ezüstpénzén levő metszése — írja Bedeus — legtöbbit hasonlított a mostanihoz. A török pártfogás útján nem törvényesen választott fejedelem Székely Mózes, rövid uralkodása alatt saját nemzetségi-czimerével élt. Kolozsvárott veretett pénzén két egymással szemben ágaskodó oroszlán van, melyek első lábaikkal kardot tartanak, mely egy koronán megy át, a kard hegye táján két felől egy csillag és egy félhold. Bocskay fejedelem eleinte nemzetségi-czimerét használta, s királylyá választatása után — bár azt nem fogadta el — Magyarország és Erdély egyesült czimerét. Ez egy 1605-ki pénzén, koronás paizst képez, melynek

négy mezőre osztott földre első mezejében van a kettős kereszt, a másodikban az egyfejű sas, felette a nap és hold, harmadikban a négy folyam, negyedikben a hét kastély, középen a Bocskay-czimer. Bethlen Gábor pecsétein is előbb csak a nemzeti czimer volt, később a nemzetekéi is. Az egész egy koronás paizst képez, a nemzeti czimer közből, mellette két, paizst tartó oroszlán, alább jobbra a magyar sas, balra a nap és hold, legalól a hét kastély. Midőn Pozsonyban királylány választatott, Magyarország czimerét is használni kezdte. Ez a Bocskay négy mezőre osztott czimerének utánozása volt, azon módosítással, hogy a kettős kereszt az első és harmadik mezőben van, alatta a négy folyam, — a másodikban a sas, a negyedikben a nap és hold, és a hét kastély. Özvegyéén szintén hármass paizs, legfelül a Bethlenek — legalól a fejedelemsné czimerei, közből a legnagyobb osztályzatban a sas és nap, a másodikban a félhold és hét kastély. Pénzein a kis közép-paizon kívül, melyben férje nemzeti-czimere volt, hat mezőre osztott nagy paizs, s azok kettejében az ország czimere, alább saját nemzeti czimerei. A Rákócziak czimerének tartalma némi módosítással szintén e volt. Zsigmond pecsétén saját nemzeti-czimerén kívül csak a hét kastély van kimetszve, I. Rákóczi Györgyén a nemzetségin kívül a három nemzet czimere, II. Rákóczi Györgyén csak a magyarok és szászoké. A Rhédey, Baresay és Kemény János pecsétein s pénzein szintén az eddigi elosztás volt : csak a középen levő nemzeti-czimerek és köriratok változtak, a szerint a mikor, melyik fejedelem uralkodott.

Már nyolczadik századát élte e földön nemzetünk : midőn az ország czimere és pecsége iránt határozottan intézkedett. Baresay Ákos fejedelem uralkodása alatt, az 1659. május 24-én Szász-Sebesben tartott országgyűlésen, csaknem a harczok zájában, az ország törvényhozása egy nevezetes közjogi intézkedést tett, melyet azon kor orthographiájával írva, szó szerént ide igtatni szükségesnek tartok.

„Láttuk Kegyelmes Urunk — mondják a 3 ik czikkben — ebből is országul nagy fogyatkozásinkat, hogy bizonyos pecsétünk nem lévén, netalám most immáron kárunkon experíállyuk annak ekkédiglen való szükséges meglételét ; hogy azért ebből is Jövendőben is nagyobb incommoditásunk ne következ-

hessék : illendőnek ítéltük a Nagyságod tettzéséből, hogy bizonyos négy pecsétek metztetessenek az Országnak négy nagyobb Rendei szerént, mellyeknek edgyike, ugymint az Erdélyi Vármegyéké állyon az Ország Praesidensénél, avagy az Erdélyi Itélő Mesternél, a másik melly Székelységé lészen, az Udvarhelyszéki Feő Kapitánynál, az harmadik melly a Szász Nátióé, Szebeni Polgár Mesternél, a negyedik pedig, melly az Erdélyhez incorporáltatott Magyar Ország részéé, állyon azon részben levő Itélő Mesternél. Ha pedig valamely időben Itélő Mester nem találna lenni a Partiumban : olyankor állyon a Bihar Vármegyei Feő Ispánynál, kik is sub fide Christiana legyenek kötelesek azoknak Conserválására, úgy, hogy semmi időben, sem senkinek parantsolattyára ki ne adgyák, hanem tsak az Országnak rendes és rendkívül való Gyűlésében ; olyankor vagy ömagok vegyék elő, vagy hogy igen hiteles emberektől külgyék bé, ha ömagok semmi úton bé nem mehetnének ; és ha kik ezek közül az halál által elragadtatnak, maradékjok mentől hamarébb vagy valamely Káptalanban, vagy az Itélő Mesternek szorgalmatos gondviselése alatt bé adgyák, Testimoniálist vevén rólla ; egyébaránt azoktól kívánnjuk elé.“

„A Petsétek pedig illyenek légyenek : Az Erdélyi Vármegyéknek a petsétre metztett insigniájok légyen egy fél Sas, környülvaló írása : *Sigillum Comitatum Transylvaniae*; a Székelységnek légyen egy fél Hold és nap, környülvaló írása : *Sigillum Nationis Siculicae*; a Szászágé légyen hét Koltos Város, körül való írása : *Sigillum Nationis Saxonicae*, a Magyar Ország Erdélyhez incorporáltatott részéé légyen négy folyó víz, s a kettős kereszt, környül való írása : *Sigillum Partium Hungariae Transylvaniae annexarum*.“

„Ehez azt is hozzá adván, ha valaha valamely időben (kit Isten eltávoztasson) Magyar Ország részei Erdélytől ha tsak ideig is el találának szakadni, a mint immár szomorú példánkra egynéhányszor meg is lött : in tali Casu az Erdélyi három nemzetből álló Státusok egész Corpust Constituálván, az három petséttel nomine totius Regni petsételhessenek, és azok felett mindenfelé expediálhassanak, szintén úgy, mint a mikor Magyar Ország részei vélle egy Corpus voltak. Ez petsétek nélkül,

avagy ezek között csak valamelyik nélkül is, excepto Casu praemisso, ha valamely expeditiók nomine Regni kelnének, erőtelenek és hit nélkül valók legyenek.“¹⁾

A pecsétek megkészültek, kivéve a magyarországi részeket illető, mert ez nem tudható okból elmaradt; ily pecsétli oklevelet a történetírás nem ismer. Azonban a bekövetkezett háborus időkben csakhamar elveszvé, 1661-ben már, a magyarokén kívül — a mi megmaradt, — a szebeni polgármester Apafi fejedelem rendeletéből ismét újakat csináltatott helyettök.²⁾ A pecsétek címerrajza s körirata ma is ugyanazok. Bedeus József említett művében idézi s az 1692-ki nemzeti egyezmény-leveleken — accordák — levő pecsétnyomatok után rajzban is adja a magyar vármegyék, székely és szász nemzet pecséteit s azok köriratát. E közlésre nézve az olvasót ama könyvecskére, s gr. Kemény pecsétgyűjteményi művére utalom. Azonban közlöm egy 1666. február 24-én, tehát a pecsétek megújítása után öt évvel, Kolozsvár megnemesítése iránt a fogarasi országgyűlésen költ s mindhárom nemzet pecsétével megerősített oklevélről azok kör- és címmerleiratát. A magyarok pecsétén a címer: sas, a körirat: * SIGILVM * COMITATVVM * TRANSILVANIE; a székelyekén a címer: a hold balról, a nap jobbról, a körirat: SIGIL. NATIONIS SICVLICAE LO ERDELI ORSZAGAE HA *; a szászokén a címer: hét kastély, a körirat: SIGIL. NATIONIS * SAXONICAE * ROM NEMZETBOL AL *³⁾ E pecsétek az írás és metszés teljes hűségével így látszanak egy az erdélyi három nemzet ellen támasztott követelés tárgyában április 5-én 1703. kiállított eredeti oklevelen. ⁴⁾ Az 1661-ben készült s 1666, 1692. és 1703. évről általam idézett pecsétek, azok címerei és köriratai teljesen ugyanazok; nagy-

¹⁾ Az erdélyi kir. főkörmányszék levéltárában levő: „Articuli Diaetales“ sat. című törvény-gyűjtemény III-ik köt. (1649—1690) 214—215 ll.

²⁾ Bedeus idézett műve 33. l. Gróf Kemény József ily című — az erdélyi múzeumban levő — kézirati művében: „Az erdélyi törvényhatóságok és egyesületek (szabatosabban: testületek) pecsétei,“ II. köt. I. tábla, I. pecsét, (a magyar vármegyéké), XIV. tábla I. pecsétnyomat (székelyké), XX. tábla, II. pecsétnyomat, (szászoké). ³⁾ Kolozsvár városa levéltárában levő eredetiből. Fasc. N. nro 7. ⁴⁾ Megvan eredetileg az erdélyi orsz. levéltárban.

ságra és alakra egyezők egymással és 1848-ig az országos irományokat hitelesítő három nemzeti pecsétnyomásokkal. A magyar nemzeté a kir. főkormánysház levéltárában van őrizet alatt: egy szélességre másfél hűvelyk átmérőjű, fokosságra másfél vonal vastag, tiszta ezüst-lap, fogantyú nélkül, a fenebbivel teljesen egyező. Mikorról való, meghatározni nem lehet; mert ha áll az idézett törvényezik azon tétele, hogy nemzeti pecsétek azelőtt nem voltak: miért nincs az egyidejűleg készült három pecsét közül épen a magyarokén magyar körirat? s miért van ezen a latin AE egyszerű E-vel írva, a székely és szász nemzetekén ellenben úgy, a mint helyesen kell írni? A metsző tudatlanságára nem hárítható e hiba: a ki kettőnél jól írta le ugyanazon magánhangzót, a harmadiknál is aligba hibázott; hibetöbb, hogy e pecsét korábban — a XV-ik században — készült, a mikor még az AE-t többnyire E-vel volt szokás írni.

Végezzük be a nemzeti fejedelmek pecségei s pénzei czímer-ismertetését. I. Apafi a czímernek berendezésében II. Rákóczi György példáját követte: nemzetségi-czímeréhez az országait kapcsolván, a berendezést illetőleg azon különbséggel, hogy a paizst nem hosszában, hanem harántosan osztotta két mezőre; a felsőben volt a nap és hold, némelyiken egy csillag is, az alsóban a sas és a hét kastély egymás mellett; némely pecségein és pénzein a korona alatt, két, egymás mellett meg-görbülve fekvő paizs van, melyek egyikében a nap és a sas, másikában egy csillag és a hold, alattok a hét kastély van, közből a fejedelem nemzetségi-czímere. Egyetlen pénzén áll — mint Rákóczi Zsigmondnál — a sason kívül csak a hét kastély. II. Apafi a fejedelemségnek csak czímét viselte egy ideig, czímerét nem, sem pénzt nem veretett.

Honnét vették fel Székely Mózes és I. Apafi az ország czímerébe a csillagot? Okát nem tudom.

Honnan a székelyek a napot és holdat? világos adat rá szintén nincs. Fennebb elé volt adva Cserei nézete: de ez csak a czímer-feltevés indokát és tényét tárgyazza; honnan s miként keletkezéséről hallgat. Erre Dugonicsnál láttunk némi új-mutatást, a ki a hajdan Moldovában és Havas-alföldén lakott kúnok czímerének írja a koronás és ágaskodó oroszánt, a fo-

gyó holdat és egy csillagot. ¹⁾ Vajjon Báthory Zsigmond, ki e hajdan kún- most oláh-földet fegyverrel hódította meg, és Székely Mózes — ki tisztán székely vérből való volt : nem a kún-vér vegyülékű székelyek évezred előtt azon földön lakásáról vették a székely czimer e részét, a fogyó holdat újulóvá, a csillagot nappá alakítva át ? E véleményt támogatni látszik az, hogy Havasalfölde czímere már 1635-ben Bassaraba Máté vajda alatt csak csillag volt, nem egyszersem hold is ; más fejedelmek alatt szájában gyűrűt vagy keresztet tartó holló, s egymással egy cziprusfa mellett szembenéző hosszú bőrbundába öltözött két férfi. ²⁾

Erdélynek a magyar korona oltalma s az ausztriai ház uralkodása alá jutása, az erdélyi nemzetek országos és nemzeti életére s alkotmányos közállapotaira nézve átalakító befolyással volt. Az állam-szervezet legkisebb erecskéjéig minden megérezte a hatalom változást ; kivételt a nemzetek és ország címerei sem képeztek. I. Leopold erdélyi pénzeire azonnal a német császári kétfejlű sást metszette, egy 1693-ki pénzén a sas mellett csak a hét kastély van ; egy 1695-kin egész Erdély czímere, hosszában két mezőre osztva.

Igy maradt ez akkor is, midőn már ő erdélyi fejedelemmé lett, sőt utódi alatt is, azon különbséggel, hogy az ország címerpaizsa egy keresztvonal által két egyenlő nagyságu mezőre osztatott, s a felsőbe a nap, hold és a sas, az alsóba a hét kastély tétetett. ³⁾ A kormányzó Bánfi György előtt 1691-ben tartott erdélyi országgyűlés is meghatározta, hogy négy pecsét készíttessék : egy a kormányzó, más a korlátnok, a harmadik és negyedik a két ítélő-mester számára ; de ezek feliratáról végzés nem költ. Leopold király nemsokára három császári pecsét készíttetését rendelte el, melyek közül egy nagyobb és egy kisebb álljon az udvarnál levő korlátnoknál vagy al-korlátnoknál, a másik kisebb az országban benmaradó fennebbi főtisztviselők egyikénél, a melylyel minden közkiadványok megpe-

¹⁾ Dugonics idézett műve 20—21 lapja között levő IV. szám. ²⁾ Bedeus Atlasz, VIII. tábláján. Gr. Kemény : Erdélyi vajdák és fejedelmek pecsétai I. köt. XXXIV. táblája, III-ik pecsétnyomata. Ritter, Stemmatalogia Armorum Illyricorum stb. Viennae, 1701. 34. l.

³⁾ Bedeus idézett műve 32. l.

cséltessenek, mégpedig a nagyobbikkal a közjogi dolgok és kegyelmi tények, a kisebbel a kormányzéseknek udvarhoz tett jelentései, úgy a magán- és jogi ügyekben költ határozatok és ítéletek. A kormányzék előterjesztése következtében 1696-ban az ítélő-mesterek részére is ily pecsétek készíttetek. Ezekre a császári korona, s egy tojásdad alakú mellpaizson fejedelmi süveg alatt Erdély czimere vésetett; a paizs keresztül vonással két egyenlő nagyságú mezőre volt osztva, melyek közül a felső a félig látszó sást, az alsó a napot és holdat s két sorban a hét kastélyt mutatta. Középen volt egy szivalakú kised paizs, az osztrák koronával. E pecsét maradt meg I. József alatt is. Utána anyja Eleonora császárné új pecsétet küldött az erdélyi kormányzéknek, melyen a kétfejű sas négy fő és több kisebb mezőre osztott paizst foglalt magában, az erdélyi czimer azonban azon egy szivalakú fejedelmi koronával fedett kised paizsban volt, mely a köriratot tartalmazó legszélső karikát szakítja. A nemzeti czímerek abban az előbbivel egyezőleg vannak elhelyezve. 1707-ről megemlítendő II. Rákóczi Ferencz két pecséte, melyek egyike I. Rákóczi György fennebb ismertetett első, másika ugyanannak az erdélyi nemzetek pecsétczimereit egyesítő másik pecséte mintájára volt készítve. ¹⁾

1712-ben ismét új pecséte lett Erdélynek, egyebekben hasonló a két előbbi császáréhoz, különböző abban, hogy míg amazoknál Erdély nem volt említve: itt a magyar királyi pecséten annak címei közt az erdélyi fejedelemség is említettik. ²⁾ Mind a három császár pecsétén a sas fejénél a pénzverés éve is ki van téve.

A Mária-Therézia királyné által az erdélyi kormányzéknek adott pecsét egy zárt királyi koronával fedett nagy paizsban az örökös tartományok czimerét foglalja magában; a középen egymás mellett levő két kisebb koronás paizsban Ausztria és Erdély czímerei. Itt már Erdély Magyarországtól egészen elválasztva, Ausztriához hajlíttatni látszik. Ez utolsóban a magyar

---

¹⁾ Gróf Kemény J. idézett pecsétgyűjteményi műve I. köt. XXXI. táblája. I. s II. pecsétnyomásai.

²⁾ Bedeus idézett műve 34—35.

sas feje mellett a felső mezőben viszont a nap és hold van, az alsóban két sorral a hét kastély — feljül négy, alól három.

Lényeges változás történt Erdély czímerében 1765-ben, midőn Mária-Terézia királynő az országot a törvényhozási út kikértülésével, fejedelmi hatalomszó által nagyfejedelemségre emelé. E változás abban állott, hogy a nagy czímerpaizs az eddigi nagy korona helyett két kisdud királyi koronával lön befedve, az erdélyi czímer felett álló fejedelmi süveg koronával vétetett körül, végre a „székely nemzet grófja“ (szabatosabban: ispánja) czím, a királyi címek közé felvétetett. E czímer most volt legelsőbbben — jegyzi meg Bedeus — az 1765. nov. 2-kán költ diplomában a heraldica szabályai szerint rajzolva és kiszinezve. A czímert fedő fejedelmi-süveg koronával van körülvéve, ott van a birodalmi alma; a czímert egy veres vonal két egyenlő részre osztja: a felső rész kék mezejében van az arany-nap, az ezüstszínű növekedő hold, az alatt a napba néző, félig kirajzolt fekete sas; az alsó fél aranymezejében két sorban hét veresen színezett vár, mégpedig a felső sorban négy, az alsóban három.

II. József alkotmányonkívüli uralkodása s az osztrák császárság megalkotása Erdély czímereiben változást nem idézett elő. — Az 1848-diki évi alkotmány-reformok gyakorlati keresztülvitelére nem volt idő. Az 1847—48-diki magyarországi VII. és erdélyi I. törvényczikkek Erdélynek az anyaországgal egyesítését kimondották: de az intézmények és így az ország realis egyesülése nem történt meg; a magyarországi XXI. t. cikknek azon rendelete, mely Magyarország színévé a magyar nemzeti három színt tette, s az ország czímerét ősi jogaiba visszaállította, életet nyert annyiban, hogy azt hadseregnél, zászlókon, hatóságoknál a pecséteken és czímereken, sőt a magán-életben is használták: de e tárgyat az unióra való tekintettel szabályozó törvény vagy rendelet nem hozott; maguk a törvények czímlapján és a vert pénzekben is egyedül Magyarország czímere állott. Helyesen, ha az egyesülés teljes beolvasztás volt, nem helyesen, legalább nem szabatosan, ha az egyesülés történeti alapon volt végrehajtandó. E határozatlanság következtében a közhatóságok és kereskedelmi világ czímertábláin az anyaországi és erdélyi címerek egyesítése a legtarkábban tünt fel; compositio és rajzok heraldikai és festészeti tekintetben gyakran legközönségesebbek,

történeti szempontból nézve hitelesség nélküliek, s a Báthoryak és Bethlen Gábor századaénál mindkét tekintetben hátrább állók voltak.

1861-ben s legújabbán 1867-ben is újból sok czímer és pecsét készült az erdélyi részekben; a minta a Mária-Terézia királynő által adott diplomáról van véve, de annak rajzi szabatsága, s színezési szépségei nélkül. A magára, külön álló czímer is rossz másolása a nem rút eredetinek, s az egybealkotás, a két czímer egyesítési gondolata és kivitele legtöbbszörre nagyon silány. Czimerrajzoláshoz történethű minta, diplomaticai s heraldicai ismeret kell. A czímer az ország közjogi jelvénye. Ezt kontárookra bízni nem lehet.

Ennyit az erdélyi országos czímerekről történelmi és heraldicai tekintetben. A ki bővebb felvilágosítást óhajt, múzeumunk éremgyűjteményeiben feltalálja; a kik czímereket rajzban óhajtanak látni, Dugonics idézett műve 50—51-dik lapjai mellékletére utasítom, hol azokat egy kisebb egyszerű, és egy nagyobb díszes rajzban látandják; a kisebbikben a paizs két részre van osztva, felső részében a sas, az alsóban feljül a nap és hold, alól a hét kastély; a nagyobbikon a paizst bársony-palást forma takarófödi, feljül rajta korona, közepében az aranyalma, s felette egyszerű kereszt; a paizs mezeje három részre oszlik, jobbról a sas, balról a nap és megújuló hold, s közepét egy külön paizsban a szászok hét kastélya foglalja el, legfeljül egy, alább két-sorban három-három kastély. Láthatók e czimerrajzok továbbá a Bedeus József többször idézett művéhez mellékelt táblákon különféle alakokban, mint szintén ugyanazon író egy más művében, *) melynek rajza a Dugonics-féle kisebb szerint készült, gr. Kemény J. idézett pecsétgyűjteményi műve I. köt. 5. 8. 9. 10. 13. 14. 15. tábláin számos igen szép rajzban; végre azon diplomában, melynél fogva Mária-Terézia királynő Erdélynek nagyfejedelemségi címet adott s a melynek szövegében az országos nemzeti czímerek színezett rajzban láthatók.

---

*) Historisch-Genealogisch I. Geographisches Atlas sat. Hermannstadt, 1844. Achte Karte, Magyarország és Erdély 1800. évbéli állapota szerint készült földabrosza mellett.

E címér tartalma im ez: egy négyszegletű paizs félhüvelyknyi széles aranyozott szalaggal be van szegve; a paizs felső része közepén gazdagon aranyozott, négy részre osztott kerek paizsban Magyar- és Csehország címere, mégpedig a jobbfelőli első és avval szemben levő első mezőben a négy folyam és két tős kereszt, a balfelőli és avval szemben levő mezőben az ágaskodó koronás oroszlán; a paizst mindkét felől aranyozott díszítvények veszik körül, — s kárpit formára dús aranybojtok csüngnek alá. A négyszögletű nagy paizs mezeje világos égszínkék; e mezőben az igazság és jutalmazás istennői egyik kezükben aranyfodrozatú paizst tartuak, másikkban pallost és a bőség jelvényeit; a paizs mezeje egy veres szalaggal két részre van osztva, a felső rész színe sötét-kék, közbül van a magyarok címere: a nap felé fordult fekete sas (vagy Etele karul-ja), jobbról fenn az aranyszínre festett nap, balról a székelyek címere, a fogyó hold (ez a metsző tévedése; az eddigi címerek és történeti adatok szerint a székelyek címere a megújuló hold), ezüstszínre festve; az aranyszínre festett alsó részben áll két sorban a hét bástya, feljül négy, alól három. A paizs felett vékony aransújtással átszeldelt fejedelmi veres-bársonysíveg, övezve aranykoronától, melyet részint aransugarak, részint bogláralku virágok díszítenek; a síveg alsó részét körüskörül bogláros szegély takarja, felső részét több helyen bogláros aranszalag öleli át, tetején aranyalma s rajta aranykereszt. *)

E történelmi rajznak gyakorlati hasznát venni a festők, pecsétmetszők, publicisták és törvényhozók dolga; ez az ő munkakörükbe vág. Annyit azonban mint óhajást kifejezni szükségesnek látok, hogy midőn Magyarország és Erdély intézményei egygyeolvasztatván, az unió gyakorlatban is létesül, s a két ország egy politikai államtestté alakul át: a címerek egyesítését, s a közpecsétek és országszínek jövő alkalmazását törvénnyel kellend meghatározni, s a törvénykiadásoknál a címlapon azt tényleg használatba venni, a mit a hatóságok, festők és metszők azután mintául vehessenek, hogy a címerekben való történet és közjogellenes, olykor sphragisticai és heraldikai tekintetben

*) Az eredeti diploma látható az erd. kir. főkörmányszék levéltárában a Cista Diplomatica című nagybecsű gyűjteményben. B—27 jegy alatt.

botrányosságig menő tarkaság kikerültessék. Ha az unió organikai és reális egységet fejezend ki : akkor a Bethlen Gábor fennebb idézett gyönyörű beosztású és rajzú pecsége czélszerűen lenne használható ; ha autonomicus egyesülést : akkor egy nagy paizsba Magyarország, Erdély és a társországok czímerei pedig különálló kisebb czimerpaizsokban lennének egyesítendőek.

Azonban ez a politikusok és a jövő dolga.

JAKAB ELEK.

A tárnokvölgyi ütközet, és a hún-scythák temetkezési módja.

Hazai régibb történetíróink: Béla névt. jegyzője (1. f.). Kézai (II. f. 3 §. 4. §.), Turóczy (C. XI. XII.), Bonfin (Dec. I. L. III.) és Oláh Miklós (Attila C. I. II.) emlékeznek egy nagyszerű véres csatáról, mely Kr. u. 381-ben a húnok és rómaiak közt Pannonia birtokáért elébb Százhalom alatt, Potentiana mellett Tárnokvölgyénél, később megújulva Ausztriában Tulnnál, Zeiselmaur síkján vívatott; a harczoló seregekből több százezeren hultak el: de elestek Keve, Béla, Kadocsa hűnfővezérek is, kiknek holtteste Keveházán temetettek el, s c y t h a s z o k á s s z e r i n t, illő tisztességgel, s a római országútnál emelt sírjaik felett magas halmokat hánytak, s közsobrokat állítottak, — de e nagy vesztesség mellett is a diadal a húnoké lett, s vitézségök jutalmul a szép Pannoniát nyerték.

E véres harczok valóságát külföldi írók megtagadják, hazai íróink egy része is kétségbe vonja, főleg azért: mert e csatákról nem emlékeznek sem görög, sem latin régi írók, kik pedig azon korbeli csekély érdekű dolgokat is szorgalommal feljegyeztek; azonkívül sok van az előadásban olyan, mely az e korbeli történelmi adatokkal ellenkezik.

Mind a mellett e csaták leírását, valamint legapróbb részleteiben történelmi valónak: úgy a főtényekre nézve a mondák körébe útasítandónak tartani nem lehet; mert ha nincs is egykorú se hazai, se külföldi író, ki e harczok valóságát egyes részleteiben is teljesen igazolná, de van nemzeti hagyományunk, melyet hazai régibb íróink, mint Kézai és Turóczy „régí krónikák” — „régí magyar történelem” után feljegyezve

hagytak az utókorra. Ezen írók szerint a tárnokvölgyi, vagy potentiánai ütközet következőképen történt.

A dunántúli földrész, vagy miként akkor hívták Pannonia, azon időben egy a hadfolytatásban tanult szombathelyi születésű longobard, Macrin nevű római kormányzó igazgatása alatt állott, ki is meghallván, hogy a Tisza körül egy ismeretlen, de igen nagyszámú nép táboroz, s már az ő tartományát is háborgatja: saját seregével rájuk támadni félt, hanem követei által a rómaiaktól kért segítséget. Ezek veronai Ditriket, a római földön lakó németek parancsnokát, alemán nemzetbelit, küldék segítségül, ki olasz, német és más nyugoti vagyis nemzetbeli seregével Pannoniába bejött, s Százhalomnál táborba szállva, innét Potentiana városhoz, hol Macrin seregével egybegyűlve volt, jutott, s badi tanácsot tartva Macrinnal, hogy a hünöket a Dunán átkelve saját szállásaikon és sátraikban, vagy más alkalmas helyen s mily bacezi modorban kellene megtámadni. ? A hünöktől félelem úgy látszik a jó tanácsot késleltette, s míg Ditrik és Macrin hosszabb tanakodának, a hünök megtudva a történeteket, a Dunához közeledtek; — de Ditrik és Macrin azon hitben, hogy a hünök hajók hiánya miatt a Duna széles folyamán át nem jöhetnek, nyugodtan töltötték éjjeleiket. Azonban a hünök egy csendes éjtszakán, tömlőkön, Sicambrián alól a Dunán átkelve, Kelemföld tájékán (ez a Szent-Gellérthegy alatti tér), a szabadban táborozó ellenségre, egész véletlenül, sebes rohamban ráütöttek. Iszonyú lárma s mészárlás keletkezett. Detre hadai a legnagyobb zavarban, nem fegyverfogásról, csak menekülésről gondolkozhattak. Kaszabolta őket a hün, elannyira, hogy kevés menthette meg futással is életét a küntáborozók közül.

Hajnaltól a hünök nyugatról a Dunáig nyúló Tárnokvölgybe szállottak, hol őket Detre és Macrin összeszedett seregeikkel nagy erővel megtámadák.

Az elkeseredett küzdelmet iszonyú vérontás követte. Naplemente felé az éjjeli álmatlanság és folytonos harc által kimerült hünök, egyik vezérök Kevének eleste után, csatavesztve megfutamodtak, s a Dunát átszelve, tanyáikra visszasiettek; a nélkül, hogy a számban és erőben szintén nagyon meggyengült ellenség által üldöztek volna.

A régi magyar történelem az elhünytak számát a hünök

részéről 125 ezerre, az ellenség részéről, azokonkívül, kik az éjjeli megrohanáskor sátraikban ölettek meg, 220 ezerre teszi.

Hogy mily drága győzelem volt ez az ellenségnek, — mutatja az, hogy vezérek másnap életök megmentése végett a seregmaradványokkal az ez időben Pannoniához tartozó Tuhn, most osztrák város felé elvonultak. Mit látva a húnok, elhullott véreik holttesteit, főként szeretett vezértük Kevéét összeszedvén, az ottani római országút mellett, scytha szokás szerint, illő tisztességgel eltemették, a sírok helyén — mint mondók — kőszobrokat állítottak, magas halmokat hánytak, s a vidéket emlékül Keveházának nevezték el.

Ekkor a húnok hadaikat rendbeszedve, a dunántúli részeket megrohanták, elfoglalták, s családjaikat ide áthozván, minthogy a rómaiakkal két ízben vívott csatában, ezek hadviseleti módorával megismerkedtek: a tárnokvölgyi veszteség visszatörlesztésül a folyvást Tuhnál táborozó rómaiak ellen siettek; a mit ezek észre véve, a Bécestől délnyugotra fekvő Zeiselmaur melletti mezőségig eléjük jöttek, — s itt a húnokkal összecsaptak. Elkeseredve folyt a harcz, soká kétes eredménnyel; a húnok készebbek mind egy lábíg elveszni, mint visszaveretni, scytha szokás szerint rémítő kiabálás és doblárma közt, nyilaik sűrű záporával az ellenség sorait zavarba hozták, s tömegesen öldösték; a kora reggeltől esti kilencz óráig teljes elkeseredés és hősi lelkesedésben folyt vérengző harczban végre az ellenség megtörtetve, futásnak indult, folyvást öletvén az őket üldöző böszült húnok által.

Macrin e harczban elesett, Detrének pedig vasnyíl reptült homlokába, s a húnoknak e győzelme még az unokáknak is sok ideig hősi dalok s népregék tárgyaül szolgált.

De e győzelem a húnok részéről ismét két vezér, Béla és Kadocsa, s 40 ezer vitéz életébe került. A vezérek a Keve szobra mellé temették, hova később a húnokhoz állott szász Detre és Etele is 454-ben eltemettetének. A rómaiak veszteségének száma nincs tudva: de hogy az itt igen jelentékeny volt, tanúsítja az, hogy a római hadsereg a húnok ellen csatára kelni többé nem merészelt; — s miután a húnok hátuk megett ellenséget nem hagytak, az ostrogóthok nemzete járom alá hajlott, Hermanarich régi védencei egymásután hozzájuk állottak, s Athanarich megmaradt hü törzseivel római földre költözött: a nagy

hűn-sereg véres küzdelmeinek jutalma — Pannonia békés birtoka lön.

Az útközet ezen előrebocsátott leírása után: vizsgáljuk most már a helyszínét, s különösen az ott történt ásatásokat, melyeknek eredménye csakugyan igazolja, hogy a Tárnokvölgyén valaha nagy harcznak kellett vivotni.

Ott van Fejérmegyében Érden alól a mai Batta falunál fekvő Százhalom (Béla király névtelen jegyz. 46. fejt. „centum colles,” tehát nem Szászhalom), — ott van szinte Batta táján Potentiana város, melynek fekvését az 1290 körül élt Kézain kívül, már Turóczy (XI. f.) Bonfin (D. I. I. 3) és Oláh (C. I. §. 2.) Mátyás király idejében, a Duna partján „Thetem és Zazalom” közé helyezik.

A mai Tétény, a Kr. u. III. századból fenmaradt Itinerarium Antonini szerint Campana, egy 1373-dik oklevélben Tetum, Turóczy, Bonfin és Oláhnál Thetem, Heltainál Teten, Theta, a XIV. század végén Thatum, egy 1500 körüli német földiratban Tättu és Tehen alakban fordul elő, minélfogva méltán kérdezhetni: ha vajjon a hazai íróknál előjövő Tetum, Thetem, melyekből alakulni látszanak a későbbiek, nem a magyar tetöm, tetem-e? mely nevet e helynek az itt Százhalom alá eltemetett holttemekről a kúnok vagy magyarok adtak. (Balla de antiq. roman. Hazai okm. tár. II. 125. Győri tört. füz. II. 123 l.)

Balla Antal most idézett munkájában (42 l.) valamint Rosty Zsigmond (Társalkodó 1847, 60. sz.) szerint egy 1766-ban a régi Százhalom, ma Batta, és Érd közt lefolyt határperben 1743-ban kihallgatott 60—80 éves több rendbeli tanúk egy ottani igen nagy földsáncz romjait potentiai sánczolásnak hallották neveztetni, s még akkor is erős őrhely nyomai valóban itt láthatók, melyet keletről a Duna magas partja, északról s délről két igen mély völgy, nyugotról emberi kéz által ásott sánczárók vett körül; küzel hozzá a Tárnokvölgy, s a domb magaslatán a számtalan halmok feküdtek. Sőt hogy Potentia már Sever római császár idejében Kr. e. 193-ban fenállott, igazolja ezt két emlékkő, melynek egyike Buda körül találtatott, ily felirattal: „Septimius Potentiana t.”; a másik Schönwiss-

ner és Pázmándy szerint a múlt században Reklm Mihály adonyi postamesternél volt látható, melynek feliratában említették többek közt: „Olim Potentia Herculis deducta iterum col. Neopotentia.“ (Katanchich Istri georaf. 448. l. IV.)

Fennmaradt továbbá Sicambria, a mai Ó-Buda; Kelenföld falu neve Budán alól; Tárnokvölgy, Fejérmegyében, Érdtől északnyugotra Tárnok faluval; azon római rakott-országútnak, mely mellett Keve sírjához a kőbálvány fölállított, maradványai Érd és Batta határában a Dunával egy irányban most is láthatók; fennállott e kőbálvány még Kézai idejében is, ki ezt írja (C. II.) „Statua est erecta lapidea“ = kőbálvány van fellállítva; — Keveháza, ma Kajászó-Sz.-Péter, mint falu, a százalmi sírokhöz egy mértföldre fekszik.

Most is áll Tuln város Alsó-Ausztriában, a Duna partján, Bécsen fölül 4 mértföldre; valamint áll Zeiselmaur, a régi római Cetii murus, Alsó-Ausztriában, St.-Pöltenhez nem messze, a Dunától egy negyedórányira. Sőt a 991-ben meghalt Piligrin passau püspök korát érdeklő oklevélben mondatik: „Zeiselmauer várostól nyugotra, a hét halomtól felfelé, déli irányban Chuni-Hohestorf, s így egész a Comagen hegy tetejéig, (a Comagen hegy más neve Hunes- vagy Chunisberg: ma Kablenberg, Bécs mellett, a Dunaparton) mely hegylánczolat egy része ma is Kaunberg néven hivatik. (Horváth J. Hasznos mul. 1828, 2—6 sz.) Hübner geogr. Lex. I. 1699).

Ezekon kívül az újabbkori ásatások is fényesen igazolják a tárnokvölgyi csata történelmi hitelességét.

Már Pray említi Cornideshez írt egyik levelében, hogy ő Kajászó-Szt.-Péter körül a hünvezérek köemlékét egykor nyomozta is, de hogy mi eredménnyel, tudni nem lehet. (Jerney, Fi-gyelm. 1839, 153. l.)

Bognár József Csepel leírásában szintén emlékezik arról, hogy e „sírhalomok közül némelyiket Horváth István felnyitott, de benne csontokon s néhány vasdarabon kívül egyebet nem talált.“ (Tud. tár XIV. köt. 1843 III. l.)

Érdy (magy. akad. ért. 1847, 285 l.) az e csaták színhelyén, Kajászó-Szt.-Péter és Keveháza vidékén 1847. május 3-kán a hely színén tett vizsgálata eredményét így adja elő: „Kubinyi

Ágoston múzeumi igazgató és Varsányi János mérnök társaságában elindulván, a mint az érdi mély útból kiértünk, előttünk állottak a Tárnokvölgy rétjei, melyeken római út vonúl keresztül. Ez azon közút (*strata communis*), mely mellett a kúnok bajtársaik holttetemeit temették el *scytha* szokás szerint. Felmentünk az úthoz legközelebb eső egészen ép halomra, s hosszú láncza terült el előttünk a csodálatra ragadó kúnhalmoknak, melyek most széltiliben töröktáborhelyeknek vagy török őrhalmoknak tartatnak, annyira elborítá őket a feledés homálya. A kúnok e nagy temető-téren kőoszlopot is emeltek, örök emlékül; ez elenyészett, vagy a föld borítá el a ker. vallás terjesztésekor, és azt Szent-Péteren hiába kerestök, mert a kúnok magát e temető-helyet és környékét nevezték el Keaza, helyesebben Keveháza néven, (Kézai: *partesque illius territorii*, — a dubniczi krónika szerint — „*locumque illum et partes illas Keveháza vocaverunt.*)

Ezután a határvonalon indultunk el Potentiana felé. Más meg más halmok tűntek fel előttünk, jobbról a battai, balról az érdi szőlőkben; e halmokon túl magas hegyfalak közé zárt völgybe, innen az oly sokat szenvedett Potentiana helyére értünk. E város nagy tért foglalt el, mely most szőlőkkel van elborítva, egyik oldalát a Duna meredek partja képezi, más felől magas földsánczokkal van bekerítve, melyekről megismerhető, hogy az egész tér kőfallal volt egykor körülvéve, s így római erősített hely volt; római cserépedény töredékekre akadunk mindeütt; a határvonalon több római kő van felállítva; ezek közt egy van még, melyen T. M. P. (*titulum memoriae posuit*) betűk olvashatók.

Rosty Zsigmond Pannonia térképén Potentiánát szintén ide helyezi, mert nemzetsége irományai Potentia-sánczokat emlegetnek. (Társalkodó. Pest, 1847. 4. júl. 29. 60 sz.)

Innen gyalog-ösvényen mentünk a Duna meredek partja fölött Batta helységbe alá, melynek régi neve Százhalom. Bejártuk az egész falut, római köveket keresve; törött sirkőre többre, de Milován Pál udvarában nevezetes feliratúra akadunk, — legott megvettük, és a magyar nemzeti múzeumba vitettük.

Batta helység végén ismét kocsira ültünk, és a tárnokvölgyi római hidon keresztül azon őrhelynek romjait vizsgáltuk, hol e nevezetes kő kiásatott; ez őrhelynek Schönwissner Matrica

nevet tulajdonít és azt a battai ráczok jelenleg Kliszák név alatt ismerik. Ezen a Dunához közelfekvő őrhelynek területét, a halom mellett elvonuló római út metszi keresztül, és mivel Detre segédhadai Százhalom alá gyülekeztek, — azok itt táborozhattak.

Varsányi János május 25-én végezte el a helyrajzot, melyen mind oldalvást, mind felülről, 122 halom látható, különféle nagyságban; a nagyobbak két-három ölnyi, a legnagyobbak pedig 5 ölnyi magasságúak. Földszinti átmérőjük magasságuk szerint változó, s az általában 10 ölre, de a legnagyobbaké majd 30 ölre terjed. Hajdan sokkal több halom lehetett az ott elvonuló római útig, s hihetőleg azon túl is, elszórva, de szántás által már sok elenyészett.

Május 26-kán lékeltettük meg az első, 30-dik számmal jelölt 1 ölnyi és 2 lábnyi magasságú halmot, melynek tetején a hányt föld rétegei közt három egymás alá helyezett kő tűnt elő; ezeket jelköveknek neveztük el; alattok négy és fél lábnyi hosszú és három lábnyi széles laposkő volt keletről nyugotra élére állítva, melynek mindkét oldala mellett égés-fekvetek valának, ezekben megégetett tetemek, széndarabok, hamú, réztöredékek és egy-ágú vasnyílcsúcs, cserpek pedig az egész halomban elszórva fordultak elő.

Alig fogtunk a 40-dik számú szinte 1 ölnyi 2 lábnyi magasságú halom ásatásához, legott megjelent az egymás alá helyezett három jelkő; ezek alatt nem földszint, hanem emeltekben kitapasztott sárga agyagréteg, fölötté pedig égés-fekvetek tűntek elő, melyekben megégetett tetemek, szén, hamú, vasnyílcsúcs, karika s más töredékek rézből és vasból, de cserpek mindenütt elszórva jöttek elő.

A 29-dik szintoly magasságú halomban a három jelkő alatti irányban megmészelt kettős sárga-agyagrétegre akadtunk, az e fölötti égés-fekvetek közepe nagy laposkövel volt leborítva; itt megégetett tetemek, kevés szén, igen sok hamú és cseréptöredékek elszórva mindenütt fordultak elő; oldalvást elporhadt famaradványokat is találtunk; egyébiránt nagyon el volt égetve minden.

A 73-dik, két ölnyi magasságu halom tetejéről már azelőtt sok föld hordatott el, és ezzel az első jelkő is eltűnt, a megmaradt két jelkő körül két kisebb, és alább egy nagy kövekkel kirakott égés-fekvetre akadtunk. Földszint, a halom közepén, nagy gödör volt, nem ásva, hanem hordott földből körültöltve s kövekkel kirakva; ezek sa földhányadék között pedig famaradványok jöttek elő. A nagyszámú kövek között, mindenütt megégetett tetemek, tömérdek hamú, szén és cserépfordult elő; a hamúval szekeret lehetett volna teli lapátolni, válogatott széndarabokkal az ottani kovács több kosarakat rakott meg, és sok széndarab elolvadt rézzel volt beborítva: a miből az következik, hogy e halomba legalább is 50—60 halott volt elégetve, a mi kétségkívül rendkívüli esetre mutat. A hamú és szén között réz, vas, egy darab üveg, és csontszerek töredékei fordultak elő. A tömérdek elszórt cserépdarabokból egyedül két csészét és két edényt birtunk összeállítani, annyira össze volt rombolva minden.“

Ennyi történelmi emlék után azért a Potentianál vívott nagy csatát egészen a hún-monda körébe ütasítani nem lehet, — mert mint Toldy (magy. nemz. irod. tört. I. 1861, 33 l.) helyesen megjegyzi „a hún-monda, a költemények óvatos elválasztása után, melyekkel a nép felszokta mondáit díszesíteni, s az időszámlálás hibái megigazítása után, mik idővel szükségkép belélopództak, a történetírással igen jól megegyeztethető, sőt ezt helyenként ki is egészítő, mint pl. a tárnokvölgyi titkózet elbeszélésénél, melyről bár egy nyugoti történetíró sem emlékezik: valószínűs meg történtéről a százhalni ásatások kétségtelen tanúságot tesznek.“

Az, hogy a fentebbi megásott érdi halmok mindegyike égés-fekvetekeket, hamut, megégett tetemeket, réz, vas, csont, cseréptöredékeket tartalmaz: azon kétségre vezethetne, hogy ezek aligha húnhalmok, mert a húnok halottjaikat nem égették meg, inkább tehát rómaiak maradványai, kiknél a holttesteknek, előbb ugyan Kr. e. majd 500-ig, földbe temetése, később azonban a hulláknak megégetése általános szokás volt, mely valószínűleg az etruskoktól és görögöktől jött át; (Preller rom. mythol. 480 l.) ámbár egész Sulla idejéig egyes családoknál a földbe temetkezés fentar-

tatott. Sulla azonban Kr. e. 78-ban meghalván: mivel attól félt, hogy sokszoros kegyetlenségeiért holtteste meg fog boszúból gyaláztatni, végrendeletében holttestét megégetni parancsolta; s ő utána a megégetés közönségesebbé lett, úgy, hogy csak a keresztényen császárok alatt irtatott ki. (Belák rom. régiségtan 153 l.)

De nemcsak a keveházi, hanem a Pados által 1857-ben felásott csurgói hűnhalmok is hamút, cserepeket, égett csontokat, szenet stb. tartalmaznak (Új m. múz. 1857. 160 l.), s e szerint vagy ezek se hűnhalmok, vagy ha azok: azt mutatják, hogy a régi hűnoknál a halottak megégetése szokásban volt.

E kérdés megérdemli, hogy az erre vonatkozólag fentmaradt történelmi adatokat részletesen vizsgáljuk.

Siciliai Diodor (III Cap. 54. 55.) írja, hogy az amazonok királynéja Myrina, a gorgonokkal folytatott véres csata után; elesett harczosainak holttesteit három rakásba hordatván, megégettette, s hamvaik fölé három halmot hányatván, ezek még most is (Kr. e. 6 évvel) amazon-halmoknak nevezetnek.

Herodot (IV. k. 71. 73. Téliñynél 30—1 l.) így írja le a régi scytha temetkezési modort: „a királyok sírhelyei Gorrhushan vannak, itt, miután meghalt királyuk, nagy négyszögű árkot ásnak. Ezután a hullát, mely kívülről viasszal bevonatott, belülről pedig különféle illatos növényekkel megtöltetett, szekerem a szomszéd nemzetséghez viszik; ez a gyász jelvényeit (fül, haj, karok, homlok, orr és balkéz megsértése) teljesítvén, tovább, más nemzetséghez szállítja, s miután a hullával az özszes nemzetségeket bejárták: a legszélsőbb határon lakó gorrhusoknál a sírhelynél megállapodnak; itt a hullát a sírba levélágyra leteszik, s mindkét oldalról a földbe kópjátat állítván fel, ezekre deszkákat raknak, s reá vesszőből font tetőt csinálnak. A sírnak többi tágas részébe pedig egy ágyast, pohárnokot, szakácsot, lovászt, inast, hírnököt megfojtván, ezenkívül lovakat, zsenge terményeket és arany- és ézséket temetnek el csak; ezüstöt vagy más érczet nem használnak. Ezt bevégezvén, mindnyájan nagy dombot hánynak, vetélkedve egymással, s azon iparkodva, hogy minél nagyobbra emeljék.

Egy év múlva a szolgák közül ötvenet, a legügyesebbet, s ötven legszebb lovat megfojtván, a szolgák hulláit a lovakra

kifeszítve felültetik, s e lovakat a sír körül felállítván, eltávoznak.

Más scythákat pedig, miután meghaltak, a legközelebbi rokonok szekérre teszik, s barátjaiknál körülhordozzák, hol megvendégeltetnek, s a holtak is mindenből tálalnak. Ily módon negyven napig hordozzák körül a köz-scythákat, azután eltemetik.⁴

Hogy a régi scythák halottjaikat nem égették meg, onnét is valószínű, mivel ők, valamint a persák, a napot mint legfelségesebb tüzet imádták, s midőn Herodot szerint (III. 16 l.) Cambyzes azt parancsolta a persáknak, hogy egyiptomi király Amasisnak általa felásott, megkorbácsolt, s másféle módon is meggyalázott tetemeit égessék el: Herodot e parancsolatot megrója, mert a persák a tüzet Istennek, s így illetlennek tartják, hogy emberi hulla isten által emésztessék fel.

Plutarch is írja (l. 328 l. Télfynél 90. l.) hogy a scythák eltemetik halottjaikat.

Az 1830-dik évi oct. 4-én a régi tauri félsziget — ma Krim tartomány — Kertsch nevű tengerparti városától, mely hajdan Panticapeum név alatt a bospori királyok székhelyéül szolgált, egy mértföldnyire, katona-munkások matrózlak építése alkalmával földet ásván, midőn egy domb legfelső részét fedő köveket fölfeszegettek, egy nagy kövekből összeállított régi épületre, s ennek belsejében régi sírra akadtak.

Találtak ebben sok arany, ezüst és bronz-edényeket, és más szép készületű drágaságokat; jelesen bronzból nagy csatokat, négy nagy kelyhet, páncél, s különféle fegyver, dárda, nyíl, kard, tör stb. darabjait; két szarv-alakú ezüstdarabot — ivó-tülök — egyikét kos-czímerrel; 4 ezüst-edényt, egy arany-kelyhet, scythák alakjaival; két koronát, czifrázattal; egy tömör nyaklánczot, két végén scytha lovagokkal ékitve, s zománcozva; egy másik nyaklánczot orosz-lánnal ékitve; egy paizs-alakú darabot, tömör aranyból, mintegy másfél font súlylyal, s szép készületű ékítményekkel; két karpereczet sphynxszel díszítve, másik kettőt szarvasokat leölő griffekkel; tegzet, oroszlánt s szarvasokat leölő griffekkel, a tegzen görög betűkkel e szó: „pornacho“ vala olvasható; két nagy melléket Minerva-alakkal; egy nagy gyűrűt különféle alakokkal,

sat. és más apróbb eszközöket. (Nouveau Journ. Asiat. T. VII. Paris, 1831. p. 149—50).

Eddig a rövid jelentés, s valóban sajnálni lehet, hogy e becses régészeti tárgyak azóta részletesen tudományos vizsgálat alá nem vétettek, mivel úgy látszik, hogy ez kúnsírdomb volt, mert mind a fölfedezés helye, mind a tárgyak a kúnok lakhelyére s szokásaira mutatnak. Itt sem hiányoznak a kelyhek és nyíl; s a drága ékszerek, a két korona, két pár karperecz, két mellék, sat. előkelő s legalább két kúnnak ide lett temetésére mutatnak; égés-fekvetekről, hamúról, s szénről azonban említés nem tétetik.

Herodian egykorú görög író Macrinus római császárnak Kr. u. 217-ben a partusokkal vívott csatája leírásában említi, (L. IV. C. 14.) hogy a partusok halottjaik összeszedése s megégetése után készek valának a harczot megújítani, stb.

Amian Marcellin szerint (LXIX C. 1. 2.) Amida ostromakor, Kr. u. 359-ben, a chionita néven említve lévő kúnok királya, Grumbatnak fia, a persák által megöletvén, éjjel a holttestek rakásából, vérpatak közül a királyfi hulláját a kúnok felkeresték, s ennek fényes temetési szertartásai közt nyíltan mondatik, hogy „a holttest megégetése után csontjai ezüst-edénybe tétetve, atyja által nemzetéhez küldettek eltemetés végett.

Kézai szerint (C. 2.) a húnok a tárnokvölgyi és cesunmauri ütközetekben elesett vezéreik s bajtársaik tetemeit scytha szokás szerint ünnepélyesen eltemették.

A chalonsi híres csatatéren, újabb korban tett ásatásoknál kődarabok, csészek, kanecók, fegyverek, emberi s állati csontok s égés-fekvetek is találtattak. (Vas. Ujs. 1864. 367 l. Balog F.)

Jornandes (49 f.) Etele temetéséről azt írja, hogy három, t. i. arany, ezüst és rézkoporsóba téven tetemeit, éjjel titkon a földbe eltemették, és sírhalma felett toroztak.

A kazaro k temetési szertartása következő volt: összegyűlt az egész rokonság: férfiak, nők, megvagdalták és szaggatták testöket s arcaikat, nagy tort tartottak, melyhez sok birka és ló vágatott le. Lakoma végeztével a sír felett nagy köhalmot emeltetett, ugyanis a megholt a hány harczost megölt háborúban, sírdombja annyi kövel ékesített fel. Ebből lát-

ható, hogy közép és keleti Ázsiában, a Caspi- és Feketetenger - től északra, s le a duna-melléki vidékeken mi czélra emeltettek a köhalmok. Az ősöknek sírjait a fiatalság ünnepi öltönyben szokta meglátogatni, s a mely legénynek ott egy leány megtetszik, apjához küld, s leány a kezét kéri, s csak igen ritka esetekben kap a kérő tagadó-választ. (Fejér, Kazarok 40 l. Manantin CCCL. m. 4. r. Olson des peuples dp Cauc. 40. Neumann p. 87—90.)

Kupffer pétervári akadémiai tag 1829-ban az Elborus hegyén tett utazásában említi, miként a Malka és Kieb-Malka (petite—kis) völgyében találni láthatólag összehordotott köhalmokat, melyek — mint a cserkeszek mondják — sírhalmok; ugyanez a Kassaout mély völgyében levő síkról emlékezik, mely fedve volt hasonló köhalmokkal; másutt is sok ily régi sírhalmokra lehet találni, melyeket a lakosok freng-hiknek azaz európaiaknak tulajdonítanak. (Nouv. Jour. Asiat. T. VII. p. 36—48.)

Bene nevű jász-pusztán, a Duna-Tisza között, 1834-ben, homokbuczkák közt találtatott egy magyar vitéznek s lovának csontváza, többrendbeli ékszer, szerszám-éktárgy, nyíl-hegy, kard, kengyel, vas-zabla darabjaival; itt egy Bene nevű, s K. u. 915—23 év közt élt hős, egész vitézi diszitényében, hihetően a koponyáján kapott nagy vágás következtében, elhalván, a scytha vagy pogány szokás szerint felhányt homokdomb alá eltemettetett: de a domb repülő-homokját 800 év alatt a szél elsodorván, végre a csontváz napfényre került. — E sírban égésfekvetnek, s így a megégetésnek nyoma nem volt. (Magy. akad. évk. II. 1835, 281—296 l.)

A sz. gáli monostor évkönyve (Casus S. Galli cap. 3 apud Pertz mon. German. hist. Hannover, 1829. T. II. p. 105.) az ungrinak nevezett nemzet 925-ben Kr. u. történt hadjáratát leírván, elbeszéli, hogy a monostor tornyából leesés következtében két magyar meghalván, ezeknek holttesteit bajtársaik a templom ajtófelei közt megégették, s bár a máglya lángjai csapkodták is a tetőzetet, de magát a templomot fel nem gyújthatták.

Leo Diaconus (Histor. lib. VI. C. 1. ed. Bon. p. 148. 149. 150.) Svatoszlav kievi fejedelemnek 971-ki híres hadjáratát, s ebben a besenyő, hún, bolgár segédhadaknak a görögök

által lett megveretésüket leirván, azt mondja, hogy ezen scythák éjjel, holdvilágnál, elhullott bajtársaik tetemeit felkeresték, s hosszú rakásba összehordták, melyet meggyújtva, több máglyán elégették, s e temetésnél nemzeti szokásuk szerint számos görög foglyot leöldöstek.

Inchoffer (Vol. IV. p. 280.) Doefi után Leventének 1048-ban Taksonyban pogány szokás szerinti eltemetését így adja elő: „a szertartás különféle volt, s hajdan Scythiában szintoly hosszú, mint barbar pompával a meghódított tartományokban gyakoroltatott: de a Pannoniába kijövetel után kezde szokásból kimenni, úgy hogy sem Etele-, sem a következő fejedelmeknél nem tartatott meg másképen, mint hogy a belrészekről elkülönített holttest nagyobb koporsóba záratván, több ruhákkal, arany-, ezüst-drágaságok és eszközökkel együtt eltemetett, — s most már nem is úgy mint hajdan, hogy a holttestet közszemle végett fa-alkotványon s ravatalon a mezőre kitétték, melyet vagy álhullák, vagy a kedvesek közül szokás szerint megölteknek holttestei, felszerszámozott lovakra ültetve, vettek körül, — hanem diszruhába felöltöztetve, mellé rakva arany-, ezüst-ékszereket, gyűrűket, nyaknyöngyöket, s leterítve halotti lepellel, a földbe temették el, a sír fölé vetekedve hánynak a gasdombot emelvén.”

Rubruquis (Hist. gener. T. VIII. p. 263. Hakluyt Voyages I. 86. 89. l.) IX. Lajos franczia király követe 1253-ban a mongolok fejedelméhez Mangu Chánhoz tettutazásában ezt írja: „a kúnok a halott fölé nagy halmot hánynak, s neki arccal keletnek néző szobrot emelnek, mely köldökénél kezében kancsót — ciphus — tart. A gazdagoknak pyramisokat, azaz hegyes házacskákat is építenek; láttam néhol téglából nagy tornyokat, néhol kőházakat, ámbár ott kövek nem találtatnak. — Láttam (ismét mint szemtanú beszél) egy nem rég eltemetettet, kinek 16 lóbőrt akasztottak fel, a világ négy része felé négyet-négyet, magas póznákra, s tettek oda neki kumiszt (cosmos=lótej, pálinka. Jerney I. 298 l.) hogy igyék, és húst, hogy egyék. — — — Menénk pedig kelet felé, nem látva semmit, csak eget és földet, s néha jobb felől a tengert, mely doni tengernek mondatik, és a kúnok temető-helyeit, melyek hozzánk

két mértföldnyiről is meglátszottak, a szerint a mint azoknak őseik szoktak csoportokban temetkezni.“

Ily kőszobrok honunkban is voltak, a mit igazol Kézai s Turóczy, midőn az elesett hún vezérekről írják, hogy sirjaik fölé kőszobrok emeltettek; igazolják ezt fenmaradt törvényeink is, melyek közt, mivel a régi húnok s magyarok ily közhalmok- s szobroknál szoktak őseik felett áldozni, Sz.-László I.k.22. fejezete szerint következő törvény hozatott: „a ki pogány szokás szerint kútaknál, fák, források, kövek mellett áldozik, bűnét ökörrrel váltsa meg.“

1222-ben a mongolok elől Jónás kún király vezérlete alatt III. Ducas János görög császárhoz tízezer kún menekült, kik részint Thraciában és Macedoniában, részint Phrygiában nyertek lakhelyet. „Jónás király meghalván, mivel megkeresztelve nem volt, Konstantinápolyban a város falain kívül temettetett el egy igen magas dombon, s 8 fegyverhordozó függesztetett fel jobb és balfelől, s így haltak meg önkénytesen, s 26 eleven ló hasonlóképen fölfüggesztetett ott.“ (Leibnitii Access. histor. Hannover. 1700. 4. I. 578. in Chronico Alberici.)

1254-ben IX. vagy Szt.-Lajos francia király a keresztes hadakkal Palaestinában Caesareat megvévén, ide hozzá egy előkelő kún-lovag érkezett, kinek előadása után, a király udvarvarnoka, egyszersmind élet- és történetírója Jean de Joinville a kún temetkezésről következőket jegyzette föl:

„Ezen Coucy nevű lovag nagy és csuda dolgot beszélt a királynak. Elmondá, hogy a kúnok királya országában meghalt egy nagy birtoku főúr s fejedelem, kinek a földben igen széles és nagy sírgödröt ástak, s a holttest egy fényesen elkészített s felékesített emelvényre helyeztetvén, — azt tették, hogy vele együtt a legszebb lova s egy szolgája, mind az ember, mind a ló élve, a sirba leszállítottak. Hozzá tette, hogy a szolga, mielőtt a sirba lépett volna, a jelenlévő királytól és más főemberektől búcsút vett; kinek a király sok aranyat és ezüstöt adott ajándékba, melyet annak, pólyába betakarva, nyakába kötöttek, s kivel megígértette a király, hogy aranyát és ezüstjét a másvilágon vissza fogja adni, s ezt meg is ígérte. Ezután a király, egy az ő első királyukhoz irt levelet adott át neki, melyben annak jelentette, hogy ezen ember becsületes és igen jó életű volt, és őt híven szolgálta, minélfogva esedezik nála, hogy őt

gazdagon megjutalmazza. Ezután a sírgödör a holttest, annak élő szolgálja és lova felett, szegekkel szorosan összefoglalt deszkákkal befedték. Végre, mielőtt feküdni mennének, azoknak emlékére, kiket eltemettek, a sírgödör felett kövekből és földből nagy halmot hánytak. (Acta Sanct. Aug. Venet. 1754. fol. Tom. V. p. 672.)

A Brünn városától egy mértföldnyire eső Bellovitz helység területén néhány halom látható, melyek legnagyobbika Zsurát nevet visel; ennek tetején a hányt föld rétegjei között lapangott jelkő 1853-ban kiásatván, a mélyebbre ásatás közben mindig több-több összehalmozott köre, famaradványokra, ember- és lócsontokra, s vaseszközökre akadtak. E sírhalmot Chlumezky tatársírnak véli: holott még híre sem volt a tatár népnek, midőn már a kúnok e vidéket pusztították, s a belloviezi halom a magyarországi kúnhalmokkal hasonló szerkezetű. Különös azonban, hogy bár a külföld e sírhalmokat „Hunnengraeber“ néven nevezi: mégis majd tatár, majd celta, német, dán, svéd vagy szláv régiségeknek tartja. (Bericht üb. d. Ausgrab. bei Bellovitz, von P. Ritter Chlumezky. Brünn, 1853. Új magyar Múzeum. 1853. — 434. l.) —

Ritter szerint (Kállay pog. magy. vallása 124–25. l.) a szibériai Dauriában, egész China határáig, a csüd sírhalmok 500 geogr. mértföldön el vannak terjedve; s hogy ezek a hún-scytha ősök sírjai, kitetszik már csak abból is, mert a később e vidéken megszállott mongolfajú népek halottjaikat eltemetni nem is szokták. E csüd sírok felett kisebb-nagyobb dombok emelkednek, melyek alatt több ölnyi mélységben veres-fenyő koporsók, egész emberalakok, aranypléhék bálványok, vas- és rézszerszámok, bárdok, stb. találatnak, s a pétervári kincsgyűjteménybe szállíttatnak.

Meiners (Comment. de antiquis monumentis in Sibiria austr. exist. in Comment. Soc. R. scient. Götting. ad an. 1795—98. Vol. XIII. p. 53.) a dél-szibériai régi csüd-ékjelekről értekezvén, emlékezik a szibériai sírokról is, melyek a Volgától a Jenisea folyóig találatnak, s minél közelebb fekszenek Jenisea és Abakonsk folyókhoz: e sírokban annyival drágább és ékeesebb fegyverek, ékszerek s más szerszámok fordulnak elő.

E sírdombok különböző magasságúak, s hol föld-

ből, hol kövekből vannak felhalmozva. E dombok csekély távolságban földbe ásott hosszúdad kövekkel mint fallal vétetnek körül, majd gömbölyű, majd hosszúdad kör-alakban, azonban némelyiknél e kerítés hiányzik.

A kerítés kövei némely síroknál egymást érő sűrűségben, másoknál ritkábban állanak, sőt némelyek körül csak 3—4 kö van felállítva. Az egymást érő kövek majd két oldalon, majd a négy szögleten állanak, s némelyiken durva vésések láthatók; sőt hieroglyph és betűs feliratok is jönnek elő. A kövek felső részei férfi- vagy nő-, vagy állat-alakokat kelet felé fordítva mutatnak.

Krasnojark városától nem messze volt egy 16 láb magas köpyramis, mely körül több mint 200 kisebb kövek valának felállítva, s ezek mindegyikén ismeretlen, s legnagyobb részben eltörődött feliratok valának. A mely köveken valami vésett alak van: azok csaknem mindig felirattal is el vannak látva.

E sírokban 1—3 holttest egész állapotban, s veres-fenyőkoporsókban elhelyezve taláztatik, ámbár a holttestek megégetésének is találni nyomaira; vannak azonban oly sírok is, melyekben a csontok vagy hamvak nem fákoporsókban, hanem házaeskákban, vagy kőfalak közé vannak helyeztetve, a melyek a hulla-maradványokat a körülvevő földtől elválasztják; a hullák mind arcczal kelet felé vannak fordítva. Emberi csontokon s hamún kívül taláztatnak e sírokban különféle fegyverek, eszközök, szerszámok, kardok, kések, nyíl- és lándzsahegyek, gyertyatartók, s különféle állatok alakjai, — s mindezek általában rézből. Vasra csak igen ritkán lehet találni; az arany igen gyakori, de ezüst sohasem fordul elő.

A nagyszerű kövekkel kerített sírokat az oroszok majak-oknak nevezik; — ezekben találni a legértékesebb művészebb darabokra: a ranyedényekre, karpereczekre, fülbevalókra, selyem-tüsző ékítményekre, a gyagfazekekra, oly alakkal, a mint azt a kínaiak most is használják, és chinai porcellán-darabokra. Általában e szibériai sírokban kínai műkészítmények gyakran találhatók, — sőt kínai alakú vas-kés is fordult elő. Nem hiányzanak e sírokban díszes kengyelek és zablák sem.

A sarkő-feliratok betűi a régi rún és góth betűkhöz hasonlítanak.

E feliratok valószínűen azon korból valók, midőn a régi scythák főleg déli s nyugoti Szibériában s vidékén uralkodtak: mert ezen sírokhoz hasonlókat a hún-scytha népek minden lakhelyein találhatni.

E sírok mongoloktól nem származhatnak, mivel a régi mongoltörzsű népek halottjaikat nem temették el: Dsingis chán mongolai koránál pedig sokkal régiebbek; de különben is, ezek sírjaikat inkább elrejtették, semhogy azokat feliratos kövekkel feltűnőkké tették volna.

A Borysthen és Tana közt maig is igen nagy az ily sírdombok száma, melyek, úgy mint a szibériaiak, kurgán-oknak neveztetnek. E sírokról már Rubruquis emlékezik, s azokat a kúnokéinak mondja: de említi azt is, hogy ő a kelet felé eső tartományokban is látott hasonló sírokat, kövekkel bekerítve, melyek majd kerek, majd négyszög alakban állottak, s a négy szögleten négy nagyobb kő volt felállítva.

Jerney szerint (Keleti út. II.) ily kőszobrokkal ellátott halmok a Don és Dnieper folyók közt nagy számmal találhatók; s a fentebb említett Rubruquis, IX. Lajos francia király követe Mangu mongol chánhoz 1253-ban, midőn a krími félszigeten kiszállt, s a Dnieper és Don közti térségen vonult kelet felé: az itt talált sírhalmokat és kőszobrokat egyenesen kúnsíroknak mondotta.

Demidoff (Voyage dans la Russie merid. Paris, 1841.) szerint e sírhalmok seholsem találhatók oly nagy számmal, mint a keresi térségen, a régi pontusi királyságban, — de nagy számmal vannak a Don partjaitól a Pruthig is.

Pallás, Güldenstaedt és Klapproth szerint e halmok a Dnieper és Don közt találhatók legnagyobb számmal, Donon túl már ritkábban; a Kaukáz felső részén Kubán és Terek folyókig, s a Kuma, Byvala, Taschle, Dongusle, Jey, Tschalbasz, Jegorlyk és Manics folyók körül szintén elég nagy számmal vannak.

E sírhalmokat az oláhok: mohila, modzsila; a lengyel, és rokon szláv fajok: mogila, mohila, movila; az orosz-szlávok kurgan (Köppen szerint tatárnyelven kúr=sír, chani=ház);

a germán népek: Hunnenbette, — Hunnengräber névvel nevezik.

H a z á n k b a n szintén sok ily halom találtatik, de kőszobrok nélkül; hogy azonban e halmok is mint sírok ily kőszobrokkal el valának látva: igazolják a százhalmi kőszobrokon kívül régibb okleveleinkben gyakran előforduló e kifejezések: „statua lapidea, quae dicitur bálvánkő; továbbá: kőbálvány, sepulchra paganorum; locus qui dicitur paganser; monticulum qui dicitur similiter paganser (pogánysír) stb.

Z w i c k a Don, Volga és a Kaukáz körüli sirhalmokban e mbercsontokon kívül fegyvereket, kardokat és réznyilhegyeket talált.

V á m b é r y (Keleti útaz. 294 l.) említi, hogy a mai turkmánoknál — Közép-Ázsiában az Oxus vidékén - - ha tekintélyes főnök hal meg, ki a bator, azaz bátor melléknevet kiérdemelte: sirja fölé jószká-nak nevezett nagy dombot hordanak össze, melyhez minden jó turkmánnak legalább 7 lapát földdel kell járulnia, úgy hogy az ily dombok néha 60 lábnyi kerülettel bírnak s 20—30 lábnyi magasak; — a turkmán az ily halmok mindegyikét ismeri, s az alatta nyugvónak neve után nevezi el.

Hasonló halmok vannak h a z á n k b a n is több megyében. Hontmegyében az ipoly-peresztlényi és magyarádi pogánytemető durva agyagú barna urnákkal (P. Napló 1867. 176. sz. a tárczában Hőke L.); Aradmegyében Glogovác falu határában levő 5 halom (Fábián, Aradmegye 130 l.); a békésmegyei síkságon, közel a Maroshoz, Gyoma és Nagylak határában (Palugyay, IV. 32., s 290 l.); Csongrádmegyében; s általában Békés-Csanádban összcsen vagy 300 kisebb-nagyobb ilyen halom van (Szabó J. geogr. ism. I. füz. 13 l.); Bihar, Somogy, Veszprém, Temesmegyékben, s a duna-tisza-közi síkságon szintén vannak ily halmok, de a melyek nagy része itt, a homokbuczkák közt alig kijelölhető; Debreczen város területén is több mint 50 ily halom látható, melyek némelyikében a lakosok majd 3 ölnyi mély gabona-vermeket ástak, s cz alkalommal azokból különféle csont- és cseréptöredékek kerültek felszínre, és bár a sík földön félölnyi mélységben már sárga agyag találtatik: az e halmokban tett ásásokból a sík föld felszínéhez hasonló fekete

föld volt látható, a mi nyilván mutatja, hogy azok nem a természet, hanem emberi kéz művei. (Veszprémi Biogr. med. cent. alt. pars post. 272.)

Azonkívül Hevesben a kócsi pusztán több mint 40 ily halom található, valamint Szabolesban is, és Abaújban a Hernádparton, hol a pereit határban több évvel ezelőtt árkolás alkalmával két férfi csontváza ásatott ki, arczra borítva, s nyugotról keletnek fektetve, ülükben az egyik veres, a másik fekete igen csinos agyagkancsóval; ezenkívül e halmok némelyikéből több szekérre menő követ hordtak el. (Jászay, a magy. nemz. napj. 57—8 l.). E halmot a mostani lakosok örök, kún, tatár, török, sőt Attila-halmoknak is nevezik, és részint siremlékeknek, részint őrhalmoknak tartják.

Sőt vannak ily halmok Oláhországban is, melyeket némely történetíró római őrhalmoknak tart, azért, mivel környékükön római császárok rézpénzei találhatók: míg Veszprémi azt állítja, hogy a jász-künsági, Bihar, Békés, Csanád, Arad és Temes megyei ily halmok körül római pénzek nem fordulnak elő. (U. o. 271, 273 l.)

Az eddigi számos adatok két osztályba sorozhatók: egyik a Herodot, Plutarch, Kertseh, Kézai, Jornandes, Bene, Meiners, Inchoffer, Rubruquis, Ritter és Vámbéry műveiben előjövő adatok, melyek a holttesteknek megégetés nélkül a földbetemetését igazolják; míg a másik: Amazon, Herodián, Amián, Chalons, Meiners, Sz.-Gál, Leo Diaconus, s a keveházi és csurgói sírhalmok, a megégetésre látszanak utalni. Ez utóbbi adatoknál különös figyelemre méltó azon körülmény, hogy a megégetés csak hadjárat alatt elhaltak, vagy csatában elesettek testeire nézve fordul elő, oly módon, hogy a hullák éjjel összeszedettek, s hihetően azon okból, nehogy — mint Cambyzes eseténél — a győztes sereg méltatlan bánásának, meggyaláztatásának, vagy vadállatok általi szétmarczangoltatásnak kitéve legyenek, — mely meggyaláztatástól Sulla is félt — azonnal megégettettek, s a hamvak és csontok ezután temették el.

És bár az ekként származott kún-sírhalmokban hamú és égésfekvetek fordulnak is elő: azért ezek még nem lesznek római sírok.

Hogy erről annyival inkább meggyőződjunk: hasonlítsuk

össze a rómaiak fegyverzetét, öltözetét és temetkezési módját, a hún sírokban találtató maradványokkal.

A rómaiak a megmosott és megkent hullát legdiszesebb ruhájába felöltöztették : a közpolgárokat fehér tógába, a tisztviselőket, papokat s előkelőket bársonyos hosszú köntösbe ; majd a hulla szájába Charon részére quadrans nevű pénzt tettek.

Ezután a holttest a városon kívül az égetés helyére vitetett, és itt megégettetvén, az égetés alatt a máglyára hánytak a megholtak drága ruhái, fegyverei, érdemjelei ; egyszersmind a holtak isteneit emberi, eleinte rabszolgák, később bajvivók vérevel engesztelték.

Megégettetvén a holttest : a megholtak hamvai s csontdarabjai összeszedettek, s virágokkal és szagos fűvekkel ellátott hamvvederbe, mely cserép, fa, réz, ezüst, sőt arany-anyagú is volt, tétettek ; majd a hamvveder a sírhoz vagy koporsóhoz vitetvén, a megholt őseinek hamvai közé tétetett, s égő mécs heyleztették melléje.

Erómai sírok különféle alkotásnak valának :

a gazdagok hamvait kőkoporsóba tették, mely 4' széles, $3\frac{1}{2}$ ' magas, falai 3—4" vastagok ; e sírokban 1—2—3 csontváz is találtatik, a koporsók nyugotról kelet felé állanak, hosszabb és simább oldalakat sírirat, keskenyebb oldalakat domborművek foglalják el ;

a középosztályúak koporsója több nagykölapból áll, melyek köragaszszal vannak egybefoglalva.

Ezután a sirtól hazatért rokonok megmosakodván, a megholtak legközelebbi rokonánál megvendégeltettek.

Nézzük továbbá, mily öltözetet és ékszereket viseltek a rómaiak :

Tóga — ez különböző volt — de hozzá kapocs — fibula — nem használtatott.

Paludamentum : római katonai tiszti ruha, és sagum : közkatonai ruha, ezek mindegyikéhez kapocs viseltetett.

Palla : ez volt a római nők öltözete, melyhez szintén kapocs kellett.

Viseltek továbbá a római nők hajtűket, fülbevalókat, nyak-

lánczokat gyöngyökből és drágakövekből; karpereczeket, gyűrűket.

Fegyvereik, a velitáknak: egyenes spanyol kard, három láb hosszú dárda fanyéllal, tör, rövid kerek-paizs és bór-sisak; a többi gyalogoknak, 4 láb hosszú paizs, spanyolkard, tarajos réz-sisak, lábpánczél, rézlánczból vagy pikkelyekből készült mellvért, egy nagyobb és kisebb mozsár; ezenkívül hordoztak magokkal: fejszét, fűrész, kosarat, szíjjat, kaszát, lánczot, fázekat, nyársat, karót.

A lovasok rendes fegyverei valának: paizs, pánczél, sisak, dárda, igen ritkán nyíl. (Belák: római régiségtan, Kecskemét, 1844.)

Kísértsük meg most már a hún-scythafegyverzetet s öltözetet előnkbe állítani, azon részeiben, melyek érczből lévén, az idő rombolásának lehetőleg ellentállanak.

Viseltek a hún-scythák: görbe kardot, rövid tört, hosszú lándzsát, dárdát, bárdot, buzogányt, csákányt, — de leggyakoribb és főfegyverük a kéziíj volt.

A kéziíj vagy két szarvból készült, melyeknek vastagabb végei egy közép-foglalványba voltak szorítva, vagy egy darabból állott.

A nyíl vesszeje nádból volt; a nyíl hegye a massagétáknál és a Szibériában lakó húnoknál — mivel itt a vasat nem bányászták — rézből, visszhorog nélküli, síma vala: különben általában visszahorgas vas-nyílhegyeket használtak; ellenben a rómaiaknál s görögöknél a nyíl hegye síma érczből való, s visszagörbülő horog nélküli volt.

A kéziíjjat s nyilakat hol külön, hol együtt a puzdrában, vagy tegezben, mintegy tokban, tartották.

Volt pajzsuk, továbbá sisakjuk, felül gömbölyű csúcsban végződő; viseltek mellvasat, két kiálló karika-ékességgel, vaspánczélt pikkelyes lemezből; balkarjaikat mind a férfiak, mind a nők karperecczel ékesíték; hordtak végre kürtöt, mely szükség esetén ivó-eszközü is szolgálhatott nekik.

Hordtak sarkantyút is: de a melyet bokájokon keresztül kötöttek fel, taréja nem volt, csak egy hegyes, kiálló vasa.

A nők füleit nagy karika, nyakukat több sornyi gyöngy-

kaláris ékesíté; oldalaikon palaczk, kanál, orsó, s több efféle apróságok függöttek.

(Lásd Herodot I. 215. IV. 3., 5., 10., 70., 87. VII. 61 §§. Strabo VII. 17. XI. 6 §§. Aristot. CXLI Ant. Rich. röm. Alterth. 186?. Jerney keleti út. II. 114, 115, 262, 265, 274, 283, első és második ábra.)

A római s hún-scytha temetkezés fegyverzet- és öltözetek-kénti egybevetése után nem lesz lehetetlen a sírok tartalmából meghatározni azt, hogy azok római vagy hún-scytha sírok-e? Mert a rómaiak a sírok fölé nagy halmot s körakást hányni nem szoktak, s mert e kúnhalmok római Charon-pénzt nem tartalmaznak; de nem találni e hún-sírokban római kapcsolatot — fibula — sem: pedig mind a római hadi tisztek paludamentumához, mind a római közkatonák sagumához, mind a római nők palla nevű öltönyéhez a fibulák használata általános és nélkülözhetlen szükség vala; ezenkívül a római sírokban, urnák csont és hamú tartalommal igen, de égésfekvetek nem fordulnak elő; továbbá a római urnák legtöbbször épen találtatnak, s anyaguk téglaszerű s finomabb; a kún-sírokban pedig urnák nem is, hanem csak kancsók vagy csészék, fényes mázuak és feketeszínűek, durva anyagból, de ezek is legtöbbször a még soha fel nem bontott sírokban is összetörve fordulnak elő. (Új m. múz. 1857, 160 l.)

Különös figyelmet érdemelnek a kúnhalmokban látható égésfekvetek s az ezekben levő megégett tetemek, széndarabok, famaradványok, és hamú, — miután tudjuk, hogy a rómaiak a a máglyán megégetett holttestek maradványait urnába felszedve temették el. Az érdi, csurgói, chalonsi kúnhalmokbeli sírokban találtató égésfekvetek, famaradványok és széndarabok pedig azt mutatják, hogy a holttesteket a húnok kitapasztott sárga-agyagrétegre vagy kőlapra helyezvén, ezen égették meg, s itt hagyták, hanem megégetés után némelykor az égetés helyét kőlapokkal is bekerítvén, a sírba harci lovak hulláit, halotti torra leölt állatok csontjait, s kancsókat, valamint köveket is hánytak; mert ha más helyen megégetve hozták volna ide a húnok eltemetés végett a csontokat és hamút: úgy e sírok égésfekvetet, famaradványokat, széndarabokat, (mégpedig; ezeket oly mennyiségben, hogy mint az érdi 73. kőhalomnál széndarabokkal most is kosarakat lehet megaknálni) nem tartalmaznának.

Ha tehát valamely halom alatti sirban hamú és égésfeketet fordul is elő: azt azért még római sírnak tartani nem lehet.

A kúnhalmokban talált cseréptöredékek és állati csontmaradványok hihetően onnét származnak, hogy — mint fentebb említve volt — a kancsók a hún-scytha ünnepélyek fontos részét képezték; a vitézбекnek több kancsói voltak, s eltemetéskor a királyok sirjába arany-, a gazdagokéba ezüst-, másokéba cserépkancsók — talán 2—3 is — tétettek, megtöltve kumisszal, és tán a halotti tor alkalmával használt kancsók is a még akkor megnyitott sirba hajítottak, s akkor mindjárt összetöredeztek.

Troyon azt írja, hogy Svédországban szokás volt a hamvveder és a halott ékességeinek sirbatétele után, hogy a halotti kísérek mindegyike kődarabját a sirba dobá, mint a scythák, a mi által természetesen a hamvveder darabokra tört.

Skóciában, a kinek emlékét tiszteletben akarják tartani, azt mondják: követ fogok hányni sirhalmára. (Rómer: Rég. Kal. 56-dik l.)

Ugyanez divat ma is Hevesben, a Szepességen, és a Székelyföldön (Ipolyi Arch. közl. VI. 42 l.)

Ilyenforma szokás fent van még most is Biharmegye némely vidékén is, hol lakoma kezdetén a vőfélek cserépedényeket vernek a földhöz, melyek eltörvén, kiáltják: mikor ezen edény ismét ép lesz, akkor váljanak el az új párok egymástól!

Ezenkívül a sirba tétetett a halott legkedvesebb harcziménjének hullája, s nagy tor tartatván, az ennek alkalmával leölt állatok csontjait, sőt a halott számára is húst szintén szokás vala a sirba tenni. — De nemcsak a sirba tétettek kelyhek, hanem a sir feletti kőszobrok képei is ily kancsót tartanak kezükben. (Jerney kel. út. II. 90 s kk. l.)

E kúnhalmokban talált cserépdarabok adhatnak felvilágosítást az iránt, hogy miért találhatni, főleg a Duna-Tisza között, gyakran a legnagyobb, de emberi kéz által még aligha feldúlt homokdombok közt, szél által mélyített völgyfenékben, fehér és kék színű égett föld között és felett a földszinén oly darab cserepeket, melyek kívül veresek vagy barnák, belül szürke vagy fekete színűek, s igen durva anyaguak. Ezek nem lehetnek római hamvveder cserépdarabjai, melyben a hamu, s csontok a

rómaiak által eltétettek: mert különben, mint legtöbb római sírnál, ha ez még érintetlen volt, az urnák teljes épségben, hamú- és csont-tartalmukkal kerültek volna napfényre; római síroknál nem találunk égésfekvetet jelző égett földrétegre: ellenben kúnsirhalmokban épen, s hamú-tartalommal — tudtomra — még elő nem fordultak.

De az is megegyezik ezeknek rómaiaktól származását, hogy a rómaiak a duna-tisza-közi tartományt soha meg nem hódíthatták, legfeljebb a sarmata-jászok nagyobb visszaveretésekor sikerült a római legióknak magukat a Duna innenső partján rövid időre elsánczolniok. Mindamellett a Duna-Tisza-közön korunkban is található római pénzek részint a jászok s húnoknak a rómaiaktól nyert hadizsákmányából, részint itt vívott csatákban elesettek után származtathatók, a mit igazol azon körülmény, hogy a Duna-Tisza-közön egyedül csak a Tiberiustól III. Valentiniánig, Kr. e. 30—455-ig, uralkodott római császárok pénzei találhatók, s ezek közül is azoknak pénzei fordulnak elő legnagyobb számmal, kiknek az épen ez időszakban itt lakott sarmata-jászokkal több vagy nevezetesebb csatáik voltak, s kik a húnok korában ezeknek adófizetői lettek. (Lásd Révész Gy. halasi gyűjt.)

Hogy az ily cserépdarabokat előtűntető sírok korunkat megelőző időkben még fel nem ásattak s dulattak, és így a cseréptöredékek magoknak a síroknak keletkezésekor származtak: igazolja ezt főleg az, mert ezekben a hamú és csontok érintetlen, szét nem szóródva, sőt a drágaságok, ékszerek s fegyverdarabok is megvaannak, melyek pedig ezek előbbi feldúlásakor az emberi kincs- és tudnivágyás természeténél fogva bizonyosan elvitettek vagy legalább széthányattak volna.

Figyelmet érdemel még azon magában csekélynek látszó körülmény, hogy talán kivétel nélkül minden kúnsirhalomban egyéb fegyverdarabok között nyilhegy találtatik: míg a római sírookban ezek igen ritkán fordulnak elő, mert a nyíl használata főleg a hún-scytha nemzeteknél volt általános szokásban; a nyíl vala ezeknek nemzeti fegyverök, a római hadseregnél pedig csak az ázsiai segédhadak voltak nyilakkal ellátva.

Bod Péter kézírati jegyzete szerint az aranyosszéki székeleknel régi szokás volt, hogy mielőtt a koporsót sirba ereszték: abba belélövöldöztek, — hajdan bizonyosan nyíllal. E lövöldözés,

hihető, a régi hún temetkezési szertartások egy részét tette. (Kál-
lay pog. m. vall. 122—23 l.)

Azt hiszem, az eddigiek után kimondhatjuk, hogy a régi
húnoknál a földbe való eltemetés volt rendes és általános szokás,
a megégetés pedig — mint ezt Horváth Mihály is már megjegyzé
— (Magyar. tört. 2. kiad. I. 76 l.) hadjáratok alatt megholtaknál
vagy elesetteknek alkalmaztatott. Kell-e erie nézve meggyőzőbb
adat, mint Etele a nagy húnkirály fényes temetési szertartása
melyet a nem egészen egy századdal későbbben élt Jornandes —
ugylátszik az egykorú Priscus adatai után — a legnagyobb rész-
letességgel leírván, a megégetést sehol nem említi. Kell-e a had-
járatok alatt szokásban volt megégetésre világosabb adat, mint
az, hogy Etele a chalonsi csata után szekértáborába vonulván,
mivel helyzete igen válságos volt, nyergekből máglya-alakra
nagy halmot hányatott oly czélból, hogy mihelyt az ellenség tá-
borsánczán áttör, azt felgyújtatván, annak lángjai közé vesse
magát, nehogy az ellenség az ő sebein gyönyörködjék, s ő, az
oly sok nemzetek ura, lealázó fogságba kerüljön. (Turóczy CXV.)

Ha tehát az érdi, csürgői vagy más megásott sirhalmok,
hamút és égés-fekveteket tüntetnek is elő: ezek azért, sőt talán
é p e n e z é r t nem római, de valódi kún sírok, azon különbséggel,
hogy ezek hadjárat alatt elhaltak vagy elesettek hamvait ta-
karják.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadási könyvei a XV—XVI. századból.

A modenai Este-féle levéltárral egyesítettett 1851-ben az ezerekre menő csomagokból és kötetekből álló modenai régi kamarai levéltár, melynek irományai szakadatlan rendben egész a XII. század közepéig felmennek.

Nem czélom ez egésznek történelmi fontosságát tárgyalni, jelen értekezésem a tengernyi tömegben csak cseppet képező; s a XV. század második feléből s a XVI. századnak elejéről ősi szokásainkra, iparunkra és kereskedelmünkre vonatkozó egynehány hungaricának megismertetésére szorítkozik.

Ez I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos korabeli írott emlékek az esztergomi érsekség és az egri püspökség bevételi s kiadási számadásait foglalják magokban.

Hogy kerültek ezek Modenába?

Hyppolit, — estei I. Hercules, Ferrára uralkodó herczegének, a nápolyi Eleonorával nemzett fia, s következőkép az utóbbiról Mátyás királyunk nejének Beatrixnak unokaöccse, 1487-ben, még nem egészen 8 éves korában, emeltetett az esztergomi érseki székre; ez időről írja az olasz krónika, hogy a magyar királyné az áldornagygyal szokott volt: „insieme in letto dormire.“ (Cronica Estense di fra Paulo da Lignano. Kézirat a modenai levéltárban.)

VIII. Incze pápa vonakodik vala az érseki széken a gyermeket megerősíteni, s különösen egy még 1486. év jún. 6-ról kelt, Mátyás királyhoz intézett brevéjében (Raynald: Annal. Eccl. XIX. 372 l.) az ország s az egyház méltóságára hivatkozván, a gyermek („puero et quasi infanti“) helyett egy érdemes férfi kineveztetését ajánlja; ez érdemes férfi azonban hirtelen halállal kimúlt, mire

Hercules, a gyermek apja, budai követéhez Valentini Caesarhoz e sorokat írta: „az érsekségre vágó úriszemélytől mit se tarthatunk többé, ez életbőla másakra vándorolván át; béke hamvaira! Jó barátunknak az orvosnak azon banköszönd meg nevünkben, hogy ezen s más jó tudósításokkal szokott nekünk szolgálni.“ (Hercules levele Valentinihez, Budára. Ferrára, 1486. nov. 23.)

Elég az hozzá, Hyppolit esztergomi érsekké lett, és az maradt 1498-ig, a mikor ugyanis lakásának Olaszországba való áttétele miatt, már mint bíbornok — 14 éves korában lett azzá — a magyar egyházi történelem egyetlen példájára, áldornagyi méltóságát Bakacs Tamással, az egri püspökségért fölcseréli vala. Egyébiránt e csere által — mint még az utóbbin felül milanoi és capuai érsek, Ferrára és Modena püspöke, s hat zsiros olasz apátság birtokosa, — nem igen szenvedhetett jövedelmeiben érzékeny csorbulást. II. Ulászlónak, az említett cserét, s az olaszországi lakást megerősítő királyi levele, mely ugyancsak az érintett 1498-dik év jan. 20-ról Budán kelt, másolatban kezim közt van.

Igy jutottak az említett magyar püspöki számadási könyvek Olaszországba, illetőleg Ferrarába; — midőn pedig e pápai lübéret, törvénytelen ágyból származásánál fogva elvesztő Caesar herczeg, székhelyét 1598-ban Modenába tette át, az Este család többi irományaival ezek is az utóbbi helyre vándoroltak által.

Az illető számadások 1487-ben, azaz Hyppolit kinevezési évével kezdődnek, s annak halálával 1520-ban végződnek.

Tudtommal a nagy tudományú másodelnökünk, ő mlga által közlött 1486—1491 körmőczi kamarai bevételek jegyzéke után: az iménti esztergomi érsekiek az eddigelé ismert legrégiebb rendesen vezetett magyarországi számviteli könyvek.

Modenában létemkor, három évvel ezelőtt, a levéltár kamarai osztálya még rendezve nem lévén, az összehalmozott csomagok közül csak 12 kötetet sikerült kikereshetnem, — reménylhető azonban, hogy ha e két egyházmegyének a Hyppolit idejéből vala m o n n y i számadásai nem is, de az általam közlőteknél mindenesetre számosabbak kerülendnek elő.

Ime az eddigiek sorozata:

1. Strigonia Arcivescovado 1487. 4-r. Barna bőrkötés, olasz. 2. Strigonia Arcivescovado 1487. 4-r. Hasonló kötetű, olasz. 3. Strigonia 1489. 4-r. Hasonló kötetű; az egyik táblája hiányzik. Nedvesség által némit szenvedett. Olasz. 4. Strigonia Cardinale Ippolito, 4-r. Bekötés nélkül, s a nedvesség annyira megrontá, hogy egészen olvashatatlan. 5. Strigonia Cardinale Ippolito, 4-r. Veresbőrkötés, rózsaszín átkapcsoló szíjjal, vaskapocsra. Különösen a pisetumokra nézve bőrtartalmú; olasz. 6. Agria 1501. 4-r. Barna bőrkötés. Vegyest olasz-latin. 7. Agria 1501. 4-r. Sötétveres bőrkötés, vascatra. Terjedelmes. Latin. 8. Agria 1501-1502. 4-r. töredék. Latin. 9. Agria: Reditus et Exitus Anni Domini 1503. Episcopatus Agriens 4-r. Sötétveres kötés, vaskapocsra. Latin. 10. Agria 1507. 4-r. Hasonló kötés. Kiválólág a Heves, Borsod és Beregvármegyei dézma-jövedelmeket tárgyalja. Tartalomdús. Latin. 11. Agria 1508. 4-r. Bekötése hiányzik. Latin. 12. Agria 1520. Cardinale Ippol. I. Viaggio in Ungheria. 4-r. Veres bőrkötés, olasz *).

A mi e könyvek vezetését illeti: többnyire azok első felébe jegyeztetvék a kiadások, s ezek után jönnek a bevételek. Az egyes tételek időrend szerint, osztályszerűleg következnek, — mint például az 1487-dik évi szeptember, október, november és december havi, első helyen említettem könyvben a kiadások 16, a bevételek 19 rovatra osztatnak, ily módon:

a) KIADÁSOK.

1. Konyha. E rovatban 4 hó alatt kiadatott 668 dukát, és 16 denár, vagyis a mostani ár-arány szerint mintegy 14,500 egynehány frank. 2. Megbizással kiküldöttek. 3. Várbelifuvar. 4. Építkezés. 5. Alamizsna és adakozások: mintegy 650 frankra rugnak. 6. Várbeli különfélek. E rovatba tartozik a bőrhártya és a papír; ez utóbbi Budáról hozatott, (viznyomata: lúd, vagy mérleg, az illető számadási könyveknél) s rizsmája 1 ducátba, vagyis most $21\frac{1}{2}$ fél frankba

---

*) A bíbornok ekkor hosszú ideig Kerepesen lakott; 16 olasz úr volt környezetében, 28 lóval. Innen járt át Budára. Cselédsége majd minden nap káposztát evett.

s egynehány centimbe került. 7. Fűszerek. September 18-tól december 28-ig, tehát három hó és 10 nap alatt az érseki asztalnál elfogyott 15 font sáfrány, 42 font bors, de csak $95\frac{1}{2}$ font ezukor. Ez utóbbinak fontja mostani pénzre áttéve 7 frankba került, tehát fölötte drága volt. 8. Várbeli rendkívüli kiadások. Itt áll a többi közt: a főtisztelendő egyik házi boldjának egy pár cipő 8 denár. A protonotarius számára egy magyaros tintatartó (calamaio ungaresco) 75 denár. 9. Az érsek megérkezésére fordított költségek. 10. Házi eszközök. 11. A királynéra fordított költségek. Ezek az időnként 46 hajóval Budára küldött márványszállítmányokat foglalják magokban. 12. Mészárszék: Egyre-másra egy pár ökör 3 ducaton kelt (65 frank.) A fácányok olesó ára mutatja, hogy tenyésztésük hazánkban a jelenleginél hasonlíthatatlanul magasb fokon állt. A nógrádmegyei Gúta helységéből hozott 25 fácány összesen csak 1 ducátért — azaz $21\frac{1}{2}$ frank egynehány centimért vétetett. 13. Világítás: oct. 5-től december 27-ig 607 szál, vegyest viasz- és fagygyú-gyertya fogyott el. Utóbbiak az áldornagy szobáiban is használtattak, s a várban mártattak. 14. Cseléd öltözék. 15. Érsek öltö-zéke. 16. Valentini Cesar hátra hagyott adós-ságai.

b) BEVÉTELEK.

1. Szt.-Mihálynap i census, 2. Mindszentnap i, 3. Szt.-Mártonnap i, 4. Szt. Andrásnap i, 5. Karácsonyi, 6. Malomcensus. 7. Pecunia prediale, 8. Sertések. 9. Megváltott dézma: 15 helyséből 221 ducát és 67 denár jött be. 10. Kárpénz. 11. Eladott holmik: p. o. 100 ökörbőr 20 ducát, darabjának ára tehát mintegy 4 forint 30 s egynehány centim volt. 12. Vá m. 13. Körme czipisetum: ez 12 hó alatt 1634 ducátot és 47 denárt tett. 14. Pozsonyi borok. 15. Rozsnyóbányai bevétel. 16. Apozsonyi megváltott gabonadézma: 787 ducát 80 denár. 17. Apozsonyi megváltott bordézma: 534 ducát 50 denár. 18. Szebeni kamarától: 300 ducát. 19. Nagybányai kamarától (neve már olvashatatlan) bejött pisetum: 484 ducát 75 denár.

Az esztergomi érsekségnek 1487-dik évi mintegy 4 havi jövedelme 5206 ducátot és 88 denárt, — vagyis a mostani érték-arány szerint egyre-másra 113,850 s egynehány frankot tett. Megjegyzendő azonban, hogy miként a kezeim közt lévő okmányok mutatják, ez időben az érsekség gazdasági kezelése oly annyira zilált és rendetlen állapotban volt, miszerint a budai és a ferrárai udvarok között — a javak helyettes igazgatójának Valentini Cesarnak kereset alá vétele felől folyó levelezés.

A bevételi rovatok után a 100-dik lapon az esztergomi érseki cselédség és tisztek sora következik.

A 86 főből álló személyzetnek évi bére 1215 ducátra s 98 denarra rugott.

Az érsek két testorvost tartott: Benzo Ágostont és Sbizarino Benedeket; az első 200, az utóbbi 300 ducát fizetéssel birt. Volt 25 várőr. Egyetlen nő fordul elő: Madamma Cassandra della Penna, — valószínűleg a gyermek-érsek dajkája.

A másik 1487-diki kéziratot teljes másolatban bírom. Ebben már a szolgálati bér tüzetesen kezeltetik. A megnevezett személy járandósága alá, az időnként kivett illetéki részletek jegyeztetvék. A többi közt András Péter primatialis ügyvédnek: „az érsekség összes felsalperes ügyeiben, valamint az érsekség hűbéreseiében is kell szolgálnia, a várban laknia, és az érsekség költségén oda mennie, a hová szükségeltetni fog; évi járandósága lesz: 50 ducát (mintegy 1100 frank) egy hordó bor, két szekér gabna, egy rendbeli prémemente, és egy rókamálbunda.”

Kivéven az egy Barbara udvari mosónét, a ki „a várbeli fejérneműket, asztalkendőket és abroszokat kimosnitartozik, és e szolgálatáért egész évre) 8 ducátot és egy szekér fát kap,” — más nőcseléd nem szolgált az érseki udvarnál; még a konyhaedényeket is férfiak mosák.

Ennyit röviden az esztergomi számadásokról. A mi az egrieket illeti, kivéven, hogy nagyobb részt latinul vezetvék — egészen az előbbiekhöz hasonlók.

Legyen szabad még végül az 1508-dik évi számadási

könyv 129 lapjától a 137-ig foglalt s általam egészben lemásolt Eger várbeli és uradalmi leltárra futó pillanatot vetnem.

Többrendbeli bútorok, kárpitok, függönyök, czímeres-zászlók és több más efféléken fölül számos ércz, jelesül egyházi és világi ezüst-edények kelyhek, serlegek stb. soroltatnak elő. — Például: „erdélyi módra készült aranyozott fedeles kupa,” — „nápolyi módra készült ezüst öblöny“ (váza), — „ragúzai módra készült ezüst edény, pohárral.*)

Midőn egyrésről az iménti idézetből világosan kitűnik, hogy az akkoriban virágzó erdélyi ötvösség művészete önálló jelleggel bírt: másrésről kívánatos lenne ezt, valamint a másik kettőjét is műtörténelmileg meghatározni.

Az egri püspöki lakban egyetlenegy könyv se fordul elő, a béli apátságban azonban 85 kötet említetik czím nélkül.

A névszerint megnevezett Soly mos, Spiritus Sanctus, stb. püspöki pinczékben háromszáznégyszáz hordó bor találtatott.

Az egri, szikszai, mező-hidvégi és gyöngyös-püspöki m ajorságokban együttesen 80 járm as ö k ö r, 222 darab egyéb szarvasmarha, 245 sertés és 1117 birka volt; általában, mint az esztergomi számadások is mutatják, a juhtenyésztés nem igen díszlett még az időtájt Magyarországb an.

A püspökség hadi-készletekben igen bővölködött. Ugyanis az egri és szarvaskői (Zarwakew) várak több százra menő nagy és kis tüzifegyverekkel, taraczkokkal, szakálosokkal, és puskákkal valának megrakva. Kétszeresen megrovandó tehát Hyppolit bibornok, hogy ily készletek mellett is, — jöllehet Olaszországban híres és bőkezű hadvezér vala, Magyarország védelmében közönyös szűkkeblűséget tanusított.

E tekintetben a modenai levéltárból többrendbeli okmány-másolattal bírok; többi közt: Geréb Péter nádor 1500-ban (feria quinta a Thome apostoli) Temesvárott kelt levelében Somi Józsa temesi grófnak, az alsó részek vezérő kapitányának

---

*) „Item una Cupa magna et alta cum floribus et smaltis deaurata modo transilvano cum suo Copertorio.“ — „Item unum pelium cum uno boccale de argento plano cum aliqua deauratura laborata modo napolitano vel fraucigeno.“ — „Item duo vasa de argento magna pro confestionibus, modo raguseo facta et laborata.“

megbagyja, hogy az egri püspök kérelme folytán a annak hadinépét bocsássa haza. Egy másik, Esztergomban, 1502-ben (die circumcisionis Domini) kelt levelében pedig Ulászló király ugyancsak Somira reáparancsol, hogy a menőfélben levő visszahívott egri püspöki hadat — a huszárok kivételével — el ne bocsássa. Midőn pedig a procidai bibornok, mint pápai legatus, az egri püspökségre eső s a török ellen fordítandó 700 ducátot be akarja vala bajtani: ugyancsak Hyppolit — apja I. Hercules által kéréte meg a pápát annak elengedésére. (Hercules levele római követekhez: Gerard és Belingenius Hectorhoz. Ferrára, 1501. octóber 4.

Ennyit röviden az esztergomi érsekség és az egri püspökség XV—XVI. századbeli számadási könyveiről; adja Isten, hogy hazai tudományosságunk érdekében hova-hamarább teljes másolataikhoz juthassunk.

B. NYÁRY ALBERT.

Szontagh Dániel emlékezete.

PESTY FRIGYES-től.

Azon férfiak közt, kik a magyar irodalom és tudományosság nagy kárára földi pályájukat előbb befejezték, mintsem szellemi munkásságuk azon gyümölcseivel megajándékozták volna nemzetüket, melyeknek érdekében életük legszebb óráit áldozták: tartozik Szontagh Dániel is, a Csaplovits-könyvtár-társulat elnöke Alsó-Kubinban, később a trencsénvármegyei urbéri törvényszék elnöke. Iglói Szontagh Dániel, számos tisztelői fájdalmára az 1867. évben meghalt, befejezetlenül hagyván azon munkát, melyet mindazok feszülten vártak, a kik csak a szorgalmas és alapos készülségű hazafi búvárkodása terét ismerték. Ezen munkában a kárpátaljai oláh-telepek keletkezését kívánta leírni, és bebizonyítani, hogy azok lakói juhászok valának, de fajuk szerint a mai oláh néppel semmi rokonságban nem álltak. A munka címe, miként ezt a szerző maga, a Szontagh-nemzetség származási történetében közli: „A szláv mythus nyomai és a valachok, vagyis oláh-családok havasi telepei Árvaországban.” — A mennyre ezen munka előhaladását figyelemmel kísértem: azt vélem, alig hiányozhatott immár belőle sok, hogy sajtó-készen legyen. És ha ezen feltevésem nem csal: a „Századok” útján ezennel felkérem néhai Szontagh Dániel úr nagyrabecstült örököseit, hogy a kéziratban levő munkát a nagy közönségtől meg ne vonják, sőt siessenek azt olyan avatott kézhez juttatni, mely azt befejezván, vele Szontagh Dániel hírnevét nevelje, irodalmunkat pedig gazdagítsa.

Szontagh Dániel nem mindennapi történeti ismereteinek próbáit számos apró cikkben rakta le, melyek különféle szaklapokban jelentek meg. De a mire ő nagy fontosságot helyezett,

az Magyarország egyes megyéinek külön leírása volt. A monographiák szükségét országos történelmünk érdekében tapasztalván, nem késett akkor, midőn a nem rég megszűnt dunántúli történetkedvelő társaság a monographiák egyforma tervszerinti megírására programmot készített volt, ezen programmot illustrálni, és az egész tervet buzgón felkarolni. Miután Szontagh Dániel jegyzetei különben is azon szintén „Századok“ czímű történet-tudományi folyóiratba voltak szánva, melynek kiadására és szerkesztésére a volt magyar kir. helytartótanáctól 1865. év april 10-kén engedélyt nyertem : nem teszek tán fölösleges dolgot, midőn ezen jegyzetek egy részét, a Magyar Történelmi Társulat jelen, hasonczimű közlönyében közzé teszem.

Észrevételeit Szontagh némely helyrajzi munka bírálásával kezdi. Elégnek tartom ezekből azokat röviden közleni, melyek gr. Teleky József főmunkájára : „A Hunyadiak kora Magyarországon“ vonatkoznak.

„Ezen munka VI. kötetének megjelent első felében, — írja Szontagh — és pedig annak első része 305. és 306. lapjain, előadatik Árvavármegye leírása, — mint volt a Hunyadiak alatt. E szerint azon időszakban Árvamegyének csak 14 helysége lett volna, u. m. Biszterecz, Bzina, Chepánpataka, Geczelfalva, Hodochin, Jaszenova, Isztebnek, Felső-Kubín, Kublen, Medvepataka, Revisnye, Szucháchora, Tornopataka és Zászkalicza. Ezen magában is parányi jegyzékből le kellett venni még három helységet vonni, u. m. „terram ad Tornovpataka“ és „terram ad Kublen sub alpibus Choch,“ minthogy ezek elsőbbike Biszterecz, utóbbika pedig Felső-Kubín helységekkel azonosak, Szuchahorát ellenben azért, mert ez csak a Hunyadiak kora után egy századdal t. i. gróf Thurzó Ferencz által telepített ; a kitzüött időszakból tehát csakis 11 ismeretes helység esnék Árvamegyére.

Már pedig okmányokkal bebizonyítható tény, miszerint Árvamegye 1490-ig azaz Mátyás király haláláig 31 különálló községet számított, — névszerint: 1. Alsowfalu-Nizsna, 2. Bezino-Bzina, 3. Bingenstadt-Trsztena-Nádas, 4. Biszterecz, Kis-Tornovpataka, 5. Biszterecz Nagy-Bisztricza, 6. Chepanovpataka, Steppanó, 7. Chemchova-Csímhova, 8. Deutschdorf, Kubín, alsó, 9. Dubová, oláh, 10. Dubová, paraszt, 11. Geczelova, vesz-Geczel-

falva-Marková, 12. Hldocsin-Hodocsin-Dedina, 13. Hrabová-Zahrabove, 14. Jsztebnik-Jsztebne, 15. Jablonovo-Ujfalu-Poruba, 16. Jaszenova-réte Jaszenova, 17. Knezia-Kenz-Knyazsa, 18. Kulbin, felső, Kublen, Kubín, felső, 19. Lehota-Benyo, Lehota novae plantationis, 20. Lehota felső, 21. Lesczyna, felső, Oszadka, 22. Lesczyna, alsó, Lestin, 23. Majata-Malatina, 24. Medvepataka-Medvedeze, 25. Medzibrod, 26. Medzibradne, 27. Mokragy, 28. Nagyfalu-Velicsná, 29. Parnicza, 30. Revisne-Orvisne, s 31. Thurdos-Thurdossin.

E mű továbbá az árvamegyei főispánok közül csak az egyetlen Komorovszky Péterről emlékezik, holott 1474. midőn Mátyás király Komorovszky Pétert Árva-Liptóból kizárta, a megyei grófságot egyszersmind gr. Tharkewy Tamásra, a Rikolfok egyik fiára ruházta, s Tamás e tisztségben 1482-ig, azaz miudaddig bentmaradt, míg Mátyás Árvavárát és környékét a megye főispánságával együtt János fiának nem adományozta. Ezután János herceg 1482—1484. nemcsak Árvavárát, hanem a megye főispánságát is tetteleg birta. Midőn pedig ez utóbbi évben János herceg az árvai uradalmat lomniczai Horváth Mihálynak, árvavári castellanusának, elzalogosította: Mátyás király a főispánságot 1485-ben Zápolya Imrére ruházta, ki is azt egészen a király haláláig bírta. E szerint tehát nem egy, hanem négy főispánt számított Árva a Hunyadiak korában. — Végre e munka az akkori megyei birtokosokat csak négy családra szorítja, u. m. Kubínyi, Meskó, Ivanovicz és Reviczkyekre: holott a Hunyadiak alatt Árvamegyében a hatalmas thuróczi, szentpéteri és isztebnei Dávidok, tharkői Rikolfok (László és János testvérek), csimhovai Platthyak, azután jaszenovai Csaplovichok, kis-biszterecki s medvedzei Medveczky, nagyfalvai Kremniczky (Mátyás), medzibradnei Medzibradszky, zárszkali Skrabák, nemes-dedinai Dedinszky, Zsuffa, Burián s Kangyerka, felső-kubíni Ország és Koroda-családok, mint valóságos birtokosok nemcsak hogy léteztek, hanem többen közülök a megye tisztviselői karában is szerepeltek, s kivéven a Rikolfokat, utódaikban még ma is élnek.

A többi ide vágó ily tartalmú munkák hiányaival s hibáival, melyek nálam már is hosszú jegyzéket képeznek: szükségesnek nem tartom ez esetben előállani, azért, mert itt nem is a körül forog a kérdés, mennyire állott légyen be a szükség tör-

téneti adatainkat tisztázni? minthogy ez a nélkül is általában el van ismerve, — mint inkább a körül: vajjon ily terjedelmes munkát, mely számos s egyszerre munkálkodó egyének egybevágó működéseit kívánja, — egy különösen e célra szervezendő egyesület által kelljen e eszközésbe venni, — vagy pedig másképp?

✓ Ellenben azon módok és eszközök alkalmazásáról, melyek a megyék, városok s magánosok levéltáraiból kívánt okmányok és adatok gyűjtése körül eddig leginkább használatban voltak: e helyen említést tenni nem lesz fölösleges. A hazai történelem s régészet oly egyes kedvelői, kiknek a megyékben elvbarátjuk vagy különben segédtársuk nem volt, mint tudjuk, vagy az illető megyék főnökeihez, vagy a kir. helytartótanácsához szoktak folyamodni *) bizonyos kijelelt okmányok s adatneműek összegyűjtése s közlése végett. Ez azonban általában kevés eredménnyel járt, valamint ezt az illető gyűjtők és folyamodók (Fényes, Palugyay, Pesty s többen) magok legjobban elmondhatnák, hogy t. i. ők csak oly megyéből, kerületből s városból, melyben szakavatott s meghitt emberük volt, örvendhettek haszonvehető közléseknek.

Végzetetlen sajnos ugyan az ilyszerű hatásági közönyösség, még sajnosabb azonban ennél az, hogy több hazai íróink, szütkölködvén egyéb adatokban, munkáikban az ily úton nyert meséknek is helyt engedtek. Sőt volt a ki az ő állításaiban kimutatott hibákat azzal vélte igazolhatni, hogy az illető adatokat a helység jegyzője küldte be neki. Egyéb mentség s engesztelés alig szólhatna ezek mellett annál, hogy tudtokon kívül hozattak e tévedésekbe — s hogy ez volt sorsa Magyarország monographusai legfőbbikének, Bél Mátyásnak is. 1736 előtt történt ugyan is, midőn boldogemlékezett Bél Mátyás belátván a vármegyék monographiáinak megírása szükségét, az ország összes megyéi leírásait egyedül egy-magára vállalta. — Ezen óriási vállalat érdekében, valamint minden megyéhez, úgy Árvamegye közönségéhez is okmány és adat-közlés végett a királyi helytartótanács útján fordult. Árvavármegye tisztviselői ezen felszólí-

---

*) É czikk még az alkotmány helyreállítása előtt iratott.

tásra mit sem tettek. — Bél Mátyás erre, miután így a kívánt megyei adatokat meg nem szerezhette: a leírást a kezénél levőkből készíté el, s 1736-ban kész munkáját a királyi helytartótanácsához abbeli kéréssel terjeszté föl, miszerint Árva megye tisztviselői a benne hiányzó adatok kipótlására, illetőleg kiigazítására főkörmányszékileg útasitassanak. A helytartótanács erre a munkát ugyanazon év aug. 17. a kívánt kiigazítás végett Árvamegye tisztikarához be is küldte, ez azonban a tisztviselő kar által későbbi időre utaltatott., Bél szerző, miután két esztendeig hasztalan várta a munka adatainak kipótlását: 1738. újra folyamodott a helytartótanácsához műve átvizsgálásáért. Ekkor (1738) a helytartótanács hivatkozva, 1736. aug. 17. ez ügyben kiadott rendeletére, Árvamegye tisztikarának komolyan meghagyá, miszerint az a beküldött munkát átvizsgálni s kiigazítani okvetlen tartozzék. Erre azonban az akkori tisztikar — hallatlan dolog — az át nem vizsgált munkát Bél Mátyás-hoz abbeli értesítéssel utasította vissza, hogy a szerző tulajdon munkája hibáit maga igazítsa ki. S itt leljük egyszersmind annak is kétségtelen okát: miért láthatott Bél Mátyás 48 megye monographiájának csak néhány kötete napvilágot, — mert az írónak, mielőtt egyes füzetek hatósági hitelesítést, s kiigazítást nyertek volna, a roppant munka terhe s részvét hiánya alatt össze kellett roskadnia. Később 1747. Csáky Miklós szepesi püspök szintén Árvamegye leírása kéziratával jelentkezett Árvamegye akkori tiszt karánál, hogy a munka a helyszinén hitelesíttessék. Mi sorsa lett ezen kéziratnak? a megye későbbi jegyzőkönyveiből ki nem vehető ugyan, annyi azonban igaz, hogy ezen vállalat is, mielőtt sajtó alá juthatott volna, részvétlenség miatt dugába dőlt. Emlékezik végre Árvamegye jegyzőkönyve 1828. május 19-ről (Iráttár XCVII. kötet 24. sz. alatt) — mikép Szepesházi Károly vállalkozó részére Árvamegye történeti-statistikai és helyleirási ismeretét (Historico-statistico-topographica descriptio Cottus Arvensis) Árva tisztikara tagjainak egyike által el is készíttette: azonban ez is úgy van fogalmazva, hogy nem az eddigi hiányok megszüntetését, hanem inkább a volt hibák halmozását képes terjeszteni.“

Ilyen sajnós tapasztalás mellett, ha a fenforgó ügyben sikerrel akarunk eljárni : nem a megyékhez s egyéb hatóságokhoz, hanem ügybarátainkhoz kell fordulnunk, vagy magunknak személyesen utána járnunk. Most már Történelmi Társulatunk életre lévén hozva, felette kívánatos, hogy az minden megyében találjon ügybarátokat, kik a megye leírására szükséges adatokat pontosan összegyűjtsék, s Társulatunknak feldolgozás végett beküldjék.

Könyvismertetések, bírálatok.

V.

Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. II. kötet. Pest, 1868. n. 8. r. 523. l.

Folytatom ezen érdekes gyűjteményes munka ismertetését.

E második kötetben adva van „Az ipar és kereskede-
s története Magyarországon a középkor-
ban.” (3—172. ll.), az Akademiától 1836-ban jutalmat nyert
pályamunka, melynek első részében az ipar és kereske-
des történetét az Árpádok alatt vesszük. A szilaj, harcz-
kedvelő magyar műipar- s kereskedéséről írni ugy-e nehéz
feladat? annál nehezebb, mivel azon korból ide vágó okmánya-
ink, adataink nagyon gyérek. Szerző mégis sokkal több anya-
got hordott s állított össze, mint a mennyit, kivált e tárgyú elő-
munkálatok hiányában, egyelőre méltányosan várunk lehetett
volna. A vezérek alatti korról sokat írnia nem lehetett, mert a
beköltözött magyar nemzet hadi kalandokon kívül baromte-
nyésztés, meg vadászat s halászat között tölté el minden idejét,
de ezen életmód is szükségkép föltételezi, hogy timárokat, szü-
csöket, vargákat, s a t. kétségen túl Ázsiából hozott magával;
fegyvereit is, melyek különböztek Európáéitól, bizonyosan saját
kovácsai s fegyvercsiszárai készítették, a mi, bármily alacsony
fokú, mégis némi műipar léteztére mutat.

Más alakot mutat e tekintetben az ország mindjárt sz. Ist-
ván alatt, a ki számos görög, német és olasz művest telepített
le a haza külön vidékein s nemzetét is a földművelésre ráédes-
gette, a mit tanusítanak azon oklevelek, melyekben a templomok-
nak s egyházi intézeteknek ajándékozott javak előszámláltatnak.
A szőlőművelés, mert a magyar kedvelé a bort, valószínűleg még
több kezet foglalkodtatott. A bányászat-szintén e király alatt

Vőn honunkban kezdetet. A durva anyagokat feldolgozó művek közül okleveleinkben előfordulnak már kovácsok, bodnárók, esztergályosok, sütők, szakácsok, fazekasok, viaszgyertyaöntők, aranyművesek, szekérgyártók, molnárok, méhészek, halászok, vargák, méhserfőzők, kerékgyártók, faragók s a t. A kézművekkel hasonló léptekben haladt a kereskedelem, melyet nemcsak heti-, hanem itt-ott már országos vásárok is mozdítottak elő, s vannak nyomok, hogy az már folyamokon is üzeték, az adásvevés pedig csere által történt. A külfölddel üzött kereskedelem állapotáról e korból biztos adatunk nincs; azonban a zsidók és izmaeliták e részben is munkások valának.

Az emigy fejledező ipar Péter királysága alatt visszafelé hanyatlott, mert az ő kirúgó élete miatt a nemzet gyűlölte s üldözte az általa kegyelt németeket és olaszokat: a szorgalom, melyet ezek ápoltak, csak Endre alatt kezdett ismét éledezni. Utána, Salamont kivéve, oly férfiak ültek az ország kormányán, a kik mindent mozgásba hoztak népok emelésére. Béla új pénzt veretett s annak értékét a bizanczi aranyok szerint határozta meg. László és Kálmán alatt mind a műipar, mind a kereskedelem tetemesen emelkedett. Már a kender s len termesztése is közdivatubbá lön, s midőn Piroska, sz. László leánya, Comnen János görög császárnak eljegyeztetett, a külföldi kereskedelem élénkebbé lön, s még fontosabbá vált, mert Velence felé nyitott utat, Horvát- és Dalmátországnak meghódoltatása után.

A XII. században a Szepességben s Erdélyben megtelepített szászok s az általok emelt városok nagy emeltyüivé váltak a műipar- s kereskedelemnek. Nyugati Európa a keleti birodalom és a szent-föld felé vette irányát, s útja többnyire Magyarországot metszé át; kalmárainak Esztergom volt nyug- és rakhelye. Ausztria oldaláról Pozsony, Mosony, Esztergom meg Pest valának az áruk főpiacjai. Vágómarha e korban is nagy számmal hajtattott Ausztriába. Az emigy megnövekedett külkereskedés nagyobbítá a belkereskedést is. Vásárok már minden városban tartattak. A zsidó és izmaelita csereberélők mellett a megszaporodott német és olasz jüvevények elegyedtek a kereskedelembe, mely emigy szükségkép emelte a műipart is. Pénzverdék Székes-Fejérvárott, Budán, később Szebenben építtettek. A magyar réz igen kapós vala. A só a szomszéd déli tartományokba és

Ausztriába is kivitetett. A mesterségek föllendülésére mutatja, hogy posztó, selyem, bársony s egyéb finom szövetek, ezüsttel s arannyal himzett s boglározott mezek, aranylánczok s más ilyen ékitmények közönségesek voltak a gazdag nemeseknél; de a czéhek nálunk még ismeretlenek valának. A vászonszövés és üvegkészítés szorgalmasan gyakoroltatott; a hajók esetlenek valának; az árpaser csak a német községekben divatozott.

A gyökeret vert műipart és kereskedést visszalökte a tatárjárás, de a következő királyok mindent elkövettek, hogy azt új virágzásnak indítsák, daczára annak, hogy a nyugoti kalmárok keletre gyérebben jártak már Magyarországon keresztül, de ez azután nagyobb tevékenységre buzdítá a mi kalmárainkat.

Leírva a műipar s kereskedés állapotát az Árpádok alatt, szerző fölemlíti az akadályokat is, melyek megnehezítették az ipar nagyobb emelkedését. Ilyennek találja a népiség (Volks-thum) különféleségét, s tarka vegyületét a többféle nemzeteknek melyek Magyarhont lakták, valamint ezek polgári állapotának s erkölcsi sajátságainak különmeműségét is; ilyenek keleti, műveletlen népeknek királyaink által több ízben megtelepítését; ilyenek a szorgalmi osztály egy részének polgári helyzetét és a politikai alkotmány lépcsőnkénti elfajulását; ilyenek az utak bátortalanságát, a gyakori belviszályokat s külháborúkat, végre a vertpénz csekély mennyiségét, és mindezt történelmileg igazolja. Végre azon kérdést fejtegeti: minő befolyása volt a műiparnak s kereskedésnek nemzetünk értelmi s erkölcsi kifejlesztésére?

A második rész a műipar és kereskedés történetét a v e g y e s h á z a k b e l i k i r á l y o k alatt tárgyalja. E korszak kezdete szomorú képet nyújt a közállapotokról. Trencsényi Máté, Iván németújvári gróf, és Apor erdélyi vajda, s más hatalmasabb olygarchák féktelenkedése, zsarnoksága, képzelhetni, minő kárt és hátramaradást okozott a műipar s kereskedésben. Károly a nemesség hatalmát megtörendő: a belzavarok lecsendesítése után, megerősíté, sőt gyarapítá és sikeresen védelmezé az arisztocratia követelése ellen a városok s polgári osztály szabadságait, emelé foglalkodásait, a műipart és kereskedést, a miben követői voltak utódai, kivált Nagy-Lajos, s mondhatni, az Anjouház uralkodása alatt hágtak fel városaink a jóllét s gazdagság azon fokára, melyhez hasonlóan legújabb időkig nem állottak

többé. Föl vannak itt említve azon városok, melyek Károlynak köszönhették szabadságaikat, a melyek ismét okozták, hogy azoknak tekintélye már országos renddé lön, s befolyása a közügyekbe mindinkább növekedett, s már a főnemesség is tiszteletczínnak tekinté a városi polgár nevet. Még több város köszönheté szabadságait és jogait Lajosnak, ki egész hosszú uralkodása alatt mindig barátja volt az iparosoknak. E két király, valamint a nemzet politikai s diplomaticai életében, úgy a műipar- s kereskedésben is új korszakot alkotott. A török terjeszkedése miatt a keleti kereskedés nagy részint ismét Magyarországon kezdett keresztülvonulni, kivált az éjszak-nyugati tartományokból. Ezen átmeneti kereskedések főpiacjai valának honunkban : Szeben, Brassó és Besztercze. A brassói légelyek, csobolyók és egyéb fa- és vászonművek részint a városiak, részint külföldiek által Smyrna, Egyiptom- s Arábiába is szállítottak. Ausztria-, Cseh- és Lengyelországgal is élénk volt a kereskedés ; a bécsi, prágai, nürnbergi, boroszlai kalmárok szép engedményekkel ruháztattak fel királyaink által. Az oroszok is meglátogatták, mint kalmárok, hazánkat, valamint az adriai tenger mellékiek is, emezek indiai árukkal, olasz szövetekkel, üveggel s papirossal megrakodva.

Hazánk e korban már activ kereskedést is üzött. A szász gyarmatok kalmárai, kivált az erdélyiek, nem ritkán fordultak meg áruikkal Bécs, Prága, Krakkó, Zára, Velence és Bukarest piacain. Olasz- és Németország némi részben az erdélyi és kassai kereskedőktől vásárlák a drága bőroket. Kőszeg, Pozsony és Sopron vetélkedtek a honi boroknak a német földre szállításában. A külföldi kereskedőknek honunkba csődülése, az árúk sokasága és sokfélesége, valamint a szükségek szaporodása s a fénytűzés növekedése, szükségkép élénkebbé tévék a belföldi városi kereskedést is. Több példát olvasunk arról is az oklevelekben, miként e két királyunk az áruikkal utazó kalmárokat különösen óltalma alá fogadta s biztosító-levelekkel látta el. A vámok és harminczadok sem valának nyomasztók. A pénz szilárdabb lábra állíttatott.

A virágzó kereskedés kedvezőleg hatott a mesterségekre is. A cézhek a mesterek között a rendet s egyetértést fentartották, vetélkedésre s a művek tökéletesbítésére ösztönt adtak. A céhszabályokból látható, minő mesterségek voltak legelterjed-

tebbek. Ilyenek valának: a kender, len, durvább gyapjuszövés, légelyek, csobolyók, kulacsok s egyéb faedények esztergályozása, viaszöntés, ácsmesterség. Új mesterségeket is említenek okleveleink: az erdélyi szászok közt találtattak már tücsinálók, üst- és sárgaréz-mívesek. Fődeles kocsik nyomára is akadunk már. Az inkább művészeteknek, mint mesterségeknek nevezhető foglalatosságok közül úgy látszik legkedveltebb s legdivatosabb volt az arany- s ezüstmíveseké, melyet, oklevelek tanúsítása szerint, még tisztségekben s méltóságokban helyezett személyek is gyakoroltak. Károly országlata óta a festészet és metszés is nagyobb divatba jött. Az építészet szintén haladott. E korból már két magyar szobrászt is ismerünk.

A földművelés, daczára a jobbágysággal járt hátrányoknak, túlhaladá az előbbi korét. A kertművelésnek csak a szászok földén, meg a dunántúli vidéken, hol már olasz földről származó nemesebb faju gyümölcsfák is tenyésztenek, találunk nyomára. A föld becse emelkedett. A bányászat üzetett ugyan, de kellő figyelemmel, valószínűleg alkalmas bányászok hiánya miatt, nem minden ágában.

Károly és Lajos erős kormánya után gyenge női kézbe és az ingatag Zsigmondéba jutott az országlat. Alatta és általa sok történt ugyan a műipar s kereskedés előmozdítására nézve: de még több történhetett volna, ha mindjárt uralkodása kezdetén meggátolja a féktelen arisztokratia kitöréseit. Hosszu országlatának szerző külön szakaszt szentelt. E szerint Zsigmond a polgári osztálynak kedvezett és sok városnak szabadalmakat adott, másokéit meg bővítette. A magyarországi átmeneti kereskedés kelet felé csökkent ugyan, de annál élénkebb lön az olaszokkal, németekkel és csehekkel a közlekedés. Csökkent a lengyelekkel is, mennyiben a lengyel só behozását betiltván az országgyűlés, ők gyérebben látogatták honunkat, de a mi kalmáraink, kivált a bártfaiak, vittek oda különféle árukat. A Dalmátia birtoka miatti ellenséges viszonyok a velenceiekkel megakaszták koronként a kereskedést: de élénk volt az a szomszéd Ausztriával. A pénzfolyam változó s ingatag volt.

Aránylag a honi nyers és első kézi természetmennyek mennyiségéhez és sokneműségéhez, a műipar még most is jóval alantabb fokon állt a kereskedési mozgalomnál. Sokféle kézmű hi-

ányzott még, melyeknek a magyar föld szolgáltatott volna feldolgozható anyagokat, s melyeket e miatt külföldre kellett szállítani, hogy ott szövetekké s egyéb árúkká alakíttassanak. A mesterségek azonban szaporodtak is, tökéletesedtek is. Ez idő táján honosultak meg nálunk az üvegesek, s az üvegablakok már közdivatúakká váltak. A magyar kocsik külföldieknek is felülmúló szépségűek valának. A XV. század első negyedében honunkban is találunk már nyomára a löpornak, taraczkoknak és löcsőveknek. Ezeknek és ágyuk- s tüzgolyóknak készítésével Pozsonyban hat műves foglalatосkodék. Az építészetben honi származásuak közt még csekély volt a haladás; a nagyok fényes palotáit külföldi művészek s mesteremberek építették. Szintén külföldről telepedtek meg e hazában a himezők, aranyozók, szőnyegszövők s egyéb divatárú-művesek. Szobrászok és festészek Zsigmond alatt is elég alkalmat leltek ügyességüket bebizonyíthatni.

A földművelés kevés változást szenvedett. A földművelők költözködési jogát mind maga Zsigmond egyes esetekben, mind a törvényhozás megerősíté. A szőlőművelés a dunamelléki megyékben és Ausztria határai felé gyakoroltaték legszorgalmasabban. A Duna és Tisza közötti tartomány baromtenyésztés hazája volt. A bányászat, úgy látszik, még mindig kevesebb kezét foglalkodtatott, mint az aknák gazdagsága kívánta volna, de a sóaknák a lengyel só kitiltása miatt, szorgalmasabban műveltettek, úgy szintén a rézbányák.

Az így virágzott műiparnak s kereskedésnek Albert rövid országglása után lankadni kezd élenksége, s Mátyás alatt, mint utolsó szikráiban a hanivadó tűz, föléledvén, kora sirja felé sietett. — A csehek, lengyelek és törökök pusztításai hátráltatták ugyan emelkedését, a mennyiben a keletinek szárazai útját Bizancz eleste elzárta; az erdélyi szászok legfőljebb Moldvát s Oláhországot látogathatták, a csehek pedig a felvidéki városokat akadályozták: de azért főleg Mátyás alatt, német, olasz, cseh és lengyel kalmárok elég sűrűn fordultak meg hazánkban, hol, különösen Beszterczén, Thurzó János, Mühlstein Vitus, Kohlmann Miklós, Königsberger Mihály és Glockniczer Ferencz gazdagságukról híres kalmárok voltak. A belkereskedésnek legkeresettebb tárgyai: a gyapju-, vászon- és selyemszövetek, fűszerek.

A józanabb gondolkodásu nemések becsülni és védeni kezdék a kereskedőket.

A műiparnak, úgy látszik, jobban kedveztek a körülmények. A szerfölötti fényűzés, mely már nemcsak nemések, hanem gazdagabb polgárok közt is eláradt, hatalmas emelője volt a a kézműi szorgalomnak. A fényűzésről, a Mátyás második menyegzőjén kifejtetten kívül, szerző több példát hoz fel, melyek közül emlitem Szapolyai István arany-nyaklánczát, mely halála után egy századdal 70,000 frton kelt el Velenczében; Ujlaky Miklósnak 60,000 aranyra becsült kardját. És a pompaszerető király festészek-, szobrászok-, zománczozók-, arany- s ezüstművesek-, asztalosok-, kőfaragók-, építészeket, sőt kertészet- s földművelési mestereket is nagy költséggel hozatott be Olaszországból. Az építészet a tökélynek mily fokán állott ő alatta a budai királyi lak egész Európának hirdette. A lábra kapott fényűzés a többi mesterséget sem hagyá alább süllyedni. A hazai műipar talál-
mányai közül említendő e korból a hintó, melyet Mátyás kősz-
vényes állapotában legelső csináltatott. Említésre méltó a ha-
rangöntés gyarapodása is, s annak egyik remeke, a besztercei,
cz időben öntött 175 mázsás harang.

A földművelés a harcok dúlásai miatt nem kis esorbát, azonban az azzal foglalkozók polgári állapota kevés változást szenvedett. Az adózások a körülmények szerint majd nagyobbak, majd kisebbek valának. Dunántúl, Szerémben és Erdélyben a kertművelés is szépen gyarapult, a miben maga Mátyás serkentő példával ment elől. A fényűzés maga után vont az érezbányák szorgalmas művelését is. Erdélyben kőbányák is munkáltattak, melyekből fehér és veres márvány, alabástrom és jeles kristály hozaték napvilágra.

Kereskedésünk Mátyás halála után egyre hanyatlott, míg végre a török hódoltatás azt csak néhány felvidéki városba szorította.

Szerző végig vezetve az olvasót e korszak műipara s kereskedése történelmén, befejezésül azon akadályokat tárgyalja, melyek a műipart és kereskedést megnehezítették: de tárgyalja azon értelmi s erkölcsi előnyöket is, melyeket e foglalkodás a nemzetre árasztott.

Hosszasabban, mint e füzetek oeconomiája engedné, vázol-

tam szerző e munkáját : de hiszen annak e nagyon is kicsiny dióhéjba szorított s mégis ennyi tért elfoglalt tartalma fennen hirdeti, mennyi sok érdekes van a 172 lapon közölve!

Rövid lehetek „A vezérek korá“-nál (172—218. ll.) E tárgyat közelebbi években Szabó Károly a „Budapesti Szemlé“-ben, szerzőnk az 1858-ki „Hazánk“-ban vette tolla alá. Horváth előbb azon kérdést fejtegeti, minék tulajdonítsuk, hogy a hatalmas német s alakulóban levő szláv birodalom közt állandó hazát volt képes magának szerezni a maroknyi magyar? és a választ a nemzet erőhatalma-, erkölcsi tulajdonságai-, s nemzeti erényeiben találja. Ide számítja, hogy a magyar, vallás miatt nem üldözötte az itt talált népeket; kiemeli a nemzet természeti értelmessége s életrevalósága mellett nemzeti egységét s összetartását, társadalmi s hadi szerkezetét. Elbeszéli azután azon hadi kalandokat, melyeket őseink a vezérek kormánya alatt egy századig Európa különböző országaiban, pár kivétellel, győzelmesen hajtottak végre, míg Géza alatt, elfogadva a keresztyén vallást, szelidülni kezdettek.

E cikket czélszerűen váltja fel „Szent-Adalbert élete“ (219—232. ll.) Megjelent a „Magyar Encyclopaediá“-ban. Szent-Adalbertől elég legyen annyit említenem, hogy ő volt egyike az őseinket keresztyén vallásra térítő apostoloknak, s itt élete változékony eseményeivel ismerkedünk meg.

A negyedik cikk szintén őseink korával foglalkodik, „A kereszténység s az alkotmányos rend megszilárdulásának kora“ cím alatt. (233—294. ll.) Megjelent az 1857-ki „Hazánk“-ban. Részletesen van itt előadva, mit tön sz. István, hogy a keresztyénséget és egyeduralkodó államszervezetet nemzetében megszilárdítsa, szemben úgy a pogánysághoz, mint a vajdák hatalmához ragaszkodók ellenhatásával. Az ő halála után Péter és Aba alatt történtek nem sok élvet nyújtanak a hazafinak, de nyújtanak tanulságot, hogy a bitorlásra és zsarnokságra alapított trón sokáig fenn nem állhat; hogy a közvéleménnyel daczoló, a nemzeti érzetet mélyen sértő kormány tartós nem lehet; hogy a nemzet, mely függetlenségét, szabadságát méltóképp szereti s becsüli, azt végre hatalmas ellenséggel szemközt is meg tudja menteni. És ne feledjük ki szerző érde-meiből, hogy ezeket 1857-ben dörögte fülébe az akkori hatalma-

soknak : ezekkel serkenté kitartásra a csüggedező nemzetet. — Endrének szintén kellett a pogánysághoz szítók ellen küzdenie, s ezenkívül nyugtalanná tévé uralkodását a Péter tróntól megfosztatását megboszulni vágyó Henrikkel folytatott háború. Alig volt megvédeve az ország függetlensége, megint az Endre és testvére Béla közt kitört viszály zaklatá a nemzetet. A fejedelmek viszálykodásai után a nép került szőnyegre, Bélától Székes-Fehérvárrt az ősi vallás visszaállítását követelő : de a király szintoly gyorsan mint eszélyesen csillapítá le a könnyen veszélyessé válhatott zajongást. Ezzel azonban nem szakadt még vége a nemzetre súlyosult bel- s külviszályok lánczolatának ; Salamon uralkodása alatt is hazafi emelt hazafi ellen fegyvert. Sz.-László uralkodása sem folyhatott le vérontás nélkül, de több országgyűlésen törvényeket hozott e bölcs király, melyek az egyház s közjólét iránti buzgalmának szintugy, mint mély belátásának tanúi, népének vallási s polgári állapotát egyiránt tárgyalják, szabályokat hoznak az egyházi élet, a polgári foglalkozások, ipar és kereskedelem rendezésére, a közesend és vagyonbiztonság szilárdítására, az erkölcsök szelidítésére, kemény büntetésekkel szabnak kivált a belzavarok alatt elhatalmazott orzások s rablásokra. Kálmán egyike lön királyi székünök díszeknek. Politikájának célja volt az országból tengeri hatalmat alkotni, s e végre Dalmatiát és az Ádriát Magyarország birtokába keríteni. A nagyszerű feladat elérésében hátraveték őt egy ideig a keletre hazánkön át több csapatban zarándokolt keresztések. A belügyeket illetőleg ő a birtokjogot, a tisztviselők hatáskörét, a nép adózásait, a törvényszékeket s az egész igazságszolgáltatási ügyet újonan s igen czélszerűen szabályozta, minden megyében új törvényszékeket állított, az istenitéleteket, a tüzesvas- és forróviz-próbákat bölcsen korlátozta, s csak a püspöki székhelyekre szorította ; a boszorkánypöröket egészen eltiltotta, a szolgák sorsát enyhítette, megtiltván azok eladását külföldre stb. Fiáról, II. Istvánról, keveset mondhatott, tárgyára vonatkozó, a szerző, ugy szintén vak Béla-, II. Géza-, III., IV. Istvánról is, csaknem szakadatlan kül- és belháborúkkal levén azok, többnyire rövid uralkodásuk alatt, elfoglalva. Ebből III., Bélának is jutott osztályrész, ő mégis a közigazgatás minden ágában czélszerű javításokat alkotott, az igazságszolgáltatást egészen újra

szervezte, a Kálmán ideje óta lefolyt belzavarokban eláradt orzást és rablást szigorú büntetések által megszüntette, az ipar és kereskedelem emelésére czélszerű rendszabályokat alkotott, a vámokat, harminczadokat szabályozta; ápolta, ösztönözte a tudományosságot is. Imre országlata fegyverzörej közt folyt le. II. Endrének, kivált jeruzsálemi zarándoklása alatt, csordultig telt meg a rendetlenség pohara; a rend, jog és törvény helyreállítása végett tehát tartatott 1322-ben a nevezetes országgyűlés, melynek eredménye az aranybulla, — a magyar alkotmánynak féltékenyen őrzött sarkköve.

A most vázolt czikk folytatása gyanánt tekintendő, az 1857-ki „Hazánk“-ban megjelent: „Az olygarchia harcza az alkotmány ellen“ (295—350. ll.) Az aranybulla helyreállította a sz. István által megalkotott, de utódai alatt a túlságos hatalomra jutott kevesek által ereje- s tekintélyétől megfosztott alkotmányt. Ez és az igazságszolgáltatás nem nyert ugyan általa bővebb kifejlést, új intézményeket: de nyert újabb, világosabb meghatározást, szilárdulást és biztosítást az önkény és hatalmaskodás ellen. És ime! már a bulla megalkotója, az erélytelen II. Endre alatt megindult a küzdelem az új törvények mellett és ellen, melyeket ő maga is megszegett nem egyszer. A küzdelem elején az uraké volt a győzelem, mert sikerült nekik szitogatni az apa- és fiúkirály között a meghasonlás tűzét; utóbb Béla hiúsította meg befolyásukat az apánál. És ez felváltva így folyt 1231-ig, midőn az aranybulla némely toldalékokkal újra kiadatott, — a nélkül, hogy ennek is nagyobb sikere lett volna az első aranybulláénál. IV. Béla mindjárt kezdetben éreztetni akarta a féktelen urakkal, hogy más szellemű úr, mint volt atyja, ül már a trónon; de erélyének úgy ő, mint a haza, megadta a Sajónál az árát. — V. István ellen Ottokár cseh királyt pusztító ellenségnek hozták be az országba német-újvári Henrik és Iván testvérek, István és Lőrincz urak, Miklós prépost és királyi alkanczellár, s többen mások. — Kán-László alatt minő tiszteletben tartattak a törvények s a királyi méltóság, onnan is lehet következtetnünk, hogy őt megkoronáztatása után, noha csak 10 éves gyermeket, Kaplony Endre meg is verte. E király könnyelműsége tágas kaput nyitott az urak önzésének, viszályainak, féktelenségének. A tatárjárás óta épült számos

vár megannyi rablófészekké vált. A Szepességet Loránt és Gergely urak Szepesvárból, a Dunán túl németújvári Iván, az alvidéken Pektári Joachim és testvére, István bán, stb. hosszában, szélteben büntetlenül rablották a vidéket. A királyi tekintély végből lerontva, a közigazgatás organumai felbomolva, meggyöngyülve, a rendes törvény uralma száműzve, az erkölcsök nagy megromlásba süllyedve lévén, az általa vagy alatta elvetett mag az ő halála után is évek hosszú során burjánzott, a közélet sok időre szánandó sínlődésben tengett. — E bajok orvoslása végett III. Endre országgyűléseken üdvös törvényeket hozott, azokon kívül is hasznos intézkedéseket tőn, melyeken meglátzott, hogy a jól rendezett Velenczében nyerte ifjúkori neveltetését: de az érdekeikben fenyegetett urak az engedelmességet megtagadván, nyíltan vetélytársához, a gyermek Róbert-Károlyhoz hajoltak, alatta bizton reménylven tovább is üzhetni törvényszegéseiket. Ha egymaga nem bírná őket megfékezni a király, felhatalmazta őt az 1198-ki országgyűlés, szabad legyen neki a külföldre folyamodnia segedelemért, melylyel megtörhesse a bűnösök féktelenségét. Ennyire jutott az ország, ennyire a törvény tisztelete!

Eddig, III. Endréig terjed a czikk. Szerző azután szóba hozza még röviden azon, napjainkban is többek által hol igenlőleg, hol tagadólag vitatott állítást, mely szerint a Crouy-Chanel grófok nemzetségében még létezik az Árpádok férfi sarja. Horváth a tagadókhöz csatlakozik.

A hatodik czikk: „Az Anjou-királyok hatását Magyarországra“ (351—386 ll.) fejtegeti. Megjelent volt a „Tudománytár“ IX. kötetében. Az Árpádok korszaka a nemzeti meghonosulás, fejlődés, erősödés korszaka volt, s e belálapotok körül forog jobbára e korszak alatt a nemzet története is. Ennek más szint adott az Anjouk uralkodása. Politikájuk kifelé is annyira hatott, hogy alattok Magyarország története európai érdekűekké emelkedtek, Lajos alatt pedig hazánk a szomszéd országokra nézve feltételező hatalommá lett, s az ádriai, balti s fekete-tengerig hangzott Lajos fejedelmi parancsa. Mind ez azonban, az aldunai, s ádria-parti tartományokat kivéve, kevés, mondhatni semmi hasznára sem vált az országnak. Szerző nem tagadja, hogy a két király nagy hatással volt az ország

külviszonyaira: de kimondja azt is, hogy Károly és Lajos a hon jólétére s boldogítására irányzott nemes munkálkodásának történetébe nagyságkór, pazar udvari fényűzés, s gyakran haszontalan fegyverzaj vegyült; kimondja, hogy bármily csillogó szint öltött is föl alattok Magyarország története: a haza, hatalmában és tekintélyében igen keveset gyarapult. A személyességeikről visszasugárzott fény velök együtt eltűnt. Alig hunyta be szemeit Lajos: Lengyelország hazánktól elvált, Dalmatiát Velencez szafoglalta, az aldunai tartományok magokat nagy részben függetlenné tévék; mind megannyi tanú, hogy e fényes kormányok foglalni inkább tudtak, mint megtartani, s az ország külviszonyát nem a legszilárdabb alapra, a nemzet természetes érdekeire és sajátos elemekre építették.

Maradandóbb volt az Anjou-ház hatása a belső politikai körülményekre, mit fejtegetni szerző tulajdonképeni feladata. E hatás az országlási rendszerre nézve abban mutatkozik, mikép Károlynak sikerült rábírnia a nemzetet, hogy választási jogáról lemondva, az örökösödést családjának fiúágára áttegye, a mit azután Lajos, gyermeke nem lévén, a leányágra is kiterjesztett, s így a választási királyság ismét örökös királysággá alakult. — Az olygarchia mód nélkül megerősödött, s az országgyűlések mellözése s azoknak helyébe a zászlósok és főpapokból álló országtanács rendelése igen káros következményeket hozott elő. — Lajos megszorította a nemességet az által, hogy az udvarnokok név alatt ismeretes királyi szabad pórokat a nemesi osztályba emelte, honnan eredetöket vették a számos egytelkes nemesek, s ily nemességből állott falvak. — Ő hozta be az ösiséget. — A papság iránt igen adakozó volt ugyan a két király, de királyi jogaikat fentarták az egyház ellenében. — A városi polgárosztályt mindenkép pártolni s gyarapítani igyekvének, és a nemesek megtámadásai ellen sikeresen védelmezék. A pórosztály állapota is nagy fordulaton ment keresztül; Károly ugyanis a papság s nemesség jobbágyait évenkénti adó alá vetette, a jobbágyság ügyeit az urak hatósága alá rendelve, s emennek korlátozása végett amazok költözködési jogát megerősítette.

A törvénykezésre is hatással voltak az Anjouk. Övék a diadonság, hogy az istenítéleteket végkép eltörölték, s olasz és francia példák szerint rendes perfolysmot alapítottak meg; a már

azelőtt fenállott törvényszékeket nemcsak czélszerűbben szabályozták, hanem újakkal is, minő volt az úriszék, szaporították; a büntető törvények embertelenségét Lajos méltányosabbakkal váltotta föl, a menedékhelyi jogot korlátolta, a rendőrséget, akkori fejletlenségéhez képest, egynémi ágában figyelem nélkül nem hagyta; fegyverhatalmát a bandériomokról tett intézkedésével nagyobbította.

Az államgazdászati rosz karban volt; a királyi kincstár Károly trónraléptekor kiürülve, az ország jövedelmének forrásai elapasztva, eltékozolva voltak; 1342-ben tehát a főpapok és zászlós urak tanácsában egészen új pénzügyi és adórendszert alkotott, mely lényegében, noha más alakban, korunkig is fennállt; a bányák jövedelmét gyarapította; a Venczel s Otto által elpazarolt koronai jószágokat a kamara részére visszafoglalta; a kincstár szükségén új módok által is segített. Ő hozta pl. dívatba azt is, hogy minden püspök, széke elfoglalásakor bizonyos, elég nagy összeg pénzt tartozott fizetni. Midőn pedig valamelyik püspök meghalt, tüstént lakába küldötte embereit, lefoglaltatá a hagyományt, miből csak annyit adatott ki, mennyi a temetés költségeire kívántaték.

A társadalmi életben szintén maradandó nyomokat hagyott a két király uralkodása. A földmivelés nem vőn ugyan valami különös lendületet, de a műipar a czéhek behozatala és szabályozása által, s a kereskedés a bécsiek, prágaiak, nürnbergiek, boroszlóiak, velenceiek, lengyelekkel, Havasalfölddel kötött szerződések által a virágzás jókora fokára emelkedett.

A szellemi s erkölcsi élet, noha e kor a tudományoknak nem volt kedvező, némi táplálékot abból szítt, hogy a magyarok, kivált a kik magokat egyházi életre szentelni szándékoznak, sürűbben kezdék látogatni a bolognai egyetemet; hogy pedig könnyebben juthassanak a tudományok birtokába, Lajos Pécsen 1367-ben egyetemet alapított. A művészetet mind a két király buzgón pártolá. Festészeink, szobrászaink akkor már valának. Az építészet a visegrádi és budai palotákban, a kassai ma is fennálló templomban, a Szt.-Adalbert esztergomi kápolnájában stb. jeles műveket alkotott. Az egyházi életnek az Anjouk vallásossága némi elevenséget s Lajos különösen bensőséget is kölesönzött, példájokat a magyarok is követvén. A magyar,

még mindig keleties erkölcsökbe az olasz műveltségnek a virágai beoltatván, a vegyülethől saját szintű erkölcsi állapot keletkezett. A lovagságot ekkor kedvelte meg nemzetünk. A fényes, csillogó királyi udvartartás a fényűzésre különben is hajlandó magyarban kész utánzóra talált. A nemesek, a számos pompás követségekben, melyeket Károly küldött s fogadott, és a Visegrádon történt fejedelmi vendéglésekben, Lajosnak pedig ezeken kívül még hadjárataiban is, megismerkedtek a műveltebb népek szokásaival s erkölseivel, a minek kétségentúl következménydús befolyása volt a honi erkölcsökre: ámbár azt sem tagadhatni, hogy az erkölcsi érzet vesztett bensősége s mélységéből az olasz frivolitás által, a minek kaput Károly nyitott, — Lajos pedig szigorúbb elvei mellett is legalább meg nem gátolt.

Az Anjoukról szólott e czikk után a maga helyén van adva a királyi ház egyik sarjának életrajza, mely „Hedvig királynő” (387—423 ll.) címet visel, s a „Budapesti Szemle” VII. kötetében volt közölve. Hedvig, Vilmos osztrák hercegnek, kit forróan szeretett, volt már eljegyezve, midőn a lengyel trónra emeltetvén, a nemzet kedvéért a keresztyénség oltárára vitte áldozatul szíve érzelmeit, hogy a pogány Jagelló, litván herceget s vele alattvalóit megnyerje a keresztyén vallásnak. A szerelem és vallási érzet közt vitt belküzdelemben tölté azután csak 28 évre terjedt életét, mely itt érdekesen leírva olvasható.

Hedvig után megint egy királynéra vezetetik az olvasó figyelmé. A rövid czikk (425—433. ll.) „Páriszó özvegy Mária királyné összeköttetéseiről Magyarországgal.” Adva volt a „Történelmi Zsebkönyv.”ben. A Mohácsnál elesett II. Lajos özvegye, Mária, még azután is, midőn Németalföldre kormányzónak ment, egyes magyarokkal, — kik iránt Budán laktakor nagyobb bizalom- s kegyelemmel viseltetett, összeköttetésben állt. Ilyenek közé tartozott gr. Batthyányi Ferencz és neje Batthyányi Katalin. Emennek levelei, a brüsseli országos levéltár kincsei közül szerző e czikkben kettőt közöl, melyekből látható, hogy a magyar, különösen a szerémségi bor, még a Franciaországgal határos Németalföldön is oly kedvelt vala akkoron, hogy Mária királyné a nagy távolság daczára is, inkább tőlünk, mint a közel Franciaországból láttatta el pin-

ezéjét; továbbá, hogy élelmi táráat nyers és aszaltgyümölcsféle csemegével, istállóját magyar, vagy a török által hozzánkkerült keleti nemesvérű lovakkal szintén a grófné szokta volt ellátni.

Szerző szomorú száműzetésének köszönheti irodalmunk e kötet utolsó, nagyon érdekes cikkét, az „Adalékokat a bécsi békekötés és az azt követett trónváltás történetéhez.” (435—523 ll.), mely szintén a „Történelmi Zsebkönyv”-ben látott napvilágot. Tisztelt hazánkfia külföldön tartózkodása alatt a brüsseli országos levéltárban jutott azon okmányokhoz, melyek az akadémiai „Okmánytárak” III. és IV. köteteiben közrebocsátvák, s e cikkben feldolgozva a fölvetett tárgyat sok, ismeretlen részlettel világosítják meg. Rudolf kedélybetegségéről, annyi baj és zavar forrásáról, Mátyás főherczeg már 1600-ki oct. 18. és 22-én tudósítja Albert főhg németalföldi kormányzót, írván egyebek közt, hogy Rudolf legtöbb idejét szepegésben, aggodalomban és oly gondolatokban tölti, mint ha őt megölni, a kormánytól elmozdítani szándékoznának; hajigál és dobál maga körül; nyugodtan sem enni, sem aludni nem tud; önmaga is megbüvöltnek tartja magát; ha néha egy óráig csöndes és értelmes, csakhamar ismét megváltozik. Mátyás tehát óhajtja, hogy Albert a többi testvérrel és rokonnal Prágába jöjné tanácskozás végett: hogyan lehetne ő felségén segíteni? ne-hogy kárt valljon az uralkodó ház és a kath. vallás. Deczember 16-dikán ugyancsak Albertnek írja Bécsből, hogy Miksa és Ferdinánd testvéreivel abban állapodott meg, — egyszerre megkéri a kölni érseket, utaznék személyesen a császárhoz, s belátása szerint fordítana, a mennyire lehet, a bajos állapoton.

Az érsek látogatásának, vagy más okoknak eredménye volt-e? Rudolf baja enyhülni látszott, de a közügyek ellátása nem nyert jobb fordulatot, s a sérelmek, kivált hazánkban, egyre szaporodtak, míg a türelmét vesztette nemzet Bocskay alatt fegyvert ragadott. Minőnek látta Mátyás főherczeg a dynastia ügyét, mutatja 1605-ki april 13-kán Albert főherczeghez írt levele, melyben egyebek közt mondja, hogy Magyarország talán már el is veszett, mert a lázadók napról napra erősödnek, s nemesak Magyarországot hatalmokba ejtik, hanem Ausztriát és a többi

tartományokat is megtámadják ; visszaverésökre pedig gondolni sem lehet, mert a császári sereg, fizetetlensége miatt, Magyarországból kiköltözik. Segély sehonnan sem várható, Rudolf pedig arról, hogy pénzt a magáéból adjon, hallani sem akar, s elébbi búskomorsága által annyira megzavartatott, hogy egyáltalában nem gondol vele, bármiként mennek is az ügyek. Nem titkolja a levélíró, hogy az osztrákház nem eshetnék nagyobb veszélybe, mint a minőben van. Ő és Miksa főherczeg többször kéredzének ő felségéhez Prágába, de arra engedelmet nem nyerhettek.

Az ügyek aggasztó állapotában Mátyás, Miksa, Ferdinánd és Miksa-Ernő főherczegek 1605-ki aprilban Linczbén személyesen találkozáván, abban egyeztek meg, hogy külföldi segélykérés helyett, a mi ő felsége kicsinyítését vonná maga után, és szemben a veszélylyel későn érkeznek, mind a négyen együttesen Prágába mennek : mert valamennyien nehezebben lesznek elutasíthatók. De útrakeltők előtt fejedelmi szavakat kötötték le, hogy közakarattal, egyértelműleg fognak cselekedni, értekezni s végrehajtani, s míg a szándokban levő mű valóban végre nem hajtatik, egyik a másik nélkül Prágából s ő felségétől a többi meg egyezte nélkül távozni nem fog. A veszély elhárításának eszközei közül czekeket választották : megkéri Rudolfot, nyissa meg gazdag erszényét ; ha kérelmök czélt nem ér, óvást tesznek és kijelentik, hogy maguk és a tartományok megmentése végett — kényszerítve lesznek magokat az országokat s a spanyol királyt és a honnan csak várható, segélyért felszólítani, s oly eszközökhöz nyulni, minőket isten és a szükség kimutatand s a jog és törvény megengedend és kezökbe adand. Ha még ez sem fogna Rudolfon : a titkos tanácsosok és cseh tartományi tisztviselők hozzájárultával tudtára adják, hogy bár ez idő szerint ura és birtokosa a tartományoknak, de nincs joga azokat tetszése szerint elveszteni, mert azok az egész házat és maradékot is illetik. És ha még így sem lehetne czélt érniök : akkor még az lesz hátra, hogy a tartományokat s a spanyol királyt magokhoz csatolják, s végül, mint utolsó orvoslathoz, a pápához s választófejedelmekhez folyamodandnak, és azok segélyével kísértik meg a szükséges orvoslatot. Végre, ha Prágába menetelre engedelmet nem is nyernek, azon esetben is elmennek, s a titkos tanácsosokat és tartományi tisztviselőket azonnal magokhoz híjják és a mit

előbb jó módjával kell vala előadniok, ez esetben az óvással s egyéb említett eszközökkel kezdendik és folytatandják.

A főherczegek máj. közepén utaztak Prágába, s előterjesztésüket írásban nyújtották be Rudolfnak. Kérték, sietne személyesen Magyarországha, vagy legalább Bécsbe, s valahára mutatná meg magát, mitől jó eredmény várható, alattvalóinak. Ha pedig Prágából távozni nem akar: adja az országot testvérei, vagy rokonai valamelyikének, vagy egészen, vagy mint alkirálynak, teljes hatalommal, s bármelyikét fogadná el a javaslatoknak, adná kölcsön kincsei egy részét. Rudolf késett válaszával; a főherczegek május 19-kén újabban sürgették őt, de kielégítő választ ekkor sem nyervén, május 23-kán az előbbieken kívül arra is kérték, hogy a nem sokára tartandó országgyűlésen a rendek által a magyar korona örökösödését is határoztatná el. Rudolf erre határozottan tagadó választ adott. A főherczegek május 27-kén benyújtott újabb kérelme válasz nélkül maradt, e szerint ők 30-kán útra készülének, és a császártól 200,000 frtot, de sikeretlenül, kölcsön kértek. Ez lévén a prágai út eredménye: a főherczegek a spanyol királynak s a választó-fejedelmek területének segélyéhez folyamodtak.

Magyarország nagyobb része Bocskay hatalmában volt már. Mátyás főherczeg békét akart kötni, a mitől Bocskay sem idegenkedett. Az ő követségét Illyésházy vezérelte. A békefeltételek csakugyan megállapíttattak, s azokat Rudolf is megerősítette, de nem a Kassán egybegyűlt rendek. Így az ellenségeskedés újból kitört, s mivel Ausztria, Morva és Szilézia fenyegetteték, Mátyás főherczeg az alsó-ausztriai rendeknek országgyűlést hirdetett, s őket hazájok védelmére szólította.

Illyésházy Bocskayt ismét rávette, hogy a békealku Bécsben újra megkezdessék. Tér szűke miatt nem kísérhetem a szerzőt, minő phasisokon ment át, míg úgy Bocskayval, mint a törökkel a béke megkötetett s Rudolf által megerősítettett. — De emez, kivált spanyol tanácsosok folytán, vonakodott azt végre is hajtani, s háborúról gondolkodott. A császár vonakodása miatt újra veszélyes szint öltének az ügyek. A hajduk, a törökök által is pártoltatva, fegyvert fogtak, s miután számuk a Csallóközből s egyéb dunai vidékekből napról napra szaporodott: Nagy-Szombat és Pozsony közt szándékoztak, mint hirlék, táborba szállani,

s ott saját nemzetökből királyt választani. Mátyás főherczeg, szorult állapotában, sem segélyt, sem választ nem kapva, látta, hogy csak kényszerítés vezethet célra, s törheti meg a betegkedélyű, s roszakaratú tanácsosok által tévútra vezetett császár makacsságát. Egyértelemben voltak vele a többi főherczegek, a magyar kir. tanácsosok, nemkülönben az örökös tartományok legtekintélyesebb férfiai.

A tanácskozásokból végre azon terv nőtte ki magát, hogy a főherczeg, Magyarország, Ausztria, Morva, s ha lehet, a többi örökös tartományok is egymással szövetséget kötven, a császárt egy sereg élén kényszerítsék a békekötés végrehajtására. Ez volt a szövetségnek nyilván bevallott célja. De Mátyásnak s megbízottabb párthíveinek már az is szándokában létezett, hogy a császárt Magyarországról s az említett tartományokról lemondani s azokat Mátyásnak átengedni kényszerítsék. A főherczeg kezébe ragadva a gyepölő, Ausztriának Bécsbe, Magyarországnak Pozsonyba országgyűlést hítt össze, s kezdetét vette azon mozgalom, mely Rudolfot lemondásra kényszerítette. Mennyi akadályt kelle, míg célhoz jutott, a főherczegnek legyőznie: erről annyi itt az érdekesnél érdekesebb új adat és részlet, oly figyelemfeszítő az olvasmány, hogy a kötet ezen utolsó cikkét becses és élvezetes csemegének méltán állíthatom.

GARÁDY.

VI.

„Székesi gr. Bercsényi Miklós levelei b. Károlyi Sándorhoz. 1703–1711.” Közli Thaly Kálmán. Szerző arcképével.

Pest 1868. Kiadja Lauffer Vilmos. N. 8-r. XXXII. és 376 l.

Azon véres drámának, mely Magyarországon Vesselényi, Zrínyi, Nádasdy összeesküvésével kezdődött, utolsó felvonását Rákóczi fölkelése képezi, melynek egyik főszereplője gr. Bercsényi Miklós volt. Jellemét le napjainkig homály borítja, és túlnyomó volt a fölfogás, mely benne a nemeskeblű Rákóczi rossz szellemét látta. Ez ítélet, bármily igazságtalan legyen is, könnyen kimagyarázható. Rákóczinak, kiben a legyilkolt, kirabolt Zrínyiek, Frangepánok, Rákócziak, Tökölyieknek család-

fája összeforrt, gyűlöletét, bizalmatlanságát az osztrák ház iránt könnyű volt megérteni még az idegennek is: de hogy tisztán megértsük, mi birta Bercsényit, egy osztrák kegyencznek épen nem mellőzött fiát ama sötét gyűlöletre, mely benne minden német iránt lángolt, ha nem ördögi malitia? — ismernünk kell, és s p e d i g r é s z l e t e s e n, a magyar nemzet történetét a vasvári békétől Rákóczi fölkeléseig, a németűjhelyi vérpadot, a cseh és osztrák börtönök történetét, a sokféle vérbiróságot, le az irtózatoss eperjesi törvényszékig, a Sporkok, Spankauok, Kobbok, Strassoldok, Caraffák működését, kiknek nyomán a Hocherek, Volkrák, Ambringenek, Kollonicsok hada rohant a holtnak vélt magyar nemzetre, hogy azt kénye kedve szerint szétszakgassa. Bercsényi magyar volt, és átérezte mindazt, mi a nemzetnek a múltban, jelenben fájt. Benne mintegy megtestesült a nemzeti keserűség és gyűlölet, és épen ezért emelkedett Rákóczi után a legmagasabb polczra. A Rákóczi-forradalom nem mutat fel lángelméket; a legjelesebbek, Rákóczi, Károlyi, nem mérközhettek Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, vagy Tökölyi Imrével, és Bercsényi nem tartozott a legjelesebbek közé *): de a situatio embere volt. Ő nem jelölt ki ösvényt a nemzetnek, melyen haladnia kell: de a mederben, mely felé az áradat roham, legmerészebben, legelőbb előre tört, lángoló, szenvedélyes negatívjaképpen mindannak, a mi Magyarországon több mint harmincz év óta, sokszor Isten és világ borzalmára, történt, gyökeret vert. És ő

---

*) Megbocsát t. irótársunk, ha leplezetlenül kimondjuk, hogy minket a Rákóczi-korra nézve hét év óta folytatott tanulmányaink e g é s z e n m á s m o g g y ű z ő d é s r e vezettek a híres kurucz fővezért illetőleg. Bercsényitől a genialitás bizonyos nemét mogtagadni nem lehet; — bizonyítják ezt saját levelei, melyek közül számos viseli magán a lángész határozott nyomait. Károlynak ő mindenben fölötte állott, kivéve a hideg számfításban, — s Rákóczira is nagymérvű, mondhatnók irányadó befolyással volt, úgy hogy méltán nevezhető a háború teremő és éltető lohkének. Rákóczi nyilván olismeri Emlékirataiban Bercsényi fényos tohatségeit, melyekkel a hazában ki sem mérközhetett, s melyeknek párját az ellonséges Hoister tábornok „a világ nagy részében“ is hiába keresé. Bercsényi rendkívüli ember vala: nagy orényokkal, nagy hibákkal. Esmékben dúss és eredeti, s mégis logpraegnansabb kifejezője a nemzeti közérzületnek; mint jellem vaskövetkezeteségű, mint magyar a — legmagyarabb.

hű maradt magához, és emlékezett, midőn a nagy tömeg a vi-
szonyok és idő hatalma alatt már feledni kívánt, feledett. Pá-
lyája végén gyűlöletével már majdnem elszigetelten állott, mint
a jacobinusok a francia forradalom végén, midőn a sansculotte
dühkora már lejárt. Nem volt nagy szellem, nem hibáktól ment,
szennytelen nagy lélek; leghivebben jellemezzük talán, ha „ma-
gyar embernek“ mondjuk, mely kifejezés alatt nyelvünk erélyt,
becsületességet és főkép hazaszeretetet szokott érteni. Ez érde-
kes, és ha megértjük, rokonszenves alak lelkéhez a jelen gyűj-
temény mintegy kulcsotszolgálat, 285, többnyire Károlyihoz írt
levelében (toldalékul mellékelve László fiának egy, Zsuzsána
leányának két levele), melyekben tettetésre nem gondolt. A le-
velek ugyan jobbra hadi dolgokra vonatkoznak: de mégis
könnyű és érdekes munka volna belőlük, mintegy mozaik kép-
ben Bercsényi alakját híven feltüntetni, — azonban ez túlmenne
a jelen rovat keretén. Nem ismételhetjük eléggé, mily fontos
szolgálatot tesznek ily gyűjtemények a tudománynak. A törté-
netírásnak egyik főfeladata a szereplő személyek jellemzése,
festése: mert többnyire egyes emberek csinálják a történetet.
Ritkák az esetek, midőn a tömegek felkorbácsoltatva az által,
a mit mi korszellemnek nevezünk, lépnek actióba, mint a ke-
resztes háborúban, úgy a francia forradalomban; de ilyenkor
is a részletekre nagy hatást gyakorol a vezérlők egyénisége.
Hazai történetünk egészen más szint fog kapni, ha annak
individualis oldalát mind jobban-jobban kiaknázzuk, a mihez
azonban természetesen a részleteknek tüzetes ismerete szüksé-
ges. Teleky és Jászay óta oly behatólag egy korszakot magyar
történetíró nem tanulmányozott, mint Thaly a Rákóczi-kort, és
fáradhatatlan buzgalmának egyik újabb gyümölcsét jelen gyűj-
teményben veszi az olvasó, kinek tájékozására közlő a levelek
elő terjedelmes bevezetést is írt, tele új és érdekes ada-
tokkal, mint minden, a mit eddig tőle a Rákóczi-korról olvas-
tunk. Megismerkedünk ebből Bercsényi eleivel, kik, mert túl-
buzgó katolikusok voltak, Erdélyből Bethlen Gábor idejében
menekülni kényszerültek. Bele pillantunk Miklós gróf unghvári
kastélyába, és látjuk őt, francia és magyar történeteket olvas-
va, vegyész műhelyében orvosságokat készítve, melyeket neje
a vidék szegényei közt ingyen szétosztogatott, — am a szerepre

készülve, mely öt sorra a legmagasabb polczra, aztán számkivetésbe, Rodostóba vitte, meghalni. Fia László francia szolgálatban tábornagyságra emelkedett, unokája Antal a francia forradalomban bujdosóvá lőn, mert — a mint mondá — „királyához hű volt, míg elei bujdosókká lettek, mert királyuk ellen fogtak fegyvert!” Bécsben húzta meg magát, az osztrák ház uralma alatt, míg a Bercsényi nevet viselő, francia szolgálatban levő huszárezred, mely eredetileg bujdosó kuruczokból alakult, de már a forradalomkor németekből állott, Dumouriez-vel, a convent küldöttjeit magával hurczolva, 1793-ban szintén az osztrákokhoz átment. Sajátságos vég! melyet jó, hogy az öreg Miklós rodostói sirjában már nem látott.

PAULER GYULA.

TÁRCZA.

— Magyar Történelmi Társulat. (Tudósítás a decz. választmányi ülésről.) 1) Horváth Mihály másodelnök ur megnyitván az ülést, titkár felolvasá a mult havi ülés jegyzőkönyvét. Majd bemutatta a „Századok” — immár megjelent és szétküldött — III-dik, november havi füzetét, s egyszersmind jelenté, hogy a társulat a lefolyt hóban 37 új taggal szaporodott.

2) Pénztárnok felolvassa ez új tagok neveit, kik is mindnyájan elfogadtattak és a tagságban megerősítették, ugymint 3 alapító és 34 évdíjas tag. Az alapítók: Haynald Lajos kalocsai érsek, Kellemsi Melczér István kir. személynök, és Milkovich Zsigmond orsz. képviselő, 100—100 frttal; az évdíjasok közül — kiknek teljes névsora jelen füzetünk szokott rovatában olvasható — megemlítjük e helyen Huszár Ferencz alországbíró, Palásthy Pál kanonok, Than Károly egyetemi tanár és m. tud. akadémiai tag, Simonyi Ernő — ki a külföld levéltáraiból oly sok becses okmányokkal gazdagítá már történetirodalmunkat, — b. Podmaniczky Armin, Prónay József, Szitányi Izidor, Kecskeméthy Aurél, Györy Vilmos, Ledniczky Mihály, Szentkirályi Albert, Szinyey József urakat, mint ismertebb nevűeket, és Szalay Pált, nagyemlékezetű Szalay Lászlónk szépreményű fiát. A társulat tagjainak száma, ez újakkal együtt megközelíti a 600-at, köztük 60 alapító.

3) Pénztárnok Pesty Frigyes előterjeszté a pénztári kiutatót november haváról. E szerint alapítványokban és ezek kamataiban befizetett nevezett hó végéig 3100 frt.; befizetetlen volt még 33 száz forintos alapítvány tőkéje 3300 frt., mely után kamatok sem fizetettek. Évdíjas tagoktól bejött összesen 1375 forintnyi tagdíj, hátralékban van még 630 frtnyi. Ehhez csatolva a föntebbi 3300 frtnyi tőke után járandó 165 frtnyi kamatot, az összes követelés tesz 1867-re még 795 frtot, ide nem értve a most bejelentett új tagok illetményeit. Remélhető azonban a t. tagok ügybuzgalmától, hogy e hátralékos összeg legnagyobb része az év lefolyásáig be fog fizettetni, annyival inkább, minthogy újév táján a társulatnak tetemes kiadásai lesznek.

4) Tárgyalás alá került az alapítványok befizetése tárgyában történendő intézkedés; és mivel az alapítványokat az alapszabályok értelmében nem szükséges okvetlenül készpénzben vagy értékpapírokban azonnal befizetni, de azokról, ötös kamatfizetés biztosítása mellett a választmány által megítélendő biztosítékú kötelezvények is elfogadhatók, — ehhez képest dr. Fischer Kálmán társulati ügyész megbízott: terjesztszen a jövő választmányi ülés elé egy kötelezvény-mintát, mely — mint nevezett ügyész ur javaslá — oly módon szerkesztessék, hogy az aláírók évenkénti pontos kamatfizetésre, és alapítványi tőkéiknek legföljebb öt év alatti (akár készpénzben, akár öt száztólit tisztán jövedelmező értékpapírokban) befizetésére kötelezik magokat.

5) Titkár felolvassa Czirfusz Ferencz tanárnak közelebből a „Hon“-ban megjelent, s közvetve a Történelmi Társulathoz intézett indítványát, melynek lényege az, hogy a múlt századokbeli helyi krónikák folytatásaképen „minden városban és községben ugynevezett „Évkönyvek“ tartása hozatnék be, melyeknek vezetésével p. o. a helybeli jegyzők, illetőleg főjegyzők olyképen bizatnának meg, miszerint az „Évkönyv“-be minden köz-, de különben helyi érdekű társadalmi mozzanatot, eseményt, egyes személyeknek a közönségre kiható működéseit stb. lelkiismeretes hűséggel és igazságszeretettel följegyeznék. Az ily „Évkönyvek“ két példányban szerkesztetnének, s év végével a községi lelkész, tanító, jegyző, városokban a községtanács által hitelesítve, az egyik példány az országos levéltárba, a másik pedig saját helységében megőrzés végett letétetnék.“

Ez indítvány főbb vonalaiban helyesléssel találkozott, de hogy gyakorlati kivitele legcélszerűbben miként eszközölthetessék? erre nézve eleintén eltértek a vélemények, s tanulságos eszmecsere fejlődött ki, a

melyben Horváth Mihály, Botka Tivadar, Rómer Flóris, b. Mednyánszky Dénes, Pesty Frigyes, Dobóczy Ignác és Thaly Kálmán vettek részt, kiki előadván e tárgyban nézeteit és levéltári tapasztalatait. Végre abban állapodott meg a választmány, hogy az ily „Évkönyvek“ írására az illető városi és községi közegeket felsőbb rendeletek által kényszeríteni nem czélra vezető; legtöbbet a magán ügybuzgalom tehet itt, azért ezt kell minél nagyobb mérvben felkölteni. Az évkönyveknek az országos levéltárba felküldését sem helyesli a választmány, mivel íróik ennek tudatában inkább igyekeznének a nagy politikával, országos dolgokkal stb. foglalkozni, mint tulajdonképi tárgyukkal: helységük és vidékeik műveltségi, társadalmi s helyi-történeteivel; továbbá tárgyalási modoruk is némi hivatalos hangot vevén föl, ezáltal épen az ily krónikák főérdeke: a naiv előadási mód enyészni el. Maradjanak ezek szorosan helyi évkönyvek, s őriztessenek az illető helységekben. — Hogy pedig az ily évkönyvek szerkesztésének módja, s a tárgyak és mozzanatok, melyek azoknak keretébe illők, mindenki előtt kellőleg felvilágosíttassanak és megjelöltessenek: a választmány annak idejében felhívást és programot fog közzé tenni, úgy a társulat közlönyében, mint a legelterjedtebb hírlapokban. E program kidolgozására Botka Tivadar és Dobóczy Ignác urak kérettek föl, kik is azt a jövő januári ülésen előterjeszteni ígérék.

6) Titkár felolvassa Glembay Károly úr, szerénvármegye-alapító és választmányi tag levelét, melyben értesíti a társulatot, hogy ő a múlt nyár folytán a szlavóniai, palocsai és korogvári mocsárok vidékén több érdekes régi romra akadt; ez 5—6 □ mértföldnyi mocsárok vize ugyanis közelebből lecsapoltatván a Dunába: a víz alatt levő régi romok felszínre kerültek. Ezek közül a korogvárit (az egykori híres Koroghymemzetség ős fészkeének omladékát) Glembay úr pontosan fölmérte, s alaprajzát elkészítvén, részletes leírásával egyetemben beküldendi a társulatnak. (Köszönettel fogadtatik.) A többi romok alaprajzi felvételére is megtette már a lépéseket. Ezúttal pedig egy 1592-ki terjedelmes magyar okmányt küldött be: Malikóczy János, Szomszédvár örökös urának eredeti végrendeletét, mely Pauler Gyula társ. jegyző urnak adatott ki felhasználás végett.

7) B. Nyáry Albert vál. tag olvassa fel általános érdekeltséggel fogadott értekezését, melyben az Este-ház modenai levéltárának I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos királyaink korabeli magyar okmányait ismerteti. A báró úr modenai fölfedezései közül különösen becse-

sek az olasz származású H y p p o l i t, esztergomi, majd egri érsek XII. kötetre menő érsekségi irományai, mint a melyek az akkori magyar egyházi és társadalmi életre, s műtörténetre rendkívüli világosságot derítenek. Elnök úr a választmány méltánylásától kísértetve, köszönetét fejezé ki b. Nyárynak nagybecsű közléséért, s közhelyesléssel fogadott indítványt tön, hogy hazai történetírásunk érdekében kívánatos, miszerint a nevezett XII modenai codex egész terjedelmében lemásoltassék. Minthogy azonban a társulatnak erre jelenleg elég pénzereje nincs: elhatározott, hogy az esztergomi codexek másoltatási költségeinek fűdőzésére az esztergomi érsek, S i m o r hgprimás ő emja, az egriekére pedig az egri érsek, B a r t a k o v i c s ő exca ismert bőkezűsége vétetnék igénybe. Mely végre is Simor hgprimásnak a nagyérdekű fölfedezés felőli értesítésére és a lemásoltatás iránt honfűi áldozatkészségének a választmány nevében fölkérésére dr. R ó m e r Flóris, egri érsek ő exeját illetőleg pedig H o r v á t h Mihály másodelnök szólíttatott fel az ülés által. Ha a másoltatási költségek biztosítva lesznek, s ez az iménti intézkedés folytán remélhető, a társulat a miniszteriumhoz forduland, a codexek leiratási czélból, Pestre küldetésének az olasz kormánynál kieszközlése végett. -- (B. Nyáry Albertnek e nevezetes érdeket költött értekezése jelen füzetünkben olvasható.)

Az ülés ezek végeztével befejeztetett.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** A nov. 25-kén tartott történet-, törvény- és bölcsészeti osztálygyűlésen, miután Szász Károly meleg szavakkal jelenté D ó s a E l e k jogtudom. osztálybeli tiszteleti tag elhunytát, két székfoglaló felolvasás következett: T a n á r k y Gedeon lev. tagé: Ausztria pénzügyeiről, különösen I. Ferdinánd korában; továbbá R ó n a y Jácint r. tagé, a történelmi kor előtti ősemler haladási fokozatáról, s e gyönyörűen kidolgozott értekezését a tudós szerző a december 9-iki ülésben is folytatá. Egyébiránt sem ezen, sem az előbbi ülésben nem fordult elő magyar történelmi értekezés, miután Tanárky is inkább az örökös-tartományokat illeti, s Magyarországra nézve csak érintőleges érdekekkel bír, Ferdinándnak a Zápolyák ellen vítt háborúinak költségei is előfordulván benne. — Az Akadémia történeti osztálya decz. 6-kán külön értekezletet is tartott, melyben az elnöklő, Horváth Mihály jelenté, hogy az állítandó országos levéltár ügyét az osztály megbízásához képest előterjeszté miniszterelnök ő

exejának, a ki is megigérni méltóztatott, hogy e nagyfontosságú ügyre annak idejében figyelemmel legyen; a gr. Nádasdy levéltár visszaszerzése végett pedig a bécsi kormánynál a szükséges lépéseket azonnal megtenni ígére ö nmíga. E jelentéseket az osztály megnyugvással vette, remélvén, hogy e két nevezetes hazai tudományos kérdés ekként nem fog feledségbe menni, vagy elhanyagoltatni, s különösen az utóbbira nézve a kedvező eredmény, ö execa ismert nagy befolyásánál fogva, mielőbb várható. Másodszor a Vitéz-pályaművek megítélését illetőleg tétetett intézkedés: az egyik bíráló, Dósa Elek, ugyanis elhalálozván, helyette az osztály b. Kemény Gábort kérte föl, minthogy a pályakérdés természete erdélyi jogtörténeti. A másik bíráló Szilágyi Ferencz. — Másnap, decz. 7-én a történelmi bizottság tartá e havi ülését. Legelőször is Toldy Ferencz, bizottsági előadó, bemutatta az Akadémia jelenleg sajtó alatt levő — s félig-meddig már kész — historiai kiadványait. Ezek a következők: Monum. Dipl. XI. k. (Wenzel); Monum. Script. VIII. (Rozsnyai Dávid történeti maradványai, Szilágyi S.); Monum. Script. III. (Michaelis Brvti Vngaricarvm Rervm Liber nonvs, Toldytól); Monum. Script. XIX. (Antonii Verancii Epistolae III. Wenzeltől); Történelmi Tár XIII. k. (Erdély egyháztörténelméhez, Jakab Elektől); végre Budapest helyrajzi története Rupp Jakabtól. Ezután Salamon Ferencz jelenté, hogy a Szilágyi S. és Szilády Á. szerkesztette „Törökmagyarkori okmánytár“ I., II. és III. kötetei már sajtókészen állanak, az utóbbi egész Apaffy trónraléptéig terjedvén; az I. k. kéziratát egyszersmind által is adja a bizottsághoz. Intézkedés tétetik, hogy a szerkesztés fennakadás nélkül tovább folyhasson. Kiadandó művekül elfogadtattak továbbá ezen alkalommal a bizottság által: Rupp Jakab, a dunántúli kerület egyházi emlékei. (Monum. Sacra); Érdynek a lipótvári 1705-ki érmeokről írt értekezése a „Történelmi Tár“ számára; — ugyancsak a Tört. Tár részére elfogadtattak: „Rhédey László országos ügyi levelezése, 1658—63.“ Nagy Ivántól, és a b. Kemény-család levéltárának maradványaiból P. Szathmáry Károly által összeszedett s benyújtott okmánygyűjtemény. A „milanói magyar okmánytár“ szerkesztése, kiégszítése, s az olaszországi levéltárakban levő nagyszámú magyar történelmi okmányok további másoltatása felől is tétettek intézkedések.

— **Horváth Mihály** „Huszonöt év Magyarország történelméből“ (1825—1849) című nagyhirű munkájából, — mely, mint jelen-

tők, második, javított kiadásban lát világot — a két első füzet immár megjelent. Tartalmi becse e műnek eléggé ismeretes; itt tehát csak azt említjük meg, hogy Ráth Mór ezt is ép oly díszes n. 8-ad rétbén állítja ki, mint Horváthunk kisebb munkáinak köteteit, és hogy az egész 10 füzetben — melyek egymásután gyorsan fognak következni — jelenend meg. Ára egy-egy füzetnek 1 frt., az egész mű előfizetési ára pedig csak 8 frt. 50 kr., mely két részletben is befizethető Ráth Mór könyvkereskedésében.

— **Erdélyi János**-tól, irodalmunk e régi edzett bajnokától, az eszmedús bölcsészettől és éles szemlélődésű műtészttől egy, literaturánkban jelentékeny hézagot betöltő munka indult meg. Ez az ő „Egyetemes Irodalom története”, mely körülbelül 40 tömött ívet fog képezni, s első füzeté Ráth Mór által — mint könyvészeti rovatunk tudatja — már köz kézen forog. Az egész mű VIII részre oszlik, úgymint I. könyv: Előzmények. II. k. Kelet irodalma. III. k. Görög és római irodalom. IV. k. Kelta, és középkor. V. Francia, olasz, spanyol, és portugál irodalom. VI. k. Skandináv, angol, német irodalom. VII. k. Szláv, finn, szerb, (lengyel?) stb. irodalom. VIII. k. Magyar irodalom. — A megjelent első füzet az előzményeket foglalja magában.

— **Botka Tivadar**, jeles írónk, a vármegyei rendszer fejlődésének fáradhatlan bűvára, „Kisfaludi Lipthay Imre, Bars és Hont megye alispánjának és orsz. török ügyi követnek Emlékezete” cím alatt 107 negyedréti lapra terjedő tanulmányt bocsátott közre a XVII. századi megyei közélet felett. A „Budapesti Szemle” 1865—66-ki füzetében közlött volt szerző tanulmányokat a vármegyék régi szervezetéről, s ebben mintegy elrejtve másnemű cikkek közé jelent meg ez életrajz, mely ezuttal külön kiadást ért. Lipthay Imre a XVI. század második felében született, s közpályáját Hontmegyében kezdte meg, hol jeles tehetségei által annyira kitűnt, hogy rövid szolgálat után 1603-ban egyhangulag alispánnak kiáltatott ki, mely hivatalt 1609-ig viselte. 1612-ben Barsmegye alispánjává választatott, s e tisztelet a legsúlyosabb körülmények közt ritka erélyvel és tapintattal folytatta 1626-ig. Tevékenységét eléggé feltűnteti tetteinek elősorolása: tartott ez idő alatt 159 gyűlést; követül járt az 1613—19—22- és 25-ki országgyűléseken, a Bethlen által tartott 1619—20—21- és 23-diki hongyűléseken, az 1612—13- és 15-diki tartományi gyűléseken; Bethlennél követségben nyolcszor járt, a nádoroknál 28-szor; Bécsben volt a zsitvatoroki béke ügyében, s mint az ország kö-

vete 1619-ben júliustól deczemberig Koustantinápolyban időzött; az ugynevezett töröktractákra pedig majd minden évben elment. Alispáni hivatalát 1626-ban tette le, a megyének jegyzőkönyvbe is igtatott elismerése közt, azontúl is buzgón érdeklődvén a közügy mellett, míg nem 1633-ban megszűnt élni. — A jeles férfiú tettein és életén kívül azonban Barsmegye azon kori egész történetét tárgyalja e monographia, számos erre vonatkozó okmányt is közölve; igen helyesen cselekedett tehát szerző, midőn azt külön is közrebocsátotta, könnyebben hozzáférhető lévén így mindazok számára, a kik akár Liphay működésével, akár Bars azon korbeli multjával közelebbről meg akarnak ismerkedni. Mint halljuk, e külön kiadásban Liphay Imre kegyeletes utódainak is méltánylandó érdeme van.

— **Bercsényi levelei** Károlyi Sándorhoz, melyekről füzeteink szerkesztőjének a múlt ősszel tartott akadémiai értekezése alkalmából a „Századok“-ban már volt szó, szintén kikerültek sajtó alól. Könyvismeretési s bírálati rovatunk tárgyalja e kiadványt; csak azt jegyezzük itt meg, hogy Bercsényinek e kötethez csatolt rézmetszetű arcképe első nyilvánosan megjelent hiteles képmása a híres kurucz fővezérnek. Bercsényi arcza valódi ősz magyar-jellegű; vonásai erőteljesek és sokat kifejezők, szemeiben harag és szenvedély lángjai lobognak, tekintete parancsoló. Szóval tökéletesen megfelel azon ideálnak, melyet az ember magának Rákóczi hatalmas fejedelmi helytartójáról alkothat.

— **A Ráth Károly és Rómer Flóris által szerkesztett „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek“ IV. kötetének utolsó füzetei,** — melyek a vállalatot befejezendik — sajtó alatt vannak. Mint értesülünk, a következő főbb czikkek képezendik e füzetek tartalmát: „A bécsi béke.“ (Vége) **F r a n k l** Vilmostól; „Chernel György követ emlékezete“ **C h e r n e l** Ignácztól; „A nagy-martoni és fraknoi grófok“ **N a g y** Imrétől; „A Jász-Kúnság történetéhez a XVI. és XVII.-dik században.“ (Vége) **G y á r f á s** Istvántól; „A marczaalthöi régi várkastély, s az utolsó Marczaaltheöyek“ **V é g h e l y i** Dezsőtől; „Koronezó története“ **E b e n h ö c k** Ferencztől, — s kisebb czikkek **H e n c z** Antaltól, **E ö t v ö s** Lajostól, stb.

— **Szokoly Viktor** — kitől Mészáros gonddal szerkesztett emlékiratait bírjuk — gr. **G u y o n R i c h á r d** honvédtábornok tüzetesebb „Életirátát és viselt dolgait“ adja nemsokára sajtó alá, melyben 1848—49-diki hadjáratainkra vonatkozó több ismeretlen adatot és okmányt tesz közzé. Szokoly e művében kiterjeszkedik Guyonnak, mint

Klursid basának a krimmi hadjárat alatti szereplésére is. Műve legbecsesebb adatai Guyonnak sajátkezű följegyzései és jelentései lesznek.

— **A pesti utcák történeti nevei.** Pest város képviselő testülete elhatározta, hogy az utcák hazai nagy embereink, a magyar történelem hőseinek neveiről neveztessenek el. Össze is ült a kinevezett bizottság, s a bel- és Lipótváros utcáit sorra megbérmálta. De az új — reméljük, hogy még végleg el nem döntött — névsorozatban nem sok köszönet van. A buzgalom teljes mértékben méltánylandó, de, bocsánatot kérünk, a t. bizottságban nem sok szakértő lehetett. Először is azon gyakorlatatlanságot kárhoztatjuk, hogy egyszerre majdnem minden utcát elkereszteltek: a miből — tegyük föl: életbe léptetik — oly irtóztató zavar fog támadni, hogy senki sem igazodik el e Bábelben, s épen azért — mindenki maradand a réginél. Sokkal practicusabb lenne e különben szép dolgot módjával üzni, s egyelőre csak 20—30 utca nevét változtatni meg (s először is a legképtelenebb, vagy haszontalanabb nevéüket, pl. a kék kakas, három pipa, két nyúl, két sas, három dob, három szív, öt pacsirta, bodzafa, füzfa, tehén, borz, szarka, gyöngytyúk, zöldfa, zöldkert, zsibárus, gyapjú, dohány, só, síp, sütő, kéményseprő, haj, mérleg, kalap, kigyó, rostély, zsák stb. utcákéit), — s úgy lassanként a többiét, a mikor már ezeket a közönség megszokta. A vácsi, hatvani és kecskeméti utcák, valamint a rózsatér neveit pedig kár lenne, és kár volt a bizottságnak megváltoztatni: mert hisz ezek történeti nevek, az egykor ezen utcák végein állott vácsi, hatvani és kecskeméti kapuk emlékéért fenntartók, a rózsatér pedig, hogy a virágvásár egykor ott tartatott. A magyar- és bástya-utcák neveit meghagyták — helyesen — azonban ép úgy meg kell hagyni az imént mondottakéit is, ugyanazon tekintetért. A nagy R á k ó c z i -név pedig, mely úgysem illenék a kisszerű rózsatérre: ruháztassék az o r s z á g ú t r a , neveztesék ez el R á k ó c z i -útnak, „országút“ ugyanis városon kívüli fogalom. Továbbá a XVII. század büszkeségének, az egyik legnagyobb magyar Bethlen Gábornak nevét a kis, ronda só-utcára ruházták; ha már a szénatér, találólag, Kálvin-térnek neveztetett el: legyen az erre dülő mészáros-utca Bethlen G. utcává; vagy ha ezt Mészáros Lázár nevére erőszakoljuk: nevezzük a két-nyúl-utcát Bethlen-, a statió-utcát Bocskay-utcának. (Az üllői és soroksári út neve — valaminő kerepesi — maradhat.) Az evang. templom köze-

leben eső sütő-utca pedig sokkal találóbban nevezetethetik pl. Thurzó-, mint Bocskay-utcának. A fehér-hajó-utca miért tartsa meg nevét? nem értjük; legyen Tökölyi-utcává: a zöldfautezát ellenben ne nevezzük e névre, mert a benne levő Tökölyi-intézet miatt, önkénytelenül is a magyarok ellen küzdő Rácz-Tökölyire gondol az ember, holott nekünk a szabadsághős Tökölyi Imre nevét kell megtisztelnünk. Kálmán király nevére is szebb és nagyobb utca lenne méltó, mint a félreeső zug gyalpúutca. Berzsenyi-utca a bel- és Lipótvárosban is van egy; reméljük az egyik Bercsenyi-utca lesz. A kis ronda percz-utczára pedig a fényes, büszke kurucz név reátukmálása ellen ünnepélyesen tiltakozunk; a szabadság vitézeit nem szabad ily hitvány utczával prostituálni, — legyen az labancz-utcává! A servita-térre a Teleki-tér nevet ajánljuk, ama házról, melyben a nagyjellemű honfi gr. Teleki László élete tragicus véget ért. A kalap-utcát Fáy Andrásról — a ki ott lakott és halt meg — Fáy-utcává kellene nevezni; megérdemelne ennyi kegyeletet Pest városától a pesti takarékpénztár létrehozója, a tiszteletreméltó honfiú és író. A papnövelde-utca Pázmán-utcává válhatnék. De honnan vette a t. bizottmány a Kelend nevet, melyet a história nem ismer. Hát Czobort mért kellene megtisztelni? talán azért, hogy a magyar-gyűlölő szörnyeteg Heister német tábornok életét, magyar létre, ez elfajult gróf menté meg, a nagy-szombati ütközetben a Heister fejére halálos csapást mérő merész kurucz vitézt szíven lövén; ennél több virtusa alig van a Czobor-családnak. Ajánljuk azonban e még figyelembe nem vett történeti neveket a t. bizottság figyelmébe Pest utcáira: Zápolya, Amadé, Balassa, Gyöngyössy, Révay, Gvadányi, Bessenyey, Orczy, Barcsay, Báróczy, Mikes, Zay, Heltay, Szenczi Molnár, Magyar, Thúry György, Illyésházy, Eszterházy Antal, Petneházy, Szuhay, Bezerédy, Homonnai, Bebek, Koháry, Apor, Frangepán, Istvánffy, Bánffy, Laczkffy, Izabella, Petrovics, Forgács, Czibak, Szondy, Pekry, Nádasdy, Beleznay, Kazinczy, Bacsányi, Csák, Vay, Csányi, Török Bálint, Toldy stb. Végre kérjük, hogy a Sebestyén-utcát néhai nagy történetirónk emlékezetére nevezzék el lakóházáról — „Szalay László-utczá”-nak. — Ezek a mi jóakarató megjegyzéseink.

— **Freytag Gusztáv mint történetiró.** Freytag Gusztáv, a német regényiró, történetiróvá szegődött; „Vom Mittelalter zur Neuzeit. Bilder von Gustav Freytag.” (Lipce, 1867. Hirzelnél, 464. l.)

czíne törtérelmi kötetének, melyben semmi okot nem találtunk az aggodalomra ez új aquisitionért. Freytag a regényíró képzeletét, feltaláló tehetségét nem viszi át a történet terére, és habár első források tanulmányozásának eredményeit nem közli: szellemdússágot nem fitogtat, merész következtetésekre nem ragadtatja magát; azt a mit előtte a bűvárok szorgalma tisztába hozott, világos, nyugodt iránylyal állítja össze. A fentebbi kötet leginkább azért érdekelhet bennünket, mert Kottaner Ilona, Erzsébet magyar királyné ismeretes korona-orzó komornája emlékirata középkori németsegből mai nyelvre fordítva található benne. De különben is, a hol szerzőnek alkalma van magyar viszonyokról nyilatkozni: ott nem esik azon ferde felfogásba, mely az ő hontársainál oly sokszor boszant. Közelebb érdekelhet a Habsburgok honját tárgyaló cikk is, melyben e dynastiának cseh Ottokár idejében magyar segítség által nyert hatalmát első csiráiban ismerteti. A kötet többi tartalma igen vonzó közleményeket ad a művelődés-történet köréből.

P.

— **Vegyes hírek.** Király ö Felsége, Horváth Mihály, volt csanádi megyés püspök ö mlgának, — hazatérésétől számítva — életfogytiglan 5200 frtnyi évdíjt méltóztatott rendelni a kath. vallási alaphól; — nevezett koszorús írónk így ezután gondtalanúl fogja becses idejét a hazai tudományosságnak, különösen a magyar történetirodalomnak szentelhetni. Egyúttal megemlítjük, hogy Horváth Mihályt Nagy-Bánya városa díszpolgárává választotta. — Véghelyi Dezső a veszprémi káptalan archivumában érdekes okmányokat fedezett föl Csobánczvár egykori híres uráról gróf Gyulaffy Lászlóról, ki a Zrínyi Péter-féle összeesküvés folytán, mint tudjuk, Dunántúlról — hol emléke a nép közt ma is él — végkép Erdélybe menekült. — Nagy Imre közelebbről a gr. Pálffy-ház pozsonyi levéltárában búvárkodott. — Thaly Kálmánt a milanói tudományos akadémia nov. 21-ki ülésében, Belgium országos főlevéltárnokával Gachard urral együtt, levelező-tagjává választotta. — A kolozs-monostori alapítványi uradalom tisztartói lakában, mint írják, két nevezetes régi festmény létezik: Báthory István és Kristóf arczképei. Minthogy az uradalom alapítványi: a cultusminister úr egyszerűen elrendelhetné, hogy a tisztartó küldje be ez arczképeket megillető helyökre, a nemzeti vagy az erdélyi múzeumba. —

— **Még néhány szó Huszár Gál életéről.** Huszár Gál életéről és nyomdájáról irt értekezésemben, mely e folyóirat második füzetében jelent meg, Iratosi T. Jánosnak 1637-ben kiadott munkájából igyekeztem bizonyítani, hogy az általa Gál pap néven a magyar reformatio legelső bajnokai közt említett debreczeni papot ő maga sem tartotta s mi sem tarthatjuk egy személynek Huszár Gállal, ki nézetem szerint debreczeni papságot sohasem viselt.

Hogy a dolog csakugyan így áll, arról teljesen meggyőződhetünk Gönczi György előadásából, ki Melius Péter halála után, 1572-ben lett debreczeni pappá, s kinek bizonyosságát, mint a ki Huszár Gál ifjabb kortársa s épen debreczeni pap volt, döntő erejűnek ismerhetjük.

Gönczi György, ki a hivataltársa Félegyházi Tamás által fordított új testamentomot a fordító halála után 1586-ban Debreczenben a város költségén kiadta ¹⁾, ezen fordításhoz mellékelt ajánló levelében a legelső magyar reformátorokul említi Siklósi Mihályt Újhelyen, Ozorai Imrét Békésen, és Derecskei Demetert a Szilágyságban; ez után pedig a reformatio terjesztőit sorolván elő, Batízi András, Dobai András, Batízi Demeter, Dévai Mátyás, Gálszécsi Tamás, Abádi Benedek, Kopácsi István és Székely István után említi többekkel együtt Huszár Gált, mint a reformatio egyik terjesztőjét, a nélkül azonban, hogy mindezen férfiakról pusztán nevökön kívül legkisebb életrajzi adatot is fölhozna. Ugyanő alább elősorolván időrend szerint a debreczeni reformált egyház papjait: legelsőnek teszi Bálint papot, „kit Török Bálint Pápától aláhozott volt,“ ez után említi Radán Balázst, „ki Beregszászban martýromságot szenvedett,“ Sánta (Kálmáncsehi) Mártont, Szegedi Gergelyt, Gál Papot, Melius Pétert, Szikszai Bálintot és Félegyházi Tamást, kivel együtt, mint írja, tizenhárom esztendeig szolgált a debreczeni egyházban.

E sorozatból kitünik, hogy Gál pap Debreczenben Melius Péter és így 1557 előtt hirdette az ígét, holott Huszár Gálról bizonyos, hogy

---

¹⁾ E könyv czíme: *A Mi Vrone Iesvs Christvsnac Vy Testamentoma anuagi frigio, Görögből Magyar nyelvre fordittatot. Es nilvan valo ertelemvel nemeli nehez helieken megh magiaraztatot. Felegihazi Thamas Debreceni Praedicator atal. Debrecembe Niomtattatot Rodolphus Hofhalter által, Anno 1586. 4-r. I. rész 230, II. rész 186 levél. — Elől: címlap, Gönczi György ajánlása a debreczeni tanácshoz, és latin üdvözlő versek 12, végén: nyomt. hibák és lajstrom, 2 számozatlan levél. — Példányai a m. tud. Akadémia, a pesti egyetem, a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtárban, a debreczeni ref. collegium és az erdélyi múzeum könyvtáraiban.*

1557- és 1558-ban magyar-óvári, 1560-ban pedig kassai pap volt, s csak kassai fogsága után 1561-ben került mint bujdosó Debreczenbe. De világos abból is, hogy ezen Gál pap nem tartható egy személynek Huszár Gállal: mert ezen esetben őt bajtársa Gönczi bizonyosan nem fogta volna egyszer Huszár Gál, másszor Gál pap néven említeni. Sőt bizvást következtethetjük, hogy ha Huszár Gál debreczeni pap volt volna, Gönczi őt, valamint a reformatio terjesztésében nála nem kevésbé munkás Kálmáncschi Sánta Mártont és Szegedi Gergelyt, csak egyszerűen a debreczeni papok között nevezte volna meg.

Megemlítendőnek tartom még, hogy Schmal András ratkói evang. pap, a magyarországi evang. püspökök életéről 1751-ben irt munkájában Huszár Gált, mint magyar-óvári papot, 1568. táján dunántúli legelső ágostai hitvallású superintendensnek állítja. *) Úgyde kétségtelen, hogy ő ezen állításában pusztán csak Ember Pál szavait ismétli, azzal a különbséggel, hogy Ember Pál Huszár Gált reformatus püspöknek tartotta; miután azouban értekezésemben kimutattam, hogy Ember Pál ezen állítását hitelesnek elfogadnunk nem lehet: Schmal bizonyítatlan állításának sem tulajdoníthatunk legkisebb súlyt sem.

Ugyanő egy más munkájában Huszár Gált Radán Balázsszal együtt Debreczen reformatorának írja. **) Ebben ismét Ember Pál után tévedt, ki a debreczeni papok sorában, bizonyosan Gönczi adatait használva, említi Radán Balázs, Kálmáncschi és Szegedi Gergely után Gál papot, kit Schmal tévedve tartott és hirdetett egy személynek Huszár Gállal.

S z a b ó K á r o l y.

— **Técső város pecsége.** Pecsét-tanunk, — főleg községi pecsét-tanunk még egészen parlagon hever. Csak itt-ott találunk irodalmunkba beigtatva egyes adatokat, melyek tanúságul szolgálnak arra, honnan és mikből lehetne egykor már történelmi segédtudományaink ez ágát is életre szólítani? E téren irodalmunk eddig tudtomra csak Lugossy József, Ráth Károly, Réső Ensel S., Szalay Ágostontól és tőlem mutatható némi közléseket. Lugossy a Magyar Történelmi Tár I. köt. 175 s kö-

---

*) Schmal, *Brevis de vita Superintendentium Evangelicorum in Hungaria commentatio*. Kiadva Fabó András által, *Monumenta Evang. Aug. Conf. in Hungaria historica* I. köt. Pest. 1861. 83. l.

**) Schmal, *Adversaria ad illustrandam historiam eccl. Evang. Hung.* Lásd: *Monumenta Evang. Aug. Conf. in Hung.* II. köt. Pest 1863. 51. l.

vetkező lapjain, Ráth Károly ugyanott a III. köt. 260. lapjain, Szalay Á. a M. Akad. Tört. tud. osztály Értesítője 1860. I. köt. 48. és köv. lapjain csakis a magyar köriratú pecsétekre terjeszték ki figyelemüket, igazolni akarván ezzel is, hogy : „hol ma, annyi conflagratiók után, fajunk kiégett, kiirtott helyei . . . nagy foltokban sötétlenek : ott egykor magyar népség lakai sűrű falvakban, gazdag helységekben virágoztak ; ott vetélytársat nem ismerve, békés tenyészetben uralgott Árpád nyelve.“

Lugossy az idézett helyen, a XV. század végétől a XVIII. végéig 24 magyar köriratú pecsétet hoz fel, ezekben 17 községi pecsétet. Ráth Károly 12 községet sorolta fel. Szalay Á. 6 községet mutatva be. Én eddigelé négy magyar köriratút közöltem. ¹⁾ Most e számot ismét szaporíthatom egy jeles példánnyal. Ez Máramaros vármegyebeli Técső koronavárosnak pecséte, melynek nyomója (tipariuma) valószínűleg máig is meg van ; mert az okirat, melynek lapján e pecsétet nyomva látom, 1853-ban kelt, karsai Buzik Lajos polgármester aláírása alatt. A pecsét

hasonmása itt látható. Alakja gömbölyű, körének átmérője egy hüvelyk és egy fél vonal. Belső szemeses karimájában egy fejű sas, szétterjesztett szárnyakkal, kinyújtott karmokkal, és nyilalakú kiöltött nyelvvel látható, derekán félhold forma látszik. A külső karimában az akkori írásmód szerint e körirat áll : TECZŐ

VÁROSSA : A. 1 : 60 : 8. A magyar körirat

daczára is, az évszám előtti A betű a latin Anno-t jelenti. Az évszám mutatja, hogy a vésemény a XVII. század első tizedéből való, és e szerint a magyar köriratú eddig ismert pecsétek között ez a hatodik helyen áll.

Eddig ismert magyar köriratú községi pecséteink a XVIII. századig a következők :

1487. VAMOSI. PECZET. (Lugossy, igazabban Szalay Á.²⁾)

¹⁾ Uj magyar múzeum 1850—1. évi foly. I. 635. I. és Magyar Történelmi Tár VI. köt. 258. l.

²⁾ E pecsét létezéséről irodalmilag ugyan Lugossy először teszen említést a magy. Tört. Tár I. köt. 178. lapján : de a pecsét fölfödözésének elsősege mégis kétségtelenül Szalay Ágostont illeti, mint a ki az 1860-ban kiadott M. Akad. Értesítőnek, a phil. törv. és történet tud. oszt. közlönyének I. köt. 48—60. lapjain álló értekezéséhez a pecsétet egy, még Karacs Ferencz által rézbe metszett táblácskán mellékeli. E rézmetszet

1511. GARMATI * FALU. PECSETI. (R á t h K.)
 1549. THOKAI: B. Z. * (S z a l a y Á.)
 1592 előtt * — TARCZAL * — * VÁRASA. (S z a l a y Á.)
     Lugossy csak 1611. évi nyomtatás után ismeré).
 1603. KEREKI. VÁROS. PECZETI. (L u g o s s y).
 1608. TECZÖ: VAROSSA. (N a g y I v á n.)
 1608. ISTEN: KEGHELMEBOL: EPITETET: SZERENC: —
 (S z a l a y Á.)
 1615. NÖTECZI: BIRAK: PECZETE. (N a g y I v á n.)
 1620. VISK: VAROSA: IEZUS. (L u g o s s y).
 1624. LONI: SZENT: MARTON. PECSET. (Szalk-Szent-Márton.)
 R é s ő E n s e l S.
 1628. FUL DEAKI. NEMES. PECSETI. (L u g o s s y).
 1630. SASS: VARASSANAK: PECSETI. (L u g o s s y).
 1630. HARSANI: VARASSANAK: PECZETI. (L u g o s s y).
 1666. TATA: VAROSA. (L u g o s s y).
 1666. SAPI: PECSET. (L u g o s s y).
 1667. APA: FALVIA: PECZETI: A. D. (S z a l a y Á.)
 1678 előtt SIXO: VAROS PECSETI. (L u g o s s y).
 1681. KIS: BARATI: FALU: POCETE. (L u g o s s y).
 1683 előtt. NEMES: NAGY: OROSZI: KIRAL: SZABAD:
 VAROSSA. (N a g y I v á n.)
 1686. DABI: FALU: PÖCZETE. (R é s ő E n s e l.)
 1687 előtt. TOKHAI: PECZE . . . (S z a l a y Á.)
 1692. TELEGD. MEZO. VAROS. (L u g o s s y).
 1692. KONYI: FALU: PECSETI. (R á t h K.)
 1694. SARAND. PECSETYE. (L u g o s s y).
 1696. CZEGLÉ. PECZET. (L u g o s s y).
 1697. TÉTI. FALU. PÖZIET. (R á t h K.)
 1698. CSIKVANDI. FALU. PECETI. (R á t h K.)

Ezekhez adható még (ha való?) Czepléd város pecsétje az 1546-dik évből, R. Ensel S. szerint. És így 1700. évig összesen 23 (vagy 24) magyar köriratú pecsétet ismerünk. A XVIII. század első évtől már kétségtelenül több magyar köriratú pecsétünk van. Itt azonban az

---

pedig sokkal előbb készült Lugossy közlésénél, mert Karacs Ferencz 1838. év április 14-én halt meg, és Szalay Á. ezen pecsét nyomtatását tulajdon gyűjteményében két példányban, 1593- és 1594-iki évi okmányon bírja.

előbbi századokból is csak azokat soroltuk fel, melyek vagy a pecsétre vésett évszámúak, vagy pedig az oklevél kelténél fogva, melyre a pecsét nyomva található, — kétségtelenül a XVII. századra esnek; mert lehetnek és vannak is évszám nélküli magyar köriratú pecséteink, melyek bizonyosan még a XVII. századból valók: de csak későbbi oklevelen találván nyomtatát, bizonyosan előbbi századba nem helyezhetők.

A főlebbi névsort pedig czélszerűnek találtam összeállítani, azért is, hogy a széles körben elterjedő ezen folyóirat által a pecséttan barátai figyelmessé tétetvén, netalán fölfedezéseikről e lapok szerkesztősége útján úgy a magyar köriratú, mint más régibb pecsétekre nézve e szak embereit értesíthessék.

N a g y I v á n .

— **Még két magyar köriratú pecsét.** Gyűjteményemben van egy magyar okmány 1586-ból, melyben Tokaj városa bizonyítja, hogy Eromyes Pál tokaji pinczéjét elcseserélte Garay I. János tarczali pinczéjéért, és hogy Garay János megvett Tokajban egy házat Kristóf ispántól. Az okmányra sárga viaszba van nyomva Tokaj város huszas nagyságú pecsége, mely e következő: középpüth kereszt alakú fa van, mely körül egy kitatott szájú kígyó tekerődzik, jobbra-balra pedig szőlőtőkék, lefüggő gerezdékekkel, és e körirat: * THOKAI 8. B. Z. 8. 1549*) A másik valamivel kisebb, és itt a keresztre tekerődző kígyó visszanyúl, úgy hogy szájával a farkát éri, szőlőtőkék nincsenek; körirata ez: TOKHAI: VAROS: PECZETI: 1616:

R a d v á n s z k y B é l a .

— **Hajdan és most.** Véletlenül kezembe került egy régi német nyomtatvány, melyet a legközelebb múlt koronázási árakkal (természetesen, tekintetbe vévén az akkori pénzértéket) érdekes lesz összehasonlítani. Az újjegyzék így szól:

„Midőn 1563-ban, Maximilian herczeg, I. Ferdinánd császár fia, magyar királylyá koronázandó vala, Pozsonyba országgyűlés hivatott

---

) E pecsét — mint a fentebbi czikkből látható — már Szalay Ágoston által ismertette volt. Pecsétekről lévén szó: nem mulasztjuk el a Szalay Á. úr gyűjteményéből multkor küzlött jász-borényi pecsét köriratát, a monyiban hiányosan küzlöttük volt, ezeunel teljesen ideigtatni: „SIGIGILVM (így) CEHE* LITERATORVM*IASZBRENIENSIS* IESVS MARIA.“ E pecsétet, mely nem réz, hanem ezüstlemezbe van vágva, tulajdonosa a 16. század végéről, vagy a 17-dik olejéről valónak tartja. Szerk,

össze. Nehogy pedig ezen alkalommal az életneműekkel uzsoráskodás történ-
hessék, erre különösen rendelt biztosok által, következő árak szabattak :

3 személyre való kenyér	3 denár.	1 font füstölt szalonna	4 denár
1 mérő muntliszt	20 „	„ „ friss „	3 „
„ „ rozsliszt	10 „	„ „ sajt	3 „
„ „ zab	15 „	„ „ marbahús	2 „
„ „ árpa	13 „	„ „ borjúhús	2 „
1 malacz	9 „	„ „ ürühús	1 $\frac{1}{2}$ „
„ lúd	6 „	„ „ itcze méz	5 „
„ tyúk	4 „	„ „ bor, legjobb	4 „
„ csirke, nagy	3 „	„ „ bor, közepszerű	3 „
„ csirke kisebb	2 „	„ „ borsó	2 „
5 tojás	1 „	„ kappan, éves	6 „
1 font vaj	7 „	„ kappan, idej	5 „
„ font viza vagy csuka	6 „	1 szekér széna, 6 ökrös	60 „
„ font ponty	4 „	„ szekér széna, 4 lovas	40 „
„ „ harsa	4 „	„ „ fa, 6 ökrös	25 „
„ „ gyertya	4 „	„ „ fa, 4 lovas	30 „
		„ „ szalma 4 lovas	20 „

R. F.

— **Budának** 1686-ki visszavételéről nagyszámú egykorú törté-
neti naplókát ismerünk. Schmeizel, Czwittinger (Specimen Hung. litter.)
s mások bibliographiai munkáiból, s felejtetetlen Szalay Lászlónk külföldi
tudományos utazási jelentéseiből, francia, német, sőt spanyol ily nemű
diariumok czímeiről értesültünk. E munkák jobbára az ostromban részt
vett harczosok saját szerzeményei, vagy az illető hadi bulletinek fordításai.

Egy ily névtelen szerzőtől kelt, s tudomásomra a magyar biblio-
graphia előtt még czimleg is ismeretlen munkát fedeztem föl a Festetics
grófok keszthelyi könyvtárában, s mint eddig ismeretlent, jónak láttam e
t. Társulat előtt felemlíteni, s czímlapját a t. szerk. úr engedelmével itt
közleni: „Le Turc subjugué, ou la glorieuse conquête de la célèbre et cy
devant invincible forteresse de Bude, capital du royaume de Hongrie.
Cologne, 1686.“ 16-rétben.

A munka, mely végén Budáról s néhány magyarországi városról
rövid leírásokat nyújt, — tartalmára nézve a fölhozottakhoz képest új-
nak nem mondható, és így csak mint könyvészeti érdekesség érdemel
említést.

Csillagh Gyula.

Történelmi könyvtár *)

— **Székesi gróf Bercesényi Miklós levelei** Károlyi Sándorhoz. 1703—1711. A gróf Károlyi-nemzetség levéltárában levő eredetiek után közli Thaly Kálmán, a magy. tud. Akadémia 1. tagja, s a magy. Történelmi Társulat titkára. A szerző arcképével. Pest, 1868. Kiadja Lauffer Vilmos. Nagy 8-adrét, XXXII és 376 l. Ára 3 frt. 50 kr. (E mű képezi a „Rákóczi Társ” második kötetét.)

— **Egyetemes irodalomtörténet.** Irta Erdélyi János. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. Első füzet, n. 8-adrét, 96. l.

— **Okmánytár** Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848—1849. Közli Papp Dénes. Első kötet, n. 8-rét 424 l. Pest, 1868. Kiadja Heckenast Gusztáv. Ára 3 frt.

— **Siebenbürgische Rechtsgeschichte**, von Friedrich Schuler v. Libloy, o. ö. Professor an der u. k. Rechtsakademie zu Hermannstadt, Ausschussmitglied des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, ect. Zweiter Band: Die siebenbürgischen Privatrechte. Zweite durchgehends vermehrte Auflage. Im Anhang: „Das sächsische Statutargesetzbuch von 1583.“ (Jura municipalia universitatis Saxonum Transsilvaniensium.) Hermannstadt, Druck und Verlag-Buchdruckerei der v. Closius'schen Erbin. 1868. n. 8-adrét 340 és 243 lap. Ára 3 frt.

— **Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig, és a hűbéri Európa.** Állam- és jogtörténeti kísérlet a magyar álladalmi és társadalmi élet alapzatainak és fejlődési irányainak feltüntetésére. Irta Hajnik Imre, jogtudor, a győri magy. kir. jogakadémián nyilv. r. jogtanár s hely. igazgató, és a Magyar Történelmi Társulat vál. tagja. Pest, 1867. Kiadja Heckenast Gusztáv. N. 8-adrét, 115 l. Ára 1 forint.

— **A honvédelmi bizottmány keletkezése, s a forradalom kitörése 1848-ban.** Adalékul Magyarország újabbkori történetéhez. Irta Szeremlei Samu. Pest, 1867. Kiadja Pfeiffer Ferdinánd. Nyomtatta Emich Gusztáv.

---

*) Hogy a rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé töltsük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfaltecsa 4. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

— **I t. cz. alapító és évdíjas tag urakhoz.** A Magyar Történelmi Társulat működése első éveinek végére érván, a legközelebbi választmányi ülés elé az egész 1867. évről szóló számadás lesz előterjesztendő. Nehogy e tekintetben bármi femmaradás, vagy hézag forduljon elő: teljes tisztelettel bátorkodom az alapító és évdíjas tag urakat fölkérni, miszerint a mennyire még nem tették volna, szintúgy a Történelmi Társulat által kitűzött tudományos czél, mint különösen a számadási rend és pontosság érdekében az általuk hazafias indulattal aláírt összegeket minél előbb hozzám beküldeni sziveskedjenek.

Pest, 1867 december 15.

P e s t y Frigyes,
társulati pénztárnok.
Váci-uteza 20. sz.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től d. n. 2 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok P e s t y Frigyes úrnál, váci-uteza 20. sz. 1-ső emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztőtítkárhoz (zöldfa-uteza 4. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok”-at illető reclamációk pedig akár oda, akár P e s t y Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váci-uteza 20 sz.) címzendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések R á t h M ó r váci-utczai könyvkereskedésbe küldendők, a honnét a példányok is expediáltatnak. Az 1867-ki folyamra nézve megjegyezzük, hogy az noha csak júliussal kezdődött: egész évfolyamot képez, mert — bár kevesebb számú füzetben — ugyanannyi tartalmat adunk, mint ha 10 kisebb terjedelmű füzetet adtunk volna. Ára tehát az 1867-ki folyamnak 6 frt.; a július—octóberi vagy november-decemberi füzeteknek 3—3 frt.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Peten 1867.